

**International
Anatolian
Social Sciences
Journal**

**Uluslararası
Anadolu
Sosyal Bilimler
Dergisi**

Yıl:2021, Cilt:5, Sayı:3, ISSN:2619-9425

AKADEMİK

HAKEMLİ

İNDEXLİ

ULUSLARARASI DERGİ

EDİTÖRLER

Doç.Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)
Dr. Filiz Çelik (İngiltere)

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Meryem Ayan (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Mehmet Sait Halim GENÇOĞLU (Ardahan Üniversitesi)
Dr. Aytunç AYDIN (Ordu Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mehmet Deniz YENEROĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkan YILDIZ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)
Dr. A. Haydar SÖYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)
Dr. İbrahim SOYSÜREN (Neuchâtel Üniversitesi)
Dr. Ahmet ALKAYIŞ (Bingöl Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ

İngiliz Dili ve Edebiyatı: Prof. Dr. Meryem AYAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Sosyoloji: Prof. Dr. M. Cem DEMİR (Munzur Üniversitesi)
Psikoloji: Dr. Canan BÜYÜKAŞIK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Tarih: Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi)
Arkeoloji: Dr. Öğr. Üyesi Ebru ORAL (Batman Üniversitesi)
Siyasal Bilimler: Dr. Öğr. Üyesi A. Haydar SOYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)
Müzik: Dr. Öğr. Üyesi M. Sait Halim GENÇOĞLU (Ardahan Üniversitesi)
Spor Bilimleri: Doç. Dr. H. Murat ŞAHİN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Felsefe: Doç. Dr. Feysel TAŞÇIER (Ankara Üniversitesi)
Edebiyat: Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)
İletişim: Prof. Dr. Bedriye POYRAZ (Ankara Üniversitesi)
Bankacılık: Prof. Dr. Mehmet Deniz YENEROĞLU (Marmara Üniversitesi)
Tarih Eğitimi: Doç. Dr. Fatih YAZICI (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
İlahiyat: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTUN (Bitlis Üniversitesi)
İşletme-Muhasebe-Finans: Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Ekonometri-İstatistik: Dr. Seda Başar YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Pazarlama-Reklamcılık: Dr. Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU (Kastamonu Üniversitesi)
Rus Dili-Gürcü Dili ve Edebiyatı: Dr. Sudan ALTUN (Kafkas Üniversitesi)

AKADEMİK DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. İlknur ÖNER (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Rüstem ERKAN (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Şükrü ASLAN (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Çağlayan KOVANLIKAYA (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bedriye POYRAZ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Meryem AYAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Armand VOLKAS (California Institute)
Prof. Dr. Tom CHEESMAN (Swansea University)
Prof. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU (Mimar Sinan Üniversitesi)
Prof. Dr. Seçkin AYDIN (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Cem DEMİR (Munzur Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AKSOY (Munzur Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayabek BAİNIYAZOV (Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan- Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. Dosay KENJETAY (Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV (Ardahan Üniversitesi)
Doç. Dr. A. Mesut AĞAR (Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Hacı Murat ŞAHİN (Adnan Menderes Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN (Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih YAZICI (Tokat GOP Üniversitesi)
Doç. Dr. Zuhale KILINÇ (Batman Üniversitesi)
Dr. Ufuk BİRCAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Debbie C. HOCKING (Cabrine Institute Melbourne)
Dr. Salwa El-AWA (Swansea University)
Dr. Tracy Maegusuku HEWETT (Swansea University)
Dr. Kathryn JONES (Swansea University)
Dr. Jeff FARİS (University of South Wales)
Dr. Jeni WILLIAMS (University of Wales)
Dr. Kyle ERICKSON (University of Wales)
Dr. İbrahim SOYSÜREN (Neuchâtel Üniversitesi)
Dr. Mehmet YILDIRIM (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Ebru ORAL (Batman Üniversitesi)
Dr. Gülsuhan ŞUTANRIKULU (Batman Üniversitesi)
Dr. Murat ŞAHBUDAK (Batman Üniversitesi)
Dr. Murat KARA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Dr. Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU (Kastamonu Üniversitesi)

Yazışmalar için e-mail adresi: anadolusosyalbilimler@gmail.com

Kapak Resmi: *İnternet görseller sayfasından alınmıştır.*

İÇİNDEKİLER

1. [AKDENİZ AVRUPASI'NDA TURİZM, EKONOMİK REFAH VE MUTLULUK](#)
Sayfalar 770 – 778 Derleme Makale
Ece Handan GÜLERYÜZ
2. [VAKIFLAR AND GUILDS AS AN INSTITUTION OF COMPLEMENTARITY](#)
Sayfalar 779 – 799 Derleme Makale
Ali DEMİR
3. [FLÖRT ŞİDDETİNİN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ: MERSİN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ](#)
Sayfalar 880 – 820 Araştırma Makale
Neriman AÇIKALIN, Burak ŞAHİN
4. [OKUL PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK HİZMETLERİNDE 1960-1980 YILLARI ARASINDAKİ KONSÜLTASYON ÇALIŞMALARININ GÖRÜNÜMÜ: BİR METASENTEZ ÇALIŞMASI](#)
Sayfalar 821 – 847 Araştırma Makale
Zerrin BÖLÜKBAŞI MACİT, Sema FENAR, Esin Fulya ÖZER
5. [İŞLETMELERİN Z KUŞAĞI BİREYLERİNİ İSTİHDAM EDERKEN DİKKATE ALMALARI GEREKEN KONULAR: BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI](#)
Sayfalar 848 – 867 Derleme Makale
Murat SUCU
6. [GERİ DÖNÜŞÜMÜN PLANLANMIŞ DAVRANIŞ TEORİSİ İLE AÇIKLANMASI: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ](#)
Sayfalar 868 – 884 Araştırma Makale
Şule EKİNCİ, Ayşe GÜL SAVAŞKAN, Kahraman ÇATI
7. [NEVRUZ'UN MİTOLOJİK VE TARİHİ KAYNAKLARI: TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'DA MELO-POETİK HUSUSİYETLERİ](#)
Sayfalar 885 – 910 Araştırma Makale
Daimi CENGİZ
8. [ANTİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA RUH KAVRAMI VE KHARON](#)
Sayfalar 911 – 922 Derleme Makale
Asuman COŞKUN ABUAGLA
9. [ÇOCUK KİTAPLARINDA YANSIMA, İKİLEME VE PEKİŞTİRME SÖZCÜK GÖRÜNÜMLERİ](#)
Sayfalar 923 – 945 Derleme Makale
İlker AYDIN, Ayfer ÖKSÜZ, Ahmet ÇELEBİ
10. [TURİZMDE ROBOTLAŞMA TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI](#)
Sayfalar 946 – 959 Derleme Makale
Mete SEZGİN, Bengüsu KARAGÖZ
11. [II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ANA-ÇOCUK SAĞLIĞI KİTAPLARI](#)
Sayfalar 960 – 991 Derleme Makale
Gülbeyaz KÜRE
12. [STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN İÇ GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİSİNİ TESPİT ETMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA](#)
Sayfalar 992 – 1019 Araştırma Makale
Murat SUCU
13. [1990'LARDAN GÜNÜMÜZE MAHKEME KARARLARI IŞIĞINDA SAĞLIK HİZMETLERİNDE İDARE VE SORUMLULUK](#)
Sayfalar 1020 – 1042 Derleme Makale
Enes CÖMERT
14. [PSİKOLOJİK DANIŞMAN ADAYLARININ İLETİŞİM BECERİLERİ VE KENDİNİ AÇMA DÜZEYLERİ: GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA YAŞANTISI](#)
Sayfalar 1043 – 1055 Araştırma Makale
Ayça SARAÇ
15. [PSİKOLOJİK YARDIM ALMA TUTUMLARI, İŞLEVSEL OLMAYAN TUTUMLAR VE BENLİK SAYGISI İLİŞKİSİ](#)
Sayfalar 1056 – 1078 Araştırma Makale
Murat TEMİZ, Büşra ÖZDOĞAN, Gökben HIZLI
16. [BALTHUS'UN "KEDİLİ KIZ" ADLI ESERİ BAĞLAMINDA BATI RESİM SANATINDA CİNSELLİK OLGUSUNA KISA BİR BAKIŞ](#)
Sayfalar 1079 – 1093 Derleme Makale
Özkan KÖSE
17. [KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MAZMUNLAŞAN MEKANLAR: PUTHANELER](#)
Sayfalar 1094 – 1108 Derleme Makale
Abdulkadir ERKAL
18. [6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ONDALIK GÖSTERİMLERLE TEMSİL VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ](#)
Sayfalar 1109 – 1126 Araştırma Makale
Kerem HUT, Ali Sabri İPEK
19. [HOLLAND'IN TİPOLOJİSİ, BAĞLANMA VE BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK KURAMI ÜZERİNE BİR DERLEME ÇALIŞMASI](#)
Sayfalar 1127 – 1150 Derleme Makale
Abdurrahman DEMİRKOL, Sevdâ ASLAN
20. [AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YUMUŞAK GÜCÜ VE KOŞULLIK BAĞLAMINDA KULLANIMI](#)
Sayfalar 1151 – 1176 Derleme Makale
Cengiz DİNÇ, Barış SEVİNÇLİ

AKDENİZ AVRUPASI'NDA TURİZM, EKONOMİK REFAH VE MUTLULUK

Dr. Öğretim Üyesi Ece Handan GÜLERYÜZ*

Öz

Bu çalışmada 8 Akdeniz Avrupası ülkesinde turizmdeki kalkınmanın, kurumsal ve makroekonomik kalkınmanın ekonomik refah, mutluluk ve esenlik üzerindeki etkileri incelenmiştir. 2007 ve 2018 dönemleri için bir panel veri analizi yapılmıştır. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın farklı yönlerinin refah ve esenliği nasıl etkileyebileceğini anlamak için geniş bir gösterge yelpazesi kullanıldı. Ekonomik refah, mutluluk ve esenliği temsil eden bağımlı değişkenlere yakınsamak ve oluşturmak için bileşik değişkenler sosyal sermaye ve yaşam koşulları kullanılmıştır. Ayrıca tahminlerde kullanılmak üzere iki bileşik gösterge, ekonomik ortam ve kurumlar oluşturulmuştur. Pazar erişimi ve altyapı, yatırım ortamı, kurumsal koşullar ve ekonomik kalite, bileşik değişken ekonomik ortamı oluşturmak için entegre edilmiştir. Yönetişim, emniyet ve güvenlik, ve kişisel haklar, bileşik değişken kurumları oluşturmak için birleştirilmiştir. Turizmdeki gelişimin refah ve esenlik üzerinde olumsuz, kötüleştirici bir etkiye sahip olabileceği bulunmuştur. Öte yandan, sağlık hizmetleri, eğitim, kişisel haklar, makroekonomik istikrar ve piyasa ekonomisi koşullarındaki gelişmeler ekonomik refah, mutluluk ve esenlik seviyelerini artırabileceği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Refah, Esenlik, Sosyal Sermaye, Mutluluk, Turizmdeki Gelişme

TOURISM, ECONOMIC PROSPERITY AND HAPPINESS IN THE MEDITERRANEAN EUROPE

Abstract

In this study the effects of tourism, institutional and macroeconomic development on economic prosperity, happiness and well-being in 8 Mediterranean European countries are examined. A panel data analysis is carried out for the period 2007 and 2018. A wide spectrum of indicators is used to understand how different aspects of economic and social development can affect prosperity and well-being. We use the compound variables social capital and living conditions to approximate and create dependent variables representing economic prosperity, happiness and well-being. Moreover, two composite indicators, economic environment and institutions are used in the main estimations. Market access and infrastructure, investment environment, enterprise conditions, and economic quality are integrated to generate the composite variable economic environment. Governance, safety and security, and personal freedom are compounded to create the composite variable institutions. It is found that tourism development may have a negative, deteriorating impact on prosperity and well-being. On the other hand, it is found that improvements in health services, education, personal freedom, macroeconomic stability, and market economy conditions can increase the levels of economic prosperity, happiness and well-being.

Key Words: Prosperity, Well-being, Social Capital, Happiness, Tourism Development

* Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0003-0692-9112,
ece.guleryuz@marmara.edu.tr Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı:770-778

Makale Geliş Tarihi: 21.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 14.05.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

Giriş

Küreselleşen ve giderek daha fazla birbirine bağlı olan dünya ekonomisinde turizm hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan önemli bir endüstri haline getirmiştir. Turizm endüstrisi kültürlerarası, kişilerarası ve bölgeler arası etkileşimler ve deneyimler sağlayarak mutluluğu, refahı ve diğer sosyal dinamikleri belirgin bir şekilde etkileyebilmektedir. Turizmle ilgili deneyimler ve faaliyetler, bireyin yaşamını aile hayatı, boş zaman, kültür, özgüven ve sağlık alanlarında somut bir şekilde etkileyebilir. Son yıllarda turizm, mutluluk ve refah arasındaki ilişkiyi araştıran literatürün hacmi hızla artmıştır (Smith ve Diekmann, 2017: 3, Uysal vd., 2016: 252-256).

Farklı ülke örnekleri için turizm, ekonomik kalkınma ve refah arasındaki bağı araştıran çok sayıda çalışma vardır. Uysal vd. (2016: 244) turizm, yaşam kalitesi ve refah arasındaki ilişki üzerine kapsamlı bir literatür taraması yapmıştır. Turizm faaliyetlerinin ve turizm deneyimlerinin sadece ev sahibi ülke sakinlerinin refahı üzerinde değil aynı zamanda turistlerin yaşam memnuniyeti üzerinde de etkisi olduğunu gösteren ilgili literatür sonuçlarını tartışmışlardır. McCabe ve Johnson (2013: 55) turizmin, tatile gitmek için maddi yardım alan düşük gelirli bir kişi olarak tanımlanan sosyal turistlerin refahı üzerinde olumlu bir etki gösterdiğini savunmaktadır. Ayrıca, turizmin bir sosyal turistlerin boş zamanlarını, aile yaşamını ve psikolojik durumunu olumlu yönde etkileyebileceğini bulmuşlardır.

Croes vd. (2021: 2) turizm uzmanlığının insani gelişme ile dolaylı ve olumsuz bir ilişki gösterdiğini ve sınırlı bilgi maksimum olasılık tahmini yöntemini kullanarak ekonomik büyüme üzerinde kısa vadeli bir etki gösterdiğini bulmuştur. Sundoro ve Soeprapto (2018: 180), ASEAN ülkelerindeki turizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemiştir. Turizm gelirlerinin ASEAN ülkelerinin ekonomik büyümesini olumlu ve önemli ölçüde etkileyebileceğini, ancak turist girişlerinin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisine dair kanıt bulamadıklarını belirtmişlerdir.

Başka bir çalışmada, Neuts (2020: 523-524), turizm hacmindeki bir artışın, Alman şehirlerindeki vergi geliri ve servet seviyelerini artırabileceğini bulmuştur. Skrinjaric (2019: 4), yine ilgili bir çalışmada, Orta ve Güney Doğu Avrupa ülkelerindeki turizm büyümesi yayımları ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiyi araştırmıştır. Sequeira ve Nunes (2008: 2435) ise bir panel veri analizinde, turizm gelişiminin sadece yoksul ülkelerde değil, aynı zamanda geniş bir ülke örneğinde de ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebileceğini araştırmıştır.

Khan vd. (2020: 2) 1980-2016 dönemi için zaman serisi metodolojisini kullanarak Pakistan'da turizm ve genel refah arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yazarlar, turizm ve genel refahtaki gelişmelerin hem kısa hem de uzun vadeli iki yönlü nedensel bir ilişkiye sahip olduğunu

savunmuşlardır. 119 ülkeyi kapsayan ve panel veri analizini kullanan bir çalışmada Lee vd. (2020: 2), ev sahibi ülkenin mutluluğunun hem turizm gelir düzeyini hem de turist sayısını olumlu etkileyebileceğininve ayrıca sosyal medyada ifade edilen mutluluğun seyahat ve eğlence endüstrisindeki getiri düzeyini olumlu yönde etkileyebileceğini savunmuşlardır.

Aref (2011: 28), turizmin İran'ın Şiraz şehrinde istihdamı, geliri, toplum refahını ve duygusal refahı etkileme olasılığının yüksek olduğunu savunmuştur. İran ile ilgili başka bir çalışmada Kafashpor vd. (2018: 523), turizmdeki gelişmenin İran'ın Meşhed Şehri'nde yaşayanların öznel mutluluğu ve yaşam kalitesi üzerinde bir etkisi olduğunu iddia etmiştir. Liu (2013: 69), Çin kültüründe mutluluk ve turizm arasındaki bağlantıyı incelemiş ve bazı çalışmaların turizmin kısa vadede mutluluk üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koyduğunu öne sürmüştür. Ratz ve Michalko (2011: 332-334), Macaristan'da turizmin insanların esenlik ve refah algısı üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma bulguları, yaşın ve mali durumun, turizmin bir kişinin refahı üzerindeki etkisinin derecesini belirleyen önemli aracı kanallar olarak işlev gördüğünü göstermiştir. Başka bir çalışmada ise Adeola vd. (2018: 157) yaptıkları ampirik analiz sonucu olarak bir grup Afrika ülkesinde turizm ve ekonomik refah arasında olumlu ve önemli bir ilişki bulmuşlardır.

Bu çalışmanın amacı 8 Akdeniz Avrupası ülkesinde turizmdeki kalkınmanın, kurumsal ve makroekonomik kalkınmanın ekonomik refah, mutluluk ve esenlik üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu çalışmada, 2007-2018 döneminde bir grup Akdeniz Avrupası ülkesinde turizmdeki gelişme, makroekonomik kalkınma ve kurumsal kalitenin ekonomik refah, mutluluk ve esenlik üzerindeki etkilerini bir panel veri analiziyle incelenmiştir.

1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada 2007 ve 2018 yılları arasında 8 Akdeniz Avrupası ülkesinde turizmdeki gelişme ve ekonomik kalkınmanın ekonomik refah ve esenlik üzerindeki etkilerini panel veri analizi metodolojisi kullanarak incelenmiş, böylece gözlemlenmemiş ülkeye özgü etkiler ve yıl etkileri hesaba katılmıştır. 2007-2018 zaman periyodu, veri mevcudiyetine göre belirlenmiştir. Ana veri kaynakları olarak 2020 Legatum Prosperity Index (2020) ve Dünya Bankası'nın World Development Indicators (WDI) (2020) data setleri kullanılmıştır.

Ampirik analiz tahminlerinde iki bağımlı değişken kullanılmıştır. Ekonomik refah, mutluluk ve esenliğe yakınsamak için kullanılan ilk bağımlı değişken sosyal sermayedir. Sosyal sermaye, kişisel ve aile ilişkileri, sosyal ağlar, kişiler arası güven, kurumsal güven, ve sivil ve sosyal katılımı içeren bileşik bir göstergedir. İkinci bağımlı değişken olan esenlik, sosyal sermaye ve yaşam koşullarını (iki değişkenin değerlerinin istatistiksel bir ortalaması) entegre ederek oluşturulmuştur.

Yaşam koşulları, maddi kaynakların, beslenmenin, temel hizmetlerin, barınma koşullarının, bağlantılı olma ve herhangi bir zarardan korunmanın etkilerini içerir.

Eğitim göstergesi, okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve yüksek öğretim seviyelerini ve ayrıca yetişkin nüfus becerilerini içerir. Çevre indikatörü, çevreyi koruma çabalarını, emisyonları, orman, arazi ve toprak göstergelerini, hava kirliliğine maruziyeti ve tatlı su ile ilgili koşulları ölçer. Sağlık göstergesi, davranışsal risk faktörlerinin dinamiklerini, önleyici müdahaleleri, bakım sistemlerini, zihinsel sağlığı, fiziksel sağlığı, ortalama yaşam süresini ve ölüm oranını ölçer.

Politik ekonomi değişkenleri ile ilgili olarak, kişisel haklar göstergesi sosyal hoşgörüyü, yasaların işlerliğini ve bireysel hakları değerlendirir. Yönetişim endeksi, yürütme kontrol derecelerini, hukukun üstünlüğünü, hükümet bütünlüğünü ve hükümetin etkinliğini ölçer. Emniyet ve güvenlik endeksi, savaş ve farklı suç türlerinin seviyesini değerlendirir. Bu üç politik ekonomi değişkeninin düzeylerinin istatistiksel ortalamasını alarak kurumlar adı verilen bir bileşik değişken oluşturulmuştur ve bu değişken Tablo 1'deki indirgenmiş form modellerinde, (1) ve (3) te, kontrol edilmiştir.

Ekonomik kalite endeksi, işgücü bağlılığını, ekonomik dinamizmi, üretkenliği ve rekabet gücünü, makroekonomik istikrarı ve mali sürdürülebilirliği değerlendirir. Pazar erişimi ve altyapı değişkeni, internet kullanımı, internet kapasitesi, ekonomik kaynaklar, ulaşım, açık pazar ölçeği, ithalat tarife engelleri ve piyasa çarpıklıklarının dinamiklerini ölçer. İşletme koşulları endeksi, fiyat bozulmalarının derecelerini, işgücü piyasası esnekliğini, düzenleme yükünü, iş yaratma ortamını ve iç piyasa ekonomisinin rekabet gücünü değerlendirir. Yatırım ortamı değişkeni, mülkiyet hakları, yatırımcıyı koruma, sözleşme uygulama, finansman ekosistemi ve uluslararası yatırım kısıtlamalarının seviyelerini ölçer. Ayrıca, bu dört makroekonomik gösterge eşit olarak tartılmış ve ekonomik çevre adı verilen bileşik bir değişken oluşturulmuştur, ve daha sonra bu değişken Tablo 1'deki indirgenmiş form modelleri (1) ve (3) te kullanılmıştır.

Turizmdeki gelişme göstergesi bir ülkeye gelen yabancı turist sayısını ülke nüfusuna bölerek (Tablo 1'de yabancı turist/nüfus) oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra ampirik analiz tahminlerinde doğrudan yabancı yatırımı (fdi), doğurganlık oranı ve ulusal parlamentodaki kadın temsilcilerin yüzdesi de (Tablo 1'de kadın temsilciler) kontrol edilmiştir.

2. Ampirik Analiz Tahmin Sonuçları

Ampirik analizde kullanılan genel tahmin denklemi aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$m_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 d_{it} + u_i + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

Bu denklemde m_{it} bağımlı değişken olarak kullanılan sosyal sermaye veya esenliği, d_{it} yıllar ve ülkeler içinde varyasyon gösteren bağımsız değişkenlerin vektörünü tanımlıyor, u_i tek ülke

düzeyindeki etkiyi ölçer, ve ε_{it} rahatsızlık terimidir. Tablo 1 tahmin sonuçlarını göstermektedir. Tablo 1’de modeller (1) ve (3) indirgenmiş form tahminleridir ve modeller (2) ve (4) genişletilmiş form tahminleridir. Tüm modeller sağlam standart hatalarla tahmin edilmiştir.

Yabancı turist/Nüfus oranındaki, yani turizmin gelişmişlik düzeyindeki, bir artışın hem sosyal sermaye hem de esenlik üzerinde olumsuz etkileri olduğu ve bu etkilerin genişletilmiş form modelleri (2) ve (4) te % 10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırım (fdi), bağımlı değişkenler üzerinde benzer bir olumsuz etki göstermektedir. Hem sağlık hem de eğitimdeki iyileştirmelerin sosyal sermaye ve esenlik üzerinde olumlu etkileri olduğu ve dolayısıyla ekonomik refah, mutluluk ve esenliği artırabileceği bulunmuştur. Bu olumlu etkiler, genişletilmiş modeller (2) ve (4) te istatistiksel olarak anlamlıdır. Doğurganlık oranındaki bir artışın, sosyal sermaye ve esenlik düzeylerinin artmasına neden olabileceği de bulunmuştur, ancak bu pozitif etkide bir istatistiksel önem bulunmamıştır.

Genişletilmiş form modelleri (2) ve (4) te, kişisel haklar düzeyindeki bir artış, sosyal sermayeyi ve esenliği sırasıyla % 10 ve % 5 düzeyinde istatistiksel anlamlılıkla olumlu etkilediği bulunmuştur. Emniyet ve güvenlikteki bir iyileşme de esenliği olumlu yönde etkileyebileceği bulunmuştur. İndirgenmiş form modelleri (1) ve (3) te, bileşik bir değişken olarak hesaplanan ekonomik çevrenin hem sosyal sermaye hem de esenlik ile güçlü ve pozitif bir şekilde ilişkili olduğu bulunmuştur. Ekonomik çevrede iyileşme olduğunda bu, ekonomik refah, mutluluk ve esenlik seviyelerini artırır. Bu etkinin % 1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Dahası, pazar erişimi ve altyapı, kurumsal koşullar ve ekonomik kalitedeki gelişmelerin, sosyal sermaye ve esenlik seviyelerinde farklı istatistiksel önem düzeylerinde artışlar yarattığı görülmüştür. Yıl etkileri ile ilgili olarak, 2007-2011 yılları genişletilmiş modellerde sosyal sermaye ve esenlik üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Tablo 1: Regresyon Sonuçları

	(1) sosyal sermaye	(2) sosyal sermaye	(3) esenlik	(4) esenlik
yabancı turist/nüfus	-0.0217 (0.0255)	-0.0408** (0.0207)	-0.0118 (0.0131)	-0.0221** (0.0103)
sağlık	0.321 (0.354)	0.735** (0.385)	0.266 (0.185)	0.440** (0.216)
eğitim	1.055 (0.760)	1.561** (0.709)	0.330 (0.373)	0.642* (0.339)
çevre	-0.737** (0.335)	-0.486 (0.368)	-0.236 (0.162)	-0.135 (0.169)

kurumlar	-0.253* (0.147)		-0.170 (0.109)	
ekonomik çevre	0.999**** (0.150)		0.563**** (0.0817)	
kadın temsilciler	-0.139 (0.112)	0.0838 (0.137)	-0.0987** (0.0495)	0.0386 (0.0656)
doğurganlık oranı	0.0894 (0.0759)	0.0328 (0.0754)	0.0535 (0.0362)	0.0258 (0.0362)
fdi	-0.00828 (0.00530)	-0.0154** (0.00678)	-0.00385 (0.00270)	-0.00731** (0.00336)
emniyet ve güvenlik		-0.00239 (0.0991)		0.0114 (0.0506)
kişisel haklar		0.163** (0.0767)		0.131*** (0.0501)
yönetişim		-0.590* (0.360)		-0.443*** (0.165)
yatırım ortamı		-0.272 (0.177)		-0.0923 (0.0931)
kurumsal koşullar		0.906*** (0.268)		0.475**** (0.125)
pazar erişimi ve altyapı		1.013**** (0.246)		0.614**** (0.149)
ekonomik kalite		0.305 (0.193)		0.170* (0.0998)
yıl etkileri	evet	evet	evet	evet
Sabit	-0.610 (0.549)	-2.017**** (0.382)	0.120 (0.305)	-0.664*** (0.234)
gözlemler	96	96	96	96
R ²	0.506	0.617	0.566	0.689

Not: Parantez dışındaki sayılar, değişkenlerin tahmini katsayılarıdır. Sağlam standart sapmalar parantez içinde gösterilmiştir. Ülke sabit etkileri tüm modellere dahil edilmiştir. * % 15; ** % 10; *** % 5 ve **** % 1 oranlarında bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir (* $p < 0.15$, ** $p < 0.10$, *** $p < 0.05$, **** $p < 0.01$).

Tablo 1'deki regresyon sonuçlarından birkaçı örnekleme olarak kantitatif açıdan daha yakından incelenecek olursa modeller (2) ve (4) te yabancı turist/nüfus oranı % 1 artınca sosyal sermayenin % 4.08, esenliğin % 2.21 oranında azaldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, eğitim göstergesi bir birim arttığında sosyal sermayenin 1.561 birim, esenliğin 0.642 birim arttığı; pazar erişimi ve altyapı kalitesi bir birim arttığında sosyal sermayenin de yaklaşık olarak 1 birim, esenliğin ise 0.614 birim arttığı bulunmuştur. Modeller (1) ve (3) te ekonomik çevrenin kalitesi bir birim arttığında sosyal sermayenin yaklaşık 1 birim, esenliğin 0.563 birim arttığı görülmüştür.

3. Sonuç

Bu çalışmada 2007 ve 2018 arasındaki dönemde 8 Akdeniz Avrupası ülkesinde turizmdeki, makroekonomik ve sosyal kalkınmanın ekonomik refah, mutluluk ve esenlik üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sosyal sermaye refah ve mutluluğu yaklaşık olarak temsil edebilen bir istatistik olarak benimsenmiştir. Sosyal sermaye, sosyal normları, kişisel ve sosyal ilişkilerin gücünü ve kurumsal ve kişilerarası güveni ölçen bir değişken olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, ikinci bir bağımlı değişken olarak sosyal sermaye ve yaşam koşullarını birleştirilmesiyle esenlik göstergesi oluşturulmuştur. Bu bileşik esenlik göstergesinde yaşam koşulları, barınak, maddi kaynaklar, bağlantılar ve temel hizmetlerin mevcudiyeti ve derecesi hesaplamaya katılmıştır.

Turizmdeki gelişme değişkeni, ev sahibi ülkeye gelen yabancı turist sayısının ülke nüfusuna oranı (yabancı turist/nüfus) alınarak tanımlanmıştır. Ayrıca emniyet ve güvenlik, yönetim ve kişisel haklar indikatörlerinin istatistiksel ortalamasını hesaplayarak bileşik bir kurumlar göstergesi oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, kurumsal koşullar, ekonomik kaliteyi, pazar erişimi ve altyapı, ve yatırım ortamı makroekonomik değişkenlerini entegre edilerek bileşik bir ekonomik ortam değişkeni üretilmiştir.

Ampirik analiz sonuçlarına bakıldığında, Tablo 1'deki genişletilmiş form modelleri (2) ve (4) te yabancı turist/nüfus oranının (turizmdeki gelişmenin) sosyal sermaye ve esenlik üzerinde % 10 istatistiksel anlamlılık düzeyi ile olumsuz bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. İlgili literatürde de benzer sonuçlara işaret eden çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Zucco vd. (2020: 1) turist sayısındaki artışın Brezilya'daki bir şehirde aşırı turizmin yarattığı sosyal stres nedeniyle bölge sakinlerinin öznel esenliğini olumsuz etkileyebileceği yönünde görüş bildirmiştir. Tokarchuk vd. (2016: 1323) turist yoğunluğundaki bir artışın, belirli bir eşik aşıldıktan sonra bölge sakinlerinin esenliğini azaltabileceğini bulmuştur. Bunun dışında, doğrudan yabancı yatırımın (Tablo 1'de fdi olarak gösteriliyor) sosyal sermaye ve esenlik ile negatif korelasyonlu olduğu görülmüştür. Benzer bir bakış açısıyla Miao vd. (2020: 10-11), Çin kaynaklı doğrudan yabancı yatırımın bir grup Afrika ülkesinde ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki gösterdiğini bulmuştur.

Sağlık ve eğitim hizmetlerindeki ilerlemelerin sosyal sermaye ve esenlik üzerinde pozitif etkileri olduğu görülmüştür. Politik ekonomi göstergelerine bakıldığında, kişisel haklar seviyesindeki artışın ekonomik refah, mutluluk ve esenliği de artırabileceği görülmüştür. Bileşik bir değişken olarak hesaplanan ekonomik ortam indikatörünün, % 1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde hem sosyal sermaye hem de esenlik ile pozitif yönlü ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu güçlü, pozitif etki bileşim parçalarına ayrıldığında kurumsal koşullar, ekonomik kalite, ve pazara erişim ve altyapı bu etkiden sorumlu başlıca faktörler olarak görünmektedir. Bu sonuçlar, ekonomik kalkınma, kurumsal kalite ve makroekonomik istikrarın farklı yönlerinin, ekonomik refah, mutluluk ve esenlik düzeylerini artırmada önemli faktörler olarak işlev görebileceğini göstermektedir. Yakın gelecekte, aşırı turizm ile turistleri ağırlayan yer sakinlerinin mutluluğu ve refahı arasındaki ilişkiye odaklanacak daha fazla araştırma yapılabilir.

Kaynakça

- Adeola, O., Evans, O., & Hilson, E. (2018). Tourism and economic wellbeing in Africa. *Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility. Positive Tourism in Africa*. C. M. Hall and M. Mkono (Edt.). 13, 147-160. Routledge.
- Aref, F. (2011). The effects of tourism on quality of life: A case study of Shiraz, Iran. *Life Science Journal*, 8(2), 26-30.
- Croes, R., Ridderstaat, J., Bąk, M., & Zientara, P. (2021). Tourism specialization, economic growth, human development and transition economies: The case of Poland. *Tourism Management*, 82, 104181, 1-12.
- Kafashpor, A., Ghasempour Ganji, S. F., Sadeghian, S., & Johnson, L. W. (2018). Perception of tourism development and subjective happiness of residents in Mashhad, Iran. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(6), 521-531.
- Khan, A., Bibi, S., Lyu, J., Alam, M., Khan, M. M., & Nurunnabi, M. (2020). The quest of tourism and overall well-being: the developing economy of Pakistan. *PSU Research Review*, Emerald Publishing Limited, 2399-1747, 1-21.
- Lee, C. C., Chen, M. P., & Peng, Y. T. (2020). Tourism development and happiness: International evidence. *Tourism Economics*. <https://doi.org/10.1177/1354816620921574>
- Liu, K. (2013). Happiness and tourism. *International Journal of Business and Social Science*, 4(15), 67-70.
- McCabe, S., & Johnson, S. (2013). The happiness factor in tourism: Subjective well-being and social tourism. *Annals of Tourism Research*, 41, 42-65.
- Miao, M., Lang, Q., Borojo, D. G., Yushi, J., & Zhang, X. (2020). The Impacts of Chinese FDI and China-Africa Trade on Economic Growth of African Countries: The Role of Institutional Quality. *Economies*, 8(3), 53, 1-20.

- Neuts, B. (2020). Tourism and urban economic growth: A panel analysis of German cities. *Tourism Economics*, 26(3), 519-527.
- Ratz, T., & Michalko, G. (2011). The contribution of tourism to well-being and welfare: the case of Hungary. *International Journal of Sustainable Development*, 14(3-4), 332-346.
- Sequeira, T. N., & Maçãs Nunes, P. (2008). Does tourism influence economic growth? A dynamic panel data approach. *Applied Economics*, 40(18), 2431-2441.
- Skrinjaric, T. (2019). Examining the Causal Relationship between Tourism and Economic Growth: Spillover Index Approach for Selected CEE and SEE Countries. *Economies*, 7(1), 19, 1-19.
- Smith, M. K., & Diekmann, A. (2017). Tourism and wellbeing. *Annals of Tourism Research*, 66, 1-13.
- Sundoro, H. S., & Soeprapto, V. S. (2018). The Effect of Tourism Sectors on ASEAN Countries' Economic Growth: Analysis Panel Regression. *Proceedings of the 7th International Conference on Entrepreneurship and Business Management (ICEBM Untar 2018)*, 180-184.
- Tokarchuk, O., Gabriele, R., & Maurer, O. (2016). Tourism intensity impact on satisfaction with life of German residents. *Tourism Economics*, 22(6), 1315-1331.
- Uysal, M., Sirgy, M. J., Woo, E., & Kim, H. L. (2016). Quality of life (QOL) and well-being research in tourism. *Tourism Management*, 53, 244-261.
- Zucco, F. D., Flores Limberger, P., de Souza Farias, F., Foletto Fiuza, T., & Morgana Boos de Quadros, C. (2020). The Relationship of Subjective Well-Being in Residents' Perceptions of the Impacts of Overtourism in the City of Blumenau, Santa Catarina, Brazil. *Sustainability*, 12(5), 1957, 1-11.
- 2020 Legatum Prosperity Index™. (2020). <https://www.prosperity.com/> (erişim:01.01.2021).

Ek:

Tablo 2: Ülke Listesi

Hırvatistan
Fransa
Yunanistan
İtalya
Malta
Portekiz
İspanya
Türkiye

VAKIFLAR AND GUILDS AS AN INSTITUTION OF COMPLEMENTARITY

Dr. Ali DEMİR*

Abstract: In Ottoman Empire cosmology was integrated with theology in the religious orders. Temporally and socially their descent goes hand in hand with the rise of the guilds. This coexistence of *vakıflar* and guild explained with the ideal type method of Weber with the two different type of social coordination, which are integration and inclusion. An integration based on the community norms could be achieved by generalizing the interest of the ethical and/or ethnic leader in *vakıflar*. On the other hand, inclusion within an organization of an instrumental rationality is expected less from historical personalities and more from the modern legal system on the basis of the contract. Within the Ottoman Empire, the most crucial actors of the transition from a community based on *vakıflar* to a society based on the *symbolic* communication inside guilds are the *ayans*. *Ayans* would need both integration through norms and inclusion through power and money. The coordination of these two types of social action is called complementarity. Following an examination of the preconditions of modernity, the article offers a theoretical frame for these change of form on the institutional level.

Keywords: Vakıflar, guilds, integration, inclusion, complementarity, ideal type

TAMAMLAYICILIK KURUMU OLARAK VAKIFLAR VE LONCALAR

Öz

Kozmoloji ile teoloji Osmanlı İmparatorluğu'nda dini dergâhlarda birbirine entegre edildi. Bu dergâhların ve üzerinde kuruldukları vakıfların sosyal ve zamansal gerilemeleri, loncaların yükselişi ile ele ele gider. Çalışmada vakıflar ve loncaların bu eşzamanlılığı Weber'in ideal tip yöntemiyle iki farklı sosyal koordinasyon türü olarak işlenmektedir, bunlar ise entegrasyon ve dahil etmedir. Toplumsal normlara dayalı entegrasyon, vakıfların etik ve/veya etnik liderin çıkarlarını genelleştirmeye yetebilir. Ancak, loncalar gibi araçsal akıl üzerine kurulu bir organizasyonda birliğe dahil etme, tarihsel kişiliklerden çok sözleşme temelinde modern hukuk sisteminden beklenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, vakıflar merkezli bir topluluktan loncalar çerçevesinde sembolik iletişime dayanan bir topluma geçişin en önemli aktörleri ayanlardır. Ayanlar hem bağlayıcı normlar yoluyla entegrasyonu hem de güç ve para yoluyla dahil edilmeyi talep ediyorlardı. Bu aynı anda iki tür sosyal eylemin koordinasyonu tamamlayıcılık olarak tanımlanacak. Çalışma, bu bağlamda modernitenin önkoşullarının incelenmesinden sonra, bu biçim değişikliğine kurumsal düzeyde teorik bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Vakıflar, loncalar, entegrasyon, dahil etme, tamamlayıcılık, ideal tip

* Züriç Üniversitesi,
Araştırma Makalesi
Makale Giriş Tarihi: 12.03.2021

ORCID: 0000-0002-7955-0085
Sayfa Sayısı: 779-799
Makale Kabul Tarihi: 16.05.2021

alidemirden@gmail.com
Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

1. Introduction

Today there is a factual emergence not only of religious communities, in the sense of orders (*dergâh*), but also of *vakıflar* under new conditions (Kuran: 2016c: 436; Akçay, 2019: 59; Ozil, 2019: 215). Orders and the *vakıflar* are two different institutions, as well as merge them, since *vakıflar* have been the economic basis of all stable orders during the Ottoman Empire. Indeed, the discourse on *vakıflar* has a long-standing tradition, why they have been well studied (Köprülü, 1938: 5; Uzunçarşılı, 1941: 277; Barkan, 1942: 280; Kayaoğlu, 1978: 50; Heper, 1980: 83 Hoexter, 1998: 476; Morgan, 2001: 22; Akgündüz, 2002: 450; Singer, 2008: 18; Bulut and Korkut, 2016: 24; Ahbab, 2017: 51). But, they have been neither well studied from the point of view of their *function* as an organization of a particular society with the corresponding economic system, and nor *typified* in their function with similar organizations and *compared* at the same time. From an organizational sociology perspective, *vakıflar* and guilds are different organizations with similar function. They are similar in their function, but they differ in terms of their structure and objective.

2. Vakıflar and Ayans

To begin with, it is well worth remembering that *vakıflar* guided by dervishes and guilds led by professionals in the Ottoman Empire has structural differences not only with each other but also with the European orders and guilds. Guilds in the Ottoman Empire are a mixture of the organization of patrimonial monopolization of rare resources and networks of a new type of communication. They have not successively disappeared in the transition to modern societies, nor have they assumed a folkloric function, as in Europe. On the other hand, comparing to Europa *vakıflar* as the lands and institution of Islamic orders have not been transformed into trusts during the transition to nation states (Schoenblum: 1999: 1191; Ozil, 2019: 220). In that context, it should also be remembered that (a) the legitimation of Ottoman rule in the 20th century continued to be based on sacred foundations, that (b) the country continued to belong institutionally to Almighty God, that (c) patriarchal structures in the sense of Max Weber prevented economic monopolies, and (d) that there was no private property freed from political power, even though there were market–economy organized and coordinated in state structure and companies (Weber, 1980a: 580-624; Saraçoğlu, 2015: 63; Nizri, 2015: 39).

On the organisational level, while the most important actors in the in the foundation, establishment and management of the Ottoman Empire were the dervishes, the *ayans* are establishing themselves as the actors of modernity. While dervishes legitimized their actions with the religious aura and for a place in the afterlife, *Ayans* enforced themselves with the money power. It is well known that money power prevails in every sphere of life and also forces it to reorganize itself according to its logic (Weber, 1980a: 795). The dervishes, as the actors of the integration based on religion, land and state, met in *vakıflar*, which were cultivated by peasants. On the other hand, with the advent of capitalism, the main actors were not the peasants, but the professionals, workers, traders and employers. And these did not meet in *vakıflar*, but in the guilds. At the same time *vakıflar* and guilds were comparable in their functions. Like *vakıflar*, guilds also assume multiple functions in society. Both can be defined as a form of an organizational unit in which, as Parsons would put it, ego's expectations of age wishes are bundled (Parsons, 1951b: 3; Parsons, 1960c: 471, 482). In contrast to *vakıflar*, where belonging was based on internalised norms through socialisation but within the structure of orders, the guilds are closer to the today's employer and employee organizations.

Guilds are organized and differentiated according to social differences based on merit, achievement rather than God-given diversity based on ascription.

3. Ideal Type

Before moving on into the research question, hypothesis, and into the details, we shall first introduce the method that will guide the discourse. This is the ideal type method by Max Weber (Weber, 1985b: 190). The method is based on the idea that the meaning and content of concepts such as *vakıflar*, organisation, capitalism, stability, transformation can hardly be defined independently of time, space and the interests of the respective actors (Weber, 1986c: 537). At the same time, an essential function of science lies in the simplification of complex facts, in showing the diversity of phenomena in their unity and, if possible, „sense adequacy“, in understanding from the viewpoint of the actors himself (Weber, 1980a: 9).

„It [the ideal type] is an image of thought which is not the historical reality or even the ‚actual‘ reality, which is much less there to serve as a scheme into which reality should be classified as an exemplar, but which has the meaning of a purely ideal boundary concept against which reality is measured for the clarification of certain significant components of its empirical content, with which it is compared. Such concepts are entities in which we construct connections using the category of objectiv possibility that our imagination, oriented and trained to reality, judges to be adequate.“ (Weber, 1985b: 194)

Ideal types, in other words, are constructed to capture empirical reality in a theoretically optimal realization. Ideal types are the interpretive schemes that show an end-states of a development proceeding under ideal conditions (Parsons, 1937a: 604). Ideal types are a model that points to what can be realized in principle in a majority of cultural phenomena. The advantage of the ideal type model is that, in contrast to a comparative method, the ideal type method leads to a hierarchy. The disadvantage is that they cannot be empirically falsified because they are a thought construct. At the same time, the method can level the tension between theory and empiricism (Habermas, 1981a: 276, 412).

4. Research Question and Hypothesis

Based on that very ideal type method, we first distinguish between integration and inclusion on the theoretical level and *vakıflar* and guilds on the sociological level. Integration and inclusion represent two ideal type of social and functional bounding (Lockwood,1964: 373; Luhmann, 1997e: 618, 739). Compare to inclusion is integration norm based type of coordination. On the other hand, inclusion can be achieved for example on a structural level by a differentiation between central and periphery, type of federal structures and/or principal and subsidiary without a reference to higher norms, whereas integration need a socially bond norm (of legitimation) for that very functional differentiation and belonging.

Then, according to this theoretical distinction, the historical-empirical phenomena are matched to the respective ideal type. From this point of view, the orders based on *vakıf* estate have not only an intrinsic sense for the normative order of the Ottoman Empire, but they were also able to preserve themselves until the emergence of modernism. In the course of history, the religious orders as a unit of belonging declined at the same time as the decline of *vakıflar* as a type of estate and the Ottoman Empire itself. The implosion of the Ottoman Empire gave rise to a number of nation states in which the increase in complexity triggered by social differentiation was absorbed. Compare to

kingdom national states represent a differentiation of organization and of identity on the basis of ethics, rights, ethnicity and languages (Anderson, 1983: 16, 32, 42; Habermas, 1999e: 130).

On the other hand, the question of what form the orders and *vakıflar* took during this conversion within the nation states has not yet been posed. Since especially the factual existence of guilds and the orders, some of which could preserve themselves without an official acknowledgment until the foundation of the modern Republic of Turkey, and after that they kept themselves despite a general prohibition of religious orders (Faroqhi, 1976a: 183; Faroqhi, 1981b: 110), is in need of explanation, the question arises whether this paradox can be explained from an organizational–sociological perspective with the evolution, transformation, change of form, and from a philosophical perspective with the emergence of modernity, in which integration and inclusion is achieved at the same time (Habermas, 1981a: 119, 222, 257; Luhmann, 1993c: 240; Luhmann, 1997e: 134, 413, 622). Within nation states as modern types of purpose-driven structures, social belonging is achieved simultaneously through integration and inclusion. Nation states achieve integration through the social norm of community and inclusion on the basis of communications media like money, power and function.

Within these sociological considerations the question arises whether not only the coexistence of institution like *vakıflar* and guild, but also the two corresponding type of coordination (integration and inclusion) can be explained with a new type of joint bonding, which is complementarity. Before explaining the complementarity, these two types of coordination (integration and inclusion) in the sense of Weber’s ideal type can be used to explain both the stability of society despite changes with the same functioning of the corresponding institution (*vakıflar* and guild), as well as their transformation during the period of social development with the corresponding mindset of pre-modern and modern society (pre- and modernity). Weber’s assumption of the cultural foundations of the development of social modern system with the corresponding mindset, institution and actors is in favour of these assumption. According to Weber’s Protestant thesis, capitalism owes a political program anchored (religiously) in society (Weber, 1986c: 163). This program, consisting of capitalism, liberal democracy, constitutionalism, and individual autonomy, can be subsumed under the concept of modernity and analysed in sociology either with social and system integration, or inclusion (Habermas, 1998d: 99; Habermas, 1981b: 229; Luhmann, 1997e: 619, 739). Since this program stalled in the Ottoman Empire or was prevented from unfolding by rule, but the institutions adapted to the capitalist conditions of production contrary to the political norms of rule, the question arises whether this change and simultaneous existence for a need for integration and inclusion can be explained with the term of complementarity, without a direct, strong link to the society (Luhmann, 1997e: 112, 828). The coexistence of these two interlocking types of coordination is addressed under the concept of complementarity.

The assumption here is that this transition from *vakıflar* to the guilds represent two type of coordination mechanism operating with its own logic. From a normative standpoint and especially since according to the Islamic–Ottoman world view the *idschthîhâd gates* were closed, everything had to correspond to the principle of tradition (*kanûn–u kadîm*), the social opening has to be achieved by the idea of preservation despite new conditions (Berkes, 1964: 11). Transformation in the sense of evolution was the only legitimised way for change. Accordingly, with the advent of modernity, as the empire transformed itself in the nation states, so were religious orders within the nation state

transformed on the organizational level. This is the reason why we observe guilds as the place of solidarity in addition to *vakıflar*. While *vakıflar* were the place of diversity, in guilds the equals have solidarized with each other. The emergence on the organizational level will be made plausible first in the genesis of *vakıflar*, second in their functional similarity with the guilds in the Ottoman Empire, and then in a comparison between Ottoman and European guilds. After an intermediate reflection, the concept of complementarity is proposed for the mediation of these two different types of coordination and corresponding institution.

5. Two Type of Vakıflar

The history of the *vakıflar* is intertwined with the of the religious orders (*dergâh*) (Hoexter, 1998: 474; Morgan, 2001: 21; Singer, 2008: 107; Luz, 2014: 108). They represented a system of order that was complex enough in its form to be able to develop and unfold in society as a whole, while at the same time absorbing social complexity. *Dergâh* were founded on a *vakıf*, order property, why they were also called *vakıf*. Sociologically the orders must be distinguished on the one hand from the *vakıflar* as religiously legitimate ownership of common goods and on the other hand from the *vakıflar* as an organizational unit in the sense of a purpose-rational enterprise, although both are known under the same name, namely *vakıf* (Turkish, plural *vakıflar*) and *waqf* (Arabic, plural *awqāf*). The first type of *awqāf* “can be seen as an institution that, even if sinful, one day promised people liberation from hellfire” (Çizakça, 2019: 74). These *awqāf* had on this world the function of a form of taxation that had the *zakât* system before the advent of Islam and also during the early phase of Islamic rule (Demir, 2017: 76). The word *waqf* does not appear in the Koran. On the other hand, *zakât*, the benefaction, belongs to one of the five pillars of Islamic ethics. In this respect, the broad institutionalization of *waqf* owes its existence to the religious demand for integration, which was raised politically by questioning the existing ownership of the kings (Habermas, 1998d: 177; Weber, 1980a: 456). The second type of *awqāf* is derived from the first type, for which they were first desacralized after the reign of Prophet Muhammad. The desacralization goes back to the fact that the system had to be rationalized with the expansion of Islamic rule and put more strongly into a motivational context with the conquest of land and cultivation in the name of God. Despite a reference to God as a basis of religious legitimacy, this type of *awqāf* had to be established, maintained and defended not only by, but also for the profane means (Mundy and Smith, 2007: 49). For that very reason Kuran described it as follows: “In the premodern Middle East, from 750 C.E., perhaps even earlier, an increasingly popular vehicle for the provision of public goods was the *waqf*, known in English also as an ‘Islamic trust’ or a ‘pious foundation.’ A *waqf* is an unincorporated trust established under Islamic law by a living man or woman for the provision of a designated social service in perpetuity” (Kuran, 2001b: 842).

They were firstly programmed to integrate all ethnic groups under the condition of a Muslim identity (Kafadar, 1995: 63, 153). *Vakıflar* represents during the foundation and establishment of Islamic and Ottoman rule the organizational basis for the bundling and distribution of scarce goods (Mundy and Smith, 2007: 10; Kuran, 2016c: 444; Barakat, 2015: 113). They “were appropriated by the central government” for the role of “centralizing efforts” exactly thanks their decentralized structure (Van Leeuwen, 1999: 87, 115). This aggregation can be seen on the level of the actors in the fact that the dervishes were considered as the founders and administrators of *vakıflar* at the same time as the bearers/disciples of the moral of the Prophet Mohammad. The dervishes were also

represented in the founding, establishment and expansion of the Ottoman Empire, both in the army and in the state leadership, and formed the most important part of its spiritual elite (*ulema*) (Kafadar, 1995: 19).

Luhmann would see in *vakıflar* first apparence the symbiosis, the material formation of the meeting of personality, morality and organization (Luhmann, 1997e: 378). They represent a unity of norm and organization. In this respect, *vakıflar* is one of the first organizational units in which morality in the sense of mainly religious view of man, was brought together with personality and society. But in *vakıflar* as an organization for rational purposes legitimized under modern conditions and law (Weber, 1988d: 506; Hannah, 1992: 46; Luhmann, 1997e: 24, 414; Luhmann, 1993c: 121), not in the leadership of dervishes but of *ayans* was the relationship between ends and means decouple by beginning to derive the meaning of their actions from the means of the organization itself (Luhmann, 1972a: 32). *Vakıflar* had for the actors of the transition phase to modernity (*dervishes*, *janissaries*, professionals, trader, minority members, *ayans*) not more the function of integration, but the most important organizational basis for the demand for social inclusion based on law and function (Karpat, 1972a: 244). Together, these actors demand property rights and functional equality according to the modern legal system. What the dervishes have in common with *ayans* is that both actors have earned their livelihood from *vakıflar*. The difference, on the other hand, is that while the dervishes received *vakıflar* for their living after a won war and only administered it in the name of God, the *ayans* have promoted the cultivation and ownership of the same states no longer a means to an end, but the end itself. *Ayans* wanted with the emergence of modernity to *possess vakıflar* under legal guarantees.

Ayans could organize *vakıflar* as a new type of institution, in which purposeful action should be legitimized not more under religious guidelines according to the method of analogy, but with abstract principal and norms of modern law (Weber, 1988d: 510; Hannah, 1992: 46; Luhmann, 1997e: 363, 460; Luhmann, 1993c: 121, 324). This has far-reaching consequences; the land of Almighty God becomes the property of the individual, at the centre of whose interactions was not the sacred ends, but the profane business. This changes the organizational foundations of the social order, which is no longer sought in the community, in the clan, in the *vakıflar* as institutions of diversity, but in the economically conditioned market, where social differences are the very foundation of social inclusion. This new order also affects the logic of belonging and identity; instead of the quality of the person considered innate, they depend on their profession, property, memberships to an organization. Both are coordinated according to the principles of modern law in jointly elaborated social contract in society and statutes in organizations.

6. The Rise of Ayans

In order to explain the transformation and transition, it should first be pointed out that in the Ottoman Empire the social structure was originally structured according to the sacral above/below, ruler/ruled scheme. At the same time and over time, the state was organized territorially according to the differentiation of centre and periphery (Heper, 1980: 96; Luhmann, 1997e: 664; Barkey, 1994a: 320). The centre was coordinated by the internal differentiation of the bureaucracy (*babî-ı âli*) into clergy (*ulema*) and army (*askeri*) (Mardin, 1969a: 259). Both groups were recruited, rationalized and held together in solidarity by the principle of the unity of religion and state (*din-u devlet*) in the recruitment system (Mardin, 1992b: 85; Quataert, 2000: 156). In this respect, the goal remained unity, which was

understood as centralization and unification. This is one reason why the distinction between public and private sphere was abolished in the palace of the Sultan: his empire was also his home (*harem*) (Peirce, 1993: 3). This norm based integration was in the Ottoman Empire only reserved for the Sultan. Only in his case was *oikos* (*harem*) also functionally the same place as polis (state) (Arendt, 1992: 40, 191). This structure was able to offer a stable order, orientation until a new, intermediary social class emerged in the periphery as a result of the developments in technology and the unfolding of the systemic media like money, power and right, which demanded a new form of system and social integration, a new logic of coordination, namely inclusion. Compare to the concept of integration an action according to inclusion based on function rather than on structure and inclusion is less norm (of religion) driven and much more concern with the idea of coordination by modern law.

The representatives of this new social system of coordination were called *ayan*. The term *ayan* was derived from the Arabic *a'yan* and means “friends of the Prophet”. According to Sadat, the term was first used in the Ottoman war against Austria around 1639–1699 in the meaning of notables. “At that time, the term *ayan* was used to refer to certain wealthy individuals, elected by the people, who acted as intermediaries between the local populace and officials of the Porte, especially in matters of finance, taxation, and military recruitment” (Sadat, 1972: 346). The state should have defined them as “known, honest, and wealthy, and whose words were listened to by the people” (Heper, 1980: 87). In the beginning, *ayans* were the members of the clergy, some of whom were promoted by the central power. (Karpat, 1972a: 52; Matuz, 2010: 86). The power of this new social class grows proportionally with the decline of the Ottoman Empire; the beginning of its rise begins with the agreements of Karlofça (1699) and Pasarofça (1718). “The outbreak of the war with Russia in 1768 finally forced the Porte to recognize the existence of the *ayan*, granting them official status in exchange for otherwise unobtainable men and supplies” (Sadat, 1972: 351). At the organizational level, the Ottoman life had until then mainly taken place within the structures of *vakıflar*.

A *vakıf* provided both the economic–political basis of a rational organization on the principle of differentiation, as well as the place of normative integration of diverse ethnic groups and ethics. In this respect, it is no coincidence that the beginning of the end of the Ottoman Empire was also the beginning of the departure of the Islamic *vakıflar* system. This correlation can be seen well in the collapse of the *timar* lands, which were administered by holders of *vakıflar* as an institution of integration (Matuz, 2010: 175). According to Karpat, in 1653 there were 5618 *timar* estates in the city of Erzurum. This number drops to 3575 in 1804, whereas the number of regular *kapıkulu* soldiers was around 12 800 in 1475, rising to 92 206 in 1630 (Karpat, 2009c: 50). To interpret this decline, it must first be noted that because the *timar* estates were also distributed according to the principle of loyalty, the *timar* owners were less dependent on the farmers or the agricultural market, but more dependent on the central state (Barkey, 1996b: 463). Second, at the end of the 16th century, *vakıflar* was recognized as a quasi–private property (*mülk*) in exceptional cases and removed from the control of the bureaucracy, namely the legal instance (*kadı*) (Sadat, 1972: 349). Consequently, in the 18th century the sons of a deceased clergyman could de facto inherit his lands. Faroqhi also points out that the son of such a clergyman must have successfully maneuvered until he actually possessed his father’s inheritance and could now transform himself into an *ayan* (Faroqhi, 1981b: 111). In this process of recognition, transformation and transition, the norm until modernity was not the contract law based on right, but the loyalty to the recognizing ruler.

On the organizational level, the decline of the *timar* lands mainly harmed the ruling centre, because the state had to pay much more soldiers and at the same time had to expect less taxes from the periphery. In this process, the cavalry (*sipahiler*), as the centre's weapon power, lost its position as administrator of the lands. The function of the public goods, *vakıflar* also changed: they no longer served the needs of the peasants, but became the source of cash for the *ayans* through their taxation by passing them on to peasants. "On the one hand, they must possess 'access' to authority, and so be able to advice, warn, and, in general, speak before the authorities on behalf of the society or some part of it. On the other hand, they must have social power of their own, which is not dependent on the ruler, and which gives them a position of acceptance and 'natural leadership'" (Heper, 1980: 87) In view of this development, the central state had to formally recognize the power of the *ayans* by upgrading their status (Karpas, 1972a: 223; Karpas, 2009c: 54).

Functionally, this new intermediary position could no longer be imposed on the structures of *vakıflar*. As an institution of integration were they linked to the existing system of land and military rule by a strong structural link based on norm of religious origin (Luhmann, 1997e: 100, 199, 336, 344). What was needed was a new form of organization that would obey economic logic instead of religious norms and/or direct political order. This is indicated by the simultaneity of the rise of the *ayans* and the collapse of the Ottoman land and military system, as a result of which the peasants now (a) subjected themselves directly to a powerful *ayan* for their security, (b) migrated to the cities for paid labour, or (c) rebelled (Heper, 1980: 86; Barkey (1994): 165; Barkey, 1996b: 476; Akdağ, 1999: 108). "To the *ayan*, a state of controlled and modulated anarchy was essential both to maintain their intimidation of the peasantry and sustain their independence of action against the central government. If the peasants were the victims, the merchants were the natural allies of the *ayan*" (Sadat, 1972: 354). Sadat continues: "As long as the *ayan* were able to fulfill their function of supply and protection, they and the merchants shared a communality of vested interests. While one prospered, the other thrived" (Sadat, 1972: 355).

Thanks to their new position, the *ayans* received the exclusive right to collect taxes (*iltizam*) and thus became the controlling body over the associated lands (Quataert, 2000: 48; Karpas, 2009c: 232). With this new constellation, they not only became de facto the only rulers of their region, but also formed new alliances through trade with Europe. The volume of trade increased from 4.4 million pounds in 1783 to 12.2 in 1845 and 54 in 1876 (Karpas, 2009c: 53). Through trade with Europe, the upper class of farmers rose to become landowners and small traders who began to produce for the market. Some *ayans* became manufacturers and middlemen; but there were also those who, like Mehmet Ali Pasha in Egypt, became statesmen. Or they became freedom fighters, as illustrated by the example of Tepedenli Ali Pasha, who was appointed by the Sultan in 1788 as governor for the Sancak Janina and soon had a private army and his own fleet (Karpas, 2009c: 56).

The maxims of the actors in this phase are less and less determined by sacred, religious norms, rule-centred politics and increasingly by symbolic communications media, like power, property and money (Luhmann, 1997e: 336; Baldwin, 1971: 580). This new order was institutionalized with the *Sened-i İttifak* Agreement (1808) in a new form of social belonging, namely through social contract law. The treaty *Sened-i İttifak* is called the Magna Charter of the Ottomans (Rumpf, 1996: 37; Heper, 1980: 89). Historically, this achievement was initiated by an *ayan*: Alemdar/Bayraktar Mustafa Pasha. Not the bare force of arms, but the symbolic threat of the forces pushes the sultan to sign. As

emphasized in the introduction of the agreement, the key issue was the legal adaptation of the new socio-economic conditions between the central state and the leaders of the periphery, i.e. the *ayans*. In this social contract, the central state recognizes the power of *ayans* as a new elite with an intermediary power. The empire also undertakes to act only in accordance with the principles of law supported by both sides. The *ayans* received from the Sultan the legal recognition of their property and inheritance rights, as well as the claim that they are representatives of the people. “It [Sened-i İttifak] legitimized the status of the *ayans* in relation to the throne and the people, not on the basis of Islam but of power” (Karpas, 1972a: 254).

Sened-i İttifak initiates also the *Tanzimat* phase (1839–1878), in which a series of reforms were continued. The first Ottoman constitution (*Kânûn-ı Esâsî*), which was developed under the leadership of Mithat Pasha and proclaimed in parliament on 23 December 1876, represents a political climax of this legal process in the sense of Habermas (Habermas, 1981b: 523). It was no coincidence that Mithat Pasha introduced this new constitution at the same time as installing a two-chamber system comprising a *Meclis-i Mebusan* and *Meclis-i Ayan*. The influence of the *ayans* was thus also politically institutionalized under constitutional law.

7. The Ottoman Guilds in Comparison with European

The influence of the *ayans* was mainly based on the ability of their money power to mobilize in the economic system, the meritocratic principle of which was organized in the Ottoman Empire within the framework of the guilds. The European guilds, on the other hand, were from the beginning on in a vulnerable relationship with feudal structures and the Christian religion. There is a setback, for example, in England during the Reformation and in France during the French Revolution, but the guilds played a decisive role in Europe (Ogilvie, 2014: 171). In Europe the members of the guilds usually belonged to the elite. Guilds functioned as social networks in which social capital was coordinated through community trade and in which geographical, political, and military boundaries were abolished (Weber, 1980a: 752). They played a vital role in the monopolization of economic interests (Ogilvie, 2014: 173; Luhmann, 1997e: 830). “Without the consent of the guilds, no one could be imprisoned in Münster in the 15th century (...).” (Weber, 1980a: 775). Thanks to their own “internal courts” they were able to protect their members, train them in their centres, maintain relations with the political elite in their name, negotiate contracts and thus organize both domestic and foreign trade“ (Ogilvie, 2014: 174, 178; Weber, 1980a: 62, 789). A guild typically generated a particularized trust among its own members, as insiders in the closed and multiplex social network of that guild. But broader economic growth requires a generalized trust that makes people willing to transact on an equal footing with everyone, even strangers” (Ogilvie, 2014: 186):

In the European guilds, this social integration was at the expense of those who could neither externalize their losses in the historical interdependence between politics, religion and business nor had a comparable network at their disposal with the help of which they could have made up a concession for their structural exclusion by the legal system (Weber, 1980a: 779). “No matter how numerous or large a town’s guilds, guild members typically made up only a minority of inhabitants. Half the population was inherently excluded, since very few guilds allowed female members other than the second-class status permitted to masters’ widows. Even for males, guild membership usually required town ‘citizenship’, a costly privilege enjoyed by less than half the inhabitants of a typical premodern European town (...). Most guilds also excluded Jews, bastards, migrants, laborers, farmers,

propertiless men, former serfs and slaves, gypsies, members of other guilds, adherents of minority religions, men of 'impure' ethnicity, and those who couldn't afford the admissions fees" (Ogilvie, 2014: 172).

The Ottoman guilds, on the other hand, arose mainly in cities where religion as a system of what-to-do was "the specific foreign body" (Weber, 1980a: 795). There were a number of metropolises in the Ottoman Empire such as Cairo, Mosul, Algiers, Damascus, Bursa and İstanbul. Faroqhi emphasizes that these cities were as well organized as the European cities of the 20th century (Faroqhi, 2000c: 702). Until the 17th century, the urban life of the Ottomans was also mainly supported by the structures of *vakıflar* (Faroqhi, 2000c: 705; Singer, 2008: 145). It was not until the 17th century that the guilds began to increasingly shape urban life. After that, the guilds assumed various functions in urban life, such as collecting taxes, quality control, setting prices and salaries, providing public services, assuming legal tasks, as well as social functions, such as mutual assistance through the use of the guilds as networks (Baer, 1970: 37). Because of these functions, they were treated as "semi-official agencies" according to Kuran (Kuran, 2000a: 43). Just as the waqf and the state were in a mutual communication, so too were the guilds "closely connected with the government. One of its principal *raison d'être* was to serve as an administrative link between the ruling institution and the town population and as a means of supervision and control of this population by the rulers" (Baer, 1970: 49).

Guilds were called "*lonca*" in the Ottoman Empire, probably derived from the Spanish "*lonja*" (Bayram, 2012: 82). Therefore, Kuran assumes that the first Ottoman guilds were founded in the 17th century by Jewish immigrants from Spain (Kuran, 2000a: 45). Historically, they date back to the Islamic *ahi* and *futuwwa* movements (Lewis, 1937: 89; Taeschner, 1951: 554; Bayram, 2012: 84). On the other hand, Baer points out that the *ahi* and *futuwwa* were not intuitionally established and their members were not professionals (Baer, 1970: 28). Taking regional differences into account, their semi-professionalization did not occur until the first half of the 16th century (Baer, 1970: 49). Although the guilds were under Islamic influence when they were formed, the fact that they were organized under profane Sultanic and not sacred Khalifa legislation meant that they played the role of today's employers' or workers' associations, receiving state recognition in return for control and monopoly in an economic sector (Mahiroğulları, 2008: 144, 147). "Ottoman officials offered the guilds an implicit bargain: in return for official recognition of their monopolies, and sometimes also their monopsonies, the guilds would submit to state supervision and avoid actions inimical to the vital economic interests of other protected groups. Government functionaries would keep guilds from encroaching on each other's economic domain; and the guilds themselves would respect the established market-sharing arrangements" (Kuran, 2000a: 45).

8. Intermediate Reflection

Just as solidarity was expected during the time of the Islamic prophet Muhammad in the framework of the voluntary *zakât* system and in the foundation and establishment phase of the Ottoman Empire this Islamic solidarity was given a state-backed institutional framework in the *vakıflar*, with the advent of modernity a next form of solidarity and organization had to be found. In the social structure according to segmental differentiation, the place of the individual in society was determined by higher powers. The disputes and legal questions were not regulated according to abstract norms of rights, but within a sacred order according to analogies (Luhmann, 1997e: 636, 651). With the pressure

resulting from the rationalization also through long–distance trade and wars, social equality and moral justice within the Islamic community (*umma*) had to be regulated more and more according to its egalitarian ethics, with which, in addition to analogy and reciprocity integration as a universalist principle of ethic or law based coordination and belonging system was increasingly applied. The codifications of existing legal systems into Islamic legislation can be traced back to this (Rohe, 2013: 22). Later, under the leadership of Sultan Süleyman I (r. 1520–1566), the profane land and taxation reforms were carried out, which is why he was given the nickname *Kanuni* (legislator) (Barkey, 1996b: 469; İnalçık and Anhegger, 2000: 10). Significantly, this rationalization of the law was initially used in the new division of states. Kanuni’s decrees made explicit that the law does not go back to a divine order, but is an instrument developed by people for living together, namely for social integration.

At the normative level, the need for integration was evident in the contradiction between the de facto performance of an ottoman for the establishment of a just Islamic society and the sacred attributions in favour of every Muslim. Within the Ottoman Empire and as a rule, only Muslims and men were able to found *vakıflar*. Within the development of social complexity, the state as a rational organization had to reward concrete achievements instead of religious promises, for which social inclusion had to be applied. Not only social integration on the basis of magical and religious laws but inclusion according to achievement, performance and laws explicitly passed by statesmen and for state purposes. On the organizational level this transformation is documented especially by the differentiation between centre and periphery as well as between Islamic and Sultanic laws. This process took place incrementally (Akgündüz, 2009: 210; Barakat, 2015: 107). With the advent of modernity, this tension between these two types of coordination intensified once again. This is indicated by the introduction of *Sened-i İttifak* and reforms during the *Tanzimat* phase, which was influenced by the French Revolution. Their most important actors, the *ayans*, demanded exclusion on the basis of their property and inclusion based of universal rights (Barakat, 2015: 104; Karpas 2006b: 25, 231).

This simultaneous inclusion and exclusion required a new organization and a new type of mechanism for coordinating joint action. The Ottoman guilds and the *ayans* as their representatives represented this new form of organization and solidarity in it. In contrast to *vakıflar*, the guilds were outside the official religious system, institutionally separated from the sphere of morality and explicitly founded for economic–rational purposes. In this respect there is a contrary development between *vakıflar* and guilds and between European and Ottoman guilds. While in Europe the guilds had the function to provide for exclusion according to the segmental principle of similarity and with modernity received a folkloristic function, in the Ottoman Empire not the guilds, but the *vakıflar* had this function. *Vakıflar* were legitimized as a form of land appropriation, land conquest and land cultivation in the name of Almighty God. Since the Ottoman Empire regarded itself as the empire of the Muslims and divided the world into a *dar–ul islam* (house/world of peace) and a *dar–ul harb* (house of war), the non–Muslims had no chance at all to serve God with the foundation of a vakıf, i.e. to make a contribution to the spread of Islamic ethos. The non–Muslims were due to their religious affiliation not allowed to found a *vakıf* in the country of Islam. From this perspective they were structurally forced to found their own organization, institution and state. Because integration was understood during this time in its total sense; that is an individual is either integrated in the society of Muslim, *dar–ul islam* or he is on the side of *dar–ul harb*, the non-Moslems were from these normative

points of view not integrated, although they were recognized in their *millet*s and in that very sense included in the structure of Ottoman Empire. This is the reason, why they would only in their own state not only socially and politically integrated, but now functionally also included.

On the other hand, from the 17th century onwards, the Ottoman guilds established themselves particularly in the cities and had no positive structural relationship either with the Islamic land or military system. Within the Ottoman Empire, the *vakıflar* had the function of social exclusion. In Weber's sense, we can state that in the Ottoman Empire the *vakıflar* were *ständisch* and the guilds *städtisch*, urban (Weber, 1980a: 177, 533). In fact, the *vakıflar* were ideally organized according to the principle of diversity along ethnic groups (*millet*), while within an Ottoman guild functional differentiation determined the interactions between the actors. Membership to a guild as a society was self-selected on the basis of functional differentiation. As a result of this organizational typology, the president of a guild was elected on the basis of functional *equality* by his peers because of his abilities and skills, whereas the administrator of a *vakıf* was appointed for life by the founder because of his *status* and the loyalty of the aspirant (Schoenblum, 1999: 1207, 1221). What is more, the guilds were led primarily and superficially by non-religious people. Thanks to this, non-Muslims could not only participate, but also take a leading role in the rebellion of 1730 and 1740 (Olson, 1977a: 191, 202; Olson, 1979b: 78).

The guilds enabled the actors to challenge the state with rebellions also by winning over the barracked power, namely the Janissaries to their cause. Janissaries were considered to be the property of the state. After the collapse of the land and military system and the rise of the *ayans*, the janissaries, whose association was also based on the principle of functional equality, consequently cooperated less and less with the founders of *vakıflar* and more and more with the members of the guilds. Here, they solidarized with functionally equal, who were their religious *uncompanions* (Weber, 1980a: 385, 739, 755). In the course of time, they began to act themselves, or they joined traders, using the guilds as the networks (Faroqhi, 2000c: 707; Çelik, 2019: 1689). In the Ottoman Empire, thanks to the guilds, a new form of social network was established, whose actors entered into an inclusive solidarity with each other in competition against the patrimonial structures.

9. The Evolution of Complementarity

This new gathering under the sign of simultaneous integration and inclusion can best be described by the term of *complementarity* (Bohr, 1937: 296; Plotnitsky, 1994: 68; Reich, 2010: 4). To begin with, contingency first mentioned by Durkheim is to be described here, according to whom not only (un)morality, society, but also our concepts for its comprehension run from the simple to the complex (Durkheim, 1981a: 20, 306, 469; Durkheim, 1991c: 83, 169). The concepts of analogy, integration, inclusion and complementarity reflect this differentiation. In all these cases, what captured is the type of the action. They are the answers of the corresponding social formations to the same question; how are ego's expectations of age bundled in an ideal-typical way? In that sense, they are coordination mechanism.

Habermas defines with the reference of Durkheim the process of this transition as a change of form, while in systems theory the same process is discussed under the concept of evolution (Habermas, 1981b: 139, 259; Luhmann, 1997e: 556; Luhmann, 1993c: 240). Habermas first distinguishes between the increase in complexity of the system and the rationalization of the norm, and then mediate them with his *theory of communicative action* under the concept of system and

social integration. Luhmann, on the other hand, renounces this integration, instead assumes an inclusion demand by the society (Luhmann, 1997e: 618; Luhmann, 1995d: 237) and defines the transition as a differentiation in the sense of “maintaining cohesion under the condition of growth” (Luhmann, 1997e: 596). In both cases, a development from the simple to the complex is postulated, albeit with different intentions. While Habermas expected this change from the legal system, Luhmann left this achievement to the organizations and their symbolic media like power and money.

From both perspectives, there is a tendency towards higher abstraction in every functional system. Consequently, temporally and socially, the form can be separated from the content, the person from her office, legality from legitimacy, domination from morality. This in turn contributes to fact that this separation and differentiation can be made reflexive through symbolic reproduction in the lifeworld, in personality, in society, in organizations and in communication itself. In the writings of Durkheim, Weber, Parsons, Luhmann and Habermas, this development can be brought together with moral, law and property types as well as the differentiation of functional systems (Durkheim, 1981a: 282; Weber, 1980a: 456; Weber, 1988d: 551; Parsons, 1937a: 43; Parsons, 1951b: 15; Luhmann, 1997e: 190; Habermas, 1981a: 320; Habermas, 1998d: 32, 472). Within the legal system, the law based asymmetry was first used and only later the contract law based symmetry was used as the mechanism of action coordination (Luhmann, 1993c: 66, 151, 266, 310). Weber’s ideal-typical distinction between ethics of law and ethics of responsibility, as well as Durkheim’s concept of contract solidarity, are based on this insight (Weber, 1988d: 550; Durkheim, 1988b: 263, 450). The communication media such as power, money and right also correspond with this.

Using the logic of ideal type, integration can be defined as the mechanism of action coordination of sacral law based on community and inclusion as the bundling of expectations in societies with modern law system (Luhmann, 1997e: 634, 743; Habermas, 1981b: 248). On the one hand, the norm, structure and action based concept of integration and the function and system based concept of inclusion without any reference to a higher power, is sufficient to grasp the mode of action according contractual solidarity, which implies a process of insertion into one another to form a whole, such as the contractual agreement between two expectations at the optimal price for both sides. On the other hand, neither integration nor inclusion is sufficient complex enough to capture a coordination according to a communicative joint action under an abstract principle, which is why complementarity is proposed here.

In comparison, complementarity indicates a more complex structure and function (Reich, 2010: 35). According to Luhmann, complementarity exists when the ego has a certain expectation of alter and alter has expected this expectation on his part (Luhmann, 1981b: 362). It corresponds to the logic of reciprocity. By contrast, Parsons did not understand complementarity to mean a correspondence between the expectations of ego and alter, but rather an *orientation* from ego to alter expectations, in which the perspective of “the generalized other” was encompassed (Mead, 1913: 152; Parsons, 1951b: 24, 140, 327; Parsons and Shils, 1962: 56). The idea of the generalized other is normative concept in the sense of integration according to a higher norm. This understanding has the pragmatic advantage that the adoption of the ethical principles and their change is embedded within a cultural sphere and is sought here through the individual socialization process in the role structure, so that without a dissonance in stringency it can be connected to Habermas’ view of action theory. For Habermas, the legitimacy of social order presupposes the viewpoint of the Neuter –the current

uninvolved – who represents the abstract principle of the general norms and in that very sense the generalized other (Habermas, 1991c: 143). Consequently, Habermas understands double contingency as the double contingent understanding of communicatively acting actors to achieve a common definition of the situation under the condition of consensus (Habermas, 1981b: 392). Complementarity is therefore understood here to mean the orientation of the ego towards the expectations of alter under a publicly legitimized norm, for which sociologically the organizations come into question as the place of manifestation of this orientation, in the sense of “cathetic mode of orientation” (Parsons and Shils, 1962: 5).

With this concept of complementarity it can now be explained that in the Ottoman Empire a functional transition took place at the organizational level without directly affecting the structures, institutions of society. For as long as functional differentiation followed the existing normative orientation, the resulting disturbances and innovations could be isolated, decoupled from one another. Stability was sought in the normative orientations, and as long as this orientation guided the actors’ search for change, the two levels, namely the society and organization were *somehow* coupled. On the other hand, social stability despite the change under the modern law on the organizational and societal level can be explained certainly and best not with reciprocity, integration and inclusion but with the complementarity: the orientation on the organizational level was delegated to functions and on the social and societal level to law, such liberal constitutionalism with individual autonomy in Europa. This coordination of expectations despite divergence interests and ideas is called complementarity.

That is the peculiarity of modernity. This lies in the fact that here the normative demand for a change from symmetrical reciprocity to asymmetrical integration, inclusion and from them to complementarity was transferred, which is justified by its own logic. In it, system and social integration or inclusion and exclusion are understood as the two sides of a single discourse society, in which all actions can be ranked according to the jointly legitimated principle (Habermas, 1981a: 118, 380). The coordination of social system according to this principle is called here complementarity. But, contrary to Weber's assumption the moments of successful coordination of all actions according to a socially legitimized principle belong neither alone to modernity nor exclusively to a certain culture. This thesis was confirmed in the transition of the institution from *vakıflar* to the guilds.

10. Conclusions

Instead of assuming a decay of the *vakıflar* and its dysfunctionality as a taxation system their transformation was explained by complementarity that was carried by the corresponding economic order (capitalism), organization (guilds), and norm (modernity). Thus, with the emergence of modernity in the Ottoman Empire, solidarity was no longer sought on the basis of ethnic–ethical origin in a *vakıf*, but rather, based on the interests of its members, organized within the framework of guilds. *Vakıflar* were determined centrally and administered decentral. On the other hand, the guilds no longer fitted neither in its normative expectation nor in the structure of geographical distinction between the centre and the periphery. Like *vakıflar*, guilds were organized around socially scarce goods, but in contrast to *vakıflar*, guilds were no longer founded and administered according to sacred morals, but on the basis of quasi–private property according to the modern legal system.

At the actors' level, we can see this differentiation in the fact that the guilds as an organization were led by their managers, whereas *vakıflar* were still run by their owner. Likewise, the managers in the guilds did not only belong to the Islamic faith. The members of other *millet* could also be managers in the guilds. The Ottoman guilds differed from Islamic *vakıflar* in that sense, that the guilds were organized around a scarce good, which was not simply given like the land, but had to be acquired by a personal achievement. As a result, the recipients of the right no longer secured social solidarity within the framework of transcendent order in the *vakıflar*, but based on their function in the guilds. Their structures accommodated the lifestyles of many people. For the craftsmen, soldiers, bureaucrats and peasants the guilds were better places because their membership was independent of their religious, educational, gender and linguistic backgrounds, and only because of their function as bankers, teachers, mason etc. In guilds the owners, contractors and addressees of the law came together. In the absence of a "critically discussing public", the guilds assume the function of an organization, in which the actors span a dense network of public communication (Habermas, 2013f: 13).

The most important actors of this phase within the Ottoman Empire are the *ayans*. Although the Ottoman Empire lacked an absolutely personal property right that could in principle be freely sold, the rise of the *ayans* had led to the family property in the form of *vakıflar* being replaced in principle by a quasi-private property under the Treaty of *Sened-i Ittifak*. The *ayans* as actors and the guilds as organizations, were superficially neutral in their religious and/or moral orientations. But everybody was aware of the instrumental character of this neutrality. In the 19th century they were able not only to defend themselves effectively against the state but also to expand their land and power accumulation with the accumulation of capital, so that only *ayans* could be considered for production for the large domestic markets and abroad. These local lords producing now for the world market entered into contracts with European partners thanks to the guild structures.

In summary, guilds are the institutions of diversity in Europe and the institutions of inequality in the Ottoman Empire. This difference also illustrates that the functions take a different form depending on the politico-legal structures; in Ottoman Empire there were no trade unions with an organizational power. Workers went into coalition with other politico-social groups against state power in guilds, which did not have a direct normative link to the state like *vakıflar*, nor did they belong to functional solidarity like trade unions. Rather, within the Ottoman Empire, they represented precisely the organizational form through which the transition from integration to inclusion was coordinated with each other under a common principle. On the other hand, the workers in the European cities could organize themselves into trade unions, which is why the guilds here took over the function of *vakıflar* that they had in the Ottoman Empire. In both cases, diversity was put into communication with equality, but in two different organizations with similar functions.

Bibliography

Ahbab, Y. (2017). „Kalkandelen Para Vakıfları.“ *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 3(5),49-71. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/osmed/issue/28672/309239> [10.03.2021].

- Akçay, C. (2019). “Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin bir İnceleme,” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(20),58-81. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbider/issue/54336/737844> [10.03.2021].
- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası. Celali İsyanları*. Ankara: Barış.
- Akgündüz, A. (2002). “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”. *Türkler*, (10),447-460.
- Akgündüz, A. (2009). “Shari’ah Courts and Shari’ah Records: The Application of Islamic Law in the Ottoman State.” *Islamic law and society*, 16 (2), 202–230.
- Anderson, B. (1983). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Arendt, H. (1992). *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. München: Piper.
- Baer, G. (1970). “The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds.” *International Journal of Middle East Studies*, 1(1), 28–50. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020743800023898> [10.03.2021].
- Baldwin, D.A. (1971). “Money and Power.” *The Journal of Politics* (33): 578-614.
- Barakat, N. (2015). “Regulating Land Rights in Late Nineteenth-Century Salt: The Limits of Legal Pluralism in Ottoman Property Law.” *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2(1),101-119. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2979/jottturstuass.2.1.101> [10.03.2021].
- Barkan, Ö. L. (1942). “Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Methodu olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.” *Vakıflar Dergisi*, (2),279-353.
- Barkey, K. (1994a). *Bandits and bureaucrats: The Ottoman route to state centralization*. Ithaca: Cornell University Press.
- Barkey, K. (1996b). “In different times: Scheduling and social control in the Ottoman Empire, 1550 to 1650.” *Comparative Studies in Society and History*, 38(3),460–483. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0010417500020028> [10.03.2021].
- Bayram, S. (2012). „Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları.“ *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(21),81-115. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuilah/issue/983/11077> [10.03.2021].
- Berkes, N. (1964). *The development of secularism in Turkey*. Montreal: Mc Gill University Press.
- Bohr, N. (1937). “Causality and Complementarity.” *Philosophy of Science*, 4(3),289–298.URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/286465> [10.03.2021].

- Bulut, M. and Korkut, C. (2016). „A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-free Financial Institutions.“ *Vakıflar Dergisi*, (46),23-45. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/268925> [10.03.2021].
- Cengiz A. (2019). “Yeni Vakıfların İşlevselliği: Seçilmiş Vakıflar İçin bir İnceleme,” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(20),58-81. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbider/issue/54336/737844> [10.03.2021].
- Çelik, B. (2019). “Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orducu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler.” *Belgi Dergisi*, 2(18): 1683–1700.URL: <https://doi.org/10.33431/belgi.525956> [10.03.2021].
- Çizakça, M. (2019). “İktisat Tarihi Açısından Vakıflar [Waqfs from the Perspective of History of Economics].” *Vakıflar Dergisi*, 80 (80th Year Special Issue),74–84. URL: <https://doi.org/10.16971/vakiflar.586069> [10.03.2021].
- Demir, A. (2017). „Eine rechtssoziologische Analyse des islamischen waqf-Systems.“ In: *The Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law (EJIMEL)*, (5),55–79. URL:http://www.zora.uzh.ch/138126/1/A.Demir_Eine_rechtssoziologische_Analyse_des_islamischen_waqf-Systems.pdf [10.03.2021].
- Doğan, M. (2019). “Osmanlı Tımar Sistemi’nde Muasırlarının Gözünden Değişme ve Çözülme.” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2),149–173. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/50416/637264> [10.03.2021].
- Durkheim, E. (1981a). *Die elementaren Formen des religiösen Lebens*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Durkheim, E. (1988b). *Über soziale Arbeitsteilung: Studie über die Organisation höherer Gesellschaften*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Durkheim, E. (1991c). *Physik der Sitten und des Rechts. Vorlesungen zur Soziologie der Moral*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Faroqhi, S. (1976a). “The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities.” *International Journal of Middle East Studies*, 7(2),183–208. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020743800023175> [10.03.2021].
- Faroqhi, S. (1981b). *Der Bektaschi-Orden in Anatolien: vom späten fünfzehnten Jahrhundert bis 1826*. Wien: Verlag des Institutes für Orientalistik der Universität Wien.
- Faroqhi, S. (2000c). “Krizler ve Değişim.” İnalçık, H. and Quataert, D.(Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi. Vol. II: 1600–1914* (p. 545–758). İstanbul: Eren.
- Habermas, J. (1981a). *Theorie des kommunikativen Handelns, Band I: Handlungsrationalität und*

gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Habermas, J. (1981b). *Theorie des kommunikativen Handelns, Band II: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Habermas, J. (1991c). *Erläuterungen zur Diskursethik*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Habermas, J. (1998d). *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Habermas, J. (1999e). *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*. Frankfurt am Main.

Habermas, J. (2013f). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Heper, M. (1980). "Center and periphery in the Ottoman Empire: with special reference to the nineteenth century." *International political science review*, 1(1),81–105. URL: www.jstor.org/stable/1600742 [10.03.2021].

Hoexter, M. (1998). "Waqf Studies in the Twentieth Century: The State of the Art." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, (41) 474–495.

İnalçık, H. and Anhegger, R. (2000). *Kânûnnâme-i Sultânî ber müceb-i 'örf-i' Osmânî. II. Mehmed ve II. Beyazid devirlerine ait yasaknâme ve kânûnnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kafadar, C. (1995). *Between two worlds: the construction of the Ottoman state*. Berkeley: University of California Press.

Karpat, K. H. (1972a). "The transformation of the Ottoman state, 1789–1908." *International journal of Middle East studies*, 3(3),243–281. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020743800025010> [10.03.2021].

Karpat, K. H. (2006b). *Osmanlı'da Degişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Ankara: İmge.

Karpat, K. H. (2009c). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş.

Kayaoğlu, İ. (1978). "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler." *Vakıflar Dergisi*, (11),49-55. URL: <http://hdl.handle.net/11352/1146> [10.03.2021].

Köprülü, M. F. (1938). "Vakıf Müessesesi ve Vakıf vesikalarının tarihi ehemiyeti." *Vakıflar Dergisi*, (1),1–6.

Kuran, T. (2000a). "Islamic Influences on the Ottoman Guilds." Çicek, K. (Ed.), *The Great Ottoman–Turkish Civilization 2. Economy and Society* (p. 43–59). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Kuran, T. (2001b). "The Provision of Public Goods under Islamic Law: Origins, Impact, and Limitations of the Waqf System." *Law & Society Review*, 35(4),841–897. URL: <https://www.jstor.org/stable/3185418> [10.03.2021].

- Kuran, T. (2016c). "Legal Roots of Authoritarian Rule in the Middle East: Civic Legacies of the Islamic Waqf." *American Journal of Comparative Law*, 64(2),419–454. URL: <https://doi.org/10.5131/AJCL.2016.0014> [10.03.2021].
- Lewis, B. (1937). "The Islamic Guilds." *The Economic History Review*, 8(1),20–37. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.1937.tb01703.x> [10.03.2021].
- Lockwood, D. (1964). "Social Integration and System Integration." Zollschan, G. K. and Hirsch, W. (Ed.), *Social Change: Explorations, Diagnoses and Conjecture* (p. 370–383). New York: Wiley.
- Luhmann, N. (1972a). *Funktionen und Folgen formaler Organisation*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Luhmann, N. (1981b). *Ausdifferenzierung des Rechts: Beiträge zur Rechtssoziologie und Rechtstheorie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1993c). *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (1997e). *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1995d): *Die Soziologie und der Mensch*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luz, N. (2014). *The Mamluk city in the Middle East: history, culture, and the urban landscape*. New York: Cambridge University Press.
- Mahiroğulları, A. (2008). „Selçuklu/Osmanlı döneminde kurumsal bir yapı: Ahilik/Gedik teşkilatı ve sosyo-ekonomik işlevleri.“ *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(54),139-154. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/899/10100> [10.03.2021].
- Mardin, Ş. (1969a). "Power, civil society and culture in the Ottoman Empire." *Comparative studies in society and history*, 11(3),258–281. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0010417500005338> [10.03.2021].
- Mardin, Ş. (1992b). *Türkiye`de Toplum ve Siyaset. Makaleler I*. İstanbul: İletişim.
- Matuz, J. (2010). *Das Osmanische Reich: Grundlinien seiner Geschichte*. Darmstadt: Primus Verlag.
- Mead, G. H. (1913). "The Social Self." *Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, (10), 374-380.
- Morgan, C. (2001): "Islam and Civil Society: The Waqf." *The Good Society*, 10(1),21–24.URL: <https://www.jstor.org/stable/20710998> [10.03.2021].
- Mundy, M. and Smith, R. S. (2007). *Governing property, making the modern state: law, administration and production in Ottoman Syria*. London: Tauris.
- Nizri, M. (2015). "Defining Village Boundaries at the Time of the Introduction of the Malikane System: The

Struggle of the Ottoman State for Reaffirming Ownership of the Land.” *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2(1),37-57. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2979/jotturstuass.2.1.37> [10.03.2021].

- Ogilvie, S. (2014). “The Economics of Guilds.” *Journal of Economic Perspectives*, 28(4),169–92.URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.28.4.169> [10.03.2021].
- Olson, R. W. (1977a). “Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in İstanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire.” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 20(2),185–207. URL: <https://www.jstor.org/stable/3631777?seq=1> [10.03.2021].
- Olson, R. W. (1979b). “Jews in the Ottoman Empire in Light of New Documents.” *Jewish Social Studies*, 41(1),75–88. URL: <https://www.jstor.org/stable/4467038?seq=1> [10.03.2021].
- Ozil, A. (2019). “Whose Property Is It? The State, Non-Muslim Communities, and the Question of Property Ownership from the Late Ottoman Empire through the Turkish Nation State.” *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 6(1),211-235. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2979/jotturstuass.6.1.12> [10.03.2021].
- Parsons, T. (1937a). *The structure of social action: a study in social theory with special reference to a group of recent European writers*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1951b). *The Social System*. London: Routledge.
- Parsons, T. (1960c). “Pattern Variables Revisited: A Response to Robert Dubin.” *American Sociological Review*, 25(4),467–483. URL: <https://www.jstor.org/stable/2092932?seq=1> [10.03.2021].
- Parsons, T. and Edward A. S. (1962). *Toward a General Theory of Action*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Peirce, L. P. (1993). *The imperial harem: women and sovereignty in the Ottoman Empire*. New York, N.Y.: Oxford University Press.
- Plotnitsky, A. (1994). *Complementarity. Anti–Epistemology after Bohr and Derrida*. Durham and London.
- Quataert, D. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu 1700–1922* [Org: The Ottoman Empire, 1800–1922]. İstanbul: İletişim.
- Reich, H. K. (2010). *Developing the Horizons of the Mind. Relational and Contextual Reasoning and the Resolution of Cognitive Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rohe, M. (2013). *Das islamische Recht: eine Einführung*. München: Beck.
- Rumpf, C. (1996). *Das türkische Verfassungssystem: Einführung mit vollständigem Verfassungstext*.

Harrassowitz Verlag: Wiesbaden.

Sadat, D. R. (1972). "Rumeli Ayanları: The eighteenth century." *The journal of modern history*, 44(3),346–363.

Saraçoğlu, M. S. (2015). "Economic Interventionism, Islamic Law and Provincial Government in the Ottoman Empire." *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2(1),59-84. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2979/jottturstuass.2.1.59> [10.03.2021].

Schoenblum, J. A. (1999). "The Role of Legal Doctrine in the Decline of the Islamic Waqf: A Comparison with the Trust." *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, (32),1191–1227. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/vantl32&div=40&id=&page=> [10.03.2021].

Singer, A. (2008). *Charity in Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Suleiman, H. (2016). "The Islamic Trust waqf: A Stagnant or Riviving Legal Institution?" *Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law (EJIMEL)*, 4(23),25–43. URL: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/123754/1/Suleiman_Haitam_Waqf_Published.pdf [10.03.2021].

Taeschner, F. (1951). "Das bosnische Zunftwesen zur Türkenzeit (1463–1878)." *Byzantinische Zeitschrift*, 44(1–2),551–559.

Uzunçarşılı, İ. H. (1941). "Gazi Orhan Bey Vakfıyesi." *Belleten*, 5(19):227-288. URL: <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/665/tur> [10.03.2021].

Van Leeuwen, R. (1999). *Waqfs and Urban Structures: The Case of Ottoman Damascus*. Leiden: Brill.

Weber, M. (1980a). *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr.

Weber, M. (1985b). „Die ‚Objektivität‘ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis.“ In: Winckelmann, Johannes (Hrsg./Ed.): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (p. 146-214). Tübingen: Mohr.

Weber, M. (1986c). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen: Mohr.

Weber, M. (1988d). *Gesammelte politische Schriften*. Tübingen: Mohr.

FLÖRT ŞİDDETİNİN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ: MERSİN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**Doç. Dr. Neriman AÇIKALIN*****Dr. Öğr. Üyesi Burak ŞAHİN******Özet**

Flört şiddeti, romantik bir ilişkide yaşanan, fiziksel, psikolojik, cinsel, sözel, ekonomik her türlü şiddeti ifade eden bir kavramdır. Flört şiddeti her yaşta yaşanabilir, ancak duygusal yoğunlukları ve kimlik karmaşaları nedeniyle üniversite gençliğinin flört şiddetine maruz kalma ihtimali fazladır. Bu çalışma, flört şiddetinin içeriğini üniversite öğrencilerinden elde edilen veriler aracılığıyla ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, 100 kadın ve 100 erkek olmak üzere toplam 200 Mersin Üniversitesi öğrencisiyle, anket ve derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak flört şiddeti üzerine sosyolojik bir araştırma yapılmıştır. Veriler ışığında çeşitli kategoriler oluşturulmuştur. Bu kategoriler, flört şiddetinin fiziksel ve sözlü şiddet unsurlarının yanı sıra gündelik hayata yayılan ve pek de fark edilmeyen taraflarının da bulunduğunu göstermektedir. Diğer yandan, cinsiyetler arası eşitsizliğin duygusal ilişkileri kapladığı görülmektedir. Erkekler baskınlık kurmak için tüm ataerkil kodları kullanmaktadır. Kadınlar ise bu baskıya bazı direniş stratejileri ile karşılık vermektedir. Şiddetin bir döngü haline geldiği ve şiddete maruz kalanların yalnızlık korkusu nedeniyle döngüyü kırmadıkları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Flört Şiddeti, Toplumsal Cinsiyet, Erkeklik.**DIFFERENT APPEARANCES OF DATING VIOLENCE: THE CASE OF MERSIN UNIVERSITY****Abstract**

Dating violence is a concept that expresses all kinds of physical, psychological, sexual, verbal, economic violence experienced in a romantic relationship. Dating violence can occur at any age, but university youth are more likely to be subjected to dating violence due to their emotional intensity and identity conflicts. This study aims to reveal the content of dating violence through the data obtained from university students. In this context, a sociological study on dating violence was conducted with a total of 200 Mersin University students, 100 female and 100 male, using questionnaires and in-depth interviews. Various categories were created in the light of the data. These categories show that besides physical and verbal violence, there are also unnoticed aspects of dating violence that spread to daily life. On the other hand, it is seen that the gender inequality occupies emotional relationships. Men use all patriarchal codes to establish dominance. Women respond to this pressure with some strategies of resistance. Violence becomes a cycle and those who are exposed to violence cannot break the cycle due to fear of loneliness.

Keywords: Dating Violence, Gender, Masculinity.

* Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-1574-1912, acikalin@mersin.edu.tr

** Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-9051-6841, buraksahin@ardahan.edu.tr

Giriş

Flört şiddeti her dönemde var olan, ancak yansımalarının ve sonuçlarının son yıllarda gündem olmasıyla birlikte araştırılma sıklığı artan bir olgudur. Toplumsal cinsiyet kodları partnerler arasındaki ilişkiyi de belirlemektedir. Bu kodların eşitsiz ve ayrımcı muhteviyatı ile söz konusu şiddet arasında simetrik bir bağ bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, flört şiddeti, toplumsal cinsiyet kültürünün ürettiği ve kuşaklar boyunca yeniden ürettiği erkek üstünlüğü ideolojisine dayalı “kadınlık” ve “erkeklik” kavramlarının flört ilişkisi bağlamında kendini ortaya koyuş biçimidir. Bu çalışmanın konusu, romantik ilişkilerde görülen şiddet örüntüsünün içeriğidir. Bu bağlamda, Mersin Üniversitesi öğrencilerinden elde edilen verilerden istifade edilmiştir. Kuşkusuz, gençler arasında görülen şiddet olgusu, topluma hâkim olan toplumsal cinsiyet kültüründen bağımsız değildir. Fakat aile gözetiminden uzak bir kentte eğitim hayatını sürdürmek, daha önce karşılaşılmamış bir sosyal çevrenin içine girmek, buldukları dönemin kimlik arayışları ve duygusal beklentiler ile dolu olması flört şiddetini anlamamız açısından üniversite gençliğini özel kılmaktadır.

Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitliği karnesine bakıldığında toplumumuzda cinsiyet eşitsizliğinin yaşamın tüm alanlarına hâkim olduğunu görülmektedir. Dünya Ekonomik Forumu Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Raporu'na göre Türkiye, 149 ülke arasında 130. sırada yer almaktadır. Rapora göre, Türkiye'de kadınların %33,46'sı işgücüne katılma olanağı bulurken, erkeklerde bu oran %76,51'i göstermektedir. TBMM'de kadın milletvekili sayısı 104 ve oranı %17,4'tür. Kadınlar ekonomik katılım ve fırsat eşitliğinde 131. sırada yer alırken, eğitimde bu sıra 106, sağlıkta 67 ve politik katılımda 113'tür (WEF, 2018: 277). Yükseköğretim Kurulu verilerine göre, toplumsal cinsiyet eşitsizliği akademik alanda da devam etmektedir. Örneğin, 2019 yılı verileriyle, Türkiye'de kadın rektör oranı %8, dekan oranı ise %17,5'tir (KASAUM, 2019).

Eğitim kurumundan aile kurumuna, siyaset kurumundan ekonomi kurumuna kadar hayatın her alanında kendini gösteren toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadının ikincil konumu, toplumsal hayatımızdaki tüm ilişkilere yansıdığı gibi kaçınılmaz olarak flört ilişkilerinde de anlamlı bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Connell, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve şiddet arasındaki bağı kurarken iktidar kavramından yararlanmaktadır. Bu anlamda, erkek şiddeti, bireysel sapkınlıklar ve toplumsal düzenden sapmak olarak sunulması bir yana en açık anlamda iktidar eşitsizlikleri ve erkek üstünlüğü ideolojilerine köklü bir biçimde yerleşmiş bir “kişiden kişiye” şiddet biçimi olarak bu düzenin bir uygulamasıdır. Böylece şiddet, kurumları ve onların örgütlenme biçimlerini de içeren bir bileşimin parçası olarak ortaya çıkmaktadır (Connell, 1998:150-151). Bu çalışmanın problemini flört şiddetinin kaynaklarını ve görünümünü üniversite gençliği bağlamında ortaya koymak oluşturmaktadır. Flört şiddetinin sosyalizasyon sürecinde edinilen toplumsal cinsiyet rollerinin

performansa dökülen alanlarından biri olduğu görülmektedir. Erkekler ve kadınlar “sorun çözüme” hususunda içselleştirdikleri usulleri ilişkilerine de taşımaktadır. Erkekler “doğrudan” bir şiddeti tekrarlamakta, kadınlar ise daha edilgen ve dolaylı bir şiddet biçimini uygulamaktadır. Fakat aktörlerin tutum ve davranışları yekpare değildir; şiddeti yansıtmaya biçimleri çeşitlilik arz etmektedir. Çalışmada yer alan kategoriler aracılığıyla bu görünüm aktarılmaya çalışılmaktadır. Çalışmada öncelikle flört şiddetinin tanımı yapılmış, ardından çalışmanın metodolojisi hakkında bilgi verilmiş, son bölümde de bulgular aktarılmıştır.

1. Flört Şiddeti

Tüm şiddet biçimlerinde olduğu gibi, flört şiddetinde de temel saik, karşı taraf üzerinde üstünlük ya da hâkimiyet kurmaktır. Bu anlamda, flört şiddeti her şeyden önce toplumsal cinsiyet temelli bir şiddet türüdür. Diğer bir deyişle, bir flört ilişkisinde şiddet var ise, tarafların toplumsal cinsiyetlerine yükledikleri anlamın ve içinde yaşadıkları toplumsal cinsiyet kültürünün kişilerin birbirilerine davranış ve tutumlarına taşındığı anlamına gelmektedir. Flört şiddeti, romantik ilişkilerde, taraflardan birinin ya da her iki ikisini de diğerine, fiziksel, cinsel, ekonomik, psikolojik ya da dijital şiddet uygulamasını ifade etmektedir.

Flört şiddeti, flört süreci bağlamında, evli olmayan çiftin birbirlerine fiziksel ve psikolojik şiddet eylemi gerçekleştirilmesi veya tehdidi anlamına gelmektedir (Bookwala vd., 1992: 298). Flört şiddeti bir flört ilişkisinde fiziksel, cinsel, sözel taciz ve tehdidi veya gizli gizli takip etmeyi tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Bir başka tanıma göre, flört şiddeti bir flörtte partnere acı vermek, yaralamak niyetiyle bilinçli olarak gerçekleştirilen, fiziksel güç kullanma, fiziki güç kullanma ile tehdit etme, cinsel taciz, tecavüz ve psikolojik kötü muamele gibi davranışların tümüdür. Flört şiddeti bir flört ilişkisinde bireylerin partnerlerine bilinçli olarak zarar verme amaçlı sergiledikleri davranışlardır (Özdere ve Kürtül, 2018: 124). Flört şiddeti şiddetin samimi ve yakın ilişkiye sızabileceğine ilişkin önemli bir örnektir. Bu bakımdan aile içi şiddet ile bazı benzerlikler kurmak da mümkündür. Zamanın sürekli birlikte geçirilmesi, karşılıklı etkinin yoğunluğu bakımından benzerlikler olsa da genellikle çocuğun olmaması, ekonomik bağın bulunmaması gibi farklılıklar yer almaktadır (Sugarman ve Hotaling, 1989: 3-4).

Çocukluk döneminde istismara ve ihmale uğramanın, okulda veya toplumda şiddet mağduriyeti yaşamının bireylerin ileriki yaşantılarında şiddet mağduriyeti yaşama veya şiddeti uygulama açısından risk faktörü olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında, ebeveynleri arasındaki şiddete tanık olunması da flört şiddetine maruz kalma veya şiddeti uygulama olasılığını etkilemektedir. Çocukluk çağında evde şiddet ile sıklıkla karşılaşmak, çocuklara şiddetin bazı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

durumlarda olağan olduğunu benimsetmektedir. Bu benimseme sosyalizasyon süreçlerine derinden bir iz bırakmaktadır. Erkekler şiddet kullanmayı ve kadınlar da buna tahammül etmeyi ya da saldırgan davranışları hoş görmeyi içselleştirmektedir. Şiddeti kabullenen tutumlar geliştirmenin, bilhassa kadınlar açısından önemli bir risk faktörü oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıp yargıların da flört şiddetine yönelik davranışları ve flört şiddetinin uygulanmasını etkileyen önemli değişkenlerden biri olduğu kabul edilmektedir. Bazı çalışmalarda, güvensiz bağlanma duygusuna sahip olan kimselerin flört şiddet davranışında daha fazla buldukları ve birlikte oldukları kişilerin şiddet davranışlarının mağduru oldukları belirtilmiştir (Türk vd., 2020: 76-77). Çocukluk döneminde şiddete maruz kalma, aile ile olan bağların düzeyi, alkol ve madde kullanımı ile flört şiddeti arasındaki ilişki konusunda bulgular aktarılmıştır. Feministler, kadına yönelik geleneksel ve ataerkil tutumların etkisiyle şiddetin toplumda sürdürüldüğünü öne sürmektedirler. Bazı çalışmalar, kadınlara yönelik geleneksel ve muhafazakâr tutumların, erkekler tarafından uygulanan flört şiddetini önemli ölçüde etkilediğine dair kanıtlar bulmuştur. Ebeveynler arasındaki şiddete tanıklık ile yakın partner şiddeti arasındaki ilişkide doğrudan bir bağ bulunmaktadır (Gover vd., 2008: 1670-1672).

Şiddet, tüm sosyoekonomik gruplarda oluşsa da bazı ülkelerde özellikle alt sosyoekonomik gruplarda flört şiddetinin daha sık ve şiddetli olduğu söylenebilir. Başarılı erkek olma biçimindeki toplumsal norm ile yoksulluk bir arada olduğunda erkekler kendilerini büyük bir gerilim içerisinde bulmaktadır. Erkeklerin kadınlara şiddet uygulamalarında bu gerilim önemli etmenlerden biridir. Kültürler arası araştırmalar erkek egemenliğinin daha güçlü bir ideoloji kabul edildiği toplumlarda daha fazla flört şiddeti görüldüğünü göstermektedir (Türk vd., 2020: 76-77). Ampirik kanıtlar cinsiyet rolü konusunda geleneksel bir tutuma sahip olan erkeklerde şiddete yatkınlığı göstermektedir (Bookwala vd., 1992: 299). Kültürel normlar şiddetin flörtün kabul edilebilir parçası olarak görülmesine sevk edebilmektedir. Erkeğin baskınlığını her kurumda meşru gören kültürel normlar şiddet konusunda erkeği destekleyip cesaretlendirebilir, kadının uysallığını zorunlu kılabilir (Sugarman ve Hotaling, 1989: 11). Ayrıca kadınların erkeklerden toplumsal roller konusundaki talepleri de şiddeti simbiyotik bir ilişki içine sürükleyebilmektedir.

Araştırmalar, üniversite öğrencilerinin flört şiddetine karşı savunmasız olduklarını, çünkü bu zorlu yıllarda pek çok kişinin romantik ilişkilere kendilerini teslim ettiklerini ve enerjilerini bu yönde sarf ettiklerini ortaya koymaktadır. Ergenlerde ve gençlerde flört şiddeti üzerine yapılan ilk araştırmalar, kadınların flört partnerleri tarafından mağdur olma ihtimalinin erkeklerden daha yüksek olduğunu öne sürmektedir. Libby Bergman, kadınların flört partneri tarafından uygulanan cinsel ve

fiziksel şiddetin mağduru olma olasılığının erkeklerden önemli ölçüde daha yüksek olduğunu bildirmektedir. Bazı araştırmalar, erkekler ve kadınlar için eşit flört şiddeti mağduriyet oranları bildirmiştir. Örneğin Melanie Harned, kadınların %82'sinin ve erkeklerin %87'sinin psikolojik taciz kurbanı olduğunu ve kadınların %22'sinin ve erkeklerin %21'inin bir partnerden fiziksel flört şiddetine maruz kaldığını bildirmiştir (akt. Gover vd., 2008: 1669).

Flört şiddetinin ortaya çıkmasıyla çoğunlukla ilişkilendirilen duygu romantik kıskançlıktır. Kıskançlık flört ilişkilerinde saldırgan davranışlara yol açan bir çatışma kaynağıdır. Kadınların kıskançlığının daha çok ilişkiye bağımlı olduğu, erkeklerin kıskançlığının ise geleneksel cinsiyet rolü tutumlarıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Bookwala vd., 1992: 299-300). İnsanlarda kendisini kurban olarak tanımlama durumu yaygınken, şiddetin başlatıcısı olarak görmeleri nadirdir, inkâr söz konusudur ve genellikle karşı taraf suçlanmaktadır. Kıskançlık ve kontrol edilemeyen öfke bu inkâr ve suçlama organizasyonunun en sık karşılaşılan görüngüleridir (Sugarman ve Hotaling, 1989: 12).

Flört şiddetinin başlangıcı genellikle fark edilmemektedir. Şiddet mağdurları partnerlerinin aşırı ilgisini ve kıskançlığını aşkın bir parçası olarak düşünebilmektedir. Başlarda karşı tarafın davranışlarını kontrol etme, giydiğine, kiminle görüştüğüne karışma, nereye gittiğine karışma şeklinde başlayan tutum ve davranışlar, ilerleyen zamanlarda partner üzerinde güç ve kontrol sahibi olma amaçlı taciz ve şiddete dönüşebilmektedir. Şiddetin genelde erkek davranışı olduğu konusundaki genel algıya rağmen, şiddetin iki yönlü olduğu ilişkilerde, bir bireyin hem saldırgan, hem de kurban olma olasılığının yüksek olduğu dile getirilmektedir. Erkekler ve kadınlar için şiddetin şekli gibi nedeni de farklılık içermektedir. Kadınlar genelde fiziksel şiddete uğrarken, erkekler ise sözel ve duygusal şiddete, tehdit ve eşyalarına zarar verilme şeklinde şiddete maruz kalmaktadır (Özdere ve Kürtül, 2018: 124-125). Flört şiddetinin hukuki kanala nadiren taşınması, hafife alınması ya da olağan görülmesi söz konusudur (Sugarman ve Hotaling, 1989: 6). Bu durum, flört şiddetini görünmez hale getirip bireylerin hayatının her nüvesine yaymaktadır.

2. Araştırmanın Metodolojisi

Üniversite gençliği; kimlik gelişimleri, sosyal çevrelerinde yaşanan büyük dönüşüm, çevreyle birlikte mekânların da çeşitlenmesi bakımından özel bir gruptur. Flört şiddeti, kendilerini ve başkalarını tanımlamada yeni bir safhaya giren bu grubu kuvvetle etkileyebilmektedir. Bu çalışmada, flört şiddetinin üniversite gençliğinde hangi biçimlerde meydana geldiğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Üniversite gençliğinin flört şiddetini neden ve hangi kategorilerde ürettiğini açıklayabilmek amacıyla Mersin Üniversitesi öğrencilerinden elde edilen veriler yorumlanmıştır. Araştırma verileri Aralık 2018-Mayıs 2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

Toplam 200 kişiden oluşan örneklemin %50'sini kadın, %50'sini ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin %15,5'i 18-20, %80'i 21-25 ve %4,5'i ise 26+ yaş aralığındadır. Örneklemin tümü, Mersin Üniversitesi'nin lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Örneklemin %31'i Fen-Edebiyat Fakültesi, %6'sı Turizm Fakültesi, %4,5'i Hemşirelik Fakültesi, %1,5'i Güzel Sanatlar Fakültesi, %1'i İletişim Fakültesi, %4,5'i Tıp Fakültesi, %0,5'i Eczacılık Fakültesi, %14,5'i İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, %7'si Eğitim Fakültesi, %16'sı Mühendislik Fakültesi, %9'u Teknik Bilimler Fakültesi, %3'ü Mimarlık Fakültesi ve %1,5'i Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerin %12'si 1.sınıf, %28,5'i 2.sınıf, %26,5'i 3.sınıf ve %33'ü ise 4. sınıf öğrencisidir.

Anne-baba eğitim düzeylerine bakıldığında, katılımcıların annelerinin %6'sı okumaz-yazmaz, %2'si ilkokul terk, %46'sı ilkokul mezunu, %13,5'i ortaokul, %26'sı lise mezunu, %0,5'i ön lisans ve %6'sı üniversite mezunudur. Katılımcıların babalarının %1,5'i okumaz-yazmaz, %1'i ilkokul terk, %33'ü ilkokul mezunu, %15,5'i ortaokul mezunu, %32,5'i lise mezunu, %0,5'i ön lisans mezunu, %15'i üniversite mezunu, %0,5'i lisansüstü mezunudur. Örnekleme yer alan öğrencilerin %13,5'i köyde, %15,5'i kasabada ve %71'i ise kentte doğduklarını belirtmişlerdir.

Örnekleme yer alan öğrencilerden, %29,5'i ilişkilerinin bir yıldan daha kısa bir süredir devam ettiğini, %22,5'i 1-2 arası, %22'si 2-3 yıl arası, %25'i 3-4 yıl arası ve %1'i ise 4 yıldan uzun süredir ilişkilerinin devam ettiğini ifade etmişlerdir. %86,5'i daha önce de ilişki yaşamıştır. Öğrencilerin, %19,5'i daha önce 1, %28'i 2, %11'i 3, %9,5'i 4 ve %18,5'i 5 ya da daha fazla ilişkilerinin olduğunu belirtirken, %13,5'i ise şu anda yaşadıkları ilişkinin ilk ilişkileri olduğunu belirtmişlerdir. Flörtleri ile nerede tanıştıklarına ilişkin soruya ise, %44'ü okulda, %36,5'i arkadaş ortamında, %14'ü sosyal medyada, %2'si iş ortamında yanıtını vermiş; %3,5'i ise sevgilileriyle aile ortamından tanıştıklarını/uzaktan akraba olduklarını söylemiştir. Yani ilişkiler ağırlıklı olarak, okul ve arkadaş çevresi yoluyla başlamaktadır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak, yarı yapılandırılmış anket formu ve derinlemesine görüşmeler kullanılmıştır. Anket formunda, öğrencilerin demografik bilgileri, anne-baba eğitim düzeyi, yaşadıkları romantik ilişki sayısı, ortak zaman geçirme, karşı taraf üzerinde uygulanan bedensel müdahaleler, sosyal medya kullanımı müdahaleleri, sosyal çevrelerini belirleme ve kısıtlama girişimleri gibi bölümlerden oluşan sorular yöneltilmiştir. Bunlara ek olarak, bu başlıklarda yer alan sorulara ilişkin ataerki, şiddet, kadın erkek eşitliği gibi alanlarda derinlemesine mülakatlar da gerçekleştirilmiştir.

3. Araştırmanın Bulguları

Flört şiddetinin farklı görünümelerini ortaya koymak amacıyla Mersin Üniversitesi öğrencileriyle yapılan araştırmanın bulgularına göre, toplumun erkeklere ve kadınlara biçtiği roller duygusal ilişkiye de doğrudan taşınmaktadır. Örneğin, erkek çoğu zaman bir yerde “hesabı ödeyen”, “ailesine ve çevresine karşı ilişkisini ilan eden” taraf olurken, kadından hesabı ödemesi ya hiç beklenmemekte ya da kadına düşük ücretleri ödeme “hakkı/izni” verilmektedir. Ayrıca kadının ilişkisini gizli tutması beklenmektedir. Güçlü, güven duyulan biri olmak, bedensel ve ekonomik yetkinliğe sahip olmak erkek olmanın en temel değerleri olarak ortaya çıkmaktadır. Erkeğin baskınlığına karşı kadınlar ise birtakım stratejilerle hareket etmektedir. Erkeğin baskın yönünü kırmaya yönelik stratejilerin yanı sıra ilişkiyi “denetleme” hedefiyle bazı davranışlarda buldukları anlaşılmaktadır.

Formel eğitimin sadece gençlerin teknik ve mesleki bilgi edinmelerini sağladığı, toplumsal cinsiyet kültürüne ilişkin yaygın, egemen anlayış üzerinde bir değişiklik oluşturmadığı görülmektedir. Bu nedenle, birbirlerinin dış görünüşünden, sosyal çevrelerine, sosyal medya hesaplarından, gelecek planlarına kadar karşılıklı müdahil oldukları halde, ilişkilerinde şiddet olduğunu düşünenlerin oranı sadece %29’dur. Burada, önemli unsurlardan biri de gençlerin “şiddet” kavramıyla neyi anladıklarıdır. Gençlerin şiddet denilince sadece fiziksel şiddeti anlamaları ve kabul etmeleri, diğer şiddet biçimleri konusunda farkındalık oluşmasını engellediği gibi, şiddetin sürmesi sonucunu da doğurmaktadır.

Erkeklerde şiddetin normalleştirilmesi ve meşru kılınması; iktidar ilişkilerinin üstününün örtülmesi, erkek çocuklarının şiddet içeren davranışlarının etrafta yeterince kötülük olduğu gerekçesiyle onaylanması ve ödüllendirilmesi yoluyla gerçekleşmektedir (Franklin, 1987: 50).

Şöyle ki, birbirimizin kıyafetine karışıyoruz. Kendimizce haklı sebeplerimiz var. Dışarıdaki “aç kurtlara karşı” birbirimize müdahale ederiz. Aşırıya kaçmadığı sürece sorun olmaz (Erkek, 21, BESYO).

Araştırmadan elde edilen bulgular dokuz kategori altında tasnif edilmiştir.

3.1. Erkeklik Kimlik Sunumu

“Erkeksi olan”ın yükünü taşıyan erkeklik, erkeğe atfedilen toplumsal değerlerin birikimidir. Erkeğin gücünün ölçütlerini sunan, erkek için uygun görülen toplumsal öğelerle girdiği bağlamı ortaya çıkaran bir genellemedir (Hearn, 2007: 390). Erkeklik yalnızca erkeğe münhasır olarak görülen nitelikler değildir, ayrıca bu niteliklerin şiddetle savunulması manasına da gelmektedir. Erkeklik katı bir temel üzerine inşa edilmektedir; ancak kültürel zemininin kaygan ve akışkan olduğu açıktır. Bu durum erkekliğin politik, ekonomik ve sosyal koşullara göre değişmesi ile bağlantılıdır (O’Reilly,

2001: 9-10). Diğer taraftan bu dikey denilebilecek farklı tanımlama ve yorumlama süreci yatay değişkenlere de tabi tutulmaktadır. Bir topluluk içerisinde bile erkeklik birtakım “tutulmalara” maruz kalabilmektedir. Erkekliğe yönelik şedit tanımlamalar ile erkekliğin “kaygan” içeriği erkeklerin gerilimine neden olmaktadır. Erkekliğin normatif açıklamasında hep “yumuşak”, “nazik”, “soğukkanlı”, “cesur”, “karakter sahibi” olmak yer almaktadır (Person, 2009: 4-5).

Erkekliğin kimlik sunumu, tahakküm, sömürü veya baskıya yönelik istek ile içinde zayıflığa yer olmayan “erkekler” dünyasından dışlanmaya dair korkuya dayalıdır. Diğer bir deyişle, “cesaret” denilen şeyin kökü çoğu zaman bir tür korkaklıktır. Bu anlamda erkeklik fazlasıyla ilişkisel bir kavramdır. Erkeklik, diğer erkeklerin önünde ve onlar için, kadınlığa karşıt olarak ve her şeyden önce kişinin kendi içindeki bir tür dişil korkusu içinde inşa edilmiştir (Bourdieu, 2015: 69). Erving Goffman günlük yaşamda benliğin sunumuna ilişkin analizlerinde “sahne önü/vitrin önü” ile “sahne arkası” kavramlarını ele almakta ve bu iki alanda meydana gelen davranış değişikliklerine neden olan dinamiklere bakmaktadır. Takımın her bir üyesi, bir taraftan seyirci tarafından kayda değer bir karakter olarak düşünölmek isterken, diğer yandan da takım arkadaşları tarafından sadık ve disiplinli bir oyuncu olarak düşünölmeyi arzulamaktadır. Sahne arkasında oyuncular birbirlerinin moralini yüksek tutmaya çalışmakta ya da sahneleyecekleri gösterinin iyi geçtiğine dair bir izlenimi sürdürmek istemektedirler (Goffman, 2004: 127-128).

Bu bağlamda, karşı cinsle ilişkilerde dikkat edilmesi gereken husus ortak erkeklik normlarının dışına çıkmamak, diğer bir deyişle, kolektif beklentilere sadık kalmak ve disiplinli bir oyuncu olarak sahne önü performansını gerçekleştirmektir. Bu aynı zamanda, “sıkı bir erkek kardeşliği” ile oyuncuların birbirlerinin morallerini yüksek tutmaları oyunun devamlılığı için de bir esastır. Erkek homososyal ortamlarda, kadınlarla olan ilişkilerini ve bu ilişkilerinde sergiledikleri performanslarını abartarak birbirlerine anlatmalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ancak, sahne önündeki bu oydaşma ve kardeşlik, karşı cinsle yalnız kaldığında farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, erkekler, ev içinde kimsenin görmediği bir alan olan yerleri silme ya da bulaşık yıkama işine daha gönüllüken; çamaşır asma ya da pencere silme gibi, kolektif beklentileri zedeleyecek ve oyunun devamlığına gölge düşürecek işlere pek gönüllü değildirler. Bu çalışmada da, erkekler sahne önü oyunculuk gereklerini terk etmeden ilişkilerini sürdürmenin yollarını bulmaya çalıştıkları tespit edilmektedir.

Evet, yalnızken çok iyi, arkadaşları ile birlikteyken farklı oluyor. Örneğin çantam ağırsa yalnızken taşıır. Ama arkadaşları varken “hamıncılık” diye dalęa geçtiklerinden dolayı taşımıyor (Kadın 19, Turizm Faköltesi).

Arkadaşlarının yanında konuşmamı pek istemez (Kadın, 22, Fen-Edebiyat Faköltesi).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Arkadaşlarıyla bir araya geldiğinde artistlik olsun diye ben şöyleyim böyleyim diye ilişkimiz hakkında abartabiliyor. Ben de arkadaşlarının yanında onu bozmuyorum (Kadın, 21, Eğitim Fakültesi).

Arkadaş ortamında iyi olabiliyor ama bazen de herkesin içinde bana bağıırır. Ben mesela masada o elimi tutarken farkında olmadan elimi çekip içeceğimi içtim. Bana surat yaptı, ne yapmaya çalışıyorsun falan, dedi. Bu tarz şeyler (Kadın, 21, İİBF).

Pierre Bourdieu'ye göre olumlu ya da olumsuz olsun, "kolektif beklentiler", dayattıkları öznel beklentiler aracılığıyla bedenlere kalıcı yatkınlıklar biçiminde kazanmaya meyletmektedir. Cinsler arasındaki bölünme, bedene gömülü haliyle aktörlerin "habitus"unda yer almaktadır; buralarda algılama, düşünme ve eylem şemaları sistemleri olarak işleyiş göstermektedir. Toplumsal algı ve dil açısından apaçık bir belirginlik taşıyan dişil cinse kıyasla eril cinsin işaretsiz, diğer deyişle yansız gibi görüldüğü çoğu defa dile getirilen bir gözlemdir. Örneğin, namus kavramının, bedenin denetimi ve kontrolünün, kamusal alanda eyleme ve görünüş biçiminin eril iktidarın gözünden tanımlanması ve kontrole tabi tutulması, erkeğin "işaretsiz/nötr" görüldüğünün açık kanıtlarıdır (Bourdieu, 2015: 20-22). Cinsellik çağrışımı olacak ise, bu sadece kadın bedenine dair bir durumdur. Kendisine ait olmayan bedeni, ancak bir erkeğin kontrolünde varlığını sürdürebilir.

Ben müdahale ediyorum ama o edemez. Çünkü edebilecek bir şey yok. Erkeğim ben, ne giyinebilirim ki? Müdahale etme durumunda güvende hissettiriyor. Dışarıda başıboş çakal çok da o yüzden (Erkek, 20, Mühendislik Fakültesi).

Koruyan/korunan ilişkisinde korunan kendisini aciz ve güçsüz hissederken, koruyan kendisini güçlü hissetmektedir.

Kendimi hiçbir yerde olmadığım kadar iyi hissediyorum. Güvende de hissediyorum, bunun sebebi onun yanındayken kendimi güçlü hissetmem (Erkek, 23, Kamu Yönetimi).

Tüm toplumsal dünyada, aynı zamanda bedene gömülü halde, eyleyicilerin, düşünme, algılama eyleme şemaları aynı zamanda cinsler arasındaki bölünmeye de işaret eder ve bu bölünme toplumsal yapı ile toplumsal pratik arasındaki bağda kendisini erkek ve kadın habitusları biçiminde ortaya koymaktadır. Bu habitus kadın ve erkeklerin belirli şekillerde hareket etmelerini ve tepki göstermelerini sağlayan bir eğilimdir (Bourdieu, 2015: 21). Diğer bir deyişle, toplumsal yapı içinde, kadınların kendilerini "kadınsı", erkeklerin ise "erkeksi" hissetmeleri ve bu kadınsılık ve erkeksiliğin içini doldurdukları biçimiyle eylemelerini ifade etmektedir. Örneğin, erkeklik habitusu kendisini koruyan, güçlü, cesur biçimlerinde sergilediği gibi, bu güçlü olmak bizim toplumsal cinsiyet kültürümüzde ve neredeyse evrensel bir biçimde "ekonomik güç"te de kendini sergileme ihtiyacı duymaktadır. Katılımcıların %55'i hesabı erkeklerin ödemesi gerektiğini ve mevcut ilişkilerinde de bunun bu şekilde seyrettiğini belirtmişlerdir. %13'lük bir oran ise, hesapların büyük payını erkeğin

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ödediğini, kahve, çay hesabı gibi ödemeleri ise kadınların yaptığını, yani cinsiyetler arasında erkek egemen bir ekonomik iş bölümü olduğunu ifade etmişlerdir.

Hayır, yaşamıyoruz, çünkü gerilim yaşatmıyorum. Her şey usulüne göredir, hesabı erkek öder. Kendisi hesap ödeme konusunda imada bulunmadan zaten ben öderim. Bulunmaz da (Erkek, 21, BESYO).

Ödeme yapmasını beklemem ben yaparım. Param yoksa dışarı çıkmayız (Erkek, 20, BESYO).

Gerilim yaşamıştık en başında ama konuşup, “benim olduğum yerde hesap ödeyemezsin” demişti (Kadın, 21, Tıp Fakültesi).

Ona hiç hesap ödetmem. Tabii ki param olmazsa öder, fakat ben cebimde para yokken yanına gitmem zaten. Ben böyle yetiştirdim (Erkek, 22, Mühendislik Fakültesi).

Eril tahakküm açısından kadın bedeni sadece erkek için vardır ve kadının kendisine ait değildir, tüm kontrol ve kullanım hakkı tümüyle erkeğe aittir ve kamusal alanda bulunuş biçimine de erkek karar vermelidir.

Evet. Sevmedim, çıkar o kıyafeti derdim. Kendini ait hissettiği adam zaten yanında, onu beğenmiş. Neden başkalarına güzel görünmeye çalışsın ki? (Erkek, 24, Fen-Edebiyat Fakültesi)

Baskın taraf ben oluyordum. Bir yere giderken giyeceği kıyafeti, gideceğimiz mekânı ben belirlerim (Erkek, 24, İİBF).

Bana hiçbir şey söyleyemez ama ben ona söylerim. Haber verecek, arkadaşlarının kim olduğunu söyleyecek bana. Aksi takdirde kızarım ve kavga çıkar (Erkek 24, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Erkek kimliğini izleyicilerin, özellikle hemcinslerinin yargılamaları oluşturmaktadır. Erkekler “ispat” gösterilerini flört ilişkilerinde de sürdürmektedir. Erkeklik, müdahaleci tutum ve sert tavırlar ile “garanti altına” alınmaktadır.

3.2. Kadınların Kimlik Sunumu

Saldırgan, güçlü, haşın, baskın, mesafeli, samimiyetten kaçınan, duygusallıktan yoksun, rekabetçi olmak biçimindeki kalıplar bir erkeğin nasıl olması gerektiğini belirleyen genel yasalardır (MacInnes, 1998: 14). Kadınlara düşen ise bu performans karşısında edilgen kalmak ve erkeklerin sahneledikleri piyesi sabote edecek tutum ve davranışlardan kaçınmaktır. Kadınlar yüzyıllardır, erkek görüntüsünü gerçek boyutlarının iki katında gösterebilen büyülü ve enfes bir güce sahip birer ayna görevini yerine getirmişlerdir (Woolf, 2012). Erving Goffman ABD’de üniversiteli kızların randevulaşmaya uygun gördükleri erkeklerin yanındayken zekâlarını ve becerilerini olduğundan az gösterdiğini, bu kamufraj yoluyla erkeklik tiyatrosuna riayet ettiklerini belirtmektedir. Oyuncular zaten bildikleri şeyleri erkek arkadaşlarının kendilerine sıkıcı bir şekilde anlatmalarına müsaade

etmekte; kendileri kadar yetenekli olmayan kavalyelerinden matematik becerilerini saklamakta, masa tenisi oyunlarını ise oyun tam bitecekken kaybetmektedirler (Goffman, 2004: 48)

Araştırmanın bulgularına göre, erkekler sahiplenme ve koruma; kadınlar sahiplenilme ve korunma durumunda ilişkilerinde iyi hissetmektedir. Kadınların kendilerine uygulanan erkek şiddetini, sahiplenilmek, ilgilenilmek, kıskanılmak ya güvende hissetmek biçiminde görmeleri, kadına yönelik şiddetin yeniden üretilmesinde son derece önemli unsurlardan biridir.

Onun yanında kendimi güvende hissediyorum. Sanki beni tüm kötü şeylerden koruyacakmış gibi hissediyorum (Kadın, 21, Tıp Fakültesi).

Ben hep alttan alıyorum. Çünkü sinirlenince aşırı küfrediyor. Pişman olacağı şeyler söylüyor ve ben duymaktan aşırı sıkıldım. Bu sözler gururumu kırıyordu. Tamam, haklısın, evet diye diye geçiştirmeye çalışıyordum (Kadın, 21, Eğitim Fakültesi).

Açık giyinmemi istemez. Kimsenin bakmasını istemez. Beni sahiplendiğini hissedirim (Kadın, 21, Mühendislik Fakültesi).

Ben ona hiç karışmam. O benim etek boyuma karışır. Hoşuma gider. Kıskanılmak hoşuma gider (Kadın, 20, Mühendislik Fakültesi).

Erkeklik tiyatrosunda kadınlara düşen görev verilen görevi yerine getirerek, erkek karşısında edilgen ve alttan alan taraf olmaktır. Diğer yandan, katılımcıların “sahiplenilme” ve “korunma” beklentileri toplumsal cinsiyet tiyatrosunun dekorunu tamamlamaktadır.

3.3. “Zayfın” Sergilediği Direniş Sanatları

J. C. Scott’a göre, alt grupların en temel ayakta kalma maharetlerinden biri iktidar karşısında yarattıkları izlenimi yönlendirmek olduğundan dolayı davranışlarına bir gösteri havası kattıkları görülmektedir. Hakimiyeti elinde tutan ile tabiiyet altında olan arasındaki iktidar eşitsizliği ne kadar büyük olursa ve bu eşitsizlik keyfi bir şekilde uygulanırsa, alt grupların “kamusal senaryosu” daha basmakalıp ve ritüel bir görünüme bürünmektedir. İktidar ne kadar tehdit ediciyse, maskenin kumaşı daha da kalınlaşmaktadır. Hâkim olan hiçbir zaman sahneyi mutlak bir şekilde kontrol altında tutmamaktadır, ancak sahnenin olağan temposunda onun istekleri hüküm sürmektedir. Kısa vadede, kendisinden beklendiğini bildiği dizeleri okuyarak ve jestleri yaparak, az çok inanılır bir gösteri üretmek aşağıdakinin çıkarımadır (Scott, 1995: 25-26). Tabi olanın hâkim olanla doğrudan, görünür ve karşı karşıya iken başvurduğu söylem olan kamusal senaryo, tabi olanın hâkim olanla doğrudan, görünür ve yüz yüze bir piyesidir; gizli senaryo ise doğrudan gözleminin ötesinde yer almaktadır. Gizli senaryo belirli bir toplumsal mekâna ve oyuncular grubuna özeldir (Ünlü, 2019: 42). Her tabi

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

grup eşitsizliğin sıkıntılarında doğan, hâkim olanın arkasından dile getirilen iktidar eleştirisini temsil eden bir “gizli senaryo” yaratmaktadır (Scott, 1995: 15).

İlişkilerinde bir sorun olduğunda erkekler çoğunlukla doğrudan sorunu konuşmak ya da açık bir şiddet sergilemek ve üstünlük kurma yoluna giderken, kadınlar, ağlamak, “trip atmak”, küsmek, gönlünün alınmasını beklediğini göstermek, intikam almak gibi alt politikalar geliştirmek yolunu seçmektedirler.

Genelde kavga esnasında kız arkadaşım susar. Sonra o bir şekilde intikamını alır zaten. Genel olarak kadınlar böyle yapıyor zaten (Erkek, 22, Mühendislik Fakültesi).

Bourdieu’ye göre, bunlar, büyüden kurnazlığa, yalandan pasifliğe erkeklerin uyguladığı fiziksel veya sembolik şiddete karşı kadınların başvurduğu ve kimi zaman hepten görünmez halde olan yumuşak şiddet biçimleridir (Bourdieu, 2015: 57).

Müdahale ederim, Facebook kullanmasını istemiyordum, tartışmıştık. Ben de gizlice Instagram kullanıyordum (Kadın, 19, Mühendislik Fakültesi).

Altın alan o her zaman ve beni sakinleştirmek için altın alıyor, çünkü ben ağlarım (Kadın, 20, İİBF).

Flört ilişkisinde “madun” konumda bulunan kadınların bu konumlarından bazı avantajlar üretebilecekleri birtakım manevralarda buldukları görülmektedir. Altta bulunmak direniş sanatları konusunda kadınlara hem bir repertuar zenginliği hem de meşruluk kazandırabilmektedir. Araştırmaya katılan kadınların, içinde buldukları durumla başa çıkmanın yollarını türettikleri ve bu stratejilerin partnerleri tarafından doğal karşılandığı dikkati çekmektedir. Söz gelimi, ağlamak suretiyle duyguyu yönlendirmek ilişkilerde sıklıkla karşılaşılan stratejilerden bir tanesidir.

3.4. Yalnız Kalmak İle Şiddet Görmek Arasındaki Tercih Olarak Flört İlişkisi

Toplumsal baskı ve kontrol mekanizmaları, bekâr olmanın değerini evli olmaya göre, çocuksuz olmanın değerini çocuklu olmaya göre ya da kız çocuk sahibi olmanın değerini erkek çocuk sahibi olmaya göre değerlendirip önemsizleştirdiği, değersizleştirdiği, ikincilleştirdiği gibi, gençler arasında “flörtü” olup olmamak konusu da bir statü göstergesi haline gelmiş durumdadır. Gençler toplumsal onay almak, statü kazanmak ya da yalnız kalmamak için başladıkları ilişkilerinde bir süre sonra daha da yalnızlaştıklarını, ancak buna karşın ilişkilerini sürdürdüklerini ifade etmektedirler:

En sondukinde olmadı ama daha önce olmuştu. Diğer arkadaşlarımla sevgilisi olduğu için ben de sıkılıyordum. Bu yüzden yaptığım olmuştu (Erkek, 27, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Yalnız kalmanın “vebalı” gibi görülmesi, gençleri istemedikleri ilişkileri yaşamaya götürebilmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bir ilişkinin içerisinde olmayan insanlar için “çirkin”, “sap” gibi nitelermelerin yapılması insanlarda kötü olsa bile bir ilişki yaşamak zorunda olduğunu hissettiriyor ve kötü bir ilişkiyi kabullenmesine neden oluyor (Kadın, 21, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Olmamıştı başlarda. Ama tartışmalar arttı, güvenmeme başladı. Onun yüzünden arkadaşlarımı da kaybetmişim. Son zamanlarda evet. Ondan başka biriyle nasıl olurum diye hiç düşünmediğim için başka birini nasıl severim ya da ayrılırsak ne yaparım gibi düşünceler çok geçti (Kadın, 21, Eğitim Fakültesi).

Kendimi boşlukta hissedeceğimi düşünürdüm. Alışkanlık söz konusu biraz da. Dolayısıyla alıştığımı düşünüp sürdürmeye devam ederdim (Kadın, 20, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Aslında, bir ilişkide karşıdakini sosyal çevresinden izole olmaya zorlamak önemli bir psikolojik şiddet biçimidir. Tarafların birbirlerini kendilerine tabi kılmaları, bir taraftan ayrılmak isteyen taraf için önemli bir duygusal baskı yaratırken, diğer taraftan da açık bir şiddet biçimine dönüşebilmektedir.

Bu ilişkimde her zaman oluyor. Biraz da karşılaşacağım tavırdan korkuyorum. Zaman zaman ayrılmak istediğimde olayı çok dramatikleştirirdi (Kadın, 23, İİBF).

Zaman zaman oldu. Alışkanlıktan olduğunu düşündüm, çevremde başka arkadaşım kalmamıştı. Sanki beni her şeyden soyutlayıp kendine muhtaç etmiş gibiydi (Kadın, 22, Turizm Fakültesi).

Damgalanma korkusu gençleri flört şiddetinin döngüsünde tutmaktadır. Yalnızlıktan kaçınmak flörtü sürdürmekte ve partnerlerin birbirlerini rehin almalarına neden olmaktadır. Ayrıca ayrılma ihtimali karşılıklı suçlama ve öz suçlama gibi durumlara yol açabilmekte, çiftleri birçok krizin içine sürükleyebilmektedir.

3.5. Özel Alanın Sınırlarının Muğlaklaşması

Gençler arasındaki birbirlerine ve özellikle de erkeklerin kadınlara şiddet uygulama araçlarından birini de dijital ortam oluşturmaktadır. Özellikle, genç kuşağın ağırlıklı olarak kullandıkları sosyal medya uygulamaları, çiftlerin birbirlerinin yakın takibini son derece kolaylaştırmış görünmektedir.

Bu bağlamda, tarafların birbirlerinin telefonlarını kontrol etmeleri, sosyal medya hesaplarını izlemeleri ve hatta büyük oranda doğrudan müdahale etmeleri, hangi sosyal medya uygulamasını kullanıp kullanmayacaklarını belirlemeleri, gece uyumadan önce “son görülme” sabah uyanınca “ilk konuşulan” kişi olma durumunu dikte ettirmeleri gibi sayısız alanda karşılıklı bir özel alanın sınırlarını muğlaklaştırma eylemi gerçekleşmektedir.

Evet ben isterim o da benden ister. Aldığımız nefesi dahi birbirimize rapor ederiz (Erkek, 19, Eğitim Fakültesi).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

İster, bakar telefonlarıma. Hatta telefonlarımızda birbirimizin parmak izi kayıtlıdır (Kadın, 19, Turizm Fakültesi).

Sosyal medyaya girip çıkarken birbirimize haber veriyoruz. Haber verdiğimiz saat dışında girmiş olursak büyük sıkıntı (Kadın, 18, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Sosyal medya müdahalelerinde de erkek egemenliği son derece yaygın bir tutum biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ben şifre isterim ama o isteyemez. Vermezse de güvenim eksilir ve kuşku duyarım (Erkek, 24, İİBF).

O benimkine karışmazdı ama ben onun son görülmesini takip ederdim. Her şeyi bilirdim ama ona söylemezdim (Erkek, 23, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Flört ilişkisinde özel alanın ortadan kaldırılmasının doğal görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu anlayışa göre, güvenin karşılıklı olarak tesis edilmesi için tek yol partnerlerin birbirlerini “gözetiminde” tutmalarıdır. Böylece tahakküm flört ilişkisinin tüm nüvelerine yayılmaktadır.

3.6. Sosyal Çevrelerini Kısıtlamaları ve Birbirlerini İzole Bir Yaşama Sürüklemeleri

Çiftlerin ilişkilerinde zamanlarını değerlendirme, diğerinin davranışlarını, geleceğe dönük planlarını dış görünümünü, arkadaş çevresini belirleme açısından diğerini tahakküm altına almaya yönelik eylem biçimleri sergiledikleri ve bunu da “sevgi/ilgi” olarak anlamlandırdıkları görülmektedir. Örneğin, örneklemin %70,5’i tüm günü birlikte geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Burada dikkat çekici olan, çiftlerin ne başka bir arkadaşla, özellikle de karşı cinsle zaman geçirmeleri konusunda ne de taraflardan birinin kendine ait bir hobisi olması konusunda olumlu görüş bildirmiş olmalarıdır. %70’i birlikte geçirdikleri zamanda, kafe ya da evde sohbetle zamanlarını geçirdiklerini belirtmişlerdir.

Kendisi olmadan partnerinin başka arkadaşlarıyla zaman geçirmesi konusundaki tutumları ise, büyük oranda cinsiyet koşullu olarak izin verdikleri biçiminde yanıtlanmıştır. %21,5’i cinsiyet ayırmaksızın partnerlerinin izin vermediklerini, %58’i ise, karşı cinsle kendileri olmadan zaman geçirmelerini kesinlikle onaylamadıklarını belirtmişlerdir.

Arkadaş çevresini, temelde cinsiyet ve başka değişkenlere göre karşılıklı olarak kısıtlayan taraflar, aynı tutumu sosyal medya kontrolünde de göstermektedirler. Görüşmelerde, kendilerinin de partnerlerinin de ilişkilerinin hemen başında, karşılıklı olarak sosyal medya hesaplarında bulunan karşı cinse ait tüm hesapların sildiklerini belirtmişlerdir.

Kız arkadaşlarımın hepsini sildi (Erkek, 21, BESYO).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Oldu aslında, koskoca beş yıl. Bu süreçte arkadaşlarımı kaybettim. Aşkla, sevgiyle başladığım ilişki zamanla alışkanlık oldu. Böylece tek arkadaşım ve sevgilim o oldu (Kadın, 23, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Evet, çevremde hiç arkadaş bırakmadı. Ne yaparsan benimle yap dediği için mecburen her zaman birlikteyiz. Hem memnunum hem değilim (Kadın, 19, Turizm Fakültesi).

Kendi içinde bir kısır döngüye dönüşmüş biçimde, partnerler karşılıklı olarak birbirlerini sosyal çevrelerinden izole ederek yaşamaya zorlarken, bir süre sonra bunun getirdiği yalnızlık, çevrelerinde kimse kalmadığından dolayı tarafların ilişkiyi zorunlu olarak sürdürmelerine neden olabilmektedir. Flört ilişkilerinde, sosyal çevrenin taraflar arasında cinsiyete dayalı olarak sıkı bir şekilde kısıtlanmış olması, tarafları adeta izole bir yaşama sürüklemiştir.

Asla izin vermez. Lisede bile sınıftaki erkek arkadaşlarımla konuşmuyordu. Bu nedenle sınıfta izole gibiydim. Şimdi de öyle hiçbir erkekle konuşmama izin vermez. Ama ben ona karışmazdım yani kız arkadaşları olabilir ancak baş başa bir kızla çıkamaz, ders de çalışamaz (Kadın, 23, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Buna bağlı olarak da, yurt ya da eve gidene kadar tüm zamanlarını birlikte geçirdiklerini belirtenlerin oranı, %70,5'dir.

Yurdundan alır, yurduna geri bırakırım (Erkek, 21, Mühendislik Fakültesi).

3.7. İletişim Kurma ve Sorun Çözme Biçimleri

Gençlerin iletişimleri ve sorunları ele alma biçimleri de şiddetin hâkim olduğu bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Karşılıklı konuşuyoruz ama çözüm bulmak hayli güç oluyor ve bu durum küfürlere, bağırmalara yol açıyor. Bende artık dayanamıyorum, sesimi duyuramıyorum, tamam deyip susuyorum. Bir kaç gün sonra kendiliğinden halloluyor (Kadın, 21, Eğitim Fakültesi).

Genelde olmamış gibi yapıyoruz. Kendi kendimize düşünmüyoruz. Biriktirdiklerimiz sonradan büyük patlıyor. Bunu yapmak istemesek de engel olamıyoruz (Erkek, 26, Turizm Fakültesi).

Gençler arasındaki iletişimde şiddet kendisini, doğrudan bağırma, küfür ya da karşı tarafı aşağılama biçiminde ortaya çıkabildiği gibi, karşı tarafı değersizleştiren, karşı taraf üzerinde duygusal tahakküm kuran bir biçimde de tezahür edebilmektedir. Bir sorun yaşadıklarında alttan alan tarafın %74,5 oranında kadınlar olduğu görülmektedir. Katılımcıların yalnızca %25,5'i "demokratik" bir ilişkileri olduğunu belirtmişlerdir.

3.8. Dijital Şiddet

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Stalk eylemi hedef olarak seçilen birini fiziksel olarak gizlice takibe alma, saplantılı bir biçimde peşinde olma anlamına gelmektedir. Dikizlenmek kişinin bilgisi dışındadır. “Stalker”, takibine eşlik eden bu bilgisizlik halinden haz duymaktadır. Takipleri suretiyle kurban üzerinde üstünlük kurduğu duygusuna da sahiptir (Akmeşe ve Deniz, 2017: 25-26). Stalklamanın dijital ağa taşınan “siber” sürümü bir kişiyi internette araştırması, gözetlemesi, paylaşımlarını incelemesi anlamını barındırmaktadır. Stalk kavramı sosyal medya kullanıcıları arasında “eğlenceli” bir anlam kazanmış olsa da stalklama yoluyla insanların özel hayatlarına ilişkin bilgiler, fotoğraflar, videolar vb. birçok bilgi çeşitli açıklardan yararlanarak temin edilmektedir (Serçemeli, 2016).

Stalklama eyleminin; merak duygusunun tatmini, kıskançlık, kıyaslama ya da ilgi duyulan kişiye dair enformasyona ulaşarak onunla temasta bulunma fırsatı elde etme gibi amaçlara yönelik olduğunu söylemek mümkündür (Akmeşe ve Deniz, 2017: 27). Stalklama suç ve davranış bozukluğu olarak kabul edilmesine karşın “siber-stalklama” nispeten kabul edilebilir ve olağan davranış biçimi olarak görülmektedir. İlgi çekmek isteyen herkes “takipçi” sayısını artıracak bir teşhirde bulunmaktadır. Sosyal medyayı bu amaçla kullanan her birey kişisel bilgilerini, konumunu, arkadaş ayrıntılarını ve çok daha fazlasını “gönüllü” olarak ortaya sermektedir (Saltık, 2018: 352-353).

Mesajlaşma uygulamalarında “son görülme” konusunda olduğu kadar “ilk görülme” konusunda da çiftler birbirlerini kontrol altında tutmaktadırlar. Aralarındaki “görülme” ilişkin bir kuralın, gece uyumadan önce son görülmenin ve sabah uyandıklarında ilk görülmenin çiftler arasında olması gerektiğini, aksi takdirde karşılıklı hesap sorma düellosu ortaya çıktığını belirtmektedirler.

Birbirimize iyi geceler dedikten sonra gece uyanıp tekrar girdiysem, ne yaptın da uyumadın, diyor. Sabah girip ona yazmadıysam niye yazmadın diyor (Kadın, 21, Mühendislik Fakültesi).

Gece uyumadan en son konuşulan kişi olması kadar sabah uyandıklarında da haberleştikleri ilk kişi olması çiftler üzerinde önemli bir kontrol aracı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bana cevap vermediği zamanlarda bakıyorum son görülmesine. Çevrimiçi olduğu halde bana yazmadığı zaman sinirleniyorum. Benimle konuşmuyorsa kiminle konuşuyor yani (Kadın, 22, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Sosyal medya paylaşımları da taraflar arasında şiddet uygulamanın önemli bir aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Açık şiddetin yanında, erkekler tarafından kadına yönelik sindirme, korkutma gizli tehditle “hizaya getirme”, yani gizli şiddet biçimleri de uygulanmaktadır.

Müdahale etmez, etmem de. Bilir yani neyi sevip sevmediğimi, paylaşmaz (Erkek, 24, BESYO).

Evet müdahale eder. Ben de onunkilere müdahale ederim. Arkadaşlarımın numaralarını silmiştim (Kadın, 22, Mimarlık Fakültesi).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Ben müdahale etmem. Genelde erkekler müdahale eder zaten (Kadın, 25, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Hem de nasıl. Mesela geç saatte online olmuşsam sabah görünce anında arardı. Ne yaptın, kimle konuştun, ekran fotoğrafı at gibi (Kadın, 21, Eğitim Fakültesi).

Telefonda son görülme tartışmasını sonlandırmak için aynı anda uyumaya karar veren çift, birbirlerine uyguladıkları şiddeti şöyle ifade etmektedirler:

İlk zamanlarda öyle bir tartışma oluyordu. Sürekli aynı anda konuşup aynı anda uyumaya karar verirdik, genelde ben ondan sonra uyurdum. Neden uyumadın, kimle konuştun diye tepki gösterirdi. Benim son görülmem sonra olduğu için tartışırdı benimle (Erkek, 22, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Flört şiddetinde stalklamanın sıradan bir davranışa dönüşerek ilişkiyi “zinde tutmanın”, partnerin dikkatini ilişkiden koparmaması için alarm durumu ilan etmenin bir aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan, anonim bir “dikizleme” eylemini ifade eden “siberstalklama”, flört şiddetinde “siber-gözetim” halini almaktadır. Siber-gözetim, ilişkinin “dış tehditlerden” korunmasının yegâne yolu olarak kabul edilmektedir.

Yer bildirimini gençler arasında birbirlerine karşı güvensizliklerini ve kontrol etme ihtiyacının bir sonucu, şiddetin bir başka yüzü olarak ortaya çıkmaktadır.

Ben istemem, ama erkek arkadaşım istiyor. Son bir olaydan sonra çok istemeye başladı. Mesela duşa girdim çıktım diyorum, saçların ıslak mı, fotoğraf at diyor. Bir yere gittiğimde, neredesin fotoğraf at, diyor (Kadın, 21, Mühendislik Fakültesi).

Tabii ki istiyor. Sürekli adım adım yazmamı istiyor. Otobüse bindim, indim, oturdum gibi. Dakikaları hesaplıyor. Eğer başka bir şey yaptıysam anında kavga çıkıyor. On dakikalık yolu nasıl on beş dakikada geldin, ne yaptın diyor. Ben sadece nereye gideceğini, kiminle gideceğini söylesin ve eve geçince de yazsın istiyorum (Kadın, 22, Eczacılık Fakültesi).

Arada bana fotoğraf atmasını istediğim oldu, çünkü birkaç sefer yalan söylemişti. Benim saat 19:00'dan sonra dışarı çıkmamı istemez, bu yüzden ben de evde fotoğraf atarım (Kadın, 22, İİBF).

3.9. Sembol Taşıma ve Lakap Takma

Clifford Geertz'e göre, kültürü incelemek temsillerin ve onların tanımlama iddiasında oldukları gerçekliği üretme biçimlerinin incelenmesidir. Kültür tanınma, otorite ve söz hakkı için mücadele eden, çekişen temsillerin ve söylemlerin bir arenasıdır (Smith, 2007: 272-273). Anlamli simgeler, aslında, yalın gerçekliğinden alınmış ve deneyime anlam katmak için kullanılan her şeydir. Bireylerden çok önce bu simgeler şekillenmiştir. Fakat simgeler, bireyin katkısının olduğu ya da olmadığı bazı eklemeler, çıkarmalar ve kısmi değişikliklerle birey öldükten sonra da varlıklarını sürdürmektedir. Birey yaşadığı sürece bunları ya da bunlardan bazılarını çoğu zaman kendiliğinden

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ama bazen de bilerek ve özenle kullanmaktadır. Her seferinde yaşadığı olaylara bir yapı kazandırmak, yaşanmış şeyler içinde kendi yolunu bulmaya çalışmaktadır (Geertz, 2010: 64-65).

Türklerde genç kızlıktan kadınlığa geçiş anlamına gelen gelin kuşağı geleneğinde, gelin alınırken, kızın babası şal ve kuşağını güveye sarmakta ve böylece, “babalık velayeti”ni güveye bırakmaktadır. Kırmızı kuşak, bekâreti ve kadının evine bağlılığını simgelemektedir. Gelinin saflığı ilan edilmekte ve güveye bu anlam ile teslim edilmektedir. Ayrıca tembellik yapmamasının, gayretli olmasının, işten kaçmamasının garantisi verilmektedir (Tuna, 2006: 154).

Gençler arasında, “flörtü olduğuna dair” bir nişan, işaret taşımak, “sahipli” olmak anlamına gelmektedir. En çok ortak taşınan semboller, bileklik, kolye, yüzük, ayakkabı, tişört, birlikte fotoğraflarının olduğu saat, isimlerinin yer aldığı ortak dövme olarak ortaya çıkmıştır.

Evet, yüzüğümüz var. Başka erkekler kız arkadaşına bakmasın diye (Erkek, 19, Fen-Edebiyat Fakültesi).

Yüzük taşıyoruz, çünkü eğer yüzüğümü çıkarırsak çok büyük kavga ederiz (Erkek, 19, Eğitim Fakültesi).

Diğer taraftan, gençler arasında birbirlerine taktıkları lakaplar daha çok diğerinin kendisinde eksik olarak algıladığı bir özelliğinin vurgulanması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Burada da kadınlar daha çok “kadınsı” özellikleri olmadığı vurgusu ile erkekler de “erkeksi” özelliklerinin “eksiklileri” vurgusu ile lakap takma şiddetine maruz kalmaktadırlar. Örneğin, kadın için “kilolu” olmak erkekler tarafından kadınlara en çok hatırlatılan özelliklerin başında gelmektedir. Erkeklerin güçlü, kaslı, uzun boylu olmalarına yönelik beklentiler şiddete maruz kalmalarına neden olmaktadır.

Aşkı diyorum, o da “dombili” diyor. Kilo aldığım zaman bu lakap bana kendimi kötü hissettiriyor (Kadın, 21, Mühendislik Fakültesi).

Kel der. Şaka yapıyor biliyorum ama yine de üzülüyorum (Erkek, 24, Mühendislik Fakültesi).

Ben bazen öküz, odun derim, en çok da “ormantik” derim. Çoğu kez romantik olmuyor. Ha, bir de o bana çilli diyor. Bu tabiri çok sevmiyorum (Kadın, 19, Turizm Fakültesi).

Normal erkek standartlarına göre kısıyım ve bunun da farkındayım. Kız arkadaşımın bazen şaka yoluyla bana söylediği “cücük” kelimesi beni kırabiliyor. Ben de ona sinirlenince “saftirik” diyorum. Çünkü çoğu zaman o da benim bahsettiğim şeyleri anlamıyor (Erkek, 23, İİBF).

Flörtte partnerlerin birbirlerini “temellük etme” biçimleri dikkat çekicidir. İlişkinin ispatı olan bir aksesuarın taşınması flörtü kontrol altına alma kaygısının tezahürüdür. Aynı kırmızı kuşakta olduğu gibi bir “fetiş” yoluyla ilişkinin duyurulmasını ve anlamdan yana zenginleştirilmesini ifade etmektedir. Flörtün kontrol altına alınmasıyla beraber partnerlerin birbirlerine “teklifsiz” davrandıkları görülmektedir. Lakap takma temellük etmenin başka bir safhasıdır; ancak

“patavatsızlığı” nedeniyle rencide edici olabilmektedir. Fetişin duyurulmasının bedeli tüm sınırların aşındırılması olmaktadır.

Sonuç

Flört şiddeti farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Erkeklerin erkeklik mizansenini flört şiddetinin katmanlarını da belirlemektedir. Erkeklik performansı çok yönlü bir sahnelemeyi kapsamaktadır. Erkekler güçlü ve ödün vermez oldukları kabulünden dolayı sürekli bir test edilme halindedir. Bu testin flört ilişkilerine tüm katılığıyla yansıdığı görülmektedir. Erkeklerin senaryosunda kadınlara düşen rol ise alttan almak, edilgen olmak ve sahiplenilmeye razı olmaktır.

Hâkim ve tabi gruplar arasındaki iktidar manevralarına flört ilişkisinde de karşılaşılmaktadır. Erkeklerin abluka altına alan baskınlıkları, ilişkinin tüm kurallarını tayin etmeleri ve kendi senaryolarını her şeyin üstünde tutmalarına karşılık kadınlar gizli senaryo üretebilmektedir. Susmak ve ağlamak erkeğin kontrolünün gevşetilip kadının lehine bir atmosfer yaratmak için kullanılan direniş taktiklerindedir. Araştırmanın bulguları flört ilişkisinin “asimetrik savaş” metotlarıyla dolu olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal damgalamanın saldırılarından kaçınma mücadelesi flört şiddetini besleyebilmektedir. Yalnız olmanın toplumsal dışlanmaya yol açacağına ilişkin kaygılar sorunlu ilişkilerin sonlandırılmamasına, partnerlerin bir döngünün içerisine mahkûm olmalarına neden olabilmektedir. İlişkide sadakat hususunda kaygılar hep kol gezmektedir. Çiftler birbirlerini gözetim altında tutarak istenmeyen gelişmelerin önüne geçmek istemektedir. Gözaltında tutma tüm diğer sosyal etkileşim biçimlerinin sınırlandırılmasına, hatta sonlandırılmasına kadar uzanmaktadır. Flörtte kişisel alanın zapturapt altına alınması dijital uzama da nakledilmektedir. Çiftler sosyal medya paylaşımlarında, takip durumlarında, mesajlaşma uygulamasında en son ne zaman görüldükleri konusunda izin almak zorundadır. Yer bildiri yapma ise bir diğer yükümlülüktür. Sürekli suç mahallinde olmadıklarını ispatlamaktan sorumludurlar. Partnerlerin denetim politikaları sembolik olarak da yürütülmektedir. Flörtün nişanesi olan aksesuarlar kadın ve erkek arasında bir temellük etme ağı kurmaktadır.

Fiziksel şiddetin izlerinin “görünür” olmasına karşın duygusal şiddetin bir türlü görülmek istememesi araştırmanın en bariz bulgularından bir diğerini oluşturmaktadır. Fiziksel şiddete uğraması durumunda ilişkisini hemen bitirebileceğini belirten görüşmeciler, duygusal şiddete maruz bırakan ilişkilerini devam ettirmekten yana tercihlerini kullanmaktadırlar. Tarafların telefon şifresinden, sosyal medya kullanımını kontrol etmeye, arkadaş çevresini belirlemeden, kıyafet

denetimine, dışarıda bulunulacak saatleri belirlemeye kadar birbirleri üzerinde tahakküm kurmaya çalışmaları aralarında güven olmadan ilişkiyi sürdürdüklerini göstermektedir.

Kaynakça:

- Akmeşe, Z. ve Deniz, K. (2017). Stalk, Benliğin İzini Sürmek. Yeni Düşünceler Dergisi, 8, s. 23-32.
- Bookwala, J., Frieze, I., Smith C, & Ryan, K. (1992). Predictors of Dating Violence: A Multivariate Analysis. Violence and Victims, 7 (4), s. 297-311.
- Bourdieu, P. (2015). Eril Tahakküm. (B. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Bağlam Yay.
- Connell, R. W. (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Franklin, C.W. (1987). The Changing Definition Of Masculinity. New York ve Londra: Plenum.
- Geertz, C. (2010). Kültürlerin Yorumlanması. (Hakan Gür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yay.
- Goffman, E. (2004). Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu. (B.Cezar, Çev.), İstanbul: Metis Yay.
- Gover, A., Kaukinen, C. & Fox, K. (2008). The Relationship Between Violence in the Family of Origin and Dating Violence Among College Students. Journal of Interpersonal Violence, 23 (12), s. 1667-1693.
- Hearn, J. (2007). Masculinity/Masculinities. M. Flood, J. K. Gardiner, B. Pease & K. Pringle (Edt.). International Encyclopedia of Men and Masculinities (s. 390-394). Londra ve NewYork: Routledge.
- KASAUM (2019). Akademide Kadın İstatistikleri, 2019, 20.01.2021 tarihinde kasaum.ankara.edu.tr/files/2019/01/Akademide-Kadın-İstatistikleri.docx adresinden erişilmiştir.
- MacInnes, J. (1998). The End of Masculinity: The Confusion Of Sexual Genesis And Sexual Difference In Modern Society. Buckingham and Philedelphia: Open University Press.
- O'Reilly, A. (2001). Introduction. A. O'Reilly (Edt.). Mothers And Sons: Feminism, Masculinity, and The Struggle To Raise Our Sons (s. 1-22). Londra ve New York: Routledge.
- Özdere, M. & Kürtül, N. (2018). Flört Şiddeti Eğitiminin, Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddetine İlişkin Tutumlarına Etkisi. Social Science Development Journal, 3 (9), s. 123-136.
- Person, E. (2009). Masculinities, Plural. B. Reis & R. Grossmark (Edt.). Heterosexual Masculinities (s. 1-23). Londra ve New York: Routledge.
- Saltık, R. (2018). Sosyal Sermaye ve Armağan Ekonomisi Üzerinden Sosyal Medya ve Stalk Olgusu: Instagram Üzerinden Bir İnceleme. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 30, s. 345-363.
- Scott, J.C. (1995). Tahakküm ve Direniş Sanatları. (A.Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Serçemeli, C. (2016). Sosyal Medyada Mahremiyetin Gizliliğini İhlalde Yeni Bir Trend Olan "Stalk"a Hukuki Açından Bir Bakış, 7. Hukukun Gençleri Sempozyumunda sunulan bildiri, Eskişehir. 29.01.2021 tarihinde <http://www.umut.org.tr/userfiles/files/Ceyhun%20Ser%C3%A7emeli.pdf> adresinden alınmıştır.
- Smith, P. (2007). Kültürel Kuram. (Selime Güzelsan & İbrahim Gündoğdu, Çev.), İstanbul: Babil Yay.

- Sugarman, D. B. & Hotaling, G. T. (1989). Dating Violence: Prevalence, Context, and Risk Markers. M. A. Pirog-Good ve J. E. Stets (Edt.). Violence in Dating Relationships: Emerging Social Issues (s. 3–32). Westport, USA: Praeger Publishers.
- Tuna, S. (2006). Türk Dünyasındaki Düğünlerde Koltuklama ve Kırmızı Kuşak Bağlama Geleneği. *Bilig*, 38, s.149-160.
- Türk, B., Hamzaoğlu, N. & Yayak, A. (2020). Flört Şiddeti Üzerine Bir İnceleme. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi*, 17(1), s. 73-81.
- Ünlü, Ç. (2019). Yarı-Kamusal Alanda Kadın Deneyimlerine Etnografik Bakış. *Fe Dergi*, 11 (2), s. 38-50.
- WEF (World Economic Forum). (2018). The Global Gender Gap Report 2018. 29.01.2021 tarihinde https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/369/original/WEF_GGGR_2018.pdf?1545146868 adresinden erişilmiştir.
- Woolf, V. (2012). *Kendine Ait Bir Oda*. (İlknur Özdemir, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yay.

OKUL PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK HİZMETLERİNDE 1960-1980 YILLARI ARASINDAKİ KONSÜLTASYON ÇALIŞMALARININ GÖRÜNÜMÜ: BİR METASENTEZ ÇALIŞMASI**Dr. Öğrt. Üyesi. Zerrin BÖLÜKBAŞI MACİT*****Sema FENAR******Esin Fulya ÖZER*****

Bu çalışmanın amacı, okullardaki rehberlik hizmetlerinin önemli bir parçası olan konsültasyon ile ilgili çalışmalarını metasentez yöntemi ile analiz etmek ve konunun bir fotoğrafını sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda, konsültasyon hizmetlerinin ilk belirginleşmeye başladığı 1960-1980 yılları arasında yazılmış 31 makale amaçlı örnekleme yolu ile belirlenerek analiz edilmiştir. Makalelerin seçiminde, Dergi Park, Google Akademik arama motoru ve EBSCOhost-ERIC veri tabanlarından yararlanılmıştır. İncelenen çalışmadan elde edilen veriler, meta sentez araştırma yönteminin içerdiği aşamalar çerçevesinde temalandırılmıştır. İncelenen çalışmalar; amaçlar, örneklem grubu, kullanılan yöntem, veri toplama aracı ve araştırmada elde edilen sonuçlar açısından değerlendirilmiştir. Araştırmalarda kullanılan yöntem çerçevesinde üç tema olarak incelenmesine araştırmacılar tarafından karar verilmiştir. Ardından 20 alt tema elde edilmiştir. İncelenen çalışmaların çoğunlukla tarama yöntemi ve deneysel yöntemle ve en az meta sentez yöntemiyle gerçekleştirildiği görülmüştür. Elde edilen veriler okul konsültasyon hizmetlerinin 1960-1980 yılları arasındaki görünümünü ortaya koyar niteliktedir.

Anahtar Sözcükler: Konsültasyon, Konsültasyon Modelleri, Ruh Sağlığı.

THE APPEARANCE OF THE CONSULTATION STUDIES IN THE SCHOOL PSYCHOLOGICAL COUNSELING AND GUIDANCE SERVICES BETWEEN 1960-1980: A METASYNTHESIS STUDY

The aim of this study is to analyze consultation studies, which is an important part of the guidance services in schools, by metasynthesis method and to provide a general framework. In accordance with this purpose, 31 articles which were written between the years of 1960-1980 and chosen through purposeful sampling method were analysed. Dergi Park, Google Scholar search engine and EBSCOhost-ERIC databases were used in the selection of the articles. The data obtained in the study were evaluated in terms of objectives related to consultation services in schools, sample group, method used, data collection tool and results obtained in the research. First of all, these studies were examined under 3 themes according to research methods and 20 sub-themes were obtained. It was determined that the studies examined were mostly carried out by survey method and experimental method; and the least used method was meta synthesis. It has been determined that the consultation is an important part of the guidance services, and the training and competencies of psychological counselors have a decisive role in the effectiveness of this process.

Key words: Consultation, Consultation Models, Mental Health.

* Eskişehir Osmangazi Üniv. Eğitim Fak. Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD Öğretim Üyesi ORCID:0000-0002-1942-4431 zerrinbm@gmail.com

**Eskişehir Osmangazi Üniv. Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD Yüksek Lisans öğrencisi, ORCID:0000-0001-2345-6789 semafenarli@gmail.com

***Eskişehir Osmangazi Üniv. Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD Yüksek Lisans öğrencisi, ORCID: 0000-0001-7984-2478 esin_ozar@msn.com

1. GİRİŞ

Okul, bilim ve sanat öğretimi misyonunun yanı sıra, bireylere sosyal ve bilişsel beceriler kazandırma, bireyi okul öncesi çağ itibarıyla her yönden yaşama hazırlama gibi vizyonları da taşıyan bir kurumdur. Bahsedilen hedefler, planlı ve programlı yürütülen; temelde yönetici, öğretmen, öğrenci ve aile işbirliğine dayanan eğitim öğretim sürecine işaret etmektedir. Gerek eğitim öğretimin niteliğinin artması, gerekse de okul ikliminin personelleri, öğrencileri ve velileri en üst seviyede memnun edecek şekilde düzenlenmesi için rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Okul rehberlik hizmetleri öğrenciler, aileler ve öğretmenler olmak üzere üç gruba, üç temel alanda, eğitsel, mesleki ve kişisel gelişim alanlarında hizmet vermektedir (Yeşilyaprak, 2003:102).

Çağdaş eğitim yaklaşımında okul; öğretim, yönetim ve öğrenci kişilik hizmetlerinden oluşan üç boyutlu bir yapıdır. Rehberlik hizmetleri ise öğrenci kişilik hizmetleri boyutunun temelini oluşturmaktadır ve doğrudan bireye yönelik verilen hizmetleri ifade etmektedir. Benzer şekilde, psikolojik danışma süreci de bireye yönelik olup, rehberlik hizmetleri içinde yer alan, özel uzmanlık gerektiren bir süreçtir. Rehberlik, psikolojik danışmayı da içeren geniş bir kavram olmakla birlikte rehberlik ve psikolojik danışma iç içe bulunan ve birbirlerini bütünleyen kavramlardır (Altıntaş, 2009).

Okullarda rehberlik hizmetleri belli bir program doğrultusunda yürütülmektedir. Rehberlik programı olarak adlandırılan bu program, çok fonksiyonlu ve esnek bir yapıya sahiptir. Okul türüne, öğrencilerin gelişimsel özelliklerine, hedef davranışlara ve daha birçok unsura bağlı olarak hizmetlerin biçimi değişiklik gösterse de temel hizmet alanları ve işlevleri, hizmetlerin ortak paydasını oluşturmaktadır. Rehberlik programında yer alan temel hizmetler: Gelişimsel ve önleyici hizmetler, yöneltme hizmetleri, iyileştirici/çare bulucu hizmetler ve dolaylı hizmetler olarak sıralanmaktadır. Bu hizmetler doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmalar ise şu şekildedir: Sınıf içi rehberlik, okul düzeyinde etkinlikler, önleyici grup rehberliği, bireyi tanıma etkinlikleri, bilgi verme, yerleştirme ve izleme, sevk, bireysel ya da grupla psikolojik danışma, krize müdahale, program yönetimi ve araştırma, işbirliği, konsültasyon (danışıcılık), hak savunuculuğu. (Erkan, 2017:324).

Yukarıdaki sınıflandırmada da görüldüğü üzere, konsültasyon hizmeti okul rehberlik hizmetleri kapsamında sunulan hizmetlerden biridir. Bazı durumlarda öğretmenler veya diğer personeller kendilerini yetkin hissedememekte, bir başkasına danışma ihtiyacı duymaktadırlar. Böyle bir durumda devreye çoğunlukla okul psikolojik danışmanı (okul psikoloğu, konsültant) girmektedir. Benzer şekilde, okul psikolojik danışmanı da herhangi bir konuda tıkanıldığında başka bir psikolojik danışmandan konsültasyon alabilmektedir. Okulda konsültasyon hizmetlerinin temelini atan Caplan

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(1970) konsültasyonu; kişilerin işleriyle ilgili karmaşık durumları etkili bir şekilde yönetmelerini sağlayan, psikolojik danışmanın ve konsültasyonu alan kişinin sınırlandırılmış rollerini içeren yardım hizmeti olarak tanımlamaktadır.

Konsültasyon hizmetlerinin sunumu için ortaya atılan tüm modellerin ortak özellikleri olduğu görülmüştür:

- Konsültasyon bir problem çözme etkinliğidir.
- Üç taraflı bir yapısı vardır: Psikolojik danışman, konsültasyon hizmeti alan ve danışan.
- Amaç danışanın sisteminde ve konsültasyon hizmeti alan bireyde değişimi sağlamaktır.
- Gönüllülük esasına dayanır.
- Psikolojik danışman ve hizmet alan arasında eşit bir ilişki vardır.
- Konsültasyon hizmeti alan birey hizmetin gerçekleştirildiği sistemin bir parçası olabilir.
- Konsültasyon ilişkisi geçici bir ilişkidir.
- Üçüncü bir kişi için gerçekleştirildiğinden o kişinin sorunlarının çözümüne yöneliktir (Dougherty, 2013:142).

Konsültasyonun temellerinin, 1949 yılında İsrail’de Gerald Caplan tarafından atıldığı kabul edilmektedir. Psikiyatrist Caplan’a bir grup göçmene ruh sağlığı hizmeti sunma görevi verilmesi üzerine, kalabalık bir grupta bireysel danışma yürütmekte yetersiz kalacağını hisseden Caplan ve çalışma grubunun danışanlara tek tek yardım sunmak yerine okullarındaki danışmanlarla konsültasyon çalışması yürütmeye odaklanmaları ve konsültasyon süreci boyunca danışmanlara, göçmenlerin problemlerinin çözümünü engelleyen yanlış algılarının ve kalıplaşmış düşüncelerinin farkına vararak yeni bakış açıları kazandırmaları ile ileride tasarlanacak Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinin ilk adımı atılmıştır (Erchul ve Martens, 2010:53).

Konsültasyon hizmetleri ortaya çıktığı dönemde iş çatışmalarının çözülmesi ve iş etkililiğinin yükseltilmesi için psikolojik danışmanın, danışana ve danışanın sistemlerine doğrudan bir müdahalesi olarak görülmekteyken, 1950’li yılların sonunda danışanın sürece aktif katılımının sürecin başarısını artırdığı ve danışanın ileriki yaşamında da benzer sorunların çözümleri için beceriler öğrenmesi ile işbirliğine dayanan bakış açıları gelişmiştir. Psikolojik danışmanın bu noktada yönlendirici olması ve bilgi donanımına sahip olması sebebiyle örgütlerde psikolojik danışmanlara duyulan ihtiyaç artmaya başlamıştır. Bu yeni bakış açılarının gelişmesi psikolojik danışmanın rollerinde de birtakım değişimleri meydana getirmiştir (Kurpius ve Robinson, 1978:321).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Kahnweiler (1979:374) yaptığı çalışmada konsültasyon hizmetlerinin tarihçesini sunmuş ve resmen başlangıcını 1957 yılına dayandırmıştır. Bu yılda basılan “Elementary School Guidance and Counseling, The School Counselor, The Personnel and Guidance Journal and Counselor Education and Supervision.” gibi dergiler, konsültasyon kavramına değinen ilk yayınlardır. Bu yayınlarda konsültasyon hizmetlerinin; yöneticiler, öğretmenler ve ebeveynlere yönelik olduğu belirtilmiştir. 1957- 1963 arası “Başlangıç” evresi kabul edilmektedir. Bu dönemde, Patouillet’in (1957) okul psikolojik danışmanının rolünü, çocukların gelişiminde yetişkinlerin yerini vurgulaması, Wreen’in (1962) konsültasyon üzerine birebir model önermesi ile konsültasyona yönelen ilgi artmıştır. Sonraki beş yıllık dönemde, konsültasyonun sınırları yavaş yavaş çizilmiştir. Özellikle Nelson’ın (1967) psikolojik danışmanlara konsültasyon becerilerini öğretmek için tasarladığı model, okullardaki konsültasyon hizmetini tarif eden ilk modellerden biri olarak görülmektedir. 1960’lı yıllarda çocukla doğrudan iletişimi olan birine sunulan dolaylı bir hizmet olarak tanımlanan konsültasyonun okul psikologlarının diğer rollerinden farklı bir rolü olduğu kabul edilmiştir ve hizmet içi eğitimler gibi grup konsültasyon çalışmalarının da incelenmesi süresi başlamıştır (Akt.Reschly, 1976:109).

Konsültasyonun başlangıç döneminde sadece klinikler ve hastanelerde hizmet verilmiş, daha sonra örgütler, toplum kuruluşları, kiliseler, okullarda hizmet verilmesiyle konsültasyonun sınırları genişlemiştir (Kurpius, 1978:321). 1969-1972 yılları ise okul konsültasyon hizmetlerinin gelişiminde zirve olarak ifade edilmiştir. Bu dönemde, okul psikolojik danışmanının tüm kademelerde önemli olmasına ek olarak özellikle ilköğretimde en büyük önemi teşkil ettiği vurgulanmıştır. 1972-1980 yıllarında ise daha çok ebeveynlere ve öğretmenlere sunulacak konsültasyon hizmetlerinin niteliğine ve yöntemlerine odaklanılmıştır. Cobb ve Medway (1974:229) 24 araştırmayı analiz ettiği çalışmada, ebeveynlere yönelik konsültasyonda ailelerin maddi durumlarının ve eğitim düzeylerinin en önemli unsurlar olduğunu ifade etmiş ve her ikisinin de yükselmesiyle konsültasyon verimliliğinin de yükseldiğini saptamıştır. Kratochwill ve Bergan (1978:71) yaptığı çalışmada, okul psikologlarının eğitimde konsültasyonun yerini incelemiş ve kazandırılması gereken yeterlilikleri tartışmıştır. Mesleki eğitim modellerinin oluşturulması, verilen eğitimlerde tüm eğitim seviyelerinin ve eğitim ortamlarının çeşitliliğinin daha fazla tanınmasının sağlanması, öğrencilerin ve öğretim üyelerinin alan deneyimlerine sahip olmaları için ölçütler geliştirilmesi gibi öneriler sunmuştur (Kratochwill ve Bergan 1978:73).

Kahnweiler (1979:374), yaptığı çalışmanın sonunda, konsültasyon ile ilgili daha fazla sistematik çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu, okul psikolojik danışmanların, konsültasyon model ve programlarında daha aktif rol alması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yıllar arasında okullarda sunulan konsültasyon hizmetlerin etkililiğini değerlendirilmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Martin ve Meyers, 1980:478; Meyers, Freidman ve Gaughan, 1975:288; Ritter, 1978:239).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(1979:274), yaptığı çalışmada okullardaki konsültasyon hizmetlerinin etkililiğinin incelendiği 1972-1977 yılları arasında yapılan 29 çalışmayı değerlendirmiştir. Yapılan çalışmaların 22 tanesinde konsültasyonun en az bir tane olumlu etkisi olduğu bulunmuştur ancak bu araştırmalarda değerlendirmelerin yetersiz olması, takip değerlendirmelerinin yapılmaması, örneklem homojenliğinin test edilmemesi gibi eksiklikler olduğu görülmüştür. Araştırmada sistematik araştırmaların yapılması gerektiği, konsültasyon sürecinde etkili olan değişkenlerin ve hizmetlerin betimlenebilmesi için ölçme araçlarının geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Yine bu yıllarda en çok araştırılan konulardan biri konsültasyon modelleridir. Mevcut modellerin tanımlanması, eksikliklerinin belirlenmesi, etkilerinin test edilmesi ve okul bağlamındaki uygulamalarını açıklamak amacıyla çalışmalar gerçekleştirilmiş (Abidin, 1975:51; Lambert, 1974:267; Reschly, 1976:108), bunların yanı sıra yeni modeller de ortaya atılmıştır (Meyers, 1973:8; Kenney ve Lyons, 1980:368).

Konsültasyonun tarihçesi incelendiğinde, zaman içinde çok sayıda konsültasyon modeli önerildiği, konsültasyon süreci ile ilgili fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olan, 1960-1980 yılları arasındaki konsültasyon araştırmalarının en fazla değindiği modeller Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli, Davranışsal Konsültasyon Modeli ve Örgütsel Konsültasyon Modelidir (Reschley, 1976:106; Medway ve Forman, 1980:340; Kratochwill ve Bergan, 1978:73). Berlin (1965) yaptığı çalışmada, Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli'nde konsültasyon eğitiminin önemini vurgulamış, bu eğitime nasıl ulaşılabileceğine dair önerilerde bulunmuştur. İlk olarak, bir okul psikolojik danışmanına ulaşılabileceğini, eğer daha fazla imkan mevcutsa Toplum Ruh Sağlığı Merkezi gibi kurumlara başvurulabileceğini belirtmiş, danışman eğitimindeki eksikliklere dikkat çekerek bu eğitimlerin yaygınlaştırılması ve daha fazla finanse edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bardone ve Wenger (1974) yaptıkları lisansüstü eğitim araştırmalarında, araştırmaya katılan 143 programın, sadece %45'inin okul konsültasyonunda program eğitimi içerdiğini saptamışlardır. Bergan ve Tombari (1976:8) okul psikolojik danışmanları ile ilgili yürüttüğü araştırmanın sonucunda, yetkinlik ve problem çözme becerileri düzeyi yüksek olan okul psikolojik danışmanlarının, karşılaştıkları problemleri neredeyse her zaman çözebildiklerini saptamış, psikolojik danışmanın yeterliliklerine değinmiştir. Benzer bir sonucu Aubrey (1978:33) "Konsültasyon, Okul Müdahaleleri ve İlköğretimde Okul Psikolojik Danışmanı" makalesinde vurgulamıştır. Eğitimin konsültasyon ile desteklenmesi gerektiğini, bu sürecin sosyal bağlamdan kopuk olamayacağını, devletin bu konudaki desteğinin önemini açıklamış ve okul psikolojik danışmanın dört rolünden bahsetmiştir: Danışman kaynaktır, bilgi vericidir, danışman müzakerecidir, danışman işbirlikçidir, danışman kişisel, sosyal ve eğitsel yönden geliştiricidir.

Ruh sağlığı konsültasyonu, sınıflarda davranış düzenleme prensiplerinin uygulanması için öğretmenlerle çalışmayı içerir. Bu hizmetler ayrıca öğretmenler işleriyle ilgili duygusal sorunlar yaşadıklarında, sınırlı yetenek, bilgi ve öğrencilerin davranış problemlerini yönetmede düşük özgüven gösterdiğinde sunulur (Lambert, 1974:268). Bu modelde değişimi sağlayan kişi psikolojik danışman olarak kabul edilir. Konsültasyon çalışmalarının amacı danışmanların normal ve anormal duygusal gelişim ve kişilik dinamikleri hakkında daha fazla iç görü sahibi olmalarına yardımcı olmak ve daha iyi duygu düzenlemesi gerçekteşirerek ortamın çocuklar için daha sağlıklı hale getirilmesini sağlamaya çalışmaktır. Müdahalede, sorunun çözüme ilişkin psikolojik danışman bilgi verir ve bu bilgiler danışmanlarla tartışılır. Ruh sağlığı konsültasyonu uygulayan psikolojik danışman; çocuklar hakkındaki kişisel duygu ve endişelerin ifade edilmesine, analiz edilmesine ve değerlendirilmesine elverişli, tehdit edici olmayan bir atmosfer oluşturmaya çalışır (Reschly, 1976:108). Martin (1980:52), okullarda, üniversitelerde ve devlet kurumlarında çalışan 210 psikolojik danışman ile yaptığı çalışmada, psikolojik danışmanların zamanlarının önemli bir kısmını konsültasyon hizmetlerine ayırdıklarını belirtmiş ve danışman merkezli, konsültasyon alan merkezli ve örgütsel konsültasyon modellerinden hangilerini daha çok tercih ettikleri sorgulamıştır. En çok danışman merkezli sonra konsültasyon alan merkezli ve en az örgütsel konsültasyon modelleri kullandıkları bulguları ortaya çıkmıştır. Meyers, Freidman ve Gaughan (1975:290), danışman merkezli konsültasyon yaklaşımının öğretmen davranışlarının değişmede etkililiğini görmek ve kullanılan tekniklerinin tanımlanması yapılması amacıyla bir çalışma gerçekteşirmiştir. Süreçte öğretmenlerin ders içindeki davranışları gözlemlenmiş, sözel olarak olumsuz ifadeleri incelenmiş. Psikolojik danışmanlara; öğretmenlerin ifadelerine şu teknik türlerinden herhangi biriyle cevap vermeleri talimatı verilmiştir: asgari düzeyde teşvik, açıklama, empati, yüzleştirme, duyguları araştırma, seçim sunma(ne yapacağına yönelik yönerge sunmak yerine seçeneklerin birlikte değerlendirilmesi). Çalışmanın sonucunda tüm öğretmenlerde olumsuz davranışın azaldığı gözlemlenmiştir ve konsültasyon hizmetinin etkili olduğu görülmüştür.

Medway ve Forman (1980:340), Ruh Sağlığı ve Davranışsal Konsültasyon Modellerine psikologların ve öğretmenlerin tepkilerini incelemek için yaptığı çalışmada, katılımcılara aynı sorun üzerine iki modelin de uygulandığı videolar izletmiştir. Daha sonra hangi yöntemin daha etkili algılandığını belirlemek için katılımcılara anket uygulamıştır. Okul psikologları Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelini daha etkili bulurken, öğretmenler Davranışsal Konsültasyon Modelini daha etkili bulduklarını belirtmişlerdir.

Jason ve Ferone (1978:531) yaptığı araştırmada, Davranışsal Konsültasyon Modelini ve Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelini çıktıları açasından karşılaştırmış, Chicago'daki iki ilköğretim

okulunun öğretmeninden, davranış bozukluğu ve uyum sorunu gösteren dörder öğrenci belirlemesini istemiş, öğretmenlere bahsedilen iki ayrı modelde konsültasyon sağlamıştır. Sonuçta, Davranışsal konsültasyon alan öğretmenin okulunda, sorunların daha fazla azaldığını ve programın daha fazla olumlu çıktısının olduğunu tespit etmiştir. İlgili çekici bir bulgu olarak, Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinde konsülte edilen öğretmenin memnuniyet düzeyinin, Davranışsal Konsültasyon Modelinde konsülte edilen öğretmenden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Başka bir çalışmada, Bergan, Kratochwill, ve Luiten (1980:8) Arizona Üniversitesi'nde Davranışsal Konsültasyon Modelinde yetkinlik temelli bir eğitim programı uygulamış, programın verimliliğini sınamıştır. Program üç aşamadan oluşmuştur; hedeflerin belirlenmesi, eğitim prosedürlerinin oluşturulması, değerlendirme prosedürlerinin oluşturulması. Sonuçta, yetkinlik temelli eğitim modelinin üç avantajını açıklamıştır; öğretim yöntemini öğretim hedefleriyle ilişkilendirme, hedefleri değerlendirme, danışmanlık eğitimi ile ilgili araştırma ihtiyaçlarını saptanması.

Abidin (1975:55), Davranışsal Konsültasyon Modelinin bazı olumsuz yönlerini ele almıştır. Öğretmenlerin yaşadığı ancak doğrudan gözlemlenemeyen sorunların yansımaları olarak, öğretmenler çalışmalara karşı direnç görülmektedir. Yapılan vaka çalışmasında, bir öğretmen davranışsal yaklaşımın uygulanacağı problem davranışlar gösteren bir öğrenci seçmiştir. Bu konsültasyon sürecine genelde süreçte yer alamayan iki bileşen eklemiştir: Öğretmene süreçle ilgili olumlu ve olumsuz duyguları sorulmuş; öğretmenin o günün sonundaki yüksek sesle düşünmesini istemiş "Ne oldu, ne yaptın, nasıl hissettin, ne düşündün?". Çalışmanın sonucunda içsel olaylarda dört öğretmen endişesi saptanmıştır. Diğer çocuklarla ilgili endişeler, öğretiminin etkililiği ile ilgili endişeler, algısal deneyimlerindeki değişimler, etkili deneyimler. Makalede bu durumların önüne geçmek için psikolojik danışmanların öğretmenlerin duygu ve düşüncelerine önem göstermeleri ve başarısızlığın normalleştirilmesi, kabul edilebilir olduğunu anlatmaları gerektiği önerileri sunulmuştur.

Martin ve Meyers (1980:478), 210 psikolojik danışmanla gerçekleştirdiği çalışmasında, psikolojik danışmanların en az başvurduğu modelin Örgütsel Konsültasyon Modeli olduğunu tespit etmiştir. Yine Meyers (1973:49), geliştirilen bazı iyi modeller olduğunu ancak bunların okul sistemi için geliştirilmediklerinden dolayı psikolojik danışmanın okuldaki işlevleriyle ilgili bazı noktalar eksik olduklarını belirtmiştir ve bir model tanımlamıştır:

Okullarda sunulan konsültasyon hizmetlerinin etkililiğini belirleyen en önemli unsurlardan biri okuldaki personellerin bu hizmetlere karşı algılarıdır. Bu sebeple yönetici ve öğretmenlerin bu konudaki mevcut algıları, bu algıların oluşmasında nelerin etkili olduğunu ve bunlar karşısında

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

psikolojik danışmanların neler yapmasının etkili olacağını araştıran çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Gallessich (1973:59) örgütsel faktörlerin okul konsültasyon hizmetlerine etkisini araştırmış, okul psikolojik danışmanlarına öneriler sunmuştur. Örgütsel faktörlere ek olarak danışman yeterlilikleri de araştırmada tartışılan önemli bir unsurdur. Psikolojik danışmanın güdeleri, yetkinlikleri, kırılma noktaları ve bunların örgütsel faktörlerle etkileşiminin, tahminleri ve karar alma süreçleri için çok önemli olduğu varsayılmıştır. Örgütsel faktörler dört boyutta ele alınmıştır; iç kuvvetler, dış kuvvetler, okul çevresi, personelin psikolojik danışmanın rolüne ilişkin algıları. İlk üç faktör, sistem analizi şeklinde açıklanmış, personelin psikolojik danışmana bakış açısı araştırıldığında ise dikkat çekici şu sekiz kategori elde edilmiştir: Bir sorun varsa psikolojik danışman çözer. Bu beklenti bazen gerçekçi, bazen mucizevi olabilir, personel krizden çok sistemi algılar. Yangın söndürmek psikolojik danışmanın görevidir, yönetici, karşılaşılan bir felaketin suçunu onunla paylaşabilir, umut ve beklentisi olmayan kesimin ifadelerinden oluşmaktadır, Psikolojik danışman, sistemde “Göster-Anlat” konumundadır, hangi personelin, hangi işe uygun olduğunu belirler, bir personel işten çıkartılacaksa onun onayı beklenir, okul yönetimi, program hazırlamada ve yürütmede ona görev verir.

Benzer bir çalışma Gutkin (1980:637) tarafından yapılmış, çalışmada, öğretmenlerin psikolojik danışman tarafından verilen konsültasyona ilişkin görüşleri 12 devlet okulunda araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, konsültasyon sürecinin öğretmenler için profesyonel büyüme sağladığı saptanmıştır ve bu yönüyle okullarda uygulanabilir bir mekanizma olduğu savunulmuştur. Gutkin, Singer ve Brown, (1980:128) yaptığı çalışmada ise aynı konuda çok değişkenli bir analiz gerçekleştirmiştir. Öğrencilerin davranış bozuklukları, akademik sorunları ve öğretmenlerin süreç ile ilgili vazgeçiş hali ve yetersiz kalması değişkenlerini, 8 okulda, deney ve kontrol gruplarında, 14 hafta süren bir program ile incelemiştir. Bulgularda, kontrol grubunda hiçbir değişiklik görmezken, deney grubunda üç değişken düzeyinin de azaldığını saptamıştır.

White ve Fine'nin (1976:414) yaptığı araştırmada altı bağımlı değişken belirlemiştir; konsültasyona ilişkin öğretmen memnuniyeti, öğretmenin tavsiyeleri uygulaması, öğretmenin çocukta gözlediği genel davranış değişikliği, psikolojik danışmanın kolaylaştırıcılığa ilişkin öğretmen algısı, öğretmenin psikolojik danışman-öğretmen işbirliğine ilişkin algısı, öğretmenin öğrencideki hedef davranışların değişikliğine yönelik değerlendirmesi. Öğretmenleri de konsültasyon sıklığına ve süresine bağlı olarak sınırlı mod grubu, orta mod grubu ve yoğun mod grubu olarak üç gruba ayırmıştır. Sonuçta, hiçbir değişken açısından üç grup arasında anlamlı bir fark saptayamamış, en verimli grubun orta mod grubu olduğunu savunmuştur.

Tyler ve Fine (1974:8) yaptıkları araştırmada okul psikolojik danışmanı ile öğretmen işbirliğini incelemiş, 8 okuldan seçilen konsültasyon alan öğretmenleri konsültasyon sıklığına ve

süresine bağılı olarak sınırlı alan grup ve yoğun alan grup olarak iki gruba ayırmıştır. Araştırma, şu dört soru üzerine kurulmuştur:

1. Konsültasyon, çocuğun öğretmen anlayışında bir değişikliğe yol açar mı?
2. Değişiklik olursa, öğretmenin çocuğa ilişkin anlayışında değişiklik olur mu?
3. Öğretmenler konsültasyondan ne ölçüde memnun?
4. Öğretmen gerçekten psikolojik danışmanın tavsiyelerini takip ediyor mu?

Bu soruların yanıtına erişebilmek için, belirlenen öğretmenler arasında deney ve kontrol grupları oluşturmuştur. Bulgularda hiçbir grup arasında anlamlı bir farklılık saptamamıştır.

Lambert (1975:267)'in psikolojik danışmanların danışan rollerini anlayabilmelerinin konsültasyon yeteneklerini geliştirmeleri için gerekli olduğu fikrinden yola çıkarak Sandoval, Lambert ve Davis (1977), danışan açısından konsültasyon sürecini incelemişlerdir. Danışanlar bu yeni ortamda nasıl davranacaklarını öğrenmek, danışmanı ve süreci kendi amaçları için kullanmayı öğrenmek ve yardım istedikleri soruna sorunlara kendilerinin katkıda nasıl katkıda bulunduğunu keşfetmek ve aynı zamanda bu süreçte iç görü kazanmak durumundadırlar. Danışan için hoş olmayan bir deneyimi gözden geçirmesi ve bunun hakkında konuşması yeterince kötüdür, bunun yanında işe geri dönmek ve bu durum hakkında bir şeyler yapmak durumunda olması streslidir. Danışan öğrencilerle veya sistemle ilgili sorunların kendi kapasitelerini yansıtabileceğinden veya özel yaşamını konuşmanın acı verici, utanç verici veya rahatsız edici olacağından endişe duyabilir. Bununla ilgili olarak danışanın, psikolojik danışmanın değerlendirme işlevi olmadığını ve tartışmanın gizli olduğunu bilmesi gerekir. Danışanın, psikolojik danışmanın rolünü anlamasını kolaylaştıran iki teknikten bahsedilmiştir: Psikolojik danışman bunun eşit bir toplantı olduğunu açıklaması ve benzer durumlardaki sorunlarla ilgili daha önceki çalışmalarından bahsetmesi (Sandoval, Lambert ve Davis, 1977:334). Gluck (1963:671) ise çalışmasında psikolojik danışmanın konsültasyon alan öğretmene karşı sergilemesi gereken davranışları açıklamıştır. Bu davranışların başlıcaları; konsültasyon alana, duruma karışan tüm bireyler arasında mevcut olan psikolojik ilişkilerin ve diğer ilişkilerin araştırılmasında yardımcı olmak; konsültasyon alanın bu ilişkiler arasındaki etkileşimler hakkında düşünmesini kolaylaştırmak ve olası eylem yolları belirlemesine katkı sağlamak; sorunla tekrar karşılaşıldığında aktif müdahale için her zaman uygun bir kaynak sağlamak (örneğin, teknik bilgi vermek) olarak ifade edilmiştir.

Konsültasyon hizmetlerinde ve başarısında kurulan ilişkilerin iş birliğine dayanmasının önemi vurgulanmıştır. İşbirliği iki tarafında programın sonuçlarından sorumlu olmasını, amaçların ortak belirlenmesini, müdahale planının birlikte geliştirilmesini, uygulama ve değerlendirmede de eşit sorumluluk almasını içerir (Pryzwansky 1974:579). Bu süreçte yöneticilerin baskı kurmamasının psikolojik danışmanların verimini arttırdığına yönelik çalışmalara da rastlanmıştır (Berlin, 1962:671).

Martin (1978:49), konsültasyon sürecinde etkililiğın arttırılması için danışmanların sahip olması gereken iki sosyal güç olduğunu vurgulamıştır. Martin'e göre konsültasyon bir etki sürecidir ve psikolojik danışman tavsiyenin içselleştirilmesi ve uygulanması olasılığını en üst düzeye çıkarmak için başkalarının tutum ve davranışlarını etkileme gücüne sahip olduğu koşulların farkında olmalıdır. Psikolojik danışmanın uzman ve referant gücüne sahip olmasının başarıyı arttıracaklarını belirtmiştir. Uzman psikolojik danışmanlar bilgi ve yetenek sahibi olmalıdırlar. Daha çok eğitimi ve ilişkili deneyimleri olanlar daha uzman algılanır. Bu etki alanlarının daha geniş olmasını sağlar. Referant gücü ise, psikolojik danışman ile danışan arasında uyumun veya birlik hissini ifade eder. Öğretmenlerle vakit geçirilmesi, iletişim kurulması, ruh sağlığı dışındaki okul projelerine katılma bu etkiyi ve referant gücünün artırılmasını sağlar.

Konsültasyon çalışmalarının bireysel ya da grupla yapılması konusunda belirsizlikler vardır (Reschly, 1976:105). Meyers'in (1973:5) konsültasyon modelinde tanımladığı 4. Seviye, okul sistemine hizmetleri içerir. Okuldaki öğretmenlerin, yöneticilerin, davranışlarını değiştirmek amacıyla grup çalışmaları yapılır. Bu kişiler çocukların davranışlarındaki dışsal faktörler olarak görülmekte onların değiştiğinde çocukların da davranışlarının değişeceği düşünülmektedir. Hizmet içi eğitimler yoluyla yeniliklerin geliştirilmesi ya da okulun genel işleyişinin iyileştirilmesi için yöneticiler ve öğretmenler arasındaki iletişimin geliştirilmesi sağlanır. Bu çalışmalarda, grup olarak çalışılmasından dolayı etkilerinin daha fazla kişiye ulaşmasını sağlanması en büyük avantaj olarak görülmektedir.

Rowitch (1968:261), grup konsültasyonun daha avantajlı olduğunu vurgulamıştır. Bireysel konsültasyonda öğrenmeyi sağlamak ve acil sorunun ötesine geçebilmek için daha az fırsat olduğunu ve bire bir ilişki olduğu için transferansın ortaya çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Grup çalışmasının avantajları olarak; katılımcıların kişisel konuları gündeme getirmek yerine daha çok sorunu çözmeye odaklanması, önleyici işlevin öne çıkması, öğretmenlerin gelecekte benzer sorunların ortaya çıkmasını engellemesini ve bunlarla baş etme yollarını öğrenmeleri şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca grup çalışmalarının psikolojik danışmanın da yeni bakış açıları kazanması, yeni yaklaşımlar geliştirebilmesi, insan davranışlarını yakından görmesi açısından gelişimine katkı sağladığı belirtilmiştir. Bu çalışmada grupların ideal olarak 8-12 kişi olması gerektiği vurgulanmıştır.

Bilimsel bir disiplin bir bütün olarak ya da alt alanları ile belirli düzeyde bir olgunluğa eriştiğinde, o alanda çalışma sürdüren uzmanların bilimsel topluluk tarafından tarihi süreçte oluşturulan yazına dikkatlerini vermeleri ve genel gelişme seviyesini değerlendirmek amacıyla yazını bir araştırma konusu haline getirmeleri yaygın bir uygulamadır (Culnan, 1986: 156). Bu uygulama doğrultusunda o disipline ait kavram ve bulgular; genişletilmek, test edilmek ve

geliştirilmek amacıyla başka araştırmacılar tarafından tekrar ele alınarak o alana ait bilimsel birikim ve bilgi havuzu oluşturmaya yol açar. Bu sayede her bir çalışmanın bir diğerinin üstüne inşa edilerek bilimsel alanlar entelektüel tarihi de betimlenmiş olur. Bu tarihi sürecin sonuçlarını anlamak ise bir disiplindeki düşünce yapısının gücünü ve gelişimini açığa çıkarır ve gelecek hakkında fikir verir (Rodriguez ve Navarro, 2004: 981; Culnan, 1986: 157). Ayrıca o bilim dalının ve alt parçalarının evrimini incelemek de bu sayede mümkün olur (Üsdiken ve Pasadeos, 1992: 107). Psikolojik danışmanlar çalışma ortamlarında “profesyonel sorumluluklarının bir parçası olarak bazı konsültasyon hizmetlerini” sunmalarına rağmen konsültasyon ile ilgili resmi literatürde 1960’ların sonu 1970’lerin başına kadar konsültasyon psikolojik danışmanların bir işlevi olarak görülmemiştir (Randolph&Garaun, 1988:182. Akt. Gladding, 2013:278). Dolayısı ile bu metasentez çalışmasının amacı, okulda konsültasyon sürecinin ilk belirginleştiği 60’lı yıllar ve sonrasının 20 yıllık boylamsal periyodunda tarihçesini, okul konsültasyonu türlerini, okul konsültasyon sürecinin katılımcılarını açıklamak ve analiz edilen çalışmaların ışığında konsültasyonun, rehberlik hizmetleri kapsamındaki dönemsel görünümünü ortaya çıkarmaktır. Farklı araştırmalardan elde edilen bulguların sentezlenmesi ile okul konsültasyonunun okul örgütündeki yerini açıklamak için yararlı olacağı dşnlmektedir.

2. Gereç ve Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, “meta sentez” araştırma yöntemi ile yrtlmştir. Meta-sentez (tematik içerik analizi); aynı konu üzerine yapılan araştırmaların tema veya ana şablonlar oluşturularak eleştirel bir bakış açısıyla sentezlenmesi ve yorumlanmasını içermektedir. Böylece, bütünsel bir bakış açısıyla araştırılan konunun genel yapısının derinlemesine anlaşılmasına ve öncelikli alanların belirlenmesine yardımcı olur. Meta sentez, birden çok araştırmanın bulgularını (ham verilerden farklı olarak) inceleyen ve yorumlayan bir çalışmadır. Neden ve etkileri çevreleyen sonuçların kesinliğini artırmayı amaçlayan ve çalışmalar arasında birleştirici olan nicel meta analizden farklı olarak meta sentez, yorumlayıcıdır. Ayrıca, aynı konunun farklı boyutlarını ele alan çalışmaların ortak ve benzer yönlerinin nitel olarak sentezlenmesi ve örneklendirilmesi bütün çalışmalara ulaşma imkanı olmayan araştırmacılara zengin bir başvuru kaynağı oluşturur (Akt. Aküzüm ve zmen, 2013; Sözbilir ve alık, 2014).

2.2.Verilerin Toplanması

Verileri toplamak için ulaşılabilirliği ve kapsayıcılığı yönü düşünülerek Dergi Park, Google Akademik arama motoru ve EBSCOhost-ERIC veri tabanlarından, 1960-1980 yılları arasında

konsültasyon alanında yapılan çalışmalar kullanılmıştır. 1960-1980 yılları ile incelenen çalışmaların sınırlandırılmasının nedeni konsültasyonun başlangıç aşamasındaki çerçeveyi göstermektir. Bu süreçte aranan anahtar kelimeler “consultation(konsültasyon), school consultation(okul konsültasyonu), guidance and psychological counseling(rehberlik ve psikolojik danışmanlık), guidance services(rehberlik hizmetleri), functions of guidance (rehberliğin işlevleri)” olmuştur. Bu sayede 36 çalışmaya ulaşılmış, dahil etme-hariç tutma süreci sonunca 31 çalışma, bu araştırmanın kapsamına alınmıştır.

2.2.1. Çalışmaların Dahil Edilme ve Hariç Tutulma Süreçleri

- Çalışmanın 1960-1980 yılları arasında yapılmış olması.
- Çalışmanın başlığında “okullarda konsültasyon” kavramını içermesi.
- Çalışmanın tam metninin ulaşılabilir olması.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analiz süreci şu aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamalar aşağıda listelenmiştir.

1. **Aşama:** Bu aşamada literatürde eksik olduğu düşünülen konsültasyon geçmişinin araştırılmasına karar verilmiş ve 1960-1980 yılları arasındaki konsültasyon çalışmaları taranmıştır.
2. **Aşama:** İlgi alanına doğrultusunda hangi çalışmaların kullanılacağı belirlenmiştir. Konuya ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen dahil edilme ve hariç tutulma kriterlerine uygun olduğu düşünülen çalışmaların kullanılmasına karar verilmiştir.
3. **Aşama:** Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların, Nitel veriler okunarak tema ve alt temalarında yer alan kavramlar özetlenmiştir.
4. **Aşama:** Verilerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu belirlenmiştir. Anahtar ifadelerin, fikirlerin ve kavramların listelenip karşılaştırılmasıyla, çalışmaların hangi yönlerden benzer oldukları belirlenmiştir. Araştırmaya dâhil edilen araştırmaların genel nitelikleri ve çalışmalarda kullanılan modeller (Tablo 1), belirlenen tema ve alt temalar (Tablo 2), araştırmalarda kullanılan ölçüm araçları (Tablo 3) ve oluşturulan temalara göre bulgular (Tablo 4) açıklanmıştır.
5. **Aşama:** Veriler birbirine dönüştürülmüştür. Dönüştürmeler, önceki aşamadan türetilen varsayımlara bağlı gerçekleştirilmiştir. Tablo 2’de görülen temalar bu aşama sayesinde belirlenmiştir.
6. **Aşama:** Sentezler ifade edilmiştir. İncelenen çalışmalardan elde edilen veriler yorumlanarak düzenlenmiştir.

3. Bulgular

Araştırma kapsamına dâhil edilen çalışmalara ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Çalışmaların kodu, yapıldığı yıl - yer, türü ve örneklem

Kodu	Yıl	Örneklem
A1	1978	Okul psikolojik danışmanları
A2	1962	Tarama
A3	1978	Metasentez
A4	1963	Okul psikolojik danışmanları ve okul yöneticileri
A5	1980	Okul psikolojik danışmanları ve öğretmenler
A6	1980	Okul psikolojik danışmanları ve öğretmenler
A7	1965	Tarama
A8	1979	Metasentez
A9	1978	Okul psikolojik danışmanları, öğretmenler, öğrenciler
A10	1976	Okul psikolojik danışmanları
A11	1974	Okul psikolojik danışmanları
A12	1973	Tarama
A13	1980	Okul psikolojik danışmanları, öğretmenler, öğrenciler
A14	1976	Okul psikolojik danışmanları, öğretmenler, öğrenciler
A15	1974	Tarama
A16	1975	Öğretmenler
A17	1980	Öğretmen, öğrenci
A18	1978	Tarama.
A19	1978	Tarama.
A20	1974	Tarama.
A21	1978	Tarama.
A22	1980	Okul psikolojik danışmanları
A23	1979	Tarama.
A24	1980	Okul psikolojik danışmanları ve öğretmenler
A25	1973	Tarama.

...		
A26	1975	Öğretmenler
A27	1974	Tarama.
A28	1976	Tarama.
A29	1978	Öğretmenler
A30	1968	Tarama.
A31	1977	Tarama.

Meta senteze dâhil edilen 31 makalenin örneklemi okul psikolojik danışmanları, öğretmenler, öğrenciler ve okul yöneticilerinden oluşmaktadır. Çalışmaların çoğu okul psikolojik danışmanlarıyla yürütülmüştür (%35.48). Okul psikolojik danışmanlarıyla yapılan 11, öğretmenlerle yapılan 10, öğrencilerle yapılan 4 ve okul yöneticileriyle yapılan 1 çalışma mevcuttur. Çalışmaların 4'ünde (%12.90) sadece okul psikolojik danışmanları, 3'ünde (%9.68) sadece öğretmenler örnekleme dahil edilmiştir. Hem okul psikolojik danışmanları hem öğretmenlerin örnekleme seçildiği 3 (%9.68) çalışma bulunmaktadır. Ayrıca okul psikolojik danışmanları, öğretmenler ve öğrencilerden oluşan örnekleme çalışılan araştırma sayısı da yine 3'tür (%9.68).

Meta sentez kapsamına alınan çalışmalarda araştırma modeli olarak Tarama Modeli ve Deneysel Model en fazla kullanılan iki model olmuştur. Her iki modelin kullanıldığı çalışma sayısı ve yüzdesi aynıdır. Her bir model ile yapılan çalışma sayısı 14'tür (%45.16). Tarama Modelinin kullanıldığı çalışmalar; A1, A2, A7, A12, A15, A18, A19, A20, A21, A25, A27, A28, A30, A31 kodlu çalışmalardır. Deneysel Modelin kullanıldığı çalışmalar ise A4, A5, A6, A9, A10, A11, A13, A14, A16, A17, A22, A24, A27, A30 kodlu çalışmalardır. A3, A8, A23 kodlu 3 çalışmada (%9.68) ise meta sentez modeli kullanılmıştır.

Tablo 2. Çalışmaların Temalara Göre Dağılımı

Tema	Alt Tema	Çalışma Kodu
Tarama Modeliyle	Konsültasyonda hukuki temeller	A1
Yapılan Araştırmalar	ve eğitim politikalarının önemi	
	Konsültasyon sürecinin katılımcıları	A1, A2
	Konsültasyonun temel ilkeleri	A2
	Konsültasyon hizmeti yetkilileri	A7
	Konsültasyon modelleri	A1, A7, A20, A25, A28

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)	
	Okul psikolojik danışmanın konsültasyon	A1, A7,A19,
	Sürecindeki rolü	A21, A27, A28
	Okul konsültasyonunda organizasyonel faktörler	A12
	Okul psikolojik danışmanı eğitimi	A15, A18
	Konsültasyonun tarihçesi ve gelişimi	A19
	Grup konsültasyonu	A30
	Danışan açısından konsültasyon	A31
Metasentez Modeliyle	Ebeveyn konsültasyonu	A3
Yapılan Araştırmalar	Konsültasyonun tarihçesi ve gelişimi	A8
	Okul konsültasyonlarının etkililiği	A23
Deneysel Modelle	Okul psikolojik danışmanın konsültasyondaki rol ve görevleri	A4, A10, A11
Yapılan Araştırmalar	Danışan açısından konsültasyon	A5, A6, A10, A11, A16, A24, A29
	Konsültasyon modelleri	A6, A9, A10, A11, A17, A26
	Konsültasyonda yetkinlik temelli eğitim	A13
	Okul psikolojik danışmanın yeterliliği	A13, A14
	Okullardaki konsültasyon uygulamaları	A22

Meta senteze dâhil edilen çalışmalar incelenmiş ve üç ana tema altında toplanmıştır.

Tablo 3. Çalışmalarda Kullanılan Ölçme Araçları

Ölçme Aracı	Kullanıldığı Çalışmalar
Consultant Measures (Danışman Ölçümü)	A14
Interview Form (Görüşme Formu)	A4, A5, A6, A9, A11, A13,A14, A16, A29
Observation Form (Gözlem Formu)	A9, A13, A17, A26

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
Meta synthesis (Meta sentez)	A3, A8, A23
Pupil Problem Behavior Inventory (Öğrencide Problemlı Davranış Envanteri)	A6
The Classrom Information Sheet (Sınıf Bilgi Kağıdı)	A9
Paper-Pen Questionnaire (Kağıt- Kalem Anketleri)	A4, A5, A6, A9, A11, A15, A22, A24
Teacher’s Experience in Observation Interview Guide (Gözlem Mülakat Kılavuzunda Öğretmen Deneyimi)	A10
Postconsultation Interview Guide (Konsültasyon Sonrası Görüşme Kılavuzu)	A10
Teacher Satisfaction Questionnaire (Öğretmen Memnıyeti Anketi)	A10, A17
Facilitative Characteristics Rating Scale (Kolaylaştırıcı Özellikler Derecelendirme Ölçeği)	A10

Meta senteze dâhil edilen 31 çalışmada 11 adet ölçme aracı kullanılmıştır (bazı çalışmalarda “bir” den fazla ölçme aracı kullanılmıştır). En çok kullanılan ölçme aracı ise çalışmaların %29’unda kullanılan görüşme formudur.

Tema ve Alt Temalara Göre Bulgular

Tablo 4, 5 ve 6’da Tablo 3’ te belirtilen alt temalara dair bulgular yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, meta senteze dâhil edilen çalışmalarda istatistiksel olarak anlamlı sonuç sunulmuştur.

Tablo 4. Tarama Modeliyle Yapılan Araştırmaların Bulguları

Bulgular	Çalışma Kodu
Konsültasyon, okul psikolojik danışmanına çok sayıda öğrenciye hizmet verme olanağı sunar.	A1
Eğitim sistemi konsültasyona yer vermeli, dezavantajlı öğrenci grupları da bu süreçte göz önünde bulundurulmalıdır.	A1

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)	
Okul psikolojik danışmanı konsültasyon sürecinde temel role sahiptir:		A1
Kaynak, müzakereci, işbirlikçi, program geliştirici.		
Okul konsültasyonu; okul psikolojik danışmanı, öğretmenler,		A2,
öğrenciler ve yöneticiler arasındaki işbirliğine dayanır.		A20
Okul psikolojik danışmanlarının deneyimli olması, öğretmenlerin		A2
sıklıkla hangi sorunları yaşadığını, nasıl üstesinden geldiğini yordamada		
pozitif etkiye sahiptir.		
Konsültasyon vermede yetkili kişiler; psikologlar, psikiyatrlar, pedagoglar		A7
ve sosyal çalışmacılardır.		
Okullarda konsültasyon hizmeti sunanların eğitim süreçleri göz		A7, önünde
bulundurulduğunda, aldıkları eğitime en uygun model Ruh Sağlığı	A20	
Konsültasyon Modelidir.		
Konsültasyona örgütsel bir süreç olarak bakmak, bütüncül bir perspektif sağlar.		A12
Konsültasyonu oluşturan organizasyonel faktörler; iç kuvvetler, dış kuvvetler,		A12
okul çevresi, personelin konsültasyona bakış açısı.		
1973-1974 yıllarında Amerika ve Kanada'da aktif olarak konsültasyon eğitimi		A15
veren 143 üniversite bulunmaktadır.		
Davranışsal Konsültasyon Modeli birden fazla davranışı hedeflemekte ve		A18
değerlendirmesinde uzun vadede izlem ve takibini içermektedir.		
Konsültasyonun etkililiği değerlendirilirken, temel bir konsültasyon modeli		A19
çerçevesinde belirlenen amaçların ne kadarına ulaşıp ulaşılamadığı tespit		
edilmektedir.		
Okul psikolojik danışmanının konsültasyon hizmeti sunabilmek için sahip olması		A19
gereken yeterliliklerin başlıcaları; danışmanlık becerileri, çatışma çözme becerileri,		
ilişki kurma becerisi ve güven kazanıcı tutumdur.		
Konsültasyon sürecinin etkililiği üzerinde, beş sosyal güçten ödül, zorlayıcı ve meşru		A21
güçlerin etkisi bulunmuyorken; uzman ve referant güçleri etkililiği arttırmaktadır.		
Konsültasyon modelinin dört seviyede işlevleri mevcuttur:		A25
Çocuğa doğrudan hizmet; çocuğa dolaylı hizmet, öğretmene doğrudan hizmet,		
okul sistemine hizmet.		

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)	
Konsültasyon sürecini etkileyen dört strateji (danışanın konsültasyona katılımında gönüllü olması, danışmanın kendi katkısına daha az vurgu yapması, okulda iyi ilişkiler kurulması, danışan ve danışmanın sorumluluğu paylaşması) mevcuttur.		A25
Konsültasyon sürecindeki zorluklar; öğretmenlerin örgütsel iletişimde daha az yer almaları, öğretmenlerin yardım isteme ve yardım almaya karşı olumsuz tutumları, danışmanın olumsuz tutumlarıdır.		A27
Davranışsal Konsültasyon Modelinin görünür etkililiği, bu modelin yöntemlerinin geliştirilmesinde kolaylık sağlamaktadır.		A28
Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli sayıca fazla ve çok çeşitli sorunlara yönelik kullanılabilir.		A28
Örgütsel Konsültasyon Modeli, olumlu örgüt ikliminin oluşmasını sağlar.		A28
Grup konsültasyonu; kısa sürede çok kişiye ulaşabilmesi, grup içi iletişimi sağlaması, kişisel konuları göz ardı ederek soruna daha fazla odaklanması nedeniyle, birebir konsültasyondan daha etkilidir.		A30
Grup konsültasyonunda okul psikolojik danışmanı da yeni bakış açıları kazanır, yeni yaklaşımlar geliştirir, insan davranışlarından yakından gözlemler ve bu sayede farklı deneyimler kazanır.		A30
Danışanın konsültasyon sürecinde iç gözü kazanması, konsültasyonun verimliliğini artırır.		A31

Tarama Modeliyle yapılan araştırmalar incelendiğinde; konsültasyon sürecinin işbirliğine dayalı örgütsel bir süreç olduğu, konsültasyon hizmeti sunan kişinin danışmanlık becerilerinin ve kullanılan konsültasyon modelinin, konsültasyon sürecinin verimliliği üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca grup konsültasyonu (A30) da konsültasyon sürecinde farklı getirileri olan bir yöntemdir.

Tablo 5. Meta Sentez Yöntemiyle Yapılan Araştırmaların Bulguları

Bulgular	Çalışma Kodu
Ebeveynlerin eğitim durumunun ve sosyoekonomik düzeyinin daha yüksek olduğu konsültasyon süreçleri daha etkilidir.	A3
Ebeveyn konsültasyonunda en ciddi ve en sık görülen problem,	A3

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

psikolojik danışmanların etkilerini uygun şekilde kontrol edememesidir.	
Konsültasyon araştırmalarının başlangıcı 1957'ye dayanmaktadır.	A8
Konsültasyon programlarını Ruh Sağlığı alanında çalışan yetkililerin geliştirmesi, konsültasyonun etkililiğini arttırır.	A8
İncelenen 29 araştırmanın 22'sinde konsültasyonun en az bir olumlu sonucu olduğu görülmüştür.	A23
İncelenen 8 etkili konsültasyon programından 6'sının Davranışsal Konsültasyon Modelinde olduğu saptanmıştır.	A23

Meta senteze dâhil edilen araştırmaların çoğunun Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinin daha etkili olduğu bulgusuna zıt olarak, A23 kodlu araştırmada Davranışsal Konsültasyon Modelinin daha etkili olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 6. Deneysel Modelle Yapılan Araştırmalar

Bulgular	Çalışma Kodu
Okul psikolojik danışmanının, organizasyonel yapıyı iyi tanması,	A4
Hangi konularda ve hangi alanlarda çalışacağını bilmesi yönüyle verimliliğini arttırır.	A4
Konsültasyon okul psikolojik danışmanında profesyonel gelişim sağlamaktadır.	A5
Konsültasyon, hizmet alan öğretmenlerin ruh sağlığına katkı sağlar ve eğitim sisteminin işleyişindeki sorunları azaltır.	A6
Konsültasyona en sık ihtiyaç duyulan durumlar, öğrencilerde davranış bozuklukları ve akademik sorunlar, öğretmenlerde ise sorunu kontrol edememe ve vazgeçiş halidir.	A6
Davranışsal Konsültasyon Modelini kullanan uzmanların tatmin düzeyi yüksek, Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelini kullanan uzmanların tatmin düzeyi çok yüksektir.	A9
Hem Davranışsal Konsültasyon Modeli hem de Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli, öğrencilerdeki problemleri azalmasında etkili olmuştur.	A9
Hem Davranışsal Konsültasyon Modelinin hem de Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinin uygulandığı öğretmenlerin sınıflarında problemleri azaltır.	A9
Göstermeyen öğrencilerde herhangi bir değişiklik oluşmamıştır.	
Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli Programının sınırlı, orta ve yoğun	A10

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- uygulandığı üç grupta, konsültasyon alanların memnuniyeti arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.
- Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli Programının sınırlı, orta ve yoğun uygulandığı üç grupta, okul psikolojik danışmanının kolaylaştırıcı rolünün algılanması arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. A10
- Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli Programının sınırlı, orta ve yoğun uygulandığı üç grubun öğretmenlerinin öğrencilerinde, davranış değişikliği açısından anlamlı bir farklılık görülmemiştir. A10
- Konsültasyon programından alınan puanlar incelendiğinde, orta yoğunlukta sunulan konsültasyon daha verimli olduğu anlaşılmıştır. A10
- Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinin sınırlı ve yoğun uygulandığı iki grup arasında, psikolojik danışmanın tavsiyelerini takip etme açısından anlamlı farklılık saptanmamıştır. A11
- Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinin sınırlı ve yoğun uygulandığı iki grup arasında, öğretmen memnuniyeti açısından anlamlı farklılık saptanmamıştır. A11
- Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinin sınırlı uygulandığı ve hiç uygulanmadığı iki grup arasında, öğretmenin öğrenciyi algılayışı açısından anlamlı farklılık saptanmamıştır. A11
- Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelinin yoğun uygulandığı ve hiç uygulanmadığı iki grup arasında, öğretmenin öğrenciyi algılayışı açısından anlamlı farklılık saptanmamıştır. A11
- Konsültasyon programları, konsültasyon sunanın önyargılarından bağımsız olamaz. A11
- Eğitim prosedürleri ve belirli davranışsal becerilere odaklanması sebebiyle Davranışsal Konsültasyon Modelinin yetkinlik temellidir. A13
- Yetkinlik temelli konsültasyon eğitimi, öğretim yöntemini öğretim hedefleriyle ilişkilendirir. A13
- Okul psikolojik danışmanı, becerileri yeterli değilse, problem A14

tanımlama ve çözümede başarısızdır.

Okul psikolojik danışmanın etkililiği, danışma becerileri, psikolojik A14

ilkeleri uygulama esnekliği, başta problem tanımlama olmak üzere
problem çözme sürecini pozitif yönde yordamaktadır.

Davranışsal Konsültasyon Modelinin uygulanması sonucunda, öğrencide A16

istenmeyen davranışlarda azalma görülmüştür.

Konsültasyon sürecinde öğretmenlerin yaşadığı dört endişe şunlardır: A16

Diğer çocuklarla ilgili endişeler, öğretim etkinliğiyle ilgili endişeler,
algısal deneyimlerin değişmesi, duygusal deneyimler.

Transaksiyonel Analiz'in uygulandığı konsültasyon sürecinin ilk A17

aşamasında, öğretmenin yetişkin ve çocuk ego durumları armış ancak
Ebeveyn ego durumunda azalma olmamıştır.

Transaksiyonel Analizin uygulandığı konsültasyon sürecinin sonunda, A17

öğrencide görülen olumsuz davranışlar azalmıştır.

Okul psikolojik danışmanları, zamanının önemli bir kısmını konsültasyon A22

hizmeti sunmaya ayırmaktadırlar.

Daha yüksek maaş alan okul psikolojik danışmanları, konsültasyon hizmetini A22

daha sık vermektedirler.

Okul psikolojik danışmanlarının % 48.6'sı konsültasyon hizmetlerinin A22

çoğunu öğretmenlerle, %32,4'ü ebeveynlerle, % 31,4'ü yöneticilerle
gerçekleştirmektedir.

Erkek psikolojik danışmanlar, ebeveynlere ve öğretmenlere kadın psikolojik A22

danışmanlara kıyasla daha az konsültasyon hizmeti vermektedir.

genç psikolojik danışmanlar, yaşça daha büyük psikolojik danışmanlara A22

kıyasla, ebeveynlere daha fazla konsültasyon hizmeti vermektedir.

Okul psikolojik danışmanları tarafından, en çok danışan merkezli A22

konsültasyon modeli tercih edilirken (% 34.3), en az örgütsel model
tercih edilmektedir (%9.5).

Öğretmenler Davranışsal Konsültasyon Modelini daha etkili, okul A24

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

psikolojik danışmanları ise Ruh Sağlığı Konsültasyon Modelini daha etkili olarak değerlendirmektedir.

Danışan Merkezli Konsültasyon Modelinin uygulandığı 3 öğretmendeki olumsuz davranışlar konsültasyon sonucunda azalmıştır. (Öğretmen 1, başlangıçta ortalama % 5.47'den konsültasyon sonucunda % 2.63'e; öğretmen 2 % 7.75'ten % 2.58'e; öğretmen 3 ise % 5,39'dan % 1,77'ye düşmüştür.)

Bir defa konsültasyon, öğretmenlerin, tekrar konsültasyona başvurma oranında istatistiksel olarak anlamlı bir azalmaya yol açtığı saptanmıştır.

Öğretmenler konsültasyon sürecinin 3-4. Oturumlarından itibaren, problem çözmede yeterlilik kazanmaya başlarlar.

Meta senteze dahil edilen deneysel araştırmaların sonucunda, konsültasyonun hangi model temel alınarak uygulanmış olursa olsun, olumlu etkileri olduğu bulunmuştur. A10 ve A11 kodlu çalışmalarda, konsültasyonun sınırlı, orta seviyede veya yoğun verilmesi arasından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Konsültasyonun verimli olmasında, okul psikolojik danışmanının yeterliliği önemli bir unsurdur (A4, A13, A14). Okul psikolojik danışmanları tarafından, en çok danışan merkezli konsültasyon modeli tercih edilmekte ve okulda sunulan konsültasyon hizmetlerinin büyük çoğunluğu öğretmenlere sunulmakta, ebeveynler ve yöneticiler bu sırayı takip etmektedir (A22).

Sonuç ve Öneriler

Bu meta sentez çalışmasında incelenen, 1960-1980 yılları arasında yazılmış 31 makalenin bulguları; konsültasyonun, rehberlik hizmetlerinin önemli bir parçası olduğunu, okul psikolojik danışmanları tarafından verilen bu hizmetin okuldaki diğer personellerle de önemli ölçüde işbirliği gerektirdiğini, daha sonradan farklı modellerin oluşturulmasına karşın temelleri 1949'da Gerald Caplan tarafından atılan Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli ile konsültasyon kavramının literatüre girdiğini ve okul psikolojik danışmanlarının eğitimin ve yeterliliklerinin konsültasyon sürecinin verimliliği üzerinde önemli ölçüde etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

İncelenen çalışmaların büyük çoğunluğu deneysel araştırma modelinde olup, tarama modelinde yapılan araştırmaların da çoğunluğu oluşturduğu ve en az kullanılan modelin yalnızca 3 çalışmada kullanılan meta sentez modeli olduğu görülmektedir (Tablo 1). Bu çalışmada bulgular,

kullanılan araştırma yöntemine göre 3 kategoride temalara ayrılmış ve bu temalardan da 20 alt tema oluşturulmuştur (Tablo 2).

Konsültasyonun en önemli özelliklerden biri çok fazla gruba hitap etmesidir. Öğretmenlere, öğrenciler, ebeveynlere, okul yöneticilerine ve topluma doğrudan konsültasyon hizmeti sunulabilmektedir. Dolaylı yoldan konsültasyondan etkilenen öğrenciler açısından bakıldığında ise çok sayıda öğrenciye ulaşabilme, konsültasyon hizmetinin sağladığı en büyük yararlarından biri olarak görülmektedir. Eğitim sisteminin hemen her parçasına yönelik olan konsültasyon hizmeti, eğitimin niteliğinin iyileşmesine de katkı sağlamaktadır. Konsültasyon, okul iklimini ve örgüt yapısını etkilediği gibi, bu faktörlerden etkilenen dinamik bir süreçtir. Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli, Davranışsal Konsültasyon Modeli, Örgütsel Konsültasyon Modeli, Danışan Merkezli Konsültasyon Modeli gibi pek çok türü bulunan konsültasyon hizmetinin, okul psikolojik danışmanlarının yetkinliğinin ve deneyiminin artması ile daha etkili sonuçlar yarattığı görülmüştür. Grupla yapılan konsültasyonun ise bu etkiyi daha da fazla arttırdığı bulgular arasındadır (Tablo 4).

Ebeveyn konsültasyonu incelendiğinde, eğitim durumu ve sosyoekonomik düzeyin yükselmesine paralel olarak konsültasyonun verimliliğinin de yükseldiği görülmüştür. Ebeveyn konsültasyonunda yaşanan en büyük problemin, okul psikolojik danışmanının yaratacağı etkileri kontrol edememesi olduğu belirtilmiştir. Gerek ebeveyn konsültasyonunda gerekse de diğer gruplara yönelik planlanan konsültasyonlarda, konsültasyon programının nitelikleri de önem taşımaktadır. Araştırmalar göstermektedir ki uygulanan konsültasyon programlarının çoğunun en az bir olumlu sonucu oluşmaktadır (A23). Bu doğrultuda, konsültasyon programının hazırlanması sürecinde ruh sağlığı alan çalışanlarının aktif rol oynamasının olumlu sonuçlar yaratması beklenmektedir (Tablo 5).

Okullarda konsültasyona en sık ihtiyaç duyulan durumların, öğrencilerde davranış bozuklukları ve akademik sorunlar, öğretmenlerde ise sorunu kontrol edememe ve vazgeçme olduğu görülmüştür. Öğretmenlerdeki bu vazgeçme davranışının, konsültasyon sürecinin 3-4. Oturumlarından sonra önemli ölçüde azaldığı ve öğretmenin bağımsızlaşmaya başladığı da bulgular arasındadır (A29). Ruh Sağlığı Konsültasyonu alan öğretmenlerin, Davranışsal Konsültasyon alan öğretmenlere kıyasla doyum düzeylerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (A9). Buna ek olarak, sunulan konsültasyon hizmetinin hangi yoğunlukta olduğu doyumunu ve konsültasyonun verimini etkilememektedir (A10, A11).

Okul psikolojik danışmanlarının zamanının büyük kısmını konsültasyona ayırdığı, sunulan konsültasyon hizmetlerinin büyük çoğunluğunun öğretmenlere yönelik olduğu ve kadınların erkeklere kıyasla daha fazla ebeveyn konsültasyonu sunduğu görülmüştür (A22).

Öneriler

- Daha fazla kişiye hizmet verme düsturu ile ortaya çıkmış olan konsültasyon hizmetlerinin 1960-1980 yıllarındaki fotoğrafı incelendiğinde, Türkçe literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamış, güncel araştırmalar incelendiğinde de bu alanda çok fazla çalışma olmadığı görülmüştür. Sonraki yılların periyotlara ayrılarak incelenmesi ve araştırma raporu haline getirilmesi yurt içi ve yurt dışı literatür hakkında gelişimsel ve içeriğe dair bilgi verecektir.
- Bu meta sentez çalışmasına dahil edilen araştırmaların büyük kısmı deneysel araştırmalardır. Konsültasyonun gelişimini bütüncül bir perspektiften görebilmeyi sağlayacağı düşünüldüğünden, farklı araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaların kapsama alınacağı meta sentez çalışmaları yapılabilir.
- Bu çalışma göstermektedir ki konsültasyonun verimliliğini etkileyen başat unsurlardan biri psikolojik danışman yeterlilikleridir. Konsültasyonda bilgili ve deneyimli okul psikolojik danışmanlarının, konsültasyon sürecini daha etkili yürütebildiği görüldüğünden, psikolojik danışman eğitiminde konsültasyona daha fazla yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abidin, R. R. (1975). Negative effects of behavioral consultation: "I know i ought to, but it hurts too much.". *Journal of School Psychology, 13*(1), 51-57. doi:10.1016/0022-4405(75)90036-9
- Akman, Y. (2002). Okullardaki Konsültasyon Çalışmaları ve Ruh Sağlığı Konsültasyon Modeli. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2*(18).
- Altıntaş, E. (2009). Çağdaş eğitim sisteminde öğrenci kişilik hizmetleri ve rehberlik. Gürhan Can (Ed.). Psikolojik danışma ve rehberlik içinde, 1-27, Ankara: Pegem Akademi
- Aubrey, R. F. (1978). Consultation, School Interventions, and the Elementary Counselor. *The Personnel and Guidance Journal, 56*(7), 32-35. doi:10.1002/j.2164-4918.1978.tb04663.x
- Bardon, J. I., ve Wenger, R. D. (1974). Institutions offering graduate training in school psychology: 1973-1974. *Journal of School Psychology, 12*(1).
- Bergan, J. R., Kratochwill, T. R., ve Luiten, J. (1980). Competency-based training in behavioral consultation. *Journal of School Psychology, 18*(2), 91-97. doi:10.1016/0022-4405(80)90024-2
- Bergan, J. R., ve Tombari, M. L. (1976). Consultant skill and efficiency and the implementation and outcomes of consultation. *Journal of School Psychology, 14*(1), 3-14. doi:10.1016/0022-4405(76)90057-1
- Berlin, I. N. (1962). Mental Health Consultation in Schools as a Means of Communicating Mental Health Principles. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry, 1*(4), 671-679. doi:10.1016/s0002-7138(09)62116-6

- Berlin, I. N. (1965). Mental health consultation in the schools: who can do it, and why. *Community mental health journal*, 1(11).
- Cobb, D. E., ve Medway, F. J. (1974). Determinants of effectiveness in parent consultation. *Journal of Community Psychology*, 6(3), 229-240. doi:10.1002/1520-6629(197807)6:3<229::Aid-jcop2290060305>3.0.Co;2-i
- Culnan MJ. (1986). The intellectual development of management information systems, 1972–1982: a co-citation. *Management Sciences*. Vol:32. N:2. 139-256.
- Dougherty, A. M. (2013). Psychological consultation and collaboration in school and community settings. Cengage Learning.
- Erchul, W. P. ve Martens, B. K. (2010). School consultation: Conceptual and empirical bases of practice. Springer Science ve Business Media.
- Erkan, S. (2017). *Psikolojik danışmanlık ve rehberlikte program geliştirme* (1 ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Gallessich, J. (1973). Organizational factors influencing consultation in schools. *Journal of School Psychology*, 11(1), 57-65. doi:10.1016/0022-4405(73)90011-3
- Gladding, S. (2013) Kapsamlı bir meslek: Psikolojik danışma ve rehberlik (Çev. Ed.N.V. Acar). Nobel Yayıncılık
- Gluck, M. R. (1963). School Organization and the Mental Health Consultation Process. *Psychological Reports*, 12(3), 671-676. doi:10.2466/pr0.1963.12.3.671
- Gutkin, T. B. (1980). Teacher perceptions of consultation services provided by school psychologists. *Professional Psychology*, 11(4), 637-642. doi:10.1037/0735-7028.11.4.637
- Gutkin, T. B., Singer, J. H., ve Brown, R. (1980). Teacher reactions to school-based consultation services: A multivariate analysis. *Journal of School Psychology*, 18(2), 126-134. doi:10.1016/0022-4405(80)90027-8
- Jason, L. A., ve Ferone, L. (1978). Behavioral versus process consultation interventions in school settings. *Am J Community Psychol*, 6(6), 531-543. doi:10.1007/bf00885664
- Kahnweiler, W. M. (1979). The school counselor as consultant: A historical review. *The Personnel and Guidance Journal*, 57(8), 374-380.
- Kenney, W. J., ve Lyons, B. F. (1980). A TA Model of School Consultation: An Empirical Analysis. *Transactional Analysis Journal*, 10(3), 264-269. doi:10.1177/036215378001000319
- Kratochwill, T. R., ve Bergan, J. R. (1978). Training school psychologists: Some perspectives on a competency-based behavioral consultation model. *Professional Psychology*, 9(1), 71-82. doi:10.1037/0735-7028.9.1.71
- Kurpius, D., ve Robinson, S. E. (1978). An Overview of Consultation. *The Personnel and Guidance*

- Lambert, N. M. (1974). A school-based consultation model. *Professional Psychology*, 5(3), 267-276. doi:10.1037/h0037311
- Martin, R. (1978). Expert and referent power: A framework for understanding and maximizing consultation effectiveness. *Journal of School Psychology*, 16(1), 49-55. doi:10.1016/0022-4405(78)90022-5
- Martin, R., ve Meyers, J. (1980). School psychologists and the practice of consultation. *Psychology in the Schools*, 17(4), 478-484. doi:10.1002/1520-6807(198010)17:4<478::Aid-pits2310170411>3.0.Co;2-9
- Medway, F. J. (1979). How effective is school consultation?: A review of recent research. *Journal of School Psychology*, 17(3), 275-282. doi:10.1016/0022-4405(79)90011-6
- Medway, F. J., ve Forman, S. G. (1980). Psychologists' and teachers' reactions to mental health and behavioral school consultation. *Journal of School Psychology*, 18(4), 338-348. doi:10.1016/0022-4405(80)90005-9
- Meyers, J. (1973). A consultation model for school psychological services. *Journal of School Psychology*, 11(1), 5-15. doi:10.1016/0022-4405(73)90003-4
- Meyers, J., Freidman, M. P., ve Gaughan, E. J. (1975). The effects of consultee-centered consultation on teacher behavior. *Psychology in the Schools*, 12(3), 288-295. doi:10.1002/1520-6807(197507)12:3<288::Aid-pits2310120308>3.0.Co;2-o
- Pryzwansky, W. B. (1974). A reconsideration of the consultation model for delivery of school-based psychological services. *Am J Orthopsychiatry*, 44(4), 579-583. doi:10.1111/j.1939-0025.1974.tb00912.x
- Reschly, D. J. (1976). School psychology consultation: "Frenzied, faddish, or fundamental?". *Journal of School Psychology*, 14(2), 105-113. doi:10.1016/0022-4405(76)90045-5
- Ritter, D. R. (1978). Effects of a school consultation program upon referral patterns of teachers. *Psychology in the Schools*, 15(2), 239-243. doi:10.1002/1520-6807(197804)15:2<239::Aid-pits2310150218>3.0.Co;2-d
- Rowitch, J. (1968). Group consultation with school personnel. *Hosp Community Psychiatry*, 19(8), 261-266. doi:10.1176/ps.19.8.261
- Ramos-Rodriguez A-R ve Ruiz-Navarro J. (2004). Changes in the intellectual structure of strategic management research: a bibliometric study of the Strategic Management Journal, 1980–2000. *Strategic Management Journal* 25(10): 981–1004.
- Sandoval, J., Lambert, N. M., ve Davis, J. M. (1977). Consultation from the consultee's perspective. *Journal of School Psychology*, 15(4), 334-342. doi:10.1016/0022-4405(77)90041-3
- Tyler, M. M., ve Fine, M. J. (1974). The effects of limited and intensive school psychologist-teacher consultation. *Journal of School Psychology*, 12(1), 8-16. doi:10.1016/0022-4405(74)90016-8

Üsdiken, B. ve Pasadeos, Y. (1992). "Türkiye'de Yayımlanan Yönetimle İlgili Makalelerdeki Atıflar Üzerine Bir İnceleme," *Amme İdaresi Dergisi*, 25(2) 107-134.

White, P. L., ve Fine, M. J. (1976). The effects of three school psychological consultation modes on selected teacher and pupil outcomes. *Psychology in the Schools*, 13(4), 414-420. doi:10.1002/1520-6807(197610)13:4<414::Aid-pits2310130412>3.0.Co;2-8

Yeşilyaprak, B. (2003). Eğitimde Rehberlik Hizmetleri Gelişimsel Yaklaşım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Yayın No: 176.

İŞLETMELERİN Z KUŞAĞI BİREYLERİNİ İSTİHDAM EDERKEN DİKKATE ALMALARI GEREKEN KONULAR: BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI**Dr. Murat SUCU*****Öz**

Bu çalışmanın amacı, yakın zamanda yoğun olarak çalışma hayatına girecek olan Z kuşağı bireylerinin özelliklerinin ve kariyer beklentilerinin ortaya konularak işletmelerin Z kuşağı bireylerini istihdam ederken dikkate alması gereken hususları belirlemektir. Çalışmanın amacına ulaşması için yazında Z kuşağının özelliklerini ve kariyer beklentilerini ele alan çalışmalar içerik analizi yönetimi ile taranmıştır. Elde edilen verilere göre, Z kuşağı bireylerinin özellikleri ve kariyer beklentileri açısından diğer kuşaklardan farklılıklar gösterdikleri tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında bu farklılıkların yönetsel ve işletme düzeyinde stratejik bir değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda ise Z kuşağı bireylerinin işletmelerin beklentilerini karşılayacak güçlü yönlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Z kuşağı, İşletme, Yönetim.

THE ISSUES THAT ENTERPRISE SHOULD BE CONSIDERED WHILE EMPLOYING OF GENERATION Z: A LITERATURE REVIEW**Abstract**

The aim of this study is to determine the characteristics and career expectations of the generation Z individuals who will enter the working life intensively in the near future, and determine the issues that need more attention when recruiting the Z generation. In order to achieve the purpose of the study, literature that address the characteristics and career expectations of Generation Z were examine with content analysis method. According to the data, it has been determined that the individuals of the generation Z different from the other generations in terms of their characteristics and career expectations. Within the scope of the study, a strategic assessment of these differences according to managerial and business level has been make. As result of the evaluation, it was determined that the generation Z have more strengths in terms of the expectations of the enterprises.

Keywords: Z Generation, Enterprise, Management.

JEL code: J23, M10, M12.

* Havaş Havaalanları Yer Hizmetleri A.Ş., mur.sucu34@gmail.com., ORCID ID: 0000-0001-8951-3045.

Derleme Makale.

Sayfa Sayısı:848-867

Makale Geliş Tarihi: 26.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 26.05.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

1. GİRİŞ

İnsanların iş ve özel hayatlarında farklı tutum ve davranışlar sergilediği bilinmektedir. Literatürde, uzun zamandır bu tutum ve davranışların gruplandırıldığı görülmektedir.

Bu grupta çalışmalarının temel kriterlerinin başında, bireylerin doğum tarihleri ve dünyaya geldikleri dönemdeki şartlar olduğu bilinmektedir. Kuşak kavramı ile gruplandırılmış bu grupların sessiz kuşak, bebek patlaması, X, Y ve Z kuşakları olduğu ve yeni çalışmaların da alfa kuşağı olarak adlandırılan yeni bir kuşak üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bilindiği üzere Z kuşağı bireyleri kademeli olarak iş hayatında yerlerini almaya başlamış durumdadırlar. İşletmeler ise Z kuşağını tanımak ve beklentilerini net olarak anlamaya ihtiyaç duymaktadırlar. Çünkü yakın zamanda Z kuşağı bireyleri, işletmelerde önemli roller üstlenecek ve işletmenin hedeflerine ulaşmasında önemli katkılar sağlayacaklardır. Bu bağlamda, X ve Y kuşağına göre iş süreçlerini, yönetim şekillerini, kaynaklarını vb. düzenlemiş olan işletmelerin, Z kuşağı bireylerinin işletmelerine katılımı ile bu düzenlerini tekrar gözden geçirmeleri gerekebilir. Böylelikle Z kuşağının istihdamına hazırlık yapılması için işletmenin ihtiyaç duyduğu alanlarda değişim sürecinin başlatılması kaçınılmaz olacaktır.

Literatürde yer alan verilere göre, Z kuşağı bireylerinin kariyer beklentileri, kişilik özellikleri, yetenekleri diğer kuşaklara göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların içerisinde işletmeler açısından fayda sağlayacak unsurlar olabileceği gibi yönetilmesinde zorlukların yaşanabileceği unsurlar da olabilir. Bu nedenle işletmelerin Z kuşağına ait detaylara hâkim olması ile yönetim süreçlerini kolaylaştıracağı ve bu kuşağın yeteneklerinden yararlanarak rekabet üstünlüğü elde edebileceği söylenebilir.

Z kuşağı bireyleri, değişimi seven, teknolojik araçları kullanım becerileri yüksek, hızlı öğrenebilen, sevecen, ailelerine önem veren, girişimci ve araştırmacı özelliklerine sahiptir. Bu özellikleri ile işletmelerde önemli görevler üstleneceği ve kariyer basamaklarını hızla çıkacakları düşünülmektedir. Bu nedenle yine yakın zamanda Z kuşağı bireylerinin yönetim kademelerinde olacağını söylemek mümkündür. Eğer işletmeler, Z kuşağı bireylerine göre değişimi başlatmaz ise bu bireylerin yönetim kademesine gelmesi halinde değişimin bu bireyler tarafından başlatılacağı söylenebilir. Çalışma hayatını sadece para kazanmak olarak görmeyen bu bireyler, işlerinden zevk duymak, yeni iş fikirleri sunmak ve enerji dolu bir ortamda çalışmak istemektedirler. Bu bakış açısı ile hareket eden Z kuşağı bireylerinin yaratıcı fikirler ile işletmelere önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir. Bazı olumsuz algılanan tarafları olsa da genel tutum ve davranışlarının iş hayatı için olumlu ve yenilikçi özellikte olduğu görülmektedir.

Çalışmanın birinci kısmında Z kuşağı bireylerinin tanımı yapılmış ve özellikleri anlatılmıştır. İkinci kısımda ise, bireylerin kariyer beklentileri ele alınmıştır. Çalışmanın, Z kuşağı bireylerini istihdam edecek işletmeler için bir kılavuz olması hedeflenmiştir.

1.1. Z Kuşağının Tanımı ve Özellikleri

Kuşak ifadesi, birbirlerine yakın periyotlarda dünyaya gelmiş, benzer şartlarda yaşamış ve ortak yükümlülüklerle sahip bireyler grubu şeklinde ifade edilmektedir (Özen, Erkekli ve Yavuz, 2020:4337). Kuşakların belirlenmesinde ise, bireylerin doğduğu dönemdeki sosyo-kültürel yapının etkili olduğu ifade edilmektedir. Örneğin, savaşların yaşandığı bir dönemde doğan bireyler ile refah döneminde doğan bireylerin tecrübeleri ve davranışları aynı olmayacaktır.

Kuşaklar genellikle 5'e ayrılmaktadır. Bunlar, Sessiz Kuşak, Bebek Patlaması, X, Y ve Z Kuşağıdır. Sessiz Kuşak, 1925-1945 tarih aralığında doğmuş bireyleri ifade etmektedir. Bebek Patlaması Kuşağı ise 1946-1964 yılları arasında doğmuş olan bireylerin oluşturmuş olduğu grubu ifade etmektedir. X kuşağı ise 1965-1979 yılları arasında doğan bireyleri kapsamaktadır. Y kuşağını ise 1980- ve 1999 yılları arasında dünyaya gelmiş olan bireylerin oluşturduğu kuşaktır. Son olarak da bu araştırmanın temel konusu olan Z kuşağını ise 2000 ve sonrasındaki yıllar arasında doğmuş kişiler oluşturmaktadır. Bu kişiler "Kuşak I", "İnternet Kuşağı", "Next Generation" veya "İ Gen" gibi adlarla da isimlendirilmektedirler. Bunun yanı sıra bu kuşak bireyelerine verilen bir diğer isim ise "Instant Online" (Her daim aktif) kuşağıdır (Ünlü ve Çiçek, 2019:449). Yazında, Z kuşağının dünyaya geliş zamanı ile ilgili farklı tarihler ifade edilmektedir. Örneğin, Adıgüzel (2014) yapmış olduğu çalışmada Z kuşağını, 2000-2020 yılları arasında dünyaya gelen kişiler olarak tanımlarken; Ayhün (2013) ise 2003 yılı ve sonrası doğan kişiler olarak tanımlamıştır. Tulgan (2013); Levickaité (2010); Pozzulo (2013) ve Akar (2015) ise Z kuşağını 1990 yılı ve sonrasında doğan kişiler olarak tanımlamışlardır (Arar, 2016:97). Doğum tarihleri ile ilgili farklı yaklaşımlar olsa da yazında, Z kuşağının çoğunlukla 2000 yılından sonra doğan bireyler olarak tanımlandığı görülmektedir (Mróz, 2020). Örneğin, Keleş (2011); Yelkikalan ve Altın (2010); Salahuddin (2010); Crumpacker ve Crumpacker (2007); Spitznas (1998); Lancaster ve Stillman (2002) gibi yazarlar, Z kuşağı bireyelerini 2000 yılından sonra doğan bireyler olarak tanımlamışlardır (Aksu ve Doğan, 2020:2042).

Z kuşağı için farklı kavramların kullanıldığı yukarıda ifade edilmişti. Bu kavramlara ilave olarak aşağıdaki Tablo 1'de diğer farklı kavramlar gösterilmektedir.

Tablo 1. Z Kuşağı İçin Kullanılan Diğer Kavramlara İlişkin Tablo

Z Kuşağı İçin Kullanılan İsimler			
Net Yerlileri <i>Giunta (2017: 90-91).</i>	Dijital Yerliler <i>Tonta (2009:745); Rothman (2014:2).</i>	İnternet Kuşağı <i>Adıgüzel vd. (2014:174); Rothman (2014:2)</i>	Q Kuşağı <i>Giunta (2017: 90-91).</i>
Ağ Kuşağı <i>Tonta (2009:745).</i>	Bir Sonraki Kuşak <i>Taş ve Kaçar (2019:653).</i>	Kristal Kuşak <i>Adıgüzel vd. (2014; 174).</i>	Şımartılmış Çocuklar Kuşağı (Ş) (Türkiye için) <i>Taş, Demirdöğmez ve Küçükoğlu (2017:1043).</i>
Ben Kuşağı <i>Giunta (2017: 90-91); Taş ve Kaçar(2019:653).</i>	Evcı Kuşak <i>Giunta (2017: 90-91).</i>	M Kuşağı <i>Giunta (2017: 90-91).</i>	Yeni Sessiz Kuşak <i>Mercan (2016: 65).</i>
Bilgisayar Kuşağı <i>Giunta (2017: 90-91).</i>	Net Kuşağı <i>Erten (2019:1).</i>	Milenyum Kuşağı <i>Oblinger ve Oblinger (2005: 15).</i>	2020 Kuşağı <i>Rothman (2014:1).</i>
Çevrimiçi Kuşak <i>Mercan (2016: 65).</i>	Görüntü Kuşağı <i>Giunta (2017: 90-91).</i>	Siber Çocuklar <i>Şahin (2009:156).</i>	Derin Duygusal <i>Adıgüzel vd. (2014:174); Mercan (2016: 65).</i>

Kaynak: Adıgüzel vd. (2014); Mercan (2016); Tonta (2009); Rothman (2014); Oblinger ve Oblinger (2005); Taş, Demirdöğmez ve Küçükoğlu (2017); Giunta (2017); Taş ve Kaçar 2019); Erten (2019); Şahin (2009).

Alanyazında, Z kuşağının özelliklerini ifade eden farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların içerik analizlerinin yapılması sırasında, aynı özelliklerin belirtildiği çalışmalar derlenmiş ve farklı özelliklerin belirtildiği çalışmalara ayrıca yer verilmiştir. Bu bağlamda Z kuşağının özellikleri ile ilgili tespitler şu şekildedir.

Z kuşağı bireylerinin, teknolojik araçları etkili kullanmaları nedeni ile psiko-motor becerilerinin gelişmiş olduğu ifade edilmektedir. Psiko-motor becerilerin; duyu organları, beyin ve kasların uyumlu çalışması sonucu ortaya çıkan bir beceri olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Z kuşağı, aynı anda birçok konu üzerinde düşünebilme ve yeteneklerini kullanabilme becerilerine sahiptirler (Ünlü ve Çiçek, 2019:449). Diğer kuşaklara göre birçok konu üzerinde düşünebilmeleri bu kuşağın daha zeki ve hızlı kavrama yeteneklerine sahip olduğu ifade edilmektedir (Arar, 2016: 59). Bu bağlamda, alternatifleri çok hızlı değerlendirme ve karar vermede başarılı olacakları düşünülebilir. Hızlı karar vermeleri, yaşamlarında kararsızlık nedeni ile yaşayabilecekleri problemleri ortadan kaldıracaktır.

Z Kuşağı bireylerinin üşengeç davranışlar sergilediğini ifade eden çalışmalar vardır. Bu üşengeçliğin tüm işlerini çevrimiçi olarak yapmak istemelerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (İnce, 2018:107). İletişim, konuşma, okuma gibi faaliyetleri teknolojik araçlar ile yapan bu nesil, teknolojik bir araç olmadan yaşamayı tercih etmezler (Taş, Demirdöğmez ve Küçükoğlu, 2017:1033). Bu nedenlerden dolayı üşengeç davranışlar sergileyen Z kuşağının işler zorlaştığında,

başka bir yol izlemenin daha iyi olacağını ve başarısızlık durumunda belki de orada olmamanın doğru olacağını düşünebilirler (Işık, 2019:53). Teknolojik araçları yoğun olarak kullanmaları, üşengeç davranışlar sergilemelerine neden olsa da bu araçlardan keyif almaları nedeni ile olumlu davranışlar sergiledikleri de görülmektedir. Bu davranışlara örnek olarak; çok yönlü ve analitik düşünme, yeni şeyleri keşfetme arzusunda olmaları, bilgiye hızla ulaşarak hızlı karar vermeleri ve iletişim becerilerini arttırmaları gösterilebilir (Özen, Erkekli ve Yavuz, 2020:4345).

Yine yoğun teknolojik araçları kullanmaları nedeni ile yapılan farklı bir tespit, Z kuşağının dikkat sürelerinin sekiz saniyeye kadar düştüğü ifade edilmektedir. Bu bilgi ilk aşamada olumsuz gibi algılanıyor olsa da “yüksek derece gelişmiş sekiz saniyelik filtre” olarak pozitif anlamda yorumlanmaktadır (Cameron ve Pagnattaro, 2017:318). Bu bağlamda, kısa ve hızla ulaşabilecekleri bilgileri süratle filtreleyerek kendileri için anlamlı bilgilere dönüştürme yetenekleri olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çok fazla bilgiye ulaşmaları ve yorumlamaları daha geniş bir perspektiften bakış açısına sahip olmalarını sağlayabilir.

Bilindiği üzere kuşakların dünyaya geldiklerindeki dönemler, tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Z kuşağının dünyaya geldiği dönemde ailelerin, ileri yaşta evlenen bireylerden oluşan, daha az çocuk sahibi olan ve daha az boşanma oranına sahip olan bir yapıya sahip oldukları bilinmektedir. Ayrıca ailelerin çocukları için daha iyi eğitim almaları, güven ortamında büyümeleri gibi davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Bu bağlamda, Z kuşağı bireylerin geleneksel inanışları benimseyen ve aileye değer veren öz denetimli davranışlar gösterdikleri ifade edilmektedir (Şimşek, 2019:22-23). Sahip oldukları bu özellikleri ile “Sessiz Kuşak” olarak tanımlanan kuşak ile benzer olduklarını ifade eden çalışmalara da rastlamak mümkündür (Çınkır, 2018:26). Yazında, Z kuşağı ebeveynlerinin çocukları üzerindeki bu hassasiyeti nedeniyle Z kuşağı kavramının “Ş Kuşağı” olarak da kullanıldığı görülmektedir. Ebeveynlerin çocuklarını birer prens/prenses olarak görmesi, sevgi ve tüm imkânlarını çocuklarına kanalize etmesi, çocuklarını daima takip ederek onları bir çeşit fanus içine koymaları nedeni ile aile yapılarının “Çocukerkil aile” olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Çocukerkil aile bireylerinin de çocuklarını şımarttığı ve bu nedenle Z kuşağının “Ş kuşağı” olarak da ifade edildiği görülmektedir (Işık, 2019:50).

Z kuşağı bireylerinin yardımsever, iyi niyetli, hoş görülü, içten ve sevecen olduklarına dair çalışmalar bulunmaktadır. Bu özellikleri ile iş ve sosyal çevrelerinin çok geniş olabileceği ve iletişim kurma bağlamında çok başarılı olacakları öngörülmektedir (Şimşek 2019:70). Yine farklı bir çalışmada, Z kuşağı bireylerinin çabuk sıkılan, çoklu görevleri bir arada yapabilen, sosyal, küresel, esnek, girişimcilik kabiliyetlerine sahip oldukları ifade edilmektedir (Bucoveţch, Sluşariuc ve Ćinĉalová, 2019:26). Ayrıca, Z kuşağının, bireysel algılarının daha yüksek olduğu, hayal kurmaktan çekinmedikleri ve bu özelliklerinin girişimcilik kabiliyetlerini desteklediği tespit edilmiştir (Özen,

Erkekli ve Yavuz, 2020:4358). Z kuşağının öğrenme stilleri üzerine yapılan çalışmalarda ise, Z kuşağı bireylerinin eğitimlerinde görsel, işitsel ve dokunma gibi öğretme yöntemlerinin beraberce kullanılması önerilmektedir. Bu yöntemler ile daha hızlı öğrendikleri ve yaratıcılık düzeylerinin daha da arttığı ifade edilmektedir (Cameron ve Pagnattaro, 2017:319). Bu bağlamda, Z kuşağı bireylerinin ailelerine bağlı, hızlı öğrenme yetenekleri gelişmiş, üşengeç, dikkat süreleri kısa ancak bu kısa sürede hızlı filtreleme yapabilen, teknolojik araçları çok iyi kullanan, girişimci, sevecen, kolay sıkılan, psikomotor becerileri gelişmiş bireyler olarak tanımlamak mümkündür. Bu özellikleri ile iş yaşamına giren ya da kısa bir süre sonra girecek olan Z kuşağı bireylerinin iş yaşamındaki beklentileri ve işverenlerin dikkate alması gereken hususlar çok önemlidir. İşletmeler, verimliliği temel alan ve gelirlerini maksimize etmek isteyen yapılardır. Bu nedenle işletme yöneticilerinin, Z kuşağını yönetebilmesi için onları iyi tanımaları ve kariyer beklentilerini anlamaları gerekmektedir.

1.2 . Z Kuşağı ve Kariyer Beklentileri

Çalışmanın bu bölümünde, Z kuşağı bireylerinin kariyerleri ile ilgili beklentileri ve işletmelerin bu bireyleri istihdam etmeleri sırasında dikkate almaları gereken hususlara yer verilmiştir.

Kariyer kavramı, 16. yüzyıldan ortaya çıkmasına rağmen bilimsel olarak ilk defa Anne Roe'nun 1956 yılında kaleme aldığı "Meslekler Psikolojisi" kitabında kullanılmıştır. Günlük dilde ise kariyer, iş yaşamında daha ileriye ulaşmak, başarıyı yakalamak ve kişinin iş hayatı boyunca üstlenmiş olduğu roller ile ilgili deneyimlerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Ünlü ve Çiçek, 2019:449). Ancak kariyer kavramı, iki yönüyle ele alınmalıdır. Bunlar; kişiler ve işletmeler ile ilgili yönlerdir. Kişileri ilgilendiren yönü; bireylerin çalışma ortamı, konumu, misyonu ve vizyonu ile ilgili kavramları içermektedir. İşletmeler yönünde ise; işletme amaçları ön planda olan, bireysel amaçlarla birlikte hareket planı gerçekleştirip, gelişmeye yönelten ortak bir boyutu içermektedir. Günümüzde kariyer kavramının kapsamı biraz daha genişlemeye başlamıştır. Kariyer kavramının artık bireylerin bir işletme yerine birden fazla işletmede çalışarak kendisini geliştirme ve iş yelpazesini genişletme yönünde geliştiği görülmektedir (Özen, Erkekli ve Yavuz, 2020:4347). Günümüzde kariyer kavramı, yaşam kalitesinin en önemli belirleyicileri arasındadır. Bu nedenle kariyer kavramına yüklenen anlamlar kişiden kişiye göre değişmektedir. Kariyer, yalnızca statüde dikey ilerleme anlamı taşımamaktadır. Çünkü dikey ilerleme istemeyen kişiler için işinden memnun olmak anlamını da taşımaktadır. Kariyer, birden fazla işletme ve birden fazla faaliyette bulunmayı da içermektedir. İşe alınma anlamına da gelen kariyer, genel bir ifade ile iş hayatını temsil etmektedir (Şimşek, 2019: 42).

Ülkemizdeki Z kuşağı bireylerinin sayısı ve istihdam oranları Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Z kuşağının bir kısmı iş hayatında istihdam edilmiş durumdadır. Bu oranın yakın gelecekte daha da artacağı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, Z kuşağı bireylerini

istihdam edecek olan işletmelerin, bu bireylerin beklentilerini biliyor olması ve işe alım süreçlerinde bu hususlara dikkat ediyor olması önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2: Z Kuşağına Ait Veriler

	20-24 YAŞ ARALIĞI NÜFUS BİLGİLERİ	İSTİHDAM ORANLARI
KADIN	3.255.202	% 38.8
ERKEK	3.408.434	% 19.2

Kaynak: TÜİK (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayal%C4%B1-N%C3%BCfus-Kay%C4%B1t-Sistemi-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-2020-37210&dil=1>) Erişim Tarihi: 24 Mart 2021.

Z kuşağı bireylerinin, iş yaşamında yöneticilerden beklentilerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmalarda, diğer kuşakların beklentilerinden daha farklı düşünceleri olduğu ve işveren ile yöneticilerine beklentilerini sunmaktan çekinmediği görülmektedir (Mróz, 2020:53). Örneğin, Z kuşağı bireyleri, yöneticilerinden kendi fikirlerini dinlemelerini ve duygularına değer vermelerini beklemektedirler (Bucoveçh, Slușariuc ve Ćinçalová, 2019:27). Duygularına değer verilmesi isteği Z kuşağının duygusal bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle yöneticilerin sadece iş odaklı çalışma prensibi ile işleri yürütüyor olması durumunda, Z Kuşağı ile uyumun sağlanmasında sorunların çıkabileceği ifade edilebilir. Bununla birlikte Z kuşağı bireylerinin yöneticilerden bir diğer beklentisi ise yetenek yönetimi uygulamalarıdır. Yetenek yönetimi, insan kaynakları yönetiminin gündeminde yer alan önemli bir kavram olup, çalışanları tanıma, yönetme ve geliştirme yoluyla işletmenin geleceğini inşa etme süreci şeklinde tanımlanmaktadır (Yazıcı, 2019:38). 2016 yılında Deloitte'nin yaptığı Milenyal anketine göre 7.700 Z kuşağı çalışanın %90'ının işlerinde yeteneklerini kullanmak istedikleri ortaya çıkmıştır (Büyüksulu, 2017:13). Bu bağlamda, Z kuşağı bireyleri için uygulanacak insan kaynakları yönetimi süreçlerinde yetenek yönetimi konusundaki beklentileri dikkate alınmalıdır. Z kuşağı bireyler, demokratik, dürüst, vizyon sahibi ve iletişim becerileri yüksek olan liderler ile çalışmayı tercih etmektedirler (Şahbaz, 2019:79). Bunların yanısıra liderlerinden yetki devri yapmalarını, empati kurmalarını, motive edici davranışlarda bulunmalarını ve esneklik sağlamalarını beklemektedirler. Uzaktan çalışma sisteminin Z kuşağı bireylerinin esneklik beklentilerini karşılayacak bir uygulama olacağı ifade edilmektedir (Arar, 2016:100). Yöneticilerden beklentiler arasında, kendileri için rol model olmaları talebi vardır. Yöneticilerinin kendileri için örnek teşkil edecek tutum ve davranışlarda bulunmalarını beklemektedirler. Performanslarını takip eden gerektiğinde onları uyarıp yol gösteren yöneticiler ile daha uyumlu çalışacakları ifade edilmektedir. Z kuşağı bireyleri, görevlerini yerine getirdikten sonra geri bildirim almayı ve başarılı olduklarında ne şekilde ödüllendirileceklerini bilmek isterler (Büyüksulu, 2017:39). Yönetici ve lider arasındaki farkların neler olduğuna hâkim olan bu

kuşak, biraz evvel ifade edilen özelliklere sahip liderlerin onları yönlendirmesini ve yönetmesini bekledikleri ifade edilebilir.

Z kuşağı bireyleri, kariyerlerini hızlı ve zahmetsiz bir şekilde sürdürmeyi tercih ederler. Küçük adımlara dayanan uzun vadeli kariyer geliştirme vizyonunu kabul etmezler. Bununla birlikte, Z kuşağı bireyleri belirli bir noktaya kadar maaş ve diğer menfaatler ile motive olabilirler. Ancak belirli bir süre sonra tutkularının peşinde koşma eğiliminde olacakları ifade edilmektedir (Kucharska ve Erickson, 2020:154-155). Birçok ülkede İnsan Kaynakları Danışmanlık Şirketi olarak hizmet veren Adecco'nun 2014 yılında gerçekleştirdiği "Gen Y vs. Gen Z Workplace Expectations" adlı araştırmasına göre; iş yeri değişimi Z Kuşağı için bir problem yaratmamaktadır. Aksine, bu nesilin iş yeri değişimini hedeflediği ifade edilmektedir (Çınkır, 2018:34). Bu nedenle kariyerlerinde bir süre durağan davranışlar sergiledikten sonra işten ayrılma eğilimi gösterebilirler. İşletmeler, bu davranış eğilimine karşı gerekli önlemleri alması ve onları motive edecek faaliyetleri göstermesi gerekir. Aksi takdirde işgücü devir hızında bir artış yaşanabilir.

Z kuşağı bireylerinin kariyer hedeflerini belirlemeye yönelik yapılan bir çalışmada, çalışmaya katılan bireylerden %32'si kurumsal bir firmada yönetim kadrosunda çalışmayı, %24'ü yönetim kadrosunda olmasa dahi kurumsal bir firmada çalışmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. %20'lik kısım ise kendi işini kurmayı planladığını, %9'u yüksek eğitime devam etmek istediğini ve %6'sı ise kar amacı gütmeyen bir şirkette çalışmayı tercih ettiğini ifade etmiştir (Yazıcı, 2019:41). Kendi işlerini her an kurma girişiminde bulunacaklarını gösteren Fransa da BNP Paribas ve The Boson Project tarafından yapılan ve 3.200 gencin katıldığı çalışmada, Z kuşağının işletme ortamını çok farklı şekilde yorumladıkları görülmüştür. Çalışma sonucunda, katılımcıların iş hayatından söz ederken; "çok zor", "çok karışık", "sıkıcı", "acımasız" gibi ifadeler kullandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte 100 katılımcıdan 36'sı şirket denilince "stres" akıllarına geldiğini ifade etmiştir (Taş, Demirdöğmez ve Küçüköğlü, 2017:1040). Bu bilgiler ışığında, eğitim sürecini tamamlayan Z kuşağı bireylerinin öncelikle kurumsal işletmelerde çalışmak isteyeceği ve belirli bir süre sonra onları motive edici uygulamaların olmaması durumunda tutkularını yerine getirmek için kendi işlerini kurma çabasına girecekleri söylenebilir. Kendi işlerini kurma eğiliminde olan Z kuşağı bireylerinin girişimciliğe yatkın bireyler olduğu görülmektedir. Ayrıca içinde yaratıcılık barındıran işleri zevkle yapma eğilimi içinde olan bu kuşağın hafızası oldukça güçlüdür (Şahbaz, 2019:16). Girişimcilik becerilerini teşvik eden iş yeri, Z Kuşağının aradığı iş özelliklerinden birisidir (Bucoveçh, Slušariuc ve Činčalová, 2019:27). Ayrıca fark yaratmayı hedefledikleri için iddialı iş hedefleri olduğu ve daha yüksek yenilikçilik ve yaratıcılık nedeniyle ortalamanın üzerinde bir özgüven sergileyecekleri tahmin edilmektedir (Titko, vd., 2020:11). Genellikle mevcut bilgilerin yerine kendileri fikir üretirler (Kucharska ve Erickson, 2020:151). Bu özellikleri nedeni ile işletmelerin değişim süreçlerinde

oldukça faydalı olacakları düşünülmektedir. Bu bağlamda, Z kuşağı bireylerinin değişim süreçlerinde rol almaları durumunda değişime direnç göstermeyecekleri ve değişimden mutlu olacakları ifade edilebilir. Eğer işletmelerde iç girişimcilik faaliyetleri desteklenir ve Z kuşağı bireyleri bu süreçlere dahil edilir ise tutkularını gerçekleştirmek amacı ile kendi işlerini kurmak yerine çalıştıkları işletmelerde iş yaşamlarını devam ettirecekleri söylenebilir.

Z kuşağı bireylerinin iş tercihlerini araştıran ve İnce (2018) tarafından yürütülen çalışmada, bireylerin kamu sektöründe çalışmayı tercih etmedikleri ancak masa başı işleri daha fazla tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bu tespit ışığında, iş süreçleri ağırlıklı olarak masa başında yürütülen özel sektörde istihdam edilecekleri söylenebilir. Dünyada ve ülkemizde dijital platformları kullanan ve dijitalleşme alanına hizmet eden işletmelerin sayısındaki artış ile Z kuşağının istihdam tercihleri arasında bir uyum olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, yakın zamanda dijital araçları üreten ve kullanan işletmelere Z kuşağı bireylerinin daha fazla iş talebinde bulunacağı öngörülmektedir.

Z kuşağının konu alındığı ve işletme yöneticilerinin beklentilerini tespit etmeyi amaçlayan çalışmaların da hızla devam ettiği görülmektedir. Harvard Business Review’da yayınlanan bir araştırmanın bulgularında, Hindistan merkezli en büyük şirketlerin 98’indeki üst düzey yöneticiler, rekabet avantajının çalışanlar ile sağlanabileceğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Z kuşağından rekabet avantajı sağlayacak girişim beklentileri olduğu görülmektedir (Panwar ve Mehta, 2019:66). Z kuşağı bireylerinin ise otokratik yönetim tarzını benimsemediği bunun yerine demokratik yönetim tarzını tercih ettiği görülmektedir (Karaçetin ve Akbaş 2019:253). Tablo 3’de X, Y Z ve kuşaklarının iş ile ilgili özellikleri ve düşünceleri özetlenmektedir.

Tablo 3: X, Y ve Z Kuşağının İş İle İlgili Özellikleri ve Düşünceleri

İŞ ÖZELLİĞİ	X KUŞAĞI	Y KUŞAĞI	Z KUŞAĞI
<i>İş Etiği</i>	Dengeli.	Hevesli.	Daha gerçekçi.
<i>İş Hakkındaki Görüş</i>	İş, bir meydan okumadır.	İş, farklılık yaratmak için yapılır.	İş, heves ve enerji ile yapılır.
<i>Kişisel Özellikler</i>	<ul style="list-style-type: none">Pratik,Esnek,Bireyselci,Girişimci,Yaşam kalitesi ile ilgili.	<ul style="list-style-type: none">Siyasal bilince sahip,Yüksek beklentili,Takım kurucu,Farklılıklara karşı anlayışlı,Kendine güvenen,Meydan okumalara açık.	<ul style="list-style-type: none">Teknoloji meraklısı,Erken olgunlaşan,Şımartılmış,Güçlendirilmiş,Risk karşıtı,Korunan.

Kaynak: Çetin ve Karalar, 2016:163.

Tabloda belirtildiği üzere, Z kuşağı bireyleri, X ve Y kuşağı bireylerine göre daha gerçekçi bir etik değere sahiptir. İş çıktılarının başarılı olarak değerlendirilmesinden çok gerçekçi olup olmadığı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

<i>İş ile İlgili Özellikler</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ İşyeri politikalarını sevmeme, ▪ İşgörene çok bağlı olmama, ▪ Birden çok görevi aynı anda yapabilme, ▪ Eşit oranda sorumluluğa sahip olunan iş ortamını sevmeme, ▪ Proje yapmayı sevmeme, ▪ İş ünvanlarından çok iş sorumluluklarına önem verme, ▪ Performansı çıktıya göre değerlendirme, ▪ Güç yapılarının sevmeme, ▪ Otoriteye karşı esnek olma, ▪ Serbest kıyafetin rahat olduğunu düşünme. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nedenleri bilmek isteme, ▪ Herkesin önünde övülmek isteme, ▪ Eğlenceli bir işyerinden hoşlanma, ▪ Paranın güdüleyici olmadığını düşünme, ▪ Anlık sorumluluk isteme, ▪ Zaman sınırlı küçük hedefler isteme, ▪ İş-yaşam dengesinin önemli olduğunu düşünme, ▪ Bir işletme ile uzun ömürlü bir ilişki istememe, ▪ Yeteneklerine güvenme. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yaratıcı ve işbirlikçi olma, ▪ Oldukça zor çevresel, sosyal ve ekonomik sorunları çözmek zorunda kalma, ▪ Kendi kendini yönlendirebilme, ▪ Bilgiyi çok hızlı işleyebilme, ▪ Daha zeki olma.
--	--	---	---

ile ilgilendikleri söylenebilir. İşe bakış açısı ise yine diğer kuşaklara göre farklılık göstermektedir. Diğer kuşakların aksine işin hevesle ve tutku ile yapılacağını düşündükleri ve işlerine sadece para kazanmak gözü ile bakmadıkları anlaşılmaktadır. Bu özellikleri ile işletmelere bağlılıkları yüksek olacağı düşünülebilir. Kişisel özellikleri ise, teknoloji meraklısı, erken olgunlaşan, şımartılmış, korunan, risk karşıtı ve güçlendirilmiş olarak sırlanmaktadır. İş ile ilgili özellikleri ise yine diğer kuşaklara göre farklılıklar içermektedir. Yaratıcı, işbirlikçi, zeki, sorunlar ile baş edebileceklerini düşünen, özgüvenleri yüksek, bilgiye değer veren ve hızla ulaşabilen özellikleri ile işletmelere önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel veri toplama yöntemi kullanılmış olup, Z kuşağı ile ilgili yapılmış olan akademik çalışmalar incelenmiş ve farklı çıktıları olan kaynakların içerik analizleri yapılarak çalışmaya yansıtılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen veriler ışığında işletmelere önerilerde bulunulmuştur. İçerik analizi, birbirine benzer verilerin belirli bir sistematik içerisinde bir araya toplanması ve anlamlı hale getirilmesidir (Yılmaz, 2020:13). Veriler, öncelikle Z kuşağı bireylerinin özelliklerini tanımlayan çalışmalardan toplanmıştır. Daha sonrasında kariyer beklentileri üzerine yapılan çalışmalar içerik olarak incelenmiştir. Elde edilen veriler, işletmeler ile Z kuşağı bireylerinin özellikleri, yetenekleri ve becerileri bağlamında stratejik bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 4’de görüldüğü üzere araştırma sırasında içerik analizi yapılan akademik çalışmalar listelenmiştir. Araştırma sırasında, ulusal ve uluslararası veri tabanlarında öncelikli olarak “Z kuşağı”

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sonrasında “Kariyer ve Z kuşağı” son olarak “İşletme ve Z kuşağı” yazılarak ilgili çalışmalar aratılmıştır. Arama anahtarları ile elde edilen çalışmalardan günümüze yakın tarihte yayınlanmış çalışmalara yer verilmeye çalışılmıştır. Bu aramalar sonucunda farklı içeriklere sahip 13 adet ulusal makale, 10 adet yüksek lisans tezi, 1 adet doktora tezi ve 9 adet uluslararası makale olmak üzere toplam 33 adet akademik çalışmadan yararlanılmıştır. Z kuşağı kavramının çoğunlukla; kavramın tanımı, kariyer algıları, girişimcilik özellikleri, yeni çalışma sistemleri, dijitalleşme algıları, yöneticilerinden ve iş yaşamından beklentileri gibi günümüz işletmeleri için önemli olduğu düşünülen kavramlar ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte yazında, Z kuşağının tüketim davranışları üzerine yapılmış olan çalışmalara rastlamak mümkündür. Ancak bu çalışmalar, araştırmamızın kapsamında olmadığı için büyük bir kısmı çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Tablo 4: İçerik İncelemesi Yapılan Çalışmalar Tablosu

YAZAR/YAZARLAR	ÇALIŞMANIN KONUSU	YAYIN ŞEKLİ
Şahin (2009).	<i>Yeni Binyılın Öğrencileri'nin Özellikleri.</i>	Ulusal Makale
Tonta (2009).	<i>Dijital Yerliler, Sosyal Ağlar ve Kütüphanelerin Geleceği.</i>	Ulusal Makale
Adıgüzel, Batur ve Ekşili (2014).	<i>Kuşakların Değişen Yüzü ve Y Kuşağı İle Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar.</i>	Ulusal Makale
Soysal ve Söylemez (2014).	<i>İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler.</i>	Ulusal Makale
Çetin ve Karalar (2016).	<i>Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma.</i>	Ulusal Makale
Mercan (2016).	<i>X, Y ve Z Kuşağı Kadınların Farklı Tüketim Alışkanlarının Modern Dünyada İnşa Edilmesi.</i>	Ulusal Makale
İnce (2018).	<i>Z Kuşağının Girişimcilik Eğilimi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma.</i>	Ulusal Makale
Erten (2019).	<i>Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları.</i>	Ulusal Makale
Karaçetin ve Akbaş (2019).	<i>Yönetimin Yeni Yüzü: Z Kuşağının Yönetim Tarzı Algısı Üzerine Bir Araştırma.</i>	Ulusal Makale
Taş ve Kaçar (2019).	<i>X, Y, Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği.</i>	Ulusal Makale
Ünlü ve Çiçek (2019).	<i>Z Kuşağının Kariyer Beklentileri: Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama.</i>	Ulusal Makale
Özen, Erkekli ve Yavuz (2020).	<i>X, Y ve Z Kuşaklarının Kariyer Algılarına Yönelik Metafor Alguları Üzerine Bir Çalışma.</i>	Ulusal Makale
Aksu ve Doğan (2020).	<i>Kuşaklar Açısından Motivasyon Araçlarının ve Kariyer Çapalarının Karşılaştırılması.</i>	Ulusal Makale
Arar (2016).	<i>Z Kuşağında Kariyer Geliştirmede Yetenek Yönetimi.</i>	Yüksek Lisans Tezi
Aka (2017).	<i>Kamu ve Özel Sektörde Çalışan Yöneticilerin Kuşak Farklılıkları ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İzmir İlinde Bir Araştırma.</i>	Doktora Tezi
Büyükuslu (2017).	<i>Z Kuşağının İş Yaşamından Beklentileri Konusunda Bir Araştırma.</i>	Yüksek Lisans Tezi
Çınkır (2018).	<i>Z Kuşağının Gelecekteki Çalışma Yaşamında Ödüllendirme Açısından Ortaya Çıkan Beklentileri.</i>	Yüksek Lisans Tezi
İşık (2019).	<i>Dijital Çağda Kuşaklararası Farklılıklar ve Z Kuşağı: Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenlerin Teknoloji Kullanım Özelliklerine Yönelik Bir Araştırma.</i>	Yüksek Lisans Tezi

...		
Şahbaz (2019).	<i>Çalışma Yaşamında Y Ve Z Kuşağının Liderlik Tipi Algılarının Karşılaştırılması: Turizm Sektöründe Bir Araştırma.</i>	Yüksek Lisans Tezi
Şimşek (2019).	<i>Z Kuşağının Kişilik Özellikleri ve Kariyer Değerlerinin İncelenmesi (Beykent Üniversitesi Öğrencileri Örneği)</i>	Yüksek Lisans Tezi
Yazıcı (2019).	<i>Z Kuşağının İş Yaşamına İlişkin Beklentileri, İş ve Meslek Tercihlerine İlişkin Algılamaları İle X ve Y Kuşağına Mensup İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Z Kuşağına İlişkin Beklenti ve Algılamaları Üzerine Sağlık Sektöründe Görgül Bir Araştırma.</i>	Yüksek Lisans Tezi
Kavak (2020).	<i>Z Kuşağı Çalışanların Çalışma Değerlerinin Belirlenmesine Yönelik Ankara İlinde Bir Alan Araştırması.</i>	Yüksek Lisans Tezi
Özer (2020).	<i>Z Kuşağının Çalışma Hayatından Beklentilerinin İş Motivasyonu ve Örgütsel Bağlılığa Etkisinin Y Kuşağı İle Karşılaştırılması.</i>	Yüksek Lisans Tezi
Yaman (2020).	<i>Kullanımlar ve Doyumlar Bağlamında Influencer'ların Z Kuşağı Sosyal Medya Kullanıcılarına Etkileri.</i>	Yüksek Lisans Tezi
Oblinger ve Oblinger (2005).	<i>Net Neslini Eğitmek.</i>	Uluslararası Kitap
Rothman (2014).	<i>Z Kuşağı Öğrencilerinin Tsunamisi.</i>	Uluslararası Makale
Cameron ve Pagnattaro (2017).	<i>Y Kuşağının Ötesinde: Z Kuşağı İş Hayatına Katılıyor.</i>	Uluslararası Makale
Giunta (2017).	<i>Z Kuşağı Öğrencilerinin Yüksek Öğretim Profesörleri için Yükselen Farkındalığı.</i>	Uluslararası Makale
Panwar ve Mehta (2019).	<i>Z Kuşağında Liderliği Teşvik Etmek: Sorumluluk Kimde?</i>	Uluslararası Makale
Bucoveţchi, Sluşariuc ve Çinčalová (2019).	<i>Z Kuşağı - Organizasyonel İnovasyon için Anahtar Faktör.</i>	Uluslararası Makale
Mróz, S. A. (2020).	<i>Z Kuşağı Temsilcisi Öğrenciler ile Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Arasında İş Esnekliği Algısı.</i>	Uluslararası Makale
Kucharska ve Erickson (2020).	<i>Z Kuşağının Kişi-Organizasyon Uyum Modeli: Ön Çalışmalar.</i>	Uluslararası Makale
Titko, Svirina, Skvarciany ve Shina (2020).	<i>Genç Çalışanların Değerleri: Z-Kuşağı Algısı.</i>	Uluslararası Makale

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Z kuşağı bireylerini konu alan çalışmaların içerik analizi sonucunda, çalışmaların Z kuşağının tanımlama ve kariyer beklentilerini açıklama üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle kariyer beklentileri üzerine yoğunlaşan çalışmaların sonuçları birbirine benzer durumdadır. Ancak işletmeler açısından Z kuşağı bireylerinin beklentilerini değerlendiren bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Yapılan içerik analizleri sonucunda, Z kuşağının bireylerinin güçlü yönlerinin iş yaşamı ile uyumlu ve istenilen özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Zayıf yönleri ise yöneticilerinden alacakları geri bildirimler ile güçlü yöne dönebileceği düşünülmektedir. Z kuşağı bireyleri, işletmeler için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Özellikle uzun zamandır farklı kuşakları yönetmek için kullanılan yönetmenlerin değiştirilmesi ile işletmelerde bir değişim süreci başlayacağı öngörülmektedir. Bu değişim sayesinde işletmelerin yenilenmesi ile birlikte farklı fırsatları yakalayacağı düşünülmektedir.

Z kuşağı bireylerinin çabuk sıkılması ve kendi işlerini kurma istekleri nedeni ile işletmelerde işgücü devir hızında bir artış yaşanması söz konusu olabilir. Bir tehdit olarak görünen bu hususun ortadan kaldırılması için değişim sürecinde yönetim tarzlarında ve iş yapış şekillerinde Z kuşağı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bireylerinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek değişikliklerin yapılmasının faydalı olacağı düşünölmektedir. Bununla birlikte, yöneticilerin lider davranışları ve Z kuşaağı bireyelerine örnek olacak davranışlar sergilemesi kritik önem taşımaktadır. Liderlerin, Z kuşaağı bireyelerinin fikirlerini dinlemesi, çalışma sistemlerinde esneklik göstermesi, iş süreçlerine aktif olarak katılmalarını teşvik etmesi gibi yaklaşımları bu kuşak bireyleri ile işletme arasında oluşması istenilen bağın ortaya çıkmasında önemli katkıları olacaktır. Liderlerin yanısıra işletmelerin insan kaynakları yönetim ve politikaları da Z kuşaağı bireyelerinden verim almayı ve işten ayrılma niyetlerini azaltmayı sağlayacak en önemli araçlardan bir tanesidir. Esnek alışma saatleri, uzaktan çalışma imkânı, yetenek yönetimi uygulamaları, ödöl ve terfi sistemi vb. uygulamalarının Z kuşaağı bireyelerinin beklentilerine uygun şekilde tekrar yapılandırılması gerekebilir. Yöneticilerin lider davranışları sergilemesi ve insan kaynakları yönetim ve politikalarında yapılacak değişikliklerin diğer kuşakları rahatsız etmeyeceği düşünölmektedir.

Z kuşaağı bireyelerinin sevecen, yardımsever, ailesine önem veren ve değerlerine sahip çıkan özelliklere sahip olması nedeni ile işletmedeki diğer çalışanlar ile hızla uyum sağlayacakları düşünölmektedir. Bu bağlamda, takım çalışmalarında uyum sorunu nedeniyle ortaya çıkan verimsizliğin Z kuşaağı bireyelerinin iş yaşamına girişi ile beraber azalacağı öngörölmektedir.

Stratejik açıdan Z kuşaağı bireyelerinin özellikleri ve beklentilerini işletmeler açısından değerlendirdiğimizde, en güçlü yönlerinin teknolojik araçları çok iyi kullanmaları olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, psiko-motor becerilerinin yüksek olması, çok farklı işleri aynı anda ve kısa bir zamanda yapabilmeleri, zeki olmaları, yaratıcı ve girişimci olmaları kuvvetli diğer özellikleridir. Zayıf yönleri ise, çabuk vazgeçmeleri, uzun zaman diliminde kısa adımlar ile kariyerlerini sürdürmek istememeleri, görece şımarık yetişmiş olmaları, çok fazla aile korumasına maruz kalmaları, konsantrasyon sürelerinin kısa olması, bilgiye hızlı bir şekilde sahip olmak istemeleri sayılabilir. Ancak bu yönlerini, buldukları işletmelerdeki liderlerin geri bildirimleri ile birer gelişim alanı olarak değerlendirecekleri söylenebilir. Z kuşaağı bireyelerinin güçlü yönlerini, işletmeler için birer fırsat olarak değerlendirmek mümkündür. Değişimi seven ve değişim süreçlerinde görev almak isteyen Z kuşaağı bireyleri ile işletmelerde değişimin başlayacağı ve bu değişim ile ürün/hizmet çeşitliliğinde artış sağlanacağı gibi inovatif faaliyetlerinde artacağı söylenebilir. Z kuşaağı bireyelerinin kolay vazgeçmesi ve kendi işlerini kurma eğilimleri, işletmelerin işgücü devir hızında artış yaşanmasına neden olacağı için bir tehdit unsuru olarak değerlendirilebilir. Bu riski ortadan kaldırmak isteyen işletmelerin, iş yapış şekillerinde değişikliklere gitmesi gerekebilir. Sonuç olarak, Z kuşaağı bireyelerinin kendilerinden önceki kuşakların özellikleri ile önemli farklılıklara sahip olduğu görölmektedir. Örneğin iş yerinde ve çalışma sürelerinde esneklik beklentisi daha önceki kuşaklarda bir beklenti olarak ifade edilmemiştir. Bu beklentilerinin

günümüzdeki teknolojik gelişmeler ile uyumlu olduğu görülmektedir. Genel bir ifade ile Z kuşağı bireylerinin işletmeler ve yöneticilerinden farklı talepleri bulunmaktadır. Bu taleplerin yerine getirilmesi durumunda, Z kuşağı bireylerinin işletmelere önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

İçerik analizleri sonucunda, Z kuşağı ile ilgili yapılmış çalışmaların bulguları ile kavramsal çerçevenin örtüştüğü çalışmalar tespit edilmiştir. Örneğin, Aksu ve Doğan (2020) yapmış oldukları çalışmada, X, Y ve Z kuşakları arasında motivasyon araçları ve kariyer beklentileri bağlamında farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Kucharska ve Erickson (2020), Z Kuşağının sadece para ile motive olmayacakları ve diğer menfaatlere ile desteklenmeleri gerektiği ifade etmektedirler. Ayrıca Z kuşağı bireylerinin işyeri değiştirmede bir sorun görmedikleri, kendi işlerini kurmayı hedefledikleri ve kariyerlerinde ise hızla değişiklik bekledikleri ifade edilmektedir (Çınkır, 2018). Bu bağlamda, literatür ile Aksu ve Doğan (2020) tarafından yapılan çalışmanın bulguları örtüşmektedir.

Soysal ve Söylemez (2014) tarafından yapılan çalışmada ise, Z kuşağı bireylerinin kariyer hedeflerini belirlerken; kişisel özellikleri, yetenekleri, mesleğin saygınlığı, güncel gelişmeler ve ekonomik faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ünlü ve Çiçek (2019:449) tarafından ifade edilen; Z kuşağı bireylerinin aynı anda birçok konu üzerinde düşünebilme ve değerlendirebilme yeteneğine sahip oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca 2016 yılında Deloitte'nin yaptığı Milenyal anket sonuçlarında da ifade edildiği gibi; Z kuşağı bireyleri, kişisel özelliklerini ve yeteneklerini kullanabilecekleri işlerde çalışmayı tercih etmektedirler (Büyüksulu, 2017:13). Bu bağlamda, ilgili çalışmanın bulguları ile literatürdeki açıklamalar birbirini destekler durumdadır.

Özer (2020) tarafından yapılan çalışmada ise, Z kuşağı bireylerinin X ve Y kuşakları bireylerine göre çalıştıkları işletmelere daha az bağlılık hissettiklerini tespit etmiştir. Bu tespit ile Çınkır (2018)'in ifade ettiği "Z kuşağı bireylerinin kendi işlerini kurmayı hedefledikleri" ifadesi birbirini destekler durumdadır.

Yaman (2020) ise, sanal ortamın X ve Y kuşağı için pek fazla anlam ifade etmediğini ancak bu durumun Z kuşağı için farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Sanal ortamların Z Kuşağı bireylerinin vazgeçilmezleri arasında yer aldığını ve dijital platformların bu kuşak tarafından çok iyi kullanıldığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, yazındaki çalışmaların çoğunda ifade edildiği gibi; Z kuşağının teknolojik araçları kullanmalarındaki yüksek beceri ve yetenekleri ile Adıgüzel vd. (2014:174); Rothman (2014:2) gibi yazarların da Z kuşağını internet kuşağı olarak isimlendirmeleri bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir.

4. TARTIŞMA

Z Kuşağı bireyleri, diğer kuşaklardan farklılık göstermektedir. İş hayatına girmeye hazırlanan bu bireylerin kariyer yaşamlarındaki beklentileri işletmeler için kaçınılmaz değişikliklere neden

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olacağı düşünölmektedir. Bu değışiklikler, işletmenin iş yapış şekillerinde yaşanabileceği gibi sunmuş olduğu ürün/hizmetlerde de olabilir. Çünkü Z kuşaağı bireyleri bilgiye hızla ulaşabilen, birden fazla işi aynı anda yapabilen bireylerdir. Bununla birlikte, Z kuşaağının bireysel algılarının daha yüksek olduğu, hayal kurmaktan çekinmedikleri ve bu özelliklerinin girişimcilik kabiliyetlerini desteklediği ifade edilmektedir (Özen, Erkekli ve Yavuz, 2020:4358). Bu bağlamda, bireylerin bu özelliklerinden yararlanılarak ürün/hizmet çeşitliliği sağlanabilir. Ancak işletmenin bu değışimleri yapmadan önce sonuçları olumlu yönde etkileyecek planlamaları yapmış olması gerekmektedir. Gelirini maksimize etmek amacı ile yapılan yanlış bir uygulama ve planlama işletmenin ciddi gelir kayıpları yaşamasına neden olabilir. Bu nedenle değışimlerin fayda/maliyet analizleri yapılarak ve kademeli olarak yapılması düşünölmelidir. Ayrıca daha yaratıcı, daha girişimci ve daha hızlı karar verebilen bir nesil ile karşılaşacak olan diğer kuşaklara ait yönetici ve çalışanların da unutulmaması ve motivasyonlarının yönetilmesi gerekmektedir.

Z kuşaağı bireyleri, kariyerlerini hızlı ve zahmetsiz bir şekilde sürdürmeyi tercih ederler. Küçük adımlara dayanan uzun vadeli kariyer geliştirme vizyonunu kabul etmezler. Bununla birlikte, Z kuşaağı bireyleri belirli bir noktaya kadar maaş ve diğer menfaatler ile motive olabilirler. Ancak belirli bir süre sonra tutkularının peşinde koşma eğiliminde olacakları ifade edilmektedir (Kucharska ve Erickson, 2020:154-155). Bu nedenle, insan kaynakları yönetimi ve politikaları kuşaklara göre tekrar dizayn edilmesi gerekebilir. Bu bağlamda, işlerin sınıflandırılmasında ve planlanmasında kuşak aileleri dikkate alınmalıdır. Kuşak ailesi, aynı kuşakta yer alan bireyleri ifade etmektedir. Karma çalışma grupları da bazı çalışmalarda oluşturularak gözlenip değerdendirilebilir.

Z kuşaağı bireylerinin işleme içerisinde alacakları mesleki eğitimlerde farklı öğrenme metotları gerekli olacaktır. Çünkü Z kuşaağının öğrenme stilleri üzerine yapılan çalışmalarda, Z kuşaağı bireylerinin eğitimlerinde görsel, işitsel ve dokunma gibi öğretme yöntemlerinin beraberce kullanılması önerilmektedir. Bu yöntemler ile daha hızlı öğrendikleri ve yaratıcılık düzeylerinin daha da arttığı ifade edilmektedir (Cameron ve Pagnattaro, 2017:319). Bu nedenle işletmelerin yürütmekte olduğu eğitim ve geliştirme faaliyetleri tekrar gözden geçirilmelidir.

Yazında, Z kuşaağının diğer kuşaklar ile karşılaştırıldığı birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Örneğin, Çetin ve Karalar (2016) yapmış oldukları çalışmada, X kuşaağının bireysel özelliklerini pratik, esnek, bireyselci ve girişimci olarak tanımlamışlardır. Y kuşaağı için ise siyasal bilince sahip, yüksek beklentili, takım kurucu, farklılıklara karşı anlayışlı, kendine güvenen ve meydan okumalara açık olarak ifade etmişlerdir. Z kuşaağını ise, teknoloji meraklısı, erken olgunlaşan, şımartılmış, güçlendirilmiş, risk karşıtı ve korunan bireyler olduklarını ifade etmişlerdir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere Z kuşaağı bireylerinin kişisel özellikleri ile X ve Y kuşaağı bireylerinin kişisel özellikleri arasında önemli farklılıklar vardır. Z kuşaağı bireylerinin kişisel özelliklerinde diğer

kuşaklara göre belirgin olarak farklılık yaratan unsurun teknoloji meraklısı olmaları ve teknoloji kullanımındaki becerileri olduğu söylenebilir. Diğer dikkat çeken kişisel özellik ise, şımartılmış ve aileleri tarafından korunur olmalarıdır.

X ve Y kuşağı bireylerinin dünyaya geldikleri dönemde teknolojinin yeni gelişmeye başlamış olması ve yaşanan sosyo-ekonomik zorluklar nedeniyle teknoloji daha az kullandıkları ve aileleri tarafından şımartılmadıkları söylenebilir. Aka (2017) ise, X kuşağının rekabetçi, Y kuşağının yaratıcı ve Z kuşağının ise diğer kuşaklardan farklı olarak derin duygusal olduklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte, sabırsızlık özelliği bağlamında Z kuşağının Y kuşağı ile benzerlik gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca, X kuşağının yaşamak için çalışma, Y kuşağının önce yaşama sonra çalışma ve Z kuşağının da duygular ile hareket etme felsefesine sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda, kuşağı istihdam edecek işletmelerin, çalışanların duygularına önem vermeleri ve maaşın ötesini düşünmeleri tavsiye edilmektedir.

Kavak (2020) yapmış olduğu çalışmada, X kuşağının çalıştıkları işletmeler orta düzeyde, Y kuşağının ise daha az bağlılık hissettiklerini ifade etmiştir. Z kuşağının ise işbirliğine önem veren bir bağlılık ile çalıştıklarını vurgulamıştır. İş ahlakı bağlamında ise; X kuşağının daha çok tecrübe edinmek istediklerini, Y kuşağının birden çok görev ve geribildirimi önemsediklerini ve Z kuşağının ise mantıklarına uyan işleri hızlı bir biçimde bitirmek istediklerini ifade etmiştir. İletişim kurma konusunda ise, Y kuşağının yazılı, Z kuşağının ise görsel yöntemleri tercih ettikleri ifade edilmiştir. Bu bağlamda işletmelerin, Z kuşağı bireylerini görevlendirme ve bu bireyler ile iletişim kurma noktasında diğer kuşaklara göre daha farklı yöntemleri uygulamaları gerekecektir.

SONUÇ

2000’li yıllarda dünyaya gelen ve bir kısmının hâlihazırda çalışan ve diğer kısmının ise yakın zamanda iş yaşamında olacağı Z kuşağı bireylerinin, iş yaşamaları boyunca işletmelere önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Aile değerlerine bağlı olmaları ve gelişmiş yetenekleri ile iş yaşamına hızla adapte olacakları ve geleneksel yaklaşıma daha yakın olan diğer kuşaklar ile kolaylıkla uyum sağlayacakları düşünülmektedir. İşletmelerin bu kuşağın güçlü yönlerini ortaya çıkartmak için bireylerin beklentilerini tam olarak anlaması gerekmektedir. Çalışmamızın amacı da işletmelerin Z kuşağı bireylerini istihdam etmeden önce onlara yardımcı olacak bir kılavuz oluşturmaktır. Z kuşağı bireyleri, internet kuşağı olarak da isimlendirilmektedir. Teknolojik araçların bu kadar gelişmesi ile birlikte bu araçlarına aktif ve verimli kullanılması da gereklilikler arasına girmiştir. Günümüz iş hayatında teknolojik araçlar aktif olarak kullanılmaktadır. Ama bazı çalışanların bu araçları istenilen düzeyde kullanamadığı bilinmektedir. Bu eksikliğin Z kuşağı bireyleri tarafından kapatılacağı düşünülmektedir. Teknolojiyi daha aktif ve verimli kullanan işletmelerin hedeflerine daha hızlı ulaşacağı söylenebilir. Bu bağlamda, Z kuşağı bireylerinin

teknolojik araçları çok iyi kullanmaları vasıtasıyla işletmelerin hedeflerine ulaşmalarında önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte, liderleri tarafından olumlu ya da olumsuz geri bildirimler beklemeleri, işletmenin iklimi ve değerleri ile kolayca uyum sağlayabileceklerini göstermektedir. Alacakları geri bildirimler ile de kendilerini geliştireceklerini düşünmektedirler. Her geri bildirim onlar için kendilerinde bir değişim yapmalarını sağlayacaktır. Değişimi bu kadar önemseyen bir kuşağın işletmelerin gelişimini sağlamada önemli katkılar sunacağı ifade edilebilir. Bu bağlamda Z kuşağı bireyleri, işletmeler için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, Z kuşağı bireylerinin iş hayatına girişi ile işletmelerin iş yapış süreçlerinde bazı değişiklikler yapması kaçınılmaz olacaktır. Eğer bu değişiklikler doğru bir planlama ve doğru zamanlarda yapılır ise Z kuşağının katkıları ile işletmelerin hedeflerine ulaşmasındaki başarı ihtimali artmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, O., Batur, Z.H., Ekşili, N., (2014). Kuşakların Değişen Yüzü ve Y kuşağı ile Ortaya Çıkan Yeni Çalışma Tarzı: Mobil Yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19):165-182.
- Aka, B. (2017). *Kamu ve Özel Sektörde Çalışan Yöneticilerin Kuşak Farklılıkları ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: İzmir İlinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi. T.C. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. İzmir.
- Aksu, Ç. B., Doğan, A. (2020). Kuşaklar Açısından Motivasyon Araçlarının ve Kariyer Çapalarının Karşılaştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 2040-2060.
- Arar, T. (2016). *Z Kuşağında Kariyer Geliştirmede Yetenek Yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı. Kırıkkale.
- Bucoveçchi, O., Slușariuc, C. G., Činčalová, S. (2019). Generation Z – Key Factor for Organizational Innovation. *Quality-Access to Success*, 20 (3), 25-30.
- Büyükuslu, F. (2017). *Z Kuşağının İş Yaşamından Beklentileri Konusunda Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul.
- Cameron, A. E., Pagnattaro, A. M. (2017). Beyond Millennials: Engaging Generation Z in Business Law Classes. *Journal of Legal Studies Education*, 34 (2), 317-324.
- Çetin, C., Karalar, S. (2016). X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.

- Çinkır, A. (2018). *Z Kuşağının Gelecekteki Çalışma Yaşamında Ödüllendirme Açısından Ortaya Çıkan Beklentileri*. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Erten P. (2019). Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 190- 202.
- Giunta, C. (2017). An Emerging Awareness of Generation Z Students for Higher Education Professors. *Archives of Business Research*, 5(4), 90-104.
- Karaçetin, M., Akbaş, L. (2019). Yönetimin Yeni Yüzü: Z Kuşağının Yönetim Tarzı Algısı Üzerine Bir Araştırma. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (16), 239-255.
- Kavak, B. A. (2020). *Z Kuşağı Çalışanların Çalışma Değerlerinin Belirlenmesine Yönelik Ankara İlinde Bir Alan Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Ankara.
- Kucharska, G. M., Erickson, S. G. (2020). A Person-Organization Fit Model of Generation Z: Preliminary Studies. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 16 (4), 149-176.
- Mercan, N. (2016). X, Y ve Z Kuşağı Kadınların Farklı Tüketim Alışkanlarının Modern Dünyada İnşa Edilmesi. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2 (1): 59-70.
- Mróz, S. A. (2020). Perception of Work Flexibility among Students as Representatives of Generation Z and Employers from the SME Sector. *Human Resource Management*, 1(132), 49-63.
- Işık, S. (2019). *Dijital Çağda Kuşaklararası Farklılıklar ve Z Kuşağı: Dijital Yerliler ve Dijital Göçmenlerin Teknoloji Kullanım Özelliklerine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- İnce, F. (2018). Z Kuşağının Girişimcilik Eğilimi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 105-113.
- Panwar, S., Mehta, A. (2019). Fostering Leadership in Generation Z: Onus on Whom?. *The IUP Journal of Soft Skills*, 13 (3), 65-70.
- Rothman, D. (2014). A Tsunami of Learners Called Generation Z. *Public Safety: A State of Mind Online Journal*, Spring, 1-5.
- Soysal, A., Söylemez, C. (2014). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Bireysel Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 6(12), 23-38.
- Şahbaz, E. (2019). *Çalışma Yaşamında Y Ve Z Kuşağının Liderlik Tipi Algılarının Karşılaştırılması: Turizm Sektöründe Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal

- Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı. İstanbul.
- Şahin, C. M. (2009). Yeni Binyılın Öğrencileri'nin Özellikleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 155-172.
- Şimşek, G. (2019). *Z Kuşağının Kişilik Özellikleri ve Kariyer Değerlerinin İncelenmesi (Beykent Üniversitesi Öğrencileri Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim Organizasyon Bilim Dalı. İstanbul.
- Özer, P. (2020). *Z Kuşağının Çalışma Hayatından Beklentilerinin İş Motivasyonu Ve Örgütsel Bağlılığa Etkisinin Y Kuşağı İle Karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Psikoloji Anabilim Dalı. İstanbul.
- Taş, Y. H., Kaçar, S. (2019). X, Y, Z Kuşağı Çalışanlarının Yönetim Tarzları ve Bir İşletme Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 643-675.
- Taş, H., Demirdöğmez, M., Küçükoglu, M. (2017). Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7 (13), 1031-1047.
- Titko, J., Svirina, A., Skvarciany, V., Shina, I. (2020). Values of Young Employees: Z-Generation Perception. *Business: Theory and Practice*, 21 (1), 10–17.
- Tonta, Y. (2009). Dijital Yerliler, Sosyal Ağlar ve Kütüphanelerin Geleceği. *Türk Kütüphaneciliği*, 23(4), 742-768.
- Oblinger, D., & Oblinger, J. L. (2005). Educating the Net Generation. *Washington, DC: Educause*.
- Özen, S. R., Erkekli, S., Yavuz, E. (2020). X, Y ve Z Kuşaklarının Kariyer Algılarına Yönelik Metafor Algıları Üzerine Bir Çalışma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8 (5), 4333-4363.
- Ünlü, G., Çiçek, H. (2019). Z Kuşağının Kariyer Beklentileri: Lise Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 447-457.
- Yaman, D. (2020). *Kullanımlar ve Doyumlar Bağlamında Influencer'ların Z Kuşağı Sosyal Medya Kullanıcılarına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı. Samsun.
- Yazıcı, S. (2019). *Z Kuşağının İş Yaşamına İlişkin Beklentileri, İş ve Meslek Tercihlerine İlişkin Algılamaları İle X ve Y Kuşağına Mensup İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Z Kuşağına İlişkin Beklenti ve Algılamaları Üzerine Sağlık Sektöründe Görgül Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı. İstanbul.

Yılmaz, M. K. (2020). Havacılık İşletmelerinin Halkla İlişkiler ve Sponsorluk Uygulamaları

Üzerine Stratejik Bir Değerlendirme: Türk Hava Yolları Örneği. *Journal of Aviation Research*, 2 (2), 142-167.

**GERİ DÖNÜŞÜMÜN PLANLANMIŞ DAVRANIŞ TEORİSİ İLE AÇIKLANMASI:
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ****Uzm. Şule EKİNCİ*****Prof. Dr. Kahraman ÇATI******Uzm. Ayşe GÜL SAVAŞKAN*******Özet**

Bu araştırmanın amacı; Planlanmış Davranış Teorisi ile lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin geri dönüşüm olgusuna ilişkin davranışlarını incelemektir. Bununla birlikte öğrencilerin geri dönüşüm davranışlarının sosyo-demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda İnönü Üniversitesinde 13 fakültede 600 kişiden anket tekniği ile veriler toplanarak geri dönüşüm davranışını etkileyen unsurlar incelenmiştir. Elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre geri dönüşüm davranışının özel norm, ahlaki norm, kolaylık ve geçmiş davranış faktörlerinden etkilendiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Davranış, Geri dönüşüm, Planlanmış Davranış Teorisi.

**EXPLAINING RECYCLING WITH PLANNED BEHAVIOR THEORY:
THE CASE OF INONU UNIVERSITY****Abstract**

The purpose of this research; To examine the behaviors of students studying at undergraduate level regarding the phenomenon of recycling with Theory of Planned Behavior. In addition, it was tried to determine whether the recycling behaviors of students differ according to socio-demographic characteristics. In this context, the factors affecting the recycling behavior were analyzed by collecting data from 600 people in 13 faculties in İnönü University using a questionnaire method. The data obtained were analyzed in the SPSS program. According to the results of the multiple regression analysis conducted within the scope of the research, it was revealed that the recycling behavior was affected by special norm, moral norm, convenience and past behavior factors.

Key Words: Behavior, Recycling, Theory of Planned Behavior.

* İnönü Üniversitesi, Doktora öğrencisi, ekncsule@gmail.com ORCID ID:0000-0002-2911-6619

** İnönü Üniversitesi, Prof. Dr., Kahraman.cati@ionu.edu.tr ORCID ID:0000-0002-7440-5436

*** İnönü Üniversitesi, Doktora öğrencisi, aysegulsavaskan@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6446-0431

Giriş

Küreselleşme ile birlikte insan ihtiyaçları çeşitlenmiş ve tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Bu gelişmelerle birlikte dünya nüfusunun artması, müşteri taleplerini karşılamak için daha fazla kaynak ve hammadde kullanma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Kaynak tüketimiyle paralel olarak artan atıklar, çevreye zarar vererek bütün canlıların hayatında ciddi tahribatların yaşanmasına hatta bazı türlerin yok olmasına sebep olmuştur.

Kaynakların tükendiği, atıkların arttığı bir çevreden olumsuz etkilenen ve gelecek nesillerin kullanabileceği kaynakların da bugün tüketildiğini gören insanlar çözüm arayışına girmişlerdir. Bu sebeple kaynakları etkili kullanmak ve çevreyi kirleten atıkları azaltmak gerekmektedir. Hem doğadaki kaynakların kullanımını azaltmak hem de çevreyi atıklardan kurtarmak için tekrar kullanılabilir atıkların üretim sistemine kazandırması en önemli etkin yöntemdir. Geri dönüşüm olarak adlandırılan bu sistemle hem malzemeden hem de hammaddenin işleme süreçlerinde gerekli olan enerjiden tasarruf edilerek çevredeki bütün paydaşların fayda görmesi temel hedef olarak belirlenmiştir (Kaçtıoğlu ve Şengül, 2010: 89).

Geri dönüşüm içerisinde değerlendirilecek atık malzemelerin toplanması, depolanması ve işlem görerek yeniden kullanılacak hale getirilmesi bir sistem dahilinde gerçekleşmektedir. Sürdürülebilir atık yönetimi için insanların bu konuda eğitilerek bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir. Bilinçsizce çevreye bırakılmış atıklar tüm canlıları tehdit ederken, bilinçli olarak ayrıştırılıp toplanan atıklar çevre kirliliğini ortadan kaldırdığı gibi ekonomiye de önemli katkılar sunmaktadır.

Etkin ve dinamik bir yapı olan, eğitim serüveninde son basamakta bulunan üniversite öğrencilerinin geri dönüşüm davranışlarına etki eden faktörleri tespit etmek önemlidir. Çünkü geleceğin mimarı olacak öğrenciler sayesinde geri dönüşüm ile ilgili yapılacak çalışmalar sürdürülebilir olacaktır.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin geri dönüşüm davranışına etki eden faktörler, Planlanmış Davranış Teorisi (PDT) aracılığıyla incelenecektir. Geri dönüşüm davranışına yönelik tutumlar, özel normlar ve algılanan davranış kontrolü bileşenleri ve bunlara ek olarak elverişlilik, ahlaki norm ve geçmiş davranışlar çerçevesinde geri dönüşüm davranışını etkileyen faktörler araştırılacaktır. Böylece geri dönüşüm davranışını etkileyen unsurlar belirlenecektir. Olumlu davranışların sürdürülebilir olması için bu unsurların nasıl yönetilmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunulacaktır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Doğada bulunan kaynaklar bütün canlıların hayatlarını sürdürebilmesi için büyük öneme sahiptir. Ancak sanayi ve teknolojiye gelişmeler kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketilmesine yol açmıştır. Ayrıca artan ürün kullanımına bağlı olarak çevreye bırakılan atık miktarı da giderek artmıştır. Doğanın dengesinin bozulmasına yol açan bu faktörler için çözüm bulmak insanlığı için bir zorunluluk haline gelmiştir.

Çevreyi korumak için insanların çevre sorunları konusunda duyarlı ve bilinçli olması gerekmektedir. Böylece çevre korumacı davranışlarda bulunabilirler. Literatürde çevre bilincini, çevreye yönelik tutumu ve çevreci davranışları öğrenciler üzerinde inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Çevreye yönelik tutum (Kahyaoğlu ve Daban, 2008; Özgen, 2011; Kanbak, 2015; Kışoğlu ve Yıldırım, 2015) üzerine yapılan çalışmaların yanı sıra çevre bilinci (Diken ve Sert Çıbık,

2009; Erten, 2012; Erdal vd., 2013; Kılıç, 2013; Cansaran, 2014; Demircioğlu vd., 2015) üzerine yapılan birçok çalışmada bulunmaktadır.

Çevreyi korumak için yapılacak en önemli adımlardan biri atıkların yönetilmesidir. Atıkların ayrıştırıp toplanarak yeniden üretime katılması kaynaklardan tasarruf etmeyi sağlayarak ekonomiye ve çevreye verilen olumsuz etkileri en aza indirmektedir. Bu bağlamda çevreyi korumanın bir yolu olan geri dönüşüm olgusuna yönelik tutum ve davranışları ölçmeye yönelik (Kışoğlu ve Yıldırım, 2015; Aslan Efe ve Baran, 2017; Taş Divrik vd., 2018;) çalışmalar da literatürde sıklıkla görülmektedir.

Sürdürülebilir bir çevre için geri dönüşüm davranışlarını teşvik etmek gerekmektedir. Bunun için de kişilerin hangi faktörlerden etkilenerek geri dönüşüm eylemi sergilediğini bilmek gerekir. Planlanmış Davranış Teorisi (PDT)'nin davranışa etki eden faktörlerin tespit edilmesinde etkin rol oynayarak bu konu hakkında fikir verecektir.

Planlı Davranış Teorisi (Ajzen, 1988, 191), insan davranışının incelenmesi için en etkili ve yaygın olarak kullanılan model olarak ortaya çıkmıştır (Ajzen, 2001). Bu teoriye göre bir davranışın belirleyicisi o davranışa ilişkin niyettir. Niyet ise belirli bir davranışı yapmaya veya yapmamaya yönelik eğilimdir. Planlı davranış teorisine göre davranış niyetini belirleyen birbirinden bağımsız üç unsur bulunmaktadır (Ajzen, 1991: 188).

- Davranışa yönelik tutum: Kişinin davranışı olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmesini ya da değerlendirilme derecesini belirtir.
- Özel norm: Davranışı gerçekleştirip gerçekleştirilmeye yönelik algılanan sosyal baskıyı ifade eden bir faktördür.
- Algılanan davranışsal kontrol: Algılanan kolaylığı veya zorluğu ifade eden davranış kontrolünün derecesidir. Öngörülen engellerin yanı sıra geçmiş tecrübeyi yansıttığı varsayılmaktadır.

Davranışa ilişkin tutumlar ve öznel normlar elverişli olması ve algılanan davranışsal kontrolün yüksek olması, kişinin davranışı gerçekleştirme niyetini güçlendirmektedir (Ajzen, 1991: 189). Dolayısıyla, geri dönüşüm niyeti ve davranışının ortaya çıkması için tutum, özel norm ve algılanan davranışsal kontrol temellerinin oluşturulması gerekmektedir.

Planlanmış Davranış teorisinin üç bileşenini açıklayan üç alt bileşen bulunmaktadır. Tutumu açıklayan inançlar, davranışın sonuçlarının varsayımları ve olası sonuçların değerlendirilmesi dikkate alınarak belirlenmektedir. Öznel normu açıklayan normatif inançlar, kişinin önem verdiği kişilerin beklentileri ile kişinin beklentileri karşılamak isteme derecesinin çarpımıdır. Algılanan davranış kontrolünü açıklayan kontrol inançları ise kişinin davranışı gerçekleştirme için yetenek, bilgi vd. gibi içsel ve para ve zaman vs. gibi dışsal yeterliklerine ve sahip oldukları yeterliliklerin davranışı kolaylaştırması ya da zorlaştırmasına yönelik düşüncesine göre belirlenmektedir (Dervişoğlu ve Kılıç, 2012: 2).

Planlanmış Davranış Teorisi çok sayıda çalışmada davranışa etki eden unsurları belirlemek üzere kullanılmaktadır. Teorinin bütün bileşenleri bazı davranışlar için etkin rol oynarken, bazı davranışların açıklanmasında ise sadece belirli bileşenlerin etkili olduğu görülmektedir. Tablo 1'de PDT'nin bileşenlerinden hareketle yapılan birçok çalışma incelenmiştir. Bu çalışmalarda PDT bileşenlerinin bazısı etkili olurken bazısının etkili olmadığı görülmektedir.

Tablo - 1 PDT Bileşenlerinin Kullanıldığı Bazı Çalışmalar

	Çalışmanın Amacı	Davranışa yönelik tutum	Özel Norm	Algılanan Davranış kontrolü
Erten (2002)	Evde enerji tasarrufu yapma davranışı	+	+	+
Knussen vd. (2004)	Geri dönüşüm tesisinin zayıf olduğu bölgede geri dönüşüm niyeti	+	-	+
Rah vd. (2004)	Kadınların soya ürünleri tüketimi ile ilgili niyetleri	+	+	+
Tonglet vd. (2004)	Geri dönüşüm niyeti	+	-	-
Forward (2009)	Sürücü niyetlerini tahmin etme	+	+	+
Baker ve White (2010)	Gençlerin sosyal iletişim kullanma niyetleri	+		+
Chen ve Tung (2010)	Geri dönüşüm yapma niyeti		+	
Han vd. (2010)	Yeşil yıldızlı otelleri müşterilerinin otelleri ziyaret etme niyetleri	+	+	+
Han ve Kim (2010)	Yeşil otelleri yeniden ziyaret etme niyeti	+	+	+
Quintal vd. (2010)	Çinli, Japon ve Güney Koreli, turistlerin seyahat öncesindeki niyetleri	+	+	+
Teo ve Lee (2010)	Öğretmen adayları teknoloji kullanımı niyetleri	+	+	+
Vela vd. (2010)	İnternet ortamında yorumların neden önemli olduğu	+	-	-
Alam ve Sayuti (2011)	Helal yiyecek satın alma niyeti	+	+	-
Beaulieu ve Godin (2011)	Üniversite öğrencilerinin okulda öğlen yemeğini tercih etme niyetleri	+	+	+
Kalkan (2011)	Girişimcilik niyeti	+	-	+
Martin vd. (2011)	Turistik tüketicilerin sağlık turizmine ilişkin niyetleri	+	+	+
Moen ve Rise (2011)	İçki içmeden araba kullanma niyetleri	+		+
Tekkaya vd.(2011)	Sürdürülebilir bir kampüs için geri dönüşüm davranışının açıklanması	+	+	+
Ramayah vd.(2012)	Yerel atık yönetimine sahip bir alanda geri dönüşüm davranışı	+	+	-
Karim Ghani vd. (2013)	Gıda atığı ayırma tesislerin zayıf olduğu bölgede atık ayırma niyeti	+	-	-
Kement (2013)	Yeşil yıldızlı oteli tekrar ziyaret etme niyeti	-	+	-
Doğan vd. (2015)	İnternet bankacılığına ilişkin davranışların incelenmesi		+	+
Gadiraju (2016)	Üniversite öğrencilerinin geri dönüşüm davranışının incelenmesi	+	+	+
Yılmaz ve Doğan (2016)	Geri dönüşüm davranışlarının araştırılması	+	+	+

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)					
Steova ve Alriksson (2017)	Atık kağıdın geri dönüşüm niyetini tahmin etme	+	+	+	
Ünlüöner ve Işın (2018)	Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin yerel yiyecek tüketme niyeti	+	+	+	
Arı ve Yılmaz (2019)	Evsel atık ayırma davranışlarının araştırılması	+	+	+	

Literatür incelendiğinde bazı çalışmalarda ise davranışı belirlemeye yönelik PDT'nin bileşenlerine ek olarak farklı bileşenlerde araştırmaya dahil edilmiştir. Tablo 2'te davranışları belirlemek açısından incelenen farklı faktörler gösterilmiştir.

Tablo -2 PDT'ne Ek Olarak İncelenen Bazı Çalışmalarda İncelenen Faktörler

Yazar ve Yılı	Amacı	Ek faktör 1	Ek faktör 2	Ek Faktör 3	Ek Faktör 4
Knussen vd. (2004)	Geri dönüşüm tesisinin zayıf olduğu bölgede geri dönüşüm niyeti	Tesis memnuniyetinin etkisi (+)			
Tonglet vd. (2004)	Geri dönüşüm niyeti	Tesis memnuniyetinin etkisi (+)	Durumsal faktörler (+)		
Forward (2009)	Sürücü niyetlerini tahmin etme	Betimsel norm (+)	Geçmiş ziyaret sıklığı (+)	Algılanan risk (+)	Algılanan kolaylık (+)
Baker ve White (2010)	Gençlerin sosyal iletişim kullanma niyetleri	Öz saygı (+)	Grup normu (+)		
Chen ve Tung (2010)	Geri dönüşüm yapma niyeti	Tesis memnuniyetinin etkisi (+)			
Han ve Kim (2010)	Yeşil oteli yeniden ziyaret etme niyeti	Genel izlenim (+)	Geçmiş ziyaret sıklığı (+)	Müşteri tatmini (+)	Hizmet kalitesi (+)
Quintal vd. (2010)	Çinli, Japon ve Güney Koreli, turistlerin seyahat öncesindeki niyetleri	Algılanan risk (+)	Algılanan kararsızlık (+)		
Vela vd. (2010)	İnternet ortamında yorumların neden önemli olduğu	Geçmiş ziyaret sıklığı (+)	Algılanan baskı (+)	Kişisel özellikler (+)	
Beaulieu ve Godin (2011)	Üniversite öğrencilerinin okulda öğlen yemeğini tercih etme niyetleri	Betimsel norm (+)			
Moen ve Rise (2011)	İçki içmeden araba kullanma niyetleri	Betimsel norm (+)	Ahlaki norm (+)		

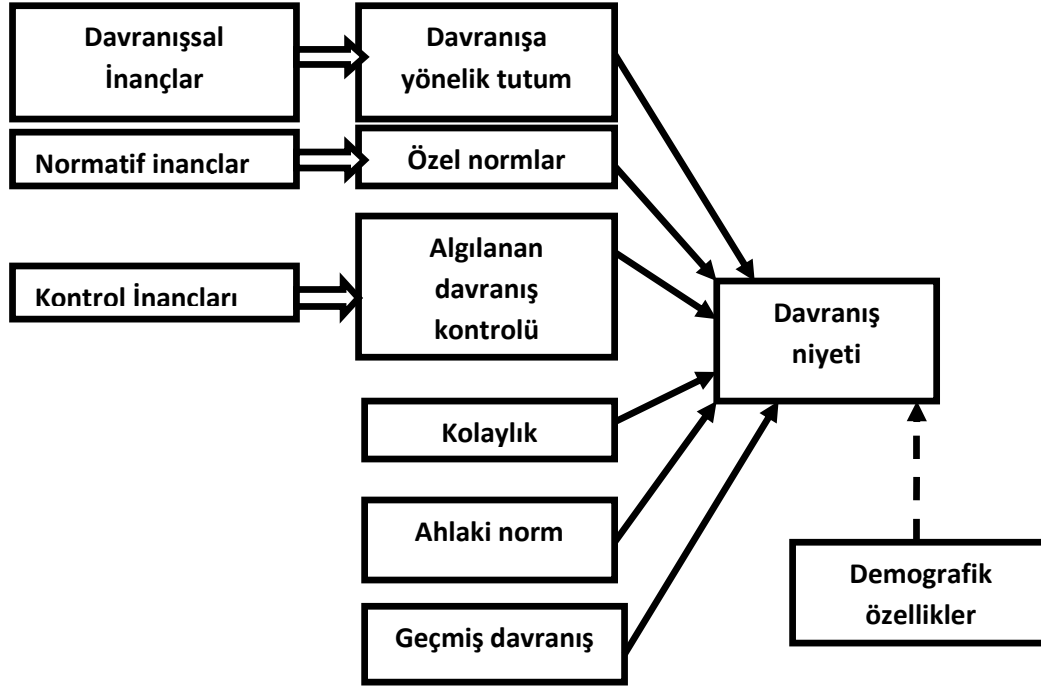
... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tekkaya vd.(2011)	Sürdürülebilir bir kampus için geri dönüşüm davranışının açıklanması	Geçmiş Davranış (+)			
Ramayah(2010)	Yerel atık yönetimine sahip bir alanda geri dönüşüm davranışı	Kolaylık (+)	Geri dönüşüm maliyeti (+)		
Karim Ghani vd. (2013)	Gıda atığı ayırma tesislerin zayıf olduğu bölgede atık ayırma niyeti	Tesis memnuniyetinin etkisi (+)			
Kement (2013)	Yeşil yıldızlı oteli tekrar ziyaret etme niyeti	Genel imaj (+)	Geçmiş ziyaret sıklığı (-)	Müşteri tatmini (+)	Hizmet kalitesi (+)
Doğan vd. (2015)	İnternet bankacılığına ilişkin davranışların incelenmesi	Algılanan kullanım kolaylığı (+)	Finansal risk (-)	Güvenlik riski (-)	
Gadiraju (2016)	Üniversite öğrencilerinin geri dönüşüm davranışının incelenmesi	Ahlaki norm (+)	Elverişlilik (+)	Geçmiş davranış (+)	Nasıl ve niçin bilgisi (+)
Steova ve Alriksson (2017)	Atık kağıdın geri dönüşüm niyetini tahmin etme	Tesis memnuniyetinin etkisi (+)			
Şenyurt (2018)	Geri dönüşüm davranışlarının incelenmesi	Ahlaki norm (-)	Elverişlilik (-)	Geçmiş davranış (-)	
Arı ve Yılmaz (2019)	Evsel atık ayırma davranışlarının araştırılması	Yerel tesislerden memnuniyet (+)			

2. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu araştırmanın amacı, İnönü üniversitesi öğrencilerinin geri dönüşüme yönelik davranışlarını Planlanmış Davranış Teorisi bileşenleri olan davranışa yönelik tutum, özel norm ve kontrol inançları temelinde araştırmaktır. Bununla birlikte Gadiraju (2016)'nun yaptığı çalışmada geri dönüşüm davranışına etki ettiği görülen ahlaki norm, geçmiş davranışlar ve kolaylık bilgisi araştırmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca demografik özelliklere göre dönüşüm davranış niyetinin farklılık gösterip göstermediği incelenecektir. Araştırmaya ait model Şekil-1'de gösterildiği gibidir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modeline göre test edilecek temel hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Öğrencilerin geri dönüşüm yapmaya yönelik tutumları, geri dönüşüm yapma niyetlerini olumlu yönde etkilemektedir.

H₂: Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin öznel normları, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.

H₃: Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin algılanan davranış kontrolü, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.

H₄: Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin ahlaki normları, geri dönüşüm yapma niyetini etkilemektedir.

H₅: Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin geçmiş davranışları, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.

H₆: Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin kolaylık bilgisi, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.

H₇: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H_{7a}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H_{7b}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H_{7c}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri sınıf düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H_{7d}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri fakültelerine göre farklılık göstermektedir.

H₈: Öğrencilerin davranışsal inançları, davranışa yönelik tutumlarını etkilemektedir.

H₉: Öğrencilerin normatif inançları, özel normlarını etkilemektedir.

H₁₀: Öğrencilerin kontrol inançları, algılanan davranış kontrolünü etkilemektedir.

2.1. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini, İnönü Üniversitesinde lisans eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. İnönü Üniversitesi resmi web sitesindeki verilere göre lisans eğitim alan 31.533 öğrenci olduğu tespit edildiğinden araştırma evreni 31.533 olarak kabul edilmiştir. 600 kişilik bir örneklem grubu belirlenmiştir. Kümeleme örnekleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, evreni oluşturan İnönü Üniversitesi lisans öğrencileri fakülte bazında 13 ayrı kümeye ayrılmıştır. Daha sonra basit örnekleme yoluyla on üç fakülteden seçilip araştırmaya dahil edilerek araştırma örnekleme belirlenmiştir.

Araştırma örnekleme belirlenirken üniversite genelini temsil etmesi bakımından her fakültenin, üniversitenin toplam öğrenci nüfusu içindeki oranı örnekleme yansıtılarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda araştırma örneklemini; Eğitim Fakültesi 82 Spor Bilimleri Fakültesi 12, Hukuk Fakültesi 21, Güzel Sanatlar Fakültesi 14, Fen–Edebiyat Fakültesi 73, Mühendislik Fakültesi 78, İlahiyat Fakültesi 97, İletişim Fakültesi 31, Sağlık Bilimleri ve Hemşirelik Fakültesi 52, Diş Hekimliği Fakültesi 15, Eczacılık Fakültesi 8, Tıp Fakültesi 27, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 90 öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem grubundan veri toplamak için anket tekniği kullanılmıştır. Anket formu oluşturmak için literatür taraması yapılmıştır. Planlanmış davranış teorisi aracılığıyla geri dönüşüm davranışını açıklayan Gadiraju (2016) ve Şenyurt (2018) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Araştırmada 593 geçerli anket formu değerlendirilmeye alınmış, güvenilirlik testi sonucunda Cronbach Alpha değeri 0,841 tespit edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS programında; frekans analizi, faktör analizi, ANOVA, T testi ve regresyon analizleri kullanılarak analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

A. Katılımcıların Sosyo – Demografik Özellikleri

Katılımcıların 343'ü kadın, 250'si erkektir. Katılımcıların 208'i 18–20 , 305'i 21–23, 58'i 24–26, 9'u 27–29 yaş aralığında, 13'ü ise 30 yaş ve üzerindedir. Öğrencilerin 112'si üniversitede birinci yılında, 118'i ikinci yılında, 153'ü üçüncü yılında, 169'u dördüncü yılında, 41'i ise beşinci yılı ve daha üzeri zamandır üniversite de öğrenim görmektedir.

B. Öğrencilerin Geri Dönüşüm Davranışı İle İlgili Faktör Analizi

Faktör analizi ile çok sayıdaki değişken aza indirilerek, faktörü oluşturan değişkenlerin isimlendirilmesinde etkili olur. (Çatı ve Koçoğlu, 2008: 177). Tablo 3'te faktörler, faktör yükleri ve faktörleri oluşturan değişkenler görülmektedir.

Tablo-3 Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi

Faktörler	Faktör Yükleri
Faktör 1: Davranışa yönelik tutum	
Geri dönüşümü düzenli olarak yapmak çok iyidir.	,515
Geri dönüşümü düzenli olarak yapmak çok gereklidir	,806
Geri dönüşümü düzenli olarak yapmak çok faydalıdır	,815
Geri dönüşümü düzenli olarak yapmak çok sağlığa uygundur	,791
Geri dönüşümü düzenli olarak yapmak çok değerlidir	,800
Geri dönüşümü düzenli olarak yapmak çok doğrudur	,829
Geri dönüşümü düzenli olarak yapmak çok sorumluluk gerektirir.	,527
Faktör 2: Algılanan davranış kontrolü	
Önümüzdeki aylarda geri dönüştürülebilir maddelerin geri dönüşümünü düzenli olarak yapmak benim için zordur	,843

...	İstedğim takdirde önümüzdeki aylarda geri dönüştürülebilir maddelerin geri dönüşümünü düzenli olarak yapmak benim elimdedir	,997
	Bazı dış etkenler önümüzdeki aylarda geri dönüştürülebilir maddelerin geri dönüşümünü yapmamı engelleyebilir	,841
	Faktör 3: Özel norm	
	Görüşlerine değer verdiğim insanlar geri dönüşüm yapmamı destekler	,809
	Benim için önemli olan insanlar benden geri dönüşüm yapmamı beklerler	,809
	Faktör 4: Kolaylık	
	Geri dönüşüm yapmanın zaman alıcı olduğuna inanıyorum	,849
	Geri dönüşüm yapmanın pratik olmadığına inanıyorum	,779
	Geri dönüşüm yapmanın çok zor olduğuna inanıyorum	,820
	Faktör 5: Ahlaki norm	
	Bir şey tekrar kullanılabilir durumda ise onu boşuna harcamam gerektiğine inanırım	,573
	Atıklarımı geri dönüştürmezsem kendimi suçlu hissederim	,839
	Geri dönüşüm yapmamak prensiplerime aykırıdır	,831
	Atıkların geri dönüşümünü sağlamak için herkes sorumluluğu paylaşmalıdır.	,616
	Faktör 6: Geçmiş Davranış	
	Geçtiğimiz yıl içinde kâğıt atıkları ayırdım	,700
	Geçtiğimiz yıl içinde cam şişe atıkları ayırdım	,825
	Geçtiğimiz yıl içinde pet şişe, plastik atıkları ayırdım	,706
	Geçtiğimiz yıl içinde pil atıkları ayırdım	,704
	Geçtiğimiz yıl içinde alüminyum kutu atıkları ayırdım	,741
	KMO	0,673

Faktör analizi sonucunda Davranışa yönelik tutum; Algılanan davranış kontrolü; Özel norm; Kolaylık; Ahlaki norm; Geçmiş davranışlar olarak 6 faktör elde edilmiştir. Tablo 3'te faktör yükleri ve KMO değerleri gösterilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizinde Cronbach's Alpha değeri 0,841'dir bu değer yapılan çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

C. Öğrencilerin Demografik Özelliklerine Göre Geri Dönüşüm Davranışının Değerlendirilmesi

Geri dönüşüm davranış niyeti ve bu niyeti etkileyen kolaylık, tutum, özel norm, ahlaki norm, algılanan davranış kontrolü, geçmiş davranış bileşenlerinin cinsiyete göre farklılıkları için T testi yapılmıştır ve Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyete Göre Geri Dönüşüm Davranışı İçin "T" Testi

Faktör	Kadın	Erkek	T	Df	Sig
Davranış niyeti	4,1327	4,0920	,534	591	,593
Tutum	4,7000	4,6529	,808	591	,419
Kolaylık	1,7697	2,0520	-3,111	591	,002
Özel norm	4,1939	4,0580	1,241	591	,215
Ahlaki norm	4,2041	4,2824	-1,025	591	,281
Algılanan davranış kontrolü	3,4334	3,4107	315	591	,753
Geçmiş davranış	3,2711	3,2816	-,121	591	,904

Yapılan T testi analizine göre, kolaylık boyutu cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Diğer boyutların cinsiyete göre farklılık göstermediği görülmektedir.

Erkek katılımcıların ortalaması kolaylık boyutu için kadın katılımcıların ortalamasından yüksektir. Buna göre; “H_{7a}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.” Hipotezi kabul edilmiştir.

Öğrencilerin yaşlarının, buldukları sınıf düzeylerinin ve fakültelerinin geri dönüşüm davranışı üzerinde etkisini analiz etmek için yapılan ANOVA testi Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Yaş, Sınıf Düzeyi ve Fakültelere Göre ANOVA Testi

Yaş		Sınıf Düzeyi		Buldukları Fakülte	
F	Sig.	F	Sig.	F	Sig.
1,781	,131	2,436	,046	,975	,471

Yapılan ANOVA analizinde yaşlarına göre geri dönüşüm davranış niyeti arasında farklılık olmadığını göstermiştir.” H_{7b}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri yaşlarına göre farklılık göstermektedir.” Hipotezi reddedilmiştir.

“H_{7c}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri sınıf düzeylerine göre farklılık göstermektedir.” Hipotezi kabul edilmiştir.

“H_{7d}: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetleri fakültelerine göre farklılık göstermektedir.” Hipotezi reddedilmiştir.

Genel itibari ile geri dönüşüm davranış niyetinin yaş ve fakülteye göre bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda oluşturulmuş “H₇: Öğrencilerin geri dönüşüm yapma niyetlerini demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.”. Hipotezi reddedilmiştir.

D. Öğrencilerin Geri Dönüşüm Davranış Niyetine Etki Eden Faktörler

Çalışmada bağımsız değişkenleri ifade eden davranışa yönelik tutum, özel norm, algılanan davranış kontrolü, ahlaki norm, kolaylık ve geçmiş davranışlardan oluşan bağımsız değişkenlerin davranış niyeti üzerindeki etkisini ölçmek için çoklu regresyon yapılmıştır. Yapılan regresyon analiz sonucu Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Davranış Niyeti Bağımlı Değişken Olmak Üzere Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	Standartlanmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
(Constant)	1,237	0,292		4,240	0,565
Kolaylık	-0,086	0,031	-0,102	-2,815	0,000*
Tutum	0,078	0,048	0,057	1,617	0,003*
Özel norm	0,052	0,025	0,075	2,058	0,000*
Ahlaki norm	0,348	0,040	0,333	8,627	0,000*
Algılanan Davranış Kontrolü	0,059	0,037	0,056	1,573	0,116
Geçmiş davranış	0,240	0,033	0,267	7,315	0,000*
R: 0,559, R²: 0,313, Düzeltilmiş R²: 0,306, F:44,448, s.d:6, p:0,000					

Tablo 6’da gösterildiği gibi davranış niyetinin bağımlı, geri dönüşüm davranış niyeti boyutlarının bağımsız değişkenler olarak belirlendiği, regresyon modelinin genel anlamlılığının sınındığı F: 44,448 ve $p < 0,001$ olduğundan model anlamlıdır. Regresyon modeline ait belirlilik katsayısı (R^2) 0,313’dir. Yani bağımsız değişkenler davranışa yönelik tutum, özel norm, algılanan davranış kontrolü, ahlaki norm, kolaylık ve geçmiş davranışlar bağımlı değişken olan davranış niyetini % 31 oranında açıklamaktadır.

Tablo 6 incelendiğinde bağımlı değişken üzerinde etkili olan faktörler kolaylık, tutum, özel norm, ahlaki norm ve geçmiş davranış boyutlarının geri dönüşüm davranışını 0,05 düzeyinde anlamlı etkisi bulunduğu görülmektedir. Öte yandan algılanan davranış kontrolü boyutunun anlamlı etkisi olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlara göre;

“ H_1 : Öğrencilerin geri dönüşüm yapmaya yönelik tutumları, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.” hipotezi reddedilmiştir.

Özel norm faktörünün anlamlılık düzeyi 0,040 olduğu için davranış niyeti üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu durumda “ H_2 : Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin özel normları, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.” hipotezi kabul edilmektedir. Özel norm değişkeni B katsayısı 0,075’dir. Yani özel norm değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış, davranış niyeti değişkenini 0,075 artırmaktadır.

Algılanan davranış kontrolü faktörünün Anlamlılık düzeyi 0,116 olduğu dolayısıyla 0,05’ten büyük olduğu için davranış niyeti üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Bu durumda “ H_3 : Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin algılanan davranış kontrolü, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.” hipotezi reddedilmiştir.

Ahlaki norm faktörünün anlamlılık düzeyi 0,000 olduğu için davranış niyeti üzerine etkisi bulunmaktadır. Bu durumda “ H_4 : Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin ahlaki normları, geri dönüşüm yapma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Ahlaki norm değişkeninin B katsayısı 0,333’dir. Yani ahlaki norm değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış, davranış niyeti değişkenini 0,333 artırmaktadır.

Geçmiş davranışlar faktörünün anlamlılık düzeyi 0,000 olduğu için davranış niyeti üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu durumda “ H_5 : Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin geçmiş davranışları, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkilemektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Geçmiş davranışlar değişkeni B katsayısı 0,267’dir. Yani geçmiş davranışlar değişkeninde meydana gelen 1 birimlik artış, davranış niyeti değişkenini 0,267 artırmaktadır.

Kolaylık faktörünün anlamlılık düzeyi 0,005 olduğu için davranış niyeti üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu durumda “ H_6 : Öğrencilerin geri dönüşüme ilişkin kolaylık bilgisi, geri dönüşüm yapma niyetlerini etkiler.” hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca kolaylık faktörü B katsayısı -0,102 olduğundan davranış niyeti ile aralarında ters yönlü bir ilişki vardır.

Yapılan çoklu regresyon analizi dışında Planlanmış Davranış Teorisinin üç bileşenini etkilediği belirtilen üç faktör basit regresyon analizi ile test edilmiştir. Davranışa yönelik tutumu etkilediği düşünülen davranışsal inançlar; özel normları etkilediği düşünülen normatif inançlar; algılanan davranış kontrolünü etkilediği düşünülen kontrol inançları için ayrı ayrı yapılmıştır.

Davranışsal inançların, davranışa yönelik tutum ile ilişkisini açıklayan regresyon analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir. Regresyon modelinin belirlilik katsayısı (R^2) 0,068’dir. Bu sonuçlara göre davranışsal inançlar, davranışa yönelik tutumu % 6,8 oranında açıklamaktadır.

Tablo 7. Davranışsal İnanç- Davranışa Yönelik Tutum Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Tahmin Hatası
1	,261 ^a	0,068	0,066	0,53192
F:43,134, s.d:1, p:0,000				
Bağımlı değişken: Davranışsal İnanç , Constant: Tutum				

Tutum değişkeninin bağımlı, davranışsal inanç boyutunu bağımsız değişken olarak belirlendiği regresyon modeline ait anlamlılığının sınıandığı F: 43,134 ve p<0,001 olduğundan genel regresyon modeli anlamlıdır.

Yapılan tekli regresyon analizi sonucuna göre “H₈: Öğrencilerin davranışsal inançları, davranışa yönelik tutumlarını etkilemektedir.” Hipotezi kabul edilmiştir.

Normatif inançların, özel normlar ile ilişkisini açıklayan regresyon analiz sonuçları Tablo 8’de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre normatif inançlar, özel normları %6,4 oranında açıklamaktadır.

Tablo -8 Normatif İnançlar – Özel Norm Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Tahmin Hatası
1	,254 ^a	0,064	0,063	1,10939
F:40,635, s.d:1, p:0,000				
Bağımlı değişken: Özel Norm, Constant: Normatif İnanç				

Özel norm boyutunun bağımlı, davranışsal inanç değişkeninin bağımsız değişken olduğu, regresyon modelinin genel anlamlılığının sınıandığı F: 40,635 ve p<0,001 olduğundan genel regresyon modeli anlamlıdır

Yapılan tekli regresyon analizi sonucuna göre “H₉: Öğrencilerin normatif inançları, özel normlarını etkilemektedir.” Hipotezi kabul edilmiştir.

Kontrol inançlarının, algılanan davranış kontrolüyle ilişkisini açıklayan regresyon analiz sonuçları Tablo 9’da gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre kontrol inançları, algılanan davranış kontrolünü % 2,8 oranında açıklamaktadır.

Tablo -9 Kontrol İnançları - Algılanan Davranış Kontrolü Regresyon Analizi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Tahmin Hatası
1	,169 ^a	0,028	0,027	0,79027
F:17,300, s.d:1, p:0,000				
Bağımlı değişken: Algılanan Davranış Kontrolü, Constant: Kontrol İnanç				

Algılanan davranış kontrolü boyutunun bağımlı, kontrol inançları değişkeninin bağımsız değişken olduğu, regresyon modelinin genel anlamlılığının sınıandığı F:17,300 ve p<0,001 olduğundan genel regresyon modeli anlamlıdır

Yapılan tekli regresyon analizi sonucuna göre “H₁₀: Öğrencilerin kontrol inançları, algılanan davranış kontrolünü etkilemektedir.” hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Kaynakların tükendiği, atıkların artarak ciddi çevre sorunlarına yol açtığı dünyada geri dönüşüm giderek önem kazanmasıyla çevreye doğrudan veya dolaylı olarak etki eden veya etkilenen bütün paydaşların üzerine sorumluluk düşmektedir. Geri dönüşüm bilincini aşılıp yaygınlaşmasını sağlayan devlet politikaları ve projeleriyle davranışın pekişmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle “sıfır atık projesi” bugüne kadar geri dönüşüm alanında yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olmuştur. Üniversitelerde “Sıfır Atık Projesi” kapsamında geri dönüşüm davranışının gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi için etkinlikler yapılarak bu projenin sürdürülebilirliği desteklenmiştir.

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin geri dönüşüm davranış niyetleri Ajzen’in Planlanmış Davranış Teorisi (PDT) modeli ile araştırılmıştır. Bu kapsamda İnönü Üniversitesinde 13 fakültede öğrenim gören 600 kişiden anket yöntemiyle veriler toplanmış ve geri dönüşüm davranışını etkileyen unsurlar incelenmiştir.

Çalışmada teorik modelde geri dönüşüm davranış niyetine ilişkin motivasyon, tutum ile açıklanmıştır. Öznel norm ise öğrencilerin çevreden kaynaklanan ve kampüste atıklarını ayırarak geri dönüşüm davranışına katılmak için algılanan sosyal baskı ile açıklanmıştır. Öğrencinin kampüs içerisinde geri dönüşüm konusunda bilinçlendirilmesi, nasıl yapılacağını bilmesi ve yeterli kaynağa sahip olduğunu düşünmesi, algıladığı kişisel kontrol algısı, algılanan davranış kontrolü ile temsil edilmiştir. Bu değişkenlere ek olarak Gadiraju’nun (2016) yaptığı çalışmadaki davranış niyetinin etkileyen değişkenlerde eklenmiştir. Öğrencilerin atık ayırımını kolaylıkla yapabileceğine inanması kolaylık ile açıklanmıştır. Toplum tarafından genel olarak benimsenip olgu haline gelen durumlar ahlaki norm olarak çalışmaya dâhil edilmiştir. Son olarak ise öğrencilerin geçmişte yaptığı davranışların davranış yeniden yapma niyetine etki olan geçmiş davranışlar modele eklenmiştir.

Çalışmada tutumun geri dönüşüm davranış niyeti üzerinde etkisi bulunamamıştır. Gadiraju (2016) da benzer bir sonuç elde etmiştir. Bu durumun tersine Ramayah vd. (2012), Arı ve Yılmaz (2019), Chen ve Tung (2010), Steova ve Alriksson (2017), Tonglet (2004), tutumun geri dönüşüm niyeti üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir. Bu durum öğrencilerin geri dönüşüme yönelik tutum geliştirebilir bile davranış niyetinde bulunmak için yeteri kadar etkili olmadığını göstermektedir.

Ayrıca çalışmada algılanan davranış kontrolünün de davranış niyetini etkilemediği ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Arı ve Yılmaz (2019), Gadiraju (2016), Ramayah vd. (2012), Chan ve Bishop (2013), Klöckner ve Oppedal (2011) ve Mosler (2008) algılanan davranış kontrolünün geri dönüşüm davranışı üzerinde etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Çalışmada geri dönüşüm davranış niyeti üzerinde özel normların Chen ve Tung (2010), Arı ve Yılmaz (2019) ve Steova ve Alriksson (2017)’nin çalışmalarına benzer şekilde olumlu etkisinin

olduğu görülmüştür. Ele alınan diğer çalışmalarda ise (Tonglet vd., 2004; Karim Ghani vd., 2013; Gadiraju, 2016; Knussen vd., 2004;) özne normlar geri dönüşüm niyetinin açıklayıcısı değildir.

Ahlaki normların geri dönüşüm davranış niyeti üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu görülmüştür. Gadiraju'da (2016) yaptığı çalışmada benzer bir sonuçla karşılaşmıştır.

Çalışmada geçmiş davranışların Gadiraju'nun (2016) alışmasında olduğu gibi geri dönüşüm davranış niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu görülmüştür.

Kolaylık algısı ise geri dönüşüm davranışının üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Yani öğrencilerin geri dönüşüm yapmayı kolay olarak algılamaları arttıkça bu davranışı yerine getirme niyetleri azalmaktadır. Bu sonucun aksine Gadiraju (2016) ise çalışmasında kolaylık faktörünün geri dönüşüm davranışı niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca Planlanmış davranış teorisi bileşenlerinden sadece özel normun davranış niyeti üzerinde etkisi varken ek değişkenler olarak Gadiraju (2016) ve şenyurt'un (2018) kullandığı ahlaki norm, kolaylık ve geçmiş davranış faktörlerinin davranış niyeti üzerinde daha fazla etkisi bulunmaktadır.

Sonuç olarak, öğrenciler geri dönüşümün kişisel olarak doğru olduğunu düşündükleri için bu davranışı gerçekleştirmektedirler. Kampüste geri dönüşüm konusunda daha önceden geri dönüşüm deneyime sahip olduklarında bu davranışa tekrar edeceklerdir. Öğrencilerin atıkların nasıl geri dönüştürüleceğini bildiklerinde ve dönüşüm sonucunda elde edilen ülke ekonomisi ve çevre üzerindeki etkisi bilincine sahip olduklarında, geri dönüşüm niyetini oluşturma olasılığı daha yüksektir. Öğrencilerin geri dönüşüm davranış niyetlerinin artırılması için farkındalık oluşturmak önemlidir. Bu amaçla geri dönüşüm faaliyetlerinin düzenlendiği noktalar artırılabilir. Yeni başlayan öğrenciler için oryantasyon programı düzenlenerek, geri dönüşüm faaliyetlerinin uygulandığı noktalar gösterilip, geri dönüşümün katkısı konusunda bilgilendirme yapılabilir. Faaliyetlerin sonucunda davranış tekrarını sağlamak için ödüller (kupon, indirim vs.) verilebilir.

KAYNAKÇA

Aguilar-Luzón, M. D. C., García-Martínez, J. M. Á., Calvo-Salguero, A., & Salinas, J. M. (2012). Comparative Study Between The Theory Of Planned Behavior And The Value–Belief–Norm Model Regarding The Environment, On S Panish Housewives' Recycling Behavior. *Journal Of Applied Social Psychology*, 42(11), 2797-2833.

Ajzen, I. (1991). The Theory Of Planned Behavior. *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.

Ajzen, I. (2002). Perceived Behavioral Control, Self-Efficacy, Locus Of Control, And The Theory Of Planned Behavior 1. *Journal Of Applied Social Psychology*, 32(4), 665-683.

Chan, L., & Bishop, B. (2013). A Moral Basis For Recycling: Extending The Theory Of Planned Behaviour. *Journal Of Environmental Psychology*, 36, 96-102.

Chen, M.-F., & Tung, P.-J. (2010). The moderating effect of perceived lack of facilities on consumer' recycling intentions. *Environ. Behav.* 42, 824–844.

Çatı, K., & Koçoğlu, C. M. (2008). Müşteri Sadakati İle Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (19), 167-188.

De Leeuw, A., Valois, P., Ajzen, I., & Schmidt, P. (2015). Using The Theory Of Planned Behavior To Identify Key Beliefs Underlying Pro-Environmental Behavior İn High-School Students: Implications For Educational Interventions. Journal Of Environmental Psychology, 42, 128-138.

Dervişoğlu, S., & Kılıç, D. S. (2012). Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Geliştirilen Su Tasarrufu Davranışı Anketi, 10. Ulusal Fen Bilimleri Ve Matematik Eğitimi Kongresi.

Doğan, M., Rana, Ş., & Yılmaz, V. (2015). İnternet Bankacılığına İlişkin Davranışların Planlanmış Davranış Teorisi Ve Teknoloji Kabul Modeli Kullanılarak Önerilen Bir Yapısal Eşitlik Modeliyle İncelenmesi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 1-22.

Erkan, A. R. I., & Yılmaz, V. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Evsel Atık Ayırma Davranışlarının Planlı Davranış Teorisi Yardımıyla Araştırılması. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 9(1), 53-68.

Erten, S. (2002). Kız Ve Erkek Öğrencilerin Evde Enerji Tasarrufu Yapma Davranış Amaçlarının Planlanmış Davranış Teorisi Yardımıyla Araştırılması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22(22).

Gadiraju, T. (2016) Investigating the determinants of recycling behavior in youth by using Theory of Planned Behavior Unpublished Master's Thesis (Florida, USA: College of Arts and Sciences, University of South Florida)

Greaves, M., Zibarras, L. D., & Stride, C. (2013). Using The Theory Of Planned Behavior To Explore Environmental Behavioral Intentions İn The Workplace. Journal Of Environmental Psychology, 34, 109-120.

Harland, P., Staats, H., & Wilke, H. A. (1999). Explaining Proenvironmental İntention And Behavior By Personal Norms And The Theory Of Planned Behavior 1. Journal Of Applied Social Psychology, 29(12), 2505-2528.

Karatekin, (2013) Öğretmen Adayları İçin Katı Atık ve Geri Dönüşüme Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:4, Sayı:10 ss: (71-90)

Kement, Ü. (2013). Genişletilmiş planlanmış davranış teorisi modeli kapsamında otel müşterilerinin yeşil yıldızlı otelleri tekrar ziyaret etme niyetlerinin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Klöckner, C.A., & Oppedal, I.A. (2011). General vs. Domain Specific Recycling Behaviour-Applying A Multilevel Comprehensive Action Determination Model to Recycling in Norwegian Student Homes. Resources, Conservation and Recycling, 55, 463-471.

Macovei, O. I. (2015). Applying The Theory Of Planned Behavior İn Predicting Proenvironmental Behaviour: The Case Of Energy Conservation. Acta Universitatis Danubius. Œconomica, 11(4), 15-32.

Madden, T. J., Ellen, P. S., & Ajzen, I. (1992). A Comparison Of The Theory Of Planned Behavior And The Theory Of Reasoned Action. Personality And Social Psychology Bulletin, 18(1), 3-9.

Mosler, H.J., Tamas, A., Tobias, R., & Caballero Rodríguez, T. (2008). Guzmán Miranda O. (in press): Deriving interventions on the basis of factors influencing behavioral intentions for waste recycling, composting and reuse in Cuba. Environment and Behavior, 40(4), 522-544.

Nigbur, D., Lyons, E., & Uzzell, D. (2010). Attitudes, Norms, Identity And Environmental Behaviour: Using An Expanded Theory Of Planned Behaviour To Predict Participation In A Kerbside Recycling Programme. *British Journal Of Social Psychology*, 49(2), 259-284.

Oreg, S., & Katz-Gerro, T. (2006). Predicting Proenvironmental Behavior Cross-Nationally: Values, The Theory Of Planned Behavior, And Value-Belief-Norm Theory. *Environment And Behavior*, 38(4), 462-483.

Ramayah, T., Lee, J.W.C., & Lim, S. (2012). Sustaining The Environment Through Recycling: An Empirical Study. *Journal of Environmental Management*, 102, 141-147.

Rhodes, R. E., Beauchamp, M. R., Conner, M., De Bruijn, G. J., Kaushal, N., & Latimer-Cheung, A. (2015). Prediction Of Depot-Based Specialty Recycling Behavior Using An Extended Theory Of Planned Behavior. *Environment And Behavior*, 47(9), 1001-1023.

Şenyurt, E. (2018). Predicting Recycling Behaviors Of Preschool Teachers By Incorporating Additional Variables Into The Theory Of Planned Behavior (Doctoral Dissertation, Master Thesis, Middle East Technical University).

Tekkaya, C., Kılıç, D. S., & Şahin, E. (2011, April). Geri Dönüşüm Davranışının Planlanmış Davranış Teorisi İle Açıklanması: Sürdürülebilir Bir Kampüs İçin Geri Dönüşüm Anketi. In 2nd International Conference On New Trends In Education And Their Implications (Vol. 27, P. 29).

Tonglet, M., Phillips, P.S., & Read, A.D. (2004). Using The Theory of Planned Behaviour to Investigate The Determinants of Recycling Behaviour: A Case Study From Brixworth, U.K. *Resources, Conservation and Recycling*, 41, 191-214.

Ünlüöner, K., & Işın, A. (2018). Türkiye'ye Gelen Yabancı Turistlerin Yerel Yiyecekleri Tüketme Niyeti Üzerine Planlı Davranış Teorisi Kapsamında Bir Araştırma (Within The Scope Of Planned Behavior. *Journal Of Tourism And Gastronomy Studies*, 662, 689.

Yılmaz, V., & Doğan, A. G. M. (2016). Planlanmış Davranış Teorisi Kullanılarak Önerilen Bir Yapısal Eşitlik Modeli İle Geri Dönüşüm Davranışlarının Araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(5 (Özel Sayı)), 191-206.

Yüzüak, A. V. (2017). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Davranışlarının Planlanmış Davranış Teorisi Temelinde Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü / Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı / Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı*. Yayımlanmamış doktora tezi.

NEVRUZ‘UN MİTOLOJİK VE TARİHİ KAYNAKLARI, TÜRKİYE VE AZERBAIJAN’DA MELO-POETİK HUSUSİYETLERİ***Dr. Daimi CENGİZ*****Özet**

21 Mart Kuzey yarımkürede antik döneme dair mitolojide karanlık-aydınlık, yaz-kış, yeni-eski, doğum-ölüm, kıtlık-bolluk çatışması ekseninde Babilde Akitu, Anadolu’da Prulliyas ile ölüp-dirilen tanrılar adına düzenlenen festivaller ile kutlanmıştır. Tarihte Çemşit’in tahta çıkışı, Kava ve Feridun’un Dehhak’ı öldürmesi; ve Hz. Ali’nin doğumu, bahar ve yeni yıl kutlamaları şeklinde icra edilmiştir.

Nevruz, Çin’den Roma’ya kadar pek çok halkın 21 Mart’ta değişik adlar ile “ yeni“ ortak paydası altında kutlanagelen; felsefe, edebiyat, müzik, itikat, spor, yemek, oyun, giysi, gravür ve resim alanlarında yaratıcılığı olan bir ritüeldir.

Bu geniş coğrafyanın halk kültüründe adalet, eşitlik, barış, diriliş, kurtuluş temennileri ile anılır olmuştur. Özellikle şiirin dizelerinde ve musikinin melodi ve makamlarında çok ciddi yaratıcılığa neden olmuştur. Melo-poetik hususiyetleri önde olan bir ritüeldir. Onun özünün taşıdığı mesajlar Birleşmiş Milletler’e esin kaynağı olduğu için 21 Mart “İrkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Mücadele Günü“ olarak kabul olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Nevruz, Nevruz’un Mitolojisi, Nevruz’un Tarihi, Nevruz ve Müzik, Nevruz ve Edebiyat.

MYTHOLOGICAL AND HISTORICAL SOURCES OF NEVRUZ, ITS MELO-POETIC CHARACTERISTICS IN TURKEY AND AZERBAIJAN**Abstract**

March 21 was celebrated in the Northern Hemisphere with the festivals organized in the name of the gods who died and resurrected with Prulliyas in Anatolia, in the axis of the dark-light, summer-winter, new-old, birth-death, famine-abundance conflict in the mythology of the ancient period. In history, the ascension of Çemşit to the throne, the Kava and Feridun killing of Dehhak; and Hz. Ali's birth was performed as spring and new year celebrations.

Nevruz is celebrated under the "new" common denominator of many people from China to Rome on March 21 with different names; it is a creative ritual in the fields of philosophy, literature, music, belief, sports, food, play, clothing, engraving and painting.

In the folk culture of this wide geography, it has been remembered with its wishes for justice, equality, peace, resurrection and salvation. It caused serious creativity especially in the lines of poetry and in the melody and modes of music. Melo-poetic is a ritual with prominent features. Since the messages carried by its essence inspired the United Nations, 21 March has been accepted as the “Day of the Struggle against Racism and Discrimination”.

Keywords: Nevruz, the Mythology of Nevruz, the History of Nevruz, Nevruz and Music, Nevruz and Literature.

* Bu makale, yazarın aynı başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Munzur Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü.

ORCID NO:0000- 0002-8034-9127

d.cengiz@gmx.net

Araştırma Makalesi.

Sayfa Sayısı: 885-910

Makale Geliş Tarihi: 08.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 01.07.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

GİRİŞ

Hem tarihi kaynaklarda hem de mitolojik kaynaklarda Nevruz ritüeli icralarını tasnif etmek güçtür. Çünkü mitolojik öğeler tarih olaylar ile beslenmiştir. Hemen hemen bütün tarihi kaynaklar Nevruz'un tarihi konusunda mitolojiyi referans verir. Antik döneme ait tarih ile mitoloji içiçe geçmiştir. Olayları aydınlatmak için bazen tarih mitoloji için aralanan kapı, bazen de mitoloji tarih için aralanan kapı rolünü üstlenir.

Astrolojik orjine ve mitolojik kaynağa dayanan Nevruz, ritüel olarak programsal ve törensel söylencedir. Söylenceler, olağanüstü karakterlerin eylemlerinin (insan ve doğaüstü) anlatıldığı, anlatanların da doğruluğuna ve kutsallığına inandığı öykülerdir. Geniş bir mekâna ve derin bir zaman dilimine yayılan, olağanüstü öykülerle örülen, gerçek ile düşün karışımı öykülerdir.

Söylenceler bir zaman sonra ritüelden kopup edebi ürünlere de dönüşebilirler. Dini iken dindışı formda eğlence amaçlı da icra edilebilirler. Ancak bu dönüşüme rağmen taşıdığı motiflerle yine de tarihin değişik evrelerinden ve dönüşümlerden mesajlar verirler.

Ritüel realite ile bire-bir örtüşmek durumunda değildir. Gerçek olması da gerekmiyor. Aslolan onun halkın nezdindeki kabulüdür. Onun ne olduğundan ziyade onunla ne yapılmak istendiği önemlidir. O tarihsel alt-üst oluşlarda ihtiyaca göre içerik kazanır.

Ritüeller mitik karakter kazanabilirler. Kozmik öğelerle bezenip başka adlar altında yoluna devam edebilirler. İhtiyaca, zaman ve mekâna bağlı olarak taşıdıkları mesajları kodlarlar. Bu kodları taşıyan ritüeller, halk kültürünün değişik alanlarına ve mekansal yaygınlığa nüfuz ederler.

1. AMAÇ

Çin'den Roma'ya kadar çok geniş bir coğrafyada antik dönemden günümüze kadar çeşitli adlar altında kutlanan Nevruz'un tarihi ve mitolojik kaynaklardaki izleğini sürmek ve günümüze taşıdığı mesajlarını belirlemektir. Ayrıca araştırmamızın amacı Nevruz'un özellikle Türkiye ve Azerbaycan'da edebiyat ve müziğe (melo-poetik) olan yansımaları ve yaratıcılığının ortak paydalarını tespit etmeyi de kapsamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma 2002-2006 yılları arasında özellikle Türkiye ve Azerbaycan'da yapılan alan çalışmaları ve literatür taraması esasında yapılmıştır. Nitel araştırma olup alanda mülakat ve gözlem yöntemi kullanılarak kaynak kişilerden ritüele dair kayıtlar alınmıştır. Gerekli literatür için Türk, Azeri, İran, Rus ve Batı'nın yazılı kaynaklarından istifade edilmiştir. Alan ve arşiv verilerine dayanarak çözümlenmiştir. 4 yıllık çalışmada toplam 234 yazılı kaynak ve 42 sözlü kaynaktan istifade edilmiştir. Ancak bu sınırlı özet incelememizde 60 kadar yazılı, 4 sözlü kaynak kullanılmıştır.

3. MİTOLOJİK KAYNAKLARDA NEVRUZ KUTLAMALARI

H. Hooke, mitosun (söylence) işlevini şöyle açıklar: "Mitos belli bir düş gücünün (imgelemin) ürünü olup, belli bir şey yapma niyetini gösterir... mitos hakkında sorulması gereken doğru soru, mitosun gerçek olup olmadığı değil, «onunla/mitosla ne yapmak niyetinde olduğun» sorusudur"(Hooke;1993:9).

Mitosun en eski türü olan "ritüel mitosu"da adını işlevinden alır ve ritüelin istenen sonucu sağlamasına yardımcı olur(Hooke;1993: 11).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Ritüelli söylence cansız, ruhsuz bir tasarım değildir. Söylenceyi gerçekleştirenlerin ve yaşayanların ortak hafızasını ve yasayan geçmiş tarihini içerir. Ritüel yüce ve üstün olanın gücünü taşıyan, ifade eden, imgeler ve simgelerle örülmüş nesnel anlatımdır. Hancerlioğlu'nun Durkheim'den aktardığı tanıma göre ritüel; "toplumsal ve ortak duygunun nesnel anlatımıdır. Üstün gücün simgesel anlatımıdır"(Hancerlioğlu;1975:576).

O. Hancerlioğlu kozmik söylencenin alanını şöyle çizer: "Evrenin yaratılışı (kozogoni), tanrılar (teogoni), insanlar (antropogoni) ve eskatoloji söylencenin alanını oluşturur." Devamla bu gizemsel aleme dair Levi Bruhl'den şu aktarmada bulunur: "Gizemsel alemin içinde yaşanan çağın tasarımına rastlamak mümkündür"(Hancerlioğlu;1975: 161).

Avrupalıların deyişi ile mitiko- ritüel Nevruz; kozmik, teogonik ve antropogonik öğeler taşır. Diğer bir ifadeyle evrenin, tanrının ve insanın yaratılışına 21 Mart ritüellerinin varyantlarında rastlanır. Nevruz mitolojisi bu üç alanı da kapsar.

Nevruz ritüelinde tanrılar, yarı tanrılar (kral tanrı) ve kahramanlar mitolojik Nevruz tasarımında kozmik, yarı kozmik ve kozmik olmayan özneler olarak ilerleyen tarihsel süreçte yerlerini alırlar.

Söylence mitolojik kaynağa dayanabilir. O'nun olağanüstü karakterlerini, eylemlerini anlatması, "gerçek dışılığı" ve "olağanüstülüğü" dikkate alınarak bir tarafa itilmemelidir. Ama büsbütün gerçek olduğu da düşünülmemelidir. Söylencenin gerçekliği ve gerçek dışılığı arasındaki sınırı iyi çizmek gerekir. Onun tarihsel arka planı iyi irdelenmeli, simgelerin tarihsel değişimini anlamak, doğru analiz etmek gerekir. Yani söylenceyi oluşturan mitolojik öğeler kendi tarihsellikleri ve imkânları içinde analiz edilmelidir. Günümüz ve geçmişteki anlatımı, toplumsal ve tarihsel nesnellik ile birlikte irdelenmelidir.

Söylencenin yöreden yöreye, halktan halka geçerken içeriği değişir. Biçimini farklı motifler bezer. Bu yanı ile statik değil dinamiktir.

Söylencenin kalıcılığını, ulusal ve uluslararası boyuta sıçramasını, içerik ve biçim değiştirmesini şöyle ifade edebiliriz: Toplumu derinden sarsan bazı tabiat ve toplum olayları, taşıdıkları mesajın ağırlığı, içeriği ve toplumsal ihtiyaca verdiği cevap oranında toplumun bilincine yerleşirler. Bu olaylarda yaşamından önemli motifler bulan toplum, hafızasına bu etkin edinimi kazıyarak kuşaklar boyu aktarımı sağlar. Söylence yer ve zaman güzergâhında hayal gücünün de zorlamasıyla beslenir. Çekirdek olay giderek büyür ve güçlenir. Dar alana hapsolmayan, evrensel boyuta sıçrayan söylenceler yerel renklerini de yer yer korurlar. Bu söylencenin özünün ve biçiminin farklı zaman ve mekânda bazı iç ve dış dinamikler sonucu değişimidir. Teması değişirken, kahramanı ve kadrosu da değişir. Yer değişirken zaman da değişir. Ya da bunlardan biri değişir. Kahraman soyut iken somut olur. Söylencenin uğradığı bu başkalaşım düzeyinin, uzun zaman ve mekân katetmek ve evrensel boyuta sıçramak ile doğrudan alakası vardır.

Halkın hayatında önemli iz bırakan olay esrarlı hâle gelirken, olayın ilk izleri bazen kaybolur. Ya da sonraki izlerin örtüsü altında değişik biçimde inadına direnir. İçeriği ile evrensel boyut kazanmış söylence yer yer ulusal biçimler altında yoluna devam eder. Diğer bir ifade ile derinliğine esrarını koruyan söylence, çoğunlukla en son etkin motifin damgasını taşır. Tema bu motifin etrafında yeniden dokunurken; kenara itilen, biçim ve ayrıntıda daha eski olan motifler de baskın motifi kuşatırlar. Temel mesajı veren motifler, güçlü mesajları ile dibte (altta) tınlayıp duran temel motiflerdir. Halk kültürünün bu örnekleri bir madalyonun iki yüzü gibidir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

H.H. Hooke'nin mitos ve ritüele dair şu tespitleri dikkate değerdir: "Ritüellerin, içinde son derece önemli bir rol oynadıkları uygarlığın önemini yitirip yok oldukları ya da biçim değiştirdikleri gözlemlenmektedir. Böyle durumlarda önemini yitiren ritüellere bağlı mitosların söz konusu ritüellerle bağlantılarından kurtulup, edebiyat ürünleri olarak öteki halkların edebi gelenekleri içine sızdıklarını görürüz... Babilonya "yaratılış mitosu" odağındaki bir öge olan «ejderin öldürülmesi» mitosu, «Persus ile Andromeda», «Herkül ile Lerna Ejderi Hidra», «Siegfred ile Fafnir», «Beowulf ile Grendel» efsanelerinin doğmasına" yol açmıştır (Hooke; 1993: 16).

Söylenceler toplumsal realite ile tamamen örtüşmek mecburiyetinde değildirler. Bazen statükoyu korur pozisyonda iken, bazen statükoyu yıkmaları araçları oluverirler. Bazen bir inancı ve rejimi meşrulaştırırlar. Bazen onu devirmenin, dönüştürmenin aracına dönüşüverirler. Genellikle kutsanırlar.

Eaglaton; "ezilen grupların kendi içlerinde tarihlerine dair epik öyküleri, şarkıları ve ritüelleri kutsadığını, dayanışma için ortak kolektif simgeler yarattıklarını"(Eaglaton;1996:266). anlatır.

Söylenceler bazen ideolojilerin denetimine de girerler. Diğer bir ifade ile ideolojik içerik kazanırlar. Tarihsel olaylara ve ihtiyaca göre... Örneğin ezilen halkların ulusal ve toplumsal kavgalarının hizmetine girerler. Bu durumda mitos siyasetin ve ideolojinin nesnesi olur. Mitos modern toplumlarda yeni tasarımlarla üretilir. Diğer bir ifade ile söylence ideolojik içerik kazanabildiği gibi ideolojiye de dönüşebilir. Örneğin Türk Dünyası'nda "Kızıl Elma" söylencesi bir ideolojiye evrilir. Musa Peygamberin on emri "Siyonizm" adlı ideolojiye dönüşür. Nevruz söylencesi ise 20. yy'da yer yer Türk ve Kürt milliyetçilerinin elinde ideolojik içeriğe kavuşur.

Söylenceyi canlı bir organizma gibi algılamak gerekir. O bazen ideolojilerin sığındığı mekân iken bazen başlı başına ideoloji oluverir. Söylencenin dinsel, ulusal ve sınıfsal içerik kazandığını kutlamalarda görmek mümkündür. Örneğin Sovyetler Birliği'nin kimi Türk cumhuriyetlerinde köylülerin "Kolhoz Bayramı" olarak da kutlandığını biliyoruz.

Söylencesi olan bir ritüel olarak Nevruz, genel olarak söylenceye dair yaptığımız tanımlama ile önemli oranda örtüşmektedir. Temsil ettiği karakterler ve mitolojik öğeleri ile Nevruz birçok söylence gibi mitiko-ritüeldir. Bu noktada Nevruz'un söylence mi? Düzmece öykü mü? Tarihsel realite ve kişilerle ilişkisi var mıdır? Hangi sınıfa, ulusa aittir? Kimliği nedir? sorularını beraberinde getirmektedir.

Dört mevsimin görüldüğü alanlarda; bahar ekinoksuna denk ve ekinoksa yakın zamanda farklı adlarla kutlanan, astrolojik orijinli kozmik öğelerle bezenmiş ve mitik karakter taşıyan bahar ritüelleri vardır. Ön Asya ve Orta Asya halklarında daha çok "Nevruz" ve başka adlar altında kutlanan bu bayramın tarihsel arka planı (antik bahar kutlamaları dahil) varyantları ile birlikte dikkate alınarak analiz edildiğinde, ritüelin portresi daha da belirgin ortaya çıkacaktır.

Değişik mitik öykülere bağlanan Nevruz, Ön Asya ve Orta Asya halklarının tarihsel derinliğine ve mekânsal yaygınlığına nüfuz etmiş mitiko-ritüeldir.

Nevruz İran'da Cemşid'in tahta çıkışına, yer yer Feridun'un Dehhak'ı tutsak edişine, özellikle Anadolu Alevî-Bektaşilerince Hz. Ali'nin doğumuna, kimi Kürt yerleşim alanlarında Demirci Kava'nın Dehhak'ı öldürüşüne, kimi Orta Asya Türk halklarında Börtecine'ye bağlanır. Nevruz yakın ve uzak dönemde siyasal, ulusal, dinsel ve sınıfsal tema ile kutlanagelmiştir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Nevruz ya da 21 Mart merasimleri antik dönemden günümüze dek “yaratılış” ile ilişkili kutlanmıştır. Örneğin gök cisimlerinin oluşumu, tabiatın uyanışı ve canlanması, yeniden doğuş, diriliş ve kurtuluş temaları ile...

Nevruz ritüeli ya da 21 Mart kutlamaları temalarının tümü “yeniden yaratılış” ortak paydası altındadır. Nevruz mitolojisinin benzer teması halk kültürünün edebi ürünlerinin değişik formlarında (efsane, destan, öykü vb.) görülür. Nevruz’dan bağımsız ama onun benzer teması ile örtüşen (kurtuluş, yaratılış vb.) efsanelere, destanlara ve öykülere halkların kültüründe sıkça rastlanır. Son yüzyılda bu edebi formlarda işlenen benzer temalar Nevruz’a da uyarlanmıştır. “Modern kurtuluş mitosu” adı altındaki bu yaratma çabalarına şu örnekleri verebiliriz: Örneğin kimi milliyetçi Türk aydınları “yaratılış” ve “kurtuluş” u esas alan Ergenekon efsanesindeki demircinin demir dağı eritip Ergenekon’dan çıkışı ve Moğol hanlarının 21 Mart’ta örs üzerinde çekiçle demir dövme geleneksel eylemini Nevruz-Ergenekon-Türk üçlemesi ile buluşturdular.

“Ulusçuluk” akımına paralel olarak özellikle Türk ve Kürt ulusçu aydınlarca üzerinde yer yer oynanılan Nevruz, yeniden örgütlenip biçimlendirilmeye çalışıldı. Bu bahar ritüeline her iki ulus aydınlarınca adeta “kimlik inşası” vazifesi verildi.

Kimi kaynaklarda Çarlık Rusyası despotizmine; gerileme ve yıkılma sürecinde Rus egemenliğine dönüşen Sovyet Birliği’ne, İran’da Şah ve Molla rejimlerine karşı Nevruz’un Türk ulusçuluğunun kimlik inşasında yer yer kullanıldığına rastlanılmaktadır. Buna benzer bir teşebbüse Türkiye’de Kürt ulusalcı çevrelerin de kalkıştığı görülmektedir.

İrani halkların sonbahar ekinoksuna denk düşen Mihrican söylencesi, Kürt ulusal çevrelerince değişime uğratarak, belli bir kalıba sokularak yeniden modern mitos olarak üretilmiştir. (Mutlu;1975:34). Bu ritüel “kurtuluş” mitine ve “kimlik inşası” aracına dönüştürülmüştür. Kürt ulusçu aydınları Şahname’de geçen “Dehhak’ın yaralarına beyinleri sürülme istenen gençlerden biri her seferinde dağa salındı, bunlar dağda çoğalarak Kürt kavmini oluşturdu” söylencesinden hareketle Nevruz-Kava-Kürt üçlemesini kurguladılar. “Modern kurtuluş mitosu”nu yaratmaya, bu mitosu geniş alanda kullanıma, koşuma sürmeye çalıştılar.

Tanınmış Rus bilim adamı I.S. Broginski, Tacik folklorunda bir titan olan “Ejderha Adam” mitosundan şöyle bahsetmektedir: “Ajdahak, Ajdar adlı ejderha obrazı Tacik folklorunda meşhurdur. O, kâh omuzlarında yılanlar çıkan insan şeklinde, kâh korkunç yılan olarak tasavvur edilmiştir”(Broginski;1984:296,298). J. Rypka ise Tacik Folklorunda olan bu efsane ile bağlantılı “Kava” simgesinin tiranlara karşı “kurtuluş” simgesi olarak kullanıldığını şöyle ifade etmektedir: “Kava’nın bir dönem Taciklerin halk şarkılarında tiranlara direneni, halk kavgasını ve sınıf kavgasını simgelediği biliniyor”(Aksoy;1998:18).

Curtberson’a göre Şahname fragmanları içinde yer alan aynı efsanenin mitosları olan Dehhak ve Feridun’un rolü, ikinci dünya savaşında Taciklerce Alman Faşizmine karşı Şahname’nin bazı fragmanları ile kullanıldı(Aksoy;1998: 18).

Söylence ya da ritüelli söylence olan Nevruz’un zengin içeriği, zaman ve mekâna göre değişimi, özü ve biçimi, Nevruz’u farklı amaçlar için kullanıma ve koşuma sürmektedir. “Modern kurtuluş miti” yapmaya müsait kalmaktadır. Ulusal kimlik inşalarında bir „vazgeçilmez“ olarak kullanılmaktadır.

4. NEVRUZ VE TANIMI

Nevruz; İrani diller ailesine ait bir sözcük olup “nev” ve “ruz” sözcüklerinin terkiibinden oluşmaktadır. Nevruz “yenigün”ün anlam karşılığıdır. Güneş takviminin 7. ayı olan Fervendin

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(Mart)'in birinci gününe ve bahar ekinoksuna denk gelen gündür. Burhan-ı Gate'nin Kamus'unda Nevruz, "Cemşid'in Azerbaycan'da tahta çıkışı"(Burhan-ı Gate;1984:7) ile ilişkilendirilmektedir.

İslam ansiklopedisine göre Nevruz, "Akamenidler (MÖ.558-331) Dönemi'nden beri kutlanagelen ve İran Şemsi (Güneş) Takvimi'nin birinci günü (Rumi 9 Mart ve Miladi 21 Mart) olarak kabul edilmektedir. Güneşin Koç burcu mntikasına girmesi ile 21 Mart Bahar Ekinoksu'na yani Nevruz'a girilmektedir. Yeni yılın yeni gününe..."(Spiegel;1964:4008).

R. Levy de Nevruz'a dair şu tarihi tanımlamada bulunur: "İran hanedanları Akamenidler Dönemi(MÖ.558-331)'nde resmi yıl güneş koç burcuna girdiği zaman Nevruz ile başlamakta idi. Aynı anane Sasaniler (MÖ 225-MS 632) zamanında da devam etti. Halk Nevruz dolayısı ile büyük şenlikler yapardı"(Leviy;1964:9).

Kaşgarlı Mahmut (11.yy'ın II. yarısı) Divan-ı Lügat'it Türk'te göçebe ve Müslüman olmayan Türklerin yüzyıllardır kullandıkları 21 Mart başlangıçlı 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nden hareketle Nevruz ve yeni yıl fasıllarını şöyle tasnif etmektedir: "Türkler yılı dört fasıla bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir. Yeni Gün (Nevruz)'den sonra İlkbahar'a "Oğlak ay" sonra da "Uluğ oğlak ay" derlerdi"(Qiyasi;1984:10).

Semsettin Sami'nin Kamus-i Turki'sinde ise Nevruz yani yeni gün, eski iran takviminde ve Takvim-i Celali'de yılbaşı ve yılın bahar habercisi olan gün olup, Rumi Mart 9'una tesadüf ederdi. Qiyasi Lügatı'nda ise Nevruz şöyle tanımlanır: "Nevruz Fervendin ayının birinci günüdür ki; bu günde güneş Koç burcuna dahil olur. Nevruz «Şaha verilen hediye» demektir."(Qiyasi;1984:296).

İslam Ansiklopedisi, R. Leviy, K. Mahmut, Kamus ve Qiyasi Lügatı'ndan çıkardığımız sonuca göre, Nevruz tabiat takvimi içinde anlam kazanmaktadır. O her halükarda yılın döngüsü ve tabiatın canlanması ile koşut düşünölmeli ve değeriendirilmelidir. Yeni yılın yeni günü olup baharın başlangıcıdır.

M. Eliade'nin İslam Tarihçisi Gazwini'den Nevruz'un tanımına dair yaptığı aktarma Avesta'nın Yestler kısmındaki tanımla paralellik arz eder. Gazwini, Nevruz'da tanrıların ölüleri dirilttiğini söylerken şu ifadeye yer verir: "Onlara ruhlarını geri verdi ve göge emir verip yağmur yağdırdı. Böylece insanlar o gün toprağı sulama adetini başlattılar"(Eliade;1994:19).

A.X. Deylemani Nevruz'a dair Avesta'nın Yestler kısmında: "Nevruz Bayramı'nda pak ruhlar göklerden yere gelip öz nesillerine baş çekerler"(Deylemani;1963:17) ifadesini aktarmaktadır. Deylemani yine aynı eserinde El Buruni'den de şu aktarmayı yapar: "Fervendigan günlerinde (Nevruz'da -DC) İranlılar özellikle Fars ve Harzemlilerin ahalisi evlerin damında ölülerin ruhuna yemek verirler, hoş kokular serperler"(Deylemani:1963: 4).

Gazwini, Deylemani ve Avesta'ya göre Nevruz; "ölüp-dirilme", "ruhları diriltme" ve "yaşatma" teması ile özdeşleşmektedir. Ölülere dair benzer inanç Anadolu'daki İrani kökenli halklar arasında da mevcuttur. Kaynak kişi Beser Cengiz Tunceli'de Nevruz'da dam başına gelen ölülerin ruhu için yağdan tütsü yapma inancından bahseder. Cengiz'e göre bu tütsünün kokusunu alan ölüler geldikleri mekana geri dönerler. Bu inanç pratiğı de İran coğrafyasındaki uygulamanın devamıdır.

İran coğrafyasında Sasaniler Dönemi'nden beri Nevruz kutlamalarının yapıldığını yazılı kaynaklardan biliyoruz. "Adalet" ve "özgürlük" temalarının ön plana çıktığı bu kutlamalar için Ömer Hayyam'dan aktarmada bulunan Cristensen; "Nevruz'da Sasani din adamı Mubed-i Mubedyan, önünde diz çöken Sasani Hanedanına şu temennilerde bulunduğunu ifade eder: «Ey Hanedan! Uzun yıllar yaşa, Şad ol! Yüksel! Halka karşı adaletli ve doğru ol! Kartalın yüksek uçsun. Alimler ve iş bilenler yanında toplansın. Evin abad, mülkün geniş olsun. Bu Fervendin (Mart-DC) ayının bayramında (Nevruz'da- DC) azadlığa destek ol "(Cristensen;1966:324).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

46 yıl İran halk kültürü üzerine çalışma yapan Cristensen, Sasani Dönemi Nevruz kutlamalarındaki “adalet” anlayışına dikkati çeker. Sarayda adet olarak her yıl Nevruz günü halkın şikayeti dinlenir. Şah din adamı karşısında şu itiraflarda bulunur: “Tanrının dergahında şahların günahından büyük günah yoktur. Şah’ın vazifesi halka hizmet etmek ve adaletli olmaktır”. (Cristensen;1966:324).

Yine Sasaniler Dönemi’nde Nevruz’un özüne uygun diğer bir icraat ise affettir. A. Ekber Daxhoda’ya göre “Nevruz’un 6. günü toplanan hakimler ve Sah halkın problemlerini çözmek için himmet gösterip mahpusları salıverir” (Dahhoda; 1998:20198). Aynı iddia El Biruni tarafından da ileri sürülür.

Antalya’nın Korkuteli ilçesinde Türk Tahtacı Alevileri arasında yaptığımız alan araştırmasında Nevruz’da “barış” ve “özgürlük”ü ifade eden “kafesten kus uçurma” adetine rastlanılmaktadır(Cengiz; 2004:15). Bu adet Sasani Dönemi Nevruz kutlamalarında da mevcuttur. A. Ekber Daxoda bu kültürel sürekliliğin tarihsel arka planına dair benzerliği şu örnekle ifade eder: “Sasani Hanedanları Nevruz Bayramı’nda sembolik olarak her gün bir beyaz kartal azad ederlerdi”(Dahhoda;1998:16). Beyaz renk “barış”ı uçurma eylemi ise; “özgürlük”ü ifade eder. Rus bilim adamı V. A. Miranov da benzer tarihsel ve kültürel sürekliliğe parmak basmaktadır. Miranov’a göre “kafesteki kuşun azad edilmesi” adı altında Mart ayında Nevruz ile çakışan günlerde Rusya’nın Kirov şehrinde Slav kökenli halk tarafından yapılmaktadır(Miranov;1991:41).

Hıristiyan aleminin Paskalya Bayramı ile de oldukça örtüşen Nevruz, özellikle İrani, Turani ve bazı Sami kökenli halklar coğrafyasının 21 Mart bahar ritüeli olarak Navriz, Nooruz, Nevruz, Newruz, Iyd-i sagd, Sersale, Neue Marti vd. adlarla kutlanmaktadır. Bu bahar ritüeli, Çin’den Roma’ya, Orta Asya’dan Mezopotamya’ya ve Mısır’a kadar geniş bir coğrafi bölgede icra edilmektedir. Hatta dört mevsimin belirgin olduğu coğrafyada değişik isimlerle 21 Mart ve bu tarihe yakın günlerde “yeniye kavuşma“ teması adı altında kutlanmaktadır.

5. NEVRUZ VE TARİHİ

Nevruz ya da 21 Mart bahar ekinoksu ritüeli, dört mevsimin ayırt edildiği coğrafya ve iklim kuşağında yaygın bir mekan ve derin zaman boyutuna yayılmış ritüeldir. “Nevruz” ya da başka adlarla 21 Mart ve ona yakın günlerde yapılan bu ritüel; “özgürlük”, “adalet”, “barış”, “diriliş-doğuş”, “eşitlik”, “bolluk-bereket”, “sağlık-şifa”, “aydınlık“ vb. kavramlarla anılan dilek ve temennilerin aracı olmuştur.

Antik döneme ait arkeolojik bulgulardan, orta ve yakın çağlara ait tarihi yazmalardan, saha derlemelerinin materyallerinden, Nevruz ritüelini bezeyen kozmik, astrolojik, tabiat ve toplumsal kültürden, simgeler ve sembollerden bu ritüelin binlerce yıllık geçmişinin olduğunu biliyoruz.

Yerleşik hayat tarzı, tarım-ekin mevsimine giriş, tabiatın zorluklarından sıyrılma, dölleme, çoğalma, bolluk-bereket, sağlık-şifa temennilerinin izlerini Nevruz kutlamalarını bezeyen temsili sembollerde ve simgelerde bulmak mümkündür. Bu sembol ve simgelerin her biri değişik yaşam tarzını, toplumsal yapıyı, tarihsel dönemi temsil etmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Nevruz uzun tarihsel süreçte oluşmuş bir ritüeldir.

Nevruz’a dair değişik söylencelerden de anlaşılıyor ki; O, değişik coğrafi bölgelerde ve dönemlerden kalma bir söylencenin ve tarihsel olayların birbirine eklenmesi sonucu oluşmuş “mitiko-ritüel”dir. Söylenceyi karmaşık eden ve zenginleştiren, Nevruz’un kutlandığı coğrafyanın çeşitliliği ile katettiği uzun tarihsel dönemeçlerde meydana gelen bir dizi tarihsel altüst oluşlardır. Nevruz adeta insanlığın ilkel döneminden günümüze dek ilerleme serüveninin tanığıdır. Her toplumsal ve tarihsel kesitten izler taşır. Nevruz’a bu denli yaygın sahiplenme, taşıdığı tema ve

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

verdiği mesajla doğrudan ilgilidir. Bu tema insanlığın çağlar boyu aradığı “yeniye kavuşma” temennisidir. Nevruz bir dizi halkın kimliğine ve kültürüne sızmış söylencedir.

Bir dilek ve temenni bayramı olarak Nevruz; din, sınıf, bölge sınırlarını aşarak uluslararası boyuta ulaşan tarihin ilginç senaryosu ve tasarımıdır.

Antik toplumlarda eski ve yeninin çatışması ekseninde bahar ekinoksunda, “bahar” ya da “yeni yıl” adına yapılan kutlamalar vardır. Bu törensel kutlamalarda kozmik düalist öğeler ön plana çıkar. Olağanüstü ve doğaüstü güçlerin, yani senaryonun aktörlerinin rolleri “karanlık-aydınlık”, “kıtlık-bolluk”, “kış-yaz”, “ölme-dirilme” ve “tahtan inme-taç giyme” çatışması ikilemine göre belirlenir. Yeni yıl ile alakalı kozmik söylenceler astrolojik temele bağlıdır. Mitolojinin ilk kaynağı da astrolojidir.

Başlangıçta göksel öğeler (güneş, ay, yıldırım, ışık, fırtına vb.) ya da gök tanrılar ile ejderha, dev arasında geçen çatışma tamamen kozmik ve astrolojik dönüşümle alakalıdır. Bu duruma antik Mısır, Anadolu, Mezopotamya, Babil, Hellen, İran ve Hint bahar festivallerinde ve mitolojilerinde sıklıkla rastlanılır. Antik dönemin kozmik söylenceleri süreç içinde yarı kozmik öğelerle bezenir. Giderek yakın zamanda sosyal, siyasal ve ulusal öğelerin öne çıktığı söylencelere dönüşürler.

6. ANTİK BAHAR/YENİ YIL KUTLAMALARI

Yakın Doğu dinleri üzerinde araştırma yapan James, Hint-Arilerin yeni yıl bayramını (Nevruz) Babillerde olduğu gibi ejderha ile ışık tanısının kavgasına bağlamaktadır. Bu kavga neticesinde “doğanın yaşamsal güçlerinin dirildiğini” ifade etmektedir (James;1960 :110).

Mezopotamya ve Babil’deki yeni yıl festivalleri ve düalist çatışma şöyle olurdu: “Zıtların çatışmasının Mezopotamya’da kendini belli etme biçimi Babil’deki yeni yıl şenliğinin çözümlenmesi ile gösterilebilirdi... Şenlik bahar noktasına rastlayan Nisan ayında kutlanırdı” (Thomson;1998:95).

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkan yazılı tabletlerdeki Babil’in Enuma Elis Destanı’nda, tanrı Marduk ile ejder Tiamat arasındaki çatışma ve Babil’in ilkbahar ekinoksundaki “dirilme günü”, “yeni yılı” ve takvim başlangıcı ile olan ilişkisi anlaşılmaktadır.

Thomson devamla bu “dirilme günü” olan Babil Akitu Festivali’ni şöyle aktarır: “Marduk ile yılan Tiamat’ın çatışmasını sembolize eden törenler Babil’de rahip yönetiminde gerçekleşirdi. Dağda tutsak ve yer altında gömülü olan Marduk için yas tutulurdu. Sonra dirilmeyi temsil eden törenler yapılırdı... Kral, tanrı Marduk rolünde dizleri üstüne çökmüş durumda suçsuz olduğunu ileri sürdükten sonra rahip ona eski gücünü yeniden verir ve Marduk’un topraklarını arttıracığına inanmasını söylerdi”(Thomson;1998: 95,96).

Azerbaycan-Nahçıvan’da 2002 yılında 21 Mart’ta kayıt altına aldığımız Han Bezeme ritüelinde de Sasani ve Babil kiral yargılaması benzeri bir yargılama “Aksakallar Meclisi” tarafından yapılmaktadır. Eski han yargılanır ve yeni han seçilir. Bu ritüel icrası adeta Sasani ve Babil kutlamalarının tarihsel iz düşümüdür.

Antik Babil bahar festivallerindeki rahip-kral yargılaması ve rahibin krala dair temennilerinin Sasani Dönemi bahar festivallerindeki Baş rahip Mubed-i Mubadyan ile Şah’ın (Padişah) yargılanması ve rahibin Şah’a dair temennilerinin ne denli örtüştüğünü görebiliyoruz. Bu icrada ortak orijinden ve kültürel süreklilikten söz edebiliriz.

Örneğin Hititlilerin yeni yıl festivali olan Prulliyas, fırtına tanrısı ile yılan İlluyanku arasındaki çatışmayı temsil eder. S.H. Hooke'e göre 21 Martta yapılan Prulliyas Festivali ile Babil'in tanrı Marduk ile ejder Tiamat arasındaki çatışmayı sembolize eden Akitu Festivali arasında bağlantı vardır(Hooke;1993:116). Bir nevi Babil ve Hitit Nevruz'u olan bu Festivallerde yılan öldürülür. Ölen tanrılar dirilir. „Ölüm-diriliş“ temasını tanrı/kral ile ejderha savaşı temasını işleyen antik festivallerin benzerliklerine Uzak Doğu'da, Hindistan'da, İran'da Helen'de rastlamak mümkündür. Bu festivallerdeki ejderha figürü kozmik, toplumsal ve etnik düalizmle ilgilidir. Mitolojik simgecilikte ejderha figürünün önemli yeri vardır. Halk mitolojilerinde ejderha veya yılan çoğunlukla su ile ilişkilidir. Karanlığı, kıtlığı, zorbalığı ve ölümü temsil eden ejderha; aydınlığı, bolluğu, adaleti ve dirilişi temsil eden tanrı veya yardımcısı demirci tarafından ya da olağanüstü kahraman tarafından ortadan kaldırılır. Yeni hayata, bolluğa, aydınlığa, adalete kapı aralanır. Buna uygun dönem ise yılın bahar ayıdır. Döllenme, canlanma, sıcak mevsime giriş zamanı olan mart ayıdır. Antik kutlamaların bu teması günümüz Nevruz kutlamalarında da mevcuttur.

Halk Mitolojilerinde kozmik olaylar “iyi-kötü” çatışması ekseninde, çoğunlukla ışık tanrısı ile yerdeki ejderha arasında geçmektedir. Bu kavgada ışık tanrısının silahı genellikle şimşektir. Şimşek, balta, çekiç, gürz vb. aletler demircilerin işlediği malzemelerdir. Ejderhayı cezalandırmada yardımcı unsur olarak ya demirci aleti ya da demirci rol alır. Silahları demirden yapılmış olan ışık, gök ve güneş tanrıları ile ejderha arasındaki çatışma Yakın Doğu, Uzak Doğu ve diğer birçok halkların mitolojilerinde önemli yer tutar. Bu mitolojilerdeki göksel tanrıların birçoğunun yardımcıları yine mitolojik demircilerdir.

Mitolojik demircilerle ateşin ilişkisi vardır. Ateş, kült olarak hemen her halkın mitolojisinde yer alır. Bahar/yeni yıl ritüeli olan bütün halkların mitolojilerinde ateş kültü mevcuttur. Antik kutlamalarda ateş, ejderhayı öldüren tanrının silahının yapıldığı ocak nesnesidir.

Ateş, “aydınlık-karanlık” düalist çatışmasında aydınlığın galip gelmesi ile ilgili bahar/yeni yıl kutlamalarında “arınma” amaçlı da yakılır.

Grek Mitolojisindeki ışık tanrısı Zeus'un yardımcısı demirci Hephaistos'tur. Hint Mitolojisinde ışık tanrısının yardımcısı Susravas'tır. İrani Mitolojide tanrısal kudretteki Threatoana (Feridun)'nın yardımcısı demirci Kava'dır. Hepsi de ejderha ile çatışan tanrıların yardımcılarıdır.

Greklerde tanrı Apollo ile Python, Hintlilerde Indra ile Vrtra, İranilerde Karesespa ile Sivaru, Germenlerde Thor ile Midgard arasındaki savaş tanrı ile ejderha savaşıdır. Bunlara Yakın Doğu'nun diğer tanrı-ejderha çatışmaları olan Marduk ile Tiamat, Baal ile Yam, Yakovah ile Rahab, Laviatha ile Tanin'i de ekleyebiliriz.

Tanrı-ejderha çatışmasında tanrı neticede hep galip gelir. Ejderha ise öldürülüp göğe çekilir veya yakalanıp dağa hapsedilir. Bu dağlar genellikle volkanik dağlardır. Etna, Olimpos, Demavent, Kafkas, Fiji, Masis vb... Threatoana ve Azhi Dehhak (veya O'nun kişileşmiş prototipleri Feridun-Dehhak) çatışmasında Dehhak Demavent dağına hapsedilir. Bu dağ da volkanik olan dağlardandır.

Hint Mitolojisinde ejder Vrtra ile tanrı Indra arasındaki çatışma teması da yeni yıl festivali ile ilgilidir. Vrtra ile Indra merkezli tasarımların senaryoları ağırlıklı olarak yeni yıl kutlamaları ile ilgilidir.

İranlıların Nuh'u sayılan Yima Khseata da bir tufan ile karşı karşıya kalır. Halkı bu tufandan koruyan ise Thraetaona'dır. Thraetaona'nın halkı bu tufandan kurtarışı da sonbahar ya da ilkbahar ekinoksuna yani yeni yıla denk düşüyordu. İran'da yeni yılın değişimli olarak iki bahar ekinoksunda da kutlandığını hatırlamak gerekiyor. Bazı araştırmacılar İran Mitolojisinde yer alan bu tufanın sel, su tufanı değil toplumsal bir tufan olduğunu savunurlar. Bunun dışsal bir saldırı olup, Azhi Dahhak

olduğu üzerinde durmaktadırlar. İran Mitolojisinde Arap ve Babil ile kişileştirilen Azhi Dahhak; Feridun ve yardımcısı Demirci Kava tarafından ortadan kaldırılır.

İran tufanı ile yeni yıl ilişkisini kuran M. Eliade, benzer bir ilişkiyi de Sümer tufanı ve yeni yılı için de kurmaktadır(Eliade;1990:176).

M. Eliade Edebi Dönüş Mitosu adlı eserinde; Gilgameş Destanı'nın XI. tabletinde anlatılan Tufan öyküsünde, Utnapistim tufanından korunmak için inşa ettiği gemiyi suya indirmeden önce “yeni yıl gününde bir bayram düzenlendiğini” (Akitu-DC) söylemektedir (Eliade;1994: 66). Plunket’e göre ise bu “İran’da yaz Solztizinin kişileştirilmesidir”(Plunkelt;1968:74).

Hint Mitolojisinde İndra kuraklık cini ve ejder sayılır. O yağmuru kaçırın, kuraklığa sebep olan ejderdir. Tanrı İndra'nın şimşegi ile cezalandırılır. Bahar yağmurlarına denk gelen dönemde senlikler yapılır.

Hint mitolojisinde Vrtra'nın üç ağızlı, üç başlı olması ejder olarak tanımlanması, İrani halklardaki Nevruz söylencesindeki Azhi Dehhaka'nın prototipi olduğunu çağrıştırmaktadır. Rig Veda'daki kozmik mitik ögenin İran Mitolojisinde kişileştiği görülmektedir.

Eski Mısır Mitolojisinde güneş tanrısı Ra ile yılan Apofis arasındaki çatışmaya rastlanılmaktadır. Arkeolojik bulgularda Firavun'un düşmanlarına karşı sövgü bulunan bir metinde şu ifade yer almaktadır: “Onlar (yani kralın düşmanları-DC) yeni yılın sabahındaki yılan Apofis gibi olacaklardır”(Aksoy;1991:95). Bu ifadede yeni yılda yılan Apofis'in başına gelenler zikrediliyor. Bu örnekte yeniyıl şenliği ve düalist yapısı ile bir kez daha karşılaşyoruz.

Sümerlerin Dumuzisi canlılığı, yaşamı, yeniden dirilişi simgeleyen tanrıdır. Sümer mitolojisinde Dumuzi ölünce, sevgilisi İnanna'ya küsünce yer altına iner. O dönem yapraklar dökülür, havalar soğur ve hayvanlar kış uykusuna dalarlar. Neticede halkın isteği ile İnanna Dumuzi ile barışır. Dumuzi yeryüzüne çıkar. Doğa yine canlanır. Bu kıştan kurtuluşa denk gelen dönemdir.

Aksoy, Stephan Langdon'dan yaptığı aktarmada Dumuzi'nin (Temmuz) astrolojide Koç burcu ile bir tutulduğunu söyler (Aksoy;1991:98). Koç burcu ile bahar ekinoksu ve yeni yıl ilişkisi kayda değerdir. Astrolojinin mitolojiye kaynaklık yaptığına dair birçok örnek mevcuttur.

Yine G. Aksoy'a göre Frigyalılar'ın Dumuzi'si olan Attis kutlamaları İyonya'da Dionysos, Fenike ve Grekler'de Adonis, Mısır'da Osirus kutlamaları, Sümer Dumuzi'sinin Mart ayındaki kutlamalarına denk zamanda tanrılar adına yapılan kutlamalardır (Aksoy;1991:67-72).

Frazer, Attis için yapılan töreni şöyle aktarır: “İlkbahar ikliminde (21-22 Mart) ormandan bir çam ağacı kesilirdi. Kybela tapınağına getirilirdi. Orda ona tanrı gibi davranılırdı. Yün şeritler ve menekşe çelenkleri ile tapınılırdı. Çünkü menekşelerin Attis'in kanından boyandığı söylenmekte idi...”(Frazer;1991:285,286). Dört gün devam eden tören sonucunda Attis gömülürdü. En son gün ise dirilişin kutlanması yapılırdı

M. And bu kutlamaları şöyle ifade eder: “Bu törenlerin benzerleri MÖ 7. yy da Yunanistan'da yapılırdı. Daha sonraları aynı törenler MÖ 204 yıllarında Roma'da görülmeye başlandı. 22 Mart'ta Roma'da Kybela tapınağına çam ağacı dikilerek yedi gün süren ve dirilişi sembolize eden bahar şenlikleri yapılırdı”(And;1962:13-15).

22 Mart'ta Roma'da Attis'in canlanması için yapılan kutlamalar yerini bir tarih kaydırması ile (Hıristiyan Roma'nın müdahalesi ile) “İsa'nın dirilişi/Paskalya” kutlamalarına bırakır. Anadolu'da 21 Mart Nevruz kutlamalarında çalı dikenini çiğdem ile süsleme, “çiğdem gezdirme” geleneğinin bu antik kutlamalar ile kültürel ve tarihsel bir sürekliliği vardır.

Yukarıda mitolojik ve tarihi kaynaklardan verdiğimiz pek çok örnek ile bütün bu şenliklerde ölen ve tekrar dirilen tanrılar şu tiplmelerle tekrar karşımıza çıkarlar: Sıkıntı çeken ve geçici olarak ölen bu tanrılar sonraları ateş ve suda arınır, güçlenir ve dirilerek bolluk- bereket ile ortaya çıkarlar. Sevinçle karşılanırlar. Bolluk-bereket ve dirilme amaçlı bu antik kutlamalar bir nevi günümüz bahar kutlamaları, Nevruz'u idi. Özellikle günümüz Anadolu ve Azerbaycan Nevruz kutlamalarının antik kutlamalarla benzerliklerine, ortak öğelerine örneklerle ileriki bölümlerde değineceğiz.

Antik bahar kutlamalarının benzerlerine aynı dönemde Çin'de de rastlanılmaktadır. G. Thomson'a göre Çinliler Shang Sülalesi Hanedanı Dönemi'nde (MÖ 350'de) 12 Hayvanlı Takvim'e göre yıl ekinoksları kutlamalarında bulunurlardı. "Gece ile gündüzün eşit olduğu bu şenlikler yılın iki büyük dönüm noktasını belirlerdi. Bahar şenliklerinde komşu köylerin erkek ve kız çocukları buluşur, hiç bir engelle buluşmaksızın birleşirlerdi. Eğer kızlar hamile kalmış ise sonbahar senliğinde evlenirlerdi"(Thomas;1998:78).

Birleşme, dölleme ve çoğalma amaçlı olan antik dönemin bu "ergenlik törenleri" günümüz bahar kutlamalarının (Nevruz) dölleme, çoğalma teması ile de örtüşmektedir. Nevruz'un Çin'de ekincilik bayramı olarak kutlandığını ileri süren M.S. Ordubadi'ye göre "Çin halkı Mart'ın dokuzunda (Miladi 21 Mart-DC) topraktan yapılmış bir öküzü darvazadan çıkarıp onunla bayramı resmi icra eder. Bu ise onlarda çift öküzünün işe çıktığına ve ekin işlerinin başladığına işaretir". (Ordubadi;1930:3).

Antik Dönem yılbaşı/bahar kutlamalarına Çin'de olduğu gibi Göktürkler'de de rastlanılmaktadır. H. Ekrem ve N. Erkin, Prof. Dr. Chin Chung Mian'ın eski Çin Takvimi hakkındaki araştırmalarından şu aktarmada bulunurlar: "Çinlilerin ilk takvimi olan ve Mart ayının yılbaşı olarak kutlandığı "Nung Li" adı verilen hem güneşe hem de aya göre düzenlenmiş takvimi Hsia Sülalesi (MÖ XII-VII yy) döneminde ortaya çıkmıştı... MÖ VII. yy da yaşayan eski Türk "Ti"ler de bu takvimi kullanmakta idi"(Erki/Ekrem;1997:75).

Ekrem ve Erkin devamla bu eserde geçen "Shau Sülalesi Tarihi" adlı eserden Göktürklerin yeni yılı dönemine dair de aktarmada bulunurlar: "Göktürkler bitkilerin yeşerdiği zamanı yeni yıl olarak kutlardı"(Erkin ve Erkin;1997:75).

7. TÜRK MİTOLOJİSİNDE BAHAR/YENİ YIL KUTLAMALARI

M. Seyid Ordubadi Ergenekon-Nevruz ilişkisine değinir: "Nevruz Bayramı'nın Türkler arasında Ergenekon Efsanesi'nden beri yerleştiği aşıkardır. Şimdi de Moğol Hükümdarları Nevruz Bayramı'nda kızmış bir demiri zindan(örs-DC) üstüne koyup çekiç ile vururlar. Bu usul Türkler ve Moğollar arasında Ergenekon'dan çıkmaya yol arayan demircinin yadigarı ve ihtiramı olarak kalmıştır"(Ordubadi;1930:3).

Türk Mitolojisinde Ergenekon ile yılbaşı-demirci-şaman ilişkisini kuran Prof. Dr. B. Ögel'in açıklamaları da Ordubadi'nin savını destekler yöndedir: "Moğollar yılbaşı gecelerinde bir demir parçasını ocakta kızdırır ve bu demiri döverek uzatırlardı...Yakut Türklerinde demirci ve şaman kutsal ve özdeş idi. Demirci daha ziyade bir sihirbazdı. Çünkü şaman da bir demirci sayılırdı. Yakutlara göre şaman ile demirci aynı yuvadan gelirdi... Manas Destanı ile ilgili bölümde Manas'ın kendi demircisine ne kadar önem verdiğini görmüştük"(Ögel;1995:67-69).

21 Mart'ta (yılbaşı) "demir dövme" geleneği ile Ergenekon'dan çıkışta demircinin demir dağı eritmesindeki "yeni yurda kavuşma", "kurtuluş" temi arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmaktadır.

Türk Dünyası'nda Doğu Türkistan'dan Adriyatik Kıyılarına kadar geniş alanda 21 Mart (yılbaşı) Nevruz-demirci ilişkisini kuran geleneklere daha çok Moğol, Yakut ve Buryat Türklerinde rastlanılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan-i Lügat'it Türk adlı eserinde Türklerin Nevruz başlangıçlı 12 Hayvanlı Takvim kullandıkları bilinmektedir. Türkler bu takvimi 7. yy dan 15.yy'a kadar kullanmışlardır. 21 Mart'ı yılbaşı olarak almışlardır.

Nevruz'a kadim Türk Destanlarından olan Oğuz Destanı'nda da rastlamak mümkündür. Dr. G. Gökıran "Oğuz Destanı" ve "Camıu-Tevarih" adlı eserlerden yaptığı aktarmada Türklerin Oğuz Destanı ile Nevruz ilişkisini şöyle kurmaktadır: "Karahan'dan bir oğlan oldu. Adını "Oğuz Han" tayin ettiler. Oğuz'un doğumu ile çiçekler ve ağaçlar ve yeryüzü yeni hayata başladı. Oğuz bir kaç yıl sonra aynı zamanda kendi rakipleri ve düşmanlarına üstün gelerek Talas şehrinden Buhara'ya kadar feth etti. O günden dolayı "Büyük Düğün" yahut "Büyük Şenlik" yaygın olarak "Oğuz Günü" veya "Yeni Gün" yahut "Nevruz" olarak tanımlandı"(Gökıran;1995:131).

Prof. Dr. A. Nebiyev ise "Nevruz Bayramı" adlı eserinde H. Gencevi'nin "İskendername"sine ve E. Nevai'nin "Sedd-i İskender"ine atıfta bulunarak MÖ 350'den evvel Nevruz'un büyük bir Halk Bayramı olarak 21 Mart'ta Türk ve İran Coğrafyasında kutlandığını ileri sürmektedir (Nebiyev;1990:7).

Nebiyev aynı eserinde Nevruz'u Oğuz Efsanesi'ne ve Efrasiyab-Siyabus savaşına da bağlamaktadır. Avesta'da Siyavarsaran (Siyabus) olarak geçen mitik karakterin öldürülmesini Efrasiyab ile ilişkilendirmektedir(Nebiyev;1990: 5-6).

Dr. A. Kılıçev'e göre Moğol Hanı Kubilay'ın himayesinde uzun yıllar çalışan seyyah M. Polo(1254-1324)'nun notları arasında Türklerin 21 Mart'ta "Kımız Bayramı"nın "Yeni yıl" ve "Baharın gelişini" kutladıkları yazılıdır(Kılıçev;1997:53).

Birbirine karıştığı varsayılan Mihrican ve Nevruz söylecelerine bağlı olarak Avesta ve Şehname'de anılan Efrasiyab'ın Alp Er Tunga olduğu ileri sürülmektedir. Bazı Batılı, İran, Rus ve Türk oryantalistler Turan destan kahramanı, tarihsel kişilik Alp Er Tunga'yı Avesta'da geçen Efrasiyab'a bağlamaya ve Efrasiyab'ı da Feridun ile ilişkilendirmeye çalışırlar.

Prof. Dr. M. Altok Kaşgarlı Juvani'nin Dünya Fethi Tarihi'nden yaptığı aktarmada Uygurların Buku Kağan Efsanesi'nde "yaratılış", "yeniden doğuş" ve "ilk yaz" adlı Bahar bayramından söz eder. Bu bayramın "Nevruz" olduğunu ve Kamlacu'da kutlandığını ileri sürer(Kaşgarlı;1997:51). Alp Er Tunga Efsanesi ile Buku Kağan Efsanesi'nin aynı efsaneler olduğunu da belirtir.

Cuveyni'nin "Tarih-i Cihangusa" eserinde Buku Kağan olarak geçen Alp Er Tunga'yı O. Hançerlioğlu da Buku Kağan ile aynı mitik kişi olduğunu söyler(Hançerlioğlu;1975:42).

Prof. Dr. B. Ögel ise Alp Er Tunga'nın Efrasiyab ile aynı mitolojik kişi olduğu savına kuşku ile bakar(Ögel;1995:63). Hatta tarihsel kişiliğine de...Nizam-ül Mülk, Selçuklu Türklerince (Melih Şah Dönemi) de 21 Mart Celali Takvim başlangıcı, "yeni yıl" olarak kutlanan Nevruz'un "adalet" ve "eşitlik" kavramları ile denkliliğine dikkat çeker. Siyasetname adlı eserinde Türk hanedanlarının halka karşı adil davranmalarına örnek olarak Sasani Dönemi'nde İran Şahlarının Nevruz günü başkadı(Mübed-i Mübedan) önünde diz çöküp halkla birlikte "adil yargılanmak" istediklerini örnek uygulama olarak verir(Nizam'ül Mülk;1995:53).

8. İRANİ MİTOLOJİDE BAHAR/YENİ YIL KUTLAMALARI

İslam tarihçilerinden Teberi, Mesudi, El Buruni ve Gazwini'de Nevruz'dan söz etmektedirler.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Teberi (MS 839-923) Milletler ve Hükümdarlar Tarihi adlı eserinde, Nevruz'un mitolojik kökeni ile ilgili tartışmalarda adları sık sık zikredilen Dehhak, Feridun ile Kava(Kabi) arasında geçen öyküyü Hişam'dan duyduklarından harekete şöyle aktarmaktadır: “Zehhak'ın(Dehhak- DC) Cemşid'den sonra Hükümdar olduğu iddia edilir. O bin yıllık hükümet sürmüş, Savad'da Küfe yolundaki Nasr adlı bir köyde oturmuştur... O'nun(Zehhak) ensesinde iki büyük beze çıkmıştı... Bunun için her gün iki adam öldürtüyor, onların beyinleri ile bu bezeleri sıvayınca ağırları diniyordu. Zulmü çoğaldıkça, Babil ahalisinden biri O'na karşı isyan bayrağını çekti”.

Teberi Hişam'dan aktarmaya devam ediyor: “Bize haber verdiklerine göre İsfahan ahali, bayrak çekerek Zehhak'a isyan eden adamın evlatlarındandır. Bu bayrak Fars Hükümdarlarının hazinelerinde saklanmaktadır... diğer bir habere göre Efrudin (Feridun), Zehhaktan önce hükümdarlık etmiş olan Cem'in neslinden olup, O'nun dokuzuncu neslinden gelen oğullarıdır. O, Dumbavent'te (Demavent) doğmuştur. Efridun, Zehhak'a karşı harekete geçerek O'nun Hind'de bulunması sırasında evleri üzerine yürüdü. Evlerinin içindeki bütün mal ve serveti ile ele geçirdi... Efridun O'nun üzerine atıldı ve bağladıktan sonra O'nu Dumbavent Dağı'na götürdü. Acemler Zehhak'ın demir bukağılara vurulmuş halde hala orada mahpus olup azat çektiğini iddia ederler... Efridun Demavent Dağı'na getirerek bağladı. Halka da Mihr-i Mah'ı (Mihr-i Ruz) Bayram etmesini emretti. Bugün bu bayrama “Mihrican” derler. Bundan sonra Efridun hükümdarlık tahtına çıktı“(Teberi;1965:256).

Teberi, Hişam'dan aktarmaya devam ederken Zehhak'ın hapsedilmesini Feridun'a bağlamaktadır. Devamla Fars rivayetlerinden aktarmalarda bulunurken de Zehhak'ın ölümünü İsfahan asıllı Kabi'ye söyle bağlanmaktadır: “Kabi (Kava-DC) adında biri yılana yedirmek için Zehhak'ın adamları tarafından götürülen iki oğlunu kurtarmak üzere harekete geçti. Yanında taşıdığı dağarcığı değneğine takarak bayrak edindikten sonra Biyurasp'a(Zehhak'a-DC) karşı savaşmaya başladı... Kabi kendisine uyanlarla birlikte İsfahan'dan yola çıkmış. Yoluna devam ederken O'nun etrafında pek çok adam toplanmıştı. Onlar Zehhak'ın yanına yaklaştılar. Zehhak'ın Kabi'yi gördüğünde kalbinde korku husule geldi. Konaklarından kaçarak evini boş bıraktı. Bunun üzerine Acemler maksatlarına erişmek için kapılar açıldı. Halk Kabi'nin etrafında toplanarak, O'nu hükümdar yapmak üzere birbirlerine baktı. Kabi: “Ben hükümdarlık işine karışmam, çünkü buna layık değilim” dedi. Halk Cem evladından birini hükümdar yapmalarını tavsiye etti ve tavsiye ettiği adamın büyük hükümdar Ushenek bin Fervak'ın oğlu olduğunu söyledi... Efridun'u görerek sevindiler. Çünkü Farslıların arasında nakledilen rivayetlere göre O hükümdar adayı idi. Halk O'nu hükümdar yaptı. Kabi ile memleketin eşrafi devlet işlerinde O'na yardımcı oldular. Efridun Devleti sağlam bir temel üzerine kurdu.(Taberi;1965:256-263).

Teberi bu mitik öyküyü aktarırken netice itibariyle Zehhak'ın hapsini Feridun'a bağlamaktadır. Kabi(Kava) ise yardımcı roledir. Teberi, Feridun'un Demavent Dağı'na hapsedildiği günü Nevruz değil; Mihr-i Ruz'da denilen “Mihrican Bayramı” olarak aktarır.

Dehhak(Zehhak)'ın öldürülmesini Feridun'a değil, Demirci Kava'ya bağlayan, bugünün 21 Mart'a denk düştüğünü ve Nevruz olduğunu iddia eden kimi milliyetçi Kürt çevreler vardır. Mihrican ile Nevruz söylencelerinin senaryolarının karışması, daha evvel İran'da yeni yılın sonbahar ve ilkbahar ekinoksları arasında yer değişimi ile ilgili olması gerekir. Nevruz Ritüeli üzerinde Kürt aydınlarınca yapılan müdahalenin de bu karmaşık durumda rolü vardır.

Teberi toplumsal düalist yaklaşımla öyküyü aktarır. Babil ile Zehhak'ı, Feridun ile Acem'i (İrani) aynılaştırır. Fars şairi Firdevsi manzum eseri Şahname'de Nevruz'u mitolojik İran Kralı Cemşid'e söyle bağlamaktadır: “Saltanatın bu elli yılı da böylece sona erdi ve aklının kavrayamadığı hiç bir hüner de kalmadı. Bütün bu şeyler yapıldıktan sonra da Dünya'da kendisinden büyük kimseyi görmemeye başladı. Böyle her şeyin yoluna girdiği bir vakitte, bulunduğu büyük yeri beğenmeyerek

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

daha yüksekler çıkma istedi. Saltanatın büyüklüğüne uygun bir taht yaptırdı ve onu birçok mücevherle süsledi. İstedığı vakit devler o tahtı kaldırıp ovalardan göklere kadar çıkarırlardı. Buyruk sahibi padişah o tahtın üzerinde havanın ortasında parlayan güneş gibi oturdu. Herkes tahtın etrafında toplandı. Dünya O'nun talihindeki parlaklığa hayran oldu. Cemşid'in üzerine mücevherler saçtılar ve bugüne "Nevruz" adını verdiler. Yeni yılın ilk günü olan Fervendin ayının birinci gününde insanın vücudu zahmet ve kinden kurtulur. İleri gelenler bugünü sevinçle kutlamak için şarap ve çalgı getirdiler. Çalgıcılar toplandılar. İşte Nevruz denilen bu mesut gün o zamandan, o Padişah'tan kalmıştır. Böylece üç yüz yıl geçti. Bu müddet zarfında insanlar ölüm yüzü görmediler"(Firdevsi;1994:86).

Cem'e yakıştırılan "kral", "göge yükselme", "tanrılaşma" ve "güneş gibi parlama" özelliği ve eyleminin daha kadim olan Mezopotamya yazılı belgelerinde ve Hamurabi Kanunlarında, Hamurabi'ye yakıştırılan özellik ve eylem ile örtüşüğünü görebiliyoruz. Mısır Krallarına yakıştırılan tanrılık alameti sayılan "güneş" ve gökle kıyaslama, kral adları başında "yıldız" bulunma geleneği ile rivayette Cem'e özgü olan hususiyetler çakışmaktadır.

Mezopotamya yazılı belgelerinde Hamurabi Kanunlarının başında "Ben Sümer ve Akad ülkelerinin üzerinde yükselen ışığın illeti olan Babil Güneş'iyim"(Frankfort;1955:25) ibaresi yer alır.

Yeni yıl, yaratma eylemi, takvim ve tanrı/kral arasında bir ilişki vardır. "Yaratma eylemi" her yılbaşında tekrarlanır. Kral tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Yeni gün, yeni yıl, yeni hayatın, kral ya da tanrılaşan Kral ile O'nun taç giyme ve tahta oturması ile ilişkisi vardır.

Ebu Reyhan El Biruni (MS 937-1048) ise simgesel yorumlardan hareketle İran kaynaklarından yaptığı aktarmada Nevruz'u "Dünya'nın başlangıcının bir işareti"(El Biruni;1964:228) olarak ifade etmektedir. Biruni ayrıca "kadim halklardan kalmış yadigârlar", "Kanuni Mesudi ve "Et Tevhim" adlı eserlerinde Nevruz'un İslam ülkelerinde (Turani, İrani ve bazı Arap kavimleri) kutlanmasından ayrıca söz etmektedir.

Kur'an'da Nevruz bahsine rastlanmamaktadır. Teberi'nin İslam ülkelerinde Nevruz kutlandığına dair fikri doğrudur. Ancak özellikle bu ifade Arap olmayan İslam ülkeleri için geçerlidir. Oysa Arap hâkimiyeti döneminde Nevruz'un uzun süre yasaklandığını tarihi kaynaklar ve araştırmalar doğrulamaktadır.

A.X. Deylemani'ye göre, "İslamın halifeleri devrinde Nevruz'a önem verilmedi. Hatta bu bayram yasaklandı. Ben-i Umeyra halifeleri öz menfaatleri için ahaliden hediye toplamak niyetiyle Nevruz bayramını serbest bıraktılar. İlk defa Heccac Yusuf devrinde bu bayram kutlandı". (Deylemani:1963: 20184).

Meri Boos, Zerdüşt öncesi Nevruz kutlamalarından şöyle bahsetmektedir: "İran'da hatta Zerdüşt Dini'nden önce İranlıların esasen sonbaharda büyük bir bayramları var idi. Bahar Bayramı İran'ın batı kesimlerinde kutlanırmış. Zerdüşt Peygamber bahar bayramını bir kutsal bayram gibi doğu alemine tanıttı ve böylelikle Akamenidler hakimiyeti devrinde esas ve vacip merasime çevrildi. Böylelikle Sonbahar bayramı yerini İlkbahara yani Nevruz'a bıraktı. Nevruz Bayramı İran'ın Batısında dini değil, en coşkulu, en sevimli bayram gibi kutlanırmış"(Boos;1966:446).

Anlaşılan İran'da Akamenidler öncesi bir zamanlar sonbaharda kutlanan Nevruz, asıl mevsimi olan ilkbahara taşınır. Sonbaharda kutlanan Mihrican Bayramı'nın ise Hint Güneş tanrısı Mithra adına Eylül ayında yapılan Mithrakana Festivali ile tarihsel bağlantısı vardır. Mihrican, Feridun'un tahta çıkışını kutlamak için yapılmaktadır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Firdevsi'nin Şahname'sinden aktaran Booy's ise Feridun'un tahta çıkışının Mihrican Bayramı ile kutlandığını şöyle ifade eder: "Mihr'u Mah'ın birinci mübarek gününde şahlara yaraşan tacını başına koydu... Feridun ateş yakmalarını, içine amber ve safran atmalarını buyurdu. İşte Mihrican Bayramı'nı kutlamak, dinlenmek ve yiyip içmek adeti o zamandan kalmıştır. O'nun dini töresidir. Mihr-i Mah ayı da O'nun yadigarıdır. Bu ayda sevinçli ol, keder yüzü gösterme" (Booy's;1966:157).

İran'da Mihrican, Feridun'un Dehhak'ı Demavent Dağ'ında tutsak edişi ile bir tutulur. Mihrican Feridun'a, Nevruz Cemşid'e bağlanır. Firdevsi de Nevruz'u Cemşid'e bağlar.

Prof. Dr. B. Noyan da Booy's gibi kadim İran ve Abbasi Dönemini'nde yeni yıl kutlamalarındaki takvim kaydırmalarına şu dikkati çeker: "Yeni yılın Akamenidler Dönemini'nden önce sonbahar ekinoksunda kutlanması, Akamenidler Dönemi'nde bahar ekinoksuna alınması, Abbasiler Dönemi'nde ise bahar ekinoksundan Haziran ayına alınması (Mu'tedid Nevruz'u) gibi değişiklikler vardır"(Noyan;1995:185).

Etnik ve Dini Ansiklopedi (ERE)'de L. H. Gray'a göre; "Babililer yılı ay takvimine göre başlatır. Yazar bunun Nisan ayı başına tekabül ettiğini yazar. Eski İran'da ise Avesta yılı Sonbahar ekinoksunda idi. Bu Bagayadi ayı olup Eylül-Ekim ayları arasındaki döneme denk geliyordu. Sonbahar ekinoksu olup bu ayda takvim/yeni yıl başlatılırdı. Dara I Dönemi (MÖ 522-480)'nde yıl Babil takvimine uyarlandı"(Gray;1955:874).

Sonbahar ve ilkbahar ekinoksları arasında yapılan yeni yıl kaydırmaları, iki ekinoksa ait söylencelerin birbirine karışmasına neden olduğunu düşündürmektedir. Yeni yıl ve takvim başlangıcı ile bu astronomik ilım ve tarihsel olaylar arasında ilişki vardır. Ekinoks, yılbaşı, ölüm ve dirilme ile bağlantılı yaz ve kış söylencelerinin bu tarih kaydırmalarından etkilendikleri görülmektedir.

Kadim İran'da sonbahar ve ilkbahar ekinoksları arasında (21 Eylül – 21 Mart) vergi alımı nedeniyle yapılan bu tarih ve kutlama kaydırmalarının iki ekinoks söylenceleri senaryolarının bir birine karışmasına yol açtığı fikrine oryantalistler ve tarihçiler de katılmışlardır. Bu ekinoks söylencelerindeki karışıklık ve kaydırmalar, Nevruz söylencesinin senaryosuna son yüzyılda Kürt aydınlarınca yapılan müdahale de eklenince, Nevruz söylencesi daha da karmaşık bir hal almış oldu.

Bugün Kürtlerin yaşadıkları bölgede siyasal kimlik kazanan Nevruz'un tarihsel arka planı irdelendiğinde, sözünü ettiğimiz farklı tarihsel mitik senaryolarla karşılaşmak mümkündür. Yer, zaman ve kişileri farklı olan söylence senaryoları ile... Hint söylencelerinden Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Kafkasya söylencelerine kadar... Aynı coğrafyada vukuu bulan bir dizi tarihsel olguların söylencelere eklenmesi sözkonusudur.

Uzun yıllar İran coğrafyasında araştırmalar yapan ve Avesta uzmanı olarak bilinen Dr. F. Spiegel'de söylencenin kozmik düalist yapısına dikkati çeker. Şahname'de kişileşen ama kozmik örtüyü henüz atamamış Feridun-Dehhak çatışması, Avesta'da tanrısal güçte olan Threataone ile ejderha Azhi Dehhaka arasında geçmektedir. "Kozmik düalist çatışma olarak karsımıza çıkan kozmik mitostur" (Spiegel;1963:71).

Avesta'da üç ağızlı, üç başlı ve altı gözlü ejder olan Azhi Dehhaka ile Threataone çatışmasının bir prototipine ise daha evvelki kozmik orijinli Hint Mitolojisinde rastlamaktayız. Bu tanrı Trita Aptya (Trita/Traitana) ile üç başlı ve altı gözlü ejder Viçvarupa'dır. Benzer çatışma bu ikili arasında da geçmektedir. Threataone'nin Trita Aptya/Trita olduğu kimi oryantalistlerin tespitleri dahilindedir. Bu motif ve kişiye sonraları Avesta'da rastlamaktayız. Avesta üzerine uzman olan Dr. Spiegel'e göre Athwa, Hint tanrısı Aptya ile aynı kişidir. Avesta'da Threataone'nin babası Athwya olarak geçmektedir. Dolayısı ile Threataone Hint tanrısı Trita Aptya'nın oğludur. Demek ki işin ucu ve evveliyatı bir yanıyla Hint mitolojisine uzanır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Kozmik düalistlerden tanrı Threataone ile Azhi Dehhaka Ejderi, Şahname’de iyi İran kralı Feridun ile kötü Arap kralı Dehhak adlarıyla kişileşmiş ikili olarak karşımıza çıkarlar. Avesta’da olmayan Kava ise sonradan Şahname’ye monte edilmiştir.

Avesta’da söylene kozmik öğeler ön planda tutularak örülürken, Şahname’de bu öğeler olağanüstü vasıflar iliştilirilmiş insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kozmik öğeler ise tamamlayıcı unsur olarak kalmaktadır. Tanrı ve ejderha kişileşerek söylencenin dokusunu oluşturmaktadır. Gizemlilik yarı yarıya kaybolmakta ve tanrılar kişileşmektedir. Söylencede soyut kozmik düalizm, somut toplumsal düalizme kapı aralamaktadır. Tanrılar kişileşerek tarihteki yerini yeniden almaktadırlar.

Feridun (yardımcısı Kava)-Dehhak çatışmasında da Kava demirci rolündedir. Avesta’daki Ejderha Azhi Dehhaka-Tanrı Threataone çatışmasının kozmik kaynaklı temi dikkate alındığında, Şahname’deki Kava ögesi bu üçlemeyi tamamlamaktadır. Tanrı-Ejderha-Demirci üçlemesi... G. Aksoy’a göre tarihi çözümleme ile sonradan bu kozmik düalizm, kozmik kişiliğinden sıyrılıp insan kişiliği ile Babil kralı Dahhak’a, Arap’a denk düşürülür. Kave ise Kuraş kişiliğine...(Aksoy;1991:6).

Öyle görülüyor ki Babil imparatorluğunun İran üzerindeki bin yıllık baskısı neticesinde Azhi Dehhak Ejder’i Dehhak olarak sonradan kişileşmiştir. Fars literatüründe Araplaştırılan Zalim Dehhak, İranlı kral Feridun tarafından ortadan kaldırılmıştır. Arap karşıtı temanın ağırlıklı işlendiği manzum eserde; Firdevsi kötülüğü kötü krallara, iyiliği ise iyi krallara özgü maharet olarak değerlendirmektedir. Söylenceye yer yer İran karşıtı başka krallar da eklenmiştir.

Kimi Kürt çevrelerde Dehhak ve Kava çatışması ile ilişkilendirilen Nevruz’a, Kürt tarihçisi Şerefhan ise farklı açıklamalar getirir. Şerefname adlı eserinde Dehhak söylencesi ile Kürt kimliği arasında ilişki kurmaktadır. Ama Dehhak söylencesi ile Kava ve Feridun arasında ilişki kurmamaktadır. Şerefhan’ın Şerefname adlı eserinde Dehhak ve Kürt kimliğine dair açıklamaları şöyledir: “Kürtler beyinlerinin alınıp Dehhak’ın iki omuzu üzerinde meydana gelen kansere benzer bir çibana sürülmesi için öldürülmekten, boğazlanmaktan, başları kesilmekten kaçarak dağlara ve engin yerlere dağılan insanların soyundan gelmişlerdir”(Şerefhan;1975:19-20). Kürtlerce Dehhak ejderha tasarımından sıyrılmakta ve kral olarak düşünölmektedir.

Firdevsi, Şahname’de Dehhak söylencesi ile Kürt kavmi arasında ilişki kurmaktadır. Ama Dehhak’ın ölümünü sonbaharda yapılan Mihrican kutlamaları ile ilişkilendirmektedir. Dehhak ve Feridun daha çok Mihrican’ın mitik karakterleridirler. İranlı Kürtler de Mihrican’ı Dehhak’ın öldürölüşü ile ilişkilendirirler.

Kürt Şairi Ahmed-e Xani(1651- 18.yy’ın ilk yarısı) Mem-u Zin adlı eserinde Nevruz’un “kutlu gün”, “sersale”, “bahar bayramı” olarak Kürtler arasında kutlanageldiğinden söz etmektedir. A. Xani’nin dizeleri yeni yıl-Nevruz ilişkisine şöyle tanıklık eder:

Doğu şahsuvarı olan güneş

Mart ayına döndüğü vakit

Yılbaşı burcuna girdiği zaman

Hiç kimse kalmazdı evlerde, meskenlerde

Bayram ve Nevruz günü gelince

Gönülleri aydınlatan o anın saygısı için

Halk kırları ve çimenlikleri mesken edinir

Ovaları ve tarlaları gülşene çevirerek

Yılbaşı(sersale)’nı geleneksel yol ve yöntemlerle kutlardı

Göklere kadar yükselterek seslerini...”(Ahmed-i Xani;1973:105-109).

Firdevsi Hint, Arap, İran, Turan, Ermeni-Kafkas mitolojilerindeki farklı yer zaman ve kişileri kozmik, astrolojik-toplumsal düalizme indirgeyerek, zincirleme modülasyon ile bağlamış ve masal motifleri ile örülmüş manzum eserine şair yeteneğince monte etmiştir.

Dr. Spiegel’den aktarmalarda bulunan Nikitin, Kürtler adlı eserinde Dehhak’tan kurtuluşu 31 Ağustos’ta Demavent’te «Dehhak’tan Kurtuluş» günü olarak Ayd-i Kurd (Kürt Bayramı-DC) adı ile bir bayram kutlandığını ifade eder (Nikitin;1975:47). Kürtlerin bir kesimi ise Dehhak’tan kurtuluşu Mihrican ile ilişkilendirmektedir.

Kadim İran’da daha çok Feridun’un Demavent Dağı’nda Dehhak’ı tutsak ettiği gün Mihrican olarak anılır. Feridun-Dehhak ilişkisi Mihrican ve Sonbahar ekinoksu ile kurulur. Araştırmacı J. Calmard’a göre de eski İran’da Mihrican Feridun’a, Nevruz ise Cem’e bağlanır(Calmard;1953:17).

Benzer bir bağlantıyı Firdevsi de “Cemşid-Nevruz” ikilemi ile kurar. Dünyayı gezen kudretli padişah Cemşid Azerbaycan’da tahta çıkar ve yükselip tanrılaşmak ister. Firdevsi bu mitolojik karaktere ilişkin şunu ifade eder: “Cemşid’in üzerine mücevherler saçtılar ve bugüne Nevruz adını verdiler.... İşte Nevruz denilen bu mesut gün o zamandan, o padişahın yadigarı kalmıştır.” (Firdevsi;1994:86-88).

Nevruz takvim değişiklikleri, takvim başlangıcı ile anılır olmuştur. Ekinokslar arasında yapılan yıl başı kaydırmaları (vergi, bahar, siyasi vd. nedenlerle) ay, güneş ve 12 hayvanlı takvim hep Nevruz, bahar kutlamaları ile anılır olmuştur. Bu takvim değişikliklerinden biri de Nizam’ül Mülk’ün Siyasetname’sine göre; Melik Şah (1052-1092)’ın Ömer Hayyam’ı görevlendirmesi ile gerçekleşir. 21 Mart başlangıçlı olan Takvim-i Celali, Hicri Takvim’in devlet işlerinde ve vergi alımındaki işlevsizliği üzerine yürürlüğe girer(Genç;1997:3). Celali Takvimi ile yeni yıl/Nevruz kutlaması sabitlenir. Bu takvim İran ve Afganistan’da hala yürürlüktedir. Meri Boys’a göre Sasaniler döneminde dönüşümlü olarak kutlanan Nevruz, Sasani hanedanı Yazdigird zamanında Eylül (İyun) ayına denk gelerek kutlanmış. Bu karışıklık Celali Takvimi ile son bulmuştur.

A. Cristensen’e göre Sasaniler devrinde “Nevruz’da toplanan vergi şaha taktim edilir” (Cristensen;1966: 197). N. Semsir’e göre ise Osmanlı padişahı Yavuz Dönemi Kanunnameleri’nde “merkezi idare vergilerinin toplanması ve İstanbul’a ulaştırılmasında Nevruz’u belli bir tarih olarak kullanmıştır”. Sasanilerden Abbasilere ve Osmanlı’ya kadar Nevruz “bahar”, “yeni yıl” başlangıcı dışında “mali yılbaşı” başlangıcı olarak da anılmıştır.

Kürt alan ve arşiv verilerinde de Demirci Kave’nin Zalim Kral Dehhak’ı devirme günü ile 21 Mart/Nevruz arasındaki ilişkiye pek rastlanmamaktadır. Bahar ve yaz ekinokslarının değişimi ve iki ekinoks söylencesinin bir birine karışması olasılığı dışında Nevruz, Kürtler arasında sadece “Sersale”(yeni yıl) olarak 21 Mart’ta kutlanmaktadır.

Türk Dünyası’nda Nevruz büyük çoğunlukla “bahar” ve “yeni yıl” başlangıcı olarak kutlanmaktadır. Türk Mitolojisinde, efsane ve destanlarında olan kimi ibareler “kimlik inşası” ve “kimlik pekiştirme” için Nevruz ile abartılı buluşturulmaktadır.

Nevruz söz konusu edilen ve ilişkilendirilen söylencelerden daha kadim ve bağımsızdır. Ama son yüzyılda kimi lokal alanlarda rastlanılan “Ergenekon-Nevruz” ve “Kave-Nevruz” söylenceleri

bazı Türk ve Kürt milliyetçi çevrelerce “Ergenekon – Nevruz” ikilemi ve “Kave-Nevruz” ikilemesi ile abartılı ilişkilendirilerek kurgulanmıştır. Son yüzyılda yeniden kurgulanan “modern mit”tir.

Kave-Dehhak çatışması ile Ergenekon-Börteçine söylenceleri arasında benzer motifler ve “Ergenekon’dan kurtuluş” ile “Dahhak’tan kurtuluş” gibi ortak temalar vardır. Her iki efsanede de dağlar (Ergenekon ve Demavent) ve demirciler simgesel roldedirler. Her iki söylencede de gizli üreme ve çoğalma temi ortaktır. Dehhak’ın 500 yıllık iktidarı ile Ergenekon’da 400 yıl kalma özdeş sayısal simgeler olarak ortaktır.

Araştırmalar günümüz Nevruz Ritüeli ve teması ile örtüşen antik Akitu ve Prulliyas festivallerinin iddia edilen Ön Asya, Orta Asya ve Uzak Doğu bahar festivallerinden daha kadim olduğunu kanıtlar niteliktedir. Akitu’nun mensup olduğu Babil(MÖ 2000-700) uygarlığı ve Prulliyas’ın mensup olduğu Hitit (MÖ 2000-1193) uygarlığı, Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları daha eski uygarlıklardır. Bilinen ve bulunan belgeler ve arkeolojik bulgular Mezopotamya ve Mısır’da bu bahar festivallerinin daha önce kutlandığını kanıtlamaktadır. Nevruz’un tarihi bu uygarlıkların tarihi kadar eski, hatta daha da kadimdir.

Astrolojik orjinli Nevruz yeni yıl, bahar, dini, iktisadi, ulusal ve sosyal amaçlı kutlanmıştır. Bu kutlamalar Nevruz’a dair edebiyat ve sanat sahasında aynı amaçlı yaratıcılığa neden olmuştur. Özellikle edebiyat, musiki ve tiyatrodadır... Siraceddin Hacı “Azerbaycan’da genel folklorun yanı sıra Nevruz Folkloru’nun oluştuğunu... bu bayramla bağlı olarak sayısız edebi numunenin varlığından” bahseder(Hacı;1975:12).

Bu çıkarsama doğrudur ancak gerçeği tam ifade edemiyor. Sadece edebi değil folklorun her sahasında Nevruz’a dair yaratıcılık vardır. Bu nedenle Nevruz başlı başına genel folklor içinde özel folklorik bir komplekstir.

Anadolu Alevi-Bektaşileri (özellikle Bektaşiler) Hz. Ali’nin doğumu ile ilgili olarak Nevruz’u kutlarlar. “Geldi dünyaya bu dem lutf-u adaletle Ali” mısrasında “adalet” kavramı ile Ali ve Nevruz’un buluşturulduğu görülmektedir. Nevruz’a dair yüzlerce yıllık literatür mevcuttur. Anadolu’da Nevruz’a dair en büyük külliyat bu kesime aittir. Diğer dini ve etnik çevrelerin de Nevruz’a dair yaratmaları söz konusudur.

Osmanlı Dönemi’nde (1299-1923) sarayda ve halk arasında Nevruz kutlamaları olmuştur. Osmanlı saray çevresinde 21 Mart’ta Nevruz vesilesiyle Müneccimbaşı tarafından “Nevruziye Takvimi” sultana takdim edilmek üzere hazırlanır. Manisa Mesir Macunu’nun bir çeşidi olan Nevruziye Macunu hekimbaşı tarafından padişaha takdim edilir. Bu dönemde Nevruz’a dair edebiyat, müzik, tiyatro vd. sanatsal alanlarda yaratıcılığa rastlamaktayız. Klasik müzik ve edebiyat ile halk müziği ve edebiyatı alanında Nevruz’a dair değişik formlarda yüzlerce eser mevcuttur (şiir, öykü, türkü, şarkı, dua, tamaşa vb.). Osmanlı tebaasında yer alan değişik Müslüman kesimlerden (dini ve etnik) grupların din ve din dışı temada Nevruz’a dair yaratmaları mevcuttur.

Azerbaycan’da da değişik devlet ve beylik dönemlerinde (Safevi Devleti, Şirvan Şahları, Atabeyler, Kaçar Hanedanları) saray çevresinde ve halk arasında Nevruz’a dair kutlamaların olduğunu biliyoruz.

Nevruz’a dair kutlamalar ve yaratmalar nesnel tarihsel perspektifle analiz edildiğinde, insanlığın ilkel ve yerleşik döneminden, toplayıcılık ve tarım döneminden de izler taşıdığı görülecektir. Nevruz’un tarihsel serüveninde bilinen antik kutlamalarla, Ergenekon, Cemşid, Kava, Hz. Ali ve İsa gibi tarihsel motif ve simgelerle sonradan buluştuğu, buluşturulduğu anlaşılacaktır.

Avrupa halklarının kadim ekincilik esaslı bahar, yeni yıl merasimleri, örneğin Bulgarların Kuker-Sah oyunu, Yunanlıların Kalaqer, Romenlerin Pluqusor ve Çeklerin Vorasek’isi yerini

paskalya merasimine bırakır. Kilise bu kadim ekincilik-bolluk esaslı yeni yıl, bahar merasimleri kompleksi ayinleri ve formasını değiştirir. Yerine İsa ve diriliş esaslı forma ve ayinleri koyar.

9. NEVRUZ RİTÜELİNİN MELO-POETİK HUSUSİYETLERİ

21 Mart'ta geleneksel olarak kutlanan Nevruz, halkların edebiyat, seyirlik oyun ve musiki yaratıcılığında önemli yer edinir. Nevruz doğa, dinsel, ulusal ve sosyal motiflerin bezediği ritüel olarak kültür ve sanat ağırlıklı icra edilen etkinliktir. Bir dilek ve temenni bayramı olan Nevruz; adalet, eşitlik, barış, özgürlük, diriliş, üreme, bolluk-bereket gibi temsili kavram ve sembollerle anılır. Tarihi bir arka planı vardır.

Sasaniler, Abbasiler, İran şahları, Selçuklular ve Osmanlılarda devlet erkanı ve halk arasında kutlanan Nevruz, farklı dillerin şiir, halk tiyatrosu ve musiki sanatının yaratıcılığında formalaşır.

Antik dönem festivallerinde kutlana gelen bayramdır. Örneğin Hititlerin yeni yıl festivali Prulliyas, fırtına tanrısının yılan İlliyanka'yı öldürmesi ile bağlantılı olup aydınlık-karanlık, kıtlık-bolluk temasının işlendiği 21 Mart'a denk gelen kutlamadır(James;1960:94) 21 Mart'ta yapılan Babil'in Akitu Festivali, Babil Yaratılış Destanı'ndaki ejder Tiamat'ın tanrı Marduk tarafından öldürülmesini konu edinir(Fromm;1964:258).

Frigya'daki Attis, Fenike ve Greklerde Adonis, Eski Mısır'da Osirus olan Sümer Dumuzisi adına yapılan ölme-dirilme festivalleri 21 Mart'a denk düşmektedir. Günümüzde kutlanan 21 Mart Nevruz kutlamalarının bu festivallerle bir ilişkisi vardır. Kültürel süreklilik edebiyat ve sanat etkinliklerinde devam etmektedir.

Gazel, kaside, mersiye, bahariye ve nevruziye adı altında Nevruza hasredilmiş yüzlerce şiir ve mani vardır. Dua ve gülbanklar da Nevruz repertuarında önemli yer tutar. Farklı dillerdeki Nevruz'a ait şiirlerde Nevruz'un ortak tasviri, içeriği ve çağrışımını görmek mümkündür.

Baharın, yeni yılın gelişini Bahariye adlı manzumesinde Azeri şair Nesimi(1360-1420) şöyle tasvir eder:

Bahar oldu gel ey dilber, tamaşa kıl bu gülzara

Buraxdı gonceler perde beşaret bülbül-ü zara(Nesimi;2001:86).

Kürt edebiyatına "Nevruza bîhare, cejna sersale" adı ile geçen Nevruz'un diğer tasvirine Kürt divan şairi Mela-i Ciziri(1407-1491)'nin manzum divanında rastlamaktayız:

Ew nur u siqala dîle daim lîwe vala dîl e

Nevruz u sessala dîl e waxte helbîtîn ew sırâç(Mela-i Ciziri;1999:26).

O gönlümün temizliği ve paklığıdır ki

Nevruz yeni yıldır, o heyecan vakti meşalesidir

Bir diğer Nevruz tasvirine Fars şairi Selman Saveci'nin divanında yer alan Bahariye'de rastlamaktayız:

Baharda dünyanın tamaşasına gel

Tanrının yarattığına, kudrete bak

Hava topraktaki ölüleri diriltir

Bu İsa peygamberin hayat veren nefesini hatırlatır(Saveci;1993:125).

Türkiye'nin Nusayri Araplarında Eyd-i Sabotaj adı altında kutlanan Nevruz'da ise bahar yılın adaletini sağlayan mevsim olarak görülür. Nevruz'a dair bahariyelerde adalet isteğinin sık sık tekrarlandığı dizelerle karşılaşılır. Büyük Azeri şair Fuzuli'nin tanık dizelerinde bu istek şöyle dile gelir:

Bağban, Sultani adil devrüdür tenbih kıl

Urmasın gülzara ateş, zülm edip zinhar gül(Fuzuli;1986:196).

Yine Azeri şair A. Ekber Sabir adaleti, eşitliği temsil eden Nevruz'a dair dizeleri ile sitemde bulunur:

Ey töken mollaların kamına şerbet Nevruz

Ağnyalarla quran meclis-i işret Nevruz

Sende herkes sevinir niye ancak fukara

Çekir evladını gördükçe xecalet Nevruz (Sabir; 2001:173-183).

Nevruz'u bahara, baharı tanrının sureti olarak gören Azeri şair Nesimi, Nevruz'a hasrettiği diğer bahariyesinde yüzünü bahara değil duvara çeviren koyu softa zihniyeti tasavvufi pencereden eleştirir:

Meni men etme ey zahid

Güvenme zikre ey sofu

Ki sen mağruresin zikre

Menem müştak didare (Şixiyeva;2001:121).

Benzer tutuma Nevruz'u baharın gelişi, canlanma, aşka geliş zamanı olarak tanımlayan Fars şairi Selman Saveci'nin koyu softalığı Hayyamvari eleştiren dizelerinde de görürüz:

Nevruz'da Müslümanlara tekçe ad, bizlere kafirlik meyinden ver

Mescitlerin köşeleri halk için, meyhane aşıklar içindir

Ezelden böyle yazılmıştır, meyhane aşıklara, mescit ham insanlara aittir (Halet;2001:98).

Nevruz'a dair dua ve gülbanklarda da sıkça adalet ve eşitlik temennilerine rastlanır.

Ömer Hayyam, Sasani döneminde din adamının hanedanın karşısına geçip ona şu temennide bulunduğunu yazar: Ey hanedan! Uzun yıllar yaşa, şad ol! Yüksel ve halka karşı adaletli ve doğru ol! Kartalın yüksek uçsun! Alimler ve işbilenler yanında toplansın! Evin abad ve mülkün geniş olsun! Bu Fervendin (Mart) ayının bayramında(Nevruz) azadlığa destek ol! (Cristensen;1966:324) Yine diğer bir Sasani dönemi duasında benzer temenni ile karşılaşmaktayız: “Şahın vazifesi halka hizmet etmek ve adaletli olmaktır“(Deylemani;1963:52).

21 Mart'ı 9 Mart (Newe Marti) olarak kutlayan, toprağa secde günü olarak gören Tunceli bölgesinde kutsal günün melaikesine dair kaynak kişi Gevher Beltan tarafından şu temenni, rızk duası okunur:

Ya mılakete sewa esmowene
Rızke hora ave cırm u canide
Der u ciranide
Verge yavanide
Dıma ki ma necharune hode.
Ey gecenin kutsal melaikesi
Rızkından önce cümle cana ver
Kapı komşuma
Yabandaki aç kurta ver
En son da biz naçarlarına ver.

Azerbaycan'da Arapça olarak okunan Nevruz duası akabinde astronomik gece-gündüzün dengesine uygun toplumsal eşitlik temenni edilir:

Ey gönlü gönülleri yaratan!
Ey gören gözlere ışık saçan!
Geceleri, gündüzleri fırlatan

Ey dünyamızı haldan hala çeviren!(Deylemani;1963:52). Diğer bir temenni duasını ise kaynak kişi Ali Minai Tebrizoğlu şöyle dillendirir:

Kasip ile varlıyı apar gece ile gündüzün tarazlığına
(Yoksul ile zengini gece ile gündüzün eşitliği gibi eşitle)

Benzer dua temennilerine Anadolu Alevi-Bektaşilerinde de sıkça rastlanır.

Sasani hanedanları tarafından 21 Mart Nevruz günü barış amacıyla uçurulan beyaz kartal adetinin, kültürel sürekliliğin ve Nevruz'un özü olan özgürlük tutkusunun devamı olarak günümüzde hala Anadolu Tahtacı Türkmen Alevilerinin nevruz kutlamalarında yaşadığını görmekteyiz. Kaynak kişi Döne Şimşek bu özgürlük temasına şöyle ifade etmektedir:

21 Mart Nevruz, serbestlik günüdür. Kuş uçurma günüdür. O gün kafesteki kuşu azat ederiz. Hür yaşasın. Nevruz günü geldiğinde babam katırımızın yularını söker, sırtına el vurup „hadi sen de hür yaşa bugün“ derdi.

21 Mart Nevruz merasimi programında halk tiyatrosu önemli yer tutar. Nevruz coğrafyası halkları o gün birbirinden farklı ama aynı temayı işleyen seyirlik oyunlarını sergilerler. Doğan ile ölenin, kazanan ile kaybedenin, yeni ile eskinin, sıcak ile soğğun mücadelesini konu edinen seyirlik oyunlar icra ederler.

Azerbaycan'da "Kösa Kösa" oyununda Kösa eski yılı sembolize etmektedir. Seyrek ve uzun sakalı ile ak renkli giysi giydirilen Kösa'nın beline çingiraklar, süpürge ve kemikler asılır. Karakterine uygun elementlerle sahneye çıkan Kösa eski ve negatif rolün temsilcisidir. Yaz/baharı temsil eden Keçi tarafında boynuzlanarak öldürülür. Böylece Yaz kışa galip gelir (Beydilli;2000:134). Bu oyun Türkiye'nin Ağrı, Diyarbakır gibi illerinde „Kosa Gelende“ adı ile oynanır.

Azerbaycan Nevruz programında olan diğer bir seyirlik oyun da „Ekende yox, biçende yox, yiyende ortak qardaş“ oyunudur. Emek eksenli, köylü-toprak ekseninde kurgulanan, ekincilik ve toprak ilişkisini anlatan oyunda asalak ağa kovulur ve ürününe köylü tarafından el konulur. Benzer seyirlik oyuna Türkiye ve Balkanlarda da rastlanır. Osmanlının mir-i toprak sistemini eleştiren köy seyirlik oyunlarında ise şu dizeler yer alır:

Şalvarı şaltak Osmanlı

Eyeri kaltak Osmanlı

Ekende yok, biçende yok

Harmanda ortak Osmanlı (And;1962:43).

Azerbaycan'da özellikle Nahçıvan bölgesinde Nevruz kutlama programında „Han Bezeme“ gösterisi yapılır. Birçok ritüel kompleksini ihtiva eden Han Bezeme gösterisi ölüp-dirilme, yeni-eski ikilemi ile ilgili merasimdir. Geçen yıldan kalan Han sembolik olarak öldürülür. Yeni Han seçilir. Eski Han eski yılı, yeni Han yeni yılı temsil eder. Bu merasimde eski-yeni çatışması sembolize edilir(Süleymanlı;2001:10)

Nevruz'a dair musiki melodileri ve makamına İran tarihi üzerine yapılmış araştırmalarda karşılaşıyoruz. Bu araştırmalara göre İran'da Sasaniler döneminde Nevruz merasimi icrasında yer alan melodilerin olduğu görülmektedir. Fakat bunların hangisinin makam olduğunu veya melodi kalıbı olduğunu bilemiyoruz.

Dr. Ebul Kasım İsmailpur'un İran Şenaht adlı eserinde (İsmailpur;1997:32-33) ve Prof Maqali Todua'nın Onbeş Kapıdan adlı eserinde(Todua;1991:122) bahsedilen ortak melodiler şunlardır: Nevruze Bozork, Nevruze Kçük, Nevruze Keykubat, Xarı Nevruz, Yeni Bahar, Şen Bahar, Dada Ferit, Sebz der Sebz, Peykar ile Gerd'dir.

Nevruza dair İran, Azerbaycan ve Türkiye'de halkın geniş bir müzik repertuarı vardır. Nevruz merasimi çerçevesinde her yıl icra edilen ezgi kalıpları, formları ve makamları vardır. Nevruz musikisini dini ve dindışı musiki içinde tarif edebiliriz. Ama bahar ve yeni yıl kutlamalarında dindışı tema ve ezgi kalıpları ağırlıktadır.

Nevruz'u Hz. Ali'nin doğumunu müjdeleme günü olarak kutlayan Alevi- Bektaşilerde dini tema ön plandadır. Dua, nefes ve gülbanklar özellikle standart kalıplar ile icra edilir. Geleneksel ve sürekliliğe sahiptir.

Nevruz'a dair Türk, Azeri, Fars, Kürt ve Arap şiirinde yüzlerce Nevruziye örneği olmasına rağmen elimizdeki Nevruz Musikisi repertuarı 100 civarında eserle sınırlıdır. Özellikle Türk, Azeri ve Fars ezgileri geleneksel halk musikisi ve makam musikisi dahilinde tarihsel derinliğe sahiptirler. Elimizdeki Kürt Nevruz ezgileri son 60 yılda icra edilen bestelerdir. Musiki repertuarı olarak elimizde Türk, Azeri ve Fars musikisinden Nevruziyeler, Bahariyeler, Nevruz nefesleri ve Şathiyeler vardır. Bu ezgiler makam itibarıyla % 50 Şur/Hüseyni, %20 Segah ve %25 i Mahur makamından oluşmaktadır.

Nevruz musikide, tiyatro ve edebiyatta ortak tema etrafında işlenmiştir. Nevruz'da ortak duygu, düşünce ve ruhi şekillenme melodiye, şiire, artistike ve jeste yansır. Nevruz yaratıcılığı ortak anlatım biçimlerini, motif ve simgelerle aktarır. Bölge halkları arasında yakınlaşma, dayanışma, kardeşlik duygularını, ortak sosyal psikolojiyi ve hareket tarzını geliştirir.

Nevruz renklerle, tabiatla örtüşen etkinliktir. Çok sesliliğin ve renkliliğin armonisidir. Ortak kültürel değerler yabancılaşmayı engeller. Ulusal çitleri aşar ve uluslararası ilişkilerin basamağı olur. Ortak duyarlılığın gelişmesine vesile olur.

SONUÇ:

21 Mart Nevruz kutlamaları mitolojik ve tarihi kaynaklarda değişik adlar altında Çin'den Roma'ya kadar geniş bir coğrafyada ölen-dirilen bolluk-bereket tanrılar adına yapılmıştır. Sonraları bu kutlamalar kozmik kıyafetinden sıyrılmış, kırallar ve kutsal şahsiyetler (Cemşid, Feridun, Kava, Hz. Ali) ile yeni yıl ve bahar adına yapılmıştır.

Nevruz edebiyat, müzik, felsefe, itikat, spor, yemek, giysi, gravür, resim vb. birçok alanda önemli yaratıcılığa vesile olmuştur.

Kutlandığı geniş coğrafyanın halk kültüründe „yeni“ ortak paydası altında hep aynı günde ve ortak talepler etrafında kutlanagelmiştir: Yeni dönem, yeni yurt, yeni iktidar, yeni kimlik, ve yeni haklar... Nevruz; kurtuluş, diriliş, barış, adalet, doğuş, eşitlik, sağlık-şifa ve bolluk-bereket ortak temennileri esasında icra edilmiştir. Nevruz'un temennileri beynelmilel kabul gördüğünden Bileşmiş Milletler tarafından 21 Mart dünyada „İrk ayrımı ve eşitsizliğe karşı mücadele günü“ olarak kabul edilmiştir.

20. yy' da geleneksel bir ritüelin Türk, Kürt, Sovyet, Tacik ve Batı Avrupa halklarınca içerik değişikliğine uğratılmasına tanık olmaktayız. Mitos modern haliyle yeniden yaratılıyor. Dönemin yükselen değerlerine adapte olan bu ritüel, birçok toplumsal dönemin alt-üst oluşunu sembollerle, motiflerle ve bezemelerle günümüze taşımıştır. Halklar uyuyan mitosunu kamçılıyıp mücadelenin hizmetine koşturmaktadır.

Nevruz edebiyat ve musikide daha yoğun olarak ifade edilmiştir. Alan ve arşiv araştırmalarımızdaki örnekler üzerinde yaptığımız incelemede Nevruz Türk, Azeri, Fars ve Kürt musikisinde Şur/Hüseyni Aşırın ya da tarihteki adı ile Nevruz Makamı ile temsiliyet kazanmıştır. Bölgenin komşu halkları Nevruz'u ortak ana makam olarak almışlardır.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Beser Cengiz(2004), Tunceli merkez Yeşilkaya Köyü, 1929 doğumlu

Ali Minai Tebrizoğlu (2002), Almanya- Bonn, 1926 doğumlu

Döne Şimşek (2003), Antalya-Elmalı –Akçainiş Köyü, 1930 doğumlu

Gevher Beltan (1987), Tunceli-Merkez-Yeşilkaya Köyü, 1900 doğumlu

YAZILI KAYNAKLAR

Ahmedi Xan i(1973), Mem u Zin, İstanbul, Koray Yayınları

Aksoy, Gürdal (1998), Bir söylence bir tarih Nevruz, Ankara, Yurt Yayınları

.....(1991), Bir söylence bir tarih Nevruz, Ankara Öteki Bilim

.....(1991), Kürt Dili Üzerine İncelemeler, Ankara, Öteki Bilim

Altok, Kaşgarlı M (1997), Nevruz, sayı 12, Ankara, AKM yayınları

And, Metin(1962), Diyonisos ve Anadolu Köylüsü, İstanbul, Elif Yayınları

Beydilli, Cabbar C(2000), Qam Şamanlığının Etnomedeniyetimizdeki Yeri, Bakü, Ağrı Dağı Neşriyat

Booys, Meri(1966), Zerdüş Dini Tarihi, Çilt 2, Tahran, Tus Neşriyat

Broginski, İ.S(1984), İran Edebi İrsi, Moskova Navka Yayınevi

Burhan-ı Gate(1984), Kamus, Tahran, M. H İbni Xalef Neşriyat

Calmard, J(1953), Micragan, İstanbul, Payel Yayınları

Cengiz, Daimi(2004), Halkbilimi, İstanbul, E Yayınları

Cristensen, Artur(1966), Sasaniler Devrinde İran, Tahran, İbn-i Sina Neşriyat

Dahhoda, A. Ekber(1998), Lügatname, Tahran, Emir Kebir Neşriyat

Deylemani,A. Xorves (1963), İran'ın Kadim Bayramları, Tahran, İbni Sina Neşriyat

Eaglaton, Terry(1996), İdeoloji, İstanbul, Payel Yayınları

El Biruni, Ebu Reyhan(1964), The Cronology of Anciet Nations, London

Eliade, Mircea(1994), Ebedi Dönüş Miti, Çev: Ayşe Meral, Ankara, Dergah Yayınları

.....(1990), Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, Ankara, Gözlem Yayınları

Erkin, N ve Ekrem H(1997), TD Nevruz özel Sayısı 12, Ankara, KB Yayınevi

Firdevsi(1994), Şahname, Cilt 1, İstanbul, MEB Yayınevi

Frankfort, Henri(1995), Kingship and the Gods, Şikago

Frazer, James(1991), İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri. İstanbul, Altın Dal

- Fuzuli, Mehemmed(1986), Azerbaycan Klasik Edebiyatı Külliyyatı, Cilt 7, Bakü, Nurlan Neşriyat
- Genç, Reşat(1997), TD özel sayısı 12, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Gölkıran, Kadir(1995), Nevruz, Ankara, AKM Yayınları
- Gray, L. H.(1955), Ensiklopedia of Religion and Ethies, London
- Hacı, Sıraceddin(1975), Azerbaycan Folkloru, Bakü, Nurlan Nesriat
- Halet, A. Kaam(2002), Salman Saveci Divanı, Tahran, İbni Sina Neşriyat
- Hançerlioğlu, Orhan(1975), İnanç Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi
- Hooke, H. H(1993), Ortadoğu Mitolojisi, Ankara, İmge Yayınevi
- İsmailpur, Ebul Kasım(1997), İran Şenaxt, Tahran, Dara Neşriyat
- James, E: D(1960), The Ancient Goods, London
- Kılıçer, Akilbek(1997), TD Nevruz Özel Sayısı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Leviç, R(1964), İslam Ansiklopedisi, İstanbul, MEB Yayınları
- Melai Cizir(1999), Roja Nu Dergisi, Sayı 102, Stokholm, Roja Nu yayınları
- Miranov, V.A(1991), Yılın 12 Ayı, Moskova, Covemckar Poccar Yayınevi
- Mutlu, M(1975), Devrimci Kava Dergisi, İstanbul, Kava Yayınları
- Nebiev, Azat(1990), Nevruz Bayramı, Bakü, Azat Neşriyat
- Nesimi, Seid İ(2001), Nesimi Divanı, Bakü, Nurlan Neşriyat
- Nikitin(1975), Kürtler, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları
- Nizamül Mülk(1995), Siyasetname, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Noyan, Bedri(1995), Alevi-Bektaşilik Nedir?, İstanbul, Can Yayınları
- Ordubadi, M. Seyit(1930), Ani, Bakü, Siyasi Maarif İdaresi Neşriyat
- Ögel, Bahaeddin(1995), Türk Mitolojisi, Cilt 1, Ankara, TTK Yayınları
- Qiyasi Lügatı(1984), Haz. Mensur Sirvet, Tahran, Emir Kebir Neşriyat
- Plunkelt, E: M(1968), Astronomie in the Rig Veda, Roma
- Sabir, A. Ekber(2001), Azerbaycan Dergisi, Cilt 3, Sayı 9, s.173-183, Bakü, Nurlan

Saveci, Selman(1993), Divan, Tahran, Dara Neşriyat

Şerefhan(1975), Şerefname, İstanbul, Yöntem Yayınları

Spiegel, Friedrich(1963), Zerdüşt Avesta, Cilt2, Leibzig, W.Engelmann Verlag
.....(1964), İslam Ansiklopedisi, Nevruz Maddesi, s. 4002-4022, İstanmul, MEB
Yayınları

Süleyman, Mübariz(2001), Nevruz, Anane ve Muasırlık, Bakü, Nurlan Neşriyat

Şixiyeva, Saadet(2001), Azerbaycan İrs, Sayı 6/7, Bakü, Azat Neşriyat

Taberi, Ebu Cafer M(1965), Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Cilt 1, İstanbul, Nur Neşriyat

Thomas, George(1998), İlk Filozoflar, İstanbul, Payel Yayınları

ANTİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA RUH KAVRAMI VE KHARON

Doç. Dr. Asuman COŞKUN ABUAGLA*

Özet

Dünya üzerinde var olduğu andan itibaren insanoğlu için kaçınılmaz bir gerçek olan ölümün ne olduğu her zaman merak konusu olmuştur. Çoğu insana göre korkunç bir şey olan ölüm, takdir edildiği anda gelir ve görevini yerine getirir. Bunun sonucunda az önce özgürce hareket edebilen beden artık hareket edemez. Antik Yunan ve Roma toplumunun ölüme karşı yaklaşımı incelendiğinde bedeni geride bırakan ruhtan ziyade beden için derin bir kaygı duyulduğu anlaşılır. Bunun asıl nedeni, toplumsal inançtan kaynaklanan ve nesilden nesile geçen çifte beden düşüncesidir. Bu makalenin amacı, Antik Yunan ve Roma söylencelerinde ölüleri, kayığıyla yer altı nehrinden geçirdiğine inanılan Kharon hakkında bilgi vermek ve onun yüzyıllar sonra yeniden nasıl tarih sahnesine çıktığını anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, beden, ruh, kayıkçı, Kharon.

THE CONCEPT OF THE SOUL AND CHARON IN THE LIGHT OF ANCIENT SOURCES

Abstract

Death, which is an inevitable fact for human beings since its existence on earth, has always been a matter of wonder. Death, which is a terrible thing for many people, comes when it is appreciated and fulfills its duty. As a result, the body that was able to move freely a second ago can no longer move. When the approach of the Ancient Greek and Roman society to death is examined, it is understood that there is a deep concern for the body rather than the soul that leaves the body behind. The main reason for this is the dual body idea, which originates from social belief and is passed down from generation to generation. The aim of this article is to give information about Charon, who is believed to carry the dead through the underground river in his boat in Ancient Greek and Roman mythology and explain how he came back to the stage of history after centuries.

Key Words: Death, body, spirit, boatman, Charon.

Giriş

* Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Antalya/Türkiye. ORCID: 0000-0002-2085-6100 asumancoskun@akdeniz.edu.tr

Araştırma Makalesi.

Sayfa Sayısı:911-922.

Makale Geliş Tarihi: 25.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 01.07.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

... Bugüne kadar kimsenin somut bir yanıt veremediği ölümün ne olduğu her zaman merak konusu olmuş ve bilinmeyen bu şey karşısında duyulan hayret, korku, acizlik ve yitim hissi, dünya üzerinde gelmiş geçmiş tüm medeniyetleri onunla başa çıkabilmek için düşünmeye, sorgulamaya ve bir çare aramaya zorlamıştır. Acaba ölüm denilen şeyin asıl nedeni, görünmeyen bir hayat kaynağının bedeni terk etmesi ve bu nedenle onun hareket etme gücünden yoksun kalması mıdır? Klasik Yunan dilinde nefes, soluk, can ve ruh anlamına gelen ψυχή (psykhe), bedene can veren hayat kaynağı olarak tanımlanır (Francis 1860: 189). Arkhaik Yunan’da ölüm, herkes tarafından görülen bedenden (σῶμα) hiç kimse tarafından görülmeyen ruhun çıkışı olarak düşünülmüş ve ölüm anında ruhun bedenden uçarak (ψυχή ἐκ ῥεθέων παμμένη) çıktığına inanılmıştır. Uçmak (πέτεσθαι) eylemi, ölünün gözlerini karanlığın (σκοτός) ya da kapkara bir gecenin (ἐρεβεννή νύξ) kaplamasıyla ifade edilir ve ruhun bedeni artık terk ettiği anlamına gelir:

“Erlerin başbuğu Atreusoğlu, Hyperenor’u böğründen vurdu, tunç kargı saplandı bağırsaklarına, darmadağın etti, açık yaradan bir anda uçtu gitti canı, karanlık kapladı iki gözünü.” (Erhat – Kadir 1993: 342-343)

“Sürükleniyordu Hektor kentin önünde, acımadan sürüklüyordu dörtnala koşan atlar, Akhaların koca karınlı gemilerine doğru. Bürüdü gözlerini kapkara bir gece, yıkıldı arkaya, can verir gibi düştü.” (Erhat – Kadir 1993: 496)

Bu durumda bir daha bedenine geri dönemeyeceğini anlayan ölünün çok üzülüp kaderine ağladığı ve yas tuttuğu anlaşılır:

“Sen de yaşayacak değilsin uzun zaman, ölüm ve zorlu kader duruyor senin de başında, Aiakosoğlu Akhilleus’un elinden tepeleyecek seni. Böyle dedi, ölüm kapladı gözlerini, canı çıktı gövdesinden, uçtu gitti Hades’e, bıraktı gücünü, gençliğini, kaderine ağlaya ağlaya.” (Erhat – Kadir 1993: 391)

O halde ölümün gerçekleştiği an itibarıyla ruhtan ziyade beden için kaygı duyulduğu ve bunun çifte beden düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu düşünceye göre çifte bedenden birincisi mezarda kalmakta, ikincisi ise Ölüler Diyarı’na gitmektedir. İS 2. yüzyılda yaşamış ünlü hiciv yazarı Samsatlı Loukianos, Χάρων ἢ Ἐπισκοποῦντες (Kharon ya da Seyirciler) adlı eserinde bu durumu şöyle hicveder:

“Kharon: Benim öğrenmek istediğim bir şey daha var Hermes. Bana onu da göster, artık seni rahatsız etmem, kılavuzluğunu sonuna erdirmiş olursun. Bu insanlar ölülerini nereye koyuyor, nereye gömüyorlar?

Hermes: Ha! Sen mezarları, kabirleri, türbeleri soruyorsun. Şehirlerin kapısına doğru bak, oralarda hani birtakım toprak yığınları, taştan direkler, piramitler var. Ölülerini işte oralara koyar, oralarda saklarlar.

Kharon: Peki ama ne diye o taşları kokularla ovuyor, üzerlerine çiçek koyuyorlar? A! Şunlara bak, gelmişler o mezarların önünde ateş yakıyorlar, hendek kazıp içinde türlü yemekler pişiriyorlar, açtıkları deliklerden şarapla bal akıtıyorlar, neye iyi o?

Hermes: Doğrusunu istersen Kharon, o yemeklerin, o şarapla balın ölümlere ne hayrı olduğunu ben de anlamıyorum. Ama insanlar bir kere tutturmuş: Ruhlar ahretten gelip o ateşlerin çevresinde uçuşur, yanan etlerin kokularıyla beslenir, deliklere akıtılan ballı şarabı da içerlermiş. Öyle diyor insanlar!

Kharon: Amma da yaptın! Kuru kafa yer içer mi hiç? Sana bunu söylemek tuhaf oluyor, işin aslını bilirsin sen de, ölümleri ahrete sen getiriyorsun. Bir kez indiler mi bir daha çıkamayacaklarını benden iyi bilirsin sen. Ruhları ahrete indirdiğin yetmiyormuş gibi bir de her gün yesinler, içsinler diye yeryüzüne çıkaracaksan, işin iştir hani, bir dakika rahatın kalmaz. Acınır bu insanlara. Bu kadar da deli olduklarını sanmazdım; ölümler ülkesini diriler ülkesinden ayıran sınırları, bizim oradaki halin ne olduğunu onlara bir anlatan çıkmamış mı? Mezarları ister olsun ister olmasın, bütün ölümler arasında eşitlik bulunduğunu, Ithakeli dilenci Iros'a ne saygı gösterilirse, kral Agamemnon'a da ancak o kadar saygı gösterildiğini, Thetis'in güzel saçlı oğlu ile kel Thersites'in bir olduğunu, çiriş otu çayırında bütün ölümlerin çırılçıplak yattığını, kafalarının boşalmış, kemiklerinin çürümüş olduğunu bilmiyorlar mı?" (Ataç 1949: 97-99)

Çifte beden düşüncesi, özellikle ölümsüz tanrılara saygısızlık yapan ya da onları hiçe sayan ölümlülerin lanetleneceklerine ve Ölümler Diyarı'nda bedensel işkence çekeceklerine dair duyulan inancı da güçlendirmiştir (Vermeule 1981: 7-8). Nitekim tanrılara karşı işledikleri ağır suçlar nedeniyle lanetlenen Tantalos, Tityos, Sisypnos, Iksion ve Belos'un torunları yerin dibi ve dinsizlerin diyarı (χῶρος ἄσεβων) olarak tanımlanan Tartaros'ta ruhsal değil, ebediyen sürecek bedensel işkencelere mahkûm edilmişlerdir. Bir zamanlar tanrıların şölenlerine kabul edilen Tantalos, nankörlük yapıp tanrısal sırları insanlara söylediği için sonsuz açlık ve susuzlukla cezalandırılmıştır. Artemis'le Apollon'un annesi olan tanrıça Leto'ya zor kullanmaya kalkışan dev Tityos, kabul edilemez bu eylemi yüzünden Zeus'un kartalı tarafından karaciğerinin sonsuza kadar didiklenmesine; Sisypnos, Asopos'un kızı Aegina'yı kaçıran Zeus'u ele verdiği için devasa bir kayayı bir yokuşun başına çıkarmaya mahkûm edilmiştir. Iksion, Zeus'un hem kız kardeşi hem hanımı olan tanrıça Hera'ya zor kullanmaya kalkışmış bu nedenle Zeus, onu alev alev yanan ve sürekli dönen bir tekerleğe bağlayıp göğe fırlatmıştır. Belos'un oğlu olan Danaos'un kırk dokuz kızı, amcalarının kırk dokuz oğlunu onlarla evlendikleri düğün gecesi öldürdüğü için boyunlarında taşıdıkları dibi delik su bakraçlarıyla beyhude yere bir havuzu doldurmaya çalışıp durmuştur. Romalı şair Ovidius'un lanetli mesken (sedes scelerata) olarak adlandırdığı Tartaros'ta tanrılar tarafından lanetlenen bu söylencesel karakterlerin ebediyen bedensel acı çekmeleri şöyle anlatılır:

“Sisler arasındaki gölgeyi tanır tanımaz,

ayağa kalktı tanrıçalar; burası ‘Lanetli Mesken’ olarak adlandırılır:

Tityos parçalanması için bağırsaklarını sunuyordu ve dokuz

hektarlık bir alana gerilmişti. Ey Tantalus, hiçbir su sana

ulaştırılmaz ve üzerine sarkan ağaç kaçar.

Ey Sisyphus, ya itersin ya kovalarsın kayayı, geri gelecek olan.

Döner durur Ixion, hem takip eder kendisini hem kendisinden kaçar.

Kuzenlerinin sonunu hazırlamaya kalkışan Belus'un torunları,

yitirdikleri suları tekrar tekrar elde etmeye çalışırlar.” (Coşkun Abuagla 2019: 115-116).

Bu örnekler, Antik Yunan toplumunun ölümden sonraki yaşam inancında ruhu da beden olarak düşündüğünü, ruhla bedeni birbirinden ayırt edemediğini açıkça göstermektedir. İÖ 5. yüzyılda ressam Polygnotos tarafından Nekyia'da tasvir edilen bu güçlü inanç (Robert 1892: 86), yüzyıllar sonra Yunanca İncil'den güç alıp günahkârların günahları yüzünden kırbaçlandığı, asıldığı, bedenlerinin akrepler, çıyanlar, solucanlar tarafından didiklendiği, balçığa batırıldığı, dillerinin kesildiği kıyamet temalı tasvirler ve tablolarla iyice beslenmiştir. Loukianos, Μένιππος ἢ Νεκρομαντεία (Menippos ya da Nekyomanteia) adlı eserinde ana karakter olarak konuşturduğu Menippos'un ağzından bu inancı şöyle hicveder:

“Gölün kıyısına vardık ama az kaldı geçemeyecektik, kayık çok doluydu, içindekiler de yanıp yakınıyorlardı. Hepsi de yaralıydı, kiminin bacağı kopmuş kiminin kafası kırılmış hâsılı her birinin bir yeri sakatlanmıştı. Belli ki hepsi de savaştan geliyordu. Kharoncağız, aslan postunu görünce beni Herakles sandı, kayığına alıp beni karşıya geçirdi, çıkardıktan sonra da yol gösterdi. Karanlıkta olduğumuz için Mithrobarzanes önden gidiyordu, ben de eteğine yapıştım; gide gide büyük bir çayıra vardık, çiriş otu ekilmiş geniş bir yerd; ölümlerin gölgeleri, çılgınlıklar kopararak çevremizde dönüp dolaşıyorlardı. Biraz ilerledik, Minos'un yargıtayına gelmişiz. Minos, yüksek bir tahtta kurulmuştu, yanında da Cezalar, intikam perileri *Erinyes*ler ayakta duruyorlardı. Öte yandan, uzun bir zincire bağlanmış bir sürü insan getirdiler; bunlar zina suçu işleyenler, gidiler, dalkavuklar, çasıtlar, daha onlar gibi dünyayı altüst eden insanlar alayı imiş. Zenginler, faizciler ayırdı, hepsinin de benizleri soluktu, göbekleri kocaman, ayakları nikrisliydi; her birinin boynuna ikişer talanton ağırlığında demirler asılmıştı.” (Ataç 1949: 65-66).

Arkhaik Yunan'da ruh, oldukça narin ve değişken bir şekilde görselleştirilmiş, Tunç Çağı'nda kelebek, kuş ya da kanatlı bir insan görünümünde betimlenmiştir. Nitekim Homeros destanlarında kanatlı bir görüntü (εἶδωλον) olan ruh, ne somut ne de soyuttur. Görüntü ya da hayal olsa bile bedensel bir görünüme sahiptir ama hayattayken kullanma gücüne sahip olduğu bedensel güçten yoksundur. Bu bakımdan görsel olarak kavranır ve somut özelliklere sahip olduğu düşünülür (Rohde 1925: 5). Ruhun kuş olarak sembolize edilmesi İÖ 7. yüzyılda da devam eder ancak İÖ 5. yüzyılda kanatlarını

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kaybeden εἶδωλον yerine artık gölge (σκιά) ve hayal/görüntü (ὄναρ/ὄψις) gibi soyut kavramların kullanıldığı görülür (Vermeule 1981: 213). Buna rağmen ölen kişinin küçük bir kopyası olan ve hızlı hareket ettiğini vurgulamak için kanatlı olarak betimlenen *psykhenin* kendini hâlâ beden olarak algıladığı, geride bıraktığı bedenine ve dünya hayatına yas tutmasından anlaşılır. İÖ 5. yüzyıla tarihlenen ve ressam Akhilleus'a atfedilen bir *lekythos* bunu kanıtlar. *Lekythosun* sağ tarafında soluk bir görüntü olarak ayakta duran ölünün başının üzerinde küçük ve kanatlı bir figür olarak betimlenen *psykhe*, istemese de onun artık bedeniyle bağının kesildiğini ve başka bir boyuta geçtiğini vurgular (Diez de Velasco 1989: 311 [Il. 3]). O halde beden ve ruh, yaşam süresi boyunca hiç kimsenin görmediği bir bağ ile birbirine bağlıysa, ölüm anında bu bağ kopuyor ve bu kopuşla hareketsiz kalan beden hâlâ somut bir halde görünüyorsa görünmediği halde bedene hareket etme gücünü veren ruh nerededir ya da nereye gitmiştir? Yüzyıllar boyunca gelmiş geçmiş her toplum, buna benzer sayısız soru sormuş, toplumsal inanca göre bu sorulara gerçekçi ve somut yanıtlar bulmaya çalışmıştır. Bu açıdan antik düşüncenin ölümden sonraki hayatı, madde bedenden ayrı düşünemediği için somut düşünme eğiliminde olduğu anlaşılır. Arkhaik Dönem'den itibaren Antik Yunan ve Roma toplumunun yüzyıllar geçse de Homeros destanlarındaki örnekleri kanıtlarcasına ölüm anında ruhun kanatlanıp uçtuğuna ve uzak bir diyara gidip orada yaşamını sürdürdüğüne dair duyduğu inanç değişmemiştir. Küçük Asya'da bulunan, İS 2./3. yüzyıla tarihli birçok Yunan mezar yazıtı bu inancı kanıtlar: “ψυχῆ δ’ ἐκ ῥεθέων παμένη μ[ε]τὰ δαίμονας ἄλλουσι ἤλυθε σῆ, ναίεις δ’ ἐν μακάρω[v] δαπέδω” [Ruhun uzuvlarından kanatlanıp göçüp gitmiş ruhlara gitti artık sen bahtiyarların ovasında yaşıyorsun] (Lattimore 1962: 29).

Beden ve ruh konusuna felsefi açıdan bakıldığında Ploutarkhos'un Ἠθικά (Ahlâk) adlı eseri sayesinde İyonyalı filozoflardan ilk kez Miletoslu Thales'in ruhun daima hareket halinde olan ya da kendiliğinden hareket eden bir yapı (τὴν ψυχὴν φύσιν ἀεικίνητον ἢ αὐτοκίνητον) olduğunu öne sürdüğü anlaşılır (Bernardakis 1893: 332). Pythagoras, ruhun ölümsüz (ἄφθαρτον εἶναι τὴν ψυχὴν) ve kendi kendine hareket eden bir sayı (ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινούντα) olduğuna inanır ve bu nedenle ruhu, akılla bir tutar (τὸν δ’ ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ παραλαμβάνει) (Bernardakis 1893: 332). Anaksagoras'ın akıl (νοῦς) olarak adlandırdığı yaratıcı güç ise gücünü sadece kendinden aldığı için her şeyden yalın, katışıksız ve saftır. Ruhun sahip olduğu büyük ve küçük her şeye aklın hükmetmesi ve onun her şey hakkında her çeşit bilgiye sahip olması, ruhun yüceliğini kanıtlar ve bedenün üstünlüğünü reddeder. Dolayısıyla ölüm, madde olan bedenün esaretinden kurtulmak gibi bir şey olarak düşünülemez çünkü hiçbir şeyin esaretine giremeyecek kadar yüce olan bir şey, sadece her şeye hükmeden aklın hükmüyle bedenden ayrılmaktadır. (Capelle 1995, 57-75; 101-102). Ruhun kaçıp gittiği inancından yola çıkıp beden ve ruh görüşünü en basit ve en açık şekilde ifade eden Yunan

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

düşünür Demokritos'a göre ruh, maddedir ama onu oluşturan atomlar, somut olarak görülebilen bedeni oluşturan maddeden farklıdır. Onlar yuvarlak, yumuşak ve uçucudur bu nedenle bedenden çıkarken yani ölüm anında ayrılır ve dağılırlar (έν δέ τῷ ἐκβαίνειν διαφορεῖται καὶ διασκεδάννυται) (Finamore 2002: 64 [384. 24-25]). Demokritos'un izinden giden Epikouros'a göre ruh, dört unsurdan (κρᾶμα ἐκ τεσσάρων) oluşmaktadır: Ateşsel (ἐκ ποιοῦ πυρώδους), havasal (ἐκ ποιοῦ ἀερώδους), soluksal unsur (ἐκ ποιοῦ πνευματικοῦ) ve adlandırılmadığı halde erdem duygusunu içinde barındıran dördüncü şey (ἐκ τετάρτου τινὸς ἀκατονομάστου, ὃ ἦν αὐτῷ αἰσθητικόν) (Bernardakis 1893: 333). Lucretius da Demokritos ve Epikouros gibi ruhun atomlardan ve dört temel unsurdan oluştuğuna inanmış ayrıca ruhun (anima) ve zihnin (animus/mens) bedende ikiz varlık olduğunu savunmuştur (Brown 1997: 24 [94-95]; 28 [136-137]; 32-33 [231-236]). Ona göre ruh, oldukça ağır bir madde olan bedene yayılır ve ölüm, maddeden oluşan bu karışımın dağılmasıdır (nam communibus inter se radicibus haerent, nec sine pernicio divelli posse videntur) (Brown 1997: 38 [323-326]). Orpheusçu ve Pythagorasçı öğretilere göre işlediği suçtan dolayı ceza çektiğini düşünen ruh, insan yaşadığı sürece bedende hapis kalmaktadır çünkü ruh, mevcut varoluşta gömülüdür. O halde beden, ruhun cezasını çekinceye kadar kalacağı bir mezardır (σῶμα σῆμα) (Capelle 1995: 36-37 [18-19]; Stolpe 2001: 404 [400 bc]; Fowler 2005: 230-231 [67 a-d]; 284 [81 e]; 288 [82 e]; 290 [84 a]). Platon'a göre sürekli hareket halinde olan ruh (ἀεὶ κίνητον μὲν τὴν ψυχὴν), madde değildir ve bu gerçek, onun ölümsüzlüğünü emin kılar. Ruhun hava olduğunu düşünen Euripides ise ölüm anında havanın aslen ait olduğu yere yani *etere** döndüğünü, bedeninin ise toz olduğunu savunur (Rohde 1925: 437, 461). Cicero'ya göre beden, ruhun kabı ya da haznesi (quasi vas est aut aliquod animi receptaculum) gibidir (Klotz 1835: 22 [1. 52]). Kimileri ise ruhun bedenden ayrılışının ölüm olduğunu kimileri de ruhun bedeni hiçbir şekilde terk etmeyip ruhun ve bedeninin birlikte öldüğünü (una animum et corpus occidere) düşünmüştür (Klotz 1835: 10 [1. 18]). Parmenides, düşünme yetisi ile ruhu, tek ve aynı şey olarak ele almış, Empedokles ise akan kanın dalgalarıyla beslenen düşünme yetisinin, yüreği dolaşan kan (αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα) olduğunu savunmuştur (Leonard 1908: 49 [Fragman 105]; Capelle 1995, 148: 206 [Fragman 105]). Stoacı Zenon, ruhun ateş olduğunu (animus ignis videtur), bir müzisyen ve düşünür olan Aristoksenos ise ruhun bütün bir bedeninin uyumu (ἀρμονία/harmonia) olduğunu ileri sürmüştür (Klotz 1835: 10 [1. 19]). Platon'un öğrencisi Speusippos'un ardılı olan Ksenokrates, Pythagoras gibi ruhun sayı olduğunu (numerus dixit esse) söylemiştir (Klotz 1835: 11 [1. 20]). Aristoteles'in öğrencisi olan Dikaiarkhos, Ploutarkhos'a göre dört elementin uyumunun ruh olduğunu (ἀρμονίαν τῶν τεσσάρων στοιχείων), Cicero'ya göre ise insanın içinde ruh diye bir şey olmadığını (neque in homine inesse animum) düşünmüştür (Klotz

* Atmosferin en üstünde yer alan tabaka (Yun. αἰθήρ).

1835: 11 [1. 21]). Bu tür tezler, madde bedenden azat olan ruha ne olduğuna dair önemli bir soru dışında, Homeros destanlarında ifade edilen kavramlardan çok farklı değildir. Birçok düşünür ölümü bilimsel açıdan yorumlarken somut bir bilgi veremediği, ölmeden önce böyle bir bilgiye ulaşmak da mümkün olmadığı için bilimsel düşüncenin yetersiz kaldığı yerde söylencelerin ve toplumsal inanışların bu açığı kapatması kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Antik Yunan ve Roma toplumu, insanların öldükten sonra yer altı diyarına gittiğine, bu diyarın Zeus'un erkek kardeşi Hades tarafından yönetildiğine, yeryüzündeki pek çok mağaranın ve yarığın yer altı diyarının girişleri olduğuna inanmıştır. Bu inanişaya göre ölen kişinin ruhu, $\psi\chi\omicron\pi\omicron\mu\pi\omicron\varsigma$ (ruhları sevk eden) lakabıyla bilinen tanrı Hermes tarafından bu girişlerin birinden yeryüzüyle yer altı diyarı arasındaki sınırı belirlediği söylenen Styks Nehri'nin kıyılarına sevk edilirdi. Bu noktada yer altı diyarının kralı Hades'e hizmet eden kayıkçı Kharon, ölüm konusunda asıl üzerinde durulması gereken bir figür olarak görülür.

İÖ yaklaşık 7./6. yüzyılda Phokaialı Prodikos tarafından yazıldığı düşünülen $\text{M}\iota\nu\upsilon\alpha\varsigma$ (Minyas) adlı şiirle hayat bulan Kharon, erken dönemde uzunca bir sıırıkla daha sonra bir çift kürekle sürdüğü kayığıyla göçüp giden ruhları Ölüler Diyarı'na taşıyan yaşlı bir kayıkçı olarak (\acute{o} $\gamma\epsilon\rho\alpha\iota\acute{o}\varsigma$ $\pi\omicron\rho\theta\mu\epsilon\upsilon\varsigma$ $\text{X}\acute{\alpha}\rho\omega\nu$) betimlenir (Kinkel 1877: 215 [Minyas, 1]; Sourvinou-Inwood 1986: 303 [dn. 5]; West 2003: 268-274 [Minyas, 1-8]). Homeros destanlarında Kharon'a ya da onun gibi bir karaktere rastlanmaması tarihsel açıdan mantıklıdır. Buna karşılık Odysseia Destanı'nda göçüp giden ruhları Hades'e sevk eden tanrı Hermes'ten birkaç kez bahsedilir (Erhat – Kadir 1996: 101-104 [5. 28-148]; 147 [8. 322; 323-343]; 181 [277-308]; 372 [24. 1-14; 99-100]). İÖ 6. yüzyıla tarihlenen biri kırmızı figürlü, diğeri siyah figürlü iki adet Atina vazosunda Kharon, oldukça müşfik bir adam olarak resmedilir. Bunlardan ressam Tymbos'a atfedilen kırmızı figürlü vazoda (İÖ yak. 500-450) Kharon, ölünün ruhunu simgeleyen kanatlı görüntüyü kayığına almak için elini uzatmaktadır (Diez de Velasco 2017: 506 [Fig. 8]); siyah figürlü olan diğesinde ise kayığında oturmuş, etrafında uçuşan kanatlı görüntülere elini uzatırken sevecen bir ifadeyle sakin ve güven veren bir görünüş sergilemektedir (Diez de Velasco 1989: 315 [Il. 7]). Kharon figürü, İÖ 6. yüzyıldan sonra neredeyse tüm antik kaynaklarda yaşlı bir adam ($\gamma\acute{\epsilon}\rho\omega\nu$) olarak betimlenmeye devam eder (Kinkel 1877: 215). Euripides $\text{\textcircled{A}}\lambda\kappa\eta\sigma\tau\iota\varsigma$ (Alkestis) adlı eserinde ruhların Hermes tarafından yeryüzünden sevk edildikten sonra Akheron Nehri'nin ya da Akherousia Gölü'nün kıyısına getirilip Kharon'a teslim edildiklerini sonra onun tarafından Hades'e kadar kayıkta taşındıklarını aktarır (Conacher 1988: 84-85 [252-253]; 98-99 [454-458]; 134-135 [900-903]). Aristophanes de $\text{B}\acute{\alpha}\tau\rho\alpha\chi\omicron\iota$ (Kurbağalar) adlı eserinde bu ayrıntıya değinir (Dover 1993: 128 [181-183; 193]). Nitekim beyaz zeminli *lekythos*larda Hermes'in ölünün ruhuyla kıyıda durduğu ve Kharon'un o ruhu almak için kayığını uzun sıırığıyla kıyıya doğru yanaştırdığı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

görülür (Diez de Velasco 2010: 191 [Fig. 3]). Platon'un Φαίδων (Phaidon) adlı eserinde Akheron Nehri'nin Akherousia Gölü'ne döküldüğü anlatılır (Fowler 2005: 384-387 [112e-113a]). Hades'e ulaşmak için ruhların önce Kharon'un kayığıyla Akheron Nehri'ni geçmesi gerekmektedir. Nitekim Romalı şair Vergilius, Kharon'un Akheron ile Kokytos'un kavuştuğu yerde Styks bataklığını geçtiğini söyler (Conte 2009: 171 [6. 295-304]). Bu nehri geçmek, ölü'nün ruhunun artık Ölüler Diyarı'na girdiğini kanıtlayan son aşamadır. Bu nedenle Hermes, yaşamdan ölüme geçişle ilişkilendirilirken Kharon, ölü'nün artık Ölüler Diyarı'na ait olduğunu temsil eden bir figür olarak hafızalara kazınır. İÖ 5. yüzyıla tarihlenen beyaz zeminli bir *lekythos* üzerindeki tasvir, Kharon'un yardımsever bir şekilde davrandığını gösterir: Sırıgına yaslanmış ayakta duran Kharon, kıyıda bir kayanın üstünde oturan çocuğa doğru sağ elini uzatmış, yüzü Kharon'a dönük olan çocuk da ona doğru meyletmiştir. Ruhun kuş gibi kanatlanıp uçtuğunu vurgulamak için elinde kuş tutan kadın, çocuğun annesini; ortadaki oyuncak kutusu ise çocuğun geçmiş yaşamını temsil etmektedir (Diez de Velasco 2010: 189 [Fig. 2]). Bir başka *lekythos*ta elinde sırık tutan Kharon'un henüz ölen çocuğu kayığına almak için sabırla beklediği görülür. Bunun nedeni, annesine doğru elini uzatan çocuğun onunla son kez vedalaşmasını beklemesi, bu kadar acı bir ayrılık nedeniyle annenin çektiği tarif edilemez acıyı anlayıp hem çocuğa hem annesine şefkat ve merhamet göstermesidir (Diez de Velasco 2010: 188 [Fig. 1]).

Antik Yunan ve Roma toplumunda gömülmeden önce ölülerin dişlerinin arasına 1 obolos* sıkıştırmak âdetti (Rohde 1925: 237). Bunun nedeni, Kharon'un kıyıda karşıladığı yeni ölüden onu Hades'e götürerek yaptığı hizmete karşılık 1 obolos aldığına inanılmasıydı ki bu inanç, toplum genelinde en erken İÖ 5. yüzyılda âdet haline getirilmiş olmalıdır. Çünkü aynı yüzyıla tarihlenen bir *lekythos* üzerindeki tasvirde genç bir adam figürünün Kharon'a vermek üzere elinde 1 obolos tutması, bunu görsel olarak kanıtlar (Oakley 2004: 124 [Fig. 87]; Diez de Velasco 2010: 197 [Fig. 8]; Găzdac – Găzdac 2013: 290 [Fig. 1]). Loukianos bu inancı, Χάρων ἢ Ἐπισκοποῦντες (Kharon ya da Seyirciler) adlı eserinde şöyle hicveder:

“Hermes: Altın için insanlar neler yapar bilmez misin? Savaş açarlar, türlü düzenler kurarlar, haydutluk ederler, sözlerinden dönerler, adam öldürürler, hapse atarlar, aylarca denizlerde dolaşırlar, köleliğe katlanırlar.

Kharon: Bakırdan pek bir farkı olmayan bu altın için mi Hermes? Bakır bilirim, ahrete gelen her ölüden bir obolos alırım, obolos da bakırdan yapılır.” (Ataç 1949: 37-38)

İÖ 5. yüzyılın ilk yarısına ait tasvirlerde Kharon'un yardımsever, koruyucu ve ölüye güvence veren bir figür olduğu anlaşılır ama aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren yüz hatlarında keskin bir

* Antik Yunan'da 1 Drakhmi'nin altıda biri olan bakırdan yapılmaya para.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

değişim görülür; sakın ve yumuşak ifadesi, yerini kaba, sert ve biçimsiz bir görünüme bırakır. Bazen çarpık burunlu, yüzü kırış kırış, saçı sakalı birbirine karışmış yaşlı bir adam olarak tasvir edilir (Sourvinou-Inwood 1996: 348-349; Sourvinou-Inwood 1986: No 5, 15, 19, 36). Aynı yüzyılda Kharon'un kıyafetinde de bir değişiklik görülür çünkü daha önce *khiton* giyerken artık köleler ve işçiler tarafından giyilen, tek omzu açık ve kısa bir *khiton* olan *exomis*le betimlenir. Bazen bu kıyafet denizciler, çobanlar ve balıkçıların taktığı yün şapka (pilos) tamamlanır. İÖ 4. yüzyıldan itibaren ise Kharon tam anlamıyla korkunç ve gaddar bir yaşlı adama dönüşür. Yaptığı hizmete karşılık 1 obolos veremeyen ruhları asla kayığına almaz; onlar da terk edildikleri kıyıda acılar içinde kalırlar. Bu durum Νεκρικοί Διάλογοι (Ölülerin Konuşmaları) adlı eserin Χάρων και Μένιππος (Kharon ve Menippos) başlıklı bölümünde Loukianos tarafından şöyle hicvedilir:

“Kharon: Ver navlunu edepsiz.

Menippos: Keyfin öyle istiyorsa bağır dur, Kharon.

Kharon: Seni buraya getirdik ya! Ver parayı.

Menippos: Hiçbir şeyi olmayandan ne alabilirsin ki?

Kharon: Bir obolosu da olmayan adam olur mu?

Menippos: Benden başka var mı, orasını bilmem ama benim bir obolosum bile yok işte.

Kharon: Seni alçak! Sana Pluton hakkı için söylüyorum, parayı vermezsen boğarım seni.

Menippos: Ben de sopamı bir vurdum mu senin kafanı yararım.

Kharon: Yani sen bu kadar uzun yolu bedavadan mı gelmiş olacaksın?

Menippos: Beni sana teslim eden Hermes değil mi? O versin paramı.

Hermes: Ölülerin parasını da ben vereceksem, işim iştir desene!

Kharon: Bırakmam yakanı.

Menippos: Bırakmazsan bırakma! Kayığı sığıya çeker, oturursun benimle... Bende olmayan bir şeyi ben sana nasıl veririm?

Kharon: Bir obolos getirmek lazım olduğunu bilmiyor muydun?

Menippos: Bilmez olur muyum? Biliyordum ama yoktu işte. Yoktur diye ölmeyecek değilim ya!

Kharon: Demek ki bunca insan içinde bir sen, bedava geçtim diye övüneceksin öyle mi?

Menippos: Bedava mı geçtim? E büsbütün de bedava değil: Sintinenin suyunu boşalttım, küreğe yardım ettim, bütün yolcular içinde de bir ben ağlamadım.

Kharon: Navluna ne tesiri olur bunların? Ben senden vereceğin obolosu istiyorum, ne yap yap, ver.

Menippos: O halde al beni, yeniden hayata götür.

Kharon: Akıllısın be! Üstelik Aiakos'tan bir de dayak yiyeyim değil mi?

Menippos: Sen de amma can sıkıyorsun ha!

Kharon: Aç bakayım heybende ne var?

Menippos: Acı bakla var; buyur canın isterse; bir de Hekate aşısı var.

Kharon: Bu köpeği de nereden getirdin be Hermes? Yolda o söyledikleri de neydi öyle? Bütün yolcular ağlayıp inlerken o hepsiyle alay ediyor, gülüyor, şarkı söylüyordu.

Hermes: Sen kayığında kimi geçirdin bilmiyorsun Kharon! Hür bir adam geçirdin, hem de hiçbir şeye aldırmayan, tam manasıyla hür bir adam. Menippos derler bu adama.

Kharon: Hele ben seni bir daha geçireyim elime...

Menippos: Bir daha eline mi geçireceksin? Yağma yok dostum: İki kere olmaz o!" (Ataç 1944: 154-156)

Sonuç

İÖ 4. yüzyıldan İÖ 1. yüzyıla kadar geçen uzun zaman boyunca edebî ve görsel kaynaklarda ölümün korkunçluğunu vurgulayan yüzüyle Kharon'un zalim ve gaddar bir adam olarak tasvir edilmesi, hayal dünyasında gerçeklik kazanan bu söylencesel figüre karşı olumsuz hisler duyulmasına neden olur. Vergilius tarafından korkunç taşıyıcı (portitor horrendus) ve Tibullus tarafından Styks suyunun çirkin kayıkçısı (Stygiae navita turpis aquae) olarak nitelendirilen (Conte 2009: 171 [6. 298]; Postgate 1921: 246-247 [10. 36]) Kharon, yüzyıllar geçse de bu olumsuz hislerden ve bakış açısından bir daha kurtulamaz. Nitekim bu çirkin kayıkçı, 13. yüzyılda Dante Alighieri'nin (1265-1321) Divina Commedia (İlahi Komediya) adlı eserinde yeniden sahneye çıkar. Eserin Inferno (Cehennem) bölümünde Akheron Nehri'nin kıyısında kötü ruhlara öfkeyle haykıran, gözlerinin çerçevesinde alevden halkalar yanan, alev gözlü bir zebani, kayığına binmekte geç kalan günahkârlara küreğiyle vuran mor bataklığın kayıkçısı olarak betimlenen, Kharon'dan başkası değildir (Timur 1969: 95). 16. yüzyılda Sistina Şapeli'ni rengârenk fresklerle bezeyen İtalyan ressam Michelangelo tarafından resmedilen Ultimum Iudicium (Kıyamet Günü/Son Hüküm) adlı eşsiz fresk, bu betimlemeyi somut bir şekilde gözler önüne serer. Söylentiye göre dönemin muhafazakâr çevreleri tarafından müstehcen ve sapkın olarak nitelendirilip yerilen (Giudici 1998: 44-45) freske dikkatle bakıldığında günahkâr ruhları küreğiyle zalimce döverken Kharon'un bir Cehennem zebanisi olarak görevini en iyi şekilde yaptığı ve bundan sanki büyük bir haz aldığı hissedilir. 19. yüzyılda Fransız çizimci Gustave Doré ve Rus ressam Alexander Litovchenko tarafından yapılan Kharon tasvirleri (Bzinkowski 2009: 17) ise Antik Yunan kaynaklarında en azından iki yüzyıl boyunca müşfik ve mülayim bir kayıkçı olarak betimlenen Kharon karakterinin hafızalardan tamamen silindiğine dair yeterli bir kanıt oluşturur.

Kaynakça

- Ataç, Nurullah (1944). Samsatlı Lukianos. Seçme Yazılar I. Ankara: Maarif Matbaası.
- Ataç, Nurullah (1949). Samsatlı Lukianos. Seçme Yazılar III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bernardakis, Gregorius N. (1893). Plutarchi Chaeronensis Moralia. Vol. V. Leipzig: Teubner.
- Brown, P. Michael (1997). Lucretius, De Rerum Natura III. With An Introduction, Text, Translation and Commentary. İngiltere: Aris & Phillips Ltd.
- Bzinkowski, Michał (2009). Charos psychopompos? Tracing The Continuity of The Idea of A Ferryman of The Dead in Greek culture. *Classica Cracoviensia* 13. 17-33.
- Capelle, Wilhelm (1995). Sokrates'ten Önce Felsefe II. Çev. O. Özügül. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Conacher, D. J. (1988). Euripides. Alcestis. Edited with Translation and Commentary. İngiltere: Aris & Phillips Ltd.
- Conte, Gian Biagio (2009). P. Vergilius Maro. Aeneis. Recensuit Atque Apparatu Critico Instruxit. Berlin: Walter de Gruyter.
- Coşkun Abuagla, Asuman (2019). Dönüşümler I-XV. Ed. D. Önder. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Diez De Velasco, Francisco (2017). Cuerpos imaginarios: poder y descorporeización en el paso al más allá imaginado en las léctos áticas de fondo blanco. *Res Publica (Madrid)*, 20 (3). 493-506.
- Diez De Velasco, Francisco (2010). El Mediador Fantasma: Mediaciones Simbólicas En El Imaginario Ateniense Clásico Del Tránsito Al Más Allá. 181-218. Şurada: Mediadores y mediación con lo divino en el Mediterráneo antiguo. Ed. M. L. Sánchez León. Palma de Mallorca.
- Diez De Velasco, Francisco (1989). La iconografía griega de Caronte: un análisis puntual del LIMC. *Gerión Revista de Historia Antigua* 7. 297-322.
- Dover, Kenneth (1993). Frogs. Edited with Introduction and Commentary. Oxford: Clarendon Press.
- Erhat, Azra – Kadir, A. (1993). Homeros İlyada. İstanbul: Can Yayınları.
- Erhat, Azra – Kadir, A. (1996). Homeros Odysseia. İstanbul: Can Yayınları.
- Finamore, John F. – Dillon, John M. (2002). Iamblikhos. De Anima. Text, Translation, and Commentary. *Philosophia Antiqua, A Series of Studies on Ancient Philosophy*, Vol. 92. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Fowler, Harold North (2005). Plato. Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus. With an English Translation. Introdution by W.R.M. Lamb. Cambridge: Harvard University Press.
- Francis, Edward J. Valpy (1860). Ψυχή. The Etymology of The Words of The Greek Language. Longman, Green, Longman, and Roberts. 1-192. Londra.

- Găzdac, Ágnes Alföldy – Găzdac, Cristian (2013). “„Who pays the Ferryman?“ The Testimony of Ancient Sources on the Myth of Charon”. *Klio* 95-2: 285-314.
- Giudici, Vittorio (1998). *The Sistine Chapel, Its History and Masterpieces*. Text: V. Giudici – Illustrations: L. R. Galante. Çev. Anthony Brierley. New York: Peter Bedrick Books.
- Kinkel, Godofredus (1877). *Epicorum Graecorum Fragmenta*. Vol. I. Leipzig: Teubner.
- Klotz, Reinholdi (1835). *M. Tulli Ciceronis Disputationes Tusculanae. Ex Emendatione*. Leipzig: Teubner.
- Lattimore, Richmond (1962). *Themes In Greek And Latin Epitaphs*. Amerika: University of Illionis Press.
- Leonard, William Ellery (1908). *The Fragment of Empedocles (Greek-English)*. Chicago: The Open Court Publishing Company.
- Oakley, John H. (2004). *Picturing Greek Death in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Postgate, John Percival. (1921). *Tibullus*. Londra: William Heinemann New York: G. P. Putnam’s Sons.
- Robert, Carl (1892). *Die Nekyia Des Polygnot*. Halle: Max Niemeyer.
- Rohde, Erwin (1925). *Psyche, The Cult of Souls and Belief in Immortality among the Greeks*. Çev. W. B. Hillis. Londra: New York, Harcourt, Brace & Company.
- Sourvinou-Inwood, Christiane (1986). “Charon”. *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* III. 210-215.
- Sourvinou-Inwood, Christiane (1996). ‘Reading’ Greek Death To the End of the Classical Period. Oxford: Clarendon Press.
- Stolpe, Jan (2001). *Platon. Menon/ Protagoras/ Lysis/ Charmides/ Ion/ Menexenos/ Euthydemos/ Faidros/ Kratylos*. Skrifter. Buch 2. Berlin: Atlantis Völjer ur Världslitteraturen.
- Timur, Feridun (1969). *Dante, İlahi Komediya, Cehennem*. İstanbul: Altın Klasikler Dizisi.
- Vermeule, Emily (1981). *Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry*. Londra: University of California Press.
- West, Martin L. (2003). *Greek Epic Fragments From The Seventh To The Fifth Centuries BC*. Cambridge: Harvard University Press.

**ÇOCUK KİTAPLARINDA YANSIMA, İKİLEME VE PEKİŞTİRME
SÖZCÜK GÖRÜNÜMLERİ**

İlker AYDIN*
Ayfer ÖKSÜZ**
Ahmet ÇELEBİ***

ÖZ

Bir çocuğun hayal dünyasını, dil ve iletişim becerisini geliştirmenin; kendi kendine eğitimini sağlamanın en temel yollarından biri de kitaptır. Kitaplar çocuğa yepyeni bir tecrübe sunarken çocuğun dilin zengin kaynakları ile tanışmasını sağlar. Dilin anlam gücünü tanıırken örtük olarak o dildeki sözcük ve sözcük gruplarını da tanımış olur. Bu nedenle çocuk kitapları bir toplumun eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Anadilde eser veren yazarlar aynı zamanda bir kültür aktarımına da öncü olmaktadır. Araştırmanın amacı, Türkçe çocuk kitaplarındaki yansıma, ikileme ve pekiştirme sözcüklerin kullanım sıklığını belirlemektir. Türkçe söz varlığı açısından zengin bir dildir. Türkçenin söz varlığı içinde Türk yazarların çocuklar için yazdıkları kitaplarda bu zengin söz varlığından ne derece faydalandığını belirlemek, bu kelimeleri tespit edip kitaplarda ne sıklıkla kullanıldıkları hakkında çıkarımlarda bulunmak ve Türkçe Dersi Öğretim Programındaki yerleri hakkında bilgi vermek araştırma için önemli görülmektedir. Araştırma, nitel araştırma yöntemiyle yapılandırılmıştır. Araştırmanın verilerini Cahit Zarifoğlu'nun *Motorlukuş, Serçekuş, Yürekdede ve Padişah*, Rıfat Ilgaz'ın *Bacaksız Kamyon Sürücüsü ve Bacaksız Okulda*, Mavisel Yener'in *Çikolata Zamanı*, Mustafa Kutlu'nun *Uzun Hikâye*, Birsen Türköz'ün *Bir Bayram Sabahı*, Muzaffer İzgü'nün *Ökkeş Maçta*, Cemal Süreya'nın *Aritmetik İyi Kuşlar Pekiyi*, İnci Aral'ın *İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu*, Behiç Ak'ın *Pat Karikatür Okulu*, Çetin Öner'in *Gülibik*, Fatih Erdoğan'ın *Sihirli Kaykay*, Sevim Ak'ın *Vanilya Kokulu Mektuplar* kitapları oluşturmuştur. Araştırma verilerinin toplanması belgesel tarama ile yapılmıştır. İncelenen kitaplardaki yansımali, ikilemeli ve pekiştirmeli kelimeler belirlenip tablolara aktarılmış ve yorumlanmıştır. İncelenen 15 kitapta 215 yansıma, 1091 ikileme ve 181 pekiştirme türünde toplam 1487 sözcük tespit edilmiştir. Bu durum ikileme türü için yeterli, yansıma ve pekiştirmeler için yetersiz olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı, yansıma, ikileme, pekiştirme, sözcük öğretimi.

**THE VIEWS OF MIMETIC, REDUPLICATIVE AND REINFORCED WORDS IN
CHILDREN'S BOOKS****ABSTRACT**

One of the most basic ways of developing a child's imagination, language and communication skills, providing self-education is through a book. While the books offer a brand-new experience to the child, they also enable the child to get acquainted with the rich resources of the language. While the child recognizes the meaning power of the language, he also implicitly recognizes the words and phrases in that language. Therefore, children's books have an important place in a society's education. Authors who work in the mother tongue are also a pioneer in a cultural transfer. The aim of the study is to determine the frequency of use of mimetic, reduplicative and reinforced words in Turkish children's books. Turkish is a rich language in terms of vocabulary. Within the vocabulary of Turkish, it is considered important for the research to determine the extent to which Turkish authors benefit from this rich vocabulary in the books they write for children, to identify these words and to make

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, orcid.org/0000-0003-3369-7724, ilkaydin67@hotmail.com.

** Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, orcid.org/0000-0002-3050-3544, ayferoksuz1967@gmail.com.

*** Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, orcid.org/0000-0001-8040-7190, ahmet_celebi52@hotmail.com.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

inferences about how often they are used in the books, and to give information about their place in the Turkish Lesson Curriculum. The research is structured with qualitative research method. The research was conducted on reading books that are included in children's literature were composed of Cahit Zarifoğlu's *Motorlukuş*, *Serçekeş* and *Yürekdede ve Padişah*, Rıfat Ilgaz's *Bacaksız Kamyon Sürücüsü* and *Bacaksız Okulda*, Mavisel Yener's *Çikolata Zamanı*, Mustafa Kutlu's *Uzun Hikâye*, Birsen Türköz's *Bir Bayram Sabahı*, Muzaffer İzgü's *Ökkeş Maçta*, Cemal Süreya's *Aritmetik İyi Kuşlar Pekiyi*, İnci Aral's *İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu*, Behiç Ak's *Pat Karikatür Okulu*, Çetin Öner's *Gülibik*, Fatih Erdoğan's *Sihirli Kaykay*, Sevim Ak's *Vanilya Kokulu Mektuplar*. Collection of research data was done by document analysis method. Mimetic, reduplicative and reinforced words in the analyzed books were determined, transferred to tables and interpreted. In the 15 books examined, a total of 1487 words were identified, including 215 mimetic words, 1091 reduplicative words and 181 reinforced words. This situation was interpreted as sufficient for the reduplicative words and insufficient for mimetic and reinforced words.

Keywords: Children's Literature, mimetic, reduplicative and reinforced words, vocabulary teaching.

1. Giriş

Dil; bilişsel, düşünsel ve duyuşsal yönden kişiyi geliştirerek yaşama hazırlayan, insanlar arası iletişimi sağlayarak sosyal hayatı düzenleyen en önemli araçtır. Dil, ifade gücünü ve zenginliğini sözcüklerden alır. Dilin ifade gücünü artırmak için sözcüklerin de anlam gücünü artırmak; onlara yeni anlamlar, yeni biçimler yüklemek gerekir. Edebiyat, ölçünlü dilin etkili ve güzel kullanıldığı sanat dalıdır. Kavcar'ın (1999: 123) ifadesiyle "Edebiyat duygu, düşünce ve hayallerin sözlü ya da yazılı olarak, güzel ve etkili bir biçimde anlatılması sanatıdır." Dil en güzel ifadesini edebi eserlerde bulur. Araştırmaya konu olan çocuk edebiyatı eserleri ise "çocukları renk, çizgi ve sözcüklerin estetik diliyle tanıştıran, onlara anadilinin güzelliğini duyumsatan ilk araçlardır" (Sever, 2008: 21). Bu nedenle çocukların dilsel ve bilişsel gelişimine katkı sağlayacak en önemli eserler çocuk edebiyatı eserleridir.

Genelde 'ad' (isim), 'adıl' (zamir), 'önad' (sıfat), 'belirteç' (zarf), 'ilgeç' (edat), 'bağlaç' ve 'ünlem' olmak üzere sekiz sözcük türünden söz edilebilir. Yansıma sözcükler insan dışı varlıkların oluşturduğu seslerin aynen yazıya ve dile geçirilmesiyle oluşur. Yansıma sözcüklerde asıl unsur sözcüğün taklit yoluyla oluşturulmasıdır. 15. yy. öncesi Yunan geleneğinde Doğalcılar tarafında kabul gören yaklaşıma göre dil doğadaki seslerin taklit edilmesiyle oluşmuştur (Kerimoğlu, 2019: 7). Banguoğlu'na göre "Kelimenin yapısı itibariyle ünleme en çok yaklaşan yansımalarıdır. Bunlar tabiat seslerini tasvir veya kabataslak taklit ederek meydana gelmiş ses topluluğudur" (Banguoğlu, 1974: 402). Korkmaz (1992) yansıma sözcükleri "Tabiattaki sesleri yansıtmaya yönelen, bu bakımdan dilin kabul ettiği ses birleşimiyle, gösterilen arasında yakın bir bağ bulunan, dolayısıyla oluşturulması bir sebebe bağlanan dil birlikleri" olarak görür. Vardar yansımalar için; "Dış gerçeklik düzleminde var olan bir ses ya da görüntüyü, işitimsel izlemi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge" (Vardar, 2007: 216) tanımlamasını yapar. Türk dili, yansımali sözcükler ve onlardan türeyen yansımali fiiller bakımından zengin bir dildir. Bilindiği üzere yansımali sözcükler, yapı bakımından "ses yansımali" ve "biçim yansımali" olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Ses yansımali sözcükler, doğadaki canlı ve cansız varlıklardan çıkan sesleri taklit ederken, biçim yansımali sözcükler, nesnenin dış görünüşünü veya hareketlerindeki görünüşlerini betimlemektedir (Omuralieva, 2020).

Alan yazında ikilemelerle ilgili adlandırılmalarda; Ergin (2009), Gülensoy (2010) ve Tuna (1949) 'tekrarlar', Karaağaç (2012) 'yinelemeler', Gencan (1979) 'ikizlemeler', Bilgegil (1982) 'ikizleme', Karahan (2010) 'tekrar grubu', Korkmaz (2009) ve Hatiboğlu (1981) 'ikilemeler' kavramını tercih etmişlerdir. *Türkçe Sözlük* (2005: 948)'te "Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması" biçiminde tanımlanan ikileme, Hatipoğlu'na (1981: 9) göre; "Anlatım gücünü

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” Korkmaz (1991: 82) ikilemeyi; “Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu” olarak görür. Karahan (2010: 60) için de ikileme “bir nesneyi bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubu”dur. Ergin (2009: 377) ise ikilemeyi “aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime” olarak yorumlar. Türkçenin zenginliğini, yaratma gücünü gösteren ikilemeler iki sözcüğün kalıplaşmasıyla oluşur ve anlam bakımından tek bir sözcük gibi işlem görürler. İkilemeler bölünemez ve sözcüklerinin sırası değiştirilemez. Günlük dilde bir anlam ifade etmeyen bazı sözcükler sadece kullanıldıkları ikilemelerde anlam değeri kazanırlar. Bununla ilgili olarak Hatiboğlu (1971: 9); “Türk düşüncesindeki anlam bolluğunu, kavram inceliğini karşılamak üzere, sözcük kurar gibi, türlü yönlerden birbiriyle ilgili iki sözcük yan yana getirilir ve yeni bir anlatım yolu yaratılır” der.

Üstüner (2003), Türkçede pekiştirmenin ses (vurgu, ton gibi), ekler, edatlar ve sözdizimiyle yapılabildiğini belirtmektedir. Mutlu (2008: 225), pekiştirme eklerini “anlamı kuvvetlendirmek veya pekiştirmek amacıyla ya da farkında olmadan yineleme sebebiyle ortaya çıkan ekler” şeklinde tanımlar. Korkmaz (1992: 21) pekiştirmeyi; “Türkçede isim, sıfat, zarf soylu kelimelerin açık veya kapalı ilk hecelerinin m, p, r, s ünsüzlerinden biriyle kapatılması ve meydana gelen hecenin kelimenin başına eklenmesiyle benzer hecelerin tekrarı esasına dayanarak kurulan ve bu yolla ilgili olduğu isim veya fiilin taşımış olduğu anlamı yoğunluk bakımından kuvvetlendiren kelime” olarak görür. Vardar (2007: 159)’ın ifadesiyle “Türkçede pekiştirmeli biçimler, çoğu kez sıfatın, kimi durumlarda da adın ilk ünlüsünün baştaki ünsüzle birlikte m, p, r, s ünsüzlerinden biriyle ya da ünlüyle başlayan bir ad ya da sıfatın p ünsüzüyle kapatılması sonucu oluşan seslemin aynı sözcüğün başına getirilmesiyle oluşur.” Pekiştirmede asıl amaç sözcüğün anlam gücünü arttırmaktır.

Çalışmaya konu olan yansıma ve ikilemeler, Türkçe Dersi Öğretim Programında (2019) “Harflerin yapısal özelliklerinin hatırlatılmasının ardından aşamalı olarak kelime ve cümle çalışmalarına geçilmelidir. İlk olarak şırıl şırıl, vızır vızır gibi yansıma sözcükler ve usul usul, uzak yakın gibi ikilemeler yazdırılmalıdır.” ifadeleriyle Bağımsız Okuma ve Yazma maddesinde, pekiştirmeler ise “Pekiştirmeli sözcükleri doğru yazar.” şeklinde 4. sınıf yazma kazanımları içinde yer almıştır.

Bu araştırmanın amacı, sözcük öğretimi bağlamında Türk yazarlar tarafından kaleme alınan çocuk kitaplarında yansıma, ikileme ve pekiştirme sözcüklerin kullanım sıklıklarını belirlemek, konu üzerine bazı saptamalarda bulunmaktır. Araştırmanın, Türkçenin sözvarlığının edebi eserlerdeki görünümünün örneklendirilmesi ve sözcük öğretimi bağlamında alan yazına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel araştırma özelliği taşımaktadır ve temel nitel araştırma ile gerçekleştirilmiştir. Temel nitel araştırma, tüm disiplin alanlarında ve pratikte uygulama alanlarında görülebilen, eğitimde kullanılabilen en yaygın nitel araştırma biçimlerindedir. Bu araştırma türünde veriler; gözlem, görüşme ya da doküman incelemesi yoluyla toplanır (Merriam, 2013). Araştırma, çocuk edebiyatına dahil olan okuma kitapları üzerine gerçekleştirilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın veri toplama araçlarını; Cahit Zarifoğlu'nun *Motorlukuş* (96), *Serçekuş* (96) ve *Yürekdede ve padişah* (88), Rıfat Ilgaz'ın *Bacaksız Kamyon Sürücüsü* (94) ve *Bacaksız Okulda* (96), Mavisel Yener'in *Çikolata Zamanı* (60), Mustafa Kutlu'nun *Uzun Hikâye* (115), Birsen Türköz'ün *Bir Bayram Sabahı* (52), Muzaffer İzgü'nün *Ökkeş Maçta* (96), Cemal Süreya'nın *Aritmetik İyi Kuşlar Pekiyi* (70), İnci Aral'ın *İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu* (64), Behiç Ak'ın *Pat Karikatür Okulu* (89), Çetin Öner'in *Gülibik* (86), Fatih Erdoğan'ın *Sihirli Kaykay* (112), Sevim Ak'ın *Vanilya Kokulu Mektuplar* (123) kitapları oluşturmaktadır. Araştırma için tanınmış yazarlardan kolay erişilebilir olan çocuk kitapları tercih edilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması, doküman incelemesi ile gerçekleştirilmiştir. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel (doküman incelemesi) tarama denir ve bu belli bir amaca dönük olarak, kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar (Karasar, 2012).

Yansıma sözcükler, yapı bakımından 'ses yansımali' ve 'biçim yansımali' olarak iki ana gruba ayrılmıştır. İkilemeler, 'aynı kelimenin tekrarıyla oluşan', 'yakın anlamlı sözcüklerle oluşan', 'zıt anlamlı sözcüklerle oluşan', 'biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle oluşan' ve 'her ikisi anlamsız sözcükle oluşan' şeklinde gruplandırılmıştır. Pekiştirmeler ise "m, p, r, s" ünsüzleriyle oluşturulanlar, 'ünlü' bir harfle oluşturulanlar ve 'mi' soru ekiyle oluşturulanlar şeklinde gruplandırılmıştır. Bu sınıflama kullanılarak çocuk kitaplarında geçen ikileme, pekiştirme ve yansıma sözcükler bulunmuş, frekans değerleri belirlenmiş ve elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Çocuk kitaplarında geçen yansıma, ikileme ve pekiştirmeler belirlenerek listelenmiş, kullanım sıklığına göre büyükten küçüğe doğru sıralanarak her grubun toplam değerlerine ulaşılmıştır. Elde edilen sayısal veri yüzdelik olarak da sunulmuştur. Kitaplardan seçilen örnek cümleler ise türlerine göre yorumlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Cahit Zarifoğlu'nun *Motorlukuş* Kitabına Ait Bulgular

Motorlukuş kitabına ait bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: *Motorlukuş*'ta geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
			yavaş yavaş	7		
			hele hele	4		
			pırıl pırıl	4		
			çın çın	3		
			kendi kendine	3		
			şöyle şöyle	3		
			uslu uslu	3	bembeyaz	3
	gaklamak	4	sık sık	3	dimdik	3
	fısıldamak	3	peş peşe	3	dümdüz	2
	pırr	2	iri iri	2	kıpkırmızı	2
	diğer	1/5	şöyle böyle	2	yemyeşil	2
			koşa koşa	2	diğer	1/18
			aman aman	2		
			vah vah	2		
			ufak ufak	2		
			bir bir	2		
			diğer	1/82		
Toplam		14		129		30

Motorlukuş kitabında geçen bütün yansıma sözcüklerin 'ses yansımali' sözcük türüne örnek olduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden yansıma 'gaklamak' sözcüğü olmuştur. Frekans değeri 4'tür. Onu sırasıyla 'fısıldamak' (3) ve 'pırr' (2) sözcükleri takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer yansıma sözcüklerin (çingiraklı, homurtulu, ıslığı, hurra, hışır) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "*Otlar hışır hışır ediyordu aslında.*" (s. 25) cümlesindeki 'hışır hışır' sözcüğü, ses yansımali sözcükler grubuna girmektedir.

Motorlukuş kitabında geçen ikilemelerin 103'ünün 'aynı' sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikileme, 12'sinin 'yakın anlamlı' sözcüklerle oluşturulan ikileme, 6'sının 'zıt anlamlı' sözcüklerle oluşturulan ikileme, diğer 6'sının 'biri anlamlı biri anlamsız' sözcüklerle oluşturulan ikileme ve 2'sinin de 'ikisi de anlamsız' sözcüklerle oluşturulan ikileme türünde olduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden ikileme aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan 'yavaş yavaş' sözcüğüdür. Frekans değeri 7'dir. Onu sırasıyla 'hele hele' (4), 'pırıl pırıl' (3), 'çın çın' (3), 'kendi kendine' (3), 'şöyle şöyle' (3), 'uslu uslu' (3), 'sık sık' (3), 'peş peşe' (3), 'iri iri' (2), 'şöyle böyle' (2), 'koşa koşa' (2), 'aman aman' (2), 'vah vah' (2), 'ufak ufak', 'bir bir' (2) sözcükleri takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer ikilemelerin (şunu bunu, yakıtı makıtı, senli benli, dişleyip dişleyip, boğup boğup, güzelleştire güzelleştire, sessiz sessiz, ağır ağır, tencere mencere, binlerce binlerce, duyar duymaz, geri geri, cıvıl cıvıl, uzun uzun, ılgın ılgın, bak bak, başlar başlamaz, karman çorman, güzel güzel, göz gözü, gagalar gagalar, ıslıl ıslıl, çevirir çevirmez, yaklaşır yaklaşmaz, gelip gelip, katıla katıla, siyah siyah, derin derin, tuz buz, deli deli, harıl harıl, göstere göstere, seke seke, düşününe düşününe, acele acele, yorgun argın, der demez, yapar yapmaz, çakmak çakmak, ince ince, dosya dosya, düğün dernek, ala ala, saray saray, bahçe bahçe, yediler yediler, çeşit çeşit, öve öve, diken diken, acı acı, kapak mapak, kuş muş, serçecik merçecik, kısa kısa, daha daha, yan yana, yata yata, kala kala, boylu poslu, uğursuzlar muğursuzlar, gizlene gizlene, yok yok, bön bön, teşekkür meşekkür, çar naçar, güle güle, akın akın, yığın yığın, topu topu, zaman zaman, kötü kötü, cayır cayır, şaşkın şaşkın, korka korka, zangır zangır, kaçan kaçana, baka baka, oluk oluk, için için, türlü türlü, kaldırır kaldırmaz, hışır hışır) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "*Güneşten cayır cayır yanan taş duvarların dibinde onu parıl parıl yatarken görenler, eğilip bir taş alıncaya kadar, onu kuzgun bir ışık akışıyla göz kamaştırarak kaybolduğuna şahit olurlardı.*" (s. 68) cümlesinde geçen ikilemeler, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan ikilemeler grubuna girmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Motorlukuş kitabında geçen pekiştirmelerin 22'si “m, p, r, s” ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirme iken 8'i ‘mi’ soru ekiyle oluşturulan pekiştirme türüdür. ‘Rengarenk’ sözcüğü de ünlü harfle oluşturulan pekiştirmeler türüne girmektedir. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirmeler ‘bembeyaz’ ve ‘dimdik’ sözcükleri ‘m’ ünsüzü ile oluşturulan pekiştirmeler grubundadır. Frekans değerleri 3’tür. Onları sırasıyla ‘dümdüz’ (2), ‘kıp kırmızı’ (2), ‘yemyeşil’ (2) sözcükleri takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer pekiştirmelerin (pespembe, yepyeni, çırçıplak, kalın mı kalın, uzun mu uzun, vahşi mi vahşi, koca mı koca, beyaz mı beyaz, büyük mü büyük, hiç mi hiç, sımsıcak, bomboş, gür gümrak, kupkuru, ıpıssız, koskoca, rengarenk, simsiyah) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Zemini dümdüz ve kum.*” (s. 29) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.2. Cahit Zarifoğlu’nun *Serçekuş* Kitabına Ait Bulgular

Serçekuş kitabına ait bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: *Serçekuş*’ta geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>Serçekuş</i>	mırıltı diğer	2 1/8	yavaş yavaş	11		
			kendine kendine	5		
			korka korka	4		
			ağır ağır	3		
			perde perde	3	bembeyaz	2
			uzun uzun	3	dümdüz	2
			dönüp duran	2	upuzun	2
			ayrı ayrı	2	diğer	1/9
			olsa olsa	2		
			sinsi sinsi	2		
sık sık	2					
diğer	1/59					
Toplam		10		98		15

Serçekuş kitabında geçen bütün yansıma kelimeler ‘ses yansımali’ sözcük türüne örnektir. Yansıma kelimelerin 10’u da ses yansıması yoluyla oluşturulduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden yansıma ‘mırıltı’ sözcüğüdür. Frekans değeri 2’dir. Tabloda yer verilmeyen diğer yansıma sözcüklerin (mırıldanmak, kıkırdıyarak, küt küt, pat, culp, cıkcıklarını, pır, cıvıldaşıp) görünüm sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Uyku serçe kuşun içinde bir kedi gibi mırıldıyordu.*” (s. 9) cümlesinde geçen yansıma sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

Serçekuş kitabında geçen ikilemelerin 87’sinin ‘aynı’ sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikileme, 6’sının ‘zıt anlamlı’ sözcüklerle oluşturulan ikileme, 5’inin de ‘yakın anlamlı’ sözcüklerle oluşturulan ikileme türünde olduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden ikileme aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ‘yavaş yavaş’ sözcüğüdür. Frekans değeri 11’dir. Onu sırasıyla ‘kendi kendine’ (5), ‘korka korka’ (4), ‘ağır ağır’ (3), ‘perde perde’ (3), ‘uzun uzun’ (3), ‘dönüp duran’ (2), ‘ayrı ayrı’ (2), ‘olsa olsa’ (2), ‘sinsi sinsi’ (2) ve ‘sık sık’ (2) ikilemeleri takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer ikileme sözcüklerin (ölgün ölgün, kolay kolay, süklüm püklüm, bölük bölük, peş peşe, ürkek ürkek, hızlı hızlı, çıkarır çıkarmaz, başlı başına, diri diri, durup dururken, hayır hayır, burun buruna, alacalı bulacalı, derinden derine, doğrudan doğruya, karşı karşıya, düşününe düşününe, hayran hayran, ılgın ılgın, incele incele, katlana katlana, mışıl mışıl, öbek öbek, sık sık, tatlı tatlı, uçtu uçtu, yan yana, yatık yatık, zaman zaman, zıplaya zıplaya, soğuk soğuk, göz göze, gizli gizli, ezile ezile, fersah fersah, ışıl

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ışıl, yarı yarıya, yüz yüze, belli belirsiz, eşe dosta, acele acele, bile bile, ıslak ıslak, geri geri, uzata uzata, hemen hemen, böyle böyle, birden bire, yukarı aşağı, yer yer, eşinip duran, irili ufaklı, yere göğe, tembel tembel, yeni yeni, irili ufaklı, kötü kötü, zor zoruna, tıka basa) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; “*Fakat bir tür acıma veya kendi kendine acınma duygusu ile bundan vazgeçti.*” (s.58) cümlesinde geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan ikilemeler grubuna girmektedir.

Serçekuş kitabında geçen pekiştirmelerin 14'ü “-m, -p, -r, -s” ünsüzleri yoluyla ve 1'i de ‘mi’ soru eki ile oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirmeler ‘bembeyaz’ ve ‘dümdüz’ sözcükleri ‘m’ ünsüzü ile ‘upuzun’ ise ‘p’ ünsüzü ile oluşturulan pekiştirmeler grubundadır. Frekans değerleri 2'dir. Tabloda yer verilmeyen diğer ikilemelerin (yapayalnız, iri mi iri, suspus, sapsarı, sapaşğlam, dopdolu, büsbütün, capcanlı, kıpkırmızı) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; “*Gelinciklerin kıpkırmızı yaprakları üzerinde buzlanmış çiğ taneleri var.*” (s. 5) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.3. Cahit Zarifoğlu'nun *Yürekdede ve Padişah* Kitabına Ait Bulgular

Yürekdede ve Padişah kitabına ait bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: *Yürekdede ve Padişah*'da geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
			bir bir	7		
			yavaş yavaş	5		
			ipil ipil	5		
			kendi kendine	4		
			boylu poslu	3		
	püfür püfür	2	şöyle şöyle	3		
	kıkır kıkır	2	böyle böyle	3		
<i>Yürekdede ve Padişah</i>	gürül gürül	2	bol bol	3	büsbütün	3
	zangır zangır	2	sessiz sessiz	2	sımsıkı	2
	fısır fısır	1	uzun uzun	2	diğer	1/11
	güldür üldür	1	usul usul	2		
			göz göze	2		
			acele acele	2		
			küme küme	2		
			falın filan	2		
			diğer	1/47		
Toplam		10		94		16

Yürekdede ve Padişah kitabında geçen bütün yansımali sözcüklerin “ses yansımali” sözcük türüne örnek olduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden yansıma sözcükler ‘püfür püfür’, kıkır kıkır’, gürül gürül’ ve ‘zangır zangır’dır. Frekans değerleri 2'dir. Tabloda yer verilemeyen diğer yansıma sözcüklerin (fısır fısır, güldür güldür) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; “*Yürekdede kıkır kıkır güldü.*” (s. 29) cümlesindeki ‘kıkır kıkır’ sözcüğü, ses yansımali sözcükler grubuna girmektedir.

Yürekdede ve Padişah kitabında geçen ikilemelerin 77'sinin ‘aynı’ sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikileme, 10'unun ‘yakın anlamlı’ sözcüklerle oluşturulan ikileme, 3'ünün ‘ikisi de anlamsız’ sözcüklerle oluşturulan ikileme, 2'sinin ‘zıt anlamlı’ sözcüklerle oluşturulan ikileme, diğer 2'sinin de ‘biri anlamlı biri anlamsız’ sözcüklerle oluşturulan ikileme türünde olduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden ikileme aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ‘bir bir’ sözcüğüdür. Frekans değeri 7'dir. Onu sırasıyla ‘yavaş yavaş’ (5), ‘ipil ipil’ (5), ‘kendi kendine’ (4), ‘boylu poslu’ (3), ‘şöyle şöyle’ (3), ‘böyle böyle’ (3), ‘bol bol’ (3), ‘sessiz sessiz’ (2), ‘uzun uzun’ (2), ‘usul usul’ (2),

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

'göz göze' (2), 'acele acele' (2), 'küme küme' (2), 'falan filan' (2) sözcükleri takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer ikileme sözcüklerin (söylene söylene, tıka basa, omuz omuza, salkım söğüt, topu topu, doğrudan doğruya, çiçek miçek, düşünce düşünce, tıka basa, güle güle, falan filan, kolay kolay, bildim bileli, tatlı tatlı, ölçe tarta, diye diye, yoka yoksula, kibar kibar, kelli felli, ballı ballı, hile hurda, ola ola, bol bol, soluk soluğa, kara kara, şaşkın şaşkın, alev alev, görür görmez, uyanır uyanmaz, dolgun dolgun, kaşık kaşık, dinleye dinleye, zaman zaman, durup durup, edepli edepli, aşşa aşşa, hele hele, korka korka, görüp dolaşıp, fakir fakara, iri iri, geniş geniş, gizli gizli, okşaya okşaya, uysal uysal, öbek öbek, ucuz ucuz) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "İkisi de *ballı ballı güldüler, gül yaprağına dokunur gibi birbirlerinin karışık yüzlerine dokundular.*" (s. 54) cümlesinde geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan ikilemeler grubuna girmektedir.

Yürekdede ve Padişah kitabında geçen pekiştirmelerin 10'u "m, p, r, s" ünsüzleri, 4'ü 'mi' soru ekiyle ve 2'si de ünlü harf yoluyla oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirme 'büsbütün' sözcüğüdür. Frekans değeri 3'tür. Onu 'sımsıkı' (2) sözcüğü takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer pekiştirme sözcüklerin (fakir mi fakir, dertli mi dertli, genç mi genç, ağır mı ağır, yepyeni, dimdik, capcanlı, zipzinde, çırcıplak, yemyeşil, bomboş) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "*Çırcıplak bir arazi üzerindeydik.*" (s. 87) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna "m, p, r, s" ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.4. Rifat Ilgaz'ın *Bacaksız Kamyon Sürücüsü* Kitabına Ait Bulgular

Bacaksız Kamyon Sürücüsü kitabına ait bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: *Bacaksız Kamyon Sürücüsü*'nde geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans	
<i>Bacaksız Kamyon Sürücüsü</i>			yuvarlaya yuvarlaya	7			
			yavaş yavaş	5			
			soluk soluğa	3	koskocaman	7	
			kendi kendine	3	dümdüz	4	
			baka baka	3	kıpkırmızı	3	
		çıt	1	korka korka	3	büsbütün	2
		çık	1	tingir mingir	2	paramparça	2
		zink	1	sağ sol	2	tertemiz	2
		küt	1	tıkır tıkır	2	düpedüz	1
				çıkara çıkara	2	yusyuvarlak	1
				katıla katıla	2	bakakalma	1
				koşa koşa	2		
				diğer	1/67		
	Toplam		4		103		23

Bacaksız Kamyon Sürücüsü kitabında geçen bütün yansımali sözcükler "ses yansımali" sözcük türüne örnek olduğu gözlenmiştir. Kitaptaki 4 yansıma sözcük de birer kez tekrar edilmiştir.

Örneğin; "Yuvarlana yuvarlana gelmiş, *küt* diye yolun kenarındaki ağaca bindirmiş." (s.17) cümlesindeki yansıma sözcük ses yansımali sözcükler grubuna girmektedir.

Bacaksız Kamyon Sürücüsü kitabında geçen ikilemelerin 82'sinin 'aynı' sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikileme, 7'sinin 'yakın anlamlı' sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikileme, 9'unun 'zıt

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

anlamli' sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikileme, 3'ünün 'ikisi de anlamsız' sözcüklerle oluşturulan ikileme, 2'sinin de 'biri anlamlı biri anlamsız' sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikileme türünde olduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan 'yuvarlaya yuvarlaya' sözcüğüdür. Frekans değeri 7'dir. Onu sırasıyla 'yavaş yavaş' (5), 'soluk soluğa' (3), 'kendi kendine' (3), 'baka baka' (3), 'korca korca' (3), 'tıngır mıngır' (2), 'sağ sol' (2), 'tıkır tıkır' (2), 'çıkara çıkara' (2), 'katıla katıla' (2), 'koşa koşa' (2) sözcükleri takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer ikilemelerin (teker teker, göre göre, sarsa sarsa, ufak tefek, gıcır gıcır, ıkına sıkıla, koy koy, ter ter, gitti gitti, parça parça, pırıl pırıl, karış karış, güzel güzel, paşa paşa, iner inmez, durup durup, usul usul, yan yana, atlaya sıçraya, alt üst, deli deli, aç aça, kazanıp kazanıp, birer birer, bana bana, kaşık kaşık, soğuk soğuk, akıta akıta, sayıp sayıp, olsa olsa, tuz buz, şapur şupur, doğdum doğalı, kutu kutu, demet demet, çoluk çocuk, boydan boya, eğilip eğilip, takır takır, şıpır şıpır, hapır hapır, kuruş kuruş, şap şap, durur durmaz, sürtüne sürtüne, toslar toslamaz, bile bile, ister istemez, evcilik mevcilik, fırıl fırıl, sora sora, duyulur duyulmaz, çarpa çarpa, kıyıdan kıyıdan, tıpış tıpış, keyifli keyifli, dilim dilim, güle güle, çıtır çıtır, pır pır, gelir geçer, şaşkın şaşkın, itişip kakışmak, yeter yetmez, şuraya buraya, kullana kullana, sıra sıra) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "*Hele kaşık kaşık pilav yedikten sonra üzerine soğuk soğuk bir dilim karpuz ne de güzel giderdi.*" (s.12) cümlesinde geçen ikilemeler, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan ikilemeler grubuna girmektedir.

Bacaksız Kamyon Sürücüsü kitabında geçen pekiştirmelerin 19'u "m, p, r, s" ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirme, 4'ü ünlü harfle oluşturulan pekiştirme türüne örnektir. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirme, sözcüğü ilk iki harfi alınarak araya -m, -p, -r, -s harflerinden birinin eklenmesiyle oluşturulan 'koskocaman' sözcüğüdür. Frekans değeri 7'dir. Onu sırasıyla 'dümdüz' (4), 'kıp kırmızı' (3), 'büsbütün' (2), 'paramparça' (2), 'tertemiz' (2) sözcükleri takip etmiştir. Tabloda yer verilmeyen diğer pekiştirme sözcüklerin (düpedüz, yusyuvurlak, bakakalma) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "*Yusyuvurlak yaptılarsa seni, yuvarlanıp gidesin diye yapmadılar.*" (s.10) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna "m, p, r, s" ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.5. Rifat Ilgaz'ın *Bacaksız Okulda* Kitabına Ait Bulgular

Bacaksız Okulda kitabına ait bulgular Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: *Bacaksız Okulda*'da geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)							
Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans	
	küt	7	teker teker	5			
	patırtı	5	tek tek	3			
	çat	5	baka baka	3			
	carcur	5	yapıp yapıp	3			
	düdüklere	5	okuya okuya	2	gelgelelim	5	
<i>Bacaksız Okulda</i>	çın	3	ters ters	2	büsbütün	3	
	tıkır	2	gidiş geliş	2	hemencecik	2	
	cırt,	2	tıkır tıkır	2	koskocaman	2	
	güm,	2	sular seller	2	diğer	1/9	
	vıcık	2	görür görmez	2			
	gürültünün	2	çizgi çizgi	2			
	diğer	1/14	girdisi çıktısı	2			
				diğer	1/78		
	Toplam		54		108		21

Bacaksız Okulda kitabında geçen bütün yansımali sözcükler “ses yansımali” sözcük türüne örnektir. Kitapta yansima sözcüklerden en çok tekrar eden ‘küt’ sözcüğü olmuştur. Frekans değeri ise 7’dir. Tabloda yer almayan diğere yansima sözcüklerin (çatapatlar, kütleli, bom, vızıldıydı, patlatmışlardı, patlatabilirdi, pat, şıp, hapşırık, çatlamıştı, pırr, fısıldıyordu, bomba, şaplak) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Cetvel büyük bir yanlışlık yapmış, ters olmayan elinde çatlamıştı.*” (s. 25) cümlesinde geçen yansima sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

Bacaksız Okulda kitabında ikilemelerin daha çok aynı sözcüklerin tekrarı şeklinde oluşturulduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden aynı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikileme ‘teker teker’ sözcüğüdür. Frekans değeri 5’tir. Tabloda yer almayan diğere ikileme sözcüklerin (ak ak, korka korka, budaklı mudaklı, kesilip biçilmek, okumasını yazmasını, görmüş geçirmiş, kolay kolay, sıkı sıkı, oynayıp şakalaşma, sık sık, kuşkulu kuşkulu, yapar yapar, pırlıl pırlıl, kafa kafaya, kılık kıyafet, küt küt, diri diri, şaşkın şaşkın, kürklü mürklü, dolup taşığını, açık açık, bile bile, hay hay, güzel güzel, fıldır fıldır, kargacık burgacık, açıl açıl, aşağılı yukarılı, sinsi sinsi, iki üç, büyüklü küçüklü, biçimli biçimli, dal yaprak, çıkıp inmek, düşüp kalkmasını, kara kara, koşa koşa, tıpış tıpış, karıştırma karıştırma, ufak tefek, oynansa oynansa, vıcık vıcık, gelir gelmez, açıla kapana, duyulur duyulmaz, beyaz beyaz, harıl harıl, olsa olsa, valla billa, içli dışlı, çekile çekile, paytak paytak, açılıp açılıp, yan yana, üç beş, bir iki, durmuş oturmuş, aç aça, kendi kendine, düşüp kalkan, cırt cırt, gidip gelen, yapsa yapsa, dolana dolana, dağınık dağınık, uzun uzun, çın çın, yok yok, patır patır, katıla katıla, sallana sallana, bakıp bakıp, çarpık çurpuk, yumuşak yumuşak, tombul tombul, hızlı hızlı, çizik çizik, şaşkın şaşkın) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Şu paytak paytak yürüyen çocuk olmasın?*” (s. 88) cümlesinde geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan ikilemeler grubuna girmektedir.

Bacaksız Okulda kitabında pekiştirmeler çoğunlukla sözcüğün ilk iki harfi alınarak araya “m, p, r, s” harflerinden birinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirme ‘gelgelelim’ sözcüğüdür. Frekans değeri 5’tir. Tabloda yer almayan diğere pekiştirme sözcüklerin (dümdüz, tertemiz, kıpkırmızı, tıpatıp, daracık, kupkuruydu, koskoca, masmavi, yavrucak) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Bidonun dolup taşığını görünce büsbütün tepesi atmıştı.*” (s.77) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.6. Mavisel Yener’in *Çikolata Zamanı* Kitabına Ait Bulgular

Çikolata Zamanı kitabına ait bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: *Çikolata Zamanı*’nda geçen yansima, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)						
Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>Çikolata Zamanı</i>	tükürmek diğer	5 1/7	birer birer	2	koskocaman	1
			üst üste	2	masmavi	1
			sağa sola	2	bembeyaz	1
			diğer	1/25	tertemiz	1
Toplam		12		31		4

Çikolata Zamanı kitabında geçen bütün yansımali sözcükler ‘ses yansımali’ sözcük türüne örnektir. Kitapta en çok tekrar eden yansıma ‘tükürmek’ sözcüğüdür. Frekans değeri 5’tir. Tabloda yer almayan diğey yansıma sözcüklerin (fisildamak, şangur şungur, çatlatmak, hışirtı, tıklamak, kıkırdamak, şlap şlap) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Tam lavaboya tüküreceğim anda beni itti.*” (s. 46) cümlesinde geçen yansıma örneği, yansımali seslerde ses yansımali grubuna girmektedir.

Çikolata Zamanı kitabında geçen ikilemelerin 20’si aynı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikileme, 5’i yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikileme, 2’si zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikileme, 2’si biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle oluşturulan ikileme diğey 2’si ise ikisi anlamsız sözcüklerden oluşturulan ikileme türlerine örnektir. Kitapta en çok tekrar eden ikilemeler ‘birer birer’, ‘üst üste’, ‘sağa sola’ sözcükleridir. Frekans değeryleri 2’dir. Tabloda yer almayan diğey ikileme sözcüklerin (evirip çevirmek, karman çorban, cıvıl cıvıl, soluk soluğa, yere göğe, göz göze, yapış yapış, ham hum, acele acele, itişip kakışma, kendi kendisi, gümbür gümbür, basa basa, tıkış tıkış, rahat rahat, oraya buraya, sus pus, takır takır, çikolata mikolata, çingil çingil, iri iri, üst baş, bakıp bakıp, kırmızı kırmızı) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Size ceza olarak çikolata mikolata yok!*” (s. 32) cümlesinde geçen ikileme, biri anlamlı biri anlamsız ikilemeler grubuna girmektedir.

Çikolata Zamanı kitabında geçen pekiştirmelerin hepsi “m, p, r, s” ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmeler türüne örnektir. Kitaptaki 4 pekiştirme sözcük de birer kez tekrar edilmiştir.

Örneğin; “*Fare koskocaman aslanı kovalar mı komşum?*” (s.10) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.7. Mustafa Kutlu’nun *Uzun Hikâye* Kitabına Ait Bulgular

Uzun Hikâye kitabına ait bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: *Uzun Hikâye*’de geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans		
<i>Uzun Hikâye</i>			ara sıra	6				
			pırıl pırıl	4				
			böyle böyle	4				
			hıçkırık	1	ağır ağır	3		
			çuf	1	sıkı fıkı	3		
			puf	1	kesik kesik	3	besbelli	2
			ulumak	1	manalı manalı	2	düpedüz	2
			patırtı	1	bakar bakar	2	diğey	1/8
			şışşt	1	bitmez tükenmez	2		
			ıslık	1	uzun uzun	2		
			takatuka	1	göz göze	2		
					diye diye	2		
					diğey	1/78		
Toplam		8		113		12		

Uzun Hikâye kitabında geçen bütün yansıma kelimeler ‘ses yansımali’ sözcük türüne örnektir. Kitaptaki 8 yansıma sözcük de sadece birer kez tekrar edilmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Örneğin; “*Bölük pörçük cümleler, gülüşmeler, hıçkırıklar.*” (s.7) cümlesindeki yansıma sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

Uzun Hikâye kitabında geçen ikilemelerin 74’ü aynı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikilemeler, 25’i yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikilemeler, 9’u biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikilemeler, 7’si zıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulan ikilemeler ve 2’si de anlamsız sözcüklerin tekrarı ile oluşturulan ikilemeler türlerine örnektir. Kitapta en çok tekrar eden ikileme ‘ara sıra’ sözcüğüdür. Frekans değeri 6’dır. Tabloda yer verilmeyen diğer ikilemelerin (çiğnene çiğnene, diyar diyar, apar topar, gelir gider, selamsız sabahsız, sırt sırta, kışın kışın, kardeş kardeşe, tıklım tıklım, karşı karşıya, düşe kalka, çoluk çocuk, darma duman, korka korka, üst üste, hayran hayran, kıvrıla kıvrıla, güzel güzel, aç açık, gere gere, ince ince, elden ele, koyun koyuna, silip süpürmek, dik dik, ıvır zıvır, kar kış, sevine sevine, falan filan, kıvrıla kıvrıla, kabara kabara, yeni yeni, kırık dökük, hüngür hüngür, yüz göz, yamrı yumru, bas bas, kan ter, el ayak, gelip gelip, görür görmez, anlı şanlı, ardı sıra, şirin şirin, altı üstü, acı acı, hele hele, nefes nefese, avaz avaz, kanlı kanlı, büke büke, dilden dile, pis pis, düşer müşer, çalışa çalışa, yaz kış, kasım kasım, gelip geçen, ıslatıp ıslatıp, birer ikişer, gizli gizli, pıtır pıtır, yan yana, kafa kafaya, kala kala, toz duman, sıkı sıkı, baş başa, kana kana, sürer gider, sağa sola, evirip çevirmek, iri yarı, in cin, bölük pörçük, kasıla kasıla, gece gündüz, titreye titreye) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Almanya’ya kaçtı diyenler olmuş, falan filan ama o gün bugün kendisinden bir haber alınamamış.*” (s. 65) cümlesinde geçen ikileme, yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulmuştur.

Uzun Hikâye kitabında geçen pekiştirmelerin 8’i “m, p, r, s” ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmeler, 4’ü ise ünlü harfle oluşturulan pekiştirmeler türüne örnektir. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirmeler ‘besbelli’ ve düpedüz’ sözcükleridir. Frekans değerleri 2’dir. Tabloda yer almayan diğer pekiştirmelerin (yapayalnız, darmadağın, büsbütün, mosmor, bambaşka, tertemiz, kıpkırmızı, bembeyaz) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Açıklama sırası bana gelmiştir besbelli.*” (s. 46) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.8. Birsen Türköz’ün *Bir Bayram Sabahı* Kitabına Ait Bulgular

Bir Bayram Sabahı kitabına ait bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: *Bir Bayram Sabahı*’nda geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>Bir Bayram Sabahı</i>	hıçkırık	2	pırl pırl	4	yepyeni	2
			diğer	1/26	sımsıkı	2
					diğer	1/6
Toplam		2		30		10

Bir Bayram Sabahı kitabında geçen bütün yansımali sözcükler “ses yansımali” sözcük türüne örnektir. Kitapta sadece bir yansıma sözcük vardır ve 2 kez tekrar edilmiştir.

Örneğin; “*Neşe yarar deyip hıçkırarak ağlamaya başladı.*” (s.11) cümlesinde geçen yansıma sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

Bir Bayram Sabahı kitabında geçen ikilemelerin 27’si aynı sözcüklerin tekrarı ile oluşturulan ikilemeler, 2’si yakın anlamlı sözcüklerin tekrarı ile oluşturulan ikilemeler, 1’i de biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle oluşturulan ikilemeler türlerine örnektir. Zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulan

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ikilemeler ve ikisi de anlamsız sözcüklerden oluşturulan ikilemeler türlerinin örneği yoktur. Kitapta en çok tekrar edilen ikileme ‘pırl pırl’ sözcüğüdür. Frekans değeri 4’tür. Tabloda yer verilmeyen diğer ikilemelerin (çekine çekine, güle güle, şaka maka, yavaş yavaş, acele acele, rahat rahat, için için, kat kat, sakın sakın, zaman zaman, şaşkın şaşkın, döne döne, yakıp yıkmak, gidip gidip, tek tek, deli dolu, uzun uzun, sık sık, iri iri, olgun olgun, dik dik, sıza sıza, baka baka, basa basa, acı acı, kendi kendine) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “Öğlende eve döndüğümüzde cebe girebilmek için *kat kat* dürülmüş, belirgin bir şekilde yıpranmışım.” (s.19) cümlesinde geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşturulmuştur.

Bir Bayram Sabahı kitabında geçen pekiştirmelerin 10’u “m, p, r, s” ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmeler türüne örnektir. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirmeler ‘yepyeni’ ve ‘sımsıkı’ sözcükleridir. Frekans değerleri 2’dir.

Örneğin; “Sanki yepyeni giysilerimi iskemleye asılı bulacaktım.” (s. 48) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.9. Muzaffer İzgü’nün *Ökkeş Maçta* Kitabına Ait Bulgular

Ökkeş Maçta kitabına ait bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
Ökkeş Maçta			kocaman kocaman	5	tastamam	1
			hoplayıp zıplamak	2	koskoca	1
			sıkı sıkı	2	sımsıkı	1
	gurul	2	gelir gelmez	2	mosmor	1
	güp	2	şaşkın şaşkın	2	bambaşkaydı	1
	fısıltı	2	acele acele	2	dosdoğru	1
	diğer	1/12	geri geri	2	bembeyaz	1
			yavaş yavaş	2	kapkara	1
			diğer	1/57	kıpkırmızı	1
	Toplam		18		77	

Ökkeş Maçta kitabında geçen bütün yansımali kelimeler ses yansımali sözcük türüne örnektir. Bu kitapta 18 adet yansıma sözcük bulunmuştur. Kitapta en çok tekrar eden yansıma sözcükler ‘gurul’, ‘güp’ ve ‘fısıltı’ sözcükleridir. Frekans değerleri 2’dir. Tabloda yer almayan diğer yansıma sözcüklerin (muç, horlamaya, fısıltıyla, vız, cık, vız, şalp, vınlayarak, tıslıyor, pat, şak, şaklat) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “Aradan beş dakika geçmeden *horlamaya* başladı.” (s.7) cümlesinde geçen yansıma sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

Ökkeş Maçta kitabında ikilemeler daha çok aynı sözcüğün tekrarı şeklinde oluşmuştur. Kitapta en çok tekrar edilen ikileme ‘kocaman kocaman’ ikilemesidir. Frekans değeri 5’tir. Diğer ikilemelerin (hoplayıp zıplamak, sıkı sıkı, gelir gelmez, şaşkın şaşkın, acele acele, geri geri, yavaş yavaş) frekans değeri 2’dir. Tabloda yer almayan diğer ikilemelerin (seve seve, hüngür hüngür, yorgun yorgun, tuta tuta, yandan yandan, pırl pırl, birer birer, durup durup, vura vura, pis pis, duruyor duruyor, bağıra bağıra, alaylı alaylı, söylene söylene, bangır bangır, sürüne sürüne, allah allah, ağlaya ağlaya, hay hay, mangır bangır, kona kona, yer yer, nefes nefese, dayana dayana, çabuk çabuk, vah vah, kısık kısık, sora sora, güp güp, yok yok, kısık kısık, gurul gurul, koca koca, bir bir, istemeye istemeye, çevire çevire, dönüp dönüp, koşa koşa, gıcır gıcır, birer ikişer, akıl fikir, akıllı uslu, zehir zıkkım, pat pat, ara sıra, art arda, üç beş, sağlı sollu, çalı çırpı, bağıra çağıra, çıkar çıkmaz, değer değmez, güle güle, kalkar kalkmaz, söyler söylemez, düşer müşeriz, sus pus, bıdır bıdır) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “Arabalar piril piril olmayınca müşteriler beğenmiyorlardı.” (s. 6) cümlesinde geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarıyla oluşmuştur.

Ökkeş Maçta kitabında 9 pekiştirilmiş sözcük bulunmaktadır. Bunların tamamı “m, p, r, s” ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmeler türüne örnektir. Kitaptaki 9 pekiştirme de (tastamam, koskoca, sımsıkı, mosmor, bambaşkaydı, dosdoğru, bembeyaz, kapkara, kıpkırmızı) sadece birer kez tekrar edilmiştir.

Örneğin; “Bambaşkaydı durağın çayı.” (s.72) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.10. Cemal Süreya’nın *Aritmetik İyi Kuşlar Peki* Kitabına Ait Bulgular

Aritmetik İyi Kuşlar Peki kitabına ait bulgular Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: *Aritmetik İyi Kuşlar Peki*’de geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>Aritmetik İyi Kuşlar Peki</i>	gak	2	tıklım tıklım	2	bomboş	2
	gürültü	1	ağır ağır	2	yusuvarlak	1
	miyavlama	1	diğer	1/9	bembeyaz	1
	patlayıveriyor	1				
Toplam		5		13		4

Aritmetik İyi Kuşlar Peki kitabında geçen bütün yansımali sözcükler ‘ses yansımali’ sözcük türüne örnektir. Bu kitapta 5 adet yansıma sözcük bulunmuştur. Kitapta en çok tekrar edilen ‘gak’ kelimesidir. Frekans değeri 2’dir. Diğer yansıma sözcüklerin kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Kedi de öğreniyor. Annesinin miyavlamasıyla.*” (s. 62) cümlesinde geçen yansıma sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

Aritmetik İyi Kuşlar Peki kitabında geçen ikilemelerin hepsi aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikileme türüdür. Kitapta en çok tekrar eden ikilemeler ‘tıklım tıklım’ ve ‘ağır ağır’ sözcükleridir. Frekans değerleri 2’dir. Tabloda yer almayan diğer ikilemelerin (kolay kolay, uzun uzun, ayrı ayrı, yok yok, hadi hadi, zaman zaman, renk renk, gak gak, hızlı hızlı) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Ama renkler kolay kolay ölmüyor.*” (s. 66) cümlede geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarıyla oluşmuştur.

Aritmetik İyi Kuşlar Peki kitabında 4 adet pekiştirilmiş sözcük belirlenmiştir. Pekiştirilmiş sözcükler, “m, p, r, s” ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmeler türüne örnektir. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirme ‘bomboş’ sözcüğüdür. Frekans değeri 2’dir. Diğer pekiştirme sözcüklerin kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Yumuşacık, yusuvarlak bir yaratıktır kedi.*” (s. 66) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3. 11. İnci Aral'ın İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu Kitabına Ait Bulgular

İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu kitabına ait bulgular Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11: İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu'da geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu</i>	patlarcasına	2	sık sık	2	yapayalnız	3
	gürültü	2	diğer	1/19	birbirlerine	1
					birdenbire	1
					dümdüz	1
Toplam		4		21		6

İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu kitabında geçen bütün yansımali sözcükler 'ses yansımali' sözcük türüne örnektir. Bu kitapta yansıma sözcükler 4 defa kullanılmıştır. En çok tekrar edilen yansıma sözcükler 'patlarcasına' ve 'gürültü' sözcükleridir. Frekans değerleri 2'dir.

Örneğin; "*O gece çok geçmeden hava soğudu, önce göklerde gürültülü çarpışmalar oldu, sonra yağmur başladı.*" (s. 21) cümlesinde geçen yansıma sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu adlı kitapta 21 adet ikileme sözcük bulunmuştur. Aynı sözcüğün tekrarı şeklinde oluşan ikilemeler 11 defa kullanılarak en çok kullanılan olmuştur. Kitapta en çok tekrar edilen 'sık sık' ikilemesidir. Frekans değeri 2'dir. Tabloda yer almayan diğer ikilemelerin (özene bezene, uyanır uyanmaz, geçer geçmez, vay vay, gürül gürül, tatlı tatlı, lapa lapa, çeşit çeşit, mor mor, doya doya, görür görmez, ağır akşak, el ayak, itişip kakışan, kırık dökük, saç baş, okuya okuya, doktor doktor, gidip gelen) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "*Bastonuyla ağır aksak yürüyerek orman dairesine gidip geliyordu.*" (s. 48) cümlesinde geçen ikileme, yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşmuştur.

Bu kitapta 6 adet pekiştirme bulunmuştur. Kitapta en çok tekrar edilen pekiştirme 'yapayalnız' sözcüğüdür. Frekans değeri 3'tür. Diğer pekiştirme sözcüklerin kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; "*Yaşam dümdüz ilerlemez.*" (s. 47) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna "m, p, r, s" ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.12. Behiç Ak'ın Pat Karikatür Okulu Kitabına Ait Bulgular

Pat Karikatür Okulu kitabına ait bulgular Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Pat Karikatür Okulu'nda geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>Pat Karikatür Okulu</i>	pat	19				
	tak tuk	9	gürül gürül	4		
	vıcık	8	sağa sola	3	kapkara	1
	gürül	2	yazıp çizmek	3	tıpatıp	1
	fısıldadı	1	dik dik	2		
	tangirtadarak	1	diğer	1/27		
Toplam		40		39		2

Pat karikatür Okulu kitabında geçen bütün yansımali sözcükler ses yansımali sözcük türüne örnektir. Bu kitapta 40 yansıma sözcük bulunmuştur. En çok kullanılan yansıma sözcük 'pat' sözcüğüdür ve kullanım sıklığı 19'dur. Onu sırasıyla 'tak tuk' (9), 'vıcık' (8) ve 'gürül' (2) sözcüğü izlemiştir.

Örneğin; “*Leğeni tangırdatarak yola koyuldu.*” (s.12) cümlesinde geçen yansıma sözcük, ses yansımali grubuna girmektedir.

Pat karikatür Okulu kitabında 39 ikileme bulunmuştur. En fazla kullanılan ikileme çeşidi aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemelerdir. 22 defa aynı sözcüğün tekrarıyla oluşan ikilemeler kullanılmıştır. Kitapta en çok kullanılan ikileme ‘gürül gürül’ ikilemesidir. Frekans değeri 4’tür. Onu sırasıyla ‘yazıp çizmek’ (3), ‘sağa sola’ (3), ‘dik dik’ (2) ikilemeleri izlemiştir. Tabloda yer almayan diğer ikilemelerin (vıcık vıcık, acele acele, pırıl pırıl, tak tuk, damlaya damlaya, bilgiç bilgiç, doğru dürüst, boş boş, uzun uzun, ahlayıp vahlayıp, güçlü kuvvetli, tek tek, harıl harıl, tangır tungur, miskin miskin, gece gündüz, pişer pişmez, mutlu mutlu, olup olmadığını, ağır ağır, lime lime, eski püskü, mırın kırın, dolu dolu, katıla katıla, girer girmez, rahat rahat) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Şaşırdınız; sanki yıllarca miskin miskin oturan köylüler gitmiş, yerine başkaları gelmişti.*” (s. 48) cümlesinde geçen ikileme, aynı kelimenin tekrarıyla oluşan bir ikilemedir.

Pat karikatür Okulu adlı kitapta sadece 2 adet pekiştirilmiş sözcük bulunmaktadır. ‘Kapkara’ örneği, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur. ‘Tıpatıp’ sözcüğü ise anlamı güçlendirmek için pekiştirme ögesi ile asıl sözcüğün arasına ‘a’ ünlüsü eklenerek meydana getirilmiştir. İki kelime de sadece birer kez tekrar edilmiştir.

Örneğin; “*Gördüğü her şeyin tıpatıp aynısını yapardı.*” (s. 59) cümlesinde geçen pekiştirme ‘a’ ünlüsüyle yapılan pekiştirmedir.

3.13. Çetin Öner’in *Gülibik* Kitabına Ait Bulgular

Gülibik kitabına ait bulgular Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13: *Gülibik*’te geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
			sık sık	7		
	kav kav kavla	5	uzun uzun	6		
	cik cik cik	3	soluk soluğa	3	kıpkırmızı	2
<i>Gülibik</i>	gurk gurk gurk	2	pırıl pırıl	3	diğer	1/6
	düüt düüt düüt	2	bile bile	2		
	diğer	1/3	yerli yersiz	2		
			diğer	1/50		
Toplam		15		73		8

Gülibik kitabında geçen bütün yansımali sözcükler ‘ses yansımali’ sözcük türüne örnektir. Kitapta en çok tekrar eden yansıma ‘kav kav kavla’ sözcüğüdür. Frekans değeri 5’tir. Onu sırasıyla ‘cik cik cik’ (3), ‘gurk gurk gurk’ (2), ‘düüt düüt düüt’ (2) sözcükleri izlemiştir. Tabloda yer almayan diğer yansıma sözcüklerin (hışırta, a-ii aa-iiii a-iiiiiii, pat) kullanım sıklığı 1’dir.

Örneğin; “*Cik! Cik! Ciiik!*” (s.15) cümlesinde geçen sözcük, yansımali seslerde ses yansımali grubuna girmektedir.

Gülibik adlı kitapta geçen ikilemelerin 58’i aynı sözcüğün tekrarıyla, 9’u zıt anlamlı, 3’ü ise yakın anlamlı sözcüklerin tekrarıyla oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden ikileme ‘sık sık’ sözcüğüdür. Frekans değeri 7’dir. Onu ‘uzun uzun’ (6), ‘soluk soluğa’ (3), ‘pırıl pırıl’ (3), ‘bile bile’ (2), ‘yerli yersiz’ (2) sözcükleri izlemiştir. Tabloda yer almayan diğer ikilemelerin (tıngır mıngır, kırık dökük, delik delik, cicili biçili, uykulu uykulu, kana kana, kaba kaba, bırakır bırakmaz, çırpa çırpa, kırmızı kırmızı, dinleye dinleye, duyar duymaz, içer içmez, baş başa, ezik ezik, bölük bölük, delik deşik, ters ters, içim içime, açılır açılmaz, yan yana, yeşil yeşil, günden güne, birer birer, zıp

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

zıp, bağıra çağıra, burcu burcu, yavaş yavaş, usul usul, uzanır uzanmaz, garip garip, üstüne üstüne, yeni yeni, salladı salladı, sert sert, gürül gürül, kolay kolay, çoluk çocuk, düşünce düşünce, ola ola, genç yaşlı, bağırsa bağırsa, sınıf sınıf, teker teker, diri diri, göz göze, birer birer, telli duvaklı, kendi kendine, iner inmez) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; “*Dağlarda büyüyenler, kolay kolay anlaşılamazlar büyük kentlerle.*” (s. 57) cümlesinde geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarı ile oluşan ikilemeler grubuna girmektedir.

Gülibik kitabında geçen pekiştirmelerin 8'i de “m, p, r, s” ünsüzleri ile oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirme ‘kıkırmızı’ sözcüğüdür. Frekans değeri 2'dir.

Örneğin; “*O pırıl pırıl sıralarda, o sınımsız sınıflarda okumak ne büyük bir mutluluk olmalıydı.*” (s. 46) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.14. Fatih Erdoğan'ın *Sihirli Kaykay* Kitabına Ait Bulgular

Sihirli Kaykay kitabına ait bulgular Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14: *Sihirli Kaykay*'da geçen yansıma, ikileme, pekiştirmeler ve frekansları

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>Sihirli Kaya</i>	hışırdatarak	1				
	güm güm	1	kendi kendine	3	dimdik	2
	pıt	1	ara sıra	2	sınımsız	1
	pişşt pişşt	1	yavaş yavaş	2	yapayalnız	1
	gıcırdayarak	1	diğer	1/31	taptaze	1
Toplam		5		38		5

Sihirli Kaykay kitabında geçen bütün yansımaları sözcükler “ses yansımaları” sözcük türüne örnektir. Kitaptaki 5 yansıma sözcük de sadece birer kez tekrar edilmiştir.

Örneğin; “*Babası ince bir horultuyla uyurdu.*” (s. 71) cümlesinde geçen yansıma sözcük, yansımaları seslerde ses yansımaları grubuna girmektedir.

Sihirli Kaykay kitabında geçen ikilemelerin çoğunluğu (27) ‘aynı’ sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikilemedir. Geriye kalanlar zıt ya da yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden ikileme ‘kendi kendine’ kelimesidir. Frekans değeri 3'tür. Onu ‘ara sıra’ (2) ve ‘yavaş yavaş’ (2) ikilemeleri izlemiştir. Tabloda yer almayan diğer ikilemelerin (şaşkın şaşkın, hele hele, kıpır kıpır, göstere göstere, yavaş yavaş, ara sıra, gelip geçen, sabah akşam, avaz avaz, katıla katıla, ağır ağır, değer değermez, sakın sakın, pırıl pırıl, giyer giymez, çevire çevire, şaşkın şaşkın, sık sık, marş marş, kıvrımlı kıvrımlı, durup dururken, ufak tefek, atlar atlamaz, karşı karşıya, sessiz sessiz, gömer gömmez, uzun uzun, ballandıra ballandıra, fıldır fıldır, tek tek, süklüm püklüm, soluk soluğa) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin; “*Tabii hepsi sabah akşam kaykayın üstündeydi ve iyice ustalaşmışlardır.*” (s. 7) cümlesinde geçen ikileme sözcük, zıt anlamlı iki sözcükle oluşturulmuştur.

Sihirli Kaykay kitabında geçen pekiştirme sözcüklerin 6 tanesi de “m, p, r, s” ünsüzleri yoluyla oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirme ‘dimdik’ sözcüğüdür. Frekans değeri 2'dir.

Örneğin; “*Bülent'in kaykayın üstünde kaskatı duran bacaklarına ağrı girmiştir.*” (s. 35) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

3.15. Sevim Ak'ın *Vanilya Kokulu Mektuplar* Kitabına Ait Bulgular

Vanilya Kokulu Mektuplar kitabına ait bulgular Tablo 15'te verilmiştir.

Hikâye Adı	Yansımalar	Frekans	İkilemeler	Frekans	Pekiştirmeler	Frekans
<i>Vanilya Kokulu Mektuplar</i>	horul horul diğer	3 1/11	sık sık	7		
			dalga dalga	3		
			ağır ağır	3		
			yavaş yavaş	2	upuzun	5
			usul usul	2	sapasağlam	1
			alev alev	2	bembeyaz	1
			seve seve	2	tertemiz	1
			tatlı tatlı	2	taptaze	1
			abuk sabuk	2	kupkuru	1
			burun buruna	2	koskocaman	1
			haşır neşir	2	yapayalnız	1
			oflayıp puflyayıp	2		
			doğru dürüst	2		
			okşaya okşaya	2		
diğer		1/85				
Toplam		14		120		12

Vanilya Kokulu Mektuplar adlı ktapta geçen bütün yansımali kelimeler 'ses yansımali' sözcük türüne örnektir. Kitapta en çok tekrar eden yansima 'horul horul' sözcüğüdür. Frekans değeri 3'tür. Tabloda yer almayan diğer yansima sözcüklerin (vız, gümbür gümbür, vızır vızır, pır pır, pofur pofur, kış kış, vıcık vıcık, şıp şıp, cıvıl cıvıl, mışıl mışıl, cıvıldayarak) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin: "Sinekler yağlı saçlarında vızır vızır vızırdanır, sakalar omuzlarında ötüşürlermiş." (s.69) cümlesinde geçen yansima sözcük, yansımali seslerde ses yansımali grubuna girmektedir.

Vanilya Kokulu Mektuplar kitabında geçen ikilemelerin 98'inin aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikileme, 12'sinin yakın anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikileme, 7'sinin zıt anlamlı sözcüklerle oluşturulan ikileme, 3'ünün ise ikisi de anlamsız sözcüklerle oluşturulan ikileme türünde olduğu gözlenmiştir. Kitapta en çok tekrar eden ikileme 'sık sık' sözcüğüdür. Frekans değeri 7'dir. Onu sırasıyla 'dalga dalga' (3), 'ağır ağır' (3), 'yavaş yavaş' (2), 'usul usul' (2), 'alev alev' (2), 'seve seve' (2), 'tatlı tatlı' (2), 'abuk sabuk' (2), 'burun buruna' (2), 'haşır neşir' (2), 'oflayıp puflyayıp' (2), 'doğru dürüst' (2), 'okşaya okşaya' (2) ikilemeleri izlemiştir. Tabloda yer almayan ikilemelerin (ovuştura ovuştura, harfî harfine, teker teker, düşünce düşünce, çabuk çabuk, adım adım, hoplata hoplata, isteksiz isteksiz, desen desen, seçe seçe, gündün güne, bilse bilse, öve öve, soğuk soğuk, vura vura, ayrı ayrı, tuta tuta, katıla katıla, kem küm, kara kara, kazasız belasız, boş boş, ara sıra, lapa lapa, zıplaya zıplaya, tek tek, alır almaz, sıcak sıcak, dinler dinlemez, uzun uzun, karşı karşıya, yürüye yürüye, uykulu uykulu, kaşımış kaşımış, efil efil, hoplata hoplata, yorgun argın, pırıl pırıl, çıkarır çıkarmaz, aptal aptal, sessiz sedasız, başlar başlamaz, okşaya okşaya, koşa koşa, çıtı pıtı, topu topu, yüz yüze, kıpır kıpır, tıklım tıklım, içi içine, ufak tefek, yanıt manıt, pişkin pişkin, harıl harıl, kıvrır kıvrır, kurtarsa kurtarsa, bağra çağıra, içine içine, ede ede, boy boy, üstüne üstüne, vura vura, çala çala, kırış kırış, bas bas, çeke çeke, duyar duymaz, acıklı acıklı, uyanır uyanmaz, akın akın, yaylana yaylana, diz dize, kendi kendine, gider gitmez, döndüre döndüre, cin cin, birer birer, sora sora, topu topu, kös kös, ıvır zıvır, baka baka, hop hop, şaşkın şaşkın, günü gününe) kullanım sıklığı 1'dir.

Örneğin: "Balığa doyan kediler de balığın boynunda, başının üstünde, göbeğinde dizlerinde mişilmişil uyuklarmış." (s. 69) cümlesinde geçen ikileme, aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulmuştur.

Vanilya Kokulu Mektuplar kitabında geçen pekiştirme sözcüklerin 12'si de "m, p, r, s" ünsüzleriyle oluşturulmuştur. Kitapta en çok tekrar eden pekiştirme 'upuzun' sözcüğüdür. Frekans değeri 5'tir. Diğer pekiştirme sözcüklerin kullanım sıklığı 1'dir.

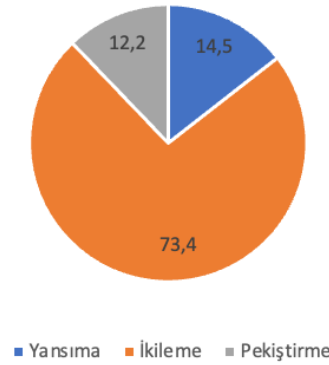
Örneğin; “*Bu upuzun zinciri tezgâhın etrafına birkaç sıra halinde sıraladı.* (s. 82) cümlesinde geçen pekiştirme, sözcüğün ilk hecesinin alınıp sonuna “m, p, r, s” ünsüzlerinden birinin getirilmesi ile oluşan yeni hecenin, sözcüğün başına eklenmesiyle oluşturulmuştur.

İncelenen kitaplardaki yansıma, ikileme, pekiştirme ve toplam frekansları tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16: İncelenen Kitaplardaki Yansıma, İkileme, Pekiştirme Ve Toplam Frekansları

Kitap İsmi	Yansıma	İkileme	Pekiştirme
Motorlukuş (96)	14	129	30
Serçekuş (96)	10	102	15
Yürekdede ve Padişah (88)	10	94	16
Bacaksız Kamyon Sürücüsü (94)	4	103	23
Bacaksız Okulda (96)	54	108	21
Çikolata Zamanı (60)	12	31	4
Uzun Hikâye (115)	8	113	12
Bir Bayram Sabahı (52)	2	30	10
Ökkeş Maçta (96)	18	77	9
Aritmetik İyi Kuşlar Pekiyi (70)	5	13	4
İnci Aral Küçükken Ne Olmak İstiyordu (64)	4	21	10
Pat Karikatür Okulu (89)	40	39	2
Gülibik (86)	15	73	8
Sihirli Kaykay (112)	5	38	5
Vanilya Kokulu Mektuplar (123)	14	120	12
Toplam	215	1091	181

İncelenen 15 kitapta yansıma, ikileme ve pekiştirme türünde toplam 1487 sözcük tespit edilmiştir. Yansıma sözcüklerin (215) diğer iki türe oranı %14,5; ikileme sözcüklerin (1091) diğer iki türe oranı %73,4 ve pekiştirme sözcüklerin (181) diğer iki türe oranı ise %12,1 olarak gerçekleşmiştir. Elde edilen verilerin yüzdeler dağılımı Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1: Yansıma, ikileme ve pekiştirmelerin yüzdeler dağılımı

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Doğal dillerin ortak özellikleri sözcük denilen simgelerden (gösterge) oluşmaları ve bildirme ya da anlatım denilen bildirişim işlevini üstlenmeleridir. Dilin temel yapı taşları olarak görülen sözcükler aslında birer simgedir. Tüm simgeler gibi sözcüklerin kullanımında da ortak anlaşma ya da uzlaşmaya dayalı bir olgu söz konusudur. Sözcükler işaret ettikleri nesnelere/şeylere ile herhangi doğal ya da zorunlu bir ilişki içinde değildirler. Doğal seslerin taklidi olan ‘meleme’, ‘miyavlama’, ‘vızıldama’ ya da ‘havlama’ gibi dil unsurları bu duruma istisna oluşturmaktadır (Yıldırım, 2010: 48).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Kavram nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini içine alan ve onları bir ortak ad altında toplayan genel tasarımıdır. Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içerir. Aksan'a (2000: 151) göre kavram, dünyadaki varlıkların ortak özelliklerine dayanan dile özgü bir genelleme, bir soyutlamadır. Merrill'e (1994: 111) göre ise kavram, varlıkların ve olayların gözlenebilen özelliklerinin toplamından oluşur (Akt. Bozkurt, 2018: 8). Sözcük kavramın genel adı, kavram da sözcüğe yüklenen genel anlamdır.

Özkırmılı'nın (1994: 111) vurguladığı gibi "Her sözcük insanın zihnine kavram olarak yerleşir. Bu nedenle insan kavramlarla yani sözcüklerle düşünür. Düşünürken ya da konuşurken bir kavram zihinde uyandığında sözcüğü; bir sözcük duyulduğunda da kavramı çağrıştırmaktadır." Her sözcüğün karşıladığı bir kavram, ifade ettiği bir anlam vardır. Bu bağlamda sözcük öğrenilirken ya da öğretilirken zihinde oluşan kavram ile bütünleştirilebilmelidir. Çünkü "Biz, dünyayı anadilimizin penceresinden görür, onun kavramlarıyla düşünür, anadilimizin kavramlarıyla evreni biçimlendiririz" (Aksan, 2006:15). Dolayısıyla bireyin düşünce dünyasını oluşturan sözcüklerdir. Bireyin sözcük hazinesi ne kadar genişse düşünme yetisi de o kadar geniştir. Bu nedenle sözcük öğrenme birey için bir gereksinim haline gelmektedir. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, öğrenci düzeyi de dikkate alınır daha etkili bir öğrenme gerçekleşir. Büyükkiz ve Hasırcı (2013) sözcük öğretiminin iletişime dayalı olması gerektiğini, bu yüzden seçilen sözcüklerin hedef kitleyle uyumlu olması gerektiğini belirtmiştir. Buradan çocuk edebiyatı eserlerinde kullanılacak sözcük ve sözcük gruplarının çocuğun düzeyi de dikkate alınarak oluşturulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çocuğun günlük hayatta karşılaştığı sözcüklere yer verilmesi daha verimli bir öğrenme ortamına zemin hazırlayacaktır. Karatay'a göre (2007) ise "Ders kitabı, yardımcı kitaplar, başvuru kitapları, şayet temel kelime serveti dikkate alınarak hazırlanır bunlardan faydalanacak öğrencilerin kelime öğrenmeleri kolay olacak, buna bağlı olarak her alanda öğrencilerin başarısı artacak ve eğitimde istenen başarı yakalanacaktır." Yani çocukların dil gelişimini desteklemek için kelime hazinelerinin iyi desteklenmesi gerekmektedir. Dil becerisi çocuğun bütün hayatını etkileyen ve etkili iletişim için oldukça önemli olan bir beceridir. Çocuk dünyayı algılayabilmesi ve düşüncelerini etkili bir şekilde anlatabilmesi için dile hâkim olmalıdır. Bunun için de çocukların kelime hazineleri sözcük türü açısından oldukça zengin eserlerle desteklenmelidir.

Türk yazarların çocuk kitaplarında 'yansıma', 'ikileme' ve 'pekiştirme' sözcüklerin kullanım sıklığını belirlemeyi amaçlayan bu çalışma sonucunda, incelenen eserlerde 215 yansıma, 1091 ikileme ve 181 pekiştirme sözcük kullanıldığı tespit edilmiştir. Yansıma (%14,5) ve pekiştirme (%12,1) kelimeler birbirlerine yakın bir oran gösterirken ikilemelerin (%73,4) bu iki türden çok daha yüksek bir oran sergilediği gözlenmiştir. Elde edilen oranlara göre incelenen çocuk kitaplarında, kitapların sayfa sayıları da dikkate alınarak ikileme türünde sözcüklerin çocukların dil gelişimi için yeterli, yansıma ve pekiştirme türünde sözcüklerin yetersiz olduğu sonucu çıkarılabilir. İncelenen 15 kitap içinde *Motorlukuş* 129 ikileme ve 30 pekiştirmeyle her iki sözcük türünde de öne çıkan eser olmuştur. *Bacaksız Okulda* ise 54 sözcükle yansıma türünde öne çıkmıştır. İncelenen sözcük türleri yapısal olarak değerlendirildiğinde, yansıma sözcüklerin ses yansımaları sözcük türüne girdiği, ikilemelerin en çok aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikilemelerden oluştuğu, pekiştirmeler de ise en fazla "m, p, r, s" ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmelerin kullanıldığı belirlenmiştir. Alan yazında sözcükler üzerinden yapılan çalışmalara bakıldığında ise, edebi metinlerde ikilemelerin daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir (Hasırcı, 2008; Lüle Mert, 2009; Özbaşı, 2016; Özdere Mete, 2016; Sever ve Karagül, 2014; Yazıcı Okuyan, 2006). Özbaşı (2016), Zeynep Cemali'nin çocuk kitaplarının sözcükleri açısından değerlendirmesini yaptığı çalışmada, 700 ikileme, 186 yansıma ve 55 pekiştirme sözcüğe yer verildiğini; Sever ve Karagül (2014), Oğuz Tansel'in derleyip yazdığı 6 masal kitabında toplam 399 (% 63,8) ikileme bulunduğunu; Özdere Mete (2016) Sevim Ak'ın on iki romanı üzerine yaptığı çalışmada toplamda 2060 ikilemeye rastlandığını; Lüle Mert (2009) Eflatun Cem Güney'in derleyip yazdığı 70 masalda, 551 ikileme, 23 yansıma sözcükler ünsüzleri açısından değerlendirildiğinde, yansıma sözcüklerin ses yansımaları sözcük türüne girdiği, ikilemelerin en çok aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikilemelerden oluştuğu, pekiştirmeler de ise en fazla "m, p, r, s" ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmelerin kullanıldığı belirlenmiştir. Alan yazında sözcükler üzerinden yapılan çalışmalara bakıldığında ise, edebi metinlerde ikilemelerin daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir (Hasırcı, 2008; Lüle Mert, 2009; Özbaşı, 2016; Özdere Mete, 2016; Sever ve Karagül, 2014; Yazıcı Okuyan, 2006). Özbaşı (2016), Zeynep Cemali'nin çocuk kitaplarının sözcükleri açısından değerlendirilmesini yaptığı çalışmada, 700 ikileme, 186 yansıma ve 55 pekiştirme sözcüğe yer verildiğini; Sever ve Karagül (2014), Oğuz Tansel'in derleyip yazdığı 6 masal kitabında toplam 399 (% 63,8) ikileme bulunduğunu; Özdere Mete (2016) Sevim Ak'ın on iki romanı üzerine yaptığı çalışmada toplamda 2060 ikilemeye rastlandığını; Lüle Mert (2009) Eflatun Cem Güney'in derleyip yazdığı 70 masalda, 551 ikileme, 23 yansıma sözcükler ünsüzleri açısından değerlendirildiğinde, yansıma sözcüklerin ses yansımaları sözcük türüne girdiği, ikilemelerin en çok aynı sözcüğün tekrarıyla oluşturulan ikilemelerden oluştuğu, pekiştirmeler de ise en fazla "m, p, r, s" ünsüzleriyle oluşturulan pekiştirmelerin kullanıldığı belirlenmiştir.

belirtmiştir. Hasırcı (2008) çalışmasında, deyimlerden sonra en fazla kullanılan söz varlığının ikilemeler olduğu; Yazıcı Okuyan (2006) ise, romanların dil örüntüsü içinde, ikilemeler ve kalıp sözlerin de önemli bir yer tuttuğu saptamasında bulunmuştur. Bu bulgularla araştırmadaki bulgular örtüşmektedir. Çalışılan eserler farklı yazarlara ait olsa da sözcük türleri bağlamında ikilemelerin belirgin bir üstünlüğü söz konusudur. Bu durum genelde dil öğretimine özelde ise sözcük öğretimine yönelik önemli veri sunmaktadır.

Araştırma kapsamında yer alan çocuk edebiyatı eserleri belirtilen ölçütler açısından incelendiğinde bütün eserlerde ikilemenin oldukça fazla kullandığı, yansıma ve pekiştirilmiş sözcüklerin kullanımının ise daha az olduğu görülmektedir. Çocukların dil gelişimlerini ve sözcük hazinelerini geliştirmek için çocuk kitaplarında daha fazla yansıma ve pekiştirme türünden sözcüklerin kullanılması gerekmektedir. Genel olarak kitaplar sade, açık ve anlaşılır olup ilgi çekici çizimlerle renklendirilmiştir. Ayrıca incelenen kitaplarda, pekiştirme ve yansıma sözcükler ikilemelere oranla daha az olsa da kitapların genel anlamda sözcük grupları bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğu açıktır. Bu nedenle çocukların aktif sözcük hazinesini genişletmeyi amaçlayan çalışmalarda bu kitaplardan yararlanmak öğrenme ortamlarında verimliliği artıracaktır.

Bulgulardan hareketle yapılacak çalışmalar için şu önerilerde bulunulabilir:

1. Çocuk kitaplarının dil özellikleri ve sözvarlığını belirlemek için yapılan çalışmaların yetersiz olduğu bilinmektedir. Çocukları Türkçenin zengin ifade gücüyle tanıştıran ve ana dilinin güzelliklerini duyumsatan en temel materyal çocuk kitaplarıdır. Bu nedenle diğer Türk yazarların çocuk kitapları da barındırdıkları sözcük türleri açısından incelenmelidir.

2. Yansıma, ikileme ve pekiştirmelerin daha çok hangi sözcüklerle bir araya gelerek öbek oluşturdukları araştırılabilir.

3. İlkokul ve ortaokul düzeyinde, öğrencilerin bu sözcükleri konuşma ve yazma dilinde kullanma oranları araştırılabilir.

4. Türkçe Öğretim Programı elde edilen güncel bulgular doğrultusunda özellikle sözcük öğretimi ve kazanımlar bağlamında yeniden yapılandırılmalıdır.

Kaynakça

Ak, B. (2015). *Pat Karikatür Okulu* (19. bs). İstanbul: Günışığı Kitaplığı.

Ak, S. (2019). *Vanilya Kokulu Mektuplar*. İstanbul: Can Çocuk Yayınları.

Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2006). *Anlambilim anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.

Aral, İ. (2019). *İnci Aral Küçükken Ne olmak İstiyordu?* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Bilgegil, K. (1982). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bozkurt, B. Ü., (2018). Kavram, Kavramsallaştırma Yaklaşımları ve Kavram Öğretimi Modelleri: Kuramsal Bir Derleme ve Sözcük Öğretimi Açısından Bir Değerlendirme. *Dil Dergisi*, 169/2, s. 5-23.

Büyükkız, K. K. ve Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük öğretiminin üzerine bir değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mustafa*, 10(21), 145-155.

Çürük, Y. (2016). İkilemelerin Kapsamı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (29), 426-430.

- Erdoğan, F. (2017). *Sihirli Kaykay*. İstanbul: Mavibulut Yayıncılık.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hasırcı, S. (2008). *Türkçenin sözvarlığı açısından gazetelerin incelenmesi (Cumhuriyet, Hürriyet, Sabah)*. Ankara Üniversitesi.
- İlgaz, R. (2019). *Bacaksız Kamyon Sürücüsü* (34.bs.). İstanbul: Çınar Yayınları.
- İlgaz, R. (2020). *Bacaksız Okulda* (39.bs.). İstanbul: Çınar Yayınları.
- İzgü, M. (2014). *Ökkeş Maçta*. İstanbul: Özyürek Yayınevi.
- Karahan, L. (2010). *Türkçenin sözdizimi* (15. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (24. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karatay, H. (2007). Kelime öğretimi. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(1), 141-153.
- Kerimoğlu, C. (2019). *Genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kutlu, M. (2012). *Uzun Hikâye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Lüle Mert, E. (2009). *Türkçenin sözvarlığı açısından Eflatun Cem Güney 'in derleyip yazdığı masallar*. Ankara Üniversitesi.
- Merriam, S. B. (2013). *Qualitative research a guide to desing and implementation*. Selahattin Turan (Çev. Ed.). 3. Basımdan Çeviri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Mutlu, H. K. (2008) Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler Sözlük), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Öner, Ç. (2019). *Gülibik*. İstanbul: Can Çocuk Yayınları.
- Özbaşı, S. (2016). *Zeynep Cemali'nin çocuk edebiyatı yapıtlarının sözvarlığı öğeleri açısından incelenmesi*. Ankara Üniversitesi.
- Özdere Mete, Ö. (2016). *Sevim Ak'ın çocuk edebiyatı romanlarının sözvarlığı açısından çözümlemesi*. Ankara Üniversitesi.
- Özkırımlı, A. (1994). *Dil ve anlatım*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Sever, S. (2008). *Çocuk ve edebiyat*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Sever, S., Karagül, S. (2014). Oğuz Tansel'in derleyip yazdığı masal kitaplarında yer alan sözvarlığı öğelerinin incelenmesi. *Folklor/Edebiyat*, 20 (77), 173-188.
- Süreya, C. (2015). *Aritmetik İyi Kuşlar Pekiye* (30. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları: 207.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstüner, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Yay.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Yazıcı Okuyan, H. (2006). *Türkçenin sözvarlığı açısından Fakir Baykurt'un romanları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yener, M. (2019). *Çikolata Zamanı* (13.bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, C. (2010). *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Zarifoğlu, C. (2015). *Motorlukuş*. İstanbul: Beyan Çocuk.

Zarifoğlu, C. (2005). *Serçekuş*. İstanbul: Beyan Çocuk.

Zarifoğlu, C. (2015). *Yürekdede ve Padişah*. İstanbul: Beyan Çocuk.

Türköz, B. (1989). *Bir Bayram Sabahı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

TURİZMDE ROBOTLAŞMA TEKNOLOJİSİNİN KULLANIMI

Prof. Dr. Mete SEZGİN*

Bengüsu KARAGÖZ**

Özet

Gelişen teknolojiyle birlikte günümüzde yaygın olarak görülmeye başlanan robot sistemlerinin kullanımı çeşitli sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de yeni ve hızlı bir uyum sağlamayı zorunlu hale getirmiştir. Endüstri 4.0 ve yapay zekâ teknolojisinde yaşanan gelişmeler turizm sektörü içerisinde oldukça önemli dönüşümlere yol açmıştır. Turizm işletmelerinde karşılaşılabilen çeşitli robotlar insanlara veya çalışan personele yardım, destek ve eğlence sağlayabilen böylelikle sektöre yeni bir boyut kazandıran teknolojik ürünlerdir. Çalışma kapsamında turizm endüstrisi içerisinde bulunan konaklama işletmelerinde, yiyecek-içecek işletmelerinde, havalimanlarında ve turist rehberliğinde robot teknolojisinin mevcut durumu incelenmiştir. Çalışma sonucunda robotik teknolojilerin turizm endüstrisi kapsamında çeşitli örneklerinin ve kullanım alanlarının olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizmde Robotlaşma, Robotik Teknolojiler.

USE OF ROBOTIZATION TECHNOLOGY IN TOURISM

Abstract

With the developing technology, the use of robots, which has become widespread today, has made it necessary to adapt a new and rapid adaptation in the tourism sector as well as in various sectors. It has transformed in Industry 4.0 and artificial intelligence technology. Various robots that can be encountered in the tourism sector are technological products that can provide help, support and entertainment to people or staff, thus adding a new dimension to the sector. The situation of robot technology in accommodation businesses, food and beverage businesses, airports and tourist guidance in the working environment of the tourism industry has been examined. Diversified examples of the various uses of robotic Technologies by the study community in the tourism industry.

Keywords: Tourism, Robotics in Tourism, Robotic Technologies.

* Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0001-9079 2520, metesezgin@hotmail.com

** Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0003-3259-8070, karagozbengusu@gmail.com

Derleme Makale

Sayfa Sayısı:946-959

Makale Geliş Tarihi: 22.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 07.07.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

GİRİŞ

Endüstri 4.0 devrinin en güçlü elemanlarından biri yapay zekâ teknolojisi ile geliştirilen akıllı robotlardır. Bu robotlar özel bir yazılım sayesinde aktif hale gelen ve insan personele alternatif olan, gücünü ve zamanı verimli kullanan teknolojik sistemlerdir. Bir cihazı robot olarak değerlendirebilmenin yolu ise otonom olması yani insansız çalışabilmesidir. Çalışan insan personelin fiziki yetersizlikleri ya da üretimde yanlışlık yapmaları bu cihazları daha değerli hale getirmektedir. Gelişmiş ülkelerde sorun haline gelmeye başlayan nüfus miktarındaki azalma ya da yaşlı nüfusun fazlalığı ise, robotik teknolojilerin tümüyle otonom bir şekilde aktifleşiyor olmasını daha değerli duruma getirmiştir (Karakuş, 2020: 14).

Dijitalleşmeyle gelişen yapay zekâ teknolojisinden birçok endüstri kolunda faydalanılmaktadır. Örneğin, insansız hareket edebilen araçlarda, robotik sisteme sahip hemşirelerde, navigasyon cihazlarında, sohbet eden robotlarda, çeşitli oyunlarda ve diğer farklı alanlarda bu teknolojiden yararlanılabilmektedir (Samala vd., 2019: 2). Gelişen teknolojilere uyum sağlayan ve robot teknolojilerini kullanan endüstrilerden biri de turizm endüstrisidir.

Turizm endüstrisinde yaşanan sürekli teknolojik yenilikler, sosyal robotların hayatımızın özel ve kamusal alanlarında yer aldığı yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu robotlar hizmet sektöründe yer alan bir kuruluştaki kişiler ile iletişim ve etkileşim sağlayan, hizmet etmeye odaklı, özerk ve uyarlanabilir özellikli cihazlar olarak tanımlanabilmektedir. Robotlar yararlandıkları sensörler yardımıyla anlık durum değerlendirmesi yapabilme ve duruma uyum gösterebilme kabiliyetine sahiptirler. Böylece turizm sektöründe yer alan konaklama ve seyahat işletmeleri açısından birçok yeni hizmete kapı açılmıştır (De Kervenoael vd., 2020: 1). Hizmet sunan bu robotlar işletmelerde müşterilere birebir hizmet sağlayabilmekte ve konaklama işletmelerinin, yiyecek-içecek işletmelerinin ve havalimanlarının arka bölümlerindeki üretim aşamalarında iş yapabilmektedir. Bu robotlar konsiyerj (danışma) hizmetini sağlama, eşya ve bagaj yükü taşımacılığı, yemek yapmak, kirli mutfak eşyalarını, tuvaletleri, havuzları, pencere camları ve halıları temizlemek gibi bazı işleri yerine getirebilmektedir (Vatan ve Dogan, 2021: 3). Çalışma kapsamında turizmde Endüstri 4.0, yapay zekâ teknolojisi, servis-hizmet robotları ve bu robotların turizm kapsamındaki konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, havalimanları ve turist rehberliği içerisindeki kullanımları genel olarak incelenmektedir.

Turizmde robot teknolojisinin kullanımını konusunda ulusal literatür çalışmalarının az sayıda olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışma kuramsal olarak ele alınmış ve ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

1. TURİZMDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Turizmde teknolojik dönüşüm adımlarının atılmaya başlaması ve sektör içerisinde yaşanan yenilikler işlerin hızlı, güvenli ve kolay bir şekilde gerçekleştirilmesine imkân sağlamaya başlamıştır. Bu dönüşümün başlangıcında ise bir endüstri fuarı vardır.

Almanya'da 2011 senesinde düzenlenen bir fuarda ismi duyulan ve daha sonra Alman Hükümeti tarafından sanayinin modernleşmesi ifadesiyle açıklanan Endüstri 4.0 kavramı, bütün sektörleri ilgilendiren ve işgücünde çeşitli dönüşümlere sebep olacak değişimleri anlatmaktadır. Bu kapsamda beklenen değişiklikler karanlık fabrikalar ve AR (artırılmış gerçeklik) gibi bazı teknolojik yeniliklerden oluşmaktadır. Endüstri 4.0 kavramı, üretim sürecindeki çeşitli adımların hızlı dönüşümü olarak da tanımlanabilmektedir (Çakır, 2018: 98). Turizm endüstrisi kapsamında bilginin artan kullanımıyla birlikte geliştirilen teknolojilere yönelimin ciddi boyutlara ulaşması turizm endüstrisinde de dijitalleşmeye yol açmıştır. Artık taşınabilir aygıtların bilhassa akıllı mobil aygıtların ve çeşitli uygulamaların artan kullanımı, bağlantı ve internete kolaylıkla ve her an ulaşılmasını sağlamaktadır (Yavuz, 2020: 5).

Yeni nesil endüstri ya da diğer adıyla Endüstri 4.0 konusunda kaydedilen ilerlemeler, üretim için esneklik sağlamanın yanında kaliteyi ve gelişmişliği de sağlamaktadır. Yeni nesil endüstrinin ardından görülen Turizm 4.0 kavramı, özelleştirilmiş yolculuk deneyimini gerçekleştirmek amacıyla birçok gezgin aracılığıyla ulaşılan büyük veri işleme yönelimi şeklinde de ifade edilebilmektedir. Büyük verinin, bu sektör içerisinde ciddi değişimlerin görülmesine yol açacağı belirtilmektedir. Yapay zekâ teknoloji alanında gerçekleştirilen en büyük keşif olarak ifade edilebilmektedir. Turizm kapsamında yapay zekâ teknolojisinin, dijitalleşme konusunda büyük bir etkisi olmaktadır ve büyük veri ile analitiği, robotik makineler ve akıllı sinyalizasyon sayesinde yeni hizmetler gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla yapay zekânın bu sektörde uygulanmasının incelenmesi ve niteliklerinin belirlenmesi önemlidir (Ercan, 2020: 400-401).

Turizm endüstrisinde dijital dönüşüm özellikle son zamanlarda hızla artmaktadır. Bu kapsamda geliştirilen önemli teknolojilerden biri de robotlar olmuştur. Turizm sektörünün çeşitli alanlarında kullanılan robotlar farklı görevleri yerine getirebilmektedir.

2. TURİZMDE ROBOTLAR

Robot, hareket etme kabiliyeti olan ve belirli bir işi yapabilen otomatik bir fiziksel teknoloji ürünü olarak ifade edilebilmektedir. Günümüzde robot teknolojisi bireylerin yaşamında önemli bir yer edinmiş durumdadır. Robotik sistemler evler, üretim süreçleri, ilaç sektörü, pazarlama faaliyetleri, meslekler ve rekreasyonel faaliyetler gibi çeşitli alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu alanlardan biri olan turizm sektörü de bu konuda gelişme göstermiştir (Sugasri ve Selvam, 2018: 886).

Tablo 1. Robot Kullanımının Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Olumlu Yönler	Olumsuz Yönler
Sürekli olarak çalışabilmektedirler.	Yaratıcılık gösteremezler.
Birtakım yazılım-donanım gelişimleriyle farklı görevleri yapabilirler ve kapsamlarını arttırabilirler.	İş için gerekli materyallerin hazırlanması (öngörülebilir gelecekte) yönetici ile sağlanır.
Aynı anda birçok işi yapabilirler.	Kişilere ve ihtiyaçlara karşı kişisel yaklaşım sergileyemeyebilir.
İşlerin devamlılığını sağlar ve kalite düzeyini devamlı yükseltirler.	Yapılandırılmış hallerde yönlendirilebilirler (mevcut zamanda).
İşleri doğru olarak ve zamanında yaparlar.	İnsan personellere karşı bir tehdit olarak algılanabilirler (örneğin Neo-Luddizm hareketi gibi).
Rutin hale gelmiş olan işleri sürekli tekrar edebilirler.	
İş konusunda ayırım yapmazlar, şikâyetçi olmazlar, hastalanmazlar, grev yapmazlar, söylenti yaymazlar ve habersizce görevi bırakmazlar, olumsuz duygular sergilemezler, işten kaçmazlar.	

Kaynak: Gürdin (2020: 87).

Tablo 1’de robot kullanımının olumlu ve olumsuz yönleri görülmektedir. İş açısından birçok olumlu yönü olduğu görülen robotların bazı olumsuz yönlerinin de olduğu görülmektedir. Turizm sektöründe robotların çeşitli görevlerde kullanılmasının da hem işletmeler hem de ziyaretçiler açısından olumlu ve olumsuz yönleri bulunmaktadır.

Robotik sistemler aracılığıyla gerçekleştirilen etkileşimler, konaklama, hizmet sunumu ve çeşitli etkinlikler birçok ziyaretçinin bu bölgelere yönelmesini sağlayan çekicilik unsurları haline

gelmektedir. Robotik sistemler ve yapay zekâ konusunda yaşanan ilerlemeler, robotların artan kabiliyetleri ile beraber satın alma ve birtakım bakım maliyetlerinin düşük olması, robotik teknolojilerin turizm sektörü kapsamında seyahat ve konaklama işletmelerinde çalışan insan gücü için de alternatif hale gelmesi beklenmektedir. Fakat bu durum bütün hizmetleri robotların yapması ya da otomatikleşmesini gerekli kılmamaktadır. Bu durumun gereklilik düzeyinin belirlenebilmesini sağlayacak unsurlar; ekonomik karlılık, müşteri deneyimi, işletmenin rekabet gücü gibi maddelerdir. Sürdürülebilirliğe katkı sağlamak için sohbet robotları ve yardımcı robotlar, kişilerin davranışlarındaki değişikliğe ya da çeşitli ikna yöntemlerine aracı olarak kullanılabilir (sorumluluk kapsamında seyahatin yapılması teşviki gibi). Yakın geçmişte konaklama ve turizm ile ilgili sunulan bir makale altı tane robotik inceleme alanı tavsiye etmiştir. Bu altı alan ise; robotların müşteri kabulü, robotik tasarım ve robotların iş yerine olan etkisi, yönetim üzerine eğitim, mekânın tasarımı ve neticedir (Sugasri ve Selvam, 2018: 886).

2.1. Konaklama İşletmelerinde Robotlar

Özellikle son zamanlarda konaklama tesislerinde konsiyerj hizmeti, oda servisi ile temizliği ve rekreasyon hizmetleri sağlanması için robotik sistemler kullanılmaktadır. Günümüzde turizm sektöründe çeşitli isimlere sahip robotlar üretilmiştir. Savioko isimli şirkette bu robotik sistemlerin yapımında öncü bir şirkettir. Bu şirket tarafından yapılan ve misafirlerin istediği ürünleri odalarına götürme görevini yerine getirmesi için üretilen sistemin adı uşak robotudur. Bu robotun üretim ismi Relay olmasına rağmen tesisler değişik isimlendirmeler yapmaktadır. Residence Inn bu robota Wally adını verirken, Crowne Plaza Dash adını, Aloft ise Botlr adını vermiştir. Bu robotu Asya'da ilk kullanan uluslararası düzeydeki tesis ise Hotel Jen'dir. Jeno ile Jena ismini verdikleri robotlar Singapur'da yer alan iki ayrı tesiste bulunmaktadır. Yine bu ülkede konumlanmış olan M Social Hotel AURA isimli ilk uşak robotların olduğu bir tesistir. Uşak robotlar verilen görevleri gerçekleştirmek için müşteriye iletilecek siparişlerinin yer aldığı kapalı bir bölmeye sahiptir, bu bölmede genellikle gıda, diş macunu ve havlu gibi ürünleri taşımaktadırlar. Uşak robotlar Wi-Fi, üç boyutlu izleme ve özel sensörler yardımıyla ilerleyebilmektedir. Robotların görevlendirilmediği zamanlarda ise resepsiyon alanında robotların pil dolumu yapılabilir. Uşak robotlar misafirlerin siparişlerini götürme görevi dışında ev eşyalarının pillerinin şarj olmasını sağlamak ve çeşitli organizasyonlarda içecek sunumu yapmak gibi görevleri de yerine getirebilmektedir (Lukanova ve Ilieva, 2019: 170-171).

Otel içerisinde çeşitli hizmet robotlarının bulunduğu bir tesis olan Henn-na Otel, Japonya'da yer almaktadır. Hizmete 2015 senesinde başlayan tesis, konuklara sağlanan bütün hizmetleri,

tamamen tam otomatik robotlarla gerçekleştiren ilk otel olarak tanımlanmaktadır (Reis vd., 2020: 3). Henn-na Otel'in girişinde bulunan lobide, kayıt işlemlerini gerçekleştirmek için dinazor görünümlü robotlar yer almaktadır. Daha sonra Tapia adındaki başka bir robot müşterilere odaya kadar eşlik etmektedir. Oda içerisindeki akvaryumda yüzen balıkların bile robot olduğu bu otel toplam 100 odadan oluşmaktadır (www.webtekno.com).

Değişik bir tasarıma sahip olan Yobot isimli robot, New York şehrinin en büyük otellerinde otomatik olarak bagaj eşyası depolama ve geri alma görevlerini yerine getirmektedir. Otel girişinde yer alan lobi alanının merkezinde ve özel bir ışıklandırma içerisinde bulunan Yobot, cam bir alan içerisinde yer almaktadır. Müşterilere ait olan bagaj eşyalarını kilitli bölmelerin içerisinde alan Yobot, müşteriler çıkış yapacağı anda barkod okuyucu sistemine iletilen bilgiyle, bu eşyaların geri verilmesini sağlamaktadır (Özgüneş vd., 2020: 1132).

Singapur'da konumlanan Park Avenue Rochester Hotel, tesis içerisinde robotik sistem kullanan ilk iş oteli olma unvanına sahiptir. Tesisteki Robie isimli robot kat hizmetlerinde görevli personellere taşıma ve katlama işlerinde yardım sağlamaktadır. Robie'nin güçlü iş performansı üç buçuk tam zamanlı personelin görevini tek başına gerçekleştirebilmesine neden olmaktadır ve dolayısıyla işletmenin maliyet konusunda oldukça avantaj elde etmesini sağlamaktadır (Kılıçhan ve Yılmaz, 2020: 364).

Robot Connie 2016 senesinde Hilton Otelleri ve IBM beraberliğinde yapılmıştır. Connie isimli robot konsiyerj, misafirlere çevrede gezebilecekleri yerler, yiyecek-içecek işletmeleri ve otel ile ilgili bilgileri sunmaktadır. Bu robot IBM'nin Watson yapay zekâsı ile desteklenmektedir (www.socialtables.com).

Robotlar konaklama işletmelerinde çeşitli departmanlarda müşteriler için doğrudan hizmet sağlayabilmekte veya personele yardım ederek destek olabilmektedirler. Ön büroda görevli robotlar, valiz taşıma işleminde görevli robotlar, bagaj depolayan robotlar, oda asistanları, elektrikli süpürge yardımıyla süpürme işlemini yapan robotlar son zamanlarda konaklama işletmelerinde karşılaşılan bazı robotik sistemlerdendir. Çeşitli tesisler konukların odalarına gıda servisi yapılması gibi hizmetler için robotları kullanmaktadır. Konukların giriş-çıkış sürecinde yürütülen işlemlerinin başka personele ihtiyaç olmadan gerçekleştirilebilmesine imkân sağlayan tesislerin sayısı zamanla artış göstermektedir. Bazı konaklama işletmeleri bunu daha ileriye taşıyarak konuklarına mobil cihazlar yardımıyla giriş-çıkış işlemlerini gerçekleştirme olanağı sunmaktadırlar (İbiş, 2019: 409).

Özetle konaklama işletmelerinde robotların kullanılması valizlerin taşınması, bagajların depolanması, bazı temizlik işleri ve oda servisi gibi hizmetlerin yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

2.2. Yiyecek İçecek İşletmelerinde Robotlar

Yiyecek-içecek işletmelerinde kullanılan robotlar, kişileri karşılama ve yönlendirme, istenilen siparişleri alma, gıdanın hazırlanması ve sunulması gibi çeşitli görevlerle birlikte kişileri eğlendirmek amacıyla dans edebilmekte ve şarkı söyleyebilmektedir. Yiyecek-içecek işletmelerinin mutfak bölümlerinde robot sistemlerden yararlanılması servisin sunuma hazır hale getirilmesi ve pişirilmesi sürecinin doğru ve sistematik bir düzen içinde gerçekleştirilmesine imkân vermektedir. Aynı zamanda bu sistemler belirlenmiş görevleri yaparak işletmenin personellerine müşterilerle ilgilenme ve bağlantı kurma imkânı da sağlamaktadır (İbiş, 2019: 411).

Hizmet sektörü içerisinde garson robotların kullanımı gittikçe artan bir uygulama haline gelmiş durumdadır. Yiyecek-içecek işletmesi sahipleri, çalışanlarını yeterli görmediği durumlarda garson robotları müşterilerin hizmetine sunmak istemektedirler. Robot garsonlar ve robot taşıyıcılar işletmede yoğunluk olduğunda çalışanlara destek sağlayabilmektedir fakat robotların fazla kullanımı çalışanların işten çıkarılmasına yol açabilecektir. Singapur'da bulunan ve bir yiyecek-içecek işletmesi olan Rong Heng deniz ürünleri işletmesinde kırmızı renkli hizmet önlüğü ve robotik kolu üzerinde tepsi olan Lucy ve Mary isimlerindeki robotlar müşterilerin siparişlerini boyunlarındaki şık fularlarıyla birlikte masalarına götürmektedirler (Kılıçhan ve Yılmaz, 2020: 364).

Yiyecek-içecek işletmeleri özellikle konveyör bantlı işletmeler ve roller-coaster işletmelerini de kapsayan otomatik gıda servis yöntemlerini kullanmaktadır. Konveyör işletmeleri, yiyecekleri müşterilere iletmek için mekanik bir bantla, su ya da manyetik bir sistem aracılığıyla gıda servisinin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Roller-coaster işletmeleri, yemek masalarına yapılan servis sisteminin eğlence parklarındaki hız treni raylarını andırıyor olduğundan dolayı bu ismi almıştır. İşletmede dokunmatik ve otomatik olarak alınan sipariş mutfağa iletilmektedir ve hazırlanan gıdalar raylar aracılığıyla sipariş sahibinin masasına ulaştırılmaktadır. Bazı yiyecek-içecek işletmeleri müşterilerle doğrudan etkileşim kuran hizmet uygulamalarını kullanmaktadırlar. Kinoa temalı bir işletme olan Eatsa, insan personellerinin yerine müşterilerin siparişlerini alabilen ve ödemelerini yapabildikleri tabletleri kullanmaktadır. Burada istenilen sipariş hazırlandıktan sonra cam bölme içerisinde ve sipariş sahibinin ismiyle sunulmaktadır (Ivanov vd., 2017: 1507).

Royal Carribean isimli kruvaziyer gemideki Bionic Bar, misafirlere yaptığı eğlenceli sunumuyla birlikte içeceklerini hazırlayan robot sistemli bir bardır. Bu robot insan dirseği görünümlü iki kol yardımıyla sipariş edilen ieeği hazırlayabilmektedir. Böylelikle iş yükü hafifleyen bar personeli müşterilerle daha çok ilgilenme firsatını yakalamaktadır (zgneş vd., 2020: 1132).

Servis için kullanılan robotik sistemler Covid-19 salgınında da bireylere avantaj sağlamaktadır. LG firmasının geliştirdiği akıllı hizmet robotları yalnızca sağlık kurumlarında değil yiyecek-içecek işletmeleri ve konaklama tesislerinde de bulaşı artırmadan sürecin gerçekleştirilmesini sağlamakta ve kişilere yardım etmektedir. Bu robot aynı zamanda yüz ifadeleri aracılığıyla duygularını aktarabilmektedir. Firmaya ait olan LG CLOi ServeBot isimli robot üzerinde üç bölmeli olarak tasarlanmış ve 15 kg'a kadar ağırlık taşıyarak uzaktan kumandasız olarak hijyen koşullarına uyumlu ve verimli olarak çalışabilmektedir (www.stendustri.com).

Özetle yiyecek-içecek işletmelerinde robotların kullanılması, sipariş alma, yemek hazırlama ve sipariş sunumu gibi hizmetlerin yapılabilmesine, çalışanların misafirler ile daha fazla ilgilenebilmesine ve işin hijyenik olarak yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

2.3. Havalimanlarında Robotlar

Günümüzde farklı havalimanlarında robotik teknolojiler kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları olan Münih Havalimanında bulunan Josie Pepeer isimli robot, Seul Havalimanında bulunan Troika isimli robot, Shenzen Havalimanında bulunan Anbot isimli robot ve Amsterdam Havalimanında bulunan Spencer isimli robot bu konuda en önemli olanlarıdır. Bu tesislerde robotlar, yolcuların karşılanması, gerekli bilgilendirmelerin yapılması, dil evirilerinin yapılması, eşyaların taşınması, alışveriş önerilerinde bulunma gibi çeşitli yardımları sağlamaktadırlar. Aynı zamanda robotlardan tesisin temizliğinde de yararlanılmaktadır. Bu iş için ilk olarak temizlik yapılması gerekli görülen yer tespit edilir sonra bu yere ulaşmak için en uygun yol izlenerek temizlik gerçekleştirilmektedir. Bu tesislerde devriye gezen robotlar da vardır ve bu robotlar güvenliğin sağlanmasıyla ilgili ciddi sorumlulukları üstlenmeye başlamışlardır (İbiş, 2019: 414).

Schipol havalimanı tesisinde yer alan Spencer isimli robot, yolcuları uak kalkış yerlerine yöneltmek için yapılmış yolcu rehber robotudur. Kişilerin biniş kartlarını algılayarak gitmeleri gereken tarafa yönlenmelerini sağlamaktadır. Bu robot kendi hızını insanların hızına otomatik bir Şekilde uyarlar, engel olabilecek yerlerden uzak durur ve doğru yerlere ulaşmak için kalan uzaklığı kişilerle haber eder. Tesis yönetiminin isteğiyle robotlar, kişilere yardımcı oldukları bu süreçte pazarlama ile ilgili faaliyetleri de gerçekleştirebilir (Tesisdeki mağazalarda bulunan kampanyalar

hakkında bilgi vermek gibi). Ulaşmanın hedeflendiği noktada robot bunu ekranında belirtmektedir (Çankaya, 2020: 469).

Troika isimli 140 santimetre boyu olan ve adıyla seslenilmesine karşı duyarlı bu robot Seul Havalimanında kullanılmaktadır. Yolculuk yapacak kişilerin biniş kartlarını algılayarak yer-yön konusunda yardımcı olmaktadır. Bu robot hizmet etme üzerine komutlandırıldığı için kasıtlı olarak yanlış yönlendirme yapmak isteyen kişilere tepki bile vermemektedir. Kişileri yönlendirme göreviyle sınırlı olmayan Troika, kişilerin gidecekleri bölgelerdeki iklimsel durumları, olası uçuş aksaklıklarını ve havalimanının haritası ile ilgili bilgileri aktarabilme özelliğine sahiptir. Bu robotun ekranında ise gözleri ve tebessüm eden bir yüz ifadesi bulunmaktadır (www.turizmglobal.com).

Akınrobotics tarafından üretilen Mini ADA isimli danışmanlık hizmeti sunan robotlar İstanbul Havalimanı'nda kullanılmaktadır. Bu robotlar yolcuların yönelttiği bütün soruları cevaplamaya hazırdır ve yer tarifi, yön gösterme, uçuş listesi ve mevcut durum hakkındaki bilgilere erişim hizmeti sağlayabilmektedir. Robot üzerinde yer alan barkod sistemi sayesinde uçuş ile ilgili detaylara da ulaşılabilir. Mini ADA İngilizce dilinde hizmet sunabildiği için yabancılara da faydalı olmaktadır (www.donanimhaber.com)

Havalimanı tesislerinde bulunan sohbet robotları kişilerin problemlerini ve isteklerini daha çabuk algılamak ve yardım edebilmek amacıyla yapay zekâdan faydalanmaktadır. Bu robotlar sayesinde kişilere özel olarak ve hemen hizmet sağlanmaktadır (Çankaya, 2020: 470).

LG firmasının geliştirdiği Havaalanı Rehber Robotu, seyahat edecek kişilere havaalanı içerisinde en fazla kullanılan dört dil olan İngilizce, Japonca, Çince ve Korece dillerinde sesli cevaplandırmalar yapmaktadır. Bu robot tesis içerisindeki merkezi sunucuyla ilişki kurarak uçak biniş saatleri, restoranların, mağazaların konumları ve çeşitli konular ile ilgili bilgiler verebilmektedir. LG Havaalanı Rehber Robot'u yürüyüş hızına göre hesaplama yaparak gidilecek kapıya ulaşma süresini hesaplayabilmektedir ve gidilecek olan noktaya kadar eşlik etmektedir. Aynı zamanda tesis içerisinde temizliğe gerek duyulan yerleri tespit ederek bu yerlere ulaşmanın en etkili yolunu belirleyebilmektedir (www.turizmglobal.com).

Özetle havalimanlarında robotların kullanılması danışmanlık hizmetinin yapılabilmesine olanak sağlamaktadır.

2.4. Turist Rehberliğinde Robotlar

Günümüzde turist rehberliği alanında mobil uygulamalardan yararlanılmasına ek olarak robot turist rehberleri de kullanılmaya başlamıştır. Robot kullanımıyla birlikte robotların niteliklerinde de gelişmeler kaydedilmiştir. Yapay zekâ teknolojisinden faydalanarak insansı robotların ortaya çıkması önemli bir gelişme olmuştur. Artık yalnızca müze ve sergi alanları gibi kapalı mekânlarda değil, kapalı-açık fark etmeksizin her mekânda rehberlik hizmeti sağlayan insana benzer robotların görülmesiyle turist rehberliği konusunda insan-robot etkileşimi yaşanmaya başlamış ve böylece mesleğin yeni boyutlara erişmesinin çok zaman almayacağı öngörülür hale gelmiştir (Yıldız, 2019: 167).

Tablo 2. Tur Rehberi Robotları ve Hizmet Verdikleri Yerler

Müzelerde Yer Alan Robotlar		
Robotun Adı	Hizmet Verdiği Müzenin Adı	Ülke Adı
Rhino	Bonn Alman Müzesi	Almanya
Minerva	Smithsonian Ulusal Amerikan Tarih Müzesi	Amerika Birleşik Devletleri
Sage	Carnegie Doğal Tarih Müzesi	Amerika Birleşik Devletleri
Chips		
Care-o-bot	İletişim Müzesi	Almanya
Hermes	Heinz Nixdorf Müzeleri	Almanya
Jinny	Ulusal Bilim Müzesi	Kore
Robovie	Osaka Bilim Müzesi	Japonya
Enon	Kyotaro Nishimura Müzesi	Japonya
Cicerobot	Agrigento Arkeoloji Müzesi	İtalya
Urbano	Prens Felipe Müzesi	İspanya
Indigo	Helenistik Dünya Vakfı	Yunanistan
Sergilerde Rehberlik Hizmeti Sağlayan Robotlar		
Robotun Adı	Hizmet Verdiği Müzenin Adı	Ülke Adı
RoboX	Ulusal Expo Fuarı.02	İsviçre
Mona, Oskar	Berlin Opel Fuarı	Almanya
Toyota	Toyota Kaikan Fuar Alanı	Japonya
Üniversitelerde Rehberlik Hizmeti Sağlayan Robotlar		
Robotun Adı	Hizmet Verdiği Müzenin Adı	Ülke Adı
Virgil	Rice Üniversitesi	Amerika Birleşik Devletleri
Bryn Mawr	Bryn Mawr Koleji	Amerika Birleşik Devletleri
NTU-I	Ulusal Tayvan Üniversitesi	Tayvan
GOAT	Worcester Polytechnic Enstitüsü Kampüsü	Amerika Birleşik Devletleri

Diğer Yerlerde Rehberlik Hizmeti Sağlayan Robotlar		
Robotun Adı	Hizmet Verdiği Alan	Ülke Adı
Grace	AAAI Robot Yarışı	
Biron	Ev-tur rehberi	
Robotinho	Berlin Filarmoni Orkestrasının 12 Çellisti	Almanya
Toomas	Almanya mağazaları	Almanya
Sancho	Televizyon Şovları	
Kondrad, Suse	Kondrad Zuse Binası, Ilmenau Teknoloji Üniversitesi	Almanya
Cate	Mühendislik ve Teknoloji Binası Orta Michigan Üniversitesi	Amerika Birleşik Devletleri
Tawabo	Tokyo Kulesi	Japonya

Kaynak: Boboc vd., (2014 : 425-426.)

Çeşitli yerlerde rehberlik hizmeti sağlayan robotlar Tablo.2’de yer almaktadır. Tablo.2’ye göre robot rehber hizmetini en çok kullanan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu görülmektedir.

İlk defa 1997’de Almanya’da konumlanan Bonn Alman Müzesi’nde karşılaşılan Rhino ismine sahip robot, gelen kişilere müzede sergilenen eserler ile ilgili bilgilendirmelerde bulunmuştur. Daha sonra 1998’de Birleşik Devletler’de yer alan Smithsonian Ulusal Amerikan Tarih Müzesi’nde kullanılan robot Minerva olmuştur. Rhino ve Minerva robotları müzeler için yapılan ilk rehber robotlar olma unvanına sahiptirler. Ayrıca Washington Üniversitesi’nin yapmış olduğu hareketli robottan müze içerisindeki eğitim amaçlı yapılan çalışmalarda yararlanılmıştır. Bu teknolojik ürünler özellikle küçük ziyaretçiler için merak uyandırmaktadır. Teknoloji odaklı yürütülen çalışmalarla pekiştirilen eğitim çalışmaları müzelerde gerçekleştirilmektedir (Erbay, 2017: 265).

Honda tarafından geliştirilen ve Asimo olarak isimlendirilen robot, Tokyo’daki bazı müzelerde bulunan ve gelen kişilerle iletişim sağlayabilen insan görünümlü bir teknoloji ürünüdür. Bu robot fotoğraf çekmek amacıyla ellerini havaya kaldıran insanlar ile soru sormak için ellerini kaldıran kişileri ayırt edememektedir. Asimo yer aldığı müzelerin tavanında bulunan kablosuz sensörler sayesinde mekân içerisinde dolaşabilmektedir. Bu robota soru sormak için turla alakalı çeşitli soruların yer aldığı ekrandan cevaplanması istenilen sorunun seçilmesi yeterlidir (Al-Wazzan vd., 2016: 2).

Özetle turist rehberliği mesleğinde robotların kullanılması, kişilere danışmanlık hizmetinin sunulması için olanak sağlamaktadır.

SONUÇ

Endüstri 4.0 ile gelişen dijitalleşme, yapay zekâ teknolojileri ve robotlar yalnızca turizm endüstrisini değil, birçok endüstriyi etkileyen ve bu duruma uyum sağlamaya mecbur bırakan önemli bir gelişme olmuştur. Turizm endüstrisi de bu dönüşüme uyum sağlamayarak, robotları sektör içerisinde kullanmaya başlamıştır.

Turizm endüstrisi içerisinde mevcut robotlaşma adımlarına bakıldığında, sektör kapsamında konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, havalimanları ve turist rehberliği mesleğinde robotlaşma adına birçok teknolojinin kullanıldığı görülmektedir. Konaklama işletmelerinde misafirlerin karşılanması, check-in işlemlerinin yapılması, bagajlarının taşınması, depolanması, oda servisi, kat hizmetleri ve konsiyerj hizmetleri sunulabilmektedir. Yiyecek-içecek işletmelerinde siparişin alınması, yemeklerin pişirilmesi, servis hizmetleri sunulabilmektedir. Havalimanlarında uçuş bilgilendirme, temizlik, yolcuya eşlik edilmesi ve doğru kapıya yönlendirme hizmetleri sunulabilmektedir. Turist rehberliğinde ise müzelere gelen ziyaretçilere eserler hakkında bilgiler sunma, turla ilgili danışmanlık yapma gibi çeşitli hizmetleri sunabilen robotlar, günümüzde sık karşılaşmaya başladığımız teknolojiler haline gelmiştir. Gelecekte de bu robotlar daha da geliştirilerek sektör içerisinde kullanılmaya devam edecektir.

Robot teknolojilerinin kullanılması işletmeler açısından rekabet edilebilirlik, zamanda verimlilik ve maliyette karlılık sağladığı için cazip hale gelirken, insanların robotlara olan ilgi ve merakın artmasına ek olarak günümüzde ortaya çıkan Covid-19 salgını ile insan-insan etkileşiminin azalması, özellikle hizmet sektöründe robotların kullanımını ve insan-robot etkileşimini artırmıştır. Bu yüzden gelecek dönemde robotların turizm endüstrisi içerisinde yaygın olarak kullanılacağı düşünülmektedir.

Turizm endüstrisinde artan robot kullanımıyla birlikte karşılaşılabilecek bazı sorunlar olabilir. Robotların çalışan insan gücüne alternatif olmasıyla çalışanların işten çıkarılması, robotik sistemlerin kişisel verilerin gizliliğini koruyamaması, bakım ve onarım esnasında hizmet sürecinde gecikmeler olması yaşanılacak bu sorunlara örnek olabilir. Fakat bu durumun robotların turizm endüstrisinde kullanılmasına engel olmayacağı, gelecekte de daha fazla kullanılacağı düşünülmektedir.

Robot teknolojisinin gelecekte daha da yaygınlaşacak olması bu alanda daha fazla çalışma ve planlamaların yapılmasını önemli hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

Al-Wazzan, A., Al-Farhan, R., Al-Ali, F., and El-Abd, M. (2016, March). Tour-Guide Robot. *In 2016 International Conference on Industrial Informatics and Computer Systems (CIICS)*, 1-5.

Boboc, R. G., Horatiu, M. and Talaba, D. (2014). An Educational Humanoid Laboratory Tour Guide Robot. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 141, 424-430.

Çakır, N. N. (2018). Endüstri 4.0 ve Çalışmanın Geleceği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 8, (2), 97-105.

Çankaya, D. (2020). Havacılıkta Yaygınlaşan Yapay Zekâ, API ve Büyük Veri Temelli Çözümler. *Academic Perspective Procedia*, 3, (1), 465-473.

De Kervenoael, R., Hasan, R., Schwob, A., and Goh, E. (2020). Leveraging Human-Robot Interaction in Hospitality Services: Incorporating the Role of Perceived Value, Empathy, and Information Sharing Into Visitors' Intentions to Use Social Robots. *Tourism Management*, 78, 104042.

Erbay, M. (2017). Yeni Nesil Teknolojiler ile Müzelerde Eğitim. *Milli Eğitim*, (214), 255-268.

Ercan, F. (2020). Turizm Pazarlamasında Yapay Zekâ Teknolojilerinin Kullanımı ve Uygulama Örnekleri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23, (2), 394-410.

Gürdin, B. (2020). Robonomi ve Müşteri Memnuniyeti: Hizmet Robotlarına İlişkin Literatür Taraması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3, (1), 85-100.

<https://www.donanimhaber.com/istanbul-Havalimani-na-Akinsoft-tan-robot-danisman-destegi--113195> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

<https://www.socialtables.com/blog/hospitality-technology/hotel-brands-robot/> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

<https://www.stendustri.com.tr/robot-yatirimlari/servis-robotlari-gelismeye-devam-ediyor-h109925.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

<https://www.turizmglobal.com/havaalani-robotlari-donemi-resmen-basladi/> (Erişim Tarihi: 02.05.2021).

<https://www.turizmglobal.com/seul-havalimani-robot/> (Erişim Tarihi: 02.05.2021).

<https://www.webtekno.com/calisanlarindan-akvaryumdaki-baliklarina-kadar-her-seyin-robot-oldu%C4%9Fu-otel-henn-na-hotel-h26674.html> (Erişim Tarihi: 01.05.2021).

İbiş, S. (2019). Turizm Endüstrisinde Robotlaşma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3, (3), 403-420.

- Ivanov, S., Webster, C. and Berezina, K. (2017). Adoption of Robots and Service Automation by Tourism and Hospitality Companies. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 27, (28), 1501-1517.
- Karakuş, F. (2020). *Endüstri 4.0 Sürecinde Lojistiği Yiyecek ve İçecek Endüstrisine Etkisi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kılıçhan, R. ve Yılmaz, M. (2020). Artificial Intelligence and Robotic Technologies in Tourism and Hospitality Industry. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi L*, 3, 353-380.
- Lukanova, G. and Ilieva, G. (2019). Robots, Artificial Intelligence and Service Automation in Hotels. *Robots, Artificial Intelligence, and Service Automation in Travel, Tourism and Hospitality* 157-183.
- Özgüneş, R. E., Bozok, D. ve Küçükaltan, D. (2020). Yiyecek ve İçecek Sektöründe İleri Teknoloji ve Pandemi Düzene Doğru: Yakın Gelecekte Bir Robota 'Eline Sağlık!' Diyebilir Miyiz?. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, (4), 1124-1139.
- Reis, J., Melao, N., Salvadorinho, J., Soares, B., and Rosete, A. (2020). Service Robots in The Hospitality Industry: The Case of Henn-Na Hotel, Japan. *Technology in Society*, 63, 101423.
- Samala, N., Katkam, B. S., Bellamkonda, R. S., and Rodriguez, R. V. (2019). Impact of AI and Robotics in the Tourism Sector: A Critical Insight. *Journal of Tourism Futures*, vol. Ahead of print, 1-15.
- Sugasri, S. and Panneer Selvam, R. (2018). Recent Technological Trends in Tourism and Hospitality Industry. *International Journal of Management, Technology And Engineering*, 8, (12), 883-889.
- Vatan, A. and Dogan, S. (2021). What Do Hotel Employees Think About Service Robots? A Qualitative Study in Turkey. *Tourism Management Perspectives*, 37, 100775.
- Yavuz, A. (2020). *Turizmde Dijital Dönüşüm: Otel Yöneticilerinin Bakış Açılarının İncelenmesi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Yıldız, S. (2019). Turist Rehberliği Mesleğinde Robot Rehberlerin Yükselişi. *Vizyoner Dergisi* 10, (23), 164-177.

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE ANA-ÇOCUK SAĞLIĞI KİTAPLARI

Gülbeyaz KÜRE*

Öz

Bu makalede Sultan II. Abdülhamid devrinde yayınlanan ana-çocuk sağlığı kitapları ele alınmıştır. Atatürk Kitaplığı Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nden pdf ya da çıktı olarak temin edilen Osmanlıca kitaplar, genel özellikler ve muhteva (içerik) bakımından kısaca tanıtılmıştır. Bu eserler Sultan II. Abdülhamid devrinde çocuk sağlığı ile alakalı neler yapıldığına ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Eserler üzerinden dönemin Osmanlı insanının sağlığa bakışı, devlet nezdinde halk sağlığı, çocuğa yaklaşım, genel çocuk hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar, tedavi yöntemleri, doğum, emzirme, hıfzıssıhha gibi pek çok konuda fikir sahibi olunmaktadır. Makalede yer alan çocuk sağlığı kitap isimleri ise şöyledir: Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat, Sıhhatnümâ-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk, Emrâz-ı Etfâl, Sâri Çocuk Hastalıkları, Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve Gavaj, Emraz-ı Etfâl, Hamil ve Vaz'-ı Hamil, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Çocuk, Emzirme, Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfâl, Kanun ve Fenn-i Vilade, Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, Küçük Hıfz-ı Sıhhat, Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadigâr, Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye, Gebelik ve Gebelikte Tedabir, Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı, Doğururken ve Doğurduktan Sonra, Darülaceze İrzahanesi, Çocuk Büyütmek, Ebe Hanımlara Öğütlerim, Fenn-i Vilade.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Sağlık Kitapları, Pediatri, Çocukluk Tarihi, Tıp Tarihi.

MATERNAL AND CHILD HEALTH BOOKS IN THE ERA OF ABDULHAMID THE SECOND

Abstract

In this article, books of maternal and child health which were pressed in the period of Abdulhamid The Second were studied. Books which are taken from Atatürk Kitaplığı, Millet and Suleymaniye Libraries are evaluated in general features and aspect of content. These are important to show developments about health of children in the era of Abdulhamid The Second. With the help of them, many topics such as Ottomans' thinkings, views and perceptions about health, public health according to Ottoman Empire, approach to the child, pediatry, infectious diseases, treatment methods, birth, breast-feeding and sanitation are mentioned in detail. Names of the book are Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat, Sıhhatnümâ-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk, Emrâz-ı Etfâl, Sâri Çocuk Hastalıkları, Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve Gavaj, Emrâz-ı Etfâl, Hamil ve Vaz'-ı Hamil, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Çocuk, Emzirme, Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfâl, Kanun ve Fenn-i Vilade, Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, Küçük Hıfz-ı Sıhhat, Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadigâr, Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye, Gebelik ve Gebelikte Tedabir, Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı, Doğururken ve Doğurduktan Sonra, Darülaceze İrzahanesi, Çocuk Büyütmek, Ebe Hanımlara Öğütlerim, Fenn-i Vilade.

Key Words: Abdulhamid The Second, Health Books, Pediatri, History of Childhood, History of Medicine.

GİRİŞ

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Artvin MYO, Öğretim Görevlisi, Artvin-Türkiye. gulbeyazkure@artvin.edu.tr ORCID: 000-0003-0025-6586.

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, İstanbul-Türkiye.

Derleme Makale.

Sayfa Sayısı: 960-991

Makale Geliş Tarihi:04.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 07.07.2021 Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

Sultan II. Abdülhamid, seleflerinin başlattığı reform hareketlerini hızlandırarak Osmanlı Devleti'nin modernleşmesine ivme kazandırmıştır. (İde, 2017: 13-14). Modernleşme etkisinin net olarak hissedildiği bir alan da sağlıktır. Hastanelerin açılması (Sarı, 2016: 95-96), sağlık personeli ihtiyacını karşılamak amacıyla tıbbiyelerin kurulması (Gültekin, 2020: 115), askeri hekimlerden başka sivil sağlık personeli yetiştirilmeye çalışılması (Yıldırım-Özaltay 2012: 123), kuduz ve çiçek aşısı üretimi (Küçük, 1988: 221) ve gelişen sağlık matbuatı bu dönemde atılan modern sağlık adımlarından yalnızca bir kaçıdır.

II. Abdülhamid devri sağlık sistemi zaman zaman çalışılmış bir konu olmakla birlikte dönemin çocuk sağlığı hususunda elle tutulur bir çalışma henüz yapılmamıştır. Birincil kaynakların bulunamamış ya da tespit edilememiş olmasının bunda etkisi olabilir. Kaynak boşluğunu bir nebze de olsa kapatmak amacıyla dönemin çocuk sağlığı kitapları, makaleye dâhil edilmiştir. Evvela devrin önemli çocuk mütehasssısı ve aşağıdaki kitapların %70'inden fazlasında imzası olan Besim Ömer Paşa'nın kısa yaşamöyküsüne ve kitaplarına yer verilmiştir. Akabinde ise diğer yazarların kaleme aldığı ana-çocuk sağlığı kitaplarına değinilmiştir. Aşağıda ulaşılan kitaplar; basım yılına göre kronolojik bir sıra ile sıralanmış ve her kitap genel özellikleri, varsa görselleri ve muhtevası (içeriği) bakımından kısaca değerlendirilmiştir. Aynı yıl basılan kitaplar alfabetik sıra ile sıralanmıştır.

Makalede yer alan çocuk sağlığı kitap isimleri ise şöyledir: Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat, Sıhhatnüma-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk, Emrâz-ı Etfâl, Sâri Çocuk Hastalıkları, Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve Gavaj, Emrâz-ı Etfâl, Hamil ve Vaz'-ı Hamil, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Çocuk, Emzirme, Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfâl, Kanun ve Fenn-i Vilade, Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, Küçük Hıfz-ı Sıhhat, Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadigâr, Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye, Gebelik ve Gebelikte Tedabir, Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı, Doğururken ve Doğurduktan Sonra, Darülaceze İrzahanesi, Çocuk Büyütmek, Ebe Hanımlara Öğütlerim, Fenn-i Vilade.

1.BESİM ÖMER PAŞA VE KİTAPLARI

1.1. BESİM ÖMER PAŞA

1 Temmuz 1862 yılında dünyaya gözlerini açan Besim Ömer, eğitim hayatı boyunca pek çok şehir değiştirmiştir (Öztürk, 2011: 44). Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi birincilikle bitiren Doktor Besim Ömer'in ilk görev yeri Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'dir (Öztürk- Demirsoy, 2019: 38). Bu görev yerini, Yunanistan sınırındaki bir askeri hastane takip etmiş, lakin Besim Ömer burada ağır bir tifo

geçirerek İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Bu dönüş ona yeni kapılar açmış, devrin önemli hekimlerinin de ısrarıyla Askeri Tıbbiye'de yapılan sınava girerek doğum ilmi muallim yardımcısı olmuştur (Ülman, 2005: 437). Devrin ünlü doğum ilmi hocası Vahit Bey'in teşvikiyle Avrupa'ya eğitime gitmiştir (Akol: 2). Vahit Bey'in ani ölümü üzerine terfi ettirilmesine rağmen Fransa'daki eğitimini tamamlamadığını belirterek ülkeye dönüş yapmamıştır (Ödemiş, 2013: 9). Osmanlı Devleti'ne dönüşünden sonra uzun yıllar ana-çocuk sağlığı, kadın-doğum, ebelik, hemşirelik ve hastabakıcılık hususunda hem hasta bakarak hem de sağlık personeli yetiştirerek ülkesine hizmet vermiştir. Bu yönüyle yalnızca Osmanlı Devleti için değil Türkiye Cumhuriyeti için de çok mühim bir hekimdir (Sarı-Aydın, 1992: 10). Soyadı kanunu ile Akalın soyadını alan Besim Ömer'in, 1933 Üniversite Reformu ile bugünkü İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun ile ilişkisi kesilmiştir (Kavak, 2016: 4) Bu ayrılışla Akalın, meclise girmiş ve iki dönem milletvekilliği yapmıştır (Frik, 1973: 22). Tarihler 1940'ı gösterdiğinde Büyük Millet Meclisi'nde kalp krizi geçirerek hayata veda etmiş ve İstanbul'daki Merkez Efendi Mezarlığı'na defnedilmiştir (Kavak, 2016: 5) Oldukça üretken bir tıp ve bilim insanı olan Besim Ömer, ömrü boyunca yetmişden fazla kitap kaleme almış, dört yüzden fazla makalenin de yazarlığını yapmıştır. Aşağıda ana ve çocuk sağlığı ile alakalı kitaplarına yer verilmiştir.

1.2. SIHHATNÜMÂ-İ ETFÂL YAHUD VALİDELERE NASİHAT (1885)

1.2.1. Genel Özellikleri

Sihhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat isimli kitap; hicri 1303 yılında, İstanbul A. Maviyan Şirket-i Mürettebiye Matbaası'nda basılmıştır. Eserin girişinde İfade başlığı altında, kitabın yazılış amacından bahsedilmiştir. Buna göre çocuk, Osmanlı Devleti'nde geleceğin teminatıdır. Çocuğun maddi ve manevi terbiyesi devletin geleceği bakımından mühimdir. Ancak bir çocuğu terbiye edebilmek ve yetiştirebilmek için öncelikle o çocuğun ruh ve beden sağlığının yerinde olması şarttır. Bu durumda bir devlet geleceğine yatırım yapmak istiyorsa evvela sınırları içerisinde yaşayan çocukların sağlığına yatırım yapmalıdır. Yazar da çocuk sağlığını korumak amacıyla yazdığı bu kitabın devletin gücüne, varlığına, geleceğine bir hizmet olduğunu ve bu hizmetten de kendi adına gurur duyduğunu belirtmiştir (Besim Ömer, 1885: 1-2).

Siyah cildi olan kitabın ebatları 18x13'tür. Sayfa sayısı 176'dır. Bölümler halinde yazılmıştır ve bölüm sayısı 16'dır. Kitabın son sayfalarında, Sihhatnümâ-i Etfâlin Münderecatı (Besim Ömer, 1885:175) başlığı altında iki sayfalık bir içindekiler bölümü mevcuttur. Kitap içerisinde zaman zaman dipnot bilgisine de başvurulmuştur.

Resim sayısı 29'dur. Orijinallerinin renksiz olduğu düşünülmele beraber görseller kısmen renklendirilmiştir. Mor, mavi, sarı, ten rengi, mint yeşili, bebe mavisi, lacivert, pembe gibi renkler

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bazı görsellerde kullanılmıştır. Orijinal ya da değil görsellerin renklendirilmiş olması resimleri güzelleştirmiş ve ayrıntılarını daha belirgin hale getirmiştir. Kitapta az da olsa tablolara yer verilmiştir (Besim Ömer, 1885: 43).

1.2.2. Muhtevası

Yukarıda da belirtildiği gibi eser, 16 bölümden oluşmaktadır. Kitabın sonunda yer alan içindikiler bölümüne göre kitabın içerdiği konular şöyledir: Mebde', Vakt-i Hamilde Mukteza-i İhtiyat ve İtina, Mesken, Kundak-Elbise, Sütüne İle İrza', İrza'-ı Gayr-ı Tab'i, İrza'-ı Hayvani, Uyku, Taharet ve Nezafet, Hareket, Vezn-i Etfâl, Diş Sürmesi, Memeden Kesme, Terakki-i İhtisat, Kazalar, Çocuklara 'Arız Olan 'İlel ve Emrâzdan Bir Nebze, Ev Eczahanesi'dir.

1.3. SIHHATNÜMÂ-İ ÂİLE YAHUD BABA-ANA-ÇOCUK (1886)

1.3.1. Genel Özellikler

Sihhatnümâ-i Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk namlı kitabın basım yılı, hicri 1304'tür. Bab-ı Âli civarında Ebussuud Caddesi'nde numara 72 adresli Mahmud Bey Matbaasında basılmıştır. Eserin sahibi, dönemin ünlü yayınevlerinden Kitapçı Arakel'dir (Besim Ömer, 1886:1). Dili oldukça ağırdır. Kitabın kapak sayfasında "*Sihhat-i âile yalnız saâdet-i şahsiyyeyi değil selamet-i milliyeye ve ırkıyyeye de müstelzimidir.*" ifadesiyle aile sağlığının yalnızca kişisel bir mesele olmadığına, milletin ve ırkın selameti için de gerekli olduğuna değinilmiştir.

Kitap ciltlidir ve sarı saman kâğıda basılmıştır. Ebadı 19x13'tür. Sayfa sayısı 257 ve bölüm sayısı 27'dir. İçindikiler ya da fihrist bölümüne yer verilmemiştir ve kitapta görsel malzeme yoktur.

1.3.2. Muhtevası

Eserin yazılma amacı Besim Ömer Paşa tarafından Mukaddime bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmıştır: "*Âile esasen nikâh ve izdivaç namına erkeklerle beraber bir kadının ve bunlardan husule gelen evladın ve ba'zen bir ya da daha ziyade akraba ve hudemanın ictima'ından ibaret olduğuna göre de hülle-i nazarda küçük bir şey görünüyor, lakin hey'et-i ictima'iyye-i beşeriyyey-i akvam-i sagire, milel-i mütevasita, düvel-i mu'azzamayı âileler teşkil ettiği düşünülürse âilenin ehemmiyeti açıkça artar.*" (Besim Ömer: 1886: 6). Bu cümlede ailenin; toplumu oluşturan en küçük yapı birimi olması hasebiyle zannedilenden daha önemli olduğu, büyük devletlerin dahi ailelerin zincirsel bir bağlantıyla vukua geldiğinden söz edilmiştir. Dolayısıyla ailelerin her yönden sağlıklı olması, toplumun sağlıklı olmasına, toplumun sağlıklı olması, milletlerin sağlıklı olmasına, milletlerin sağlığının da devletlerin sağlıklı olmasına katkı sağladığı belirtilmiştir. Mukaddimenin devamında

Paşa, böyle bir eseri yazmakla vatana ve millete olan hizmet borcunu az da olsa ödeyeceğinden söz etmiştir

Kitabın bölüm adları şöyledir: Sıhhat-i Âile, Teşkil-i Âilede İntihab Meselesi, Muamelat ve Hüsn-i Muâşeret, Kadında İlim ve Marifet, İdare, Ahlak ve Terbiye, Terbiye ve Hıfz-ı Sıhhat-i Havas, Mesai'-i Akliyye-Mesai'-i 'Azliyye, Hastalık, Ziya, Hava, Hararet, Hıfz-ı Sıhhat-i Mevsim, Bünye ve Mizaç, Mesken, Melbusat, Taharet ve Nezafet, Kozmetik, İnsana Göre Tegaddi, Mizaç ve San'ata Göre Tegaddi, Hazma Dair Kavaid-i Sıhhiyye-i Ūmumiyye, Suret-i Tegaddi ve Tarz-ı Ta'îşin Vücutta Hasıl Eylediği Tahvilat, Neşvünema-i Beşer, Güzel ve Sahihül Mizaç Evlada Nasıl Nail Olunur?, Veraset, Verasetin Hasarına Mukabil İki Kuvvet, Sin Zevcinin ve Beynel Akraba İzdivacın Sıhhat-i Etfâle Olan Te'sirâtı, Veraset-i Mazaraya Mukabil Vesait.

1.4. ZAIİF VE VAKİTSİZ DOĞAN ÇOCUKLARA EDİLECEK TAKAYYÜDAT KUVÖZ VE GAVAJ (1888)

1.4.1 Genel Özellikleri

Doktor Besim Ömer, eseri yazarken Paris Mekteb-i Tıbbiye-i Âlisi hocalarından Budin'in aynı adlı eserinden faydalanmıştır. Kitap, İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır. Basım yılı hicri 1305'dir (Besim Ömer, 1888: 6). Önsöz yaklaşık 4 sayfadır. Önsözde Paşa, Paris'te eğitim için bulunduğunu, burada kuvöz adı verilen cihazlarla 6 aylık doğan çocukların bile hayata tutunabildiğini, normal şartlarda kuvöz olmadan yaşamayacak çocukların yaşayabildiği haberini vermektedir. Sözleri şöyledir: “*Fikir ve maksadım devlet ve vatanıma 'âcizane hizmet olduğundan şimdilik buradan “Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat: Kuvöz –Gavaj” namıyla şu risaleyi yazdım. Fransa-15 Eylül Sene 304*” (Besim Ömer, 1888: 5-6). Buradan da anlaşılacağı üzere yazar eseri, Fransa'dan yazıp İstanbul'a göndermiştir. Nitekim kitabın son sayfasında yayınevi, kitabın yazarının Fransa'da olmasından dolayı basım aşamasında bazı hataların vukua geldiğini belirtmiş ve hataların düzeltilmiş hallerini paylaşmıştır.

Önsözden sonra yazarın faydalandığı Budin'in kitabının Fransızca bibliyografyası dikkat çekmektedir. Devamında ise kitabın sağ sayfası Osmanlıca, sol sayfası Fransızca olarak Budin'in kaleme aldığı önsöze yer verilmiştir. Önsöz yedi sayfadır, Osmanlıca tercümesi ile beraber toplam sayfa sayısı 15'tir (Besim Ömer, 1888: 8-9). Eserin dili oldukça sadedir. Siyah ciltlidir ve 107 sayfadır. Cildin üzerinde Latin alfabesiyle kitabın ve yazarın adı yazılmıştır. Büyük ihtimalle kitap, Harf İnkılabından sonra ciltlenmiştir, hatta yazarın adı Besim Ömer Akalın olarak yazıldığına göre kitabın Soyadı Kanunu'ndan sonra ciltlenmiş olması akla daha yatkındır. Bölüm sayısı 10'dur.

Dipnotlara sıklıkla yer verilmiştir. Kitabın bir içindekiler bölümü mevcut değildir. Görsel sayısı yaklaşık 20'dir. Resimler ve tablolar kullanılmıştır.

1.4.2. Muhtevası

Kitap, adından da anlaşılacağı üzere prematüre bebekler hakkındadır. Birinci bölüm bir giriş mahiyetindedir. Bu bölümde hamilelik dönemi, çocuk düşürme ve erken doğumdan bahsedilmiştir. İkinci bölümde erken doğan bebeğin kilosu hususuna bilhassa ehemmiyet verilmiştir. Erken doğan çocukların zayıf olması, altı, yedi ve sekiz aylık doğan çocukların durumları, erken doğan bebeğin vücut ısısı ve göbeği geç kesmenin önemi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, erken doğan çocukların hastalıkları ile alakalıdır. Dördüncü bölüm, çocuk ve soğuk hava arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Çocuğun vücut ısısının korunması için takip edilecek adımlara değinilmiştir. Beşinci bölüm, tamamıyla kuvöze ayrılmış ve kuvöz tanıtılmıştır. Altıncı bölümde kuvöze konulacak bebeklerin kundaklanması, kuvözde kalınacak süre ve kuvözün sıcaklığı gibi meseleler konu edilmiştir. Kuvöze Karşı İtirazat bölümü yedinci bölümdür. Bu bölümde kuvözdeki çocuğun bulaşıcı hastalıklara yakalanma riski, kuvöz sıcaklığını ayarlama, kuvöz dışına çıkartılan çocuk ve anne arasındaki ilişki, kuvöz kapağının beyazlığı ve şeffaflığı konuları işlenmiştir. Sekizinci bölüm, kuvözün faydaları ve bunların istatistiksel yorumlamaları üzerinedir. Dokuzuncu bölümde kuvözdeki çocuğun beslenmesi üzerinde durulurken; onuncu bölümde Doktor Budin'in tavsiyelerine yer verilmiştir.

1.5. VERASET (1892)

1.5.1. Genel Özellikleri

Veraset kitabı, Servet-i Fünun dergisinde peyderpey yayınlanmış, daha sonrasında kitaplaştırılmıştır. Eser, İstanbul Âlim Matbaası'nda hicri 1309'da basılmıştır. Kitabın sahibi, Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır (Besim Ömer, 1892: 1). Kitabın önsözü yoktur. Siyah-gri tonlarda ciltlenmiş bir kitaptır. Sayfa sayısı 38'tir. Kitabın başında yahut sonunda herhangi bir içindekiler bölümüne rastlanılmamıştır. Kitabın görsel sayısı 8'dir.

1.5.2. Muhtevası

Elimizdeki Veraset adlı bu kitap, ilk bakışta miras hukukuna dair bir kitapmış gibi görünse de aslında genetik ile alakalıdır. Çocuğun anne babasına yahut ikinci dereceden akrabalarına benzemesinin bilimsel temeli ile bir girizgâh yapılmıştır. Akabinde nesilden nesle sadece genlerin

değil aynı zamanda hastalıkların da aktarılabileceği meselesi ele alınmıştır. Genlerden başka huyun, mizacın da soydan soya geçebildiğinden bahsedilmiştir. Çocukların anneye babadan her zaman daha fazla benzeyeceğine değinilmiştir. Anne sütü ve annenin bebekle daha çok vakit geçirmesi benzemenin temellendirildiği iki faktördür.

1.6. BEYNEL ETFÂL SİRAYET-İ EMRÂZ (1892)

1.6.1. Genel Özellikler

Veraset gibi kitap olmadan önce Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmıştır. Ahmet İhsan ve Şürekâsı kitabın sahibidir ve kitap İstanbul'da Âlim Matbaasında basılmıştır (Besim Ömer, 1892:1). Eserin bir önsözü yoktur. Yazarın dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Kitabın son sayfasında yazarın diğer eserlerinin adlarının ve fiyatlarının geçtiği küçük bir liste vardır. Beynel Etfâl Sirayet-i Emraz kitabının fiyatı bu listeye göre 40 paradır (Besim Ömer, 1892: 25).

Eser, siyah-mor ve yeşil ciltlidir ve sayfa sayısı 25'tir. Çalışma sürecinde okuduğumuz kaynak kitapların en incesidir. Kitabın bir fihristi ya da içindekiler bölümü yoktur. Harf puntosu oldukça büyüktür. Kitapta dipnot bilgisi yer almamaktadır ve görsel malzeme de yoktur.

1.6.2. Muhtevası

Adından da anlaşılacağı üzere kitap, çocuklar arasında görülen bulaşıcı hastalıklar üzerinedir. İlk olarak bulaşıcı hastalık tanımı yapılmıştır. Çocuklar arasında yaygın olan bulaşıcı hastalıklar kısaca tanıtılmıştır. Devamında bazı hastalıkların insandan insana, bazılarının ise hayvandan hayvana ve hayvandan insana geçebildiği, bulaşıcı hastalıkların önünü alabilmek için aşının şart olduğu, çocukların bağışıklık sistemlerinin zayıflıklarından ötürü bulaşıcı hastalıkların ölümlere sebebiyet verebileceği, hastalık durumunda çocuğun karantina altına alınıp diğer çocuklardan ve hane halkından uzaklaştırılması gerektiği gibi meseleler ele alınmıştır.

1.7. ÇİÇEK HASTALIĞI VE SUÇİÇEĞİ (1892)

1.7.1. Genel Özellikleri

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği isimli kitap; hicri 1310 yılında İstanbul'da Âlim Matbaasında basılmıştır. Kitabın sahibi Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır. Kitap evvelce Servet-i Fünun dergisinde tefrika edilmiştir. Daha sonra resimler eklenerek kitap haline getirilmiştir.

Kitabın dili oldukça sade ve anlaşılırdır. Besim Ömer Paşa'nın genelde kitaplarında yer alan önsöz kısmı, bu kitapta yoktur. Fakat Paşa, kitabın ilk sayfasında önsöz mahiyetinde bir açıklama yapmıştır. Açıklamada Osmanlı sınırları içerisinde bir çiçek salgını vukua geldiği ve bu salgından en az zararla çıkabilmek için ebeveynlere genel bir bilgi vermek amacıyla bu makalenin* yazıldığından bahsetmektedir.

Siyah ciltli olan kitap, toplamda 28 sayfadır. Yazı boyutu oldukça büyüktür. Bu da kitabın okunmasını kolaylaştıran bir faktördür. İçindekiler bölümü yoktur. Zaten kitabın adından da anlaşılacağı üzere iki tane bulaşıcı hastalıktan bahsedilmektedir.

Görsel malzemeye yer verilmiştir. Kitabın 16. ve 17. sayfalarında çiçek hastalığı ve suçiçeği açıklamasıyla yatakta yatan iki tane çocuk resmi görülmektedir (Besim Ömer, 1892). On altıncı sayfadaki çocuk; çiçek illetine tutulmuş iken on yedinci sayfadaki çocuk; suçiçeğine yakalanmıştır. İki resmin karşılıklı verilmesinin sebebi iki hastalığın birbirinden farkını göstermektir. Zira kitap boyunca bu hastalıkların birbirine karıştırıldığına değinilmiştir.

1.7.2. Muhtevası

Kitap, içerik bakımından çok yoğun değildir. Sadece iki hastalık temelinde şekillenmiştir. İlk olarak çiçek hastalığından bahsedilmiştir. Çiçek hastalığının Arapça karşılığı, tanımı, nasıl bulaştığı, vücutta görülen değişiklikler, kuluçka süresi, vücutta yayıldığı bölgeler, öldürücü olabildiği durumlar, çiçek hastalığından korunma yolları, aşılama, bulaşmasını engellemek için alınacak tedbirler, hastanın beslenmesi, iz kalmaması için yapılacaklar ele alınan konulardır. Yirmi sekiz sayfalık kitabın yirmi bir sayfası çiçek hastalığına ayrılırken geri kalanı suçiçeğine tahsis edilmiştir. Hastalığın tıbbi terminolojideki adı, tanımı, bulaşıcı özelliği, görülebileceği yaş grupları, çiçek hastalığından farkları, ölümcül olmadığı, vücutta gösterdiği yaygınlık, kuluçka süresi, hasta çocuğun bakımı, iz kalmaması için alınacak tedbirler ele alınmıştır.

1.8. ÇOCUK (1892)

* İlk olarak Servet-i Fünun dergisinde yayınladığı için makale ifadesi kullanılmıştır.

1.8.1. Genel Özellikleri

Çocuk da Servet-i Fünun dergisinde evvela yayınlanmış sonra resimler eklenerek İstanbul'da Âlim Matbaasında basılmıştır. Ahmet İhsan ve Şürekâsı kitabın sahibidir. Önsöz içermemektedir. Ancak eserin başlangıcında yazar, iki sayfa önsöz mahiyetinde bir giriş yapmıştır. Bu girişte Paşa; ahlak, edep ve terbiyenin bir çocuk için ne kadar önemli ise beden sağlığının da o kadar önemli olduğundan hatta beden sağlığı olmayan bir çocuğun ahlaklı, edepli, terbiyeli olma ihtimalinin olmamasından ötürü evvela beden sağlığının önem arz ettiğinden bahsetmiştir (Besim Ömer, 1892:3).

Çocuk, siyah ve gri renklerinde bir cilde sahiptir. Sayfa sayısı 44'tür. İçindekiler ya da fihristi yoktur. Kitapta görsel malzemeye yer verilmiştir. Resim sayısı 8'dir. Resimlerin hepsi renksiz, siyah-beyazdır. Resimlerden başka, kitapta üç adet tablo kullanılmıştır.

1.8.2. Muhtevası

Kitapta ilk olarak çocukluğun tanımı yapılmıştır. Çocukluk Tarihi bakımından değerlendirdiğimizde bu tanım bizim için oldukça önemlidir. Zira bu zamanlarda, çocuk ve çocukluğa dair bir şeylerin farkında olunması ve bu bilgiye ulaşmamız Çocukluk Tarihinde yapılacak sonraki çalışmalar için kıymetlidir. Kitabın devamında bir çocuk için aylara ve senelere göre ideal boy-kilo aralıkları, çocukların karşılaşılabileceği bulaşıcı hastalıklar, diş çıkarma, emzirme, doğru emzirme metotları, emzirmenin önemi, memeden kesme, çocuğun gezdirilmesi, çocuğun sosyalleşmesi gibi konular işlenmiştir.

1.9. EMZİRME (1892)

1.9.1. Genel Özellikleri

Emzirme kitabı da Besim Ömer Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz diğer kitapları gibi Servet-i Fünun dergisinde yayımlandıktan sonra resimler eklenerek kitap haline getirilmiştir. Hicri 1309 yılında basılan kitabın basım yeri İstanbul, Âlim Matbaası'dır. Kitabın basımında söz sahibi olan merci ise Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır (Besim Ömer, 1892:1). Bu kitabın da önsözü yoktur.

Emzirme ciltli bir kitaptır. Cilt rengi siyah ve gridir. Sayfa sayısı 32'dir. Kitabın başında yahut sonunda bir içindekiler bölümü mevcut değildir. Kitapta kullanılan resim sayısı 5'tir. Ayrıca, kitapta iki adet tablo mevcuttur.

1.9.2. Muhtevası

Eserin adından da anlaşılacağı üzere, kitap emzirme meselesini ele almıştır. Emzirmenin çocuk için ehemmiyeti, sütannelik (sütannelik), anne sütünün olmadığı yerde başvurulacak takviye

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

oluşmaktadır. Toplamda dokuz bölüm vardır. Kısaca bölümlerin hangi alt başlıkları içerdiğini sıralar isek: Birinci bölüm Sâri Hastalıklar: Kızamık, Kızıl Hastalık, Çiçek, Fena Çiçek, Hafif Çiçek, Suçiçeği, Aşı ve Aşılamak, Kara Humma-Tifo, Kuşpalazı-Difteri, Difterili Hunnak, Kuşpalazı, Yalancı Kuşpalazı, Boğmaca Öksürüğü, Kabakulak başlıklarını içermektedir. İkinci bölüm Cihaz-ı Hazmî: İrza'-ı Maderane, Sütine (Sütannelik), İrza-ı Sana'i, Memeden Kesme konularına değinmektedir. Bu bölümün diğer bölümlere nispeten kısa olduğu söylenebilir. Üçüncü bölüm Emrâz-ı Hazmiye: Diş Sürmesi, Diş Sürmesinden Mütehasıl Olan İhtilalat, Pamukçuk, Ağız Yaraları, Bademciklerin Büyümesi, Yeni Doğan Çocuklarda Geçirme, Mide Humması, Çocuklarda İshal, Süt Ta'kimi, Çocuk Kolerası, Salgın Kolera, Karındaki İç Gömleği Âfuneti, Bağırsağın Birbiri İçine Girmesi Düğümlenmesi, Sarılık, Bağırsak Solucanları başlıklarından müteşekkildir. Dördüncü bölüm Emrâz-ı Asabiye: Çocuklarda İhtilacat, Dâhili İhtilacat, Beyin Humması, Felc-i Vechi, Baş Sıskalığı, Belahat, Gece Korkuları, Temaruz gibi hastalıklardan bahsetmektedir. Beşinci bölüm Emrâz-ı Kalbiye: Kalp-Dış Zar-İç Zar, Kalbin Desameleri, Emrâz-ı Kalbiye-i Veladiyye, Bayılma gibi hastalıkları konu etmektedir. Emrâz-ı Tenefüsiye: Akciğerler, Dinleme, Burun Kanaması, Gırtlak Âfuneti, Nezlat-ı Sadriyye, Bronşit, Verem gibi hastalıklar altıncı bölümün öne çıkan hastalıklarıdır. Yedinci bölüm Emrâz-ı Cildiye: Kabuklar, Kabarcıklar, Egzama, Pişik, Uyuz, Saçkıran, Saç Düşüren, Baş Kehlesi, Yeni Doğan Çocukta Yılcık, Kurdeşen, Aş Erme Nişaneleri-Anadan Doğma Biçimsizlikler ele alınan cilt problemleridir. Sekizinci bölüm Emrâz-ı Bünyeviye: Boy Atma-Büyüme Humması, Oynak Yerler Yeli, Boyun Tutulması, Nezle-i Müstevliyye, Adi (İ)sıtma, Kansızlık, Kemik Hastalığı-Kambur Hastalığı-Raşitizm gibi hastalıklar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Onuncu bölüm Zeyl başlığı ile verilmiştir. Zeyl Arapça etek anlamına gelmektedir, Eski Türkçe'de ek anlamında kullanılmıştır. Bugün kitap sonlarında yer alan ekler bölümüne karşılık gelmektedir. Bu bölümde Bere, Batma, Yara, Ezilme Husule Gelen Yaralar-Isırıklar, Yanıklar, Burkulma, Çıkık, Kırık, Göz Ağrıları, Kulak Âfunetleri- Ağrıları, Zehirlenme meselelerine değinilmiştir.

Yukarıda içerikleri verilen bölümler değerlendirildiğinde kitabın çocuk hastalıklarına dair pek çok meseleyi ele aldığı açıkça görülmektedir. Böyle bir kitap hem ebeveynler için hem de doktor, hemşire ya da ebe dahi bulunmayan taşralarda öğretmenler tarafından başvurulacak bir acil durum kitabıdır yorumu rahatlıkla yapılabilir.

1.11. ÇOCUKLARA AŞ YAHUD VALİDELERE HEDİYE (1897)

1.11.1. Genel Özellikleri

Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye kitabı, İstanbul'daki Âlim Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın sahibi olan yayınevi, Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır. Basım yılı hicri 1314'tür (Besim Ömer, 1897: 1). Kitap, yeşil cilt ile gayet özenli bir şekilde ciltlenmiştir. Kitabın sayfa sayısı 124'tür. Eserin sonunda Münderecat başlığı ile bir içindekiler bölümü vardır. Kitap bölümlere ayrılmıştır. Kitapta görsel malzemeye az da olsa yer verilmiştir. Resimlerden başka kitapta tablo ve şemaların da kullanıldığı gözden kaçmamıştır.

Görsel malzeme yerlilik bakımından değerlendirildiğinde; genelde kullanılan resimler yabancı menşelidir. Çünkü özellikle anne ve bebek resimlerinde annelerin Osmanlı kadınları gibi değil de Avrupaî giyimli kadınlar olduğu, başlarının da açık olduğu görülmüştür. Fakat yerli resimler de kitapta yer bulmuştur. Misalen 65. sayfada Osmanlı kıyafetleri giymiş bir adamın, camii minaresinin görüldüğü bir sokaktan eşeği ile geçtiği bir resim görülmektedir (Besim Ömer, 1897).

1.11.2. Muhtevası

Kitap, toplamda yedi bölümden müteşekkildir ve bölüm adları sırasıyla şöyledir: İrza'-ı Maderanenin Ehemmiyeti-Çocuklarda Hazım, Çocuklarda Altı Aylık Oluncaya Kadar İrza' Zamanında Verilecek Gıda, Sütün Suret-i İ'tası ve Süte Su İlavesi, Altı Aylık Olan Bir Çocuğun Memeden Kesilinceye Kadar Nafakası, Memeden Kesme, Memeden Kesildiğinden İki Yaşını Tecavüz Eyledikten Sonra Çocuğun Yiyeceği, Zeyl ve Bir Arzuvi-i Şedid.

Bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere kitapta; anne sütünün önemi, sütün hazmı, keçi sütü, eşek sütü, kısrak ve koyun sütü, inek sütü, çiğ süt, süt ile geçen hastalıklar, kaynamış süt ve faydası, kaynamış sütün hazmı, mikropların yok edilmesi, ta'kim edilmiş süt, evlerde süt ta'kimi, süt ta'kimi esnasında kullanılacak usuller ve cihazlar, süte su ilavesi, suyun miktarı, çocuğun kilosuna göre sütün sulandırılması, süt verilirken kullanılacak çeşitli mutfak gereçleri: fincan, kaşık ve emzik, mamalara dair genel bilgi, et suyu, süt dişleri, memeden kesmek için doğru zaman, farklı memleketlerde memeden kesme zamanı, memeden kesildikten sonra verilecek yiyecek türleri, süt saklamak için kimyahane kurulması gerektiği gibi meseleler detaylıca işlenmiştir.

1.12. GEBELİK VE GEBELİKTE TEDABİR (1900)

1.12.1. Genel Özellikler

Hicri 1318 yılında İstanbul'da Âlim Matbaası'nda basılmıştır. Ahmet İhsan ve Şürekâsı kitabın yayınevidir. Kapak sayfasında kitabın adı ve Avrupaî giyimli bir kadın resmi bulunmaktadır. Bu sayfada şaşırtıcı olan şey, sayfada renklerin kullanılmasıdır. Siyah, turuncu ve yeşil renkleri sayfaya canlılık katmıştır. Önsözü vardır ve oldukça uzundur. Sayfa sayısı 12'dir ve Medhal başlığı ile verilmiştir. (Besim Ömer, 1900:5) Şunu da eklemek gerekir ki bu kitabın genel olarak dili ağırdır.

Kırmızı, pembe ve kahverengi tonlarının kullanıldığı bir cilde sahip olan kitap, 151 sayfadan müteşekkildir. Kitap üç bölüm halinde yazılmıştır. Sayfa sayısı fazla lakin bölüm sayısı azdır. Dolayısıyla bölümlerin içerikleri oldukça yoğundur. Bu durumda da bölüm içlerinde açılan alt başlık sayıları artmıştır. İlaveten, bölümlerin sayfa sayıları birbirleriyle orantılı değildir. Örneğin kitabın Aldatıcı veya Yalancı Gebelik isimli ikinci bölümü 18 sayfa iken Hıfz-ı Sıhhat-i Hamil adlı üçüncü bölümü neredeyse 80 sayfadır.

Kitabın sonunda bir fihrist yer almaktadır. Fihrist 4 sayfadan müteşekkildir. Fihristin öncesinde ise bir kaynakça vardır. Yazarın eseri oluşturma sürecinde faydalandığı kaynaklar sıralanmıştır. On üç tane yazar ve kitap ismi görülmektedir. Kaynakçaya yer verilmesi şaşırtıcı olmamakla birlikte tüm kaynakçanın Latin alfabesi ile oluşturulduğunu görmek oldukça şaşırtıcıdır.

Kitapta 28 adet resim kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca az sayıda da olsa tablo ve şemalara yer verilmiştir. Bu kitabın diğer kitaplardan ayırıcı özelliği görsellerin bir kısmının özellikle de bölüm başlarındaki resimlerin renkli olmasıdır. Kitapta renkli resimler görmek bizi dahi heyecanlandırmıştır. Bundan 120 yıl evvel resme, fotoğrafa ulaşmanın ne kadar güç olduğu hesaba katılınca; renkli resimler görmenin dönemin okuyucularını da heyecanlandırdığını tahmin etmek güç değildir.

1.12.2. Muhtevası

Evvelden de dediğimiz gibi üç bölümden oluşan kitabın içerdiği konu sayısı oldukça fazladır. Sırasıyla; Hamillik Teşhisi adlı bölümü; hamileliğin alametleri, adet görememe, memelerde görülen değişiklikler, karın büyümesi ve görülen diğer farklılıklar, vücudun bazı yerlerinin esmerleşmesi, yüzdeki gebelik lekeleri, anne karnında çocuğun tekme atması, kusma, baygınlık, iğrenme, çocuğun kalp atışı konularından oluşmaktadır.

Aldatıcı ve Yalancı Gebelik isimli ikinci bölümde gebelik teşhisinde insanı hataya götürecek nedenler, hamilelikle karıştırılabilecek bazı hastalıklardan bahsedilmekle birlikte başlık ile çok

alakalı olmasa da çocuğun cinsiyeti, gebelik seyri, gebeliğin müddeti, doğum zamanının belirlenmesi, doğumun gecikmesi konularına da yer verilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm ise hamile kadının sıhhati üzerine oluşturulmuştur. Burada oturlan ev ve hava, sanayinin gebeliğe etkisi, gebe kadınların beslenmesi, hamile kadının hareketi ve gezmesi, dans etmesi, ev işleri, kara seyahatleri, şimendiferle seyahat, deniz yolu ile seyahat, cinsel hayatı, giyimi, korse kullanımı, gebe kuşağı, diz bağları ve ayakkabıları, banyo yapma sıklığı, soğuk banyo, deniz banyosu, su ile tedavi, taharet ve nezafet, iç ve dış temizlik, memelerin emzirmeye hazırlanması, meme ve meme başlarının biçimleri, gebelik boyunca vücudun gösterdiği değişiklikler; hazım zorluğu, kan dolaşımındaki farklılık, nefes alış verişin değişmesi, sinirsel dalgalanmalar, aşırma, diş ağrısı, idrar ve idrar yollarında görülen rahatsızlıklar, vajinada görülen hastalıklar, gebelikte kan gelmesi, çocuğun düşmesi konuları mevzu bahis edilmiştir.

1.13. DOĞURURKEN VE DOĞURDUKTAN SONRA (1902)

1.13.1. Genel Özellikler

Hicri 1320 yılında İstanbul'da bulunan Matbaa-i Ahmet İhsan'da basılmıştır. Başlamazdan Evvel başlığı ile 10 sayfalık bir mukaddimesi vardır. Önsözde kadınlığın ve anneliğin ehemmiyeti, doğurmaktaki güçlükler, lohusalık ve çocuk düşürme konularına değinilmiştir. Lakin işlediği konular ya da içerik hakkında bilgi vermemiştir. Bu, o zamanlarda kaleme alınan pek çok önsözde karşılaştığımız bir problemdir. Şöyle ki yazar, çok genel bir giriş yapar, en son birkaç satırda kitapta ne olduğu bilgisini verir fakat bu bilgi öylesine azdır ki kitabın tam olarak içeriğine ancak onu okuduktan sonra vakıf olabilirsiniz.

Turkuaz-siyah ebruli bir cilde sahip olan kitabın sayfa sayısı 160'tır. Eser boyunca yalnızca matbu yazı kullanılmıştır. Kitap, bölümler halinde yazılmıştır. Kitabın sonunda Kitabın Münderecatı başlığı ile üç sayfalık bir içindekiler bölümü vardır (Besim Ömer, 1902: 155).

Eserde görsel malzemeye sıklıkla yer verilmiştir. Görsel sayısı 134'tür. Neredeyse sayfa başına bir görsele denk gelmektedir. Metni daha iyi kavratmak ve öğretmek amacıyla kullanılan görsel sayısı oldukça fazladır ve bu resimlerin altlarında genelde uzun uzun açıklamalar yapılmıştır. Resimlerin büyük kısmı ecnebi kökenlidir ancak az da olsa yerli resimler karşımıza çıkmıştır. Bu kitapta ilginç olan bir ayrıntı daha vardır ki o da kitap içerisinde fotoğraf kullanılmasıdır. Yaklaşık on kadar fotoğraf kitapta yer almaktadır.

1.13.2. Muhtevası

Doğurmazdan Evvel isimli bölüm, ilk bölümdür. Bu bölümde; gebelik nişaneleri, vakt-i veladet, yakın zamanda doğurulacağına dair alametler, rahmin sıkışmaları, doğum nişanelerinin görünmemesi ve ilk müjdecilerden bahsedilmiştir. Doğururken Temizlik bölümünde ise lohusalık, fennî temizlik, mikropların öldürülmesi, sıcaklık ile temizlik, ilaçlarla temizlik, ebenin temizliği konuları yer almaktadır. Üçüncü bölümde, Doğururken Kadına Ne Yolda Bakılmalı? sorusu başlık olarak belirlenmiştir. Çocuk ve gebe için ne tür hazırlıklar yapıldığı konu edilmiştir. Doğumun gerçekleşmesi ve doğumun ardından plasentanın alınmasının önemi üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm; göbek bağının kesilmesi, çocuğun boğuk ya da baygın doğması durumunda yapılacaklar, kundak ve elbise meselesi, lohusalıkta temizlik, lohusalık humması, ebenin temizliği ve lohusalıkta idrar tutukluğu konuları ele alınmıştır. Beşinci bölümde meme vermede sıra, emzirme pozisyonları, çocuğun beşikte yatış pozisyonları, çocuğun dışarı çıkarılması ve gezdirilmesi, sütün kesilmesinin nedenleri, yeni doğan bebeğin beslenmesi, annenin hastalığının süte etkisi, sütninelik, sütün muayenesi, anne sütü dışındaki sütler, sütte bulunabilecek mikroplar, sütün kaynatılması ve memeden kesme mevzuları irdelenmiştir. Altıncı bölüm, yeni doğan bebeklerde görülen hastalıklara odaklanmıştır. Özelde ise zayıflık, eksiklik nişaneleri, sakat doğan çocuklara nasıl bakılması gerektiği gibi meseleler detaylıca işlenmiştir.

Son olarak bölümlerin ayrılmasında bir konu bütünlüğü olmadığı dikkat çekmektedir. Yani bölümler hazırlanırken sanki titizlikle çalışılmamış gibi bir hava yaratmaktadır. Örneğin; üçüncü bölümde ebenin temizliği konusu ele alınmışken, dördüncü bölümde yine ebenin temizliğinden bahsedilmiştir. Kitap içerisinde tekrara girilmiştir.

1.14. DARÜLACEZE İRZAHANESİ

1.14.1. Genel Özellikler

Kitap, hicri 1319 yılında basılmıştır. Kitabın kapak sayfasında “*Servet-i Fünun Gazetesi'nin (638) numarolu nüshasına derc olunduktan sonra ayrıca risale suretinde de tab' olunmuştur*” (Besim Ömer, 1903: 1). Bu bilgiden anlaşıldığı üzere bu Besim Ömer'in bazı kitaplarında olduğu gibi evvela Servet-i Fünun dergisinde yayınlanmıştır. Dergide yayınlanmış olması umuma hitap ettiğini gösterir. Hangi matbaada basıldığı ya da yayınevinin hangisi olduğu belli değildir. Ancak Besim Ömer Paşa'nın basılan diğer kitapları ile karşılaştığımızda kapak sayfasının benzerliklerinden Ahmet İhsan ve Şürekâsı yayınevi, Matbaa-i Ahmet İhsan'ın ise matbaası olduğu düşünülmektedir.

Kitabın bir önsözü yoktur. İç kapak sayfasında sonra tüm sayfayı kaplayan ve altında İrzahane yazan büyük bir fotoğraf vardır. Bu fotoğrafın akabinde kitap başlamaktadır. Kitabın dili ağır değildir, geneli oldukça sade ve anlaşılır cümlelerden oluşmaktadır.

Siyah-bordo bir cilde sahip olan kitap, 35 sayfadır. Oldukça ince bir kitaptır. Kitap, tek bir konu üzerine odaklandığından bölümlere ayrılmamıştır. Kitabın bir içindekiler ya da fihristi de yoktur.

Kitapta toplam görsel sayısı 20'dir. Bu 20 görselin 7 tanesi fotoğraftır ve bir sayfayı kaplayacak büyüklüktedirler. Darülaceze İrzahanesi içinden çekilmişlerdir. Fotoğraflarda çocuklar ve onların bakıcıları görülmektedir. Bakıcı kadınların kıyafetleri Avrupaî'dir. Başlarında da örtü bulunmamaktadır. Hepsi tek tip giyinmiştir (Besim Ömer, 1903: 17-18). Görsellerin hepsi renksiz, siyah beyazdır.

1.14.2. Muhtevası

Eserin konusu Darülaceze İrzahanesi'dir. İrzahane kelime anlamı olarak süt çocuğu yuvası demektir. Burada annesi babası hatta kimsesi olmayan çocukların hayata tutunması sağlanmaya çalışılmıştır. Kitapta bu çocukların beslenmesi, giyimi, bedensel temizliği, hastalıklardan korunmaları, genel sağlıkları üzerinde durulmuştur. Ayrıca irzahanedeki çalışanların teşkilat yapısı ile alakalı bilgiler de mevcuttur.

1.15. ÇOCUK BÜYÜTMEK (1903)

1.15.1. Genel Özellikleri

Kitap; hicri 1320 yılında İstanbul Matbaa-i Ahmet İhsan'da basılmıştır. Kitabın iç kapak sayfasında; sağ alt köşede "1320 senesi zarfında Servet-i Fünun gazetesine tefrika suretinde derç olunduktan sonra ayrıca kitap suretinde tab' olunmuştur."(Besim Ömer, 1903) ifadesi yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere yukarıda bahsettiğimiz pek çok Besim Ömer kitabı gibi bu da evvela Servet-i Fünun dergisinde bölüm bölüm yayınlanmıştır.

Yaklaşık iki sayfalık bir önsözü vardır. "Bir annenin yüreği ve sütünün yerini hiçbir şey alamaz." cümlesi sayfa başında dikkat çekicidir. Önsözde yazar, ilk olarak çocuk büyütmenin Avrupa'da bir ilim olduğundan bahsetmiştir. Yine önsözde, çocuğu yapacak karı kocanın bedensel ve ruhsal açıdan sağlığı ve birbiriyle uyumu, hamilelik dönemi, sağlıklı bir şekilde doğumun gerçekleşmesi, doğumdan sonra bebeğin yetiştirilmesi gibi konulardan da söz etmiştir. Besim Ömer, bir doktor olarak çalışmaya başladığından beri çocuk büyütme konusunda yapılan bir sürü yanlışla denk geldiğinden bahsetmiş ve bu yanlışlıkları düzeltebilecek bir eser yazarak insanların bilhassa da kadınların istifade etmesini arzu ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bu kitabı yazarken Paris Mekteb-i Tıbbiyesi'nin en önemli hocalarından Mösyö Pinard'ın "Çocuk Büyütme Dersleri" ve hocası olarak

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

addettiği Buden'in yazdıklarından faydalanarak bu kitabı ortaya çıkarttığından söz etmektedir. Kısıtlı zamanında çok emek vererek yazdığını iddia ettiği bu kitaptan hanımların bol bol istifade etmelerini umduğunu söyleyerek sözlerine son vermiştir (Besim Ömer, 1903: 3).

116 sayfadan müteşekkil olan kitap, aynı zamanda ciltlidir. Cilt rengi mercan, kırmızı ve kahverengidir. Eserin sonunda Kitabın Münderecatı başlığı ile bir içindikiler bölümü mevcuttur.

Eserde görsel malzemeye sıklıkla başvurulmuştur. 116 sayfalık kitapta 90 adet resim kullanılmıştır. Resimlerin kullanılış amacı gayet pragmatiktir. Bir çocuğa nasıl bakılacağı evvela yazılmış akabinde hemen görseli verilmiştir. Bilhassa annelerin bu resimler aracılığı ile eğitime çalışıldığı anlaşılmaktadır. Misalen kitapta 63 ve 64 numaralı görsellerde emzik ile süt veriş açıklaması yapılmıştır. 63. görsel “*çocuk anasının kucağında oturtulmuştur.*” cümlesi ile açıklanmaya devam ederken, 64. görsel “*çocuk dizler arasında tutulmuştur.*” açıklaması ile devam ettirilmiştir (Besim Ömer, 1903: 72) Bu iki resim çocukların duruşları dışında aynıdır, hatta çocukların duruşlarındaki farklılık daha belirgin olsun diye çocuk figürü, anne figürüne göre daha koyu çizgilerle gösterilmiştir.

1.15.2. Muhtevası

Kitapta Temizlik başlığı altında “Çocuk nasıl banyoya konmalı?”, “Çocuk nasıl tutulmalı ve nasıl tutulmamalı?”, “Çocuğu banyodan nasıl çıkartmalı?” gibi sorulara cevap verilmiştir. Akabinde Kundak ve Kundaklamak başlığı gelmiştir. Burada kundak balası, İstanbul’da kullanılan kundak çeşidi, çocuğun giyeceği esvap, bebeklerin nasıl giydirilmesi gerektiği, bebeğin kundaklanması, bebek için en uygun elbiseler ele alınmıştır.

Beşik irdelenen diğer bir konudur. Bu başlık altında beşiğin oda içinde yeri, sallanan beşik, milli beşiğimiz, bağırdaklar, yatak ve bebeğin uyku pozisyonlarından bahsedilmiştir. Beslenme mevzusu da kitapta kendine yer bulmuştur. Anne sütünün önemi, meme verme, ilk aylarda emzirme sırası ve nizamı, anne sütü dışında verilebilecek süt türleri, süt bulaşıklığı, süt ta’kimi, sütün kaynatılması, süt ta’kiminde kullanılacak araç ve gereçler, anne sütü dışında verilecek sütlerin nasıl verilmesi gerektiği, emzik, emziren kadına yardım etme, sütnine, çocuğu emziren kişinin beslenmesi hakkında bilgiler mevcuttur.

İlk Yaş Bakımları başlığı altında; bebeğin süt emişi, tartılması, dışarı çıkarılması, gezdirilmesi, çiçek hastalığı başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklardan koruması gibi alt başlıkların sonrasında bugün diş çıkarma denilen fakat o zamanlar diş sürmesi olarak adlandırılan konuya

odaklanılmıştır. Dişlerin çıkmasındaki sıra, bebeğin ilk adımları, kundak balası-hareketsizlik, bebek arabası, bebeğin yürüyeceği zaman aralığı, memeden kesme, memeden kesilen bebeğin beslenmesi, bebeğin uykusu meselelerine değinilmiştir.

1.16. EBE HANIMLARA ÖĞÜTLERİM (1905)

1.16.1. Genel Özellikleri

Eser, hicri 1322 yılında İstanbul Matbaa-i Ahmet İhsan'da basılmıştır. Kitabın bir önsözü yoktur. Kapak sayfasından sonra Kırk Öğüt başlığı ile kitap başlatılmıştır (Besim Ömer, 1905: 5). Kırk Öğüt numaralandırılarak maddeler halinde yazılmıştır. Kitabın adından da anlaşılacağı gibi hitap ettiği kitle ebeler ve ebe adayları öğrencilerdir. Kitabın okunurluğu ve anlaşılabilirliği gayet yüksektir.

Ebe Hanımlara Öğütlerim adlı kitap ciltlidir ve 43 sayfadan oluşmaktadır. Hatta metnin maddeler halinde verilmesi okunmasını kolaylaştırmıştır denilebilir. Kitapta içindekiler bölümü mevcut değildir. Fakat kitabın ince olması aynı zamanda maddeler halinde yazılmış olmasından mütevellit gerek duyulmamış olabilir. Bir okuyucu olarak bu eksiklik bizi de rahatsız etmemiştir.

Kitapta toplam kullanılan resim sayısı 78'dir. Yani kitabın sayfa sayısından daha fazla resim kullanılmıştır. Maddelerde ne anlatıldı ise bir de görseli ile gösterilmeye çalışılmıştır. Her resmin altında açıklamaları da mevcuttur. Yedi adet fotoğraf kullanılmıştır. Herhangi bir tabloya ve ya şemaya yer verilmemiştir.

1.16.2. Muhtevası

Kitabın evvelden ebelere ve ebelik öğrencilerine hitap ettiği söylenmişti. Madde madde kaleme alınan kitabın ilk maddesi kitabın muhteviyatı hakkında bize bilgi vermektedir. Mezun olduktan sonra bile ebelerin bilgilerini güncellemek zorunda oldukları iması vardır. Avrupa örnek gösterilerek her sene ebelerin bilgilerinin ölçüldüğü ve onlara ilave ders verildiği, derslere devam hususunda gereken özenin gösterilmemesi durumunda onlara ağır cezalar verildiği açıkça söylenmektedir (Besim Ömer, 1903: 5-6) Özetle, kitap ebenin doğum öncesinde, sırasında ve sonrasında yapması gerekenleri kısa ve sade bir şekilde anlatmaktadır. Ebelere hasta seçmemeleri ve okulda öğrendikleri şeyleri bir bir tatbik etmeleri gerektiği hakkında nasihatler de verilmiştir.

2. DİĞER ANA-ÇOCUK SAĞLIĞI KİTAPLARI

2.1. EMRÂZ-I ETFÂL (1888)

2.1.1. Genel Özellikleri

Eser, hicri 1305 yılında İstanbul Matbaa-i Osmaniyye’de basılmıştır. Fransızcadan Türkçeye Doktor Hüseyin İhsan tarafından çevrilmiştir. Kitabın orijinali Fransızca değil İngilizcedir. Aslı, İngiliz Doktor Edvar Ellis tarafından kaleme alınmıştır (Hüseyin İhsan, 1888: 1). Basıldıktan bir yıl sonra kitabın bir nüshası Sultan II. Abdülhamid’e takdim edilmiştir (Arşiv-1). Fihristi vardır ve sayfa sayısı 4’tür. Devamında Cetvel-i Hata ve Sevaab başlığı ile kitaptaki basım hataları ve onların doğrularını gösteren liste gelmektedir. Bu liste iki sayfa kadardır. Akabinde İfade-i Mütercim başlıklı iki sayfalık bir yazı vardır. Burada yazar iki sayfa boyunca Sultan II. Abdülhamid’i övmüştür. Yazının dili süslü ve ağırdır. Sonrasında Müellif-i Kitabın Dibacesi başlıklı önsöz vardır. Önsöz tek sayfadır. Bu kısımda kitabın yazılış amacı, başlıca çocuk hastalıkları hakkında bilgi vermek ve umurun bundan faydalanmasını sağlamak olarak belirtilmiştir. Kitaptaki tek mukaddime müellifinki değildir. Fransızca kitapta yer alan mukaddime de direkt kitaba alınmıştır (Hüseyin İhsan, 1888: 1).

Kitabın cildi siyahtır ve üzerinde sarı, parlak altın rengi süslemeleri vardır. Bu süslemelerde “Padişahım çok yaşa” cümlesi bulunmaktadır. Sayfa sayısı 222’dir. Dipnotlara yer verilmiştir. Dipnotlar bazen Türkçe bazen de İngilizce olarak karşımıza çıkmıştır. Genelde açıklama yapma amacıyla dipnota başvurulmuştur (Hüseyin İhsan, 1888: 84) Başlıklar Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak sayfalarda yer almaktadır. Kitapta resim kullanılmamasına rağmen 30 adet tablo kullanılmıştır.

2.1.2. Muhtevası

Birinci bölüm, bir giriş mahiyetinde yazılmıştır. İki alt başlıktan müteşekkildir. Bunlar Muayene-i Maraza ve Hayatın Sene-i Evveliyyesine Aid Tekayyüdat-ı Ümumiyye’dir. İkinci bölüm Emrâz-ı Ümumiyye başlığına sahiptir. Adından da anlaşılacağı üzere genel hastalıkları konu edinmiştir. Başlıca hastalıklar şunlardır: Sıraca, tüberküloz, raşitizm, frengi, romatizma. Üçüncü bölüm, Emrâz-ı Cildiye olarak adlandırılmıştır. Cilt hastalıkları üzerinde durulmuştur. Ele alınan hastalıklardan bazıları şunlardır: Eritrazma, yılcık, vezikül(kesecikler), egzama, bulles (kabarcıklar), sedef hastalığı, papüller, xeodermata, parazitler ve saçkıran. İlel-i Veladiyye ve Emrâz-ı Nevzad dördüncü bölümün adıdır. Doğum sırasında meydana gelen hastalıklar ve yeni doğan bebeklerin karşılaşılabileceği hastalıklardan müteşekkildir. Boğulma, göbek hastalığı, sclerema, remd-i nevzad ve memelerin şişmesi gibi hastalıklar hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci bölüm Emrâz-ı Hummayat yani ateşli hastalıkların çalışıldığı bölümdür. Kızamık, kızamıkçık, kızıl hastalığı, humma-i tifo, tifüs, çiçek, sığır çiçek hastalığı ve suçiçeği bu bölümün hastalıklarındandır.

2.2. SÂRİ ÇOCUK HASTALIKLARI (1888)

2.2.1. Genel Özellikleri

... Sâri Çocuk Hastalıkları, hicri 1305 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de emrâz-ı etfâl muallimliği yapan Binbaşı Salih tarafından kaleme alınmıştır. Basım yeri, İstanbul’daki Ceride-i Askeriyye Matbaası’dır (Binbaşı Salih, 1888: 1) Mukaddime başlıklı önsözü yaklaşık 11 sayfadır. Mukaddimedede, hangi hastalıklardan bahsedileceği, hastalıkların nasıl kategorize edildiği ve bulaşıcılığını azaltmada alınacak tedbirlerin neler olduğu hakkında genel bir giriş yapılmıştır. Kitabın dili oldukça sadedir. Basılış itibariyle eski olmasına rağmen dilinin sadeliği ve anlaşılabilirliği oldukça dikkat çekicidir. Eser, kırmızı cilt ile ciltlenmiş ve saman kâğıda basılmıştır. Sayfa sayısı 48’dir. İçindekiler bölümüne yer verilmemiş ve kitap bölümlere de ayrılmamıştır. Görsel herhangi bir unsur da içermemektedir.

2.2.2. Muhtevası

Adından da anlaşılacağı üzere çocuklar arasında sıklıkla görülen bulaşıcı hastalıklardan bahsedilmiştir. Sırasıyla çiçek hastalığı, suçiçeği, kızamık, kızıl, kabakulak, ağız yarası, kuşpalazı, dizanteri, karahumma hastalığı, boğmaca öksürüğü, göz ağrıları, uyuz, gül hastalığı, sara hastalığı ve sinir humması hastalıkları genel olarak açıklanmış ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir.

2.3. EMRÂZ-I ETFÂL (1889)

2.3.1. Genel Özellikleri

Emrâz-ı Etfâl, hicri 1306 yılında İstanbul’da Matbaa-ı Askeriye’de basılmıştır. Kitabın aslı Fransızcadır. Yazarları P. Despine ve J. Picot’tur. Mütercimi Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye doktorlarından Nazif Bin Hakkı’dır. Yazar, yaklaşık iki sayfalık “Mukaddime” başlıklı bir önsöz kaleme almıştır. Bu önsözde kitabın yazılma ve basılma amacı kısaca belirtilmiştir (Nazif Bin Hakkı, 1889: 2-4). Kitabın dili genel olarak ağırdır. Ciltsizdir ve sayfa sayısı 730’dur. Bölümlere ayrılmıştır. Görsel malzemeye yer verilmemiştir.

2.3.2. Muhtevası

Kitap, sekiz bölümden oluşmuştur. Bölümlerin öncesinde Mukaddimetü’l-Kitab, Mütâaşat-ı Fiziyojiyye, Muayene-i Etfâl, Fenn-i Tedavi başlıkları ile genel bir giriş yapılmıştır. Sekiz bölümden oluşan kitabın içerdiği konular sırasıyla şöyledir:

Birinci bölümün adı Emrâz-ı Umumiyye'dir. Başlığı bugünkü Türkçe'ye çevirir isek Genel Hastalıklar anlamına gelmektedir. Kızıl hastalığı, kızamık, çiçek, suççiçeği, humma-i şebe-i tifo, difterya, boğmaca öksürüğü, kabakulak, frengi, saraca, kusaha gibi hastalıkları içermektedir. Ancak bu hastalıkların genel olarak bulaşıcı hastalıklar olduğu da dikkat çekmektedir.

İkinci bölüm Emrâz-ı Cümle-i Asabiyye'dir. Bu bölümün başlıca hastalıkları şunlardır: İltihab-ı sehaya-ı hadd-i basit, iltihab-ı seyeha-i derani (tüberküloz), harac-i dimağ, dahamet ve tasallub-ı dimağ, nezf-i sehai, nezf-i dimağ, evram-ı dimağıyye, felc-i dimağ-ı tıfıl, felc-i şevk-i tıfıl, felc-i dahame-i kazib, havale, sara, gece korkuları, teşennüc-i mizmar (boğaz spazmı).

İltihab-ı hadd-i fem basit, sulak, kangiren-i fem, tefellüs-i beşrevi-i lisan, hunnak, hadamet-i lozatan, kanlı ishal, inkıbas, emrâz-ı kebed (akciğer hastalıkları), basit iltihab, iltihab-ı sufak-ı deruni gibi pek çok hastalığın işlendiği üçüncü bölüm adlandırılmamıştır. Bu bakımdan ikinci bölümün bir devamı niteliğindedir.

Dördüncü bölüm, Emrâz-ı Kalbiyye'dir. Adından da anlaşılacağı üzere bu bölümün odaklandığı hastalıklar, kalp hastalıklarıdır. Bölüm önemli hastalık adları şöyledir: Zurka, ilel-i uzviye-i kalbiyye ve iltihab-ı şagaf-ı harici ve iltihab-ı şagaf-ı dâhili-i kalbtir.

Beşince bölümün adı Emrâz-ı Cihaz-ı Teneffüs'tür, günümüz Türkçesine çevirir isek solunum sistemi hastalıkları diyebiliriz. Zükâm (nezle), burun kanaması, iltihab-ı basit-i hancere (basit boğaz iltihabı), iltihab-ı hancere-i sarsarı, iltihab-ı kasabat (bronşit), tederrun-ı akd-i kasabiyye gibi hastalıklar ele alınan hastalıklardan bazılarıdır.

Altıncı bölüm, Emrâz-ı Aza-ı Tenasüliyye-i Bevliyye adı ile sayfalarda yerini almıştır. Bugünkü üroloji hastalıklarına denk gelmektedir. Başlıca ele alanın hastalıkları; emrâz-ı kiliteyn, silsile'b-bevl-i leyli, iltihab-ı ferc ve mihbil, kangren-i ferctir. Emrâz-ı Cildiyye (Cilt Hastalıkları) kitabın yedinci bölümünde yer almaktadır. Kısa bir bölümdür ve içerdiği hastalık sayısı azdır. Hastalık adlarından bazıları şöyledir: Ahmarariyye, kuba-i esfer, gece yanığı, gül.

Son bölüm ise Emrâz-ı Nevzad yani Çocuk Hastalığı başlığı ile dikkat çekmektedir. Bu bölümdeki çocuk hastalıkları yeni doğan bebeklerde görülen hastalıklardır. Hastalık sayısı bu bölümde de çok fazla değildir. Yerekan (sarılık), iltihab-ı sufak ceninde ve nezzadda, yılancık ve kuzaz (tetanos) zikredilen önemli hastalıklardır.

2.4. HAMİL VE VAZ'-I HAMİL (1889)

2.4.1 Genel Özellikleri

Hamil ve Vaz'-ı Hamil isimli kitabın tercümesi Uşakizâde Halid Ziya tarafından yapılmıştır. İstanbul Mihran Matbaasında hicri 1306 yılında basılmıştır. Mukaddime başlığı ile Halid Ziya'nın kaleme aldığı önsöz bulunmaktadır. Önsözün sayfa sayısı 4'tür.

Önsözde; hıfz-ı sıhhatin insan sağlığı için çok önemli olduğundan bahsedilerek genel bir giriş yapılmıştır. Bir çocuğun hıfz-ı sıhhatinin korunmasının doğduktan sonra değil anne karnında, anneliğin de doğumdan sonra değil gebe kalınan an ile başladığının altı çizilmiştir. Dolayısıyla kendini korumayı beceremeyen ceninin, annesi tarafından hıfz-ı sıhhatinin sağlanması gerektiği önemle vurgulanmıştır. Yine önsözde çocuğun devletçe, milletçe neden önemli olduğuna değinilmiştir. Devletlerin devamlılığının çocuğa bağlı olduğu, dolayısıyla çocuğu yaşatmanın, devleti yaşatmak anlamına geldiğinden bahsedilmiştir. Son olarak Halid Ziya sözlerini şu cümlelerle bitirmiştir: *"...İşte bu histir ki mesleğim olmayan tebabete mütehallik bir eser neşrine beni sevk ediyor. Dua edelim ki bu hizmetim birçok valideleri çocuklarını beşiğe gidecek yerde mezara gittiğini görmekten hulâsa yardım etsin."* (Uşakizâde Halid Ziya, 1889: 6) Bu cümleler de bize Halid Ziya'nın bir tabip olmamasına rağmen neden bu kitabı tercüme ettiğini gayet net bir şekilde göstermektedir.

Seksen altı sayfadan oluşan kitap, siyah ciltlidir. Kitabın bir fihristi ya da içindekiler bölümü yoktur. Mukaddimedede de konu başlıklarından bahsedilmemiştir. Görsel malzemesi yoktur. Hiçbir resim, şema ya da tabloya yer verilmemiştir.

2.4.2. Muhtevası

Kitap adından da anlaşılacağı üzere gebelik dönemi ve doğum konuları üzerinde temellenmiştir. Ay ay bebeğin gelişimi ve bu süreçte annenin neler yapması gerektiği anlatılmıştır. Biraz daha ayrıntıya girilirse annenin beslenmesi, oturduğu ev, giydiği elbise, babalara öğütler, hamilelerin günlük hareketleri, aş erme, hayal kurmanın çocuğa etkisi, çocuk düşürme ve bunu engellemek için alınacak tedbirlere yer verilmiştir.

2.5. VALİDELERE REHBER YAHUD HIFZ-I SİHHAT-İ ETFÂL (1892)

2.5.1. Genel Özellikleri

Doktor İlyas Matar tarafından kaleme alınan Validelere Rehber Yahud Sıhhat-i Etfâl namı kitap, Asır Kitaphanesi'nin sahipliğinde, İstanbul'da hicri 1310 yılında basılmıştır (Matar 1892: 2). Matar, tabip kolağalarından biridir. Mukaddimededen evvel kaleme aldığı bir sayfalık yazıda Sultan II.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Abdülhamid'in vatanına hizmet etmesinden etkilenererek hizmet zincirinin bir halkası olmak maksadıyla kitabı tercüme ettiğini belirtmiştir. Matar, bu alanda meslektaşlarının da çeviriler yaptığından ancak onların çevirilerinin yeterince anlaşılır olmadığından bahsetmiş, mümkün merteye herkesin anlayabileceği bir Türkçe ile bu kitabı çevirdiğini beyan etmiştir. Ayrıca bizce bu yazı, tabiiler arasında kitap çıkarma hususunda bir yarış olduğuna işaret etmektedir. Diğer önemli bir nokta ise sade Türkçe vurgusunun yapılmasıdır (İlyas Matar, 1892: 2).

Kitabın Mukaddime başlığı ile sunulan bir önsözü vardır ve oldukça uzundur. Sayfa sayısı 11'dir. Bu önsözde direkt kitaba giriş yapılmış, hamile bir kadının karşılaşabileceği sorunlardan bahsedilmiştir. Kitabın dili yazarın dediği gibi çok sadedir.

Gülkurusu cilde sahip olan kitap, 104 sayfadır. Bazı sayfalarda arka sayfa yazılarının belli olmasından mütevellit yazılar birbirine girmiştir. Bu durum kâğıt kalitesinin düşük olduğuna işaret etmektedir ve okumayı zorlaştıran bir faktördür. Kitabın bir içindekiler bölümü ya da fihristi yoktur. Mukaddime bölümünde de kitabın içeriği hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir. Kitapta görsel malzeme mevcut değildir. Fakat 5 adet tablo sayfalarda yerini almıştır.

2.5.2. Muhtevası

Kitap, Arapça kapı anlamına gelen baplara yani bölümlere ayrılmıştır. Baplar da alt başlık diyebileceğimiz mübahislere ayrılmıştır. Bap sayısı 4'tür. İlk bölümün açıklayıcısı; "Yeni doğan çocuğa edilecek ilk emrad beyanındadır." (İlyas Matar, 1892: 25). cümlesidir. Bu bölümde usul-i taharet, usul-i libas ve beşik konu edilmiştir. İkinci bölüm diğer bölümlere nispeten oldukça kısadır. Bir çocuğun ideal vücut ısısı, ateş ölçmek için kullanılacak derece, ısının yüksekliği durumunda vukua gelebilecek hastalıklar, ateş düşürme metotları ve sair konulardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölüm İrza' yani emzirmek açıklaması ile verilmiştir. Anne sütü, bebeğin ihtiyaç duyduğu günlük süt miktarı, sütün verilme zamanları, anne sütünü arttırmak için yapılması gerekenler, sütün kesilmesi, meme başı, çocuğun kilosu, emziren kadının yeniden hamile kalması, içilen ilaçların ve yenilen yemeklerin anne sütüne etkisi, anne sütünün olmadığı durumda bebeğin beslenmesi, sütninelik, diğer sütler, çocuğun süttten kesilmesi meseleleri ele alınmıştır. Son olarak, etfâlin umur-ı sıhhiyyesine dair ba'zı mütala'at-ı ûmumiyye açıklamasıyla başlayan dördüncü bölüm; tuvalet eğitimi, banyo alışkanlığı, banyo yaptırma sıklığı, çocuğun sokağa çıkması, uyku düzeni, etfâlin idmanı gibi mevzuları konu edinmiştir.

2.6. KANUN VE FENN-İ VİLÂDE (1893)

2.6.1. Genel Özellikler

Eser, Aşıkzâde Halid Ziya tarafından yazılmıştır. Hicri 1311 yılında İstanbul Nişan Berberiyân Matbaası'nda basılmıştır. Yayınevi, Kitapçı Arakel'dir. Yazar, iki sayfalık Mukaddime başlıklı bir önsöz kaleme almıştır. Halid Ziya önsözde, bir tabip olmadığını ancak tıbbın dışında olmasının, tıp alanından olmayanların faydalanabileceği bir eser yazmasına engel olmadığını belirtmiştir. Yazdığı eseri, Fransız doktorların kitaplarından faydalanarak oluşturduğunu söylemiş ve yazma amacının ise ebeveyn olmak isteyenlere küçük bir hizmette bulunmak olduğundan bahsetmiştir. Yazar, doktor olmaması hasebiyle gelecek eleştirilerin önünü kesmeye çalışmış ve mütevazı bir üslup kullanarak tenkit oklarını üzerine çekmemek için adeta mücadele vermiştir (1893: 2-6). Kitabın dili oldukça ağırdır. Yüz altı sayfadan müteşekkil ciltli bir kitaptır. Ayrıca, içindekiler ya da fihristi yoktur. Kitapta görsel malzeme de kendine yer bulamamıştır.

2.6.2. Muhtevası

Kitap oldukça genel bir giriş ile başlayarak evvela insanoğlunun üreme/çoğalma güdülerinin altında yatan nedenlere değinmiştir. Karı-koca arasında cinsel münasebetin nasıl olması gerektiği belirtilmiş ve sınırları çizilmiştir. Bir kadın için ideal anne olma yaşı, gebeliğin anlaşılması, gebelik süresince annenin karşılaşılabileceği problemler, annenin beslenmesi, giyimi, uykusu gibi meselelere yer ayrılmıştır. Fakat bu kitabın adı ne kadar Kanun ve Fenn-i Vilade olsa da kitap ağırlıklı olarak karı-koca ilişkisi ve hamilelik dönemine odaklanmıştır. Doğum kısmı hızlıca geçilmiş, doğumdan sonra bebeğe nasıl bakılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Elbette bu durum kitabı konu dışı yapmaz ancak ismi ile bir örtüşme durumu hâsıl olmuştur. Bu anlamda yazar, zannediyoruz ki, bir tabip olmamasından mütevellit uzmanlık isteyen doğuma dair daha az kelam etmeyi tercih etmiş, iddialı cümleler kullanmaktan çekinmiştir.

2.7.ÇOCUKLARA HIFZ-I SIHHAT DERSLERİ (1894)

2.7.1. Genel Özellikleri

Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, hicri 1311 yılında Maârif Nezareti'nin izni ile İstanbul Nişan Berberiyân Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın orijinali Fransızca'dır. Yazarı, Fransız Doktor Pako'dur. Mütercimi zamanın ünlü devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'dır. Kitapçı Arakel, eserin hem sahibi hem de neşri hususunda söz sahibi olan mercidir. (Küre, 2020: 1)

Kitabın dili oldukça ağırdır. Her ne kadar kitabın giriş sayfasında “*Ümum rüştiyeler ile merkez ibtidaîlerde tedrise elverişli olmak hıfz-ı sıhhatin çocuklarca bilinmesi ziyadesiyle lazım olan usul-i mübadisini sade ibareler ve kolay misaller ile havi bulunmak üzere muhtezıran tertip edilmiş bir risaledir.*” (Ahmet Cevdet, 1894: 2) cümlesi yer alsada sadelik ve anlaşılabilirlik bakımından eser çok

başarılı değildir. Kitabın hitap ettiği kitle çocuklar olsa da kitabın ilk sayfasındaki “*Mamañih çocuğu bulunan her hane halkı için dahi elzem bir eserdir.*” (Ahmet Cevdet, 1894: 3) cümlesi öğrencilere, çocuklara ilaveten ebeveynlere de hitap ettiğini göstermektedir.

Kitabın İfade-i Meram başlığı altında, bu kitabın Fransa’da ilkokul seviyesindeki öğrencilere okutulduğu bilgisi paylaşılmış ancak Osmanlı Devleti’nde henüz eğitim o kadar ilerlemediğinden bu düzeyde bir kitabın rüştiyelerde yani ikinci derece okullarda okutulmasının daha iyi olacağından bahsedilmiştir (Ahmet Cevdet, 1894: 3). Eser, ciltli bir kitaptır ve 120 sayfadan müteşekkildir. İçindekiler bölümü ve görsel malzemesi yoktur.

2.7.2. Muhtevası

Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri toplamda 11 bölümden oluşmaktadır. Her bölüm bir ders niteliğinde planlanmıştır. Sınıfta ders işleyen bir hoca ve onu dinleyen öğrenciler varmış gibi bir sınıf atmosferi yaratılmıştır. Birinci bölüm kitabın en önemli bölümüdür. Çünkü bu bölümde sağlığın tanımı yapılmıştır. Hastalıkların nedenleri olduğundan bahsedilmiştir. Hastalık ve sağlık kavramlarının bilimsel temellere dayandığı fikri öğrencilere aşılanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm ve üçüncü bölümde “İnsan Nasıl Teneffüs Etmeli?” konusu işlenmiştir. Tek haftada bitirilemeyecek kadar uzun bir mesele olduğu için iki ders bu konuya ayrılmıştır. Bu bölümde teneffüsün tanımı, teneffüste etkin olan organlar, vücudun teneffüse niçin ihtiyaç duyduğu, oksijen karbondioksit gibi terimlerin anlamları, vücudun günlük ihtiyaç duyduğu oksijen oranı, oturuşan odanın hava sirkülasyonu gibi meseleler detaylıca açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde “Ne İçin Yemek Yeniyor?” meselesi ele alınmıştır. İnsanın yemeğe neden ihtiyaç duyduğu sorusunun cevabı verilmiş, insan bedeninin hangi tür gıdalara ihtiyaç duyduğu, gün içinde ne kadar besin alması gerektiği, beslenememe durumunda vuku’ bulabilecek durumlar belirtilmiştir.

Beşinci bölümün konu bakımından dördüncü bölüm ile bir devamlılık sağladığı söylenebilir. Bu bölümde gıda türleri, enerji veren yiyecekler, süt, yumurta, yağ, et, sebze gibi türler hakkında malumat, tek tip beslenme karşıtlığı, genel olarak bu besin türlerinin gün içinde nelerle beraber tüketileceği gibi konulara yer verilmiştir.

Altıncı bölüm de bir önceki haftanın devamı niteliğinde ele alınmıştır. Bu bölümde insanlar tarafından tüketilen gıdalar hakkında daha detaylı bilgi verilmiştir. Örneğin bir hafta önce genel olarak süttten bahsedilmişken bu haftada süt ve süt ürünlerine (tereyağı, kaymak, peynir gibi)

değnilmiştir. Ayrıca yediğimiz şeyleri nasıl pişirmemiz gerektiği, birbirinin muadili olabilecek yiyecekler, meyveler, tuz tüketimi gibi meseleler de açıklanmıştır.

“İçilecek Şeyler” başlığı yedinci bölüm için kullanılmıştır. Bu bölümde, insan vücudu için suyun hatta temiz suyun öneminden bahsedilmiştir. Kişinin ihtiyaç duyduğu günlük su oranı, içilecek suyun sıcaklığı soğukluğu, su arıtması, tütün ve alkol özelinde içilmemesi gereken şeyler üzerinde durulmuştur. Akabindeki bölümün adı “Hane”dir. Sağlık açısından iyi bir evin nasıl olması gerektiği, evin kurulması gereken yerin özellikleri, genişliği, pencereleri, badanası, kanalizasyon sistemi, ev temizliğinde kullanılacak kimyasallar ele alınmıştır.

Dokuzuncu bölümde insan derisi üzerinedir. İnsanın derisini neden temiz tutması gerektiği, derinin insan vücudu için önemi, el yıkama alışkanlığı, sabah uyandıktan sonra el ve yüz yıkama zorunluluğu, banyo yapma sıklığı, sabun kullanımı, suyun beden temizliğinde ne kadar ehemmiyetli olduğu, kılık kıyafet temizliği gibi temel şeylere yer verilmiştir.

Kitabın onuncu bölümü, bir kaza anında yapılması gerekenlerden müteşekkildir. Aslında bu bölüm, biraz ilk yardım dersi gibi tasarlanmıştır da denilebilir. Şöyle ki yaralanma durumunda yapılması gerekenler, kırık uzuvların ilk yardımı, boğulma tehlikesi atlatan kişiye yapılacak ilk müdahale, suni teneffüs, köpek ısırması, akrep, yılan, sinek sokmalarında yapılacaklar açıklanmıştır. Son olarak on birinci bölüm, zehirlenme mevzusuna odaklanmıştır. Zehirlenme türleri, zehirlenme anında yapılacaklar ve genel olarak derslerin özetlendiği bir bölümdür.

2.8. KÜÇÜK HIFZ-I SIHHAT (1895)

2.8.1. Genel Özellikler

İstanbul Karabet Matbaasında basılan Küçük Hıfz-ı Sıhhat kitabının müellifi Ahmed Rasim'dir. Kitabın sahibi Kitapçı Karabet'tir. Basım yılı hicri 1312'dir. Üzerinde çalıştığımız nüsha kitabın ikinci baskısıdır (Ahmed Rasim, 1895: 1). Kitabın ilk baskısı 1892 yılına aittir. Üzerinde çalıştığımız ikinci baskıdan başka 1900 yılında yeni bir baskı daha yapılmıştır. Toplamda üç baskı yapması, kitabın başarılı ve okuyucu tarafından talep edilen bir eser olduğu fikrini akıllara getirir. Kitabın önsözü yoktur. Bölüm sayısı 34'tür.

Kitabın ders niteliğinde hazırlandığı dikkate alındığında hitap ettiği kitlenin çocuklar olmasından mütevellit dili sadedir. Sanki bir hoca sınıfa girip çocuklara ders anlatmakta, zaman zaman onlara sorular yöneltmekte ve hatta çocuklara ders sonunda ev ödevi dahi vermektedir. Canlı bir sınıf ortamı oluşturulmuştur.

Ciltsizdir ve karton kapaklıdır. Sayfa sayısı 94'tür. Bir içindekiler ya da fihriste sahip değildir. Dersler numaralandırılırken dizgi hataları oluşmuş, kitap kronolojik sırasını kaybetmiştir. Bu hata birden fazla tekrar etmiştir. Kitabın sayfa düzeni kaotiktir. (Ahmed Rasim, 1895: 25).

2.8.2. Muhtevası

Kitapta evvelden 34 dersin konu edildiği bahsedilmiştir. Düzelttiğimiz sırasıyla dersler şunlardır: 1. Ders: Hıfz-ı Sihat Nedir?, 2. Ders: Fena Hastalık, 3. Ders: Asra, 4. Ders: Hastalıktan İctinab, 5. Ders: Nasıl Nefes Almalı?, 6. Ders: Ne İçin Teneffüs Ediyoruz?, 7. Ders: Bir İnsanın Nefesi Diğer İnsanın Nefesi İçin Tehlikelidir, 8. Ders: Boğulmak, 9. Ders: Nasıl Teneffüs Etmeli?, 10. Ders: Tecdid-i Hava, 11. Ders: Odada Hasta Bulunursa Ne Yapmalıyız? 12. Ders: Ne İçin Yemek Yeniyor?, 13. Ders: Tagaddide-i Muhterika ve Mugaddiyye, 14. Ders: Nasıl Yemeliyiz?, 15. Ders: Ne Yemeli?, 16. Ders: İklim'e Göre Yemek Yemeli, 17. Ders: Yediğimiz Şeyler, 18. Ders: Akdiyye-i Nebatiyye, 19. Ders: Yemeklere Katıştırılan Maddeler, 20. Ders: İçilecek Şeyler, 21. Ders Meşrubat-ı Keiliyye(?), 22. Ders: Şarap, Bira, Rakı Vesair , 23. Ders: Tütün, 24. Ders: Hane, 25. Ders: Hanelere Karib Olan Mevad, 26. Ders: Evin Dâhili, 27. Ders: Cilde Dikkat Etmeli, 28. Ders: Ter, 29. Ders: Taharet-i Beden, 30. Ders: Kaza Vukuunda Ne Yapmalıdır?, 31. Ders: Denize Düşenlere Yapılacak Tedabir, 32. Ders: Isırma, 33. Ders: Mantar, 34. Ders: Hava ve İstirahat.

2.9. VALİDELERE İHTAR YAHUD KUŞPALAZI (1900)

2.9.1. Genel Özellikler

Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin tarafından yazılmış olan kitap, Âlim Matbaasında Rumi Mayıs 1316 yılında basılmıştır. Kitabın sahibi Ahmet İhsan ve Şürekâsıdır. Önsözü 6 sayfadır. “*Şu mevsimde şehrimizde kuşpalazı illet-i müdhişiyyesi haylice hükmüferma olduğundan ba'zı ma'lumat-ı müfide ve fenniyye-i şamil bir risale yazarak izhar-ı ebeveyne arz etmeyi düşündüm.*” (Hekimbaşızâde Doktor Muhyiddin, 1900: 3) Mukaddimenin ilk cümlesi olan bu cümle, kitabın yazılış amacını belirtmektedir. Anlaşılacağı üzere İstanbul'da şiddetli bir şekilde hüküm süren kuşpalazı hastalığında ebeveynlere yol göstermek ve işe yarar bilgiler sunmak amacıyla kitap kaleme alınmıştır.

Bordo ciltlidir ve 61 sayfadır. Kapak sayfası dışında tüm kitapta tercih edilen yazı stili matbudur. Harf puntosu orta büyüklüktedir. İki bölümden oluşmaktadır. Dipnot bilgisine ulaşılmıştır. Görsel malzemeye yer verilmemiştir.

2.9.2. Muhtevası

İki bölümden oluşan kitabın bölüm adları şöyledir: Difteri (Kuşpalazı) ve Basil Difteri'dir. Birinci bölüm oldukça uzundur. İkinci bölüme ise sadece 5 sayfa ayrılmıştır Birinci bölümde hastalığın kısa tarihi, hastalığın vücuda girdikten sonra seyri ve tedavisinden bahsedilmiştir. Basil Difteri isimli ikinci bölüm ise bakteriyoloji mütalaasıdır. Difteri basilinin teşhisinin bakteriyologlar tarafından nasıl gerçekleştirildiğini konu edinmiştir. Yazar, ayrıca bu kısa bölümü Hâmidiye Etfâl Hastanesi Bakteriyoloji Doktoru Fuat Bey'in kontrolünden geçirmiş ve öyle kitaba dâhil etmiştir.

2.10. FENN-İ VİLÂDE (1908)

2.10.1. Genel Özellikler

Fenn-i Vilade, Doktor Refik Münir'in Almanca'dan tercümesi ile Osmanlı yazın dünyasına kazandırılmıştır. İstanbul'da bulunan Matbaa-i Kütüphane-i Cihan'da basılmıştır. Basım yılı, hicri 1325'tir (Refik Münir, 1908). Yazar, yaklaşık bir sayfalık bir mukaddime bölümü kaleme almıştır. Okunma sırasında kitabın dilinin oldukça ağır olduğu gözlemlenmiştir. Zannediyoruz ki kitap, umuma hitap eden bir kitap değildir, daha ziyade Mekteb-i Tıbbiye'de ders kitabı olarak okutulmak üzere tercüme edilmiştir.

Eserin siyah bir cildi vardır ve bu cilt üzerinde Latin alfabesiyle kitabın adı yer almaktadır. Büyük ihtimalle kitap harf devriminden sonra ciltlenmiştir. Kitabın sayfa sayısı 295'tir. Eserin sonunda tek sayfalık Münderecat başlıklı bir içindekiler bölümü vardır. Sayfa sayısına göre içindekiler bölümünün oldukça kısa ve öz tutulduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifade ile içindekiler bölümü kitabın içeriğini verme hususunda yetersiz kalmıştır. Ayrıca kitap sonunda bir fiyat bilgisi de dikkatlerden kaçmamıştır. Buna göre kitaba sahip olmak isteyenler, 50 kuruş ödemek zorundadırlar.

Bu kitabın görselleri incelendiğinde kesinlikle hitap ettiği kitlenin umum olmadığı aşikârdır. Zira gördüğümüz resimler doğumun en ince ayrıntısına kadar bilgi verecek düzeydedir. Kitaptaki görsel sayısı yaklaşık 30'dur. Resimler renksizdir. Tüm resimler bir şeyler öğretme gayesindedir. Her görselin neredeyse yarım sayfalık bir açıklama metni vardır. Resimler kitabın sonlarına doğru sıklaşmaktadır ve cerrahi operasyonların adımlarını göstermektedir.

2.10.2. Muhtevası

Fenn-i Vilade okuduğumuz kitaplar içerisinde içerik olarak en zor okunanıdır. Tıbbi terminoloji kitap içerisinde ağırlığını net bir şekilde göstermektedir. On tane bölüm başlığı vardır. Bunlar sırasıyla Malumat-ı Teşrihiyye-i İbtidaiyye, Fizyoloji-i Hamil, Fizyoloji-i Veladi, Vazi'yyat-ı Muhtelifede Tevlid ve Müdahalat, Hamil-i Kesirül Esmar, Fizyoloji-i Nefasi, Emrâz-ı Hamiliyye, Emrâz-ı Veladiyye, Emrâz-ı Nefasiyye, Ameliyat-ı Veladiyye'dir.

Kitapta; hamileliğin teşhisi, anne adayının hıfz-ı sıhhati, gebelik süresi, ceninin anne karnında büyüme aşamaları, çoklu gebelik, düşük, hamile kadının gebelik sürecinde vücudunda meydana gelen değişiklikler, gebelikte görülen hastalıklar, doğum anı, kesi atmak, doğum sonrası dikiş, lohusalık döneminde annenin vücudunda görülen değişiklikler (sık tuvalete çıkma, teneffüsün sıklaşması, rahim sarkması), lohusa kadının beslenmesi, doğum sonrası bebekte görülen değişiklikler ve hastalıklar, emzirme, emzirme sıklığı, doğum sonrası ilk cinsel münasebet, kürtaj gibi konulara yer verilmiştir.

SONUÇ

1876-1908 yılları arasında ana-çocuk sağlığı ve hastalıkları ile alakalı 25 adet kitabın yazın dünyasına kazandırıldığını görmüş olduk. Ancak ilave etmek gerekir ki bu dönemde yazılan ya da basılan ana-çocuk sağlığı kitapları sayısı 25 demek mümkün değildir. Bu sayı bizim ulaşabildiğimiz kitap sayısıdır. Kitaplar, gebelik ve doğum, çocuk hastalıkları ve genel sağlık bilgisi kitapları olarak kategorize edilebilir. Kitapların yazım sürecinde Fransızca başta olmak üzere İngilizce ve Almanca yabancı kaynaklardan faydalanılmış ya da bu dillerden çeviriler yapılmıştır. Çevirilerin birebir yapıldığını söylemek güçtür. Zira kitapların okunma sürecinde bilhassa mesleği hekim olan mütercimlerin aynı durumun Osmanlı'da nasıl tezahür ettiğini açıklayan anılarına ve kişisel görüşlerine yer verdikleri görülmüştür. Osmanlı'da çocuk sağlığını tanımaya, anlamaya çalıştığımız düşünüldünce bu bir avantajdır. Öte yandan bugün edebiyatçı kişilikleriyle bilinen Ahmed Rasim ve Aşıkzâde Halid Ziya (Halit Ziya Uşaklıgil) gibi tıp camiasının dışında olan yazarların eserleri de vardır. Yazarlar arasında Besim Ömer Paşa öne çıkmaktadır. Bahsettiğimiz çoğu eser ona aittir.

Kitaplar içerik olarak birbirine benzemektedir. Özellikle bir yazarın birden fazla kitabı var ise kitaplar arasında cümlelere kadar benzerlikler ve ortak kullanılan resimler dikkat çekmektedir. Tahmin edileceği üzere en üretken yazarımız Besim Ömer'de bu çokça hissedilmektedir. Aynı kitabın farklı yazarlarca tercüme edildiği de olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri ile Ahmet Rasim'in tercüme ettiği Küçük Hıfz-ı Sıhhat aslında aynı kitabın tercümesidir. Ahmet Cevdet Paşa kitapta işlenen ders sayısını düşürmüş ve kitabı nispeten azaltmıştır. Baskı sayısı kitapların başarısını gösteren bir donedir. Bu yönüyle Ahmed Rasim'in Küçük Hıfz-ı Sıhhat kitabının 3 baskı yapması onu yalnızca Ahmet Cevdet Paşa'nın Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Derslerinden değil ele aldığımız diğer kitaplardan da ayırmıştır. Aynı isimde olan kitapların da piyasaya sürüldüğü görülmüştür. Örneğin Emrâz-ı Etfâl adında Doktor Hüseyin İhsan'ın, Besim Ömer Paşa'nın hem de Nazif Bin Hakki'nin eseri vardır. Bu kitaplar aynı adı taşısa da orijinaleri farklıdır.

Eserlerin hitap ettiği kitle zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Bazı kitaplar çocuklara ve öğrencilere, bazıları yetişkinlere özellikle ebeveynlere, bazıları da tıp camiasına hitap etmektedir. Hitap edilen kitlelere göre yazılan eserin sadeliği de değişmiştir. Sadelik, basılmadan evvel Servet-i Fünun'da yayınlanan Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği, Veraset, Beynel Etfâl Sirayet-i Emrâz, Çocuk gibi kitaplarda daha net bir şekilde gözlemlenmiştir. Genel okuyucu kitlesine hitap eden dergilerin bastıkları eserlerin sade bir dille yazılmasına dikkat ettiği söylenebilir. Aksi takdirde okuyucu tarafından anlaşılmayan bir yazı dizisi, dergi tirajına etkisi olumsuz tezahür eder. Ayrıca kitapların yazarı Doktor Besim Ömer'in de mezkûr dergide, bu sayıda kitap yayınlatabilmesi dergi yönetimi ile arasının iyi olduğuna işaret etmektedir.

Yazarların eserleri oluşturma sürecinde içinde buldukları toplumun koşullarına göre hareket ettiklerini söylemek yanlış olmaz. Besim Ömer Paşa, Çiçek Hastalığı ve Suçiçeği eserinin mukaddimesinde Osmanlı sınırları içerisinde şiddetli bir çiçek salgınının zuhur ettiği ve bu salgından en az zararlı nasıl çıkılabileceğini göstermek amacıyla eserini kaleme aldığını belirtmesi buna bir örnektir. Başka bir örnek de Hekimbaşızade Doktor Muhyiddin'in Validelere İhtar Yahud Kuşpalazı adlı eseridir. Doktor Muhyiddin, eseri yazma sebebini İstanbul'da görülen kuşpalazı salgınının önünü almada ebeveynlere yol göstermek olarak belirtmiştir. Olağanüstü durumlarda yazarların kendini sorumlu hissettiği sonucuna ulaşılabılır. Ayrıca İlyas Matar'ın Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfal isimle kitabında öz Türkçe vurgusu yapması da Türkçülük akımının sağlık kitaplarında dahi kendini göstermeye başladığının bir kanıtıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet (1894). *Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri*, İstanbul, Kitapçı Arakel.
- Ahmed Rasim (1895). *Küçük Hıfz-ı Sıhhat*, İstanbul, Kitapçı Karabet.
- Akol K. (2011). Türkiye'de Jinekoloji Öğretimi ve Tarihesi ve Prof. Kazancıgil'in Bu Tarihedeki Yeri, *Sosyoloji Konferansları*, s. 1-6.
- Aşıkzade Halid Ziya (1893). *Kanun ve Fenn-i Vilade*, İstanbul, Kitapçı Arakel.
- Aşıkzade Halid Ziya (1889). *Hamil ve Vaz'-ı Hamil*, İstanbul, Mihran Matbaası.
- BOA, Y..MTV: 37-72, H. 06.06.1306 (7 Şubat 1889).
- Besim Ömer, (1885). *Sıhhatnümâ-i Etfâl Yahud Validelere Nasihat*, İstanbul, A. Maviyan Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Besim Ömer, (1887). *Sıhhatnümâ-i 'Âile Yahud Baba-Ana-Çocuk*, İstanbul, Kitapçı Arakel.
- Besim Ömer, (1888) *Zaif ve Vakitsiz Doğan Çocuklara Edilecek Takayyüdat Kuvöz ve Gavaj*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Besim Ömer, (1892). *Veraset*, İstanbul, Âlim Matbaası.
- Besim Ömer, (1892). *Beynel Etfâl Sirayet-i Emraz*, İstanbul, Âlim Matbaası.
- Besim Ömer, (1892). *Çocuk*, İstanbul, Âlim Matbaası.
- Besim Ömer, (1892). *Emzirme*, İstanbul, Âlim Matbaası.
- Besim Ömer, (1897). *Tabib-i Etfâl Yahud Ebeveyne Yadigâr*, İstanbul, Âlim Matbaası.
- Besim Ömer, (1897). *Çocuklara Aş Yahud Validelere Hediye*, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekâsı.
- Besim Ömer, (1900). *Gebelik ve Gebelikte Tedabir*, İstanbul, Âlim Matbaası.
- Besim Ömer, (1902). *Doğururken ve Doğurduktan Sonra*, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan.
- Besim Ömer, (1903). *Darülaceze İrzahanesi*, İstanbul.
- Besim Ömer, (1905). *Ebe Hanımlara Öğütlerim*, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan.
- Binbaşı Salih, (1888), *Sâri Çocuk Hastalıkları*, İstanbul, Ceride-i Askeriye Matbaası.
- Doktor Hüseyin İhsan, (1888). *Emraz-ı Etfâl*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniyye.
- Gültekin, E. (2020). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Koleraya Karşı İlaç Geliştirme Çabaları, *Bilig*, S. 92, s. 115-134. <https://doi.org/10.12995/bilig.9205>.
- Frik F. (1973). Cumhuriyet Devrinin İlk Hekimleri, *Dirim*, Sayı 8, s. 17-23.
- Hekimbaşızade Doktor Muhyiddin (1900). *Valideler İhtar Yahud Kuşpalazı*, İstanbul, Âlim Matbaası.
- İde, R. (2017). Osmanlı Modernleşmesi Açısından II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İlyas Matar, (1892). *Validelere Rehber Yahud Hıfz-ı Sıhhat-i Etfal*, Asır Kitaphanesi, İstanbul.
- Kavak M. (2016). Besim Ömer'in Hıfz-ı Sıhhat Eserindeki Bulaşıcı (İntanî) Hastalıklar, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Küre, G. (2020). İlk Sağlık Bilgisi Kitaplarından: Çocuklara Hıfz-ı Sıhhat Dersleri, *USVES*, 23-24 Şubat 2020, İstanbul. 04.05.2021 tarihinde https://kongre.akademikiletisim.com/files/usves2019/usves_ozet_kitapcigi.pdf adresinden alınmıştır.
- Nazif Bin Hakkı, (1889). *Emraz-ı Etfâl*, Matbaa-ı Askeriyye, İstanbul.
- Ödemiş S. (2013). Besim Ömer Paşa (1862-1940), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, H. (2011). Besim Ömer Akalın ve Üzüm İle Tedavi Bahsi, *Mersin Üniversitesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, s.44-45.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Öztürk H. ve Demirsoy N. (2019), Besim Ömer Akalın'ın Üzüm İle Tedavi Adlı Eserinin Değerlendirilmesi, *Lokman Hekim Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 37-44.

Refik Münir, (1908). *Fenn-i Vilade*, Matbaa-i Cihan, İstanbul.

Sarı, N. (2016). Osmanlı Sağlık Hayatında Modernleşmenin Somut Göstergesi

Hastaneler, *Yıldız Saray Sohbetleri*, Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 95-100.

Sarı N, Aydın Z.(1992). Dr. Besim Ömer Paşa ve Kadın Hastabakıcı Eğitiminin Nedenleri(I), *SENDROM*, 1992, s. 10-18, s. 10.

Ülman Y. I. (2005). Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Bir Aydın Portresi

(1861-1940) Dr. Besim Ömer Akalın, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Cilt 9, s. 435- 464.

Yıldırım, N. ve Özaltay B. (2012). Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri: İçinde

123-146, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Editör Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul.

Yürük A. (2012). Akalın, Besim Ömer (Paşa), *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*,

Üsküdar Belediyesi, İstanbul, s. 43-44.

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN İÇ GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE ETKİSİNİ TESPİT ETMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA**Dr. Murat SUCU*****Öz**

İç girişimcilik kavramının, işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerinde önemli roller üstlenen uygulamalardan birisi olduğu ifade edilmektedir. İç girişimcilik, çalışanların işletme içerisinde bir girişimci gibi hareket etmesi anlamını taşımaktadır. Tüm risk ve gelirin işletmeye ait olduğu bu faaliyetlerde çalışanlar, işletmelerin kaynaklarını girişim faaliyetleri için kullanabilmektedir. Çalışanların yetenek, beceri ve tecrübelerini rekabet avantajı sağlamak için kullanılmasını savunan bu yaklaşım, 1980'li yıllardan günümüze kadar gelmiştir. Kavram ile ilgili yapılan çalışmalarda iç girişimcilik faaliyetlerinin işletmenin performansı ile yakından ilişkili olduğu ve işletmelere rekabet avantajı sağladığı ifade edilmektedir. Stratejik insan kaynakları yönetimi yaklaşımı da insanları birer rekabetçi yetenek olarak görmektedir. Özellikle kaynak temelli yaklaşımın savunduğu bu görüş, işletmelerin insan kaynağına ait yetenekleri stratejik bakış açısı ile yönetilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda iç girişimcilik faaliyetlerinin stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile desteklenebileceği öngörülmektedir. Bu çalışmanın amacı, stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Araştırmanın veri toplama tekniği anket uygulamasıdır. Çalışma, sivil havacılık sektörüne yönelik mesleki eğitimler veren bireylerin oluşturduğu 117 kişi ile yürütülmüştür. Yapılan regresyon, korelasyon, ANOVA ve t-testi sonuçlarına göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik arasında pozitif bir ilişki olduğu ve stratejik insan kaynakları yönetiminin iç girişimcilik üzerine anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik faaliyetlerinin desteklenebileceği görülmektedir. Bu çalışmanın iç girişimcilik faaliyetlerini başlatmak yada arttırmak amacı güden işletmeler için fayda sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, İç Girişimcilik, Yönetim, Strateji.

JEL Kodu: M10, M54, L26, J54, L10.

A RESEARCH TO DETERMINE THE IMPACT OF STRATEGIC HUMAN RESOURCES MANAGEMENT ON INTERNAL ENTREPRENEURSHIP**Abstract**

It is stated that the concept of intrapreneurship is one of the applications that play an important role in the companies gaining competitive advantage. Intrapreneurship means that employees act like an entrepreneur within the enterprise. Employees in these activities, where all risk and income belong to the enterprise can use the resources of the enterprises for their entrepreneur activities. This approach, which advocates the use of employees' skills, ability and experiences to gain competitive advantage, has come from the 1980's to the present. In the studies on the concept, it is stated that internal entrepreneurship activities are closely related to the performance of the enterprise and provide a competitive advantage to the enterprises. The strategic human resources management approach also sees people as competitive talent. Especially, this view, which is advocated by the resource-based approach, states that the human resources of enterprises should be managed with a strategic perspective. In this context, it is anticipated that internal entrepreneurship activities can be supported by strategic human resources management practices. The purpose of this study is to determine the relationship between strategic human resources management and intrapreneurship. The data collection technique of the research is the survey application. The study was carried out with 117 employees who provide

* Havaş Havaalanları Yer Hizmetleri A.Ş., mur.sucu34@gmail.com., ORCID ID: 0000-0001-8951-3045.

Araştırma Makalesi.

Sayfa sayısı: 992-1019

Makale Geliş Tarihi:11.05.2021

Makale Kabul Tarihi:10.07.2021

Makale Yayın Tarihi:05.08.2021

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

training on civil aviation. According to the results of regression, correlation, ANOVA and t-test; It has been determined that there is a positive relationship between strategic human resources management and intrapreneurship and that strategic human resources management has a significant effect on intrapreneurship. According to the findings, strategic human resources management can support intrapreneurship activities. The study is expected to be beneficial for enterprise that aim to start or increase their intrapreneurship activities.

Keywords: Strategic Human Resources Management, Intrapreneurship, Management, Strategy.

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan yoğun rekabet, iç ve dış çevredeki hızlı değişimler, ürün yaşam ömrünün kısalması ve tüketici satın alma davranışlarındaki değişimler gibi unsurların işletmeleri derinden etkilediği görülmektedir. İşletmeler, bu zorluklar ile baş edebilmek ve yaşam sürelerini uzatmak için yeni ürün ve hizmetler üreterek çevresinde yaşanan değişimlere hızla uyum sağlamak durumunda kalmışlardır. Üretilen hizmet ve ürünler, ürün yaşam ömrünün kısalması ve satın alma davranışlarındaki değişimlerden dolayı derinden etkilenmektedir. Bu bağlamda, yeni ürün ve hizmetler üreterek pazarda lider konuma gelebilmek için çevredeki fırsatların takip edilmesi kaçınılmaz bir durum olmuştur. Bununla birlikte, fırsatları tespit ettikten sonra bu fırsatlardan yararlanmak işletmenin yetenekleri ile ilişkili olduğu görülmektedir. Fırsatları takip etmek ve bu fırsatlardan yararlanmak girişimcilik gerektiren eylemlerdir. Dolayısıyla işletmelerin yaşam sürelerini uzatabilmesi için girişimcilik yeteneklerine sahip olması gerekmektedir. Girişimcilik kısaca, girişimcinin bir değer ya da fayda yaratmak amacı ile bir fırsatı tespit ederek bu fırsattan yararlanmak için gerekli faaliyetlerin başlatılması anlamını taşımaktadır. Yazında genellikle girişimci kişiler; bağımsız ve iç girişimciler şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bağımsız girişimciler, herhangi bir işletme içerisinde bulunmayan kendi namına çalışan kişiler olarak tanımlanmaktadır. İç girişimciler ise, bir işletme içerisinde işletme sahibi adına çalışan bireyler olarak ifade edilmektedir. Bu bilgiler ışığında, işletmeler açısından girişimcilik faaliyetlerinin işletme yönetimi ve işletme çalışanları tarafından yürütülebileceği anlaşılmaktadır. Eğer girişimcilik faaliyetleri işletme içerisinde çalışan bireyler tarafından yürütülüyor ise bu faaliyetlere iç girişimcilik adı verilmektedir. İç girişimcilik, işletme içindeki bireylerin çevredeki fırsatları göreberek bu fırsatlardan yararlanmak üzere serbestçe harekete geçme, risk alma, yenilik ve aktif rekabet davranışları sergileme ve klasik bir girişimci gibi davranma faaliyetleri olarak tanımlanabilir. İşletme yönetimi tarafından iç girişimciliğin desteklenmesi ve cazip hale getirilmesi, iç girişimcilik faaliyetlerindeki başarının anahtarıdır. Eğer işletmelerin prosedür ve kuralları iç girişimcilik faaliyetlerini destekleyecek bir yapıda değil ise bu faaliyetlerin yürütülmesi mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda iç girişimcilik faaliyetlerini yürütmek isteyen işletmeler, çalışanlarının girişimci olmalarını teşvik edecek, işletme kaynaklarını kullanmalarına izin verecek, risk almalarını destekleyecek ve karar süreçlerine katılımlarını sağlayacak düzenlemeler yapması gerekecektir.

Çalışanların iç girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarını destekleyen en önemli uygulamalardan birisi de insan kaynakları yönetimi süreçleridir. Daha önceleri bir maliyet unsuru olarak değerlendirilen insan kaynağı, günümüzde yaşanan yoğun rekabet ortamında artık stratejik bir değer kazanmıştır. İnsan kaynağının stratejik değer katan bir unsur olarak değerlendirilmesi ile birlikte klasik personel yönetimi kavramı, stratejik insan kaynakları yönetimi olarak değişmiştir. Yazında, stratejik insan kaynaklarının iki farklı şekilde ele alındığı görülmektedir. Birincisi, insan kaynakları uygulamalarının insan kaynağı ile rekabet avantajı elde etmeyi sağlayacak çıktıları sağlaması yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda, insan kaynağının rekabetçi yeteneklerinden yararlanmak hedeflenmektedir. Diğer yaklaşım ise, stratejik insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin işletmenin sahip olduğu stratejileri ile uyumlu hale getirilmesidir. Bu yaklaşıma göre de çalışanlar, strateji belirleme süreçlerine dahil olmalıdırlar. Bu bilgiler ışığında, işletmelerin çalışanlarını birer maliyet unsuru değil birer rekabetçi yetenek olarak görmesi gerekmektedir. Kararların ve stratejilerin sadece işletme yöneticileri tarafından belirlenmesi işletmenin başarıya ulaşması için yeterli olmayacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, rekabet avantajı elde etmek için iç girişimcilik faaliyetlerinin insan kaynakları yönetimi ile de desteklenmesi ve bu faaliyetlerin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan kolaylıkların sağlanması gerektiği düşünülmektedir.

Çalışmada, stratejik insan kaynakları yönetiminin iç girişimcilik üzerindeki etkisi ve birbirleri arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde stratejik insan kaynakları yönetimi, ikinci bölümde ise iç girişimcilik kavramına ait geniş bir literatür taraması yapılmış ve kavramsal çerçeve ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırmaya ait bulgular gösterilmiş ve son bölümde bu bulguların sonucuna bağlı olarak değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

1. Stratejik İnsan Kaynakları Yönetim Kavramı ve Gelişim Süreci

Günümüzde küreselleşme, teknolojik gelişmeler, serbest pazar yapısı, müşteri taleplerindeki değişimler ve yoğun rekabet işletmelerin yaşam sürelerini etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bu zorlu süreçler, işletmelerin sahip olduğu kaynak ve yeteneklerin önemini daha da arttırmıştır (Becker ve Gerhart, 1996:779). İşletme yöneticileri, kendilerine yöneltilen “neden karlısınız” ya da “neden müşteriler sizi tercih ediyor” gibi sorulara verdikleri cevaplarda, genellikle işletmenin sahip olduğu kaynak ve yeteneklerin işletme performansı üzerindeki kritik rolünü vurgulamışlardır (Amit ve Schoemaker, 1993:33). Bu bağlamda, kaynak ve yetenekler; doğru yapılandırılmış, işletme stratejilerine hizmet eden, günümüz pazar koşullarına uyum sağlayabilen ve işletme amaçlarına ulaşmada destek olacak bir sistem içerisinde yönetilmelidir. Bilindiği üzere, işletmelerin sahip olduğu en önemli kaynakların başında insan kaynağı gelmektedir. İşletmelerin, karmaşık ve öngörülemez bir pazarda ayakta kalabilmeleri ve verimli olabilmeleri, sahip oldukları

insan kaynağının bilgi, beceri ve yeteneklerine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu bakış açısı ile çalışanları maliyet unsuru olarak gören “personel yönetimi” anlayışı, 1970’li yıllarda ortaya çıkan küreselleşme ve rekabet nedeni ile ortadan kalkmaya başlamıştır. Özellikle rekabet ve küreselleşme, çalışan ihtiyaçlarının değişmesi ve insan faktörünün stratejik önem kazanması gibi nedenlerden dolayı personel yönetimi kavramı “insan kaynakları” olarak değişmiş ve işletmenin rekabet üstünlüğü sağlamadaki en önemli kaynağı haline gelmiştir (Dessler, 2017:175). 1980’li yıllara kadar Fordist – Taylorist yaklaşımı tarafından bir maliyet unsuru olarak görülen insan kaynağı, bu gelişmeler sonrasında stratejik önem kazanmaya başlamıştır (Bayat, 2008:73). “İnsan Kaynağı” kavramı ilk olarak Peter Drucker tarafından, 1954 tarihli “*The Practice of Management*” kitabında kullanılmıştır. Drucker, bu çalışmasında yönetim fonksiyonlarını; işi yönetmek, diğer yöneticileri yönetmek ve çalışanları yönetmek olarak üçe ayırmıştır. Drucker, çalışanlar kavramını “insan kaynağı” olarak adlandırmış ve insan kaynağının diğerlerinden farklı bir kaliteye sahip olduğunu belirtmiştir. (Akkoyun, 2015:50). Ayrıca yine 1980’li yıllarda insan kaynakları kavramı; davranış bilimlerinden, stratejik yönetim konularından, beşeri sermaye ve endüstriyel ilişkiler alanından desteklenen çeşitli teoriler ile kavramsal bir çerçeveye oturtulmuştur (Armstrong ve Taylor, 2014:89).

İnsan kaynağının stratejik etkisi, yine 1980’li yıllarda güçlü rekabet yeteneği olan Japon işletmeleri ile rekabet etmek isteyen Amerikan işletmelerinin insan kaynakları yönetimi politikalarındaki değişiklikleri ile daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Bu gereksinimler nedeniyle Amerika Birleşik Devleti’nde Michigan Üniversitesi araştırma grubu tarafından “stratejik insan kaynakları yönetimi” kavramı geliştirilmiş ve Avrupa’da da kısmen kabul görmüştür. Araştırma grubu, bu yeni kavram ile işletme stratejileri arasındaki ilişkiyi incelemişler ve stratejik insan kaynakları yönetiminin seçme, değerlendirme, ödüllendirme ve geliştirme olarak adlandırılan dört anahtar kontrol sisteminin birleşmesinden oluştuğu ve bu birleşmenin işletme stratejisi içerisinde bütünleştiği ortaya konulmuştur (Bayındır, 2007:18). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının işletme stratejileri ile bütünleştirilmesinin nedenleri; yoğun rekabet, teknolojik değişim hızı, demografik yapının değişmesi, ekonomik dalgalanmaların sıklaşması, yeniden yapılanma gerekliliği vb. durumlar olarak sayılabilir (Ylyasov, 2016:35). Bu bağlamda, insan kaynakları yönetimi süreçlerinin, işletmenin stratejik amaç ve hedeflerine katkıda bulunabilmesi için işletmenin stratejik yönetim kararları ve uygulamaları ile bağlantılı ve uyumlu olarak oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir (Barutçugil, 2004:241). İşletme stratejileri ve insan kaynakları yönetimi süreçleri arasındaki uyum ise stratejik uyum (dikey uyum) olarak adlandırılmaktadır (Delery ve Doty, 1996:807). Yatay uyum ise insan kaynakları uygulamaları arasındaki uyuma işaret etmektedir (Coşkun ve Kayar, 2011:73). Bu açıklamalar ışığında insan kaynakları yönetimi uygulamalarının, işletme stratejilerinden farklı bir stratejiye sahip olmasının mümkün olamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Yazında, stratejik insan kaynaklarının tanımlanmasında iki farklı yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisi, stratejik insan kaynakları uygulamalarının insan kaynağı vasıtası ile rekabet avantajı sağlayan ve bir çıktı yönelimi olan yaklaşımdır. Diğer yaklaşım ise, stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının işletme stratejileri ile birleştirilmesidir. Bu yaklaşıma göre işletmenin çalışanları geniş alan ve konularda strateji belirleme süreçlerine dahil olmaktadır (Demirtaş, 2013:264). Bu yaklaşımlar ile stratejik insan kaynakları yönetimi ile ilgili yapılan bazı tanımlamalar şu şekildedir:

Wright ve McMahan (1992) stratejik insan kaynakları yönetimini; işletmenin amaçlarına ulaşmasını sağlamak için uygulanan planlanmış insan kaynakları yönetimi faaliyetleri olarak tanımlamışlardır (Gürbüz, 2011:400). Farklı bir tanımlama da ise Bratton (2007) stratejik insan kaynakları yönetimini; işletme performansını arttırmak amacıyla insan kaynakları uygulamalarının stratejik amaç ve hedeflerle uyumlaştırma süreci olarak tanımlamaktadır (Coşkun ve Kayar, 2011:72). Yine başka bir tanımlama da stratejik insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları uygulamaları ile işletmenin stratejisi arasındaki dikey uyum ve insan kaynakları uygulamalarının prosedürleri arasındaki yatay uyum olarak tanımlamak mümkündür (Castro, vd. 2020:230).

Guest (1987) ise; kavramı insan kaynakları yöneticileri ile tanımlamış ve yöneticilerin hangi konulara odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuları ise;

- İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının stratejik unsurlar ile uyumlaştırılması,
- İnsan kaynakları politikalarının tüm işletme yapısı içerisindeki alanlarda kullanılması,
- Yöneticilerin insan kaynakları uygulamalarının sürekli kullanmaları şeklinde sıralamaktadır.

Stratejik insan kaynakları yönetimi konusunda araştırma yapan bilim insanları, stratejik insan kaynakları kavramını açıklar iken strateji literatüründeki bazı teorileri kavrama adepte etmişlerdir. Bu teorilerde; rekabet avantajı sağlamak için, kaynağın değer katması, özel, nadir, taklit edilemez olması ve rekabet edilen işletmeler tarafından başka bir kaynakla yerine konulamaz olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Wright ve McMahan, insan kaynaklarının işletme stratejisi ile uyumlu bir şekilde düzenlenmesi durumunda bu tür rekabetçi avantaj için bir temel olarak hizmet edebileceğini ileri sürmüşlerdir. İlave olarak birçok araştırmada da belirtilen çerçeveye paralel bir şekilde, işletme hedeflerine ulaşmak için stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamalarının gerekliliği vurgulanmıştır (Demirtaş, 2013:264).

Kavram ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar (Huselid, 1995; MacDuffie, 1995; Delaney ve Huselid, 1996; Becker ve Huselid, 1998; Wright vd., 2005; Akhtar vd., 2008, Gürbüz vd., 2009), stratejik insan kaynakları yönetimi ile örgütsel performans arasındaki olumlu ilişkiyi dikkate çekmişlerdir (Gürbüz, 2011:398). Bununla birlikte, stratejik insan kaynakları uygulamalarının yenilikçi faaliyetlere yardımcı olacağı değerlendirilmektedir (Demirtaş, 2013:267). Kaufman (2015)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yapmış olduğu çalışmada ise, stratejik insan kaynakları yönetimi modellerinin etkin bir şekilde benimsenmesi ve uygulanması için üst yönetim taahhüdü ile dikkatli bir şekilde yapılmış planlamaların önemini vurgulamıştır. Bununla birlikte Armond vd. (2016), stratejik insan kaynakları yönetiminin hedefe uygun olarak nasıl yönetildiği konusuna dikkat çekmiştir. Yönetim sürecinde ise, çalışanların birbirleriyle etkileşiminin gözlemlenmesi gerektiğini ve bu etkileşimin hedeflere ulaşma noktasında kritik önem taşıdığını ifade etmiştir (Castro, vd. 2020:231-232).

Bununla birlikte, stratejik insan kaynakları yönetimi ile ilgili yapılan çalışmalarda incelenen ana tematik alanlar Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Literatüründe İncelenen Yedi Tema

1980'lerin başında	Olasılık perspektiflerini ve uyumu açıklamak. İK faaliyetleri ve istenen stratejik sonuçlar arasında bir uyum sağlamanın yollarının belirlenmesi.
	İnsanları yönetmekten stratejik katkılar yaratmaya odaklanmak. Çalışanların belirlenen kurumsal hedeflere ulaşma becerisine ve motivasyonuna sahip olmasını sağlamak.
	İnsan Kaynakları sistemi bileşenlerinin ve yapısının detaylandırılması. İK unsurlarının tanımlanması ayrıntılı olarak incelenmesi ve ardından İK faaliyetleri ile harmanlanması.
1990'ların başında	Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi'nin kapsamını genişletmek. Rekabet bağlamında İK'nın stratejik katkılarına vurgu yapılması.
	İnsan Kaynakları uygulamaları ve bu uygulamaların yürütülmesini sağlamak. Daha karmaşık hale geldikçe stratejik insan kaynakları yönetimi modellerinin etkin uygulanmasının değerlendirilmesi.
	Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi'nin sonuçlarının ölçülmesi. Performans sorunları daha belirgin hale geldikçe İK faaliyetlerinin ölçüm kriterlerinin belirlenmesi.
2000'den beri	Metodolojik sorunları değerlendirme Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi alanı olgunlaştıkça daha fazla metodolojik vurgu ve kavramsal yapıların konsolidasyonunu sağlamak.

Kaynak: Castro, vd. (2020: 231).

1.1 İnsan Kaynakları Yönetiminin Stratejik Boyutunu Açıklamaya Çalışan Yaklaşımlar

İnsan kaynakları yönetimine stratejik bir boyut eklemek amacı ile farklı yaklaşımların ortaya konulduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlar, insan kaynakları yönetiminin stratejik insan kaynakları yönetimi olarak ele alınmasında temel oluşturan kavramlar olarak değerlendirilmektedir. Stratejik boyut katan bu yaklaşımlar; evrenselci, durumsalci ve kaynak temelli yaklaşımlar olarak sayılabilir. *Evrenselci Yaklaşım:* Evrenselci yaklaşım, işletme performansını artıran ve tüm yapıya etki edebilen en iyi insan kaynakları uygulamalarını tanımlamaya çalışmıştır. Evrenselci yaklaşımın ilk dikkat çektiği nokta; değişken ücretler, seçme ve yerleştirme yöntemleri, eğitim ve geliştirme programı veya performans değerlendirme gibi çalışanların yeteneklerini desteklemeye yönelik uygulamalardır. Zamanla bu bakış açısı değişmiş ve ilgi; çalışan bağlılığı, çalışanların süreçlere katılımı, problem çözme, takım çalışması, teşvik uygulamaları, işin yeniden tasarımı ve yeni ödeme/teşvik sistemlerinin kurulması gibi uygulamalara yönelmiştir. Evrenselci yaklaşım, her zaman geleneksel yöntemlere göre en iyi

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olan insan kaynakları uygulamalarının var olduğunu ve bu nedenle işletmelerin bu uygulamaları kabul etmeleri gerektiğini savunmuştur (Bayat, 2008:75). Bu en iyi uygulamaların en önemli boyutu, İKY uygulamalarının bir demet/bütün (bundle) halinde uygulanması ile işletme performansına en çok katkı sağladığı durum olduğu ifade edilmektedir (Yılmaz, 2012:167). Yazında, evrenselci yaklaşım ile ilgili çalışmaya yapan birçok araştırmacıya rastlamak mümkündür. Bu araştırmacılar; Delenay, Lewin ve Ichniowski, (1989); Huselid, (1993, 1995); Osterman, (1994); Pfeffer, (1994); Terpstra ve Rozell, (1993); Leonardo, (1990) ve Abowd, (1990) olarak sayılabilir (Delery ve Doty, 1996:803). Bu araştırmalardan bazıları şunlardır: Delery ve Doty (1996) ve Von Glinow, Drost ve Teagarden (2002) gibi araştırmacılar yapmış oldukları çalışmalarda, kar paylaşımı, performans yönetimi ve iş güvenliği gibi uygulamaların finansal performans ile güçlü bir evrensel ilişkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Hau ve Chow, 2005:578). Pfeffer (1995) ise; katılım ve güçlendirme, teşvik ödemeleri, iş güvenliği, işletme içi terfi, eğitim ve beceri geliştirme gibi 16 yönetim uygulamasının evrensel olarak işletmeler için yüksek verimliliğe ve karlılığa hizmet ettiğini savunmaktadır. Benzer şekilde Osterman (1994); ekip çalışması, iş rotasyonu, kalite çemberleri ve toplam kalite yönetimi gibi yenileşimci iş uygulamalarını evrenselci bir yaklaşım ile savunmaktadır. Pfeffer ve Osterman, bu uygulamaları yüksek performanslı iş uygulamaları ya da basitçe en iyi uygulamalar olarak adlandırmaktadır (Delery ve Doty, 1996:803). Bu bağlamda, insan kaynakları uygulamalarının diğer uygulamalardan her zaman daha iyi olduğunu ve tüm işletmelerin bu en iyi uygulamaları benimsemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Durumsalçı Yaklaşım: İşletmenin içinde bulunduğu çevresel faktörlerin işletme tasarımını etkilediğini savunan durumsallık yaklaşımı, 1960'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Tavistock Enstitüsü kapsamında Emery ve Trist (1965), Lawrence ve Lorsch (1967) ve Burns ve Stalker'ın (1961) yürüttüğü çalışmalar, çevresel koşulların açık sistemler olan işletmelerin yapı ve işleyişini ne şekilde etkilediğini belirlemeyi amaçlamıştır. Ayrıca 1970'li yıllarda Aston Üniversitesi tarafından yapılan çalışmada, tüm işletmeler için uygun genel bir işletme yapısı ilkelerinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda, durumsallık yaklaşımının temelini oluşturan sonuç ortaya çıkmıştır. Tüm işletmeler için 'en iyi' işletme yapısının bulunmadığını ve farklı durumlar için farklı işletme yapılarının kurulması gerektiği ifade edilmiştir (Keskin, Akgün ve Koçoğlu, 2016:176). Durumsallık yaklaşımı düşünürleri, klasik yönetim düşüncesinin aksine, her işletmenin farklı çevresel faktörlerden dolayı birbirinden farklı olduğunu varsayarlar ve her işletme için doğru bir çözüm yolu olduğunu reddederler. Bu nedenle yazarlar, işletmelerin doğru çözümü bulabilmesi için, içinde buldukları çevre koşullarını iyi tanımasını gerektiğini, her şeyin bu koşullara bağlı olarak değişebileceği ve gelişebileceğini dikkate almaları gerektiğini savunmaktadırlar. Durumsallık yaklaşımına göre; işletmelerin, genel/uzak çevre (politik, ekonomik, sosyo-kültürel, teknolojik, demografik, global vb.),

sektör/yakın çevresindeki (müşteriler, rakipler, işgücü pazarı, alternatif ürünler vb.) ve işletme içi faktörleri (kullanılan teknoloji, çalışanlar, yönetim tarzları, örgüt iklimi, kurumsal kültür vb.) analiz etmeleri ve sonuçlara uygun yönetim biçimini seçerek uygulanmaları gerektiği düşünülmektedir (Ülgen ve Mirze, 2013:203).

Kaynak Temelli Yaklaşım: Kaynak temelli yaklaşım Pensore (1959)'un fikirleri üzerine kurulmuştur. Yazar işletmeyi, bir idari organizasyon ve verimli kaynaklar topluluğu olarak görmektedir. İşletme kaynaklarını ise potansiyel hizmet sağlayıcı araçlar bütünü olarak ifade etmektedir. Bu kavram; Wernerfelt (1984) tarafından geliştirilerek, mevcut kaynakların kullanımı ve yeni kaynakların geliştirilmesi arasındaki denge olarak açıklanmıştır (Armstrong ve Taylor, 2014:185). İşletme kaynakları ise insanların ürün ve hizmet taleplerine cevap vermeyi sağlayan somut, soyut, canlı ve cansız tüm faktörler olarak tanımlanabilir (Lado ve Wilson, 1994:701). Kaynak temelli yaklaşım, stratejik yönetimde yeni bir teorik tartışma olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, işletmenin iç kaynakları ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi vurgulamakta ve makro düzeyde bir bakış açısı ile hareket etmektedir (Wright, McMahan ve McWilliams 1994:301). Kaynak temelli yaklaşım, insan kaynağını sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamada en önemli kaynak olarak görmektedir. Çünkü çalışanlar tarafından ortaya koyulan çabalar, sahip oldukları bilgi, beceri ve yetenekler işletme çıktılarına değer katmakta ve işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajına sahip olmasını sağlamaktadır (Hau ve Chow, 2005).

Bu yaklaşımlar ile birlikte insan kaynakları yönetimi süreçlerine stratejik bir boyut ve insan kaynağına eski bakış açısından uzak stratejik bir unsur kazanması sağlanmıştır. Böylelikle işletmeler, çalışanlarını en verimli kaynak olarak değerlendirmeye başlamıştır.

2. İç Girişimcilik

İç girişimcilik; işletmelerin sürdürülebilirlik, başarı ve rekabet edebilirlik yeteneklerini destekleyen en önemli unsurlar arasında sayılmaktadır. Yazında, kavramın ifade edilmesinde farklı terimler kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Pinchot (1985) iç girişimcilik (intrapreneurship); Kuratko (1990) kurumsal girişimcilik (corporate entrepreneurship); Ellis ve Taylor (1987) şirket girişimciliği (corporate venture); Burgelma (1984) şirket girişimciliği (internal corporate venture) terimlerini kullanmışlardır (Gürel, 2012:58). Çalışmamızda, yazında en çok kullanılan iç girişimcilik kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Örgütsel performans üzerindeki yararlı etkileri nedeniyle çalışanların iç girişimciliği, 1980'lerin başından beri birçok araştırmaya konusu olmuş ve bu çalışmalarda, yeni girişim yaratma ve stratejik yenilenme gibi kavramlar ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır (Gawke, Gorgievsk ve Bakker, 2017:89). Bununla birlikte, iç girişimciliğin rekabet avantajını sağlamada en önemli araçlardan birisi olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Çünkü iç

girişimcilik, işletmelerde kârlılığı, stratejik yenilenmeyi, yeniliği, bilgi kazanımını ve uluslararası başarı için harekete geçmeyi vurgulamaktadır. Bu kazanımı elde edebilen işletmeler ise, iç kaynaklarını hedefleri doğrultusunda kullanarak rakiplerinden daha fazla rekabet avantajı kazanır daha önde olma şansını yakalayabilirler. Ayrıca iç girişimciliğin işgücü devir hızını düşürdüğü, verimlilik ve iş tatminini arttırdığı ifade edilmektedir (Çıkmaz, 2020:49-50). İşgücü devir hızı özellikle emek yoğun sektörler için yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Yeni işe alınan personellerin eğitimleri, kıyafetleri, işten ayrılan çalışanlara ödenen tazminatlar vb. bu maliyetlerin başında gelmektedir.

İç girişimcilik kavramını açıklamadan önce girişimci ve girişimcilik kavramının tanımlarını ele almak gerekmektedir. Kavramların asıl kökeni Latin dilinde “intare” kökünden geldiği bilinmektedir. İngilizce’de aynı kelime enter (giriş) şeklini almakta ve pre (ilk) kelime kökü ile birleşerek “entrepreneur” Türkçe ifade ile “ilk girişen, ilk başlayan” anlamları taşımaktadır (Türkmen, 2019:82). Girişimci kavramı, ilk kez İrlandalı ekonomist Cantillon tarafından kullanılmıştır. Cantillon, girişimcinin tanımını; herhangi bir bedeli oluşmamış bir ürün ya da hizmet için gerekli olan tüm üretim faktörlerini bir araya getiren ve üreten kişiler olarak yapmıştır. Bununla birlikte, girişimcinin bu işten doğacak tüm riskleri üstlenen kişi olduğunu ifade etmiştir (Turan, 2019:2). Girişimcilik ise, girişimcinin bir değer ya da fayda yaratmak amacı ile bir fırsatı tespit ederek bu fırsattan yararlanmak için gerekli faaliyetlerin başlatılması anlamını taşımaktadır. Bu faaliyetler mevcut işletme içerisinde olabildiği gibi yeni bir işletme kurma yolu ile de yürütülebilir (Kaygın, 2012:96).

İç girişimcilik kavramı, ilk olarak 1980’li yılların ortalarına doğru Pinchot tarafından kullanılmıştır. İç girişimcilik, Pinchot (1985)’a göre; mevcut yeterlilikte çalışan barındıran ve kaynaklarını bu doğrultuda sağlayan büyük ölçekli işletmelerde, kurumsal ihtiyaçlar doğrultusunda girişimcilik ruhunun ortaya çıkmasıdır (Gürler, 2020: 30). Girişimcilik kavramının özel bir şekli olan iç girişimcilik, işletme içindeki bireylerin fırsatları elde etmek için özgürce eski alışkanlıklarından vazgeçerek yeni işler yapmak anlamını taşımaktadır (Ağca ve Yörük, 2006:164). Farklı bir tanımlamada ise iç girişimcilik, çalışanların işletme içerisinde klasik bir girişimci gibi davranmaya özendirilmesidir. Ayrıca, işletmeyi risk alarak, yenilik ve aktif rekabet davranışları sergileyerek harekete geçirme ve yenileme faaliyetleridir (Naktiyok ve Kök, 2006:79). Yine farklı bir tanımlamada iç girişimcilik, içerisinde yenilikçi ve girişimci düşünce tarzını ve becerisini barındıran bir yaklaşımdır. İç girişimcilik faaliyetleri işletme tarafından kabul gören ve bir iş planı ile değerlendirilerek hayata geçirilen faaliyetlerdir. Bu açıklamalar ışığında iç girişimcilik faaliyetlerini yürütecek çalışanların önerileri, işletme yönetimi tarafından dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Ayrıca iç girişimcilik faaliyetleri işletme yönetimi tarafından desteklenmeli ve cazip hale

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

getirilmelidir. Bunu sağlamak ise etkili bir ödül sistemi ve yönetim desteği ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, işletmelerin stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile iç girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiği ifade edilebilir (Gürel, 2012). Yazında iç girişimcilik kavramına ait bu tanımlamalar ile beraber farklı yazarların değişik tanımlamalarına da rastlamak mümkündür. Tablo 2’de bu tanımlamalardan bazı örnekler görülmektedir.

Tablo 2: İç Girişimcilik Tanımları

İç Girişimcilik	
Tanımlar	Teorik Yapı
İşletmelerde yeni ürünler, yeni işler ve yeni alt işletmeler oluşturmak.	Schollhammer (1981); Hisrich ve Peters (1984); MacMillan et al. (1984); Vesper (1984); Rule ve Irvin (1988); Kanter ve Richardson (1991); Zahra (1991); Stopford ve Baden-Fuller (1994); Sharma ve Chrisman (1999).
İşletmenin tüm süreçlerinde yenilikler yapmak.	Schollhammer (1982);Covin ve Slevin (1991); Zahra (1993); Damanpour (1996); Burgelman ve Rosenblom (1997); Knight (1997); Tushman ve Anderson (1997).
Üretim yöntemlerinde değişimler yapmak.	Schollhammer (1982); Covin ve Slevin (1991); Zahra (1993); Damanpour (1996); Burgelman ve Rosenblom (1997); Knight (1997); Tushman ve Anderson (1997).
Stratejik yenilenme ve organizasyonu yeniden yapılandırma süreçleridir.	Guth ve Ginsberg (1990); Zahra (1991, 1993); Stopford ve Baden-Fuller (1994); Muzyka et. Al. (1995); Sharma ve Chrisman (1999).
Kaybetmeyi göze alarak yeni fırsatları değerlendirmek için belirsizlik ortamında yatırım kararları alma ve stratejik faaliyetlerde bulunmak.	Mintzberg (1973); Khandwalla (1977); Miles ve Snow (1978); Covin ve Slevin (1986, 1989, 1991); Stopford ve Baden-Fuller (1994); Dess et. al. (1996); Lumpkin ve Dess (1996, 1997); Lumpkin (1998).
İşletmelerin faaliyet gösterdikleri pazarda öncü olmalarıdır.	Covin ve Slevin (1986, 1991); Venkatraman (1989a); Stopford ve Baden-Fuller (1994); Lumpkin ve Dess (1996, 1997); Dess et. al. (1997); Lumpkin (1998).
Agresif rekabetçi faaliyetler yürütmek.	Covin ve Slevin (1986, 1991); Miller (1987) Covin ve Covin (1990); Lumpkin ve Dess (1996, 1997); Knight (1997); Lumpkin (1998).
Bağımsız bir biçimde yeni fikirler ve yöntemler ortaya koymak.	Zajacvd (1991); Lumpkin ve Dess (1996); Culhane (2003).

Kaynak: Gürel (2012: 64).

Yazındaki tanımlamalar ışığında iç girişimcilik, işletmenin sürekli yenilik ve değişim kültürünü oluşturarak çalışanlarının birer girişimci gibi hareket etmelerine olanak sağlaması ve bu girişimcilik faaliyetleri sonucunda işletmenin rekabet avantajı elde ederek yaşam süresini uzatmasını sağlayan faaliyetler olarak tanımlanabilir.

Girişimcilik ve iç girişimcilik kavramları arasında bazı farklılıklar vardır. Örneğin, girişimcilik işletme dışında yürütülür iken iç girişimcilik işletme içerisinde yürütülmektedir. İç girişimcilik faaliyetleri, işletmeler tarafından finanse edilmektedir. Ancak işletme dışı girişimcilik farklı yöntemler ile finanse edilmektedir. Bu nedenle girişimcilik faaliyetleri, daha fazla kaynak sınırlılığına sahiptir. Kaynak sınırlılığı yaşayan girişimciler iç girişimcilere göre daha farklı stratejiler uygulamak zorundadır. İç girişimciler, pazara geniş ölçekli bir strateji ile girebilir iken girişimcilerin

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bu stratejiyi uygulamaları kaynak kısıtlılığı bağlamında pek mümkün görünmemektedir. Bir diğer farklılık ise motivasyon unsurudur. Bağımsız girişimcilerin iç girişimcilere göre daha fazla motive oldukları söylenebilir. Çünkü iç girişimcilerin üstleri tarafından yönlendiriyor olması onların motivasyonlarını olumsuz etkileyebilmektedir (Ağca ve Yörük, 2006:168). Bu farklılıklara ilave olarak Tablo 3’de diğer farklılıklar gösterilmektedir.

Tablo 3: Girişimci ve İç Girişimcilerin Karşılaştırılması

Girişimciler	İç Girişimciler
Daha çok risk üstlenirler.	Daha az risk almayı seçerler.
Kendine güvenir, motivasyonunu sağlar, bağımsız karakterlidir.	Bağımsız olmak ve firma kaynaklarına erişmeyi ister. Kendi motivasyonunu sağlar, ödüllere ve takdire karşı duyarlıdır.
Yenilikleri kendileri için yaparlar.	Örgütlerinde başkaları adına yenilik yaparlar.
Tüm yetkiyi ellerinde tutmayı seçerler.	Yetki devrini iyi bilirler. Gerekğinde önemli işlerin çabuk yapılabilmesi için sorumluluğu devrederler.
İyimser ve cesurdurlar.	Cesurdurlar. İşleyişten kaynaklanan problemlerin üstesinden kendi yetenekleri ile gelebileceklerini düşünürler. Bu konuda iyimserdirler.
Kendi istekleriyle bir işe başlarlar, girişimde bulunurlar.	İşletmede bulunan yöneticiler tarafından seçilir ve kendilerinin işletmede kabul görmelerini sağlarlar.
İlk önce pazar ve teknoloji ile (yeniliklerle) ilgilidirler.	Örgütün içi ve çevresi öncelikleridir. Müşteri odaklı bir yaklaşım sergilerler.
Kendi sermayelerini riske atarlar.	Çalıştıkları firmanın sermayesini riske atarlar.
Kararlı ve faaliyet odaklıdır.	Sabırlı, uzlaşmacı, azimli, kararlı ve dayanıklıdır.
İnsani ilişkileri karşılıklı anlaşmaya dayalıdır.	Örgüt içerisinde olduklarından ilişkileri hiyerarşik düzendedir.
Kar sağlamak ve itibar kazanmak için risk alır.	Kariyerini geliştirmek için risk alır.
Kendi işine başlama, yeni iş kurma ve finansal kazanım sağlama fikri motivasyonlarını sağlar.	Terfi, prim, yüksek ücret ve gelir artışı gibi unsurlarla motive olurlar.

Kaynak: Türkmen (2019:51).

2.1. İç Girişimciliği Etkileyen Faktörler

İç girişimciliği etkileyen faktörleri bireysel, çevresel ve işletme faktörleri olarak 3’e ayırabiliriz. Çevresel faktörler olarak; teknolojik fırsatlar, endüstrideki büyüme, dinamizm, değişimler, yeni ürünlerin ve hizmetlerin gördüğü talepler olarak sıralanabilir. Çevrenin hızla değişen ya da durgun yapıda olması girişimcilik faaliyetinin yapısını da dolaylı olarak belirlemektedir. Örneğin hızla değişen bir çevrede proaktif davranışlar, yenilik yapmak ve risk almak kaçınılmazdır. Dolayısıyla, hızla değişen bir çevrede girişimcilik faaliyetleri zorunludur. İç girişimcilik faaliyetlerinde dış çevre faktörleri hesaba katılmalı ve analiz edilmelidir (Erber, 2020:86-87). Örgütsel faktörler olarak ise; iletişim, kurallar ve prosedürler, örgütsel destek ve çevre analizi olduğu söylenebilir (Gürler, 2020:42). Son olarak bireysel faktörler; kişisel, psikolojik ve demografik özellikler ile deneyimler olduğu ifade edilmektedir (Turan, 2019:8).

İç girişimcilik faaliyetleri işletme içinde yürütüldüğü için iç girişimciliği etkileyen faktörler arasındaki işletme/örgüt faktörlerinin etkisi kritik bir unsur olarak değerlendirilebilir. İşletme içerisindeki iç girişimcilik faaliyetleri için sağlanan destek, bu faaliyetlerin başarı ya da başarısızlık durumunu belirleyecektir. Hem yönetsel hem de yönetim dışı rollere sahip çalışanların yeni girişim yaratmanın merkezinde olduğu ifade edilmektedir. Üst düzey yöneticilerden, kurum içi girişimciliği kolaylaştıran bir kurumsal vizyon oluşturmada merkezi bir rol oynamaları beklenmektedir. Orta düzey yöneticilerden ise, iç girişimcilik için ortaya atılan fikirleri desteklemeleri ve uygulamayı kolaylaştırılmaları beklenmektedir. Yönetim dışı çalışanlardan ise, iş çeşitliliğini artırmak için resmi iş gereksinimlerinden vazgeçerek iç girişimciliğe katkıda bulunmak amacı ile yenilikçi fikirler üretmeleri ve kurumsal hedeflere katkıda bulunmak için zaman ayırmaları beklenmektedir (Gawke, Gorgievski ve Bakker, 2019:89-90). Bu bağlamda, öncelikle işletme yönetiminin çalışanların iç girişimcilik faaliyetlerinde bulunabilmeleri için üzerine düşen görevleri açıklamak gerekmektedir.

Örneğin, (Özkan, 2020) yapmış olduğu çalışmada işletmelerin; çalışanların girişimler sonucunda başarısızlık yaşama korkusunu ortadan kaldırması, risk almayı desteklemesi, kaynak kullanımına izin vermesi, katı prosedürleri ortadan kaldırması, çalışanların yeni mal ve hizmet üretimi hakkındaki fikirlerini alması, en iyi fikir ve geri bildirim verenleri ödüllendirmesi, çalışanlara ihtiyaç duyacakları özerkliği sağlaması gerektiğini ifade etmiştir. Farklı bir çalışmada Antoncic ve Hisrich (2001) ise, işletme yöneticilerinin çalışan motivasyonunu ikinci planda tutmanın ve işletme içindeki çatışmaların yönetilmez durumda olmasının iç girişimcilik faaliyetlerini olumsuz etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Kaya ve Arkan (2005) ise iç girişimciliğin; yönetimin desteği, çalışanların alınan kararlara aktif katılımının sağlanması, ödül mekanizmalarının işletilmesi, çalışanlara yönelik kısıtlamaların ortadan kaldırılması, çalışanlar nezdinde yaratıcılığa ilişkin teşvikler verilmesi ve motive edici unsurların hayata geçirilmesi ile mümkün olacağını ifade etmişlerdir (Mahlı 2018:58-59). Otoritenin tek bir merkezde toplanmaması, çalışanların karar alma süreçlerine katılımı, işveren-çalışan işbirliği, yaratıcılığın teşvik edilmesi gibi uygulamaların da iç girişimcilik faaliyetlerini önemli düzeyde etkilediği ifade edilmektedir (Chebbi, vd., 2020:211). İş talepleri-kaynaklar teorisi ise, çalışanların yüksek kaynak kullanımı ile birlikte yüksek sorumluluk almaları durumunda daha başarılı olduklarını öne sürmektedir. Çalışanlar iş yerinde yeterli kaynaklara sahip olduklarında, işte karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilirler ve kişisel ve kurumsal hedeflere ulaşabilirler. Bu başarı da işe bağlılığı ve performans artışını sağlamaktadır (Gawke, Gorgievsk ve Bakker, 2017:90). İşletme içerisindeki yönetsel iletişimin önemini vurgulayan farklı bir çalışmada, yönetimin iletişim kurma becerisi ile firmanın girişimci stratejisi, iç girişimcilerin davranışları ve eylemleri arasında çok önemli bir bağlantı oluşturduğunu ileri sürülmüştür (Rigtering, Weitzel ve Muehlfeld, 2019:225). İşletmelerin büyüdükçe daha fazla işlevsel dilimlere ayrılması da iç girişimcilik bağlamında önemli

bir sorun olarak değerlendirilmektedir. İşlevsel departmanlar arttıkça genel bakış açısının kaybolduğu ve inovatif davranışların sınırlandırıldığı ifade edilmektedir. Resmin tamamını göremeyen çalışanların işletmenin tamamını kapsayacak iç girişimcilik faaliyetlerde bulunamayacakları öne sürülmektedir (Buekens, 2014:582). İç girişimciliği etkileyen bir diğer önemli unsur ise bireyler ve bu bireylerin kişisel özellikleridir.

Yazında, girişimci bireylerin kişisel özelliklerini ifade eden çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmalar ışığında, girişimcilik özelliğine sahip bireylerin diğer bireylerden farklı davranışlar sergileyebildikleri söylenebilir. Girişimcilerin kişilik özelliklerini ifade eden çalışmalarda girişimci bireylerin; Schumpeter (1954) yenilik yapma ve inisiyatif kullanma; Carland (1961-1984) risk alma ve başarı güdüsü; Witt (2004) ağ bağlantıları kurma; Hisrich (2005) yenilikçilik ve risk alma, değişim odaklı ve proaktif olma; Raposo (2008) özerk ve bağımsızlık tutkusu, ekonomik hırslara sahip, işe adanmış, özgüven sahibi, iyimser; Bozkurt ve Alparslan (2009) yenilikçi düşünen, özgüvene sahip, dürüst ve riski yüklenen özelliklere sahip olduklarını ifade etmişlerdir (Gürler, 2020:29). Bu bağlamda girişimciler; daha fazla risk almayı seven, fırsatları takip ederek uygun zamanda harekete geçebilen, yaratıcı, yenilikçi ve yönetici özelliği olan kişilerdir. Bununla birlikte girişimciler, kâr elde ederken belli bir dereceye kadar kontrole sahip oldukları durumlarda ılımlı olarak risk almayı tercih etmekte ve aşırı riskten kaçınmaktadırlar (Turan, 2019:9). Pinchot'a göre ise iç girişimcinin genel özellikleri aşağıdaki gibidir:

- Yenilik yapmayı sever,
- İşletme kaynaklarını kullanmak için özerklik ister,
- Yaptıklarının sonucunda takdir görmek ister,
- Zamanlama ve planlama yetenekleri yüksektir,
- İşletme ve yöneticilerinden destek bekler,
- İşletmedeki sistemleri gerektiğinde aşmak için özgüvenleri yüksektir,
- Genelde işini kaybetmekten korkmaz, girişimini bireysel risk olarak görür, üstlendiği risk orta derecelidir,
- Pazar araştırmasını ve değerlendirmelerini kendi yapar,
- İnsanları yaptıklarının doğru olduğuna inandırmaya çalışır,
- Problem çözme ve kontrol edebilme yeteneği gelişmiştir,
- Araştırır ve sorgular (Türkmen, 2019:21).

Buekens (2014) ise yukarıda ifade edilen özelliklere ilave olarak; iç girişimcilerin, net bir vizyona sahip olduklarını, çevrelerinde bulunan insanların yetenekli insanlardan oluştuğunu, her yeni başlangıçta motive olduklarını, önemli konulara odaklandıklarını, ayrıntılara dikkat ettiklerini ve mükemmelliği hedeflediklerini ifade etmiştir. İç girişimcilik faaliyetleri, işletmeler için önemli

faaydalar sağlayabileceği gibi i girişimcilik faaliyetlerini yürüten bireyler için de çeşitli kazanımlar sağlamaktadır. Bireylerin, yeni faaliyetler yürütmesi nedeni ile zaman içinde kişisel beceri ve yeteneklerini daha da geliştirdikleri ifade edilmektedir. Bu gelişim, yeni i girişimcilik faaliyetlerinin kalitesini arttıracakı gibi kendisindeki gelişimi gören bireylerinde işletmeye bağlılığını olumlu yönde etkileyecektir. İlk girişim faaliyetlerinde bulunan bireyin beceri ve yetenekleri ile çok sayıda girişim faaliyetleri yürütmüş bireyin beceri ve yetenekleri aynı olmayacaktır. Dolayısıyla i girişimcilik faaliyetleri hem işletme hem de çalışan için kazanç sağlayan faaliyetler bütünüdür (Gawke, Gorgievsk ve Bakker, 2017).

Bu bağlamda girişimci bireyler, diğer bireylere göre farklı kişisel özelliklere sahiptirler. Bu özelliklere sahip bireylerin bulunduğu işletmelerin daha fazla i girişimcilik faaliyetlerinde bulunabileceği söylenebilir. Ancak işletmelerin bu bireyler için gerekli ortamı sağlamaları gerekmektedir.

2.2. İ Girişimciliğin Boyutları

Yazında, i girişimcilik boyutları ile ilgili farklı yazarların yaklaşımları bulunmaktadır. Örneğin, Miller (1983) i girişimcilik boyutlarını; öngörücü olma, risk alma ve yenilikçilik olarak tanımlamaktadır. Lumpkin ve Dess (1996) ise, yenilikçi olma, proaktiflik, risk alma, özerklik ve rekabetçi girişkenlik olarak ifade etmişlerdir. Antoncic (2000) ise, i girişimciliği 7 boyut olarak değerlendirmiş; yeni iş girişimi, ürün veya hizmet inovasyonu, kendi kendini yenileme, proaktiflik, risk alma, süreç inovasyonu ve rekabetçi girişkenlik olarak sıralamıştır (Gürler, 2020:34-35). Gawke, Gorgievski ve Bakker (2019:89) ise, i girişimciliği tanımlayan özellikler arasında; proaktif olmak, risk almak ve özerklik olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, i girişimcilik boyutlarının çoğunlukla yenilik ve risk alma, proaktiflik ve özerklik olduğunu söyleyebiliriz. İ girişimcilik kavramının stratejik bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştik. İ girişimcilik faaliyetlerinin boyutları da stratejik yaklaşımlar ile oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla, i girişimcilik faaliyetleri işletmeleri yenilik yapma ve proaktif davranmaya iten unsurlardır. Bu unsurlar, işletme yönetiminde yenilik yapma ve proaktif olmanın davranışsal boyutunu göz önüne sermektedir. Bununla birlikte, örgütsel düzeyde değişime ayak uydurma becerisi ve yeniliklerin benimsenme derecesi i girişimcilik faaliyetlerine ait sonuçların etkililiğini belirlemektedir (Mahlı, 2018:53). Bu bağlamda i girişimcilik boyutları, öncelikle işletme yapısının ve yönetim yaklaşımının değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Yenilik ve risk alma, proaktiflik ve özerklik boyutlarına ait açıklamalar aşağıdaki gibidir:

Yenilik ve Risk Alma: Yenilik bir süreç olarak yeni bir fikir ya da buluşun pazarlanabilir bir ürüne dönüştürülmesi anlamını taşımaktadır. Yenilik ve yaratıcılık, işletmelerin rekabet avantajı elde etmek

için kullandıkları en önemli araçlardır. Rekabet avantajı sağlamak, başarılı olmak ve yaşamını sürdürmek isteyen kurumlar yenilikçi ve ileriye dönük yaklaşımlara ihtiyaç duymaktadırlar.

Yenilik bir işletmenin; yeni ürün, hizmet ve teknoloji yaratabilecek yeni fikir ve denemeleri destekleme eğilimini yansıtmaktadır. Yenilik, bireysel ve örgütsel seviyedeki girişimciliği nitelendirmede kullanılan önemli bir belirleyicidir. Birçok araştırmacı yeniliği iç girişimcilik faaliyetlerinin odağı olarak değerlendirmiştir. Yenilik yapma hangi alanda olursa olsun, işletmenin daha önce alışık olmadığı, eşsiz veya farklı şeyler yaratması olarak değerlendirmiştir. İşletmelerin yeni ürün ve hizmet yaratabilme kabiliyetinin yanında gelecekteki pazarlara veya müşteri tercihlerindeki değişime bağlı olarak mevcut ürünlerinde bazı değişiklikler yapması da yenilik çalışmalarını içerisinde düşünülebilir (Büte, 2008:44). Yenilik eğiliminin yüksek olduğu bir işletmede iç girişimcilik faaliyetlerinin de yüksek olduğu böylelikle iç girişimcilerin yeniliğe açık kişilerden meydana geldiği söylenebilir. Birçok araştırmada iç girişimciliğin merkezinde yenilikçilik olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle iç girişimciler de yenilikçi ve yaratıcı bireyler olarak değerlendirilmektedir. Yenilikçi süreçler, işletmelere daha hızlı üretim, daha az maliyet, daha hızlı dağıtım, daha fazla kalite ve daha fazla müşteri avantajı sağlamaktadır (Demirci, 2020:19).

Çözümler veya fikirlerin hem yeni hem de yararlı olması bu yaratıcı sürecin yeni değerler yaratmasıyla sonuçlanması beklenir (Rigtering, Weitzel ve Muehlfeld, 2019:226). Bu bağlamda, her yapılan faaliyet yenilik olarak değerlendirilmeyebilir. Eğer yapılan faaliyet, işletme için yeni değerler yaratıp, rakiplere göre avantaj sağlayıcı bir duruma geliyor ise yenilik olarak tanımlanabilir.

Mevcut işleştiren farklı faaliyetler yürüterek yenilikçi faaliyetlerde bulunmak risk almayı gerektirmektedir. Risk, belirsiz ve başarının kazanılacağı yönünde net bir bilgi olmayan ortamlarda, kaybetmeyi göz önüne alarak fırsatları değerlendirmek olarak tanımlanabilir. Risk alma ise, sonuçları bilinmeyen başarısızlığın maliyetinin yüksek olduğu büyük miktarda kaynağa yatırım yapma isteğini ifade etmektedir. Risk almak, iç girişimcilerin en belirgin özellikleridir. Bu özellik iç girişimcilere; yeni ürünler, yeni pazarlar, yeni teknikler, yeni teknolojiler, yeni hizmetler, yeni yatırımlar ve yeni stratejiler konusunda risk aldırılmaktadır (Demirci, 2020:21). Risk almak, iç girişimcilik faaliyetlerinin tanımlayıcı bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Çünkü yatırılan kaynakların getirisi, potansiyel bir kayıp riski ile karşı karşıyadır. Dolayısıyla risk almak, hem iç girişimcilerin hem de işletmelerin ortak özellikleri olmalıdır. İç girişimciler, risk alır iken işletme kaynaklarını kullanıyor olması, işletmenin bu riske ortak olduğu anlamını taşımaktadır (Gawke, Gorgievski ve Bakker, 2019:89).

Proaktiflik: Proaktiflik, yeni ürün ve hizmetlerin pazara sunulmasında, rakipleri takip etmek yerine onlardan hızlı davranarak onlara öncülük etme faaliyetidir. Lumpkin ve Dess (1996) ise proaktif davranışları, ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacak her durum için durumun ortaya çıkmasından önce harekete geçmek olarak tanımlamışlardır (Demirer, Demirer ve Yürürer,

2019:233). Bu nedenle, iç girişimcilerin çevrelerini takip edebilecek işletme altyapılarını kullanmaya ve ileriye tahmin etmek için kullanabilecekleri verilere ihtiyaçları olacaktır. İleride ortaya çıkabilecek fırsatların önceden hissedilmesi, iç girişimcilik davranışlarının çok önceden başlamasına neden olacaktır (Büyükyılmaz ve Kayış, 2018). Bu bağlamda, iç girişimcilerin mevcut işlerini yürütürken girişimcilik için yeterli zamana ihtiyacı olacaktır. Bu nedenle işletmelerin, çalışanlarının iş yükünü iç girişimcilik faaliyetleri için harcanacak zamanı da dikkate alarak hesaplaması ve oluşturması gerekmektedir. Proaktiflik, yeni ürün ve hizmetleri pazara sunarak öncülük etmenin yanı sıra yeni pazarlara açılmak, yeni teknolojileri kullanmak, stratejik hamlelerde bulunmak, organizasyon yapısını değiştirmek gibi uygulamaları da kapsamaktadır (Kozak ve Yılmaz, 2010:89). *Anlaşılabileceği üzere, proaktiflik işletmenin tamamını kapsayan geniş bir alana yayılabilmektedir.* Bateman ve Crant'a (1993) göre, proaktif davranışlar sergileyen kişiler girişkendirler ve bu kişiler değişimin meydana gelmesinden, son bulana kadar kararlı bir tutum sergilerler. Bu bağlamda proaktiflik, şiddetli rekabet ortamında rekabetçi davranışları benimseyerek, risk ve sorumluluk üstlenerek rekabet avantajı elde etmek ve rakiplerden önce hareket etmek anlamını taşımaktadır (Kaygın, 2012:98).

Özerklik: Özerklik, iç girişimciliğin temel boyutlarından bir tanesidir. Yeni fikirlerin ve uygulamaların ortaya çıkabilmesi için çalışanların belirli bir düzeyde özerklik sahibi olması gerekir. Özerklik sayesinde iç girişimciler, yenilikler ile ilgili karar alır iken işletme yönetimi tarafından herhangi bir baskıya maruz kalmamalıdır. Özerklik, iç girişimcilerin yeni bir fikri ya da projeyi ortaya koyması ve yürütmesi sırasında kendisini bağımsız hissetmesi anlamını taşımaktadır. Bu nedenle özerklik, hiyerarşi basamaklarının azaltulmasını, iç girişimcilerin kendi kendini yönetmelerine imkân sağlanmasını ve hiçbir durumda baskı hissedilmemesini gerektirmektedir (Kozak ve Yılmaz, 2010:90). Özerkliğin farklı bir tanımında ise, yeni bir iş fikrini ortaya koymak ve bu fikri sonuna kadar götürme konusunda birey ya da ekip tarafından yürütülen bağımsız davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Demirer, Demirer ve Yürürer, 2019:233). Dolayısıyla sadece iş fikrinin ortaya konulması değil bu iş fikrinin tüm süreçlerinde özerklik sağlanması gerekmektedir. Zajac vd.(1991); Lumpking ve Dess (1996); Culhane (2003) gibi yazarlar da kavramı; bir bireyin, ya da grubun bir fikri ya da vizyonu ortaya koymada ve onu başarmada sergilediği bağımsız davranışlar olarak tanımlamışlardır (Şekerdil, 2016:39-40).

Yenilik ve risk alma, proaktiflik ve özerklik kavramlarının tanımlarından yola çıkarak, bu kavramların birbirleri ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Özerkliğe sahip olmayan bir çalışan risk almak ve yenilik yapmak için ihtiyaç duyacağı bireysel davranışları sergileyemez ve böylelikle proaktif davranışlarda bulunamaz. Sadece proaktif davranış sergilenmesine izin verilen ancak risk alması istenmeyen çalışanların da iç girişimcilik faaliyetlerinde bulunması beklenemez.

Bu bağlamda, iç girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi için bu üç faktöründe bir arada uygulanması gerekmektedir.

3. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

İşletmeler yaşamlarını sürdürebilmek için rakiplerinden bir adım önde olmalıdır. Bunun sağlamak için ise en önemli unsur rekabet yeteneğidir. Rekabet yeteneği yüksek olan işletmeler, rakiplerine göre daha fazla rekabet avantajı elde ederek faaliyetlerini yürüttükleri pazarlarda lider konuma gelmektedirler. Rekabet avantajı sağlamak, çevreyi ve rakipleri yakından takip ederek proaktif davranışlar sergilemeyi, risk almayı, yenilikler yapmayı, işletmede çalışanların yetenek, beceri ve tecrübelerini kullanmayı gerektirmektedir.

Bilindiği üzere 1980'li yıllara kadar 'Fordist - Taylorist' paradigması tarafından bir maliyet unsuru olarak görülen insan kaynağı, yaşanan değişimler sayesinde stratejik önem kazanmaya başlamıştır (Bayat, 2008:73). Çalışanların stratejik önem kazanması ile birlikte, insan kaynağı artık işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlamadaki en önemli kaynağı olmuştur (Dessler, 2017:175). Bu bağlamda, insan kaynağının sahip olduğu yetenek, beceri ve tecrübeler işletmelerin en önemli stratejik kaynakları arasında yer almaktadır. İnsan kaynağının verimli kullanımı ise, insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile işletme stratejilerinin bütünleştirilmesini ve insan kaynağını yönetme şekillerinde değişiklik yapılmasını gerektirmiştir. İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının işletme stratejileri ile bütünleştirilmesinin nedenleri ise; yoğun rekabet, teknolojik değişim hızı, demografik yapının değişmesi, ekonomik dalgalanmaların sıklaşması, yeniden yapılanma gerekliliği vb. durumlar sayılabilir (Ylyasov, 2016:35). Bu bağlamda, insan kaynakları yönetimi süreçlerinin, işletmenin stratejik amaç ve hedeflerine katkıda bulunabilmesi için işletmenin stratejik yönetim kararları ve uygulamaları ile bağlantılı ve uyumlu olarak oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir (Barutçugil, 2004:241). Ayrıca, kavram ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar (Huselid, 1995; MacDuffie, 1995; Delaney ve Huselid, 1996; Becker ve Huselid, 1998; Wright vd., 2005; Akhtar vd., 2008, Gürbüz vd., 2009), stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile örgütsel performans arasındaki olumlu ilişkiyi dikkate çekmişlerdir (Gürbüz, 2011:398). Dolayısıyla, stratejik insan kaynakları yönetimi, örgütsel performansı ortaya koyacak olan çalışanların performansı ile doğrudan ilişkilidir. Çalışanların stratejik katkı sağlamaları, stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve çalışana karşı örgütsel bakış açısını değiştirmek ile mümkün olacaktır.

Örgütsel performansı arttırdığı ifade edilen bir diğer kavram ise iç girişimciliktir. Örgütsel performans üzerindeki yararlı etkileri nedeniyle çalışanların iç girişimciliği, 1980'lerin başından beri birçok araştırmaya konusu olmuş ve bu çalışmalarda, yeni girişim yaratma ve stratejik yenilenme gibi kavramlar ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır (Gawke, Gorgievsk ve Bakker, 2017:89). Farklı bir çalışmada ise, iç girişimciliğin işgücü devir hızını düşürdüğü, verimlilik ve iş tatminini arttırdığı ifade

edilmektedir (Çıkmaz, 2020:50). İç girişimcilik, içerisinde yenilikçi ve girişimci düşünce tarzını ve becerisini barındıran bir yaklaşımdır. İç girişimcilik faaliyetleri işletme tarafından kabul gören ve bir iş planı ile değerlendirilerek hayata geçirilen faaliyetlerdir. Bu açıklamalar ışığında, iç girişimcilik faaliyetlerini yürütecek çalışanların önerileri işletme tarafından dikkate alınarak değerlendirmelidir. Ayrıca iç girişimcilik faaliyetleri işletme yönetimi tarafından desteklenmeli ve cazip hale getirilmelidir. Bunu sağlamak ise etkili bir ödül sistemi ve yönetim desteği ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, işletmelerin stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile iç girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiği ifade edilebilir (Gürel, 2012). Bu açıklamalar doğrultusunda, “*H₁: Stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik arasında anlamlı bir ilişki vardır.*” hipotezimiz geliştirilmiştir. Yine stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile ilişkili olan çalışanların desteklenmesi konusu, iç girişimcilik faaliyetlerinin yürütülmesini kolaylaştıran en önemli uygulamalardan bir tanesidir. Örneğin, (Özkan, 2020) yapmış olduğu çalışmada işletmelerin iç girişimcilik faaliyetlerini desteklemek için; çalışanların girişimler sonucunda başarısızlık yaşama korkusunu ortadan kaldırması, risk almayı desteklemesi, kaynak kullanımına izin vermesi, katı prosedürleri ortadan kaldırması, çalışanların yeni mal ve hizmet üretimi hakkındaki fikirlerini alması, en iyi fikir ve geri bildirim verenleri ödüllendirmesi, çalışanlara ihtiyaç duyacakları özerkliği sağlaması gerektiğini ifade etmiştir. İç girişimcilerin kişilik özellikleri ise; Schumpeter (1954) yenilik yapma ve inisiyatif kullanma; Carland (1961-1984) risk alma ve başarı güdüsü; Witt (2004) ağ bağlantıları kurma; Hisrich (2005) yenilikçilik ve risk alma, değişim odaklı ve proaktif olma; Raposo (2008) özerk ve bağımsızlık tutkusu, ekonomik hırslara sahip, işe adanmış, özgüven sahibi, iyimser; Bozkurt ve Alparlan (2009) yenilikçi düşünen, özgüvene sahip, dürüst ve riski yüklenen olarak ifade edilmiştir (Gürler, 2020:29). Bu özellikleri nedeni ile iç girişimciler, işletmelere stratejik katkı sağlayacak bireyler olarak değerlendirilmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda; “*H₂: Stratejik insan kaynakları yönetiminin iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*”; “*H_{2a}: Stratejik insan kaynakları yönetimi politikalarının iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*”; *H_{2b}: Stratejik insan kaynakları yönetimi sürecinin iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*” hipotezlerimiz geliştirilmiştir.

4. Araştırma

4.1 Araştırmanın Amacı ve Değişkenleri

Bu çalışmanın amacı; stratejik insan kaynakları uygulamaları ile iç girişimcilik faaliyetleri arasındaki ilişkiyi ve stratejik insan kaynakları yönetiminin iç girişimcilik üzerine etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca bağımsız değişken stratejik insan kaynakları yönetiminin alt boyutları olan; stratejik insan kaynakları yönetim süreci ve stratejik insan kaynakları yönetim politikaları ile bağımlı değişken olan iç girişimcilik ilişkilendirilmiştir. Yazında, stratejik insan kaynakları yönetimi ve iç

girişimciliği birlikte ele alan çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, sivil havacılık sektöründe kavramları konu alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

4.2 Araştırmanın Yöntemi, Analizi ve Örneklemi

Araştırmanın kapsamını, sivil havacılık sektörü ile ilgili eğitim faaliyetleri yürüten bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada örnekleme tekniği olarak kolayda örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Sivil havacılık sektörü ile ilgili eğitimler faaliyetleri yürüten bireylerin örneklem olarak seçilmesinin nedeni; hızla gelişen ve sürekli yenilenen sivil havacılık sektöründe bu kişilerin iç girişimcilik faaliyetlerinde bulunmalarının örnek teşkil edebileceği düşünülmektedir. Ayrıca sivil havacılık sektöründe bu iki kavramı ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Kolayda örnekleme yöntemi diğer yöntemlerle kıyaslandığında daha kolay, ucuz ve hızlıdır. Ayrıca kolayda örnekleme yöntemine başvurulmasının sebebi; pandemi döneminde sektörde kısa çalışma sisteminin uygulanmasıdır. Anketler, Nisan 2021 ve Mayıs 2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Verilerin toplanma aşamasında 210 adet anket formu elektronik ortamda dağıtılmış, geri dönüş sağlayan 117 adet anket formu analizlerde kullanılmıştır.

Çalışmanın bazı kısıtları mevcuttur. Sivil havacılık sektörü ile ilgili eğitim faaliyetleri yürüten bireylerin genellikle uzaktan çalışmaları ve bu nedenle tüm katılımcılardan geri dönüş alınamaması kısıtlar arasındadır. Veriler, SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik verilerine yönelik betimsel analizler yapılmıştır. Stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü tespit etmek üzere pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Ayrıca stratejik insan kaynakları yönetiminin iç girişimcilik üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu tespit etmek için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bağımsız değişken olan stratejik insan kaynakları yönetimine ait alt faktörlerin iç girişimcilik üzerine etkilerini ölçmek amacı ile de çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Gruplar arasındaki farklılıkların tespiti için ise ANOVA ve t testleri yapılmıştır.

T.C. Maltepe Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 26.02.2021 tarihli, 2021/06-07 karar numarası ile etik izin alınmıştır.

4.3 Araştırmada Kullanılan Ölçekler, Geçerlilik ve Güvenirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Formun birinci kısmında, katılımcıların demografik özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Anket formunun ikinci kısmında ise, bağımsız değişken olan, Green ve arkadaşlarının (2006) çalışmalarında kullandığı ve Kılıçaslan (2018) tarafından geliştirilen stratejik insan kaynakları yönetimi ifadeleri yer almaktadır. Stratejik insan kaynakları yönetimine ait ölçek, “yönetim süreci” ve “yönetim politikaları” adı altında 2 boyuttan ve 16 ifadeden oluşmaktadır. Anket formunun son bölümünde ise, araştırmanın bağımlı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

değişkeni olan, Durmaz (2011) tarafından geliştirilmiş ve Mahlı (2018) tarafından yapılan çalışmada kullanılan iç girişimcilik ifadeleri yer almaktadır. İç girişimciliğe ait ölçek, “proaktiflik”, “özerklik” ve “yenilikçilik ve risk alma” olarak 3 boyuttan ve 21 ifadeden oluşmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait ifadeler en olumsuzdan en olumluya doğru (1-kesinlikle katılmıyorum/5-kesinlikle katılıyorum) şeklinde 1’den 5’e kadar derecelendirilmiştir. Araştırma için veri toplamak amacı ile kullanılan ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin bulgularda Cronbach’ Alpha değeri, stratejik insan kaynakları yönetimi ölçeği için: ,960; iç girişimcilik ölçeği için: ,886 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda, araştırmada kullanılan anketlerin güvenilir olduğu görülmektedir.

İç girişimcilik ölçeğinin faktör analizine uygunluğunu tespit edebilmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett testi kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin değeri 0,845 bulunmuştur. Yapılan faktör analizine göre iç girişimcilik ölçeğinin 3 faktörle açıklanabildiği görülmektedir. İlk faktör toplam varyansın %21,585’ini; ikinci faktör %19,322’sini ve üçüncü faktör ise %12,678’ini açıklamaktadır. Bu 3 faktör, ölçeğin toplam varyansının %53,585’ini açıklamaktadır. Stratejik insan kaynakları yönetimi ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin değeri ise 0,924 olarak bulunmuştur. Yapılan faktör analizine göre stratejik insan kaynakları yönetimi ölçeğinin 2 faktörle açıklanabildiği görülmektedir. İlk faktör toplam varyansın %36,144; ikinci faktör ise %33,904’ünü açıklamaktadır. Bu 2 faktör, ölçeğin toplam varyansının %70,048’ini açıklamaktadır. Bulunan değerler ölçeklerin geçerliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

5. Araştırma Bulguları

5.1 Demografik Bulgular

Araştırmaya dâhil olan 117 kişiden, 54 kişi kadın (%46,2) ve 63 kişi (%53,8) erkekten oluşmaktadır. Katılımcılardan 6 kişi (%5,1) 18-25 yaş, 9 kişi (%7,7) 46 yaş ve üstü, 41 kişi (%35) 36-45 yaş, 61 kişi (%52,1) ise 36-45 yaş aralığındadır. Bununla birlikte 64 kişi (%54,7) üniversite mezunu, 36 kişi (%30,8) yüksek lisans, 11 kişi (%9,4) doktora mezunudur. Katılımcılardan 44 kişi (%37,6) 6-10 yıl, 29 kişi (%24,8) 0-5 yıl ve 11-15 yıl, 15 kişi (%12,8) kişi ise 16 yıl ve üstü süredir kurumlarında çalışmaktadırlar.

5.2 Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Tablo 4: Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ile İç Girişimcilik Arasındaki İlişki (Korelasyon)

	Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi	İç Girişimcilik
Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi	1	,560**
İç Girişimcilik	,560**	1

Analizler öncesinde normallik testi yapılmış ve verilerin normal dağıldığı tespit edilmiştir. Normal dağılım tespiti için Tabachnick ve Fidell (2013) tarafından -1.5/+1.5 Aralığı olarak belirtilen skewness ve kurtosis değerleri dikkate alınmıştır. (*Stratejik insan kaynakları yönetimi: skewness -1,286; kurtosis 1,404; iç girişimcilik: skewness -,663; kurtosis -,118*). Araştırmamızın birinci hipotezini test etmek üzere yapılan pearson korelasyon analizi Tablo 4’de verilmiştir. Tablo 4’de verilen pearson korelasyon analizine göre; stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik arasında orta düzeyde ve pozitif yönde ($r = ,560; p < 0,05$) bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, “ H_1 : *Stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik arasında anlamlı bir ilişki vardır*” hipotezimiz doğrulanmıştır.

5.3 Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Tablo 5: Örgüt İkliminin Çalışanların Dijitalleşme Faaliyetlerine Uyumunu Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	Std. Hata	β	T	P	R	R ²	F	p
Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi	İç Girişimcilik	,319	,379	,560	7,242	,001	,560	,313	52,444	,001

Regresyon analizi sonuçları Tablo 5’de görüldüğü gibidir. Anlamlılık düzeyi (signf.) $p < 0,05$ olduğu için kurulan regresyon modeli anlamlıdır. Yapılan regresyon analizine göre; stratejik insan kaynakları yönetiminin, iç girişimcilik üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Modelin açıklama gücü olarak ifade edilen R² değeri: 0,313 olarak hesaplanmıştır ($R = 0,560; R^2 = 0,313; p < 0,05$). Bu değer, iç girişimcilik bağımlı değişkeninin (varyansın) %31,3’ünün modeldeki bağımsız değişken olan stratejik insan kaynakları yönetimi tarafından açıklandığını göstermektedir. Bu bağlamda stratejik insan kaynakları yönetimi, iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir ($p < 0,05$). Böylelikle H_2 : *Stratejik insan kaynakları yönetiminin iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır*” hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 6: Stratejik İnsan Kaynakları Alt Faktörlerinin İç Girişimciliğe Olan Etkisini Gösteren Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken	Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi	B	Std. Hata	B	t	p
	Yönetim Süreci	,044	,078	,075	,563	,574

...						
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)						
İç Girişimcilik	Yönetim Politikalar	,252	,065	,514	3,883	,001

Tablo 6’da görüldüğü üzere, stratejik insan kaynakları yönetimi alt faktörlerinin bağımsız ve iç girişimcilik faktörünün bağımlı değişken olarak alındığı çoklu regresyon analizi sonucuna göre; stratejik insan kaynakları yönetim sürecinin açıklanma oranı istatistiki açıdan anlamsız bulunmuştur. Bu bağlamda, “ H_{2b} : Stratejik insan kaynakları yönetimi sürecinin iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezimiz doğrulanmamıştır. Bununla birlikte, stratejik insan kaynakları yönetimi politikaları ($\beta=0,514$; $p<0,05$), alt faktörünün iç girişimcilik üzerine pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, “ H_{2a} : Stratejik insan kaynakları yönetimi politikalarının iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkisi vardır” hipotezimiz doğrulanmıştır.

5.4 ANOVA Testine İlişkin Bulgular

Tablo 7: İç Girişimcilik Ölçeği Puanlarının Çalışma Süresine Göre ANOVA Sonuçları

Çalışma Süresi	N	X	SS	F	p	Anlamlılık
(1) 0-5 yıl	29	3,90	,464	7,413	0,001	2-1,4; 3-4.
(2) 6-10 yıl	44	4,21	,373			
(3) 11-15 yıl	29	4,10	,449			
(4) 16 yıl ve üstü	15	3,67	,415			
Toplam	117	4,03	,455			

Yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre; ankete katılan bireylerin yaş faktörüne ($F= 2,368$; $p= 0,075$) ve eğitim düzeylerine göre ($F= ,927$; $p= 0,430$) iç girişimcilik faaliyetlerinde bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ancak Tablo 7’de görüldüğü üzere, iç girişimcilik bağlamında çalışma süresinin ($F= 7,413$; $p= 0,001$) farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. İç girişimciliğin hangi çalışma sürelerine göre farklılaştığını belirlemek amacı ile yapılan TUKEY testi sonuçlarına göre; 6-10 yıl aralığında ($X=4,21$) çalışan bireylerin iç girişimcilik faaliyetleri, 0-5 yıl aralığında ($X=3,90$) ve 16 yıl ve üstü aralığında ($X=3,67$) çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Anlamlılık: 2-1,4). Ayrıca 11-15 yıl ($X= 4,10$) aralığında çalışan bireylerin iç girişimcilik faaliyetleri, 16 yıl ve üstü ($X= 3,67$) aralığında çalışanlara göre daha yüksektir (Anlamlılık: 3-4).

Tablo 8: İç Girişimcilik Ölçeği Puanlarının Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları

Değişken	Gruplar	N	X	SS	t Testi	p
İç Girişimcilik	Kadın	54	3,92	,477	-2,522	0,013
	Erkek	63	4,13	,415		

Tablo 8’de görüldüğü üzere, cinsiyetler arasında farklılık olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan t testi sonuçlarına göre ise; iç girişimcilik ölçeğinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($t= -2,522$; $p< 0,05$). Yapılan analiz sonucuna göre, erkeklerin kadınlara göre daha fazla iç girişimcilik faaliyetlerini yürüttükleri ve daha fazla yatkın oldukları tespit edilmiştir.

SONUÇ

Günümüzde işletmeler, rakiplerine göre daha fazla rekabet avantajı elde etmek için farklılık yaratmanın yollarını aramaktadırlar. Bu farklılıklar, iş süreçlerinde olabileceği gibi üretilen hizmet ve ürünlerde de olabilir. Önceleri işletme için yapılacak tüm faydalı işlerin sadece üst yönetim tarafından öngörülebileceği ve uygulanacağı düşünülmekteydi. Ancak bu bakış açısı zamanla değişmeye başlamış ve işletmelerde çalışan bireylerinde bu süreçlere katılması görüşü yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Özellikle, insan kaynağını; üretken, yaratıcı, stratejik etkisi olan bir unsur olarak değerlendiren ve 1980'li yılların başında gelişmeye başlayan stratejik insan kaynakları yönetimi süreçleri bu bakış açısını destekleyen en önemli yönetim yaklaşımlarından birisi olmuştur.

Stratejik insan kaynakları yönetimi çalışanları, bir maliyet unsuru olarak görmeyen ve işletmeye stratejik değerler katarak rekabetçilik yeteneğini arttıran önemli bir unsur olarak görmektedir. Stratejik insan kaynakları yönetimi, çalışanların geniş bir alanda söz sahibi olması gerektiğini ve stratejilerin belirlenmesinde aktif olarak rol alması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte stratejik insan kaynakları yönetimi, çalışanların yetenek ve becerilerinin önemli bir kaynak olduğunu ve bu kaynaktan faydalanmak için işletmelerin gerekli desteği sağlaması gerektiği felsefesine sahiptir. Bu bağlamda işletmelerin, çalışanların tüm süreçlere katılımını teşvik edecek süreç ve politikalarını oluşturması ve insan kaynakları yönetimi ile desteklenmeleri gerekmektedir.

İç girişimcilik, çalışanların işletme içerisinde klasik bir girişimci gibi davranmaları ve bu davranışlar sonucunda fırsatları takip ederek işletme için birer avantaja dönüştürme faaliyetleri olarak tanımlanabilir. İç girişimcilik, klasik girişimcilerden farklı bir kavramdır. Klasik girişimciler, girişimleri kendi adına ve kendi çıkarları doğrultusunda yaparlar. Ancak iç girişimciler, girişim faaliyetlerini çalıştıkları işletmelere fayda sağlamak amacı ile yaparlar. Bu bağlamda, çalışanların iç girişimcilik faaliyetlerinde bulunmaları için işletme yönetimi tarafından teşvik edilmeleri ve ödüllendirilmeleri gerekmektedir. Çalışanların teşvik edilmesi ve ödüllendirilmesi için en uygun yönetim şekli ise stratejik insan kaynakları yönetimidir. İç girişimcilerin faaliyete geçmesinde teşvik ve ödüllendirme yeterli olmayabilir. Bu unsurlar ile birlikte, çalışanların işletme kaynaklarını kullanabilmesi, özerklik, karar süreçlerine katılmaları, işletme verilerini kullanabilmeleri gibi farklı unsurlarında biraraya gelmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, işletme tarafından uygulanan katı yönetim şekilleri, prosedürler, kurallar ortadan kaldırılmalıdır. Dolayısıyla iç girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi, işletme yapısında ve yönetim şekillerinde değişiklik yapmayı gerektirmektedir. İç girişimciler, yenilik yapmayı seven, zamanlama ve planlama yetenekleri yüksek, özgüvenli, problem çözme ve kontrol yetenekleri gelişmiş, araştırmacı ve sorgulayıcı özelliklere sahip bireylerdir. Eğer işletmeler iç girişimcilik faaliyetlerini işletmelerinde yürütmek istiyor ise işe

alım süreçlerinde bu özelliklere sahip bireylerin seçimlerine odaklanmaları gerekmektedir. Bu özellikleri taşımayan bireylerin gelişimi için düzenlenecek eğitimler nedeniyle ortaya yüksek maliyetler çıkabilir. Bu nedenle ilk işe alım süreçlerinde girişimci özelliklere sahip bireylerin işe alınması daha doğru bir yol olacaktır.

Çalışmamız sonucunda, stratejik insan kaynakları yönetimi ile iç girişimcilik arasında pozitif bir ilişki olduğu ve stratejik insan kaynakları yönetiminin iç girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bulguların, kavramsal çerçeve ile uyum gösterdiği söylenebilir. Ayrıca, çalışmaya katılan bireylerin iç girişimcilik bağlamında yaş ve eğitim düzeyleri bakımında farklılaşmadıkları tespit edilmiştir. Ancak çalışma yılı dikkate alındığında, 6-10 yıl aralığında çalışan bireylerin, cinsiyet dikkate alındığında ise erkeklerin daha fazla iç girişimcilik faaliyetlerini yürüttükleri ve daha fazla yatkın oldukları tespit edilmiştir.

Gelecek çalışmalar için iç girişimcilerin işletme kaynaklarını ve verilerini hangi ölçüde kullanmaları ve özerklik seviyelerinin hangi düzeyde olması gerektiğinin tespitine yönelik araştırma yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağca, V. ve Yörük, D. (2006). Bağımsız Girişimcilik ve İç Girişimcilik Arasındaki Farklar: Kavramsal Bir Çerçeve. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(2), 155-173.
- Akkoyun, B. (2015). *Teknoloji Yönetiminin Başarısında Örgütsel Yapı ve İnsan Kaynakları Yönetimi Unsurlarının Etkisi Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi. SBE. Malatya.
- Amit, R. ve Schoemaker, P. J. H. (1993). Strategic Assets and Organizational Rent. *Strategic Management Journal*, 14. (1), 33-46.
- Armstrong, M. ve Taylor, S. (2014). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*. 13. Baskı. İngiltere: Kogan Page Limited.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi*. 1. Baskı. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Bayat, B. (2008). İnsan Kaynakları Yönetiminin Stratejik Niteliği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (3), 67-91.
- Bayındır, H. (2007). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminde Bilgi Teknolojilerinin Kullanımı: Teori ve Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı. Konya.
- Becker, B. ve Gerhart, B. (1996). The Impact of Human Resource Management on Organizational Performance: Progress and Prospects. *Academy of Management Journal*, 39 (4), 779-801.
- Buekens, W. (2014). Fostering Intrapreneurship: The Challenge For a New Game Leadership. *Procedia Economics and Finance*, 16, 580 – 586.

- Büte, M. (2008). Örgütsel Faktörlerin İç Girişimcilik Üzerine Etkileri. *Ekev Akademi Dergisi*, 12(37),41-60.
- Büyükyılmaz, O., Kayış, M. (2018). Dönüştürücü Liderliğin İç Girişimcilik Davranışına Etkisi: Bolu İlinde Bir Araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 147-167.
- Castro, M. V. M. v d. (2020). Implementation of Strategic Human Resource Management Practices: A Review of the National Scientific Production and New Research Paths. *Revista de Gestao*, 27(3), 229-246.
- Chebbi, H. vd., (2020). Focusing on Internal Stakeholders to Enable the Implementation of Organizational Change Towards Corporate Entrepreneurship: A Case Study From France. *Journal of Business Research*, 119, 209–217.
- Coşkun, S. ve Kaya, N. (2011). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi: Kamuda Uygulamalar ve Türk Kamu Yönetimi İçin Öneriler. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 69-95.
- Çıkmaz, G. (2020). *Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin İç Girişimcilik Üzerine Etkisinde Sosyal Sermayenin Aracılık Rolü*. Doktora Tezi. T.C. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Doktora Programı. Gaziantep.
- Delery, J. E. ve Doty, D. H. (1996). Modes of Theorizing in Strategic Human Resource Management: Test of Universalistic, Contingency and Configurational Performance Predictions. *Academy of Management Journal*, 39(4), 802-835.
- Demirci, E. (2020). *İç Girişimcilik Eğilimi ve Hizmet İnovasyon Performans İlişkisi: İstanbul Otel İşletmeleri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı. Erzurum.
- Demirer, Ö., Demirer C. M. ve Yürürer, G. (2019). İç Girişimciliğin İşgören Performansı Üzerindeki Etkisi: Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 231-245.
- Demirtaş, Ö. (2013). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Örgütsel İnovasyon. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 35(2), 261-290.
- Dessler, G. (2017). *Human Resource Management*. 15. Baskı. İngiltere: Pearson Education Limited.
- Erbir, M. (2020). *Sağlık Kurumları Çalışanlarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algıları ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının İç Girişimcilik Düzeylerine Etkisi*. Doktora Tezi. T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Kırıkkale.
- Gawke, C. J., Gorgievski, J. M. ve Bakker, B. A. (2019). Measuring Intrapreneurship at the Individual Level: Development and Validation of the Employee Intrapreneurship Scale (EIS). *European Management Journal*, 37, 806-817.
- Gawke, C. J., Gorgievski, J. M. ve Bakker, B. A. (2017). Employee Intrapreneurship and Work Engagement: A Latent Change Score Approach. *Journal of Vocational Behavior*, 100, 88–100.

- Guest, D. E. (1987). Human Resource Management and Industrial Relation. *Journal of Management Studies*, 24 (5), 503-521.
- Gürbüz, S. (2011). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Örgütsel Bağlılığa ve İş Tatminine Etkisi: İnsan Kaynakları Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 397-418.
- Gürler, H. İ. (2020). *Çalışan İşveren Markası Algısının İç Girişimcilik Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İstanbul.
- Gürel, B., B., E. (2012). Girişimcilik: Bir Literatür Taraması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 6, 56-75.
- Hau, I. ve Chow, S. (2005). High Performance Work System in Asian Companies. *Thunderbird International Business Review*, 47(5), 575-599.
- İçerli, L., Yıldırım, H. M. ve Demirel, Y. (2011). Kobilerde İç Girişimciliğin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma: Aksaray Örneği. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 177-187.
- Kaygın, E. (2012). Sürdürülebilir Bir Rekabet Avantajı Sağlamanın Yolu: İç Girişimcilik Anlayışı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 93-103.
- Keskin, H., Akgün, A. E ve Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt Teorisi*. 1. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kızıloğlu, M. İbrahimoglu, N. (2013). İç Girişimcilik Olgusunun Yenilik Yapabilme Becerisine Etkisi: Gaziantep'te Faaliyet Gösteren Yenilikçi Örgütlerde Bir Uygulama. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(3), 105-117.
- Kozak, A. M., Yılmaz, G. E. (2010). Otel Yöneticilerinin İç Girişimcilik Algılamaları: Frigya Bölgesi Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 85-97.
- Naktiyok, A., Kök, B. S. (2006). Çevresel Faktörlerin İç Girişimcilik Üzerine Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 8(2),77-96.
- Mahlı, A. (2018). *Yaratıcı Liderlik, İçsel Motivasyon ve İç Girişimcilik Davranışı İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Gaziantep.
- Pfeffer, J. (1995). Producing Sustainable Competitive Advantage Through The Effective Management of People. *Academy of Management Executive*, 9(1), 55-69.
- Rigtering, J. P. C., Weitzel, G. U. ve Muehlfeld, K. (2019). Increasing Quantity Without Compromising Quality: How Managerial Framing Affects Intrapreneurship. *Journal of Business Venturing*, 34, 224–241.

- Şekerdil, R. (2016). *İç Girişimcilik Eğilimlerinin Sosyal İnovasyon Üzerine Etkisi: İzmir İlinde Özel Banka Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Girişimcilik ve İnovasyon Anabilim Dalı. İzmir.
- Tabachnick. B. G. ve Fidell L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics (sixth edition)* Pearson. Boston.
- Turan, C. (2019). *Kurumsal Girişimcilik Profiline Firmanın Yenilikçilik Performansı Üzerindeki Etkisinde İç Girişimcilik Davranışının Aracı Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İnovasyon, Girişimcilik Ve Yönetim Programı. İstanbul.
- Türkmen, V. (2019). *Örgütsel Stres ve İç Girişimcilik İlişkisi: Bir Sigorta Şirketinde Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Kütahya.
- Özkan, Ö. (2020). *İç Girişimcilik Kapsamında Bireysel ve Kurumsal Performans Etkileşimi: Enerji Sektöründe Bir Araştırma*. Doktora Tezi. T.C. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. İzmir.
- Ülgen, H. ve Mirze, K. S. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. 6. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- Yılmaz, T. (2012). *Yüksek Performanslı İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Bireysel ve Örgütsel Performansa Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Yönetimi Ana Bilim Dalı. Ankara.
- Ylyasov, Y. (2006). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Rekabet Üstünlüğü Sağlamadaki Rolü ve Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. İstanbul.
- Wright, P. M., McMahan, G. C. ve McWilliams, A. (1994). Human Resources and Sustained Competitive Advantage: a Resource-Based Perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 5(2), 301-326.
- Zeren, H. E. (2012). Kent Markalaşması Sürecinde İç Girişimcilik Faktörü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 95-104.

...

1990'LARDAN GÜNÜMÜZE MAHKEME KARARLARI IŞIĞINDA SAĞLIK HİZMETLERİNDE İDARE VE SORUMLULUK***Enes CÖMERT*****Özet**

Sağlık, temel insan hakları arasında kabul edilmekte ve vazgeçilemez bir hak olarak görülmektedir. Sağlık tanımı yapılırken ulusal ve uluslararası çeşitli kurum ve kuruluşlardan faydalanılmaktadır. Bu kuruluşlara, Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) örnek verilebilir. Devletler, sağlık hizmetlerini politika olarak belirli bir zaman sonra uygulamaya başlamış ve böylece sağlık hizmetleri, Anayasa'da yerini almıştır. Her geçen yıl sağlık hizmetleri alanında uluslararası ve ulusal düzeyde mesafe kat edilmektedir. Ayrıca örgütlenme yapısı, tedavi kuruluşları, kamu ve özel sektör ile sınırı ve idarenin sorumluluğu açısından henüz oluşumunu tamamlamamış ve halen gelişmeye de devam etmektedir. Hukuki sorumluluğun ortaya çıkışı, idarenin sağlık hizmetlerini yönetmesi ve zararların oluşmasıyla başlamıştır. Neticede bu durum, idare hukukunun alanına girmektedir. Tıp bilimi, sürekli gelişme halinde olduğundan, hem idarenin sorumluluğunu hem de doktor ve diğer sağlık görevlilerinin sorumluluğunu artırmaktadır. Sorumluluğun ortaya çıkması ile birlikte hukuki meseleler ortaya çıkmaktadır. Bu durum genel anlamda, idari yargının konusu olarak karşımıza çıkar. Fakat idari yargının konusu dışında kalan adli meseleler de zamanla gündeme gelebilmektedir. Ülkemizde, sağlık hizmetlerini ilgilendiren çeşitli karar örnekleri bulunmaktadır. Bu kararlar, yerel mahkemelerin ve üst mahkemelerin kararları ile birlikte örnek verilir ve emsal niteliği taşır. Aynı zamanda ülkemizde; Anayasa Mahkemesi'nin, Danıştay'ın ve Yargıtay'ın kararları red ya da kabul biçiminde olmakla beraber, kısmi red ya da kısmi kabul biçiminde de örnekler mevcuttur. Bununla birlikte görevli yargı yerini belirlemede Uyuşmazlık Mahkemesi'nin gerekçeli kararları da önemli örneklerdendir. Bu kararlar belirlenirken; idarenin, doktorun, diğer sağlık görevlilerinin ya da hem idarenin hem de doktorun sorumlulukları göz önünde bulundurulmaktadır. Böylece idareye, doktora veya diğer sağlık görevlilerine tazminat doğmakta ve bu durum da rücu meselesini gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, İdare, Sorumluluk, Mahkeme Kararları.

ADMINISTRATION AND RESPONSIBILITY IN HEALTH SERVICES IN THE LIGHT OF COURT DECISIONS SINCE 1990S**Abstract**

Health is recognized as one of the fundamental human rights and seen as an inalienable right. Various national and international institutions and organizations are used when defining health. Examples of these organizations are the United Nations and the World Health Organization (WHO). States began to implement health services as a policy after a certain period of time and thus health services took their place in the constitution. Every year, progress has been made in the field of health services at international and national levels. In addition, in terms of organizational structure, treatment institutions, borders with the public and private sector and the responsibility of the administration, it has not yet completed its formation and still continues to develop. The emergence of legal responsibility started with the administration's management of health services and the occurrence of damages. As a result, this situation falls within the scope of administrative law. As medical science is in constant development, it increases both the responsibility of the administration and the responsibility of doctors and other healthcare professionals. With the emergence of liability, legal issues come to the fore. This situation, in general, emerges as the subject of administrative judgment. However, judicial

* Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-1833-336X, enescomert89@gmail.com

Derleme Makale.

Sayfa Sayısı: 1020-1042

Makale Geliş Tarihi: 25.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 10.07.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

issues that are not the subject of administrative judiciary may also come to the agenda in time. In our country, there are various decision examples concerning health services. These decisions, together with the decisions of local courts and higher courts, are exemplified and set a precedent. At the same time, there are examples in the form of rejection or acceptance of the decisions of the Constitutional Court, the Council of State and the Supreme Court in our country, as well as in the form of partial rejection or partial acceptance. However, the reasoned decisions of the Dispute Court in determining the place of jurisdiction are also important examples. While determining these decisions; The responsibilities of the administration, the doctor, other health professionals, or both the administration and the doctor are taken into consideration. Thus, the administration, the doctor or other healthcare professionals are compensated and this situation raises the issue of recourse.

Key Words: Health Services, Administration, Responsibility, Court Decisions.

Giriş

Sağlık hizmetlerinin gelişmesi, sağlık sektörünün gelişmesine sebep olmuştur. Böylece toplum için önemli olan sağlık hakkı ve sağlık hizmetleri ön plana çıkmış ve dünyada sağlık hakkı vazgeçilemez haklar arasında yerini almıştır. Günümüze kadar sağlığın pek çok tanımı yapılmıştır. Fakat bu tanımlar, her dönemin kendi ufkunu yansıtmaktadır. Çünkü her dönemde sağlık alanında farklı gelişmeler olduğu için tanımlama çeşitliliği de bundan kaynaklanmaktadır. Dünya genelinde sağlık kavramı tanımı, en fazla Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün yaptığı tanımlama ile kabul görmüştür. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), sağlıklı yaşamayı doğuştan kazanılmış bir hak olarak kabul ettiği için sağlık, temel insan hakları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Birleşmiş Milletler de sağlık hakkının önemine binaen çeşitli kararlar almıştır (Cömert, 2015:1).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. Maddesi'nde şöyle denilmektedir: “Herkesin, gerek kendisi, gerek ailesi için yiyecek, giyim, konut, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere, sağlığını ve refahını sağlayacak uygun bir yaşama düzeyine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim olanaklarından iradesi dışında yoksun bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır. Ana ve çocuk, özel bakım ve yardım görme hakkına sahiptir. Bütün çocuklar evlilik içinde veya dışında doğsunlar aynı sosyal korumadan yararlanırlar.” Uluslararası gelişmelerle birlikte, ülkemizde de çeşitli mesafeler kat edilmiştir.

T.C. Anayasası'nda sağlık, 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun'un 2. Maddesi'nde şöyle tanımlanmıştır: “Yalnız hastalık ve maluliyetin yokluğu olmayıp beden, ruhen ve sosyal bakımdan tam bir iyilik halidir.” Aynı zamanda sağlık hakkı, pozitif statü haklar arasında değerlendirilmiştir. İnsanlar için vazgeçilemez olan sağlık hakkı ve sağlık hizmetleri, hem ülkemizde hem de dünyada pek çok aşamadan geçmiş ve gelişme göstermiştir. Fakat sağlıktaki bu gelişmeler, henüz tamamlanamamış ve halen gelişmeye de devam etmektedir. Ülkemizde ve

dünyada, sağlık hizmetlerinde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerle birlikte ortaya çıkan sorunlar nedeniyle idare ve sağlık çalışanlarına birçok sorumluluk yüklenmektedir (Cömert, 2015:1).

Bu durum da karşımıza hukuku çıkarmaktadır. Böylece bireylerin hakkı, hukuk ile güvence altına alınmakta ve yasal mevzuatın gerekliliği yapılmaktadır. Kişiler, uğramış oldukları mağduriyetten dolayı yasal mevzuata göre mahkemelere başvurup tazminat talebinde bulunabilmektedir. Sağlık hizmetlerinde, hukukun nasıl işlediği ve mahkeme kararları örnekleriyle emsal teşkil etmektedir. Mahkemenin idareye yönelik tazmininde, pek çok yerel mahkeme kararları bulunmakla birlikte Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay kararları da bulunmaktadır. Ayrıca idarenin sorumluluğundaki görevli yargı yerini belirleyen Uyuşmazlık Mahkemesi'nin çeşitli kararları da mevcuttur.

1. Sağlık Hizmetleri Kavramı ve Sağlık Hizmetleri Açısından İdare

Somunoğlu (2012:8) sağlık hizmetlerini şöyle tanımlamıştır: Kişilerin sağlığını korumak, hastalıklarını tedavi etmek, fiziki ve ruhi yeteneklerini rehabilite etmek için yapılan çalışmalardır ve toplum için önemli etkiye sahiptir. Ya da sağlık hizmeti; şahısların sağlıklı olmaları için sağlık alanında uzman kişilerce yapılan her türlü hizmettir.

Dünya Sağlık Örgütü ise sağlık hizmetlerini şöyle tanımlamıştır: “Bireylerin ve toplumun sağlıklıla ilgili beklentilerini karşılaması ve bu hizmetlerin yürütülmesinde görevli sağlık kuruluşları personelinin koruyucu ve tedavi edici hizmet uygulamasıdır.” Kişilerin sağlıklı bir şekilde yaşama arzusu, sağlık hizmetlerine olan talebi de arttırmaktadır. Artan talep nedeniyle sağlık ve sağlık hizmetleri mevzusunda birçok tartışma meydana gelmektedir. Bu nedenle sağlığa ihtiyaç duyulduğu için dolaylı olarak sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç ve önem de her geçen gün artmaktadır (Tıraş, 2013:127).

Somunoğlu (2012:8) sağlık hizmetleri kavramının çok geniş bir alanı kapsadığını söylemekte ve bu kavramın sağlık ile ilgili pek çok faaliyetle içli dışlı olduğunu belirtmektedir. Böylece toplumlar ve bireyler, bu farklı etmenlerden etkilenmektedir. Sağlık hizmetleri kavramı, her toplumun ihtiyacının ve isteğinin farklı olması nedeniyle günümüze kadar genişleyerek gelmiştir. Örneğin; önceleri insan ihtiyaçları farklıydı. Bundan dolayı çeşitli tedavilerden plastik cerrahiye kadar ve hatta yaşam süresinin uzatılması gibi pek çok alanda farklı talepler ortaya çıkmıştır.

Bunların nedeni ise zamanla ve fitraten insanların isteklerinin değişikliğe uğramasından kaynaklanmaktadır. Bu değişimler nedeniyle bazı zamanlarda çeşitli konferans, sempozyum ve

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

toplantılar yapılmaktadır. Bu bağlamda 1978 yılında Kazakistan'ın Alma Ata şehrinde yapılan Uluslararası Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı önemli etkinlikler arasında kabul edilmektedir. Konferans sonrasında yapılan açıklamada Alma Ata Bildirgesi'nde yer alan ifadeyle Dünya Sağlık Örgütü Genel Kurulu, "2000 Yılında Herkese Sağlık" için izlenecek yol haritasını belirlemiş ve karara bağlamıştır ("Halk Sağlığı ve Temel Sağlık Hizmetleri Sunumunda Devletin Hizmet Sunma Kapasitesinin Arttırılması", 2015).

Ayrıca Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan kitapta, Lalonde Raporu'ndan bahsedilmektedir. Kanada'da 1974 yılında Marc Lalonde'un yazmış olduğu bu raporda insan biyolojisi, çevre, kalıtım ve sağlık sistemi organizasyonu olarak dört ayrı öğeden bahsedilmektedir. Marc Lalonde, insan biyolojisi, çevre, kalıtım ve sağlık sistemi organizasyonu gibi dört farklı öğenin kişilerin ve toplumun hayatının devam etmesi nedeniyle birbirlerine etki ettiğini gözlemlemiş ve bu durumu raporlaştırmıştır.

Somunoğlu (2012:9) sağlığa gereğinden daha fazla önem verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Ayrıca ona göre insan davranışlarının nasıl değişiklik gösterdiğini gösterebilmek için tüm çalışmalara destek verilmeli ve kişiler bu çalışmalarda sorumluluk almalıdır. Bununla birlikte Lalonde Raporu'nda belirtilen tüm riskler tespit edilmeli ve bu riskler yok edilmelidir. Alma Ata Bildirgesi'nde ise toplumun kalkınmasında sağlık faktörünün önemli olduğu, sağlık hizmetleri uygulamalarında toplumun destek vermesi gerektiği ve sağlık hizmetlerine destek verilmesi amacıyla işbirliği yapılmasının kaçınılmaz olduğu anlatılmaktadır. Bununla birlikte genel geçer bir sağlık hizmeti politikası sürdürülmeli, diğer sağlık görevlilerine değer verilmeli ve bu politikaları yerine getirirken de teknoloji kullanılmalıdır.

Ülkemizde sağlık hizmeti veren idareler şunlardır: Genel ve özel bütçeli idareler, özel idareler, belediyeler ve bunlara bağlı teşekküller, sermayesi devlet tarafından verilmesi şartıyla kurulan iktisadi teşekküller, idare ve murakabeleri 3460 sayılı kanuna göre tabi olan teşekkül ve müesseseler, özel kanunlarla kurulan bankalar ve diğer teşekküller, sermayesinin yarısından fazlası devletin olan ya da adı geçen müesseselerin elindeki teşekküller ve aynı orandaki iştirakleri ile oluşan kurumlar ve bağlı olan sağlık birimleridir.

Uyuşmazlık Mahkemesi, 28.04.2003 tarihli 2003/16 esas ve 2003/23 sayılı bir kararında, TCDD'ye bağlı bulunan bir hastaneyi idari olarak değerlendirmiş ve görevli yargı yerinin İdare Mahkemesi olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, 21.02.2008 tarihli 2005/10 esas ve 2008/63 sayılı bir kararında, sağlık hizmeti veren idarelerdeki kişileri sağlık hizmetlerinde maaş,

ücret, yevmiye ya da sözleşme ile çalışan personeli ve personel yardımcılarını sağlık personeli olarak kabul etmektedir. Belirtilen görüşlere göre, sağlık personelinin çalıştığı ve kamuda sağlık hizmetleri verildiği kamu malları hem idari olarak hem de sorumluluk bakımından değerlendirilirken tüm görüşler mutlaka dikkate alınmalıdır (Bayındır, 2007:556).

2. Sağlık Hizmetlerinden Dolayı Sorumluluk

Devlet, sorumluluk anlamında yükümlü değildir. Geçmiş dönemlerden dolayı idare, kişilere verilen zararlar nedeniyle tazminat anlamında neredeyse mecburidir. İlk kez 19. yüzyıldan başlayarak idarenin sorumluluğu Fransa Uyuşmazlık Mahkemesi'nin 1873 tarihli "Bilanço" kararının kabul edilmesiyle başlamıştır. Amerika'da 1946 yılında çıkarılan FTCA Kanunu ve İngiltere'de 1947 yılında çıkarılan CPA Kanunu ile idarenin sorumluluğu kural haline gelmiştir. Türkiye'de ise idarenin mali açıdan sorumluluğu hukuki anlamda bu gelişmelere bağlı olarak yasa, yönetmelik ve mevzuatlar çerçevesinde belirlenmiştir (Atay, 2006:564). Ülkemizde ilk kez 1925 yılında 669 sayılı Şurayı Devlet Kanunu ile tam yargı davaları, pozitif hukukumuzda yer almaktadır.

Bu kanunun 19. Maddesi'nin a bendinde tam yargı davaları, "Rü'yeti, adli mahkemelerin vazifesi dışında bulunan meseleler hakkında idari fiil ve kararlardan dolayı hukuku muhtel olanlar tarafından açılacak davalar" şeklinde ifade edilmektedir. 1961 Anayasası'nın 114. Maddesi'nde, "İdare, kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür" ifadesi aynı şekliyle 1982 Anayasası'nın 125. Maddesi'nde de yer almaktadır. Bununla birlikte Anayasa'nın 40. Maddesi'nde şöyle denilmektedir: "Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zararda kanuna göre, devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır."

Anayasa'nın 129. Maddesi'nde de "Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin, yetkilerini kullanırken işledikleri kusurlardan doğan tazminat davaları, kendilerine rücu edilmek kaydıyla ve kanunun gösterdiği şekil ve şartlara uygun olarak, ancak idare aleyhine açılabilir" şeklinde ifade edilmektedir. Önceleri, idarenin sorumluluğu konusunda kusur şartı aranırken daha sonraları ise "kusursuz sorumluluk" terimi literatüre girmiştir. İlk zamanlar, sorumluluk konusunda ağır kusur olup olmadığına bakılırken şimdilerde ise hafif kusur durumlarına da bakılmaktadır. Hukuki olarak böyle bir mesafenin alınması elbette ki idari yargının almış olduğu kararlar neticesindedir. Kısacası gelişmelerin günümüzde de devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. (Bayındır, 2007:556,557).

Bu gelişmeler ve mevzuatlar çerçevesinde idarenin sorumluluğu şöyle tanımlanmaktadır: "Devletin idare işlevinin hukuka aykırı/uygun kullanımından doğan zararların, yazılı olan veya

olmayan hukuk normları uyarınca yine devlet tarafından telafi ve tazminini içerir” (“İdarenin Sağlık Kamu Hizmetinin Yürütülmesinden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluğu Alanında Yeni Gelişmeler”, 2011).

3. Sağlık Hizmetlerinde İdarenin Sorumluluğu

İdarenin yargı denetimine tabi olması, sadece uygulama ve eylemlerin tashih edilmesini esas almaz, ayrıca bu uygulama ve eylemlerin ekonomik bakımdan kişisel haklara vermiş olduğu zararları da karara bağlamaktadır. Ancak ekonomik anlamda kıymeti olan haklara negatif yönde tesir eden her uygulama ve eylemin tazmin edilmesine de gerek yoktur (Yaşar, 2008:205). Sağlık hizmetleri, bir devletin fertlere sunması gerektiği hizmetlerin başında gelmektedir. Bununla birlikte, sunulan bu hizmetin kolay bir şekilde ulaşılabilir olması da gerekmektedir. Aynı zamanda ülkemizde sağlık hizmetleri, genellikle insanlara kamu hizmeti biçiminde sunulan hizmetler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin gelişimi, Cumhuriyet’ten önceki dönemlere denk gelmektedir. Fakat Cumhuriyet Dönemi’nde ilk kez 1920 senesinde Sağlık Bakanlığı kurulmuştur. Böylelikle sağlık hizmetlerinin sunulabilmesi için teşkilatlanma yapısı oluşturulmuş ve hemen ardından çıkartılan çeşitli yasa ve yönetmeliklerle birlikte sağlık hizmetlerinin sunumu hakkında bir politika belirlenmiştir. 1930 yılında çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile insan gücünün ve farklı birçok kaynağın yok olması nedeniyle ciddi kayıplar verilmiş ve böylece bu kanunun çıkarılmasına ihtiyaç duyulmuştur (Güler, 2009:52).

Savaşların yaşanması sonucunda yeni devletlerin kurulmasıyla birlikte toplumların kalkınması için sağlıklı nüfusa ihtiyaç vardır. Bu sağlıklı nüfusu karşılayabilmek tamamen devletlerin görevidir. Bu bağlamda tüm dünya devletleri, I. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra her türlü imkân sağlamak için adeta seferberlik ilan etmiştir. Ülkemizde de T.C. Anayasası’nda bazı ifadeler yer verilmiştir. Anayasa’da yer alan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 1. Maddesi’nde şöyle denilmektedir: “Memleketin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek, umumi devlet hizmetlerindedir.”

Sağlık hizmetlerinin, bir kamu hizmeti olduğu böylelikle vurgulanmıştır. Ayrıca Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 2. Maddesi’nde ise bu hizmetin kapsamı okullar, hapishaneler, işçiler ve annelerin sağlığına kavuşması için toplumun her kesimidir. Bu amaca yönelik koruyucu sağlık hizmetlerinden faydalanmak da sağlık hizmetlerinin kapsamı arasında kabul edilmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde yer alan ve 1961 yılında da Anayasa’da kabul edilen 224 sayılı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanun ile “Sağlık hizmetlerinden faydalanmanın, sosyal adalete uygun bir şekilde ifasını sağlamak maksadıyla tababet ve tababetle ilgili hizmetler, bu kanun çerçevesinde hazırlanacak bir program dâhilinde sosyalleştirilecektir” denilmektedir.

Fakat ülkemizde her ne kadar sağlık hizmetleri ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmış olsa da bu yasaların uygulanmasında ve sağlık hizmetlerinin ülke genelinde orantılı bir biçimde dağılmasında problemler yaşandığı varsayılmıştır. Bu nedenle 1980 senesinde yaşanan darbeden hemen sonra ise sağlıkta reform çalışmaları başlatılmıştır. 1987 yılında çıkarılan Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu ile sağlık çalışanlarının sözleşmeli personel olmasının ve devlet hastanelerinin işletme yapılmasının önü açılmıştır. Bu kanunda yer alan sözleşmeli personel ifadesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Kanunda belirtilen haliyle yalnızca Ankara’daki Türkiye Yüksek İhtisas Hastanesi işletmeye dönüştürülmüştür.

2002 yılında 4736 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri Hakkında Kanun kabul edilerek, sağlık hizmetleri kamusal alanın dışına itilmiştir. Böylece çıkartılan yeni kanun ile birlikte “hizmetten yararlanan bedelini öder” anlayışı tamamen pekiştirilmiş ve şu ifadeler kullanılmıştır: “Kamu kurum ve kuruluşlarınca üretilen mal ve hizmet bedellerinde işletmecilik gereği yapılması gereken ticari indirimler hariç herhangi bir kişi veya kuruma ücretsiz veya indirimli tarife uygulanmaz.”

Çıkarılan 4736 sayılı Kanuna göre, Bakanlar Kurulu’nda herhangi bir farklı karar çıkmadıkça her kamu hizmetinin bir bedeli olacak ve bu bedeli ödeyen herkes kamu hizmeti satın alabilecektir. Aynı zamanda her sağlık ocağında bir yazar kasa bulunacak ve her hastadan da muayene ücreti alınacaktır. Fakat 1933 yılında çıkarılan ve halen yürürlükte olan Hususi Hastaneler Kanunu dikkate alınmayarak özel hastanelerin çalışmasına yasak getirilmiştir. Fakat özel hastanelerin poliklinik hizmeti vermesinin önünde engel teşkil eden bu kanuna karşı yasal olmayan yeni bir yönetmelik çıkarılmıştır (Güler, 2009:52).

Ayrıca başka bir düzenleme yapılarak, kamu sağlık kuruluşlarında çalışan personelin gelirlerinin büyük bir kısmı döner sermayeden karşılandığı için döner sermaye kaynakları artırılmış ve çalışanlara performansa dayalı ücretlendirme sistemi getirilmiştir. Her ne kadar bu sistem çalışanların gelirlerine olumlu katkı sağlasa da sağlık çalışanlarının çalışma ortamı bozulmuş ve çalışanlar arasında ciddi huzursuzluklara yol açmıştır. Tüm bu olumsuzluklar, sağlık hizmeti sunulmasında aksamalara sebebiyet vermiştir (Güler, 2009:53).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bunun yanı sıra Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası'na göre sağlık hizmetlerinde, 1980 yılından itibaren başlayarak "sadece parası olanlara sağlık hizmeti sunulması" anlayışı hâkim olmuştur. Fakat bu gibi olumsuz düzenlemeler hem Anayasa'ya hem de insan haklarına aykırıdır denilebilir. Çünkü kişiler, sağlık hizmeti alırken eskiye nazaran daha az para harcaması gerekirken daha fazla para harcıyorrsa bu sistem toplumun menfaatini düşünen bir sistem değildir. Bu düzenleme yalnızca parası olan kişilere sağlık hizmeti sunulmasının önünü açtığı için toplumun genelini kapsamayan bir reform çalışmasıdır (Güler, 2009:53).

İnsan haklarına göre sağlıklı yaşamak, her ferdin hakkıdır. Ancak sağlıklı bir hayat sürmek ve bu nedenle de her türlü tedbir almak ise sadece devletin vazifesidir. İdarenin yani devletin görevi, sağlık hizmetlerinin sunulduğu hastane ve sağlık ocağı gibi kurumlarda her türlü teçhizatı, donanımı ve personeli temin etmektir. Anayasa'da, bu ifadeleri destekleyen hükümler yer almaktadır. Hakeza Anayasa'nın 41. Maddesi'nde şöyle denilmektedir: "Aile Türk toplumunun temelidir. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlaması öğretimi ile uygulamasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar."

Anayasa'nın 56. Maddesi ise şöyledir: "Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir. Devletin başka bir görevi de bireylerin hayatını, beden ve ruhen sağlıklı bir biçimde devamlılığını sağlamak, insan gücü ve madde gücünde tasarruf ve verimliliği arttırmak, işbirliğinin gerçekleşmesi için sağlık kuruluşlarını tek elde toplayarak hizmet sunmasını sağlamaktır. Devlet, bu görevini yerine getirirken kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir. Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir."

Anayasa'da yer alan kanunlara göre, sağlık hizmetlerinin sunumunda devletin yapması gereken görevler belirtilmiş, böylece sağlık hizmetlerinin önemi ve kapsamı ortaya çıkarılmıştır. Önemli konulardan biri de tazminat konusudur. Kamu sağlık kurumu ve kuruluşlarında, ortaya çıkacak kusurlar sebebiyle tazminat yükümlülüğü devlete bırakılmıştır. Bu nedenle de tazminat davası açılması halinde tek muhatap idaredir. Böylece idare, sağlık hizmetinden dolayı kusurlu olan hekim ya da diğer sağlık görevlilerine idari işlem uygulayabilir (Erer, 2010:34).

Bu durum, Devlet Memurları Kanunu'nun 13. Maddesi'nde de yer almaktadır. Bu maddeye göre: "Kişiler, kamu hukukuna tabi görevlerle ilgili olarak uğradıkları zararlardan dolayı bu görevleri yerine getiren personel aleyhine değil, ilgili kurum aleyhine dava açarlar. Ancak devlet dairelerine

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

tevdî veya bu dairelerce tahsil veya muhafaza edilen para ve para hükmündeki değerli kâğıtların ilgili personel tarafından zimmete geçirilmesi halinde, zimmete geçirilen miktar, cezai takibat sonucu beklenmeden hazine tarafından hak sahibine ödenir. Kurumun, genel hükümlere göre sorumlu personele rücu hakkı saklıdır.”

Ceza hukukuna göre, suçun oluşmasına neden olan sağlık personelinin kendisi sorumludur. Fakat idarenin kusurlu olması halinde, hastane yöneticilerinin de sorumluluğu ortaya çıkabilmektedir. Özel sağlık kuruluşları ile kamu tedavi kuruluşları arasındaki fark, tamamen hukuki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Özel sağlık kuruluşlarında kusur tespit edilen tıbbi müdahalelerde, ceza sorumluluğu nedeniyle savcılık doğrudan soruşturma başlatabilir ve dava açabilir. Bunun yanı sıra özel hastanelerde yapılan tıbbi müdahalelerden dolayı hastane işletmecisi, idari ve tazminat açısından sorumluluk sahibidir. Eğer sözleşme, doktor ve hasta arasında yapılmışsa bu durumda sadece doktorun sorumluluğu bulunmaktadır (Erer, 2010:35).

Anayasa'nın 56. Maddesi'nde ve diğer kanunlarda, sağlık hizmetleri açısından idareye geniş ve önemli yetkiler verilmiştir (Avcı, 2012:125). Sağlık hizmetlerinde kusur nedeniyle sorumluluk kavramı ortaya çıkmaktadır. Sorumluluk ise cezai sorumluluk, hukuki sorumluluk, idari sorumluluk ve mesleki sorumluluk olmak üzere dört farklı başlık altında toplanmıştır.

Cezai Sorumluluk: Anayasa'da, sağlık hizmetleri ile ilgili pek çok kanun maddesi bulunmasına rağmen sağlık çalışanları hakkında hem ceza hukuku açısından hem de medeni hukuk açısından, “cezai” ve “hukuki” sorumluluk belirten bir kanun maddesi bulunmamaktadır. Ancak mesleki etik kuralları hakkında var olan yasal düzenlemeler, sağlık çalışanlarını sorumluluk bakımından cezai ve hukuki olarak bağlamaktadır. 12.10.2004 tarihli ve 25611 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda yer alan doktorun cezai sorumluluğu, 83. Madde (kasten öldürmenin ihmali davranışla işlenmesi), 85. Madde (taksirle öldürme) ve 89. Madde de (taksirle yaralama) belirtilmiştir. Haksız fiiller, tazminat davalarını konu edinirken fiiliyatı ortaya çıkaran suçlar da ceza davalarının konusudur. Eski yasadaki kavramlardan olan “malpraktis” kavramı, günümüzde halen güncelliğini korumaktadır. Cezai sorumluluğa sebep olan üç ana faktör vardır.

- **Dikkatsizlik veya Tedbirsizlik:** Yapılmaması gereken bir şeyi yapmaya dikkatsizlik denilirken, önüne geçilebilecek bir tehlikenin önlenememesi haline ise tedbirsizlik denilmektedir.

- **Meslekte Acemilik:** Sağlık çalışanları, mesleki konular hakkında bilgi sahibi olmak zorunda ve bu bilgileri de kabul edip uymaları gerekmektedir.

- **Yasa, Emir ve Yönetmeliklere Uymama:** Sağlık çalışanları kanunlara, yönetmeliklere ve belirlenen kurallara uymaması halinde mevzuatları hiçe saymasıdır (Koç, 2012:43).

Hukuki Sorumluluk: Sağlık çalışanlarının hatası sebebiyle idari ceza dışında aynı zamanda özel hukuka (tazminat) tabi olmasıdır. Özel hukuka göre her türlü kusur, haksız fiil kabul edilmekte ve kusurlu bulunan hekim, zararı tazmin etmekle sorumludur. Borçlar Kanunu'nun 41. ve 42. Maddeleri'nde tazminat davasının açılması ve zararın ispatı, davacı hastaya veya hasta yakınına düşmektedir (Özpinar, 2008:95).

İdari Sorumluluk: Kamu kurumları ya da özel kurumların, kendi personeli hakkında yapmış olduğu soruşturmadır. Devlet memurları, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'na (DMK) tabidir. Disiplin konusu, 657 sayılı Kanun'un 7. Bölümü'nde yer almakta, 124. ve 145. Maddelerde ifade edilmektedir. Fakat bu kanunda, disiplinin tanımına yer verilmemiştir. Yalnızca disiplin cezasının şartları ve bu şartların oluşması durumunda verilecek cezalar anlatılmaktadır. Bu kanun maddeleri; uyarı, maaş kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması ve kurumdan ihraç gibi cezaları içerir. Ancak akademik personel açısından istisnai durumlar bulunmaktadır. Özellikle 2547 sayılı "Yüksek Öğretim Kanunu" ve ilgili "Yükseköğretim Kurumları Yönetici, Öğretim Elemanı ve Memurları Disiplin Yönetmeliği" akademik personeli ilgilendirmektedir. Bu yönetmelik, 54. Maddede yer almakta olup, fakat 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 124. ve 145. Maddeleri ile benzerlik gösterdiği gibi bazı farklılıklar da mevcuttur (Duysak, 2009:35).

Mesleki Sorumluluk: Türk Tabipleri Birliği Disiplin Yönetmeliği'ne göre, kamu kurumlarında çalışan doktorların, idari meseleler dışında hem mesleki hem de etik kuralların ihlal edilip edilmediğine bakılmaktadır. Diğer sağlık görevlilerinin de kayıtlı oldukları meslek odaları ya da benzeri kuruluşların disiplin kurulu, onur kurulu gibi oluşumlar da önem taşımaktadır (Koç, 2012:44).

4. Sağlık Hizmetlerinde Zararların Tazmininde Yüksek Mahkeme Kararları

Sağlık hizmeti sunarken meydana gelen zararların idareye yönelik tazmininde, yerel mahkemelerin verdiği kararlarla birlikte üst mahkemeye gidilmesi neticesinde Anayasa Mahkemesi, Uyuşmazlık Mahkemesi, Danıştay ve Yargıtay'ın gerekçeli kararları ve karar örnekleri yer almaktadır.

Anayasa Mahkemesi Kararları: Ülkemizde iç hukuk yollarının tüketilmesi neticesinde en son karar mercii olan Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu beş karar örneği, gerekçesiyle birlikte açıklanacaktır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- **Karar 1:** Sağlık hakkının yerine getirilmesinde devletin, görevli olduğu ile ilgili Anayasa Mahkemesi'nin bir kararı bulunmaktadır. Yaşama hakkı ile maddi ve manevi varlığını koruma hakkı en önemli temel haklardandır. Bu hakları engelleyici bütün engelleri kaldırmak devletin vazifeleri arasındadır. Hukuk devletinin amaçları arasında yer alan yaşama hakkı ve bu hakkın korunması, sosyal güvenliğin tam olarak uygulanması ile mümkün olacaktır. Sosyal güvenliğin uygulanabilmesine yardımcı olan kuruluşların, yasal düzenlemelerle yaşama hakkı ve maddi ile manevi varlığı koruma haklarının tahrip edilmesi veya bu hakların ortadan kaldırılması anlayışının olmaması gerekmektedir (Güler, 2009:58). Zaten uluslararası kaideler belirlenerek hüküm verilmiştir. 16.06.1989 tarihli ve 3581 sayılı yasanın kabul edilmesiyle yani Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesi'nin 13. Maddesi'nin yer almasıyla da hastalıkta bile gereken tüm bakımların yapılması gerektiği mevcuttur.

- **Karar 2:** Anayasa Mahkemesi, 22.11.2007 tarihli 2004/114 esas ve 2007/85 sayılı kararında şöyle demiştir: "Toplumsal yaşamın zorunlu gereksinimlerinden olan düzenlilik ve süreklilik isteyen sağlık hizmeti de nitelikleri gereği kamu hizmeti"dir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, sağlık hizmetlerinin diğer kamu hizmetlerinden farklı olduğunu belirtmiştir. Sağlık hizmetinin temel hedefinde olan insanın sağlığının ertelenemeyeceği ve yerine başka bir şey konulamayacağı hükmü vardır. Bilime dayanan tanı ve tedavilerin, insanın faydasına devamlı yenilik ve hareket getirmesi ile hizmetin kalitesinin ve beklentilerinin günümüz koşullarına uyarlanması gerekmektedir. Bu nedenle sağlık hizmetleri, kendi içinde hareket ve şartları itibariyle üretilen ve topluma yarar sağlamak için özel sektöre kazanç, rekabet ve büyüme sağlayan ve yararlanılabilen hizmetlerdendir. Anayasa Mahkemesi, kamu tedavi kuruluşu ve özel sağlık kuruluşu ayırımına girmeden bütün sunulan sağlık hizmetlerini kamu hizmeti olarak kabul etmiştir.

- **Karar 3:** Anayasa Mahkemesi, 16.02.2012 tarihli 2011/35 esas ve 2012/23 sayılı kararında, Anayasa'nın 2. Maddesi'ndeki hukuk devleti ilkesini vazgeçilmez olarak görmüş ve idarenin yargısal denetiminden meydana geldiğinden bahsetmiştir. İdarenin yargısal özellikleri nedeniyle idari uğraşın sınırları çizilememiş, görev alanı ve farklılıklar içerdiği için de denetimi, tarihsel gelişim içerisinde özel yargı yerlerini gerektirmektedir. Yönetimin konumundan dolayı, yargısal denetimi yapabilecek yargıç ve yargı yerlerinin, adli yargının dışında oluşturulması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesi, idari mesele olduğu için bu davaya bakacak mahkemeler ve yargıçların tespitini yapmıştır. İdare Mahkemeleri'nin dolayısıyla da idari yargıçların bu tür davalara bakması gerektiğini belirtmiştir.

- **Karar 4:** 12.01.2011 tarihinde ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 3. Maddesi'nin 1. fıkrasının birinci cümlesi, Anayasa'ya aykırı olduğu için iptal kararı verilmiştir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Birinci cümlelerin iptal edilmesi ile uygulanma imkânı kalmayan ikinci ve üçüncü cümleler de 6216 sayılı Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 43. Maddesi'nin 4. fıkrası gereğince iptal edilmesine karar verilmiştir. Anayasa Mahkemesi, Anayasa'ya aykırılıktan dolayı geçen bu ifadeyi iptal etmiş ve dolayısıyla da devamındaki ifadelerin de uygulanma olanağı kalmadığını belirtmiştir.

- **Karar 5:** Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu bir kararda şöyle denilmektedir: İdarenin kamusal gücüne dayanarak yapmış olduğu idari işlemler ve eylemlerden doğan uyuşmazlıklar kural gereği, idari yargı mercilerince çözüme kavuşturulması gerekir. Kamu yararı ve haklı nedenin olması halinde, idari yargının denetimine bağlı olması gereken idari bir uyuşmazlıktan dolayı çözüm, ancak adli yargıca karara bağlanabilecektir. Anayasa Mahkemesi, uyuşmazlık oluşması durumunda bu kararı verecek olan yargı yeri adli yargıdır (Cömert, 2015:111).

Uyuşmazlık Mahkemesi Kararları: Görevli yargı yerini belirlemede Uyuşmazlık Mahkemesi tek yetkili merciidir. Uyuşmazlık Mahkemesi'nin vermiş olduğu iki karar örneği, gerekçesiyle birlikte açıklanacaktır.

- **Karar 1:** Uyuşmazlık Mahkemesi, 26.12.2005 tarihli 2005/65 esas ve 2005/114 sayılı kararında, sağlık hizmetleri nedeniyle zararın tazmin edilmesindeki anlaşmazlıklardan dolayı uyuşmazlıkta, idari yargının görevli olduğu kararını vermiş ve şöyle demiştir; kamu hizmetinin yöntemine bakılarak ve kamu hizmetinin hukuka uygun yürütülüp yürütülmediğinin ve hizmet kusuru olup olmadığı ya da başka bir nedenle idarenin sorumluluğunun bulunup bulunmadığının incelenmesi gerekmektedir. Bu hususlar saptanırken ise idare hukuku kurallarına uygun olarak yapılmalıdır. Uyuşmazlık Mahkemesi, meydana gelen zarardan dolayı tazminat ödemesinde yaşanan anlaşmazlıktan dolayı idari yargının görevli olduğunu belirtmiştir.

- **Karar 2:** Uyuşmazlık Mahkemesi, 28.04.2003 tarihli 2003/16 esas ve 2003/23 sayılı kararında TCDD Hastanesi'nde yapılan ameliyattan sonra hastada sinir zedelenmesi meydana gelmiştir. Görev uyuşmazlığı çıkması nedeniyle mahkeme, hastanenin kamu hastanesi olduğunu belirtmiş ve yürütülen sağlık hizmetlerinin kamu hizmeti olduğunu ve görev yapan sözleşmeli hekimlerin ise kamu görevlisi olarak çalıştığı için görevli yargı yeri olarak idari yargı gösterilmiştir. Yaşanan uyuşmazlık nedeniyle Uyuşmazlık Mahkemesi görevli yargı yerinin tespitini yapmıştır. Sağlık hizmetinin kamu hastanesinde verildiğini, bu nedenle de idari yargının görevli olduğunu belirtmiştir.

Danıştay Kararları: İdare Mahkemeleri, bakmış olduğu birçok davayı karara bağlamıştır. Ancak üst mahkeme olan Danıştay'a da birçok konu götürülmüş ve Danıştay, bu kararları onaylamış, reddetmiş, kısmen onaylamış ya da kısmen reddetmiştir. Danıştay'ın vermiş olduğu yirmi karar örneği, gerekçesiyle birlikte açıklanacaktır.

- **Karar 1:** Danıştay 10. Dairesi, 13.11.1996 tarihli 1996/1091 esas ve 1996/7530 sayılı kararında bir hasta, ameliyat sırasında uygulanan ilaç, serum, oksijen gibi tıbbi maddelerin hatalı ya da istenen dozda uygulanmaması durumunda ya hastanın vücudunda tıbbi zararlar meydana gelir ya da hasta ölür. Danıştay, bu tür durumlarda her olayı ayrıntısına kadar incelemekte ve değerlendirmektedir. Ancak Danıştay, genellikle idarenin zararı tazmin etmesi yönünde karar vermektedir. İdareye ait Tıp Fakültesi Hastanesi'nde bademcik ameliyatının (tonsillektomi) yapılması sırasında %5'lik dekstroz yerine dikkatsizlik ve tedbirsizlik nedeniyle %50'lik dekstroz (serum) takılması sonucunda ölüm olayı gerçekleşmiş ve oluşan zararın da idare tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.

- **Karar 2:** Bir olayda sağlık personeli, kuduz ihtimali olan hastaya yerli kuduz aşısı yapmamış, ancak ithal aşıya göre riski daha fazla olan yerli aşıyı uygulamıştır. Hasta ise vefat etmiştir. Danıştay ise riski çok daha yüksek aşının yapılması ve müşahede altında tutulup, kuduz olmadığı anlaşılan bir kedi tarafından ısırılan kişi, yaşamını yitirmiştir. Bu duruma sebebiyet veren idarenin, ağır hizmet kusuru saptanarak, yaşam hakkını ve sosyal hukuk devletinin gereklerini maddi imkânsızlık ile örtemeyeceği, bu nedenle de davacıların uğradığı zararı davalı idare tarafından tazmin edilmesi gerektiği hükmü yer almaktadır (Pazarcı, 2007:181).

- **Karar 3:** Hasta, G..... Ü..... Tıp Fakültesi Hastanesi'ne başvurmuştur. Kendisine de acilen hemodiyaliz tedavisi görmesi gerektiği hakkında rapor verilmiştir. Bu nedenle, sekiz ay tedavi olan hasta, konulan teşhisin hatalı olması nedeniyle zarara uğradığı için tazminat davası açmıştır (Odyakmaz, 2011:19). Danıştay 10. Dairesi 12.03.2007 tarihli 2005/896 esas ve 2007/899 karar sayısında, İdare Mahkemesi'nin kararını sonuca bağlamıştır. Zararın idari eylemden değil de idari işlemde kaynaklandığı için davayı süre açısından reddetmiştir. Danıştay'a göre bu dava, idari eylemden kaynaklanan zararın tazmini davasıdır. Danıştay, hastanın teşhis ve tedavisinin hatalı yapıldığını, yani sağlık hizmetinin kusurlu işletildiğini ifade etmiştir. Davacının ileri sürdüğü zararı doğuran idari eylemin süresi incelenmiştir. Danıştay, davacının gördüğü zararın idari işlemde değil, idari eylemden kaynaklandığına karar vermiş ve Danıştay, konu tazminat davası olduğu için İdare Mahkemesi'nin kararını yanlış bulduğu için kararın bozulduğuna karar vermiştir.

...
- **Karar 4:** Danıştay 10. Dairesi, hastanede doğan bebeğe normal hararet düzeyine çıkarılması için termofor uygulandığı anda, görevli hemşirenin dikkatsizliği ve ihmali sonucunda yanık meydana gelmiştir. İdarenin hizmet kusuru ve tazmin sorumluluğu bulunmaktadır. Anayasa’da hizmet kusurundan dolayı kanun bellidir. Danıştay, şöyle demiştir: İdare, kendine verilen kamu hizmetlerini gerektiği gibi işlemesini sağlayacak örgütü kurmakla, araç-gereç ve personel ile o hizmeti gereklerine uygun biçimde hazırlamakla sorumludur. Hizmetin iyi işlememesi sebebiyle kişiler zarara uğrar ise idarenin sorumluluğundan bahsetmek mümkün olacaktır. Ayrıca idare, hizmet kusurundan dolayı kişilere verdiği zararı tazmin etmekle yükümlüdür (Avcı, 2012:127,128).

- **Karar 5:** Hastaya bakmak için giderken merdivendeki muz kabuğuna basarak düşen ve sakat kalan doktora tazminat ödenmelidir (Güler, 2009:56). Danıştay 10. Dairesi, 20.10.2006 tarihinde 2003/4153 esas ve 2006/5848 sayılı kararında şöyle demiştir: Olayda, görevi başında olan doktor nöbetçi olduğu 09.02.1995 tarihinde, kattaki görev yerinden zemin kata acil hastaya müdahale etmek için indiği sırada merdivendeki muz kabuğuna basmıştır. Doktor, 7 kat aşağıya düşmüş ve ağır yaralanmıştır. Olaydan sonra görevli doktor ve çalışanların, ifadelerine başvurulduğu ve hastanenin temizliğinde ve merdivenlerin aydınlatılmasında idarenin gerekli dikkat ve özeni göstermemesi nedeniyle idarenin hizmet kusuru tespit edilmiş ve davacının zararının tazmin edilmesi kararı verilmiştir.

- **Karar 6:** Bir olayda sağlık personeli, kuduz ihtimali olan hastaya yerli kuduz aşısı yapmamış, ancak ithal aşıya göre riski daha fazla olan yerli aşıyı uygulamıştır. Hasta ise vefat etmiştir. Danıştay, şöyle demiştir: Riski çok daha yüksek aşının yapılması ve müşahede altında tutulup, kuduz olmadığı anlaşılan bir kedi tarafından ısırılan kişi, yaşamını yitirmiştir. Bu duruma sebebiyet veren idarenin, ağır hizmet kusuru saptanarak, yaşam hakkını ve sosyal hukuk devletinin gereklerini maddi imkânsızlık ile örtemeyeceği, bu nedenle de davacıların uğradığı zararı davalı idare tarafından tazmin edilmesi gerektiği hükmü yer almaktadır (Pazarcı, 2007:181).

- **Karar 7:** Danıştay 5. Dairesi, 10.11.1997 tarihli 1995/3611 esas ve 1997/2485 sayılı kararında bir karşı oy yazısında, “Rücu kararı verilen kişinin de hasım mevkiine alınarak savunmasının alınması gerektiğini” belirtmiştir. Danıştay 10. Dairesi, 19.10.1999 tarihli 1997/3565 esas ve 1999/5224 sayılı kararında Sağlık Bakanlığı Hastanesi’nde, rahim ameliyatı olan bir hastanın ameliyat bölgesinde gazlı bez unutulması nedeniyle yapılan tüm masrafların karşılanması için açılan davayı, ameliyat sırasında oksijen gazının yerine hatalı olarak karbondioksit gazı verilmesi neticesinde hastanın ölmesinden dolayı açılan davayı, yine Danıştay 10. Dairesi 21.12.1995 tarihli 1994/5037 esas ve 1995/6647 tarihli kararında sol kalçadan ameliyat edilmesi gerekirken sağ

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kalçadan ameliyat edilmesi ile hastanın ağrıları ve şikâyetleri artmış, hareket yeteneği azalmış ve ömrü boyunca bakıma muhtaç hale geldiği için açılan davayı Danıştay 10. Dairesi 10.10.1996 tarihinde 1995/934 esas ve 1996/5933 sayılı kararıyla sonuca bağlamıştır.

- **Karar 8:** Danıştay 10. Dairesi, 06.02.2003 tarihinde 2001/5294 esas ve 2003/479 karar sayısında, Askeri Hastane’de tedavi sonucu ölüm nedeniyle tazminat talebini, “Askeri hizmetin özellikleri açısından değerlendirilmesi gerektiğinden ve bu durum askeri idari yargının uzmanlık konusu olduğundan, görüm çözümü görevi Askeri Yüksek İdare Mahkemesine aittir” diyerek görevsizlik kararı vermiştir.

- **Karar 9:** Danıştay 10. Dairesi, 22.01.2001 tarihli 1994/3467 esas ve 1997/5311 sayılı kararında, idarenin, denetim ve kontrol görevini yerine getirmemesi sebebiyle meydana gelen zararlardan dolayı sorumlu tutulabileceğini belirtmiştir.

- **Karar 10:** Danıştay 13. Dairesi, 2007/7931 esas ve 2009/4977 sayılı kararında ise tıbbi tetkik ve tanı hizmetlerinin, hasta ile özel sağlık kuruluşu arasında maddi bir ilişki olmadan, hastane idaresince satın alınmalı ve aynı hastanenin bulunduğu merkezlerde zaman ve kaynak israfı olmadan idarenin, denetimi ve gözetimi altında bu hizmetlerin sunulması gerektiğine hükmetmiştir.

- **Karar 11:** Danıştay 10. Dairesi, 15.10.1996 tarihli 1995/482 esas ve 1996/5981 sayılı kararında idarenin kusursuz sorumluluğunda verdiği kararda, idarenin tazmin sorumluluğunun belirlenmeden önce hizmet kusuru araştırılmalı ve kusurun belirlenmemesi durumunda da kusursuz sorumluluk ilkesinin uygulanıp uygulanamayacağını belirlenmesini istemiştir.

- **Karar 12:** Danıştay’ın verdiği başka kararlar da mevcuttur (Avcı, 2012:115). Danıştay 10. Dairesi, 22.11.1999 tarihli 1998/190 esas ve 1999/6198 sayılı kararında, Hastanesi’nde göz ameliyatı sırasında anestezi enjeksiyonundan dolayı sol gözünü kaybeden hastaya, idarenin yürütmekte olduğu sağlık hizmetinin hastaya zarar vermesinden dolayı idarenin hizmeti kusuru tespit edilmiş ve kusurun tazmin edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Danıştay 10. Dairesi 09.11.1999 tarihli 1997/4839 esas ve 1999/5475 karar sayısında, yaralının yakınları tarafından getirildiği hastanede, uzun süre kaldığı için yaralıya yeterli derecede tıbbi müdahale yapılmadığı nedeniyle hasta vefat etmiştir. Zararın idare tarafından tazmin edilmesi kararı verilmiştir.

- **Karar 13:** Devlet Hastanesi’nde ameliyat sonrası bacağı şişen ve moraran hastanın, hemşirenin ameliyatı yapan doktora haber vermemesi üzerine, bacağı kesilmiştir. Komplikasyona zamanında müdahale edilmediği, ameliyat sonrası bakımın aksatıldığı, gerekli tedavinin yapılmadığı

gibi sebeplerden dolayı Danıştay, idarenin hizmet kusuru bulunduğu sonucuna varmıştır (Danıştay Dergisi, 1993:344,345).

- **Karar 14:** Şahıs, eşinin doğum sancısı başlaması üzerine Devlet Hastanesi'ne götürmüştür. Ancak doktor bulunamamış, doktor çağrıldığı halde geç gelmiş ve doğum olur hissiyle hasta uzun süre bekletilmiştir. Hasta, İzmit Devlet Hastanesi'ne sevk edilmiş, yolda ambulansın arızalanması nedeniyle geri dönülmüş, başka bir araçla hastaneye gidildiğinde, cerrahi müdahalenin yapılması gerekliliği hâsıl olmuştur. Ameliyat için serum gece hiçbir eczanede bulunamamış, dolaptaki serumun kullanılması ile ameliyat sonunda, hasta ile çocuğu ölmüştür. Danıştay, idareyi kusurlu bulmuş ve tazmin sorumluluğuna hükmetmiştir. Danıştay hizmet kusurunun varlığını kabul etmiştir (Karaege, 2001:113).

- **Karar 15:** Aşırı bel ağrısından dolayı başvurduğu Devlet Hastanesi'nde enjeksiyon yapılması sonucunda sol bacağında his kaybı oluşmuştur. Böylece hasta, işgücü kaybı ve tedavi giderleri nedeniyle zarara uğradığı için zararın tazmin edilmesi yönünde dava açmıştır. Yüksek Mahkeme ise şu kararı vermiştir: "Davacının, hakkında uygulanan tedavileri ve zararlı sonucun sebebini öğrenmesine yarayacak tıbbi kayıtların noksan olması, dolayısıyla maddi gerçeğe (rahatsızlığının nedenine) hiçbir zaman ulaşamayacak ve ömür boyu şüphe duyacak olması nedeniyle uğradığı manevi zararının tazmini gerekmektedir." Hastanın gittiği hastanedeki hasta dosyasında; gün, saat, tedavi bilgileri, doktor ve sağlık personelinin adı, kullanılan ilaç gibi bilgiler olmadığı için hizmet kusuru ortaya çıkmıştır (Akgül, 2013:38).

- **Karar 16:** Doğum evinde yapılan iğnenin apse yapması sonucu, bir kadının bacağı kesilmiştir. Danıştay, hizmet kusuru olduğu için idarenin sorumluluğunun bulunmasına karar vermiştir. Başka bir kararda ise zehirli böceklerin çok olduğu bir yerde, böcek sokması nedeniyle zehirlenme olaylarının sıklıkla yaşanacağı düşünölmüştür. Gerekli ilaç ve personelin bulundurulmaması nedeniyle Danıştay, idarenin ağır hizmet kusuru bulunduğunu ifade etmiştir (Karaege, 2001:116,117).

- **Karar 17:** Doğum sonrası alınan kan örneğinin, sağlık birimine ulaştırılamaması, tahlildeki aksaklık ya da ihmal sonucu "fenilketonüri" hastalığı teşhis edilememiş ve bu yüzden dava açılmıştır. Erken bir zaman diliminde teşhis edilip tedavisine başlanması gereken "fenilketonüri" hastalığı nedeniyle kamu hizmeti, kötü işlemiş ve böylece zarara uğrayan kişilerin, idarece tazminat ödenmesi gerektiği kararı verilmiştir (Bayındır, 2007:559,560).

...
- **Karar 18:** Danıştay, streptomisin enjeksiyonunun ölüme yol açabileceği ihtimaline karşılık şokun önlenmesi amacıyla, yeterli gözlemlerin yapılmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Danıştay, meydana gelen ölüm olayında, idarenin ağır hizmet kusuruna karar vermiştir (Cömert, 2015:129).

- **Karar 19:** Danıştay 15. Dairesi, 09.05.2013 tarihli 2013/6205 esas ve 2013/3357 sayılı kararında, Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Yeni Doğan Yoğun Bakım ünitesinde doğan bir bebek, hastane enfeksiyonu sonucu öldüğü için ebeveynler maddi ve manevi tazminatın yasal faiziyle birlikte ödenmesi istemiyle dava açmıştır. Danıştay ise idareyi ölüme sebebiyet verdiği için hizmet kusuru bulunduğu hükmederek, davacıların duydukları acıyı kısmen de olsa azaltmak amacıyla anne ve babaya verilmesi gereken 20.000 TL manevi tazminatı yetersiz bulmuş ve tazminatın 100.000 TL olması gerektiği kararını vermiştir.

- **Karar 20:** Trafik kazası geçiren bir yaralı, götürüldüğü hastanede yanlış müdahale yapılması sonucu felç kalmıştır. Bu nedenle, oluşan zararın tazmin edilmesi için açılan davada Danıştay karar vermiştir. Danıştay, hastanede yaralının rahatsızlığını teşhis etmek için çekirtilen bilgisayarlı tomografileri temin edememiştir. Bu sebeple de uygulanan tedavinin uygun olup olmadığı anlaşılamamıştır. Ayrıca yapılan idari soruşturmada, bilgisayarlı tomografiler Sağlık Başmüfettişi'ne verildiği halde belgeler tekrar geri iade edilmediği için davalı idare de bilgisayarlı tomografileri ibraz edememiştir. Danıştay da bu sorunun hizmet kusurunu oluşturduğunu ve bu nedenle de yapılan tıbbi müdahaleyi inceleme imkânı bulunmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda Yüksek Mahkeme, yapılan tıbbi müdahaleyi inceleyemediği için hizmet kusuru neticesinde, davacının belirsizlikten dolayı üzüntü ve sıkıntı duymasını da dikkate alarak, davacıya manevi zarar verildiği nedeniyle zararının tazmin edilmesine hükmetmiştir (Akgül, 2013:36).

Danıştay'ın vermiş olduğu kararlar hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak Danıştay, son senelerde genellikle idarenin zararı tazmin etmesi yönünde karar vermektedir. Ancak istisnai durumlar da mevcuttur. Daha önceki yıllarda vermiş olduğu kararlarda Danıştay, kusur tespitini yaparak kişisel kusur veya görev kusurundan dolayı doktor ve diğer sağlık görevlilerini de tazminata mahkûm etmiştir. Rücu meselesinde özellikle son senelerde farklı görüşler mevcuttur. Daha önceki yıllarda Danıştay, kusur tespitini yapıp kişi ya da kişileri tazminata mahkûm eder ve Danıştay'ın vereceği karar beklenirdi. Ancak son senelerde Danıştay, mağduriyetin daha çabuk giderilmesi için kararını idarenin tazminat ödemesi yönünde vermektedir. Vereceği gerekçeli karar ile birlikte idare, tazminatı öder ve o kişi ya da kişilere rücu eder.

...
Yargıtay Kararları: Ceza hukuku açısından Yargıtay'ın vermiş olduğu dört karar örneği, gerekçesiyle birlikte açıklanacaktır.

- **Karar 1:** Bir aile, 8 aylık bebeklerinin ölümüne sebebiyet verdikleri gerekçesiyle tazminat davası açmıştır. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da vermiş olduğu kararda, doktorların hata yaptıkları tespit edilmesiyle birlikte, hem o sağlık kurumuna hem de doktorlara tazminat ödemeleri gerektiğine karar vermiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 02.03.2005 tarihinde 2005/4-101 esas ve 2005/133 sayılı kararında dava dosyası için verdiği kararda, yerel mahkemenin kararını usul yönünden bozarak, yasaya aykırı bulmuştur. Bebeğin ölümünde kusuru bulunan doktorların, tazminat sorumluluğu bulunduğuna hükmedilmiştir (Hasta Hakları Platformu ²⁰⁰⁶). Hukuk davalarında en son karar veren ve en yetkili olan üst mahkeme, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'dur (Pazarcı, 2007:187,188). Mahkemenin verdiği bu karar ile davanın görüldüğü Kocaeli 3. Asliye Hukuk Mahkemesi'nin bu kararı tanımama gibi bir lüksü bulunmamaktadır. Yerel Mahkeme, üst mahkemede karar çıktığı için dosyayı tekrardan görmesi gerekmektedir. Mahkeme, Yargıtay kararının verdiği doğrultuda doktorlarda tazminattan sorumlu oldukları için yeni bir karar vermek durumundadır. Ayrıca bu karar, benzer davalar için emsal teşkil etmektedir.

- **Karar 2:** Yargıtay 13. Hukuk Dairesi, 2004/12088 esas ve 2005/1728 sayılı kararında, hekimin ve sağlık personelinin sağlık hizmetini yürütürken özen borcunu vurgulamıştır. Bu karar ile dava, hastanın yani davacının tedavisinin yapıldığı davalı durumda olan hastane ve doktorların, tedavi sırasında kusurlardan meydana gelen zararın giderilmesine yöneliktir. Dava, vekillik sözleşmesinden ve özen borcuna aykırılıktan oluşmuştur. Vekil, vekâlet göreviyle işini yaparken, sonuca ulaşılmamasından sorumlu olmasa da sonuca ulaşmak için gösterdiği çaba, yaptığı işlemler, eylemler ve davranışlardan dolayı özen göstermediği için oluşan zararlardan sorumlu tutulması kaçınılmazdır. Vekil, çalışan bir işçi gibi özen göstermek zorundadır ve en hafif kusurdan bile sorumlu tutulmaktadır. Bu nedenle, doktorun mesleğini icra ederken oluşan ya da meslek alanına giren tüm kusurları, hafif bile olsa, sorumluluğu oluşturan unsur olarak kabul edilmektedir. Müvekkil yani hasta, mesleki bir iş yapan doktordan, tedavinin bütün aşamalarında titiz ve dikkat göstermesini bekleyebilir. Çünkü bu durum onun hakkıdır. Ancak gerekli özeni göstermeyen doktor yani vekil, Borçlar Kanunu'nun 394/1 Maddesi'nin hükmü gereğince, vekâleti gerektiği gibi yerine getirmediği kararı ile karşı karşıya kalması kaçınılmazdır (Durmuş, 2012:207).

- **Karar 3:** Yargıtay kararında doktor, tıp biliminin verilerini yanlış ya da eksik uygulamış ve mesleği gereği özel koşullara yeterince uymamışsa, mesleki kusurun olduğunu kabul etmek gerekir. Bunun yanı sıra davalı doktor, mesleki bilgisinin bütün gereklerini yerine getirdiğini ve kusurunun

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bulunmadığını ispat etmek zorundadır. Aksi halde, Borçlar Kanunu'nun 96. Maddesi gereği sorumlu tutulmaktadır. Delil olarak dava dosyasına konulmuş olan ve karşı konulamayan davacıya ait fotoğraflarda, davacının ameliyat öncesi burnu ile ameliyat sonrasındaki burnu arasında, kıyaslama yapmaya gerek duyulmayacak oranda, bariz bir şekilde farklılığın ve çöküntünün olduğu ve burnun yüz düzeyinde dağılmış bir hal aldığı net bir şekilde gözle görülmektedir. Yargıtay 13. Hukuk Dairesi'nin kararı şöyledir: Mahkemenin, Yüksek Sağlık Şûrası'nın raporuna göre karar verdiği açıktır. Ancak bu raporun, dosya içerisindeki iddia, savunma ile delillere aykırı olduğu ve kararın esasını oluşturacak yeterlilikte de olmadığı kabul edilmiştir. Ayrıca Yüksek Sağlık Şûrası'nın raporunu benimseyerek yazılı bir şekilde davanın reddine karar verilmesi, usule ve yasaya aykırı bulunmuştur. Bu nedenle de üst mahkeme, söz konusu kararı bozma yönünde vermiştir (Ersöz, 2011:934).

- **Karar 4:** Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 21.10.2009 tarihinde 2009/13-393 esas ve 2009/452 sayılı kararında, davanın hastane odasında bulundurulmaması gereken televizyon anten kablosunun hastanın ele geçirmesi ile intihar etmesi sonucunda açılmıştır. Mahkeme verdiği kararda, idarenin bağlayıcı hukuk kurallarına aykırı davrandığına ve Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 37. Maddesi'nde yer alan can güvenliğini sağlama görevini de yerine getirmediği kararını vermiştir. Yargıtay, davalı hastaneyi, akıl hastası ve intihara meyilli olan hastaya hemşire görevlendirmede, hasta yakınının yanında refakatçi bulunmasını sağlamadığı ve hastanın, hastanede intiharına engel olamadığını tespit ederek hastanenin tazminat ödemesine karar vermiştir. Bu olayda, hizmet kusuru bulunduğu için verilen karar doğrudur. Ancak doktor ve diğer sağlık görevlilerinin de görev kusuru vardır. Çünkü idare ikazda bulunmadan her sağlık çalışanı sorumluluğunu bilerek hareket etmelidir. Bu nedenle Yargıtay'ın vermiş olduğu karar eksiktir.

Yargıtay'ın verdiği kararlar hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak Yargıtay, kusur tespitini tam olarak yapmamakla birlikte doğrudan idareyi suçlu bulmuştur. Bu nedenle de idarenin tazminat ödemesine hükmetmiştir. Ayrıca Yargıtay, bilirkişi raporlarını dikkate almayarak karar vermiştir.

Sonuç

Sağlık, insan hayatı için önem arz eden faktörler arasında yer almaktadır. Ülkemizde ve dünyada sağlığın gelişimi, her dönem farklılık göstermektedir. Tarihte sağlık halinin düzeltilmesi için bazen tıp dışındaki yöntemlere başvurulmuş, bazen de tıbbın gerekleri hatırlanarak bir bilim dalının gelişmesi için çaba gösterilmiştir. Tıp, ne tür bir gelişme gösterirse göstereceği sağlık, hiçbir zaman

önemini kaybetmemiştir. Çünkü sağlık, insanlar için vazgeçilemez bir öneme sahiptir. Bu nedenle sağlık hizmetlerinin gelişimi, çeşitli değişimlere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.

Ülkemizde sağlık faaliyetleri yürütülürken, hem kamunun hem de özel sektörün hizmetlerini görmek mümkündür. Bu faaliyetler, pek çok kurum ve kuruluş tarafından yürütülmektedir. Sağlık kurumlarını kapasite, işlev ve tür olarak ayırmak mümkündür. Bu faaliyetleri denetleyen ve koordine eden yetkili kurum, Sağlık Bakanlığı'dır. Ancak sağlık hizmetlerinin yönetilmesinde, işletmecilik yani idare de çok önemlidir. Çünkü sadece doktor ve diğer sağlık görevlileri, kurumsal yapıyı temsil edememektedir. Sorumluluk, tek başına ne idarede ne doktorda ne de diğer sağlık görevlilerindedir.

Ayrıca sağlık ile ilgili çeşitli mevzuatlar da bulunmaktadır. Bu mevzuatlar, uluslararası sözleşmeler, ulusal sözleşmeler ve kanunlardır. Uluslararası sözleşmeler ve kuruluşlar şunlardır; Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Amerikan Haklar Beyannamesi, 1974 yazılan Lalonde Raporu ve 1978 yılında Kazakistan'ın Alma Ata şehrinde düzenlenen Uluslararası Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı'dır.

Ulusal düzeyde bakacak olursak, T.C. Anayasası'nda yer alan Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu, Hasta Hakları Yönetmeliği, Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesi Hakkındaki Yönerge ve diğer ulusal mevzuatlar örnek verilebilir. Sağlık hizmeti veren kişiler ya da kuruluşlar, belirlenen yasalara göre hareket etmektedir. Fakat bu yasalar zaman zaman kasıtlı veya kasıt dışı çiğnenmektedir. Bu durumda da yasal mevzuat dışına çıkan idare, kişi ya da kişiler hakkında soruşturma açılması gerekmektedir. Böylece adli ve idari soruşturmanın başlatılması, meydana gelen olayın kusur veya kusursuzluğunu ortaya çıkarır.

Kamu tedavi kuruluşlarında sunulan sağlık hizmetlerinde tıbbi müdahale, tedavi ve bakım gibi hizmetlerde hatalı veya eksik işlemler nedeniyle Danıştay, idarenin kusurlu veya kusursuz sorumluluğunun olup olmadığı yönünde karar vermektedir. Fakat kamu kurumlarında soruşturmanın açılması yasal izne tabidir. Bununla birlikte özel sağlık kuruluşlarında sunulan sağlık hizmetlerinde tıbbi müdahale, tedavi ve bakım gibi durumlarda işlemlerin hatalı veya eksik yapılması halinde, olayın durumuna bakılmaksızın idare, doktor veya diğer sağlık görevlileri hakkında hukuki sonuç doğurmaktadır.

Bunun nedeni ise özel sağlık kuruluşlarında görev yapan sağlık personelinin kamu görevlisi olmamasıdır. Kamu tedavi kuruluşlarında; kusurlu ve kusursuz sorumluluktan dolayı dava, idare

aleyhine açılmakta ve Devlet Memurları Kanunu'na göre işlem yapılmaktadır. Özel sağlık kuruluşlarında ise Hususi Hastaneler Kanunu ve Özel Hastaneler Yönetmeliği'ne göre hastane ve sağlık çalışanlarının sorumluluğuna bakılmaktadır. Kısacası, kamu tedavi kuruluşları ile özel sağlık kuruluşları arasındaki fark, sağlık hizmetlerinin yürütülmesindeki hukuksal rejim farklılığından kaynaklanmaktadır.

Ceza hukukunda idare, tek başına sorumlu olduğu gibi suçun oluşmasına sebebiyet veren sağlık personeli de sorumlu olarak kabul edilmektedir. Yani idarenin kusurlu bulunması halinde, hastane yöneticilerinin de sorumluluğundan bahsedilmektedir. Fakat bir olayda idarenin kusuru olmadığı halde sorumlu tutulması, ceza hukukuna aykırıdır. Yargıtay, son yıllarda vermiş olduğu kararlarda kişisel kusuru değil, hizmet kusurunu esas almış ve Yargıtay, kusur tespitini yapmadan kişisel kusur sebebiyle ortaya çıkan zararları da sadece idarenin üzerine yıkmıştır.

Bu nedenle olayların doğru tespit edilebilmesi için kusur tipine dikkat edilmelidir. Danıştay kararları, Yargıtay kararlarına göre daha bilimseldir. Ancak Danıştay da tıpkı Yargıtay gibi genellikle idarenin zararı tazmin etmesi yönünde kararlar vermektedir. Sağlık kuruluşlarının ise bu kararlardan dolayı rahatsız olmadığı söylenemez. Çünkü bu kararlar emsal oluşturacağı için doktor veya diğer sağlık görevlileri, ödetilecek olan tazminatın kendilerine yüklenilemeyeceğini düşünerek her türlü riski göze alabilecektir. Bu durum ise sağlık hizmetleri sunarken riskli hallerde, idarenin müdahalede bulunmasının ve tedaviden kaçınmasının önünü açacaktır. Böylece sunulan hizmetlerin kalitesini artırmak da imkânsız hale gelecektir.

Kaynakça

- Akgül, A. 2013, "Danıştay Kararları Işığında Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması", *Danıştay Dergisi*, Sayı 133, s. 36.
- Aktan, C. C. & Işık, A. K. Halk Sağlığı ve Temel Sağlık Hizmetleri Sunumunda Devletin Hizmet Sunma Kapasitesinin Arttırılması, Erişim Tarihi 11.06.2015, <<http://www.canaktan.org/ekonomi/saglik-degisim-caginda/pdf-aktan/halk-saglik.pdf>>.
- Anayasa Mahkemesi Kararları, Erişim Tarihi 07.02.2015, <<http://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/KararlarBilgiBankasi/>>.
- Atay, E. E. (2006), *İdare Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Avcı, M.(2012), "Sağlık Hizmetlerinde İdarenin Mali Sorumluluğu", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 1, s. 115-128.
- Bayındır, M. S. (2007), "Sağlık Hizmetlerinde İdarenin ve Hekimlerin Sorumluluğu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 1-2, s. 555-560.
- Cömert, E. (2015), "Sağlık Hizmetlerinin Yürütülmesinde İdarenin Sorumluluğu", Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi, Gaziantep.
- Danıştay Dergisi. (1993), *Yargı Kararları (Sağlık ve Tıp İşlerinde)*, Ankara: Danıştay Matbaası.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Danıştay Kararları, Erişim Tarihi 07.02.2015,
<<http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>>.
- Durmuş, V.(2012), “İdarenin Sağlık Hizmetinden Doğan Kusursuz Sorumluluğu”, *İstanbul Barosu Yayınları*, 1. Baskı, s. 207.
- Duysak, M.(2009), “Hekimin Tıbbi Uygulama Hatalarından Doğan Cezai Sorumluluğu”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, Ankara, Sayı 3, s. 35.
- Erer, S. (Der.) 2010, “Sağlık Hizmetlerinde Sorumluluğun Paylaşılması”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Cilt 36/1, s. 34-35.
- Ersöz, A. K.(2011), “Sağlık Hizmetleri Açısından Hizmet Kusurunun Ağırlığı ve İspat Problemi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 69, Sayı 1-2, s. 934.
- Güler, M. (2009), “İdarenin Sağlık Hizmetlerinden Sorumluluğu”, *Türk Tabipleri Birliği Yayınları*, s. 52-58.
- Hasta Hakları Platformu, “Yargıtay’ın Yeni Kararı Tartışma Yarattı; Uygulamayı Yapan Ödeyecek”, Erişim Tarihi 17.02.2015, <<http://www.hastahaklari.org/yarg-karar.htm>>.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Erişim Tarihi 24.03.2015,
<<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>>.
- Kaplan, G. İdarenin Sağlık Kamu Hizmetinin Yürütülmesinden Kaynaklanan Hukuki Sorumluluğu Alanında Yeni Gelişmeler, Erişim Tarihi 21.02.2015,
<http://www.msb.gov.tr/ayim/Ayim_makale_detay.asp?IDNO=62>.
- Karaege, Ö. (2001), “Sağlık Hizmetlerinde İdarenin Kusurlu Sorumluluğu”, *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s. 113-117.
- Koç, S. (Ed.), (2012), “Sağlık Çalışanlarının Yasal Sorumlulukları ve Malpraktis”, İstanbul Tabip Odası I. Tıp Hukuku Günleri: Tıbbi Uygulama Hataları “Av. Dr. Hasan Çankaya Anısına”, 1. Baskı, İstanbul, s. 43-44.
- Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü (Kanun Maddeleri), Erişim Tarihi 24.03.2015, <<http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx#>>.
- Odyakmaz, Z.(2011), “İdare Hukuku Açısından Hasta Hakları Uygulamaları”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 5, s. 19.
- Özpinar, B. (2008), "Tıbbi Müdahalede Kötü Uygulamadan Doğan Hukuki Sorumluluğun Sebepleri ve Sonuçları", *Ankara Barosu Dergisi*, Ankara, Yıl 66, Sayı 3, s. 95.
- Pazarıcı, A. A. 2007, “Hasta Hakları ve İdarenin Sağlık Hizmetlerinden Doğan Sorumluluğu”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Daire Başkanlığı. (2011). *Toplum Sağlığı Merkezi Çalışanlarına Yönelik “Sağlığın Geliştirilmesi Eğitimi” Rehberi*, Deniz Matbaacılık, Ankara.
- Somunoğlu, S. (2012), “Sağlık-Sağlık Hizmetleri ve Türk Sağlık Sistemi”, Tatar M. (ed.), *Sağlık Kurumları Yönetimi I*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 1. Baskı, s. 8-9.
- Tıraş, H. H. (2013), “Sağlık Ekonomisi: Teorik Bir İnceleme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s. 127.
- Uyuşmazlık Mahkemesi Kararları,Erişim Tarihi 07.02.2015,
<<http://www.uyusmazlik.gov.tr/kararlar/kararlar.html>>.
- Yargıtay Kararları, Erişim Tarihi 07.02.2015,
<<http://emsal.yargitay.gov.tr/VeriBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>>.
- Yaşar, H. N. (2008), “İdarenin Sorumluluğu Üzerine Düşünceler”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 66, Sayı 1, s. 205.

PSİKOLOJİK DANIŞMAN ADAYLARININ İLETİŞİM BECERİLERİ VE KENDİNİ AÇMA DÜZEYLERİ: GRUPLA PSİKOLOJİK DANIŞMA YAŞANTISI

Ayça SARAC*

ÖZ

Bu çalışmada, grupla psikolojik danışma uygulamaları dersinin psikolojik danışman adaylarının iletişim becerileri ve kendini açma düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla grupla danışma uygulaması dersini alan psikolojik danışma ve rehberlik son sınıf öğrencilerinden ders sürecinin başında ve sonunda iki ayrı ölçüm alınmıştır. Bu ölçümler yolu ile grupla psikolojik danışma uygulamalarının etkililiği sınanmış ve bu uygulamaların öğrencilerin kendini açma düzeyleri ve kişilerarası iletişim becerileri üzerindeki etkisi test edilmiştir. Çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında grupla psikolojik danışma uygulamaları dersini alan 79 lisans öğrencisi oluşturmuştur. Araştırma grubu toplamda on oturum olarak planlanan ve grup içi etkileşime dayalı altı ayrı psikolojik danışma grubundan oluşturulmuştur. Çalışma verileri Kendini Açma Ölçeği ve İletişim Becerileri Envanteri ile toplanmıştır. Grupla psikolojik danışma uygulaması dersi sonunda öğrencilerin kendini açmanın alt boyutları olan niyet ve miktar puanlarında anlamlı bir artış gözlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin iletişim becerilerinin tüm alt boyutlarında aldıkları puan da anlamlı bir şekilde artmıştır.

Anahtar Sözcükler: İletişim becerileri, kendini açma, grupla psikolojik danışma.

COMMUNICATION SKILLS AND SELF-DISCLOSURE LEVELS OF COUNSELOR CANDIDATES: GROUP COUNSELING EXPERIENCE**ABSTRACT**

In this study, the effect of group counseling practices on communication skills and self-disclosure levels of the candidates was examined. For this purpose, two separate measurements were taken from the last year students of Psychological Counseling and Guidance who took the group counseling course. The effectiveness of group counseling practices was tested through these measures and the effect of these practices on students' self-disclosure levels and interpersonal communication skills were tested. The study group consisted of 79 undergraduate students who took the Group Counseling Practices course in the 2017-2018 academic year. The research group consisted of six separate counseling groups which were planned as a total of ten sessions and based on intergroup interaction. The data of the study were collected by Self-Opening Scale and Communication Skills Inventory. At the end of the group counseling course, a significant increase was observed in students' intention and quantity scores, which are sub-dimensions of self-disclosure. In addition, students' scores in all sub-dimensions of communication skills increased significantly.

Keywords: Communication skills, self-disclosure, group counseling.

* Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ORCID: 0000-0003-3472-9716, asarac@cu.edu.tr

Araştırma Makalesi.

Sayfa Sayısı:1043-1055.

Makale Geliş Tarihi:24.03.2021

Makale Kabul Tarihi: 13.07.2021

Makale Yayın Tarihi:05.08.2021

1. GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlarla olan bağına sahip olduğu dil üzerinden kurar. Sahip olduğumuz dil, duygu ve düşüncelerimizi aktarabilmemizin yanı sıra, ne şekilde algılandığımızın ve diğerleri üzerinde nasıl bir etki bıraktığımızın da belirleyicisidir (Bunting & Hayes, 2008:34). Etkili iletişim, kişilerarası ilişkide gerekli olan tüm davranışları kapsar. Bunlar, iletişimde bulunulan kişiye saygı duymak, empatik bir anlayış geliştirmek, etkin dinlemek, sözel ve sözel olmayan mesajlarda tutarlılık sağlamak, ben dilini kullanmak, saydam olmak ve uygun bir biçimde kendini açmak gibi becerilerdir (Yüksel-Şahin, 1997:9; 2005:2). Hahlweg (2004:128), iletişim becerilerini sistemize ederek, bunları konuşma ve dinleme becerileri olarak iki temel başlıkta toplamıştır. Ona göre, bu becerilere sahip bireyler; ben dilini kullanma, şimdi ve burada olma, aktif dinleme, açık uçlu sorular sorma, olumlu geribildirim verme gibi tepkileri rahatlıkla kullanırlar. Bu becerilerden yoksun bireyler ise suçlama, eleştirme, konuyu saptırma, bahane bulma gibi iletişimi bozucu yolları denerler. Bireylerin kullandıkları bu beceriler onların kişilerarası ilişkilerinin kalitesini belirler (Hahlweg & Conrad, 1983:1).

Kişilerarası ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinde en önemli becerilerden biri kendini açmadır. Kendini açma, bireylerin kendilerine ait gizli yanları açarak özel paylaşımlarda bulunması anlamına gelir. Kişilerarası ilişkilerde bireylerin birbirlerini daha çok tanıyıp anlayabilmelerine önemli bir katkısı olan kendini açma davranışı, aynı zamanda bu ilişkilerin daha rahat kurulabilmesi, daha çabuk geliştirilebilmesi ve daha güvenli sürdürülebilmesini sağlar (Çetinkaya, 2011:12). Kendini açma sürecinde bireyler, birbirlerine ne kadar güveneceklerini, ilişkideki ihtiyaçlarının ne denli karşılanacağını ve ilişkinin devam edip etmeyeceğini sınarlar (Çetinkaya, 2011:14; Özabacı, 2011:49). Kendini açma, dört önemli süreçten oluşur. Bunlar duyguların paylaşılması, ihtiyaçların paylaşılması, inanç ve tutumların paylaşılması, kendi hakkındaki değerlendirmelerin paylaşılmasıdır (Özabacı, 2011:53).

Bu çalışmada, grupla psikolojik danışma sürecinden geçen psikolojik danışman adaylarının kendini açma düzeyleri ve iletişim becerilerindeki değişim izlenmiştir. Yalom'a (1995:45) göre grup sürecinden geçen üyeler daha çok kişilerarası ilişkilerde yaşadıkları zorlukları ortaya koyarlar. Serbest etkileşim özellikleri gösteren bir grupta süreç, toplumsal bir mikrokozmoza benzetilebilir. Çünkü üyeler bireylerarası uyumsuz toplumsal davranışlarını grup sürecinde de ortaya koyarlar. Bu durum grup sürecinde liderin, kişilerarası ilişkilere yönelmesini ve sağlıklı bir etkileşim ortamını oluşturmasını zorunlu kılar. Her ne kadar grupla danışma, o gruptaki üyelerin paylaşımlarıyla şekillense de tüm grupla danışma yaşantılarında ortak olan şey, grupların kişilerarası ilişki yaklaşımı odaklı olmasıdır. Bu amaçla grupla danışma, kişinin hem kendi davranışlarıyla ilgili farkındalık

kazanmasına hem de diğerleri ile etkileşim kurabilmesine ve yeniden onlarla bağlantıya geçebilmesine yardımcı olacak beceriler kazandıran bir ortam sunar (Koydemir, 2018:6).

Grupla psikolojik danışma uygulamaları, yapılandırılmış bir süreç olmadığı için her oturumda ulaşılmak istenen hedeflerden bahsedebiliriz; ancak temel bazı hedeflerin tüm danışma oturumları için geçerli olduğu söylenebilir (Burlingame, Fuhriman & Johnson, 2004:55). Grupla psikolojik danışma uygulamaları sırasında hedeflenen kazanımlar arasında; grup üyelerinin kişilerarası ilişkilerde etkili iletişim becerilerini kullanması, sahip olduğu bir problemini grup ortamında ifade etmesi, kendini açması ve uygun geribildirimlerle diğer üyelerin kendilerini açmalarını kolaylaştırması gibi davranışlar yer alır (Jacobs, Masson, Harvill & Schimmel, 2011:76). Psikolojik danışma ve rehberlik, kişilerarası ilişkilerin ve etkili iletişimin son derece önemli olduğu bir meslek koludur. Psikolojik danışman adaylarından mezun olduktan sonra belli başlı iletişim becerilerini etkili bir şekilde kullanmaları beklenir. Bu nedenle psikolojik danışman adayları, lisans eğitimleri sırasında temel iletişim becerilerini kazanmaları ve bunları geliştirmeleri yönünde desteklenirler. Grupla psikolojik danışma gibi uygulamalı dersler sonunda da adayların etkili konuşma ve dinleme becerilerini kazanmış olması beklenir (Sümbül, Saraç-Dengiz & Togay, 2018:610).

Alanyazın incelendiğinde grupla psikolojik danışma uygulamalarının iletişim becerileri üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik yurtdışı çalışmalar olduğu görülmüş (Blaker & Samo, 1973; Kaneshige, 1973; Leaman, 1983); yurtiçinde ise son yıllarda artış göstermesine karşın sınırlı sayıda çalışmanın olduğu gözlenmiştir (Kavas, 2006; Pamukçu & Kağnıcı, 2017; Şahin, 2017). İletişim becerilerinin psikolojik danışmanlık mesleği için temel beceriler niteliğinde olması bu konuda yapılacak ampirik bir çalışmanın önemli olduğunu düşündürmektedir. Buradan yola çıkarak bu araştırmada grupla psikolojik danışma uygulaması dersini alan öğrencilerin dersin başlangıcında ve sonunda kendini açma ve iletişim becerilerindeki değişim düzeyi izlenmiştir. Bu araştırmanın amacı, grupla psikolojik danışma uygulamaları dersini alan psikolojik danışman adaylarının, iletişim becerileri ve kendini açma düzeylerinin incelenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Grupla psikolojik danışma yaşantısı geçirme, psikolojik danışman adaylarının iletişim becerilerinde (zihinsel, duygusal ve davranışsal beceriler) anlamlı bir fark yaratmakta mıdır?
2. Grupla psikolojik danışma yaşantısı geçirme, psikolojik danışman adaylarının kendini açma düzeylerinde (niyet, miktar, olumluluk, dürüstlük ve kontrol alt boyutları) anlamlı bir fark yaratmakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma, ön test-son test zayıf deneysel modelde planlanmıştır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2008:148; Karasar, 2012:97). Araştırmada yalnızca deney grubuna yer verilmiştir. Grupla psikolojik danışma uygulamaları dersi Psikolojik Danışma Rehberlik Anabilim Dalı lisans programı son döneminde yer alan zorunlu bir derstir. Dolayısıyla, tüm son sınıf öğrencileri grupla psikolojik danışma yaşantısından geçtiği için bir kontrol grubu oluşturulamamıştır.

2.2. Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde grupla psikolojik danışma uygulamaları dersini alan 79 son sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Gruplar A, B ve C şeklinde kodlanmış, toplamda normal ve ikinci öğretim olmak üzere altı grup oluşturulmuştur. Beş grupta 13, bir grupta ise 14 öğrenci yer almaktadır. Tüm gruplardaki kadın ve erkek dağılımına bakıldığında ise grubun %60'ı (48 kişi) kadın, %40'ı (31 kişi) erkektir.

2.3. Grup Süreci

Son sınıf öğrencilerinin bir etkileşim grubu yaşantısından geçerek mezun olmaları planlanmıştır. Etkileşim grupları, kişisel gelişimi ve kişilerarası iletişimin geliştirilmesini yaşantısal süreç aracılığı ile vurgulamayı amaçlayan gruplardır (Akt: Voltan-Acar, 2005:22). Etkileşim grubunda grup odağı, öğrencilerin grup sürecine getirdikleri yaşantılarla belirlenmiştir. Süreçte, üyelerin kendilerini açmalarına ve grup içi etkileşimlerini arttırmaya yönelik uygulamalardan yararlanılmıştır. Her grupta (grup A, B ve C) toplamda 10 oturum gerçekleştirilmiştir. Grup süreci planlanırken, başlangıç, geçiş, eylem ve sonlandırma aşamalarının her biri grup üyelerince deneyimlenmiştir. İlk oturumda üyelere grup süreci tanıtılmış, grup kuralları belirlenmiş, üyelerin grup sürecine yönelik beklentileri üzerine konuşulmuştur. İkinci oturumda grup üyelerinin birbirlerini daha yakından tanımalarına yönelik uygulamalara yer verilmiştir. Bu amaçla üyelerin eşler halinde çalışarak yaşam öykülerini bir diğer grup üyesi ile paylaşmaları istenmiştir. Daha sonra üyeler anlattıkları öykü ve dinledikleri esnasında neler yaşadıklarını büyük grupla paylaşmışlardır (başlangıç aşaması). Üçüncü ve dördüncü oturumlarda üyelerin grup sürecine yönelik güvenlerini arttırmaya yönelik uygulamalar ağırlıklı olmuştur. Bu esnada güven çemberi ve güven yürüyüşü uygulamalarından yararlanılmıştır (geçiş aşaması). Beşinci oturumdan sonra her bir grup üyesinin grupta paylaşmak istediklerine yönelik cesaretlendirmeler yapılmış ve üyelerin grup desteği almalarına yardımcı olunmuştur. Toplamda altı ayrı grupla çalışıldığı için üyelerin grup sürecine getirdikleri yaşantılar ve kendilerini açma düzeyleri değişkenlik göstermiş; ancak üyelerin grup sürecinin ortalarında gruba yönelik güvenlerinin sağlandığı gözlenmiştir. Altıncı, yedinci ve sekizinci oturumların grup sürecinin, üyelerinin önceki

oturumlarda kazandıkları güven, grup aidiyeti, yakınlık ve iletişim becerileri sayesinde daha iyi işlediği görülmüştür (eylem aşaması). Dokuzuncu oturumda üyelerin, grup sürecindeki deneyimleri, gruptan edindikleri farkındalıkları üzerine çalışılmıştır. Onuncu oturuma gelindiğinde, her bir üyenin grup üyeleri ile vedalaşmasına ve grup sürecine yönelik geribildirimlerde bulunmalarına fırsat verilmiştir (sonlandırma aşaması).

2.4. Veri Toplama Araçları

2.4.1. Kendini Açma Ölçeği (KAÖ): Bireylerin kendini açma düzeyini değerlendirmek amacıyla Wheelless ve Grotz (1976) tarafından geliştirilen ölçek, Öksüz, Mersin ve Türker (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 16 maddeden ve beş alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekteki maddelerin faktör yükleri 0.53-0.86 arasında değişmektedir. Birinci faktör olan niyet alt boyutu üç (1, 2, 3. madde), ikinci faktör olan miktar alt boyutu dört (4, 5, 6, 7. madde), üçüncü faktör olan olumluluk alt boyutu üç madde (8, 9, 10. madde), dördüncü boyut olan dürüstlük alt boyutu dört (11, 12, 13, 14. madde), beşinci faktör olan kontrol alt boyutu ise iki maddeden (15,16. madde) oluşmaktadır. Niyet alt boyutunda, bireylerin kendini ifade etme biçimleri ve buna ilişkin farkındalıkları ile ilgili maddeler yer almaktadır. Miktar alt boyutunda, bireylerin kendilerini açarken kullandıkları ifadelerin niceliğini değerlendirmeye yönelik maddeler yer alır. Olumluluk alt boyutunda, bireyin kendini açma deneyimini ne derece olumlu olarak değerlendirdiğine ilişkin maddeler yer alır. Dürüstlük alt boyutu, bireyin kendini ne denli dürüst bir şekilde ortaya koyduğu ile ilgilidir. Kontrol alt boyutu ise, bireyin kendini spontan bir şekilde ortaya koyup koymadığını ölçer. Ölçeğin tümü için iç tutarlılık katsayısı 0.70'tir. Alt boyutların Cronbach alfa katsayıları niyet alt boyutu için 0.71, miktar alt boyutu için, 0.74, olumluluk alt boyutu için 0.70, dürüstlük alt boyutu için 0.75 ve kontrol alt boyutu için 0.60 olarak bulunmuştur. Ölçeğin zaman göre değişmezliğini belirlemek için KAÖ ilk uygulamadan 15 gün sonra 274 katılımcıya tekrar uygulanmış ve ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik korelasyon katsayısı 0.89 olarak hesaplanmıştır.

2.4.2. İletişim Becerileri Envanteri (İBE): Psikolojik danışman adaylarının iletişim becerilerini ölçmek amacıyla da Ersanlı ve Balcı (2016) tarafından geliştirilen İletişim Becerileri Envanteri kullanılmıştır. İBE, 45 maddeden ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Her biri 15'er madde olan alt boyutlar, zihinsel, duygusal ve davranışsal olarak adlandırılmıştır. Her bir alt boyut, iletişimin farklı bir alanını temsil etmektedir. Zihinsel boyut iletişim sırasında bireyin kendini ifade etmek ve karşıdakini anlayabilmek için gösterdiği zihinsel becerileri tarif eder. Örneğin, "Dikkatimi karşımdakinin ilgi alanı üzerinde toplayabilirim (madde: 6)." Duygusal boyut, bireyin iletişim sırasında ortaya çıkan duygularla etkili bir biçimde başa çıkabilme becerisini ölçer. Örneğin, "Genelde eleştirilmekten hoşlanmam (madde: 5)." Davranışsal boyut ise iletişim sırasında ortaya

çıkaran somut davranışlar ile ilgilidir. Örneğin, “Ses tonumu konunun özelliğine göre ayarlayabilirim (madde: 25).” İBE’nin benzer ölçekler katsayısı .70 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla hesaplanan Cronbach alpha katsayısı ise .72 olarak bulunmuştur.

2.5. İşlem

Araştırma kapsamında kullanılacak ölçekler için ölçeği geliştiren araştırmacılardan ve etik kuruldan gerekli izinler alındıktan sonra ölçekleri dağıtmak amacıyla grupta psikolojik danışma uygulaması dersini alan son sınıf öğrencilerine ulaşılmıştır. Sürecin başında öğrencilere, çalışmanın amacını açıklamak ve çalışmaya gönüllü bir şekilde katılmalarını sağlamak adına Bilgilendirilmiş Onam Formu doldurtulmuştur. Çalışma kapsamında öğrenciler, İletişim Becerileri Envanteri ve Kendini Açma Ölçeğini sürecin başında ve sonunda olmak üzere iki defa doldurmuşlardır. Uygulamalar esnasında araştırma ve ölçeklerle ilgili sorular araştırmacı tarafından yanıtlanmıştır. Her iki ölçeğin de doldurulması yaklaşık 20 dakika zaman almıştır. Öğrencilerin yalnızca cinsiyetleri belirlenmiş, bunun dışında herhangi bir demografik bilgi formuna ihtiyaç duyulmamıştır. Tüm son sınıf öğrencileri çalışmaya katılmaya gönüllü olmuştur. Etik kurul onay belgesi 17/02/2021-4 nolu tarih sayı ile Çukurova Üniversitesi’nden alınmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında ilişkili örneklemeler için ortalamalar arasındaki farkın anlamlı bir şekilde farklılaşp farklılaşmadığını test etmek amacıyla, ilişkili örneklemeler için *t* testi (paired samples *t*-testi) kullanılmıştır. Analiz öncesi veri setinin normallik sayıltılarını karşıladığı; çarpıklık ve basıklık katsayılarının +1 ile -1 arasında değiştiği görülmüştür. Verilerin analizi SPSS 20 programı kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen istatistiklerin anlamlılığı .05 düzeyinde sınanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde verilerin istatistiksel çözümlenmeleri sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Grupla Psikolojik Danışma Uygulaması Dersini Alan Psikolojik Danışman Adaylarının İletişim Becerilerine İlişkin Bulgular

Psikolojik danışman adaylarının İletişim Becerileri Ölçeği toplam puan ve alt boyutları olan zihinsel, duygusal, davranışsal becerilere ilişkin ön test- son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan *t* testi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. İletişim Becerileri Ölçeği ve Alt Boyutlarına İlişkin Ön Test ve Son Test T Testi Sonuçları

	Ölçüm	N	\bar{x}	s	sd	t	p
Zihinsel	ön test	79	56.92	4.36	78	-2.50	.015*
	son test	79	58.11	4.84			
Duygusal	ön test	79	55.43	4.30	78	-3.39	.001*
	son test	79	56.96	5.17			
Davranışsal	ön test	79	57.18	4.47	78	-3.07	.003*
	son test	79	58.22	4.23			
Toplam Puan	ön test	79	169.53	11.64	78	-4.26	.000*
	son test	79	173.29	12.25			

* p< .05

Tablo 1’de görüldüğü üzere psikolojik danışman adaylarının iletişim becerilerinin zihinsel ($t(78) = -2.50, p<.05$) duygusal ($t(78) = -3.39, p<.05$) ve davranışsal ($t(78) = -3.07, p<.05$) olmak üzere tüm alt boyutlarına ilişkin son test puanlarında anlamlı bir artış ortaya çıkmıştır. İletişim becerileri toplam puanından alınan ön test ve son test puanları arasında da anlamlı bir farklılaşma olduğu, öğrencilerin iletişim becerilerinin arttığı görülmüştür ($t(78) = -4.26, p<.05$).

3.2. Grupla Psikolojik Danışma Uygulaması Dersini Alan Psikolojik Danışman Adaylarının Kendini Açma Düzeylerine İlişkin Bulgular

Psikolojik danışman adaylarının Kendini Açma Ölçeği’nin toplam puanı ve alt boyutları olan niyet, miktar, olumluluk, dürüstlük ve kontrol ön test- son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek üzere yapılan *t* testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kendini Açma Ölçeğini ve Alt Boyutlarına İlişkin Ön Test ve Son Test t Testi Sonuçları

	Ölçüm	N	\bar{x}	s	sd	t	p
Niyet	ön test	79	17.04	2.00	78	-3.77	.000*
	son test	79	17.82	1.99			
Miktar	ön test	79	16.89	4.81	78	-2.00	.049*
	son test	79	17.90	4.80			
Olumluluk	ön test	79	13.19	2.60	78	-1.15	.254
	son test	79	13.60	3.01			
Dürüstlük	ön test	79	22.58	3.68	78	-1.69	.095
	son test	79	23.27	3.68			
Kontrol	ön test	79	7.20	1.78	78	-.93	.354
	son test	79	7.43	2.12			
Toplam	ön test	79	76.90	8.80	78	-3.48	.001
	son test	79	79.99	9.46			

* p< .05

Tablo 2 incelendiğinde psikolojik danışman adaylarının kendini açmanın alt boyutları olan niyet ($t(78) = -3.77, p<.05$) ve miktar ($t(78) = -2.00, p<.05$) puanları son test puanlarında anlamlı bir artış olduğu görülmektedir. Ayrıca kendini açmanın toplam puanına ilişkin ön test ve son test puanları

arasında da anlamlı bir artış görülmüştür ($t(78) = -3.48, p < .05$). Bunun yanında olumluluk, dürüstlük ve kontrol alt boyutlarının ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonucunda grupta psikolojik danışma dersini alan psikolojik danışman adaylarının iletişim becerilerinin zihinsel, duygusal ve davranışsal alt boyutlarında anlamlı bir artış gözlenmiştir. Grup yaşantısı, bireylere değerli olduğunu hissettiren, onlara problemleri ile baş etmesi yönünde destek veren, dolayısıyla diğerleri ile etkili iletişim kurabilmelerine ve yeniden bağlantıya geçebilmelerine yardımcı olacak iletişim becerileri kazandıran bir ortam sunar (Koydemir, 2018:9). Psikolojik danışma ve rehberlik gibi insanlarla sağlıklı iletişim kurmayı gerektiren, kişilerarası etkileşime dayalı bir meslek kolunda bireyin bir grup sürecinden geçmesi çok önemlidir. Ülkemizde Mesleki Yeterlilik Kurumu (2017) da psikolojik danışmanların sahip olması gereken mesleki standartlar arasında iletişim becerilerine yer vermiştir. Buna göre belirlenen 36 ayrı mesleki standarttan biri sözlü ve yazılı iletişim bilgi ve becerilere sahip olunmasıdır. Psikolojik danışman adayları son sınıfa geldiklerinde bireysel ve grupta psikolojik danışma alanlarında uygulama yapma imkanı bulmaktadır. Bu derslerde onlardan sahip oldukları iletişim becerilerini uygulamalı olarak ortaya koymaları ve bu becerileri geliştirmeleri beklenir. Grupta psikolojik danışma, kişilerarası ilişkilere dayanan yaşantısal bir süreçtir. Bu derste öğrencilerin etkili iletişim becerilerini kullanmaları, diğerleri ile empati kurmaları, geri bildirim vermeleri, kendilerini açmaları gibi beceriler ön plana çıkar. Daha önce yapılmış çalışmalar grup yaşantısından geçmenin iletişim becerisi kazanmak için uygun ortamlar olduğunu ortaya koymuştur (Cormier, Nurius, & Osborn, 2013; O'Toole,1979).

İletişim becerileri temel olarak; zihinsel, duygusal ve davranışsal süreçleri kapsamaktadır. İletişim sürecinde, danışanların tüm süreçleri dikkate alındığında psikolojik danışmanların onlar üzerindeki etkililik düzeyi artmaktadır. Yani bu süreçlerin dikkate alındığı psikolojik danışma oturumları daha başarılı sonuçlar vermektedir. Yapılan araştırmalar, deneyimsiz psikolojik danışmanların iletişimdeki tüm bileşenlere dikkat etmediklerini, yalnızca birkaç beceri ile sınırlı kaldıklarını, danışanların da terapi sürecinden daha az faydalandıklarını ortaya koymuştur (Errek & Randolph, 1982; Froehle, Robinson & Kurpius, 1983; Hazler & Hipple, 1981; O'Toole, 1979; Robinson & Cabianca, 1985). Grupta psikolojik danışma dersini alan psikolojik danışman adaylarının iletişimin tüm boyutlarında aldıkları puanların yükselmesi dersin önemli hedeflerinden birinin gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bir başka bulgu ise grupta psikolojik danışma uygulaması dersini alan psikolojik danışman adaylarının kendini açmanın alt boyutları olan niyet ve miktar

...
puanlarında bir artış olduğudur. Grupla psikolojik danışmanın önemli unsurlarından biri olan kişilerarası iletişimin temelinde uzun süreli ve sağlıklı iletişim için gerekli olan kendini açma yer alır. Kendini açma, kişinin gerçek benliğini yakınlarına gösterme yeteneği olarak tanımlanabilir (Bacanlı, 1997:13). Grup üyelerinin karşılıklı olarak kendileriyle ilgili bilgileri, duyguları, düşünceleri dürüst ve saydam bir biçimde paylaşmaları önemlidir. Kendisiyle ilgili bilgi sahibi olabilen, anlamlı ilişkiler kurabilen, psikolojik sağlığı yerinde olan bireyler kendilerini daha kolay açarlar (Devito, 1989:30). Kişilerarası ilişkilerde açıklık anlamına gelen kendini açma grup süreci içinde diğer bireylerin de kendini rahatlıkla ortaya koymasına yardımcı olur. Ivey ve Gluckstern (1976:43), kişinin kendinden bahsetmesinin karşı tarafın da kendini açmasını kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Kendini açmanın az olduğu bir grupta anlamlı ve sağlıklı ilişkilerin kurulması mümkün değildir (Gamble & Gamble, 1990:51). Anlamlı ilişkilerden kasıt, hem dinleyen hem de konuşan kişinin belli miktarda kendini açtığı, her iki tarafın ilişkide güven, yakınlık ve aidiyet gibi ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu nedenle grupla danışma uygulamaları sırasında grup üyeleri kendilerini açma yönünde desteklenir. Kendini açmanın niyet ve miktar boyutlarındaki anlamlı artış grup yaşantısının amacına ulaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma sonunda grupla psikolojik danışma uygulamaları dersini alan psikolojik danışman adaylarının kendini açmanın niyet ve miktar alt boyutu puanlarında anlamlı bir artış olduğu; buna karşın olumluluk, dürüstlük ve kontrol alt boyutlarında anlamlı bir artış olmadığı görülmüştür. Niyet alt boyutunda; bireylerin kendini ifade etme biçimleri ve buna ilişkin farkındalıkları ile ilgili maddeler yer almaktadır: Eğer istersem, her zaman gerçekten kim olduğumu doğru yansıtabilecek şekilde kendimi ifade edebilirim (madde 1). Kendimle ilgili duygularımı açığa vurduysam bunu bilinçli olarak yapmak istemişimdir (madde 3). Bunlar daha çok üyelerin grup içinde kendilerini açma niyetine yönelik maddelerdir. Miktar alt boyutunda ise bireylerin kendilerini açma durumlarında ifadelerinin niceliğini değerlendirmeye yönelik maddeler yer alır: Duygularım hakkındaki ifadelerim genellikle kısadır (madde 4). Kendimden bahsettiğim zaman konuşmalarım kısa sürer (madde 7). Diğer alt boyutlarda ise danışanların hali hazırda kendilerini açıp açmadıklarına yönelik maddeler yer almaktadır: Genellikle kendimle ilgili olumlu şeyleri açığa vururum (olumluluk alt boyutu). Konuşmalarımda açık bir şekilde gerçekten kim olduğumu içtenlikle açığa vururum (dürüstlük alt boyutu). Genellikle niyetinde olmadan kendimle ilgili bilgileri açığa vururum (kontrol alt boyutu). Grupla psikolojik danışma sürecinden geçen üyeler başkalarının yanında kendini açmayı riskli buldukları için (kendileri ile ilgili özel paylaşımların grup süreci dışına taşınması vb.) bu anlamda harekete geçmemiş olabilirler. Olumluluk, dürüstlük ve kontrol alt boyutlarında doğrudan üyelerin kendilerini açıp açmadıkları sorulduğundan bu alt boyutlarda kendilerini daha fazla gizlemiş

olabilirler. Birçok insan sosyalleşme sürecinde gerçekte ne istediğini, ne düşündüğünü, ne hissettiğini gizlemeye çalışabilir (Barker, 1990). Kendini açmanın yararları yanında (bireyin kendini tanınması, grup üyeleri ile yakınlık kurması, anlamlı ilişkiler kurabilmesi vs.) bir takım riskleri bulunabilir. Birey kendisiyle ilgili duyguları ve düşünceleri açtığında, grup üyeleri üzerinde olumsuz bir imaj yaratabilir ya da kişisel bilgiler, duygu ve düşünceleri kendine karşı koz olarak kullanılabilir (Tubbs & Moss, 1991:7).

Grup yaşantısından geçen üyelerin önceki yaşantılarının ve hazır bulunuşluklarının kendilerini açmalarını etkileyen önemli faktörler olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada yer alan bireylerin grup süreci dışında ortak bir yaşantılarının bulunması, grup süreci sonrasında görüşecek olmaları onların kendini açmalarını zorlaştıran bir etken olarak akla gelmektedir. Kendini açmakta zorlanan üyeler kendilerini, grup sürecinde yeteri kadar güvende hissetmemiş ve bu nedenle geri çekmiş olabilirler. Sonuç olarak grupta psikolojik danışma oturumlarının psikolojik danışma ve rehberlik anabilim dalı son sınıf öğrencilerinden oluşturulması çalışmanın bir sınırlılığıdır. Ancak Türkiye’de öğrenim veren tüm psikolojik danışma ve anabilim dallarında öğrenciler grup yaşantısından ancak bir defa geçebilmektedir. Bunun yanından grupta psikolojik danışma yaşantısından geçmeden mezun olan psikolojik danışma ve rehberlik öğrencilerinin olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada bir kontrol grubu oluşturmak mümkün olmamıştır. Yapılacak yeni deneysel çalışmalarla farklı bir örneklem grubu üzerinde grupta danışma yaşantısından geçmenin iletişim becerileri üzerindeki etkisi sınanabilir.

5. ÖNERİLER

Grupa psikolojik danışma uygulamalarının etkililiğini değerlendiren çok fazla deneysel araştırmanın bulunmaması bu konu ile çalışmasını anlamlı kılmıştır. Bundan sonra yapılacak benzer çalışmalar ile grupta psikolojik danışma sürecinde hedeflenen kazanımlara ne derece ulaşıldığı araştırılabilir. Psikolojik danışman adaylarının iletişim becerileri ve kendini açma düzeylerine etki edebilecek diğer değişkenleri kontrol altına alabilmek amacıyla yapılacak yeni araştırmalarda kontrol gruplarına da yer verilebilir. Sosyal kaygı, yalnızlık, karar verme güçlüğü, problem çözme becerisi gibi değişkenlerin grup sürecinde ele alınabilecek konulardan bazılarıdır (Duy, 2005; Çakır, 2005; Koçak-Yazgı, 2007; Söylemez, 2007). Yapılacak deneysel çalışmalarla grupta psikolojik danışmanın sosyal kaygı, yalnızlık, karar verme güçlüğü ve problem çözme becerisi gibi değişkenler üzerindeki etkisi araştırılabilir.

Bu çalışma sonunda grupta psikolojik danışma yaşantısından geçmenin psikolojik danışma ve rehberlik öğrencilerinin iletişim becerilerini geliştirdiği, kendini açma düzeylerini arttırdığı görülmüştür. Psikolojik danışma ve rehberlik öğrencilerinin nitelikli birer meslek elamanı olarak

mezun olmalarını desteklemek amacıyla lisans programlarında grupla psikolojik danışma uygulamalarına yer vermek bir zorunluktur. Son yıllarda kullanılan standart hale getirilmiş psikolojik danışma ve rehberlik lisans programında grupla psikolojik danışma uygulamaları zorunlu bir ders olmaktan çıkarılmıştır. Dersin çıktılarını ortaya koymak amacıyla yapılacak benzer çalışmaların grupla danışma uygulamalarını lisans programına yeniden dahil etmek için bilimsel bir dayanak olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Acar-Voltan, N. (2005). *Grupla Psikolojik Danışma İlke Ve Teknikleri*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Aladağ, M., Kağmıcı, D. Y., Çankaya, Z. C., Kocabaş, E. Ö., & Yaka, B. (2011). Psikolojik Danışman Eğitiminde Grupla Çalışma Yeterliğinin Kazandırılması: Ege Üniversitesi Örneği. *Ege Eğitim Dergisi*, 12(2), 21-43.
- Bacanlı, H. (1997). *Kendini Ayarlamamanın Psikolojisi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Bacanli, H. (1997). *Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamamanın Psikolojisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Barker, L.L. (1990). *Communication*. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Blaker, K. E., & Samo, J. (1973). Communications Games: A Group Counseling Technique. *The School Counselor*, 21(1), 46-51.
- Bunting, K., & Hayes, S. C. (2008). Language And Meaning: Acceptance And Commitment Therapy And The EI Model. In K. J. Schneider (Ed.), *Existential-İntegrative Psychotherapy: Guideposts To The Core Of Practice* (pp. 217-234). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Burlingame, G. M., Fuhriman, A., & Johnson, J. E. (2004). Process And Outcome İn Group Counseling And Psychotherapy. *Handbook Of Group Counseling And Psychotherapy*, 49-61.
- Büyüköze-Kavas, A. (2011). Bireysel Ve Grupla Psikolojik Danışma Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 411-431.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem A Yayıncılık.
- Cormier, S., Nurius, P. S., & Osborn, C. J. (2013). *Interviewing And Change Strategies For Helpers*. Nelson Education.
- Çakır, M. (2005). Bir Mesleki Grup Rehberliği Programının Genel Lise 1. Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Kararsızlık Düzeylerine Etkisi. S. Erkan & A. Kaya (Ed.), *Deneysel Olarak Sınanmış Grupla Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Programları II İçinde* (s. 297-338). Pegem A Yayıncılık.
- Çetinkaya, B. (2011). *Kendini Açma*. Pegem A Akedemi.
- Devito, J. (1989). *The Interpersonal Communication Book*. Harper & Row Publisher, Inc.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Duy, B. (2005). Yalnızlığın Bilişsel-Davranışçı Yaklaşımına Dayalı Grupla Psikolojik Danışma Yoluyla Azaltılması. S. Erkan & A. Kaya (Ed.), *Deneyisel Olarak Sınanmış Grupla Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Programları II İçinde* (s. 227-272). Pegem A Yayıncılık.
- Errek, H. K., & Randolph, D. L. (1982). Effects Of Discussion And Role-Play Activities In The Acquisition Of Consultant Interview Skills. *Journal of Counseling Psychology*, 29(3), 304.
- Ersanlı, K., & Balcı, S. (2016). İletişim Becerileri Envanterinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(10), 7-12.
- Froehle, T. C., Robinson, S. E., & Kurpius, W. J. (1983). Enhancing The Effects Of Modeling Through Role-Play Practice. *Counselor Education and Supervision*, 22(3), 197-206.
- Gamble, T., & Gamble, M. (1990). *Communication Works*. Mc Graw Hill Publishing Company.
- Hahlweg, K. (2004). Interactional Coding System (ICS). In Kerig, P. & Baucom, D. (Eds.), *Couple Observational Coding Systems* (pp. 127-142). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Hahlweg, K., & Conrad, M. (1983). Interactional Coding System (ICS). Unpublished manuscript, University of California, Los Angeles.
- Hazler, R. J., & Hipple, T. E. (1981). The Effects Of Mental Practice On Counseling Behaviors. *Counselor Education and Supervision*, 20(3), 211-218.
- Ivey, A. E., & Gluckstern, N. B. (1976). *Systematic Video Training For Begining Helpers*. Addison-Wesley Publishers.
- Jacobs, E. E., Masson, R. L., Harvill, R. L., & Schimmel, C. J. (2011). *Group Counseling: Strategies And Skills*. Brooks /Cole Cengage Learning.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Nobel Yayıncılık.
- Kaneshige, E. (1973). Cultural Factors İn Group Counseling And İnteraction. *Personnel & Guidance Journal*, 51(6), 407-412.
- Kavas, A. B. (2006). Bireysel Ve Grupla Psikolojik Danışma Uygulamalarına Yönelik Bir Değerlendirme: Kazanılan Beceriler, Süreç Ve Öneriler. *Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamaları Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunuldu, Mersin*.
- Koçak-Yazgı, A. (2007). Sosyal Kaygıyla Başaçıkma Programının Lise Öğrencilerinin Sosyal Kaygı Düzeylerine Etkisi. S. Erkan & A. Kaya (Ed.), *Deneyisel Olarak Sınanmış Grupla Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Programları II İçinde* (s. 63-144). Pegem A Yayıncılık.
- Koydemir, S. (2018). Grubun Doğası Ve Yapısı. A. Demir & S. Koydemir (Ed.), *Grupla Psikolojik Danışma İçinde* (s. 1-23). Ankara: Pegem A Akedemi.
- Leaman, D. R. (1983). Group Counseling To İmprove Communication Skills Of Adolescents. *Journal for Specialists in Group Work*, 8(3), 144-150.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu (2017). Ulusal Meslek Standardı, Psikolojik Danışman.
file:///C:/Users/user/Downloads/17UMS0624-6%20Rev%20000%20Psikolojik%20Dan%20C4%B1%20C5%9Fman.pdf (Erişim Tarihi. 12.07.2021).
- O'Toole, W. (1979). Effects Of Practice And Some Methodological Considerations In Training Counselling Interviewing Skills. *Journal of Counseling Psychology*, 26, 412-426.

- Öksüz, E., Mersin, S., & Türker, T. (2017). Kendini Açma Ölçeğinin Üniversite Öğrencilerinde Türkçe Geçerlilik Ve Güvenilirlik Çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 18(6), 586-593.
- Özabacı, N. (2011). Evlilik Öncesi İlişkiler. H. Yavuzer (Ed.), *Evlilik okulu içinde* (s.48-60). Remzi Kitabevi.
- Pamukçu, B., & Kağmıcı, D. Y. (2017). Beceriye Dayalı Grupla Psikolojik Danışma Eğitimi'nin Grupla Psikolojik Danışma Becerilerine Etkisinin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(61), 448-465.
- Robinson, S. E., & Cabianga, W. A. (1985). Effects Of Counselor's Ordinal Position When Involved In Role Play Practice In Triads. *Counselor Education and Supervision*, 24(4), 365-371.
- Söylemez, S. (2007). Ergenlerde Problem Çözme Becerisini Geliştirmeye Yönelik Bir Grup Çalışması. S. Erkan & A. Kaya (Ed.), *DeneySEL Olarak Sınanmış Grupla Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Programları II İçinde* (s. 201-250). Pegem A Yayıncılık.
- Sümbül, M., Saraç-Dengiz, A. & Togay, A. (2018). Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Lisans Eğitiminin Psikolojik Danışman Adaylarının İletişim Becerilerine Etkisi: Boylamsal Bir Çalışma. II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi, Adana.
- Şahin, F. Y. (2017). Grupla İletişim Becerileri Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerine Etkisi. *Pegem Atıf İndeksi*, 1-69.
- Tubbs, S. L., & Moss, S. (1991). Human Communication. McGraw-Hill Humanities, Social Sciences & World Languages.
- Wheless LR, Grotz J. (1976). Conceptualization And Measurement Of Reported Self-Disclosure. *Humanity Communication Research*, 2, 338-346.
- Yalom, I. (1995). *Grup Psikoterapisinin Teori Ve Pratiği*. Kabalıcı Yayınevi.
- Yüksel-Şahin, F. (2005). Grupla İletişim Becerileri Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerine Etkisi. S. Erkan & A. Kaya (Ed.), *DeneySEL olarak sınanmış grupla psikolojik danışma ve rehberlik programları II içinde* (s. 1-64). Pegem A Yayıncılık.
- Yüksel-Şahin, F. (1997). Grupla İletişim Becerileri Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin İletişim Beceri Düzeylerine Etkisi. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- <<https://www.myk.gov.tr>>Erişim tarihi: 27.05.2019.

PSİKOLOJİK YARDIM ALMA TUTUMLARI, İŞLEVSEL OLMAYAN TUTUMLAR VE BENLİK SAYGISI İLİŞKİSİ**Klinik Psikolog Murat Temiz*****Psikolog Büşra Özdoğan******Prof. Dr. Gökben Hızlı Sayar*******Öz**

Psikolojik yardım alma, bireyin içinde bulunduğu ve üstesinden gelemediği sorunları için profesyonel ya da profesyonel olmayan kaynaklardan destek istemesidir. Bireyin yardım almaya ilişkin düşünce ve davranışları, kısacası tutumları karşılaşılan zorluklarda profesyonel yardım alınmasında belirleyici bir role sahiptir. Benlik saygısı, bireyin kendisi ile uyum içinde olması ve kendi yaptıklarından hoşnut olması duygusu olarak açıklanabilir. Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım alma tutumlarının, işlevsel olmayan tutumlar ve benlik saygısı ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu korelasyonel çalışmaya, 150 üniversite öğrencisi dâhil edilmiştir. Veriler; Öğrenci Bilgi Formu, Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumlar Ölçeği, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, İşlevsel Olmayan Tutumlar Ölçeği, Kısa Semptom Envanteri ile toplanmıştır. Yapılan araştırmada yaş, sınıf, en çok yaşanan yer, ebeveyn eğitim durumu, algılanan aile gelir durumu gibi sosyodemografik özelliklerin; anksiyete, depresyon, somatizasyon gibi semptomlardan alınan puanların artması ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte benlik saygısı ile semptom puanları ve fonksiyon olmayan tutumlar arasında pozitif, psikolojik yardım almaya dair tutum arasında ise negatif bir korelasyon vardır. Ulaşılan sonuçlara göre, gençlerin psikolojik yardım almalarını kolaylaştırabilmek amacıyla aileleri ve okuldaki öğretmenleri de kapsayacak şekilde geniş çaplı eğitim programları düzenlenmesine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Benlik Saygısı, Fonksiyonel Olmayan Tutumlar, Psikolojik Yardım Alma.

THE RELATIONSHIP BETWEEN HELP-SEEKING ATTITUDES, DYSFUNCTIONAL ATTITUDES, AND SELF-ESTEEM**Abstract**

Getting psychological help is seeking professional or non-professional sources for the individual's problems and cannot overcome them. Individuals' thoughts and behaviors about seeking help, in short, their attitudes play a decisive role in seeking professional help in the difficulties encountered. Self-esteem can be explained as being in harmony with the individual and being content with what he/she does. This research aimed to examine the association among attitudes towards seeking psychological help by self-esteem and dysfunctional attitudes. 150 undergraduate and graduate pupils did include in this correlational research. Data were obtained utilizing the Information Form, including those Socio-Demographic Characteristics of Students developed by the researcher, the Scale for Attitudes towards Receiving Psychological Help, Rosenberg Self-Esteem Scale, Non-Functional Attitudes Scale, and the Brief Symptom Inventory. In the present study, the results revealed that socio-demographic characteristics such as age, the place an individual had lived chiefly;

*Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0001-8354-4182, murattemiz71@gmail.com

**Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-2449-9147, busra.ozdogan@st.uskudar.edu.tr

***Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID ID: 0000-0002-2514-5682, gokben.hizlisayar@uskudar.edu.tr

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı:1056-1078

Makale Geliş Tarihi:26.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 13.07.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

educational status of parents, perceived family income status increased the scores obtained from the symptoms such as anxiety, depression, and somatization. Nevertheless, there was a positive association among self-confidence and symptom scores, non-functional attitudes, and a negative relationship between attitudes towards receiving psychological help. According to the results obtained, large-scale education programs should include parents and teachers to enable the young to receive psychological help.

Keywords: Non-Functional Attitudes, Receiving Psychological Help, Self-Esteem

1. GİRİŞ

Yaşamı boyunca birey birçok zorlayıcı durumla karşılaşabilmektedir. Bu zorlayıcı durumların bir kısmı ile başa çıkabilmekte ancak bir kısmıyla başa çıkmakta zorlanmaktadır. Zorlandığını hisseden birey başa çıkma yöntemleri geliştirmektedir. Bu çabaların işe yaramadığı ya da bireyin savunma düzeneklerinin zayıfladığı durumlarda yardım almak kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Psikolojik yardım arama, bireyin içinde bulunduğu ve üstesinden gelemediği psikolojik sorunlarıyla başa çıkabilmek amacıyla ilgili profesyonel ya da profesyonel olmayan kaynaklardan destek istemesidir. Bireyin ihtiyaç duyduğunda profesyonel kaynaklardan yardım alabilmesi psikolojik sağlığına kavuşmasında önemli bir rol oynamaktadır (Özdemir, 2012). Psikolojik yardım arama davranışında bulunmayı bazı tutumlar etkilemektedir. İhtiyaçları olmasına karşın bireylerin damgalanma ile ilgili kaygıları, utanma, geçmişi tekrar gündeme getirme konusundaki endişeleri, yardım arama ve yardım alma davranışından uzak durmalarına neden olabilmektedir (Karaalp, 2009). Psikolojik yardım alma literatürde sosyal destek, yaşam doyumu gibi farklı psikolojik değişkenlerle ilişkilendirilmiştir (Topkaya ve Kavas, 2015: 984). Bu araştırmada psikolojik yardım alma ile benlik saygısı ve işlevsel olmayan tutumların ilişkisi incelenecektir. Bu çerçevede benlik saygısı, bireyin kendisi ile uyum içinde olması ve kendi yaptıklarından hoşnut olması duygusu olarak açıklanabilir (Demirbaş, 2009). İşlevsel olmayan tutumlar ise bireyin diğer kişilerle kurduğu iletişim sonucu ortaya çıkan, kişinin kendisine, diğer kişilere ve yaşadığı çevre ile dünyaya dair geliştirdiği genellikle olumsuz olan inançlar olarak tanımlanmaktadır (Beck, 2014). İşlevsel olmayan inanç ve tutumlar ise, sıklıkla çocukluk döneminden köken alan, görece süregelen ve kalıcı düşünce ve tutumlardır. Kişi nedensellik sorgulaması yapmadığı için bu düşünceler kafasını sürekli meşgul eder (Yalçın ve Koçak, 2012: 162).

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya dair tutumlarının, benlik saygısı ve işlevsel olmayan tutumlar ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın hipotezleri “psikolojik yardım almaya dair tutumların, benlik saygısı ile ilişkisi vardır” ve “psikolojik yardım almaya dair tutumların işlevsel olmayan tutumlar ile ilişkisi vardır” olarak belirlenmiştir. Böylelikle kişilerin iyilik hallerini arttıran ve rahatsızlık veren duygularından kurtulmasını sağlayan psikolojik yardım almanın önündeki bariyerlerin tespit edilmesine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Bu korelasyonel çalışmaya kartopu örnekleme yöntemi ile 150 üniversite öğrencisi dâhil edilmiştir. Planlanan örneklem büyüklüğüne ulaşılan kadar yapılan araştırma duyurularına cevap veren 172 üniversite öğrencisine veri toplama paketi ulaştırılmıştır. Araştırmaya dâhil olma kriterleri 18 yaş ve üzerinde olmak, üniversite öğrencisi olmak, araştırma veri paketinde yer alan ölçek ve

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

anketleri doldurmaya engel bedensel ya da mental sorunu bulunmamak olarak belirlenmiştir. Anket ve ölçeklerin ulaştırıldığı öğrencilerden 13'ü geri dönüş yapmamış, 9'unun ise ölçekleri tam olarak ya da uygun biçimde doldurmadıkları görüldüğü için analize dâhil edilmemişlerdir. Böylece örneklem büyüklüğü 150 kişiye ulaşmıştır.

Bu araştırma desenini ve içeriğini Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu onaylamıştır.

2.1. Veri Toplama Araçları

Veriler; Öğrenci Bilgi Formu, Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumlar Ölçeği, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği, Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği, Kısa Semptom Envanteri ile toplanmıştır.

2.2. Öğrenci Bilgi Formu

Bu form katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, aile yapısı gibi sosyodemografik özelliklerini soruşturmak amacı ile araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

2.3. Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum Ölçeği Kısa Formu (PYTÖ-K)

Yapılan bu çalışmada, Türküm tarafından 1997 yılında geliştirilen PYTKÖ'nün yeniden gözden geçirilmiş versiyonu kullanılmıştır. Ölçek geçerli ve güvenilir bir araçtır. Ölçeğin tamamı için hesaplanan iç tutarlılık katsayısı .90'dır (Türküm, 2004).

PYTÖ-K, 18-90 arasında puan veren, beşli Likert tipi bir ölçektir ve daha yüksek puanlar psikolojik yardıma dair olumlu tutumun yüksekliği ile ilişkilidir (Türküm, 2004). Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği (RBSÖ):

RBSÖ'nün Türkiye geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını 1986'da Çuhadaroğlu yapmıştır. Ölçek 12 alt bölümden oluşmaktadır. Ölçeğin "Benlik Saygısı" alt ölçeğinde katılımcıların verdikleri yanıtlar 0-6 puan arasında değerlendirilmektedir.

2.4. Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği Kısa Formu (FOTÖ-KF)

Weissman ve Beck (1978), tarafından geliştirilen, 40 maddeden oluşan FOTÖ-KF, 7'li likert tipindedir. Ölçeğin, Türkiye geçerlik ve güvenilirlik çalışması 2016 yılında Şahin ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Puan aralığı 40-280 arasında olan ölçekte daha yüksek puanlar fonksiyonel olmayan tutumların daha yoğun olması ile ilişkilidir.

2.5. Kısa Semptom Envanteri (KSE)

KSE, Derogotis (1992), tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin, Türkiye geçerlik ve güvenilirlik çalışması bulunmaktadır. 5'li likert tipi bir envanterdir. Anksiyete, Somatizasyon, Hostilite, Depresyon, Olumsuz Benlik şeklinde beş alt testi bulunmaktadır. Ölçeğin maddeleri azdan çoğa doğru 0 - 4 puan arasında derecelendirilmiştir. Ölçekten alınabilecek puan 0 ile 212 arasında değişmektedir (Şahin ve Durak, 1994: 50).

Araştırma sonucunda veriler, SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Analizlerde, t-test, tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) ve korelasyon analizi kullanılmıştır. ANOVA testinden sonra grupların birbirinden farklı olup olmadığını tespit etmek için post-hoc analizi olarak Scheffe testi tercih edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu araştırmada örneklemin %40,7'si kadınlardan, %59,3'ü ise erkeklerden oluşmaktadır. Örneklemin “fonksiyon olmayan tutumlar” ortalaması 135,500±37,234 (Min=79; Maks=229), “psikolojik yardım almaya dair tutum” ortalaması 65,147±13,460, “benlik saygısı” ortalaması 2,340±1,921 (Min=0; Maks=6), “anksiyete” ortalaması 16,920±7,706, “depresyon” ortalaması 17,113±7,553, “olumsuz benlik” ortalaması 15,980±7,032, “somatizasyon” ortalaması 9,600±4,696, “hostilite” ortalaması 9,340±3,774, “rahatsızlık ciddiyeti indeksi” ortalaması çok zayıf 1,301±0,521, “belirti toplam indeksi” ortalaması 36,607±14,035, semptom rahatsızlık indeksi” ortalaması zayıf 1,824±0,358 olarak saptanmıştır.

Yaşa göre; depresyon (F = 3,123; p = 0,028), olumsuz benlik (F = 4,625; p = 0,004), somatizasyon (F = 6,929; p = 0,000), hostilite (F = 4,650; p = 0,004), rahatsızlık ciddiyeti indeksi (F = 3,001; p = 0,0330,05), belirti toplam indeksi (F = 6,651; p = 0,000) ve semptom rahatsızlık indeksi (F=2,705; p=0,048<) anlamlı farklılık göstermektedir. Semptom puanlarının yaşlara göre dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Semptom Puanlarının Yaşa Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	SS	F	p	Fark
Anksiyete	21 ve Altı	64	17,328	6,066	1,404	0,244	
	22-23	14	17,929	3,832			
	24-25	48	17,542	10,983			
	26 ve üzeri	24	14,000	4,273			
Depresyon	21 ve Altı	64	18,047	7,403	3,123	0,028	
	22-23	14	21,357	5,943			2>3
	24-25	48	15,688	8,523			2>4
	26 ve üzeri	24	15,000	5,365			
Olumsuz Benlik	21 ve Altı	64	17,078	6,462	4,625	0,004	1>3
	22-23	14	20,357	3,342			2>3
	24-25	48	13,542	8,580			2>4
	26 ve üzeri	24	15,375	4,633			
Somatizasyon	21 ve Altı	64	10,016	3,765	6,929	0,000	1>4
	22-23	14	12,286	4,648			2>4

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)							
	24-25	48	10,000	5,750			3>4
	26 ve üzeri	24	6,125	2,542			
Hostilite	21 ve Altı	64	10,406	3,567	4,650	0,004	1>3
	22-23	14	10,286	3,245			2>3
	24-25	48	7,979	4,431			1>4
	26 ve üzeri	24	8,667	1,810			
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	21 ve Altı	64	1,375	0,453	3,001	0,033	2>3
	22-23	14	1,551	0,310			1>4
	24-25	48	1,222	0,693			2>4
	26 ve üzeri	24	1,116	0,246			
Belirti Toplam İndeksi	21 ve Altı	64	39,781	13,219	6,651	0,000	1>3
	22-23	14	44,929	5,091			2>3
	24-25	48	30,313	16,626			2>4
	26 ve üzeri	24	35,875	8,034			
Semptom Rahatsızlık İndeksi	21 ve Altı	64	1,822	0,265	2,705	0,048	3>4
	22-23	14	1,825	0,277			
	24-25	48	1,909	0,499			
	26 ve üzeri	24	1,658	0,205			

Katılımcıların anksiyete puanları yaşa göre anlamlı oranda bir farklılık göstermemektedir. Yaşa göre; fonksiyon olmayan tutumlar ($F = 16,711$; $p = 0,000$), psikolojik yardım almaya dair tutum ($F = 3,592$; $p = 0,015$) ve benlik saygısı ($F = 4,709$; $p = 0,004$), anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 2. Semptom Puanlarının Cinsiyete Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	SS	t	p
Anksiyete	Kadın	61	15,754	7,558	-1,541	0,125
	Erkek	89	17,719	7,746		
Depresyon	Kadın	61	17,295	8,415	0,243	0,808
	Erkek	89	16,989	6,949		
Olumsuz Benlik	Kadın	61	15,984	7,820	0,005	0,996

...						
	Erkek	89	15,978	6,484		
Somatizasyon	Kadın	61	9,377	4,927	-0,480	0,632
	Erkek	89	9,753	4,553		
Hostilite	Kadın	61	9,164	4,282	-0,472	0,638
	Erkek	89	9,461	3,401		
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	Kadın	61	1,275	0,576	-0,508	0,612
	Erkek	89	1,319	0,483		
Belirti Toplam İndeksi	Kadın	61	37,541	16,106	0,674	0,502
	Erkek	89	35,966	12,476		
Semptom Rahatsızlık İndeksi	Kadın	61	1,713	0,359	-3,245	0,001
	Erkek	89	1,900	0,339		

Katılımcıların cinsiyete göre semptom rahatsızlık indeksi puanları anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t(148)=-3.245$; $p=0.001$). Erkek katılımcıların semptom rahatsızlık indeksi puanları ($\bar{x}=1,900$), kadın katılımcıların semptom rahatsızlık indeksi puanlarından ($\bar{x}=1,713$) yüksek bulunmuştur. Katılımcıların belirti toplam indeksi puanları, anksiyete, hostilite, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve rahatsızlık ciddiyeti indeksi, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Katılımcıların cinsiyete göre fonksiyon olmayan tutumlar puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($t(148)=2.600$; $p=0.016$). Kadınların fonksiyon olmayan tutumlar puanları ($\bar{x}=144,869$), erkeklerin fonksiyon olmayan tutumlar puanlarından ($\bar{x}=129,079$) yüksek bulunmuştur. Katılımcıların psikolojik yardım almaya dair tutum ve benlik saygısından aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Tablo 3. Semptom Puanlarının Şu Ana Kadar En Uzun Yaşanan Yere Göre

Ortalamaları

	Grup	N	Ort	SS	F	p	Fark
Anksiyete	Köy	28	13,571	4,459	3,735	0,026	3>1
	İlçe	33	16,727	4,389			
	İl	89	18,045	9,087			

...							
Depresyon	Köy	28	12,321	6,645	9,308	0,000	2>1
	İlçe	33	16,303	5,016			3>1
	İl	89	18,921	7,940			
Olumsuz Benlik	Köy	28	10,357	4,556	12,747	0,000	2>1
	İlçe	33	17,152	4,678			3>1
	İl	89	17,315	7,552			
Somatizasyon	Köy	28	7,429	2,847	10,865	0,000	3>1
	İlçe	33	7,697	3,414			3>2
	İl	89	10,989	5,080			
Hostilite	Köy	28	7,893	2,250	8,535	0,000	2>1
	İlçe	33	11,485	3,650			2>3
	İl	89	9,000	3,899			
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	Köy	28	0,974	0,340	7,835	0,001	2>1
	İlçe	33	1,309	0,321			3>1
	İl	89	1,401	0,585			
Belirti Toplam İndeksi	Köy	28	25,071	8,309	13,648	0,000	2>1
	İlçe	33	39,849	6,360			3>1
	İl	89	39,034	15,666			
Semptom Rahatsızlık İndeksi	Köy	28	2,013	0,309	5,549	0,005	1>2
	İlçe	33	1,732	0,231			1>3
	İl	89	1,798	0,391			

Tablo 3'e göre katılımcıların şu ana kadar en uzun yaşadıkları yere göre anksiyete puanları ($F = 3,735$; $p = 0,026$), depresyon puanları ($F = 9,308$; $p = 0,000$), olumsuz benlik puanları ($F = 12,747$; $p = 0,000$), somatizasyon puanları ($F = 10,865$; $p = 0,000$), hostilite puanları ($F = 8,535$; $p = 0,000$), rahatsızlık ciddiyeti indeksi puanları ($F = 7,835$; $p = 0,001$), belirti toplam indeksi puanları ($F = 13,648$; $p = 0,000$), semptom rahatsızlık indeksi ($F = 5,549$; $p = 0,005$), fonksiyon olmayan tutumlar puanı ($F = 14,579$; $p = 0,000$), psikolojik yardım almaya dair tutum ($F = 4,116$; $p = 0,018$) ve benlik saygısı puanı ($F = 7,206$; $p = 0,001$) anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 4. Semptom Puanlarının Aile Yapısına Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	SS	t	p
Anksiyete	Çekirdek	54	12,352	8,061	-6,064	0,000
	Geniş	96	19,490	6,192		
Depresyon	Çekirdek	54	13,778	9,115	-4,286	0,000
	Geniş	96	18,990	5,767		
Olumsuz Benlik	Çekirdek	54	13,889	8,981	-2,793	0,017
	Geniş	96	17,156	5,355		
Somatizasyon	Çekirdek	54	7,463	6,139	-4,434	0,000
	Geniş	96	10,802	3,083		
Hostilite	Çekirdek	54	7,593	4,905	-4,523	0,000
	Geniş	96	10,323	2,490		
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	Çekirdek	54	1,040	0,657	-4,965	0,000
	Geniş	96	1,448	0,353		
Belirti Toplam İndeksi	Çekirdek	54	30,093	16,969	-4,534	0,000
	Geniş	96	40,271	10,519		
Semptom Rahatsızlık İndeksi	Çekirdek	54	1,639	0,458	-5,145	0,000
	Geniş	96	1,928	0,231		

Tablo 4’de görüldüğü gibi katılımcılar aile yapısına göre gruplandıklarında, anksiyete, depresyon, olumsuz benlik puanı, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti puanları ve toplam belirti puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır Buna göre geniş aile yapısı olanların anksiyete, depresyon, olumsuz benlik puanı, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti puanları ve toplam belirti puanları çekirdek aile yapısı olanlara kıyasla anlamlı biçimde yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların aile yapısına göre depresyon puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($t(148)=-4.286$; $p = 0.000$). Geniş aile yapısı olanların depresyon puanları ($\bar{x}=18,990$), çekirdek aile yapısı olanların depresyon puanlarından ($\bar{x}=13,778$) yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların aile yapısına göre olumsuz benlik puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($t(148)=-2.793$; $p = 0.017$). Geniş aile yapısı olanların olumsuz benlik puanları ($\bar{x}=17,156$), çekirdek aile yapısı olanların olumsuz benlik puanlarından ($\bar{x}=13,889$) yüksek bulunmuştur.

... Katılımcıların aile yapısına göre somatizasyon puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($t(148)=-4.434$; $p = 0.000 <$). Geniş aile yapısı olanların somatizasyon puanları ($\bar{x}=10,802$), çekirdek aile yapısı olanların somatizasyon puanlarından ($\bar{x}=7,463$) yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların aile yapısına göre hostilite puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($t(148)=-4.523$; $p = 0.000$). Geniş aile yapısı olanların hostilite puanları ($\bar{x}=10,323$), çekirdek aile yapısı olanların hostilite puanlarından ($\bar{x}=7,593$) yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların aile yapısına göre rahatsızlık ciddiyeti indeksi puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($t(148)=-4.965$; $p = 0.000$). Geniş aile yapısı olanların rahatsızlık ciddiyeti indeksi puanları ($\bar{x}=1,448$), çekirdek aile yapısı olanların rahatsızlık ciddiyeti indeksi puanlarından ($\bar{x}=1,040$) yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların aile yapısına göre belirti toplam indeksi puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($t(148)=-4.534$; $p = 0.000$). Geniş aile yapısı olanların belirti toplam indeksi puanları ($\bar{x}=40,271$), çekirdek aile yapısı olanların belirti toplam indeksi puanlarından ($\bar{x}=30,093$) yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların aile yapısına göre semptom rahatsızlık indeksi puanları anlamlı farklılık göstermektedir ($t(148)=-5.145$; $p = 0.000$). Geniş aile yapısı olanların semptom rahatsızlık indeksi puanları ($\bar{x}=1,928$), çekirdek aile yapısı olanların semptom rahatsızlık indeksi puanlarından ($\bar{x}=1,639$) yüksek bulunmuştur.

Tablo 5. Semptom Puanlarının Baba Eğitim Durumuna Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	SS	F	p	Fark
Anksiyete	İlkokul	28	15,464	6,052	44,174	0,000	4>1
	Ortaokul	12	1,250	4,330			1>2
	Lise	80	17,425	3,771			3>2
	Yüksekokul ve üzeri	30	23,200	8,942			4>2
Depresyon	İlkokul	28	15,214	9,231	38,238	0,000	3>1
	Ortaokul	12	1,167	4,041			4>1
	Lise	80	19,725	3,701			1>2
	Yüksekokul ve üzeri	30	18,300	6,428			3>2
Olumsuz Benlik	İlkokul	28	14,964	8,235	37,795	0,000	4>1
	Ortaokul	12	1,083	3,753			1>2
	Lise	80	17,175	4,071			3>2

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)							
	Yüksekokul ve üzeri	30	19,700	5,421			4>2 4>3
Somatizasyon	İlkokul	28	9,179	4,473	18,593	0,000	1>2
	Ortaokul	12	1,500	1,732			3>2
	Lise	80	10,425	2,959			4>2
	Yüksekokul ve üzeri	30	11,033	6,195			
Hostilite	İlkokul	28	9,071	3,054	37,884	0,000	4>1
	Ortaokul	12	1,083	3,753			1>2
	Lise	80	10,175	2,661			3>2
	Yüksekokul ve üzeri	30	10,667	2,796			4>2
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	İlkokul	28	1,206	0,544	48,752	0,000	3>1
	Ortaokul	12	0,115	0,332			4>1
	Lise	80	1,414	0,219			1>2
	Yüksekokul ve üzeri	30	1,565	0,499			3>2
Belirti Toplam İndeksi	İlkokul	28	32,357	13,084	57,569	0,000	4>2
	Ortaokul	12	3,750	9,526			3>1
	Lise	80	41,688	8,192			4>1
	Yüksekokul ve üzeri	30	40,167	9,330			1>2
Semptom Rahatsızlık İndeksi	İlkokul	28	1,947	0,271	37,175	0,000	3>2
	Ortaokul	12	1,069	0,238			4>2
	Lise	80	1,825	0,219			1>3
	Yüksekokul ve üzeri	30	2,007	0,392			4>3

Tablo'daki verilere göre katılımcılar babalarının eğitim durumuna göre gruplandıklarında, anksiyete, depresyon, olumsuz benlik puanı, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti puanları ve toplam belirti puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır.

Tablo 6. Semptom Puanlarının Anne Eğitim Durumuna Göre Ortalamaları

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)							
	Grup	N	Ort	SS	F	p	Fark
Anksiyete	İlkokul ve Altı	21	17,810	5,819	7,212	0,000	1>2
	Ortaokul	24	12,708	7,664			3>2
	Lise	76	19,224	6,281			3>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	13,724	9,852			
Depresyon	İlkokul ve Altı	21	20,667	6,887	11,971	0,000	1>2
	Ortaokul	24	13,542	8,262			3>2
	Lise	76	19,224	5,921			1>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	11,966	7,734			3>4
Olumsuz Benlik	İlkokul ve Altı	21	17,476	8,250	11,424	0,000	1>2
	Ortaokul	24	11,875	7,110			3>2
	Lise	76	18,434	4,881			1>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	11,862	7,694			3>4
Somatizasyon	İlkokul ve Altı	21	11,857	3,525	7,344	0,000	1>2
	Ortaokul	24	7,875	4,132			3>2
	Lise	76	10,500	4,486			1>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	7,035	5,018			3>4
Hostilite	İlkokul ve Altı	21	10,524	3,855	5,191	0,002	1>2
	Ortaokul	24	7,667	4,613			3>2
	Lise	76	10,105	2,254			1>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	7,862	5,174			3>4
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	İlkokul ve Altı	21	1,478	0,485	10,943	0,000	1>2
	Ortaokul	24	1,013	0,571			3>2
	Lise	76	1,462	0,366			1>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	0,990	0,621			3>4
Belirti Toplam İndeksi	İlkokul ve Altı	21	39,381	11,964	12,408	0,000	1>2

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)							
	Ortaokul	24	28,667	15,835			3>2
	Lise	76	41,737	9,641			1>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	27,724	16,677			3>4
Semptom Rahatsızlık İndeksi	İlkokul ve Altı	21	1,982	0,271	4,153	0,007	1>2
	Ortaokul	24	1,704	0,421			3>2
	Lise	76	1,868	0,270			1>4
	Yüksekokul ve üzeri	29	1,694	0,485			3>4

Anne eğitim durumuna göre puan ortalamaları, standart sapmaları Tablo 6’da verilmiştir. Katılımcılar annelerinin eğitim durumuna göre gruplandıklarında, anksiyete, depresyon, olumsuz benlik puanı, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti puanları ve toplam belirti puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır.

Tablo 7. Semptom Puanlarının Algılanan Aile Gelir Durumuna Göre Ortalamaları

	Grup	N	Ort	SS	F	p	Fark
Anksiyete	İyi	23	26,609	7,152	29,799	0,000	1>2
	Orta	88	15,080	7,284			1>3
	Kötü	39	15,359	3,815			
Depresyon	İyi	23	20,565	5,384	5,370	0,006	1>3
	Orta	88	17,432	8,288			2>3
	Kötü	39	14,359	5,869			
Olumsuz Benlik	İyi	23	20,478	5,884	12,351	0,000	1>2
	Orta	88	16,500	7,465			1>3
	Kötü	39	12,154	4,289			2>3
Somatizasyon	İyi	23	13,261	5,207	9,742	0,000	1>2
	Orta	88	9,205	4,913			1>3
	Kötü	39	8,333	2,321			
Hostilite	İyi	23	11,348	2,854	6,851	0,001	1>2
	Orta	88	8,477	3,815			3>2
	Kötü	39	10,103	3,611			
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	İyi	23	1,742	0,425	11,963	0,000	1>2

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)							
	Orta	88	1,258	0,558			1>3
	Kötü	39	1,138	0,313			
Belirti Toplam İndeksi	İyi	23	41,913	9,199	5,633	0,004	1>3
	Orta	88	37,796	15,920			2>3
	Kötü	39	30,795	9,390			
Semptom Rahatsızlık İndeksi	İyi	23	2,150	0,327	29,435	0,000	1>2
	Orta	88	1,670	0,326			3>2
	Kötü	39	1,978	0,232			1>3

Tablo 7'ye göre katılımcılar algıladıkları aile gelir durumuna göre iyi-orta-kötü olarak gruplandıklarında, anksiyete, depresyon, olumsuz benlik puanı, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti puanları ve toplam belirti puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmıştır.

Tablo 8: Fonksiyon Olmayan Tutumlar, Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum, Benlik Saygısı ve Semptom Puanları Arasında Korelasyon Analizi

		Anksiyete	Depresyon	Olumsuz Benlik	Somatizasyon	Hostilite	Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	Belirti Toplam İndeksi	Semptom Rahatsızlık İndeksi	Fonksiyon Olmayan Tutumlar	Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum	Benlik Saygısı
Anksiyete	r	1,000										
	p	0,000										
Depresyon	r	0,758**	1,000									
	p	0,000	0,000									
Olumsuz Benlik	r	0,765**	0,866**	1,000								
	p	0,000	0,000	0,000								
Somatizasyon	r	0,756**	0,833**	0,700**	1,000							
	p	0,000	0,000	0,000	0,000							
Hostilite	r	0,714**	0,669**	0,694**	0,609**	1,000						
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000						
Rahatsızlık Ciddiyeti İndeksi	r	0,907**	0,938**	0,918**	0,870**	0,799**	1,000					
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000					
Belirti Toplam İndeksi	r	0,797**	0,898**	0,906**	0,758**	0,731**	0,927**	1,000				
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000				
	r	0,706**	0,611**	0,523**	0,637**	0,665**	0,696**	0,440**	1,000			

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Semptom Rahatsızlık İndeksi	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000			
Fonksiyon Olmayan Tutumlar	r	0,419**	0,487**	0,483**	0,481**	0,369**	0,505**	0,555**	0,105	1,000		
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,200	0,000		
Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum	r	-0,355**	-0,433**	-0,367**	-0,366**	-0,483**	-0,439**	-0,325**	-0,430**	-0,151	1,000	
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,065	0,000	
Benlik Saygısı	r	0,750**	0,512**	0,443**	0,627**	0,614**	0,652**	0,479**	0,567**	0,467**	-0,597**	1,000
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Somatizasyon, anksiyete, hostilite, depresyon, olumsuz benlik, belirti toplam indeksi, rahatsızlık ciddiyeti indeksi, semptom rahatsızlık indeksi, fonksiyon olmayan tutumlar, psikolojik yardım almaya dair tutum ve benlik saygısı arasındaki ilişkiye bakıldığında, depresyonla anksiyete arasında $r=0.758$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik ile anksiyete arasında $r=0.765$ pozitif ($p = 0,000$), ilişki bulunmuştur.

Olumsuz benlik ile depresyon arasında $r=0.866$ pozitif ($p = 0,000$), Somatizasyon ile anksiyete arasında $r=0.756$ pozitif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=0.833$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=0.7$ pozitif ($p = 0,000$), ilişki bulunmuştur.

Hostilite ile anksiyete arasında $r=0.714$ pozitif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=0.669$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=0.694$ pozitif ($p = 0,000$), somatizasyon arasında $r=0.609$ pozitif ($p = 0,000$), ilişki bulunmuştur.

Rahatsızlık ciddiyeti indeksi ile anksiyete arasında $r=0.907$ pozitif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=0.938$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=0.918$ pozitif ($p = 0,000$), somatizasyon arasında $r=0.87$ pozitif ($p = 0,000$), hostilite arasında $r=0.799$ pozitif ($p = 0,000$), ilişki bulunmuştur.

Belirti toplam indeksi ile anksiyete arasında $r=0.797$ pozitif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=0.898$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=0.906$ pozitif ($p = 0,000$), somatizasyon arasında $r=0.758$ pozitif ($p = 0,000$), hostilite arasında $r=0.731$ pozitif ($p = 0,000$), rahatsızlık ciddiyeti indeksi arasında $r=0.927$ pozitif ($p = 0,000$), ilişki bulunmuştur.

Semptom rahatsızlık indeksi ile anksiyete arasında $r=0.706$ pozitif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=0.611$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=0.523$ pozitif ($p = 0,000$), somatizasyon arasında $r=0.637$ pozitif ($p = 0,000$), hostilite arasında $r=0.665$ pozitif ($p = 0,000$), rahatsızlık ciddiyeti indeksi arasında $r=0.696$ pozitif ($p = 0,000$), belirti toplam indeksi arasında $r=0.44$ pozitif ($p = 0,000$), korelasyon saptanmıştır.

Fonksiyon olmayan tutumlarla anksiyete arasında $r=0.419$ pozitif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=0.487$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=0.483$ pozitif ($p = 0,000$), somatizasyon arasında $r=0.481$ pozitif ($p = 0,000$), hostilite arasında $r=0.369$ pozitif ($p = 0,000$),

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

rahatsızlık ciddiyeti indeksi arasında $r=0.505$ pozitif ($p = 0,000$), belirti toplam indeksi arasında $r=0.555$ pozitif ($p = 0,000$), korelasyon saptanmıştır.

Psikolojik yardım almaya dair tutum ile anksiyete arasında $r=-0.355$ negatif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=-0.433$ negatif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=-0.367$ negatif ($p = 0,000$), somatizasyon arasında $r=-0.366$ negatif ($p = 0,000$), hostilete arasında $r=-0.483$ negatif ($p = 0,000$), rahatsızlık ciddiyeti indeksi arasında $r=-0.439$ negatif ($p = 0,000$), belirti toplam indeksi arasında $r=-0.325$ negatif ($p = 0,000$), semptom rahatsızlık indeksi arasında $r=-0.43$ negatif ($p = 0,000$), ilişki bulunmuştur.

Benlik saygısı ile anksiyete arasında $r=0.75$ pozitif ($p = 0,000$), depresyon arasında $r=0.512$ pozitif ($p = 0,000$), olumsuz benlik arasında $r=0.443$ pozitif ($p = 0,000$), somatizasyon arasında $r=0.627$ pozitif ($p = 0,000$), hostilete arasında $r=0.614$ pozitif ($p = 0,000$), rahatsızlık ciddiyeti indeksi arasında $r=0.652$ pozitif ($p = 0,000$), belirti toplam indeksi arasında $r=0.479$ pozitif ($p = 0,000$), semptom rahatsızlık indeksi arasında $r=0.567$ pozitif ($p = 0,000$), fonksiyon olmayan tutumlar arasında $r=0.467$ pozitif ($p = 0,000$), psikolojik yardım almaya dair tutum arasında $r=-0.597$ negatif ($p = 0,000$) korelasyon saptanmıştır. Diğer değişkenlerle arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır.

4. Tartışma

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya dair tutumlarının, benlik saygısı ve işlevsel olmayan tutumlar ile ilişkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Böylelikle kişilerin iyilik hallerini arttıran ve rahatsızlık veren duygularından kurtulmasını sağlayan psikolojik yardım almanın önündeki bariyerlerin tespit edilmesine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Yapılan bu araştırmada, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaş gruplarına göre bakıldığında, çoğunluk olarak 22-23 yaş grubunda olanların; depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilete, rahatsızlık ciddiyeti indeksi, belirti toplan indeksi ve semptom rahatsızlık indeksi puanlarının anlamlı derecede farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Hunt ve Eisenberg'a (2010:5) göre, mental problemler daha çok çocukluk çağlarında başlarken, psikolojik problemler ergenlik ve genç yetişkinlikte başlamaktadır. McCaly'a (2015) göre, yaş aralıkları psikolojik değişim açısından önemli bir faktördür ve araştırmasında, genç yetişkinlik dönemindeki bireylerin depresyona yakalanma seviyesinin anlamlı olduğunu saptamıştır. Yine üniversite öğrencileriyle yapılan bir araştırmada, gençleri tehdit eden en büyük psikolojik rahatsızlığın depresyon olduğu bildirilmiştir (Özdel vd., 2002: 157). Yapılan diğer bir araştırmada, 19-23 yaş aralığındaki bireylerin anksiyete bozukluğu açısından risk taşıdıkları ifade edilmiştir (Jong de, 2002: 507). Bozkur (2004)'a göre, üniversite döneminin ilk yılları, gençlerin kendilerine özgü psiko-sosyal özellikleri ile tanımlanan ergenlik döneminin son evrelerine rastlamaktadır. Bu dönemde gençlerin kaygı ve kaygı belirtilerinin en yoğun yaşadığı dönemlerden biridir (Bozkur, 2004: 54).

Üniversite yılları gençlerin erişkinliğe geçiş yıllarıdır. Bu dönemde gençlerinin ilişkilerinin çok hızlı değişim gösterdiği bilinmektedir. Yapılan bu çalışmada çoğunlukla 22-23 yaş grubundaki öğrencilerin; depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti indeksi, belirti toplan indeksi ve semptom rahatsızlık indeksi puanlarının anlamlı derecede farklılık göstermesinin nedenlerine baktığımızda; gençler, üniversiteyi kazanmış olmanın sevincinin yanı sıra ilk kez aileden uzakta kalma, yeni çevre ve arkadaşlara alışma, yalnız kalma korkusu, ekonomik zorluklar, yurt ya da yeni bir ev hayatına alışma, gelecekteki mesleği ve çalışma hayatı ile ilgili kaygılar gibi birçok sorunla karşı karşıya kalabilir. Tüm bu sosyodemografik ve kültürel sorunlar gençleri olumsuz etkilemektedir.

Toplumda kadın ve erkek rollerine verilen sorumluluk ve davranış kalıpları farklılık göstermektedir. Bu farklılıklardan ötürü sorunları algılayış biçimlerinin de cinsiyete göre değişmesi beklenmektedir. Yapılan bu çalışmada, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin cinsiyete göre semptom rahatsızlık indeksi anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Erkeklerin semptom rahatsızlık indeksi puanları kadınların semptom rahatsızlık indeksinden yüksek bulunmuştur. Bununla birlikte anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti indeksi ve belirti toplam indeksi cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermemektedir. Aynı şekilde psikolojik yardım alma ve benlik saygısı puanları da cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir.

Literatür araştırıldığında bazı kaynaklarda psikolojik yardım alma ve benlik saygısının kadın cinsiyeti yönünde pozitif anlamlı farklılıklar olabileceği üzerinde durulmasına karşın, bazı kaynaklarda da erkek cinsiyeti üzerine pozitif anlamlı farklılıklar olabileceği üzerinde durulmuştur (Topkaya, 2014: 480; Yıldırım vd., 2014: 90). Bazı kaynaklarda ise anlamlı farklılık bulunamamıştır. Üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım alma tutumlarının cinsiyetin dahil olduğu farklı değişkenler açısından incelemiş ve psikolojik yardım alma tutumunun cinsiyete göre anlamlı derecede farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır (Metin, 2017). 400 üniversite öğrencisiyle yapılan bir çalışmada, cinsiyet değişkeniyle yardım alma tutumları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucu bildirilmiştir (Akaydın, 2002).

Yapılan bu çalışmada, literatürden farklı olarak cinsiyet değişkeninin psikolojik yardım alma tutumları ve benlik saygısı açısından anlamlı derecede farklılık oluşturmadığı sonucu dikkate değerdir. Bununla birlikte fonksiyonel olmayan tutumlarda cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunmuş olup, kadınların fonksiyonel olmayan tutumları erkeklerin fonksiyonel olmayan tutumlarından yüksektir.

Yapılan bu çalışmada, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin en uzun yaşadıkları yere göre semptom puanlarında ve fonksiyonel olmayan tutumlar, psikolojik yardım alma tutumu ve benlik saygısında anlamlı bir farklılık olup olmadığı bakılmıştır. Semptom puanlarının genel itibariyle köy değişkeni üzerinde olumlu değere sahip olduğu görülmektedir. Depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite puanları köyde yaşamış olan öğrencilerde daha düşük çıkmışken, bu puanlar il ve ilçe merkezlerinde yaşamış olan öğrencilerde daha yüksek çıkmıştır. Köyde yaşamış, hayatının büyük çoğunluğunu köyde geçirmiş öğrencilerin depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite gibi psikolojik rahatsızlıklara

daha düşük oranda yakalanıyorken, il ve ilçe merkezlerinde yaşamış öğrenciler daha fazla oranda yakalanmaktadır. Paralel olarak köyde yaşamış öğrencilerin fonksiyonel olmayan tutumları, psikolojik yardım almaya ilişkin tutumları ve benlik saygısı il ve ilçe merkezinde yaşayanlara oranla anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Literatüre bakıldığında köyde yaşayan bireylerin ilçe ya da şehirde yaşayanlara göre daha depresif olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Erözkan, 2004:10). Bir başka çalışmada da kırsalda yaşayan katılımcıların %32,2'sinde depresyon bulunmaktayken kentte yaşayan yaşlıların %18,7'sinde depresyon bulunduğu saptanmıştır (Yasemin, 2017).

Bu araştırmada, literatürden farklı olarak hayatının büyük çoğunluğunu il ve ilçe merkezlerinde yaşamış öğrencilerde; depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite puanlarının daha fazla saptanmış olmasının nedeni eğitim sürecinde yaşadıkları maddi sıkıntılar, barınma ve beslenme problemlerinin olduğu düşünülmüştür.

Yapılan bu araştırmada, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin, aile yapısı değişkenine göre semptom puanlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakıldığında, anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyeti indeksi, belirti toplan indeksi ve semptom rahatsızlık indeksinin anlamlı derecede farklılık gösterdiği saptanmıştır. Aynı zamanda geniş aile yapısında büyümüş olan öğrencilerin, çekirdek ailede büyümüş olanlara oranla semptomlara yakalanma oranı daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç, geniş aile yapısına sahip bireylerin kendilerini ifade etme olanaklarının daha kısıtlı olması ile açıklanabilir. Ayrıca Türk toplumunda çocuk eğitiminde, anneanne, babaanne ya da dede gibi aile büyüklerinin müdahalesinin yanı sıra, ikinci derece akrabalar olan dayı, hala, amca gibi aile yakınlarının da çocuk yetiştirme sürecine müdahaleleri söz konusudur. Bu ortamda yetişen çocuk kendini ifade sorunları yaşarken, aynı zamanda da iki uçlu mesajlarla karşı karşıya kalır. Kendi ebeveynleri disipline etmek isterken, aile büyükleri ve diğer akrabalar daha gevşek bir eğitim modelini benimseyebilirler. Böylelikle çocuk evden ayrılana kadar iki uçlu eğitim modeliyle karşı karşıya kalması sonucunda semptomlara yakalanma riski çekirdek ailede yetişmiş olanlardan daha yüksek olması anlamlı bir sonuç oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin, aile yapılarına göre fonksiyonel olmayan tutumları, psikolojik yardım alma tutumları ve benlik saygısı puanları anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Geniş ailede büyümüş öğrencilerin fonksiyonel olmayan tutumları, çekirdek ailede büyümüş öğrencilerin puanından yüksek bulunmuştur. Fonksiyonel olmayan tutumlar depresyonlar ilintili olduğundan bu puanın geniş aile yönünden büyük olması anlamlı bir sonuç oluşturmaktadır. Benzer olarak psikolojik yardım almaya yönelik tutum puanları çekirdek ailede yetişmiş öğrencilerde yüksek bulunmuştur. Bulunan sonuç çekirdek ailede yetişen öğrenciler psikolojik yardım almaya daha gönüllü ve hazır olduklarını göstermektedir. Aile yapısını göre benlik yapıları incelendiğinde ise, geniş aile yapısına sahip olanların benlik saygısı çekirdek aile yapısına sahip olanlardan yüksek bulunmuştur. Literatürde, Sivas il merkezinde sosyoekonomik düzeyi farklı üç ilköğretim okulunda yapılan bir çalışmada benlik saygısı ile aile yapısı arasında negatif önde bir ilişki bulunmuşken, Kore'de yapılan başka bir çalışmada benlik saygısının aile yapısından etkilendiği bildirilmiştir (Çetinkaya vd., 2006:118; Han ve Kim., 2006).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Örnekleme grubunu oluşturan öğrencilerin anne ve babalarının eğitim durumu değişkeni ile semptomlar arasındaki ilişki incelendiğinde, babanın eğitim durumuna göre semptomlarda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Babası, yüksekokul ve üzeri eğitim seviyesine sahip olan öğrencilerde; depresyon, anksiyete, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyet indeksi, belirti toplam indeksi ve semptom belirti indeksi yüksek olarak bulunmuştur. Buna karşın fonksiyonel olmayan tutumlar, psikolojik yardım alma ve benlik saygısının anlamlı derecede farklı olduğu sonucuna varılmıştır. Babası lise mezunu olanların fonksiyonel olmayan tutum puanları anlamlı derecede yüksek olarak bulunmuşken, babası yüksekokul ve üzeri mezunu öğrencilerin psikolojik yardım alma tutumları lise mezunu olanlardan sonra ikinci yüksek korelasyona sahip olarak bulunmuştur. Babası yüksekokul ve üzeri mezun olan öğrencilerin benlik saygısı ise diğerlerine oranla görece olarak yüksek bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen bu sonuç, babanın eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte hassasiyet, bilinçlilik ve entelektüel seviyenin artması, öğrencilerin bu semptomlara karşı daha duyarlı hale gelmesine neden olması ile açıklanabilir.

Bu çalışmada, annenin eğitim seviyesinin düşük olmasıyla semptomlar ve tutumlarda artan bir hassasiyet tablosu ortaya çıktığı saptanmıştır. İki değişken zıt yönde birbirini etkiliyor durumdadır. Babalarda yüksek eğitim seviyesi öğrenciyi semptomlara ve olumsuz tutumlara açık hale getirirken, annelerde düşük eğitim seviyesi öğrenciyi semptom ve tutumlara daha hassas hale getirmektedir. Literatürde anne ve babanın eğitim seviyesinin semptomları ve tutumları etkilemediğine ilişkin araştırmalar bulunurken, bazı araştırmalarda annenin ve bazı araştırmalarda ise babanın eğitim düzeyinin öğrencinin semptomlarını ve tutumlarını anlamlı derecede etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle, anne ve babanın eğitim seviyesinin araştırıldığı çalışmalarda tek bir yönde anlamlı sonuçlar bulunamadığı yargısına varılmıştır. Akaydın'ın (2002) üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmada, annenin eğitim seviyesi düştükçe, öğrencilerin psikolojik yardım arama tutumlarında azalma olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Şahin-Ayaydın ve Özbay'ın (1996) üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmada da annenin eğitim seviyesi yükseldikçe öğrencilerin yardım arama davranışlarının arttığı bulunmuştur. Karaalp (2009) araştırmasında, psikolojik yardım almaya ilişkin tutumların anne ve babanın eğitim seviyesine göre anlamlı düzeyde değişmediği sonucuna varırken; Akaydın (2002) çalışmasında, üniversite öğrencilerinin yardım arama davranışlarını belirli değişkenlere göre incelemiş, eğitim düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarının, eğitim düzeyi düşük olan annelerin çocuklarına oranla daha fazla yardım arama davranışı içinde olduklarını, ancak bu davranışın babanın eğitim düzeyine bağlı olmadığını belirtmiştir.

Yapılan bu araştırmada anne-babanın eğitim seviyesiyle benlik saygısı arasında anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır. Anne-babasının eğitim seviyesinin artmasıyla benlik saygısı puanı arasında pozitif bir korelasyonun varlığı anlaşılmıştır. Alp Özdemir (2016)'nın araştırması da bu sonucu doğrular niteliktedir. Alp Özdemir'e (2016) göre, anne-babanın eğitim düzeyindeki artış ile öğrencinin benlik saygısı arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Ankara'da lise öğrencileri ile yapılan bir araştırmada da yüksek eğitim seviyesine sahip anne ve babaların çocuklarının, eğitim seviyesi düşük anne-babaların çocuklarına oranla daha avantajlı oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Alp Özdemir, 2016). Eğitim seviyesi yüksek olan, çocuklarına karşı demokratik tutum sergileyen ailelerde çocuklar daha fazla desteklenmekte bu durum da

...
çocukların benlik saygılarının yükselmesine olanak tanımaktadır. Benlik saygısının yüksek olması ile depresyon ve diğer semptomlar arasında ters bir korelasyon söz konusudur. Depresyon ve diğer semptom puanları yükseldikçe benlik saygısının düşmesi beklenir ancak eğitimi yüksek ailelerde anksiyete, depresyon gibi psikolojik rahatsızlıklara karşı hassasiyet daha fazla olabileceği ve bu tür ailelerde yetişen çocukların nispeten eğitim seviyesi düşük ailelerde yetişen çocuklara oranla hayatla baş edebilme yetilerinin daha düşük olması yapılan bu araştırmada sonucun bu yönde çıkmasına neden olmuş olabilir. Diğer bir neden de, üniversite öğrencileri içinde buldukları akademik ortam gereği psikolojik semptomlar hakkında daha fazla farkındalığa sahiptirler. Eğitilmiş ailelerden gelen öğrenciler kendi aileleri içerisinde de bu semptomlar hakkında farkındalık geliştirmişken, üniversite ortamının da etkisiyle farkındalık düzeyleri artmış olması araştırma açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu sebepten ötürü eğitim seviyesi yüksek ailelerde yetişen öğrencilerin benlik saygısı yüksek olsa da semptomlara karşı görece olarak daha savunmasız ve farkındalıklarının daha yüksek olması, semptomlara yakalanma puanları ile benlik saygısı arasındaki ters korelasyonu açıklanabilir hale getirmektedir.

Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin algıladıkları aile gelir durumu ile semptomlar arasındaki ilişkiye bakıldığında; algılanan aile gelir durumu ile anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyet indeksi ve belirti toplan indeksi ve semptom rahatsızlık indeksi anlamlı düzeyde farklı çıkmıştır. Algılanan aile gelir durumu iyi olanların anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite, rahatsızlık ciddiyet indeksi ve belirti toplan indeksi ve semptom rahatsızlık indeksi puanları yüksek bulunmuştur. Literatürde ailenin algılanan gelir düzeyi ile ilgili çeşitli sonuçlara rastlanmıştır. Bunlardan bir kısmı aile gelir durumu ya da ailenin sosyo-ekonomik durumunun semptomlara etkisinin olmadığını gösteren araştırmalar, tam tersini bulgulayan araştırmalar da mevcuttur. Bilgin (2001:40), algılanan aile gelir durumunun semptomlar ve değerler üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ileri sürmüştür. Özbay ve arkadaşları ise (2011:60) sosyo-ekonomik düzey ile yardım arama davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu savunmaktadırlar. Araştırmayı doğrular nitelikte olan çalışmalar da mevcuttur. Erkan ve arkadaşları (2012:102), yüksek gelir düzeyine sahip ailelerde büyüyen öğrencilerin, düşük ve orta gelir düzeyine sahip ailelerde büyüyen öğrencilere oranla daha fazla probleme sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum üst gelir düzeyine sahip ailelerden gelen çocukların ve onların ailelerinin diğerlerine oranla daha yüksek beklentilere sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bozkurt (2004)'ün çalışması da araştırmamızı doğrular niteliktedir. Bozkurt (2004)'ün araştırmasında, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan öğrencilerin depresyon düzeyleri, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanlardan daha yüksek bulunmuştur. Bu durum algılanan gelir seviyesi yüksek ailelerin çocuklarına her türlü imkânı sağlaması, dolayısıyla çocuklara yönelik beklentilerin yüksek olması çocuğun depresyon düzeyinin artmasına neden olur şeklinde yorumlanmıştır.

Ailenin algılanan gelir durumu ile fonksiyonel olmayan tutumları, psikolojik yardım alma tutumları ve benlik saygısı arasındaki ilişkiye bakıldığında, gelir durumu orta olan ailelerin fonksiyonel olmayan tutumları ve psikolojik yardım almaya ilişkin tutumları yüksek bulunmuşken, gelir durumu iyi olanların benlik saygısı yüksek bulunmuştur. Bu durum da sosyo-ekonomik durumu orta ve altı olan ailelerde yetişen çocukların ailelerinin yeterli imkânı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sunamaması, ilgilenememesi ya da eşit fırsatlardan yararlandıramaması sonucu geliştirmiş oldukları tutumlar olarak düşünülebilir. Araştırmada bu değişkeni ailenin eğitim durumu ile de karşılaştırmak mümkündür. Eğitim düzeyi yüksek ve sosyo-ekonomik durumu iyi olan ailelerde yetişen çocukların semptomlara yakalanma riski yüksekken, bu ailelerde yetişen çocukların benlik saygısı da yüksek bulunmuştur. Gelir düzeyinin yüksek olması ile benlik saygısının yükselmesi arasında olumlu bir korelasyon söz konusudur.

Üniversite öğrencilerinin fonksiyonel olmayan tutumları ile psikolojik yardım almaya dair tutumları arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Fonksiyonel olmayan tutumlar ile benlik saygısı arasındaki ilişki incelendiğinde anlamlı bir fark bulunmuştur. Benlik saygısı düştükçe depresyon ve diğer semptom risklerinin artması beklenirken, literatürde ve araştırmamızda görüldüğü üzere ebeveynlerin eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik seviyeleri arttıkça benlik saygısının arttığı, buna bağlı olarak da depresyon, anksiyete ve diğer semptomların da arttığı görülmüştür.

Eğitilmiş ve algılanan aile gelirleri iyi olan aile yapısı içerisinde yetişmiş çocukların benlik saygısının yüksek olması beklenen bir sonuçtur. Ancak benlik saygısıyla ters orantılı olması beklenen depresyon ve diğer semptomların puanlarının da anlamlı düzeyde yükseldiği görülmüştür. Bu durum nedeni olarak da eğitilmiş ve sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olan ailelerin, çocukları için yüksek beklentileri olması, bu ortamda büyüyen çocukların depresyon ve diğer semptom puanlarının da yüksek çıkmasına neden olarak gösterilebilir. Bununla birlikte eğitilmiş ve iyi gelire sahip ailelerde yetişen çocukların benlik saygıları, ailelerin onları yeterince desteklemeleri, demokratik ve kendini daha iyi ifade edebileceği bir ortam sağlamaları nedeniyle yükselmektedir. Literatürde ve araştırmamızda benlik saygısı yükseldikçe eğitilmiş ve sosyo-ekonomik olarak daha iyi ailelerin çocuklarında depresyon ve diğer semptom puanlarının arttığı, paralelinde de, depresyon ve diğer semptomlarla ilgili olan fonksiyonel olmayan tutumların da puanının arttığı görülmektedir. Ancak bu durumun psikolojik yardım alma tutumunu anlamlı derecede etkilemediği görülmüştür. Araştırma fonksiyonel olmayan tutumlarının benlik saygısı üzerine etkisi açısından literatürü doğrular niteliktedir.

Sonuç

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin psikolojik yardım almaya dair tutumlarının, benlik saygısı ve işlevsel olmayan tutumlar ile ilişkisinin incelenmesi hedeflenmiştir. Böylelikle kişilerin iyilik hallerini arttıran ve rahatsızlık veren duygularından kurtulmasını sağlayan psikolojik yardım almanın önündeki bariyerlerin tespit edilmesine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada; yaş, sınıf, en çok yaşanan yer, anne ve babalarının eğitim durumu, algılanan aile gelir durumu gibi sosyo-demografik özelliklerin anksiyete, depresyon, somatizasyon gibi semptomlardan alınan puanları arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte benlik saygısı ile semptom puanları ve fonksiyon olmayan tutumlar arasında pozitif, psikolojik yardım almaya dair tutum arasında ise negatif bir ilişki vardır. Fonksiyon olmayan

tutumlar ile olumsuz benlik algısı, somatizasyon, anksiyete, hostilite, depresyon, rahatsızlık ciddiyeti indeksi ve belirti toplam indeksi arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Öneriler

Araştırma üniversite öğrencileri ile sınırlıdır. Araştırma ülkenin genelinde uygulanarak daha büyük bir örneklem grubuna ulaşılabilir; böylece dataları daha iyi karşılaştırma yapma imkânı ortaya çıkmış olur. Farklı bir çalışmada aileler de çalışmaya dâhil edilebilir. Daha küçük sınıflardan itibaren benzer çalışmalar yapılması önerilmektedir. Böylece çocuğun gelişimsel süreci daha iyi gözlemlenebilir. Gençlerin benlik saygısının artırılabilmesi için düzenli eğitimler verilebilir. Okul psikolojik danışma ve rehberlik servisleri öğrencilerin gelişim süreçlerini dikkate alarak eğitim ve rehberlik hizmetlerini düzenlemeli ve öğrencilerin hem sosyal hem de kişilik gelişimi için aktif rol oynamalıdır. Fonksiyonel olmayan tutumlar genellikle başlangıçlı çocukluk döneminde olan, yaşam boyu gelişen, oldukça değişmez ve kalıcı özelliktedir. Fonksiyonel olmayan tutumlar bir kez harekete geçince birçok olumsuz otomatik düşünce ortaya çıkar. Bunu önlemek için aileler eğitilmeli, aile birey arasındaki iletişim artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akaydın, F. Ş. (2002). *Üniversite Öğrencilerinin Problem Alanları, Problemlik Düzeyleri, Problem Çözme Becerileri Ve Yardım Arama Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Alp Özdemir, B. (2016). *Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı İle Psikolojik Yardım Alma Tutum Ve Problem Çözme Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beck, J. S. (2014). *Bilişsel Davranışçı Terapi: Temelleri Ve Ötesi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bilgin, M. (2001). *Üniversite Öğrencilerinin Değerlerinin Ve Fonksiyonel Olmayan Tutumlarını Bazı Değişkenler Açısından İrdelenmesi*. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(8), 33-69.
- Bozkur, N. (2004). Bir grup üniversite öğrencisinin depresyon ve kaygı düzeyleri ile ilgili çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler. *Eğitim ve Bilim*, 29(133), 52-59.
- Çetinkaya, S., Arslan, S., Nur, N., Özdemir, D., Demir, Ö. F., & Sümer, H. (2006). Sivas İl Merkezinde Sosyoekonomik Düzeyi Farklı Üç İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeyi. *Klinik Psikiyatri*, 9(3), 116-122.
- Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adölesanlarda Benlik Saygısı* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak, Psikiyatri ABD, Ankara.
- Erözkan, A. (2004). *Lise Öğrencilerinin Sosyal Karşılaştırma Ve Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 1-18.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Erkan, S., Özbay, Y., Cihangir-Çankaya, Z., Terzi, Ş. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Karşılaştıkları Problemler Ve Psikolojik Yardım Alma Gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*. Cilt:37, Sayı: 164, 94-107.
- Jong de, P. J. (2002). Implicit Self-Esteem And Social Anxiety: Differential Self-Favouring Effects In High And Low Anxious Individuals. *Behaviour Research and Therapy*, 40(5), 501-508.
- Demirbaş, E. (2009). *Lise Öğrencilerinin Utangaçlık Ve Benlik Saygılarının Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Açısından İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Dilek, C. (2010). *Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erarslan, Ö. (2014). *Üniversite Katılımcılarının Psikolojik Sağlık İle Depresif Belirtiler Ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişkilerde Benlik Saygısı, Pozitif Dünya Görüşü Ve Umudun Aracı Rolünün İncelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erkan, S., Özbay, Y., Çankaya, Z. C., & Terzi, Ş. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşadıkları Problemler Ve Psikolojik Yardım Arama Gönüllükleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 94-107.
- Han, S. S., & Kim, K. M.. (2006). Influencing Factors On Self-Esteem İn Adolescents. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 36(1), 37.
- Hunt, J., & Eisenberg, D. (2010). Mental health problems and help-seeking behavior among college students. *Journal of adolescent health*, 46(1), 3-10.
- Jong de, J. P. (2002). Implicit Self-Estimm And Social Anxiety: Differential Self-Favouring Effect İn High And Low Anxious Individual. *Behaviour Research And Therapy*. (40). 501-508. Netherland.
- Karaalp, A. (2009). *Lise Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- McClay, C. A. (2015). A community- based pilot randomised controlled study of life skill classes for Individual with low mood and depression. *Journal of BMC Psychiatry*. 15-17. London.
- Metin, A. (2017). *Lise Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Alma Tutumlarının Kendini Damgalama Ve Sosyal Damgalanma Algısına Göre İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özbay, Y., Terzi, Ş., Erkan, S., Cihangir Çankaya, Z., (2011). Üniversite Öğrencilerinin Profesyonel Yardım Arama Tutumları, Cinsiyet Rollerı Ve Kendini Saklama Düzeyleri. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*. 1(4), 59-73.
- Özdel, L., Bostancı, M., Özdel, O., Oğuzhanoglu, K. H. (200). üniversite öğrencilerinde depresif belirtiler ve sosyodemografik özelliklerle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 3:155-161.
- Özdemir, S., (2012). *Psikolojik Yardım Alma Tutumu İle Kişilik, Kendini Saklama Ve Cinsiyet Rollerı Arasındaki İlişkiler* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Şahin, N., ve Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri (Brief Symptom Inventory-BSI): Türk Gençleri İçin Uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44-56.
- Şahin, N. H., & Batıgün, A. D. (2016). Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği Kısa Formu (FOTÖ-17) Uyarlama Çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19(38), 91-99.
- Şahin-Ayaydın, F., & Özbay, Y. (2003). Üniversite Öğrencilerinin Problem Alanları, Problemlilik Düzeyleri, Problem Çözme Becerileri Ve Yardım Arama Davranışları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. *VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, 157- 158.
- Topkaya, N. (2014). Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutumu Yordamada Cinsiyet, Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Kendini Damgalama Ve Sosyal Damgalanma. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(2), 471-487.
- Topkaya, N., & Kavas, A. B. (2015). Algılanan Sosyal Destek, Yaşam Doyumu, Psikolojik Yardım Almaya İlişkin Tutum Ve Niyet Arasındaki İlişkiler: Bir Model Çalışması. *Electronic Turkish Studies*, 10(2), 979-996.
- Türküm, A. S. (2004). Developing A Scale Of Attitudes Toward Seeking Psychological Help: Validity And Reliability Analyses. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 26(3), 321–329.
- Ülken, E. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Alma Tutumlarının Bağlanma Stilleri, Kişilik Özellikleri Ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Weissman, A. N., & Beck, A. T. (1978). Development And Validation Of The Dysfunctional Attitude Scale: A Preliminary Investigation.
- Yalçın, H., & Koçak, N. (2012). Fonksiyonel Olmayan İnanç Ve Uygulamalar Tutum Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(2), 157-163.
- Yasemin, B. (2017). Kır Ve Kent Yaşamında Depresyon Seviyesi. *Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları*, 54.
- Yıldırım, T., Atlı, A., & Çitil, C. (2014). Lise Öğrencilerinin Psikolojik Yardım Aramaya Gönüllülükleri İle Psikolojik Belirtileri Arasındaki İlişki/The Relationship Between High School Students' Willingness To Seek Psychological Help And Their Psychological Symptoms. *e-International Journal of Educational Research*, 5(2), 89-104.

**BALTHUS'UN "KEDİLİ KIZ" ADLI ESERİ BAĞLAMINDA BATI RESİM SANATINDA
CİNSELLİK OLGUSUNA KISA BİR BAKIŞ****Dr. Öğr. Üyesi Özkan KÖSE*****Özet**

Balthus, Batı Resim sanatının en dikkat çekici isimlerinden biridir. Balthus, uzun yaşantısı boyunca resim sanatında tanıklık ettiği köklü dönüşümlere karşın tüm hayatı boyunca benimsediği klasisizmden vazgeçmeyen, sanatı Tanrıya adanmış bir münzevidir Balthus. Dönemi için O'nu aykırı kılan, hiç taviz vermediği klasik biçimciliğiye, günümüzde hala tartışılır olmasını sağlayan resimlerindeki aykırı içerikle modern insanın çözümsüz kalan sorunlarından birine işaret etmekteki başarısıdır. Bu çözümlenememiş, bastırılmış sorun cinsellik olgusudur. Resim sanatı tarihi -büyük bölümü batı sanatından olmak üzere- biyolojisini gelişen toplumsallığına uydurmakta zorlanan insanın yaşadığı çelişkiyi ve karmaşayı yaratıcı yolla aktaran çok sayıda örnekle doludur. Bu metnin amacı, sanat tarihinden kesitlerle Balthus'un 20. Yüzyılın ilk yarısında verdiği eserlerin değerlendirmesinin yapılmasına katkı sunmaktır.

Anahtar Sözcükler: Balthus, Sürrealizm, Çıplaklık**A BRIEF OVERVIEW OF SEXUALITY IN THE ART OF WESTERN PAINTING IN THE
CONTEXT OF BALTHUS'S "GIRL WITH THE CAT"****Abstract**

Balthus is one of the most remarkable figures in Western painting. He is a recluse devoted to God, who did not give up the classicism that he adopted throughout his life despite the radical transformations that took place in the art of painting, which he witnessed throughout his long life. It is the success of pointing out one of the unsolved problems of modern people with the contrary content in his paintings, which makes it still debatable today. This unsolved and suppressed problem is the phenomenon of sexuality. The history of art is full of many examples, most of which are from western art, that convey in a creative way the contradiction and confusion experienced by people who find it difficult to adapt their biology to their developing society. The purpose of this text is to contribute to the healthy evaluation of the works Balthus gave in the first half of the 20th century, within sections from the history of art.

Keywords: Balthus, Surrealism, Nudity

* Munzur Üniversitesi. Orcid no: 0000-0002-9353-9149, email: ozkankose@munzur.edu.tr

Giriş

Cinsellik olgusunun Batı sanatındaki seyri konusu okuyucuda kimi haklı soru işaretleri uyandırabilir. Bunların başında, er ya da geç, cinselliğin yalnızca Batı sanatına özgü bir sorunmuş gibi gösterilmesinin tartışmaya açık bir konu olduğu düşüncesi gelecektir. Aslına bakılırsa, başta Anadolu uygarlıkları olmak üzere pek çok toplumun sanatında cinsellik olgusuyla karşılaşmak olasıdır. M.Ö. 17. Yüzyıla tarihlenen İnandık Vazosunun son frizinde betimlenen sahne, bir Doğu uygarlığı olan Hititlerin cinselliği sanata konu edindiklerini gösteren örneklerden biridir. Bu noktada metnin ana aksını oluşturan eserlerin Batı uygarlıklarında ve son olarak modern Batı toplumunda cinsellik olgusunun sanatsal tezahürlerinden seçilmesi; özellikle protestan burjuvazinin mirasçısı olduğu antik Yunanın, Romanın, Avrupa kent devletlerinin ve daha sonra İmparatorlukların evrildiği ulus devletlerin Max Weber'in de belirttiği üzere tüm bu tarihsel süreçte matematik, astronomi, mimari, sanat ve müzik alanlarında doğrusal bir gelişim çizgisini sürekli takip etmesi nedeniyledir.

Çağdaş Avrupa uygarlığının, evrensel tarihle ilintili herhangi bir sorunu araştıran ürünü, ele aldığı olgunun Batı uygarlığına ait hangi koşulların ilintilendirilebileceğini, evrensel öneme ve sahip gelişim çizgisinde (böyle olduğunu düşünmeyi tercih ederiz) hangi kültürel görüngülerin ortaya çıktığını kendi kendine sormakla yükümlüdür (Weber, 2019: 7).

Tarihte yaşanmış acı olaylara öznel olarak bakıldığında, Weber'in dile getirdiği Batı uygarlıklarını bir bütün olarak diğerlerinden ayıran değişim, ilerleme ve akılcı yaklaşım mirası üzerine bina edilmiş ilkelerin, hayatın hemen her anında etkili olduğuna dair benimsenen inancı sarsması muhtemel vakalara pekâlâ rastlanabilir. Bu noktada kültür kavramının ve ona ait kodların toplum yaşamı açısından hayati bir öneme sahip olduğunu unutmamak gerekir. Özellikle toplum yapısının dini kurumlarca katı bir anlayışla uygulanan ahlaki kurullarla şekillendirildiği dönemlerde, bireylerin düzene uymasının anahtarı; dayatılan yasalarla idealin amaçlandığından şüphe duyulmasına meydan verilmemesidir. Ne var ki, kültürel kodlar (biz buna kısaca Tanrının ve insanların koyduğu tüm yasalar diyebiliriz) ne kadar az sorgulanır ve ne kadar çok benimsenirse değişmesi de o ölçüde güçleşir. Bir başka deyişle, kültürel kodların geniş kitlelerce benimsenmesi ve değişim olgusu arasında ters orantılı bir ilişki vardır. Yine de kültürün 'soyut bir kavram' oluşu; 'ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcı' olma gibi özelliklerinin, 'süreklilik', 'toplumsallık', 'idealleştirilmiş kurullar bütünü olma' gibi ilkeleriyle uzlaşması sonucu 'değişim' sağlanır. İnsanın pragmatizmi sayesinde sözde ezeli ve ebedi yasalar gözden geçirilerek yeniden uyarlanır ya da tamamen unutulur. Günümüzde gerçekleşen spor müsabakalarının geçmişteki gladyatör dövüşlerinin

yerini aldığına ilişkin o meşhur savı doğrular nitelikte bir tarihsel örnek Norbert Elias'ın "Uygarlaşma Süreci" adlı kitabında yer almaktadır:

"16. yüzyılda Paris'te yapılan Johannis bayramlarında birkaç düzine kedi yakmak en önemli eğlenceler arasındadır. O çağda bu eğlenceler çok meşhurdur. Halk bir yerde toplanır. Neşeli müzikler çalınmaya başlanır. Bir tür darağacının altına büyük bir ateş yakılır. Ateşin üzerine içine kedilerin konulduğu bir torba ya da sepet asılır. Bir süre sonra torba ya da sepet yanmaya başlar. Kediler ateşin içine düşerek yanarken, insanlar onların haykırıışlarını ve acı miyavlamalarını dinleyerek keyiflenirler. Bu törenler genellikle kral ve saray efradı da hazır bulunur. Odunu tutuşturma onuru krala ya da veliahda aittir. Hatta bir keresinde, Kral 9. Karl'ın isteği üzerine bir de tilki yakalanmış ve kedilerle birlikte yakılmıştır" (Elias, 2004: 323).

Elias'ın aktardığı kedi yakma şenliğine benzer bir diğer dehşet verici toplumsal eğlence ise halka açık idam törenleridir. "Mahkumun cezalandırılmış bedeni şehir tiyatrosunun yıldız oyuncusuydu" (Leppert, 2009, s;161). İşlenen suça mukabil suçlunun bedeninin kesilip parçalanması ve kalabalıkların bunu büyük bir iştahla izlemesi de yine günümüzün çağdaş normlarıyla açıklanması zor bir diğer tarihsel kesittir. Tüm suçu paganizmde, tek tanrılı dinlerde, feodalizmde, monarşide ya da başkaca insan ürünü ideolojilerde aramak; bütün günahı din ve siyasete yüklemek de kolaycılık olacaktır. Zira, insanlık yukarıda anlatılan ve bizi adım adım bugünkü moderniteye ulaştıran tüm o sancılı süreçlerin öncesinde de sanıldığı kadar şiddetten arınmış değildi. Avcı-toplayıcı dönemlerinde insanlar, nüfus artışını dengelemek ve kaynaklar konusunda sıkıntı yaşamamak adına kız çocuklarının diri diri toprağa gömerek sorunu çözüyordu (Güvenç, 2016). Bir diğer örnek de yine aynı dönemde rakip kabileye erkeklerin bulunmadığı bir sırada saldırıp, kadın ve çocukların katledilmesi gibi acımasız eylemler gerçekleştirilmesidir ki; bu tür olayların sistemler ve ideolojiler icat edilmemişken yaşanması insanoğlunun kusurlu yasalar yapmasından ziyade kendi doğasındaki birbiriyle iç içe iki dürtüyü: şiddet ve cinselliği değişen toplumsallığına uydurmakta zorlanmasından ileri gelmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi kültür gücünü bir bütün olarak kodlarının toplum üzerindeki sarsılmaz ve değişmez olduğu algısını yaratmaktaki başarısına borçludur. Yine de kendisini yenilemek için bilimin ve özellikle sanatın aykırı seslerine ihtiyaç duyar; bu sebeple karşıtı kendi hamurundan yaratır. Balthus gibi sanatçılar bu karşıtlığın görünen yüzleridir.

1. Balthus ve Kedili Kız

Baltazar Klossowski de Rola nam-ı diğer Balthus, 20.yüzyılı başından sonuna yaşamış, hatta 21.yüzyılı karşılamış bir sanatçı olması nedeniyle ilgiyi fazlasıyla hak etmiştir. Kariyerinin başından beri hiç terk etmediği klasik üslubu, eserlerindeki “kötücüllük” anlayışı ve düşlere dalmış küçük kızların ergenlik öncesi cinsel cazibelerini gizlice izleyen/izleten resimleriyle dikkate değer bir sanatçıdır. 1908 Doğumlu sanatçı, ilk sergisini açtığı 1934’ten hayata gözlerini kapadığı 2001 yılına değin klasik resim anlayışına bağlı kalarak eserler üretmiştir. Genç bir sanatçı olarak kendisini kanıtama gayretinde olduğu yıllar Braque ve özellikle Picasso’nun kübizmle modern sanat dünyasını kasıp kavurduğu; her genç sanatçının taklit ederek de olsa bir “Picasso” olmaya çabaladığı yıllardır. Balthus bu döneme dair düşüncesini şu cümleleriyle dile getirmiştir: “Bir zamanlar Picasso hayranlarının despotça davranışı o hale gelmişti ki, ondan etkilenmemiş her ressam, faşist, gerici, modası geçmiş bir ressam gibi görünüyordu. (...) Tuttuğum yolun, en azından benim için doğru olduğuna ve gerçek resme bu yoldan erişebileceğime inandığım için kendi köşeme çekildim.” (Vircondelet, 2012: 29) Ancak Balthus çekildiği köşede yalnız değildir; “Tanrısal Melekler”in birer genç kıza dönüştüğü o geçiş anının vücut bulacağı resim anlayışına rehberlik eden sanatçılar Piero Della Francesca, Poussin, Courbet ve Delacroix gibi geçmişin büyük ustaları olmuştur.

Uzun sanat yaşamı boyunca pek çok modern sanat akımına tanıklık etmiş olsa da Balthus adının yalnızca sürrealizmle –o da kısa bir süre için- yan yana geldiğini görürüz. 1935 tarihli “Sokak” adlı çalışması sürrealist sanat çevresince heyecanla karşılanırsa da Balthus’la yollarının ayrılması uzun sürmez. Passeron’un da belirttiği üzere sürrealizmin Akademizme yatkın stili Balthus’un erotizm anlayışına uymaktadır (Passeron, 2000: 122). Balthus’un sürrealistlerle ortaklaştığı bir diğer konu ise akımın fikir önderlerinin sıkı sıkıya sarıldığı, adına “çocuk-kadın” da denilen bir yaklaşımdır.

Sürrealistler aralarındaki tüm görüş ayrılıklarına rağmen kadınlar konusunda hemfikirdirler. “Bir kadının güzelliği, bir erkeğin en mahrem arzularını kendi içinde ete kemiğe büründürmesinde saklıdır diye yazmaktadır” Benjamin Perét. Fakat bir kadının gerçekten mükemmel olabilmesi için, içinde melun ve şeytani bir şeyler barındırmalı, aynı zamanda anne fahişe olabilmeli, bu arada da arsız bir çocuk gibi davranabilmelidir (Genzmer, 2000:78).

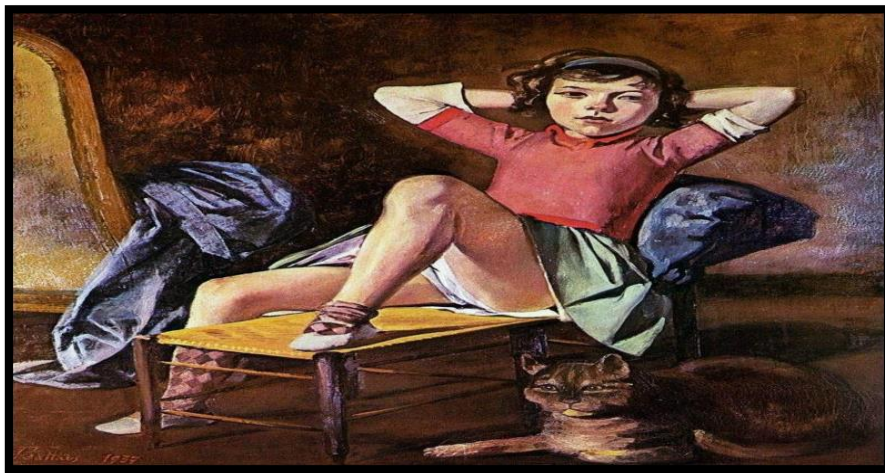
Sansasyon yaratma arzusu sürrealistlerle Balthus arasındaki en dikkate değer ortak özelliktir. Sanatçı, ergen kız resimlerinde tensel doyum arayışı içindeki sapkın erkeğin karşı koyamadığı bir tahrik unsurunda ve genç kalma arzusunun kurbanı olarak yorumlanmaya açık figürlerinin yarattığı skandaldan faydalanmış görünmektedir. Gerek kendisi, gerekse oğlu Stanislass’ın ısrarla reddettiği bu tür okumaların belki ve tek istisnası 1934 tarihli “Gitar Dersi” adlı çalışmadır (Klossowski, 1996: 21). Gitar Dersi Balthus’un açıkça bir provokasyon arayışında olduğunu kabul ettiği yegâne resimdir.

Görsel 1: Balthus, Gitar Dersi, 1934, Tuval üzerine yağlıboya (<https://www.wikiart.org/en/balthus/guitar-lesson-1934>)

Araştırmamıza konu olan eser Balthus'un 1937 tarihli "Kedili Kız" adlı tuval iskemledeki kızın hemen ardında bulunan, arkası seyirciye dönük, sırt kısmı yüksekçe bir diğer iskemle/koltukla kedi arasına yerleştirildiğini görürüz. İzleyicinin sadece sırttan gördüğü koltuğun sağ kolçağı üzerinden görünen buruşuk kumaşlar sanatçının özellikle kullanmayı tercih ettiği koyu kahverengi renklerle bir araya geldiğinde uğursuz bir olayın cereyan ettiği kuytu köşe algısını pekiştirmektedir.

Az sayıdaki nesnenin titizlikle yerleştirildiği kompozisyon bizleri, küçük kıza beçilik edermiş gibi görünen kedi figürüyle, arkası dönük koltuğu ve çıkarılmış buruşuk giysileriyle, resimde göremediğimiz fakat varlığını hissettiğimiz bir istismarcının hüküm sürdüğü tekinsiz bir durumla karşı karşıya bırakıyor.

Görsel 2: Balthus, Kedili Kız, 1937, Tuval üzerine yağlıboya (<https://www.wikiart.org/en/balthus/girl-and-cat-1937>)

Resimde ilk dikkatimizi çeken hiç kuşkusuz küçük kız figürü oluyor. Bunun nedeni, yalnızca figürün merkezde yer alması değil kuşkusuz. Küçük kız izleyiciyi kültürel ve toplumsal tüm ahlaki kodlarımızı alarma geçirdiğini fark ettiğimiz bir duruşla karşılıyor. Ergenlik öncesi küçük bedeninin çocukça sakınmasızlığının kadınca bir ifadeyle buluşması izleyicide şok etkisi uyandırıyor. Kolları ve yakasında kırmızı bantlar olan kısa kollu bluzu, bluzun altından çıkan uzun kollu açık renkli içliği, açık yeşil eteği, açık koyulu kahverengi baklava desenli uzun çoraplarıyla herhangi bir okul çocuğundan farklı görünmüyor küçük kız. Başındaki saç bandına rağmen dağınık saçlarıyla alelade bir kız çocuğundan farksız... Zaten konu ne mitolojik ne de edebi. Küçük kız, ellerini başının arkasında birleştirmiş, arkasına yaslanmış, karnına çektiği sol bacağı iskemlenin üzerinde, sağ bacağı aşağıda; sağ ayağı ise yere basıyor. Sarsıcı olan ise küçük kızın, çıplak bacakları ve devamında gözler önüne serilen iç çamaşırına karşın yüzündeki ifadenin kayıtsızlığı. Bu beklenmedik manzaranın yarattığı şaşkınlığın ardından kızın portresini incelemeye koyuluyoruz. Küçük kızın yüzünde, yaptığının doğru ya da yanlış olduğuna dair bir belirtiyeye rastlamıyoruz. Daha çok biz onun özel alanına davet edilmeden girdiğimiz hissine kapılıyoruz. Ne var ki, gerek pencereden süzülen gün batımının cılız ışık huzmelerinin aydınlattığı kızın bacakları, gerekse eteğin kasten açıldığı hissi bu pozun tesadüfen verilmediği şüphesini güçlendirmektedir. Bu yöndeki delilleri sayıca çoğaltmak mümkündür. Kızın sağ dizinin altına kadar çıkan çorabı sol ayak bileğinin hemen üstüne kadar indirilmiştir. Oturduğu iskemle dahi kızın ardına yaslanıp sol ayağını oturduğu kısma koymak suretiyle çamaşırını teşhir etmek amacıyla özellikle sündürülmüş, belki de sırf bu nedenle sçilmiş bir mobilya izlenimini pekiştirir.

Eserin biçimsel çözümlemesi ister istemez, Vladimir Nabokov'un ünlü romanı "Lolita"da (1955) ergen cinselliğini hastalık derecesinde çekici bulan pedofili karakteri, Bay Humbert Humbert'in itiraflarını çağrıştırmaktadır. Her ne kadar biri kurgu, diğeri gerçek bu iki figürün pek çok ortak noktası varmış gibi görünse de Balthus ve Bay Humbert'i birbirleriyle özdeşleştirme kolaycılığına kaçmadan konunun (cinsellik) tarihsel bağlamda kültürel kodları üzerinden sonuca gitmek daha sağlıklı olacaktır.

2. Batı Resim Sanatında Cinsellik Olgusu

Batı resim sanatında cinsellik, aksini iddia etmeyi kolaylaştıracak yüzlerce örneğe karşın daima bir tabu olagelmıştır. Balthus'un "dikizlenen" küçük kız motifini merkezine yerleştirdiği resimlerinin bu denli tepki çekmesinin en önemli nedeni, Hıristiyan-burjuva ahlakının çıplaklığa/cinselliğe yönelik kısıtlamalarından kaynaklanmaktadır. Sanatçılar, tarih boyunca bu kısıtlamaları aşmak için çeşitli formüller bulmuşlar; yaşadıkları toplumun ahlak anlayışı çerçevesinde

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çıplaklığı mazur, makul gösterecek yöntemlere başvurmuşlardır. Çıplaklığın taşıdığı cinsel arzular ve fanteziler kimi zaman mitolojik konular ile kimi zaman ise oryantalistlerin yaptığı üzere başka toplumlara, kültürlere mal edilerek meşrulaştırılmıştır.

Görsel 3-4 Antik Yunan Vazo Örnekleri (<https://reccaburgan.com/tag/hippocrates/>)

Antik Yunan'dan günümüze değin, cinsel ilişkinin ve çıplaklığın seksüel bir niteliğe büründüğü örnekler rastlanabilmektedir, fakat özellikle din otoritelerinin ve kurumlarının gerçekleştirmiş olduğu kısımlar nedeniyle pek azı günümüze ulaşabilmiştir (Görsel 3-4). Eski Yunan uygarlığından bugüne kalan seramik örneklerinde, “Satir” adı verilen mitolojik yaratıkların, ereksiyon halindeki penislerine rağmen Baküs’ün rahibeleriyle dans ettiğini gösteren sahneler veya ziyafetin ardından gurupça sevişen kadın ve erkeklerin betimlendiği şarap kadehlerine rastlanabilmektedir (Taylor, 2005). Hıristiyanlığın yalnızca Antik Yunan ve Roma dönemlerine ait cinsellik temalı örnekleriyle sınırlı kalmayıp her türlü ikonografik betimlemeyi yasakladığı karanlık dönemlerin ardından cinsellik, Gotik ve Romanesk dönemlerinde bir suçun ve cezasının betimlendiği kıyamet günü sahnelerinde korku uyandıran sahnelerde kullanılmıştır. Eski kiliselerden cinsellik olgusunun caydırıcı nitelikteki benzer bir kullanımına ‘Sheela-na-gig’ler örnek gösterilebilir. Bu durum, Rönesans ile klasik mitolojinin yeniden sanata konu edilmeye başlamasına dek sürmüştür.

Görsel 5: Sheela-na-gig (https://en.wikipedia.org/wiki/Sheela_na_gig)

Rönesans döneminde klasik mitolojiyle beraber çıplaklık sanata konu olarak geri dönmüştür dönmesine, ancak kilise etkisinin öykülerin salt mitolojik bağlamda ele alınmasına imkan vermediği görülür. Boticelli'nin "Venüs'ün Doğuşu" adlı eseri güzellik ve aşk tanrıçası Afrodit'ten ziyade, saflık, bekâret erdemlerinin timsali Meryem'in bir betimlemesi gibidir. Bir diğer örnek "Ganimed'in Kaçırılışı" adlı öyküdür (Görsel 6). Antik Yunan'dan günümüze pek çok sanatçı tarafından ele alınan hikayede Troya Kralı Tros'un oğlu olan Ganimed, sahip olduğu eşsiz güzellik nedeniyle bir kartala dönüşen Zeus tarafından kaçırlır ve Olimpos'a, sakilik etmek üzere götürülür. Konu her ne kadar homoseksüel arzuyu, kaçırma ve tecavüz eylemlerini içeriyor olsa da "göğe yükselme" temasını anımsatır şekilde betimlenmesi kilise etkisini güçlü bir biçimde hissettirmesi bakımından dikkat çekicidir.

...
Görsel 6: P.P. Rubens, Ganimed ve Kartal, 1611, Tuval üzerine yağlıboya (<https://www.wikiart.org/en/peter-paul-rubens/the-abduction-of-ganymede-1612>)

19.Yüzyıla gelindiğinde cinsellik konusunda, Hıristiyan-burjuvazinin şekillendirdiği toplumsal ahlak anlayışının farklı tezahürleriyle karşılaşırız. Ne de olsa, hayat akışının hız kazandığı bu dönemde; özellikle tıp, matematik, fizik, kimya, biyoloji, elektrik ve metalürji alanlarında kaydedilen muazzam gelişmeler ve demiryolu taşımacılığının gelişmesiyle şehirleşmenin artması ve refah düzeyinin yükselmesi gibi faktörlerin yerleşik toplumsal normlar üzerinde bir etki yaratmaması düşünülemez. Üretim ve tüketim ilişkilerinin biçimlendirdiği yeni kurallar, kalabalık kitleler halinde yaşamının beraberinde getirdiği mecburiyetler ve ihtiyaçlar birey ve toplum davranışları üzerinde etkili olmuştur. “Genelde Freud’dan Elias’a birçok düşünür ‘modern kentli’ kişilik yapısının temel özelliğini yoğun bir ‘içe çekilme’, ‘duyguların denetimi’ ve ‘arzuların bastırılması’ şeklinde okumaya çalışılmıştır” (Şimşek, 2005: 60).

Başlangıçta, Hıristiyan Batı toplumlarının burjuvazi öncesi Ortodoks tutumlarının şekillendirdiği ahlak anlayışının temelinde, büyük ölçüde kendisinden önceki pagan inanışların izlerini silme gayreti yatmaktadır. Şehvet, barbar paganlara özgü terk edilmesi veya en azından bastırılması gereken bir günahdır. Çok miktarda tüketilen kırmızı etin libidoyu artırarak olumsuz etkileyeceğine inanıldığından Akdeniz’e özgü balık, şarap ve sebze ağırlıklı diyet Katolik Roma kilisesi tarafından teşvik edilmiştir (Montanari,1995).

Tekrar Orta çağa dönersek, cinsel arzulara getirilen sınırlamaların dinsel etkiler taşımakla beraber, toplumsal değişimle doğrudan ilişkili olduğunu görmekteyiz. Norbert Elias’a göre 16. Yüzyıl, Avrupa’da feodalizmin zayıflamasının ardından merkezi mutlakiyetçi idarenin güçlenmesiyle temelleri atılan günümüz kent kültürünün miladı sayılmaktadır. Derebeylerinin birbirleriyle savaşa son vererek, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi durumundaki ‘Kral’ın mutlak hâkimiyeti altında birleşmek zorunda kalmalarıyla başlayan süreç, gündelik hayatta nereden ve ne zaman geleceği kestirilemeyen şiddet olgusunu belirli bir adreste; kışlada sınırlandırmıştır. Saray yaşantısı içinde şövalyelerin başta efendileri, diğer savaşçılar ve az sayıdaki kadınla birlikte mekânsal açıdan sınırlandırılmış ortamlarda bulunma mecburiyeti davranışlarında duyguları kontrol etme, hesapçılık ve stratejik davranma zorunluluğunu beraberinde getirecektir (Şimşek, 2005). Yoğun bir içe kapanma ve duygusal bastırılmışlığın bireyin yaşantısına egemen olduğu saray hayatı etrafında gelişen kentler günümüz modern insanının davranış modelinin başlangıç noktasını oluşturmuştur.

İçe kapanma ve bireyler arasındaki psikolojik mesafelerin artması pahasına edinilen kazanımlar Batılı toplumlara, dünyanın geri kalanından üstün oldukları yönünde sarsılmaz bir inanç

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

aşlamıştır. Böylesine üstün bir medeniyete sahip anlayışın, dünyayı ilkel topluluklar gibi algılaması ve temel ihtiyaçlarını onlar gibi karşılaması düşünülemez.

Uygar ve medeni olmanın belki de en önemli ölçütü şiddet dürtüsüyle sıkı bir ilişki içerisinde olan cinsel arzuların bastırılması ve kontrol edilmesi mecburiyettir. Bu noktada Norbert Elias'ın "Uygarlık Süreci" adlı eserinde değindiği şiddetin kontrol altına alınması ve modern kent kültürünü; şiddet olgusuyla birbirine göbekten bağlı cinselliğe, dolayısıyla "bedene" getirdiği sınırlamaların bireyde neden olduğu "yeni" patolojiyi ortaya koymak Freud'a düşecektir:

Freud'a göre, insanı üç temel içgüdü yönetmektedir: Korunma içgüdü, cinsellik (cinsiyet) içgüdü, toplumsallık içgüdü. İnsanın eriştiği uygarlık (medeniyet) içinde korunma içgüdüyle toplumsallık içgüdü önemini oldukça yitirmiştir. Bugün için önemli olan tek içgüdü cinsellik içgüdüdür. (...) Cinsellik içgüdüünün töresel (ahlaki) baskılar altına alınması birçok hastalıkların sebebidir (Hançerlioğlu,1995: 416).

Elias ve Freud'un çalışmalarının ışığında, modern insanın kontrol altına almaya çalıştığı cinsellikle olan imtihanına 19.yüzyıl bilim ve sanat alanlarından farklı örnekler, Balthus'un ergen kız portrelerine sinmiş cinselliğin yarattığı infialı açıklamada yardımcı olacaktır. İlk Oryantalizmin öncüleri arasında yer alan Jean Auguste Dominique Ingre ve Jean Léon Gérome gibi sanatçıların doğu kültürlerinin tensel haz ve yozlaşmanın ta kendisi olarak takdim edildiği kimi eserlerinden örnekler yararlı olabilir. Ingre'nin 1862 tarihli "Türk Hamamı" adlı eserinde, hamamda çıplak oldukları halde dans edip şarkı söylerken kendilerinden geçen kadınlar betimlenmiştir.

Görsel 7: J.D. Ingre, Türk Hamamı, 1862, Ahşap üzerine yağlıboya (<https://www.wikiart.org/en/jean-auguste-dominique-ingres/the-turkish-bath-1862>)

Bir diğer örnek Gerome'un 1867 tarihli "Köle Pazarı" adlı resmidir. Kompozisyon adından da anlaşılacağı gibi bir köle tüccarı, sattığı ürün ve muhtemel alıcıyı içermektedir. Doğuya özgü sarıklar ve giysiler içindeki köle tüccarı ve müşterinin arasında yer alan çıplak kadın figürünün yarattığı sahneye, müşterinin kadının dişlerini kontrol etmek amacıyla parmaklarını ağız yoluyla cinsel ilişkiyi çağrıştırmaya kadının ağzına yerleştirmesiyle baştan çıkarıcı bir erotizmin egemen olduğu görülür. Halka açık bir mekânda gerçekleşen bu ahlaksızlık, kadının ticari bir meta olarak sergilenmesiyle bir kat daha artar. Tabi ne Ingre ne de Gerome'un seyahatleri sırasında böyle bir manzarayla karşılaşmamış olmasının bir önemi yoktur. Önemli olan, Sanatçıların düş gücü ve fantezilerini kendi kültürlerinin dayattığı toplumsal normların ablukasından kurtaracak bir araç bulmuş olmalarıdır. Ne de olsa bu eserler tensel hazlar peşinde koşan, şehvet düşkününü barbarlarla bedenini ihtiyaçlarına boyun eğmeyen modern Hıristiyan-burjuva ahlakı arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Görsel 8: J. Gerome, Köle Pazarı, 1866, Tuval üzerine yağlıboya (<https://www.clarkart.edu/artpiece/detail/slave-market>)

İkinci örnek, Avrupalıların "Hottentot Venüsü" olarak adlandırdığı siyah Afrikalı kadın imgesidir. Adlandırma bakımından sanatsal bir çağrışım yapmasına karşın konu aslında 'bilimseldir'. "Avrupalı sömürgecilerin 1652'de bölgeye yerleşmeye başlamaları, burada yaşayan Afrikalı yerlileri köleleştirmelerini beraberinde getirdi. Hatta Hottentot kadınlarının Avrupa'ya götürülüp incelenmesi ve sergilenmesi gibi durumlar da söz konusu oluyordu" (Oranlı, 2009: 343). Antropoloji bilimi açısından günümüzde ciddiye alınmasa da söz konusu çabalar dönemin Avrupa toplumlarının cinsellik konusuna sözde bilimsel yaklaşımının ardına saklandığı bilinçaltını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Döneme egemen olan antropolojik yaklaşımların tepeden tırnağa ırkçı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve cinsiyetçi yönü, Hottentot kadını örneğinde çıplaklığı; abartılı büyüklükteki memeleri, geniş kalça yapısı, belirgin cinsel organı gibi göze çarpan dışsal özelliklerini yoğun bir cinsel isteğin emareleri olarak değerlendirmiştir. Öyle ki, bu dürtüyü kontrol etmeye çaba göstermez ve bu durum onu insandan çok hayvana (primat) yaklaştırır.

Görsel 9: Hottentot Venüsü (http://www.dvdbeaver.com/film2/DVDreviews26/black_venus_blu-ray.htm)

Sonuç

Öncelikle akıldan çıkarılmaması gereken Balthus'un eserlerinin sanatsal yönleriyle değil, içeriğin toplumsal ahlak pusulasından şaştığı ölçüde gündeme geldiği ve tartışma konusu olduğudur. Bu noktada toplumların ahlaki normlarının kültürel değişimlere paralel olarak değişip güncellendiğini de unutmamak gerekir. Günümüz toplumları toplumsal cinsiyet eşitliği, hayvan hakları gibi konularda her geçen gün artan bir duyarlılığa sahipken, durumun bundan birkaç on yıl önce son derece farklı olduğunu görmekteyiz. Öyle ki, 1945 yılında izleyiciyle buluşan, yakın bir zamana değin izleyicinin, *hayır cevabını asla kabul etmeyen, ısrarcı ama sempatik* bir âşık olarak gördüğü Pepé Le Pew karakterinin medya maceralarına, "tecavüzü normalleştiriyor" eleştirileri karşısında yayın haklarına sahip stüdyo tarafından son verildiğini görebiliriz (White, 2021). Bu örnek elbette, Balthus'un 1926 yılındaki ilk kişisel sergisinde izleyiciyle buluşan kimi sansasyonel eserlerin toplum ahlakına aykırı olmasına rağmen tepkiyle karşılaşmadığı sonucuna varmayı gerektirmiyor. Tam aksine, sanatçının kendi hatıralarından öğrendiğimiz üzere; Balthus kariyerinde büyük bir çıkış yakalamak üzere cüretli bir açılış peşindedir ve dikkatleri üzerine çekebilmek için bir sansasyon yaratmalıdır. Ne var ki Gilles Nerét, sergiye gelen davetliler açısından içerikten çok, Balthus'un tüm eserlerine hâkim olan akademik figüratif anlayışın büyük bir şok yarattığını aktarmaktadır. Balthus'un sanatsal anlamdaki en büyük başarısı küçük kızların çıplaklık/cinselliği üzerinden modern Batı toplumlarını, inkâr

ettikleri insan doğasının ehlileştirilemeyen son halkası olan cinsellik gerçeğiyle çaresizce karşı karşıya bırakmasıdır. Bu, aynı zamanda Hıristiyan-burjuva toplumunun ahlak anlayışı ile sanatı kendi yararına düzenleme çabasının sekteye uğradığı, sistemin mekaniğine müdahale edildiği; modern kent toplumunun ilk bakışta sanatçının fantezi dünyası gibi görünen kendi bilinçaltının karanlık tezahürleriyle yüzleşmesinin yarattığı bir tutulmadır ve Balthus'un küçük kız resimlerine ayrıcalıklı bir yer kazandırmıştır. Bu iddianın abartılı olduğu fikrini benimseyenler Mary Magala Ward'ın ilgili makalesinde Balthus ile Gauguin arasındaki kıyaslama üzerinden sağlama yapabilirler. "Sanatçı Sandra McMorris Johnson bir keresinde bana, Gauguin'in ne kadar sevse de büyük bir bölümünde on üç yaşında kızların son derece cinsellik içeren betimlemelerinin yer aldığı resimlerine bakmaktan rahatsızlık duyduğunu söylemişti" (Magda-Ward, 2011: 22). Gerek "Hottentot Venüsü" gerekse Gauguin'in ergenlik çağındaki çıplak "Tahitili Kız" resimleri gösteriyor ki; cinsel çağrışımlar içeren çıplaklık hali, Batı Sanat tarihinde ancak betimlenen bedenler beyaz küçük kızlara ait olduğunda ahlaki açıdan kitlesel bir tepkiye neden olabilmektedir. Söz konusu tepkinin cezalandırıcılığı sayesinde toplumun ahlaken yargılayıp hüküm giydirmesiyle sanılanın tam aksine Balthus'un resimleri amacına ulaşmıştır. En nihayetinde, özgürlükçü görünen tutucu bir toplum yapısında provokasyon ve skandal yaratma becerisi sanatçının en güçlü enstrümanları olmuştur.

Kaynaklar

- Genzmer, H (2000) . Gala ve Dali. Ankara: İletişim Yayınları.
- Güvenç, B (2016). İnsan ve Kültür. İstanbul: Boyut Yayıncılık
- Hançerlioğlu, O. (1995). Düşünce Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Klossowski, S. (1996). Balthus. London: Thames and Hudson Ltd.
- Leppert, R (2009) . Sanatta Anlamın Görüntüsü, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Magala Ward, M. (2011). The Virtues and Dangers of Connecting Art to Life: Can Pragmatism Address Balthus, The Pennsylvania State University, journal of speculative philosophy, vol. 25, no. 1, 2011
- Morris, D (1999) . Koruyucu Tılsımlar, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Montanari, M. (1995). Avrupa'da Yemeğin Tarihi. İstanbul: Afa Yayınları.
- Néret, G (2003). Balthus: The Kings of Cats, Köln: Tachen.
- Oranlı, İ. (2009). 19. YY. Avrupası'nda Irkçılık ve Cinsiyetçilik, Cogito. 58, 339-350.
- Passeron, R. (2000). Sürrealizm Sanat Ansiklopedisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şimşek, A. (2005). Yeni Orta Sınıf. İstanbul: Epokhe Yayınevi.

...
Taylor, S. (2005). "A Shine on the Nose": Sexual Metaphors in Surrealism, Oregon: Portland State University.

Vircondelet, A. (2012). Balthüs'ün Anıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Weber. M (2019). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. İstanbul: Oda Yayınları.

White, A. (2021, 8 Mart). "Tecavüz kültürünü normalleştirdiği" iddia edilen Pepe Le Pew, yeni Space Jam'den çıkarıldı. İndipendent Türkçe. 8 Mart 2021 tarihinde, <https://www.indyturk.com/> adresinden erişildi.

<https://www.wikiart.org/en/balthus/guitar-lesson-> (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

<https://www.wikiart.org/en/balthus/girl-and-cat-> (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

<https://rebeccaburgan.com/tag/hippocrates/> (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

https://en.wikipedia.org/wiki/Sheela_na_gig (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

<https://www.wikiart.org/en/peter-paul-rubens/the-abduction-of-ganymede-> (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

<https://www.wikiart.org/en/jean-auguste-dominique-ingres/the-turkish-bath-> (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

<https://www.clarkart.edu/artpiece/detail/slave-market> (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

http://www.dvdbeaver.com/film2/DVDreviews26/black_venus_blu-ray.htm (Erişim Tarihi: 13.07.2021)

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE MAZMUNLAŞAN MEKÂNLAR: PUTHÂNELER

Doç. Dr. Abdulkadir ERKAL*

ÖZET

Klasik Türk şiiri genel yapısı itibarı ile Osmanlı toplumunun kültürel ve sosyolojik yapısını metinlerde farklı imge ve hayallerle birlikte yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Bir toplumun ve milletin genel karakteristik yapısını simgeleyen mekânlar şiirlerin de ana malzemesi olmuştur. Divan şiirinin aşkı merkeze koyduğu metinlerde, bu olgunun baş aktörü olan sevgiliyi betimlerken, güzellikle ilgili benzetmelerde somut göstergelere başvurdukları zamanlarda güzelliği sembolize eden objelerden biri olan putlar da bunların arasında yer alır. Sanem, nigar gibi kavramlar insan sanatının ürünleri olup, estetik olarak kusursuz güzelliği temsil ederler. Bu objelerin yer aldığı mekânlar ise bu anlam etrafında şekil bulmuştur.

Bu çalışmada klasik Türk şiiri metinleri incelenerek put ve putla ilgili kavramların bu şiirin anlam dünyasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, mekân, dini mekânlar, hayali mekânlar, puthaneler.

METAPHORIZING PLACES IN CLASSICAL TURKISH POETRY: IDOL HOUSES

ABSTRACT

Classical Turkish poetry is important in terms of reflecting the cultural and sociological structure of Ottoman society together with different images and dreams in texts. Places that symbolize the general characteristic structure of a society and nation have also been the main material of poems. In the texts in which Divan poetry put love at the center, idols, one of the objects that symbolize beauty, are among them, when they use concrete signs in their depictions of the beloved, the main actor of this phenomenon. Concepts such as sanem and nigar are products of human art and represent perfect beauty aesthetically. The places where these objects are located have taken shape around this meaning.

In this study, by examining the texts of classical Turkish poetry, the place of idol and idol concepts in the meaning world of this poem is tried to be determined.

Keywords: Classical Turkish poetry, place, religious places, imaginary places, idol houses.

GİRİŞ:

Klasik Türk şiiri, ele aldığı konular ve kullandığı kaynaklar bakımından çok zengin bir hazineye sahiptir. Şiirlerde yer verilen mevzularla ilgili olarak divan şairleri, Türk-İslam kültürünün yanı sıra çok farklı coğrafyalar, ülkeler, kavimler, dinler ve bu dinlerle bağlantılı ibadethaneler,

* Anadolu Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğrt. Üyesi. E-mail: abdulcadirerkal@anadolu.edu.tr
Orcid: 0000-0001-5699-2430 Derleme Makale Sayfa Sayısı: 1094-1108
Makale Geliş Tarihi: 25.05.2021 Makale Kabul Tarihi: 22.07.2021 Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

mekânlar ve yaşam şekilleri vb gibi unsurları şiirlerinde benzetme unsuru olarak kullanılmışlardır. Mekân tasvirleri, karakterlerin yaşadıkları, olayların geçtiği fiziki ve sosyal çevreyi belli etmesi bakımından önemlidir. Mekânlar, görünürlükleri itibariyle koruyuculuğu, sınırlılıkları, yalın ve çoğul anlamlarıyla daha çok bilinçle karşılaştırılabilir. Bir diğer taraftan tıpkı farklılaşmaların öne çıktığı bilinçte olduğu gibi mekânlarda da iç ve dış farklılıklar göze çarpar. Dolayısıyla mekân asıl hüviyetini kahramanın nitelikleriyle örtüşerek onun değişme ve dönüşmesine uygun olarak kılık değiştirmekle kazanır. Bir diğer deyişle herhangi kutsal bir mekân, kültürel çerçeve içinde yapı mimarisinin ötesine geçerek daha geniş bir sosyal algıya ve giderek medeniyet tasavvuruna ulaşır.

İslâm kültüründe put ve puta dayalı olarak söylenen söylemler Hristiyanlık dini odaklıdır. Divan şiirinde Hristiyanlık, kendi oluşumu içindeki mefhumlarla birlikte İslami kaynaklardaki kavramlarla da ele alınmıştır. Hristiyanlıkta kutsal mekân/mabet anlayışı önemli bir konu olup aynı zamanda bir iman meselesi olarak değerlendirilmektedir. Çünkü Hristiyanlıkta “İman Esaslarının on ikinci maddesi ‘Kutsal Kilise’ye imanı içermektedir. Bundan dolayı Kilise Kutsal Ruh ile ilgilidir”. Bu yönüyle değerlendirildiğinde kutsal mekânlara ve mabetlere bağlı olarak gerçekleştirilen ayinler, törenler ve ibadetler büyük önem taşımaktadır. Hristiyanlar ibadet ve ayinlerini kilise, katedral, manastır gibi dinen kutsal olan mekânlarda gerçekleştirirler. Hristiyanlıkta kutsal mekân bağlamında değerlendirilen kilise; bu dine inananların ibadetlerini, tövbe ve dualarını yaptıkları büyük ibadet yerleri için kullanılan genel bir adlandırmadır (Şimşek 2019: 130).

İstanbul’un fethinden sonra hristiyanlarla beraber Müslüman Türkler ve sonradan yerleşen Yahudilerle birlikte bu üç dinin ibadethaneleri şehrin her alanına yayılmış konumda idi. Böylece Müslüman Türkler kendi dinleri dışındaki bu ibadethanelerin fiziki ve manevi özelliklerini de daha da yakından tanıma fırsatı elde etmiş oldular. Osmanlı toplumunda gayrimüslim nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan Hristiyanlara ait kutsal mekânlar ve mabetler sosyal hayatın bir gerçeği ve Türk toplumunun etkileşimde bulunduğu yerler olarak dikkati çeker (Tetik 2015: 117).

Klasik Türk şiirindeki güzellik mekânlarının tamamı, arzu kişisinden yansımaktadır. Güzellik mekâna farklı şekillerde aktarılabilir. En basit yöntem, mekânlaşmadır. Klasik şiir güzellik bağlamında, Hristiyanlığın mabetlerinde yer alan putlar, ve putlarıyla (heykel) ile meşhur olan şehir ve ülkelerin yanında putla alakalı olarak hayali olarak kurgulanmış mekânlarla putla sevgili arasında bir benzetme ilişkisi kurmuşlardır. Puta benzeyen sevgili, puthane, kilise gibi İslam dışı mekânları da güzelleştirebilir;

Sanemler hüsni tasvîrinde bir büt-şekl ile ‘Avnî

Gönül deyrini ser-tâ-ser kamu nakş u nigâr itdüm (Avni g.55/5)

(Ey Avnî! Sanemler (Put gibi güzel olan sevgililer) bu put şekil ile güzellik tasvileriyle gönül kilisesini baştan ayağa her yerini süsledim)

Değerler tablosunda imanın karşısına küfr yerleşmektedir. Genellikle bir ötekileştirme yoluyla, “kâfir” mekânları karşıt değer olarak ortaya çıkmaktadır. Bu genel olarak içeride olan ile dışarıda olan arasındaki yabancılaşma ve düşmanlığa dönüşümün bir örneğidir. “Kâfir” siyasi anlamda Osmanlı ile savaş halindeki İslâm tarihi kaynaklarında hristiyanların mabetleri için kullanılan kenise ve bîa kelimeleri şehirlerde bulunan mabetleri ifade eder. Yerleşim yerleri dışında kalan manastırlar ise genellikle deyr ve savmaa olarak adlandırılmış, deyrin eş anlamlısı olmak üzere nâdiren umr kelimesi de kullanılmıştır (Öztürk, 2003: 560).

Bu çalışmada bu mekânların klasik Türk şiirini anlam dünyasındaki yerini ortaya koymaya çalıştık.

1-DİNİ MEKÂNLAR

I-Büthâne/Puthâne:

Büt-sanem kelimeleri genellikle putperestlikle ilgili kavramlarla birlikte şiirimizde yer alırken, pek çok beyitte Hristiyanlıkla ilgili mefhumlarla birlikte anılır. Bunun sebebi kiliselerdeki heykel ve tasvirlerdir. İkona olarak adlandırılan bu heykeller, Hristiyanlıkta ayin düzeninin tamamlayıcı bir parçası olarak kabul edilir. İkona, ressamın şahsi görüşünü yansıtan bir resim değil, kilisenin görüşünü dile getiren bir vasıtaadır. Hristiyanlar Hz. İsa'yı aynı zamanda Allah'ın bir görüntüsü olarak görürler. İkonayı ise, Hz. İsa'nın görüntüsünün insan eli değmeden cisimleşmiş biçimi olarak kabul ederler. Annesinin ve azizlerin görüntüleri de tanrılaştığına inanılan bedene katılmıştır. Bu görüntülere gösterilen saygı, tanrıya gösterilen saygının ifadesidir. Bunlar puta tapıcılık özellikleri olduğu için klasik edebiyat şairleri, putperestliği andıran şekilleri Hristiyanlığın bir vasfı olarak görmüş, o şekilde ele almışlardır. Büt kavramı iki anlamda şiirimizde yer etmiştir. Birincisi sevgilinin puta benzetilmesi, ikincisi de Allah'tan gayrıyı temsil etmesi yönleridir (Uzun 1999: 239).

Sevgili-put (sanem) İlişkisi: Klasik Türk şiirinde sevgili (yâr) güzellik unsuru bakımından puta (sanem) benzetilir. Bu benzetme heykeltıraşların ya da ressamların (nakkaş) yapmış oldukları tasvirlerde kusursuz bir insan silüeti (resmi) yapma çabasından kaynaklanmaktadır. Divan şairinin anlayışında bu tür suretler ya da heykeller (put) her türlü eksiklik, noksanlık, çirkinlikten vb münezzeh olarak düşünüldüğü için, sevgili de aynı şekilde aşkın nazarında bu tür noksanlık ve çirkinliklerden uzak bir konuma sahiptir ve âşık sevgiliyi bu şekilde konumlandırmıştır. Sevgiliyi puthâneye gönderen Şeyhülislam Yahya buradaki putların sevgilinin güzelliği karşısında yıkılarak duvarın önüne düştüğünü ifade ederken, sevgili-put benzetmesinde sevgilinin bu putlardan daha da güzel olduğunu vurgular. Uzak anlamda da İslam geleneğindeki putları yıkma olayını da hatırlatmış oluyor:

*Büt-hâneye seyr itmege girdi o perî-rû
Bütler yıkılup her biri dîvâra tayandı (g.419/3)*

(O peri yüzlü puthaneye 'putları' seyretmeye gidince oradaki putlar yıkılarak her biri bir duvarın önüne dayandı 'düştü')

Necâti Bey, sevgilinin yüzü ile kiliselerdeki tasvirler arasında güzellik açısından bir benzerlik kurarak, buralardaki tasvirlerin ilhamını sevgilinin yüzünden aldığını söyler:

*Göreliden sûretün nakşın der ü dîvârda
Suretün nakş itmedük büt-hâneler gördün mi hiç (g.39/4)*

Kilise ve tapınaklarda bol miktarda heykel ve resimler bulunduğu Müslümanlar buralara puthane derler. Gerek eski Yunan ve Roma heykellerini, gerekse o devir kiliselerinde bulunan heykelleri gören Müslümanlar için yabancıları buldukları bu eserler, dinin yasaklamasına rağmen son derece ilgi çekici ve hoşça giden yapıya sahiptirler. Münasip vücut yapıları ve birbirinden ince işlemleri sebebiyle hayranlık uyandırmış, edebiyatta 'put kadar güzel' şeklinde yaygınlaşan bir benzetme kalıbını oluşturmuştur (Şentürk 1999: 9).

Revânî de putların nakışlarla süslediği bilgisinden hareketle kendi gönlünün de putlar kadar süslü güzellerin gönlünde yer aldığından dolayı puthaneye döndüğünü söyler:

*Çün her sanemüñ sûreti nakş ile toludur
Şimden gerü bu gönlüme büt-hâne disünler (g.59/3)*

Gönül-puthâne benzetmesini Lâmi'î Çelebi de Revânî gibi aynı paralelde ele alarak sevgilinin güzellik unsurları olan, ben, tüy ve saçların âşığın gönlünde yer ettiğini ve bu şekliyle gönlün puthâneye döndüğünü söyler:

*Âyâ hayâl-i hâl ü hat u zülfün ile hiç
Var mı cihânda sine ki büthâne olmaya (g.9/2)*

Şeyh Gâlib, puthaneyi poetik bir zeminde ele alarak puthânedeki Hz. Meryem resimlerini orijinal bir mana, gönülü ise o puthânedeki çalan çan olarak düşünür:

*Bıkr-i ma'nidir ser-â-ser sûret-i Meryemleri
Öyle bir büt-hânenin şimdi gönül nâkûsudur (g.73/6)*

Cafer Çelebi, “Her zaman kapısında figânımın çanı olan o sevgilimin köyüne puthâne desem uygundur” dediği aşağıdaki beyitte, evlerin kapı tokmağını puthânelerdeki çana, sevgilinin evini de –sevgiliden dolayı- puthaneye, âşığın inlemelerini de çan sesine benzetir:

*Büthâne dir isem yaraşur kûyına Ca'fer
Her dem çü kapusunda figânım ceresi var (g.22/5)*

Mabed olarak Puthane: Hıristiyan dinine mensup olan insanların ibadet yeri olan Kilise, Müslümanlar tarafından puthâne olarak isimlendirilmektedir. Puta tapmak İslam dinine göre şirktir ve Allah'a ortak arama düşüncesini simgelemektedir. İslam dini de ilk etapta putlara savaş açmış, bu zihniyetle mücadele etmiştir. Hz. İbrahim'in putlara karşı savaşı ve bunları parçalaması şiirde sık sık konu edilmiştir:

*Sanma büt-hâneyi kim dest-i Halil idi sakın
Âzerün bütlerini hüsnünün âsârı sıdı (Karamanlı Aynî g.473/2)*

(O puthaneyi Halil'in ellerinin kırdığını sanma, Azerin putlarını (senin) güzelliğinin eserleri kırdı)

Divan şairleri de puthaneyi bu anlamda hem şekli yapısı, hem de manevi havası bakımından İslam dini ile sık sık mukayese yollu olarak imgeler oluştururlarken daha çok resim, suret özelliklerinden hareket etmişlerdir. Divan şiirinde bu bağlamda mescidler imanın, puthaneler ise küfrün sembolü şeklinde ele alınmıştır. Nesîmi, iman-küfür karşılaşması yaptığı aşağıdaki beytinde bununla bağlantılı olarak saç-yüz mazmunundan yararlanır. Divan şiiri anlam dünyasında saç siyahtır ve küfrü ve zulmeti simgeler. Yüz ise aydınlıktır, nurdu ve imanı simgeler. Yüzün önüne düşen saçlar bu haliyle yüzü örter ve görünmez kılar. Küfr'ün aslı anlamı da örtmektir. Bu özelliği ile saç küfürdür. Hakikati, mutlak hakikatin üstünü örtmektedir. Şair Ka'be'yi yüze yani imana, puthaneyi de saç yani küfte teşbih ederek bu sırrı ortaya koymuş oluyor:

*Zülf ü ruhun sırrını bilmeyene ayduram
Küfr ile îmânımız ka'be vü büt-hânedir (Nesîmî g.131/5)*

Manastırlı Celal nar-nur tezaadından hareketle puthâne-mescid paradoksunu kurar. Puthâne şekli yapısıyla dış görünüşü (suret), mescid ise iç görünüş yani maneviyatı (siret) simgeler. Dış görünüş dünyevi olup geçidir. İç görünüş, maneviyat ise ebedi olandır. Beden suret, can ise sirettir. Beden yok olur ama can ölümsüzdür. İnsanın kalbine nüfuz eden aşk, bu iki olguyu algılayıp, bu sırları keşfetmesine vesile olur. Narda olan insan böylece nuru keşfeder. Şair burada puthâneyi surete yani nara, mescid’i de manaya yani nura teşbih etmiştir:

Şûret ü ma’nî durur büthâne vü mescid Celâl

Nârî nûr itdüñ ne gün kim eyledün ikrâr-ı aşk (Manastırlı Celal g.319/5)

Ahmedî de güzellik mefhumundan yola çıkarak “Eğer puthâneye senin yüzünün ayeti girse, heykeller ‘sübhânallah, ondan başka yaratıcı yoktur’ derler” anlamında söylediği beyitte Allah’ın ayetlerini bir güzel şekilde tasavvur ederek dolaylı yoldan Allah’ın mutlak güzellik kaynağı olduğu düşüncesini insan yapımı putların, gerçek güzellik karşısındaki hiçliğini ifade eder:

Eger büthâneye senün cemâlin âyeti irse

Diye bütler te’âlallâh u lâ hallaka illâ hû (Ahmedî g.542/8)

II-Deyr/Kilise:

Hıristiyan rahiplerin ikâmet ve ibadet ettikleri manastır, kilise (Onay, 2004: 187) olarak tanımlanan deyr, beyitlerde dünya için benzetilen olur. Arapça’da daha çok hıristiyan manastırlarını, bazen da keşiş hücrelerini tanımlamak için devr, deverân (dönmek, dolaşmak; yönetmek) kökünden türetilen deyr (üzerinde oturlan yer, ev) kelimesi kullanılmakta, keşişler aynı kökten gelen deyyâr ve deyrânî kelimeleriyle de ifade edilmektedir (Gürkan, 2003: 558). Beyitlerde; *deyr-i cihân*, *Sûret-perest-i deyr-i ümîd*, *deyr-i köhne*, *güncişk-i deyr-i mihnet*, *deyr-i gam*, *sûret-i deyr terkipleriyle birlikte ve büt, zünnar, suret, ümîd, gam* gibi kelimelerle ve içinde putlar bulunması sebebiyle zikredilir.

Divan şiirinde deyr-i cihân, deyr-i köhne, deyr-i mihnet, deyr-i gam tevriyeli olarak dünya mazmunu içerisinde kullanılırken genelde dünyanın tuzaklarına ve geçiciliğine vurgu yapılmaktadır:

Garaz gün ruhlarıñ can içre tasvir itmedür ‘ömrüm

Kişi deyr-i cihanda bir iki günlük müsâfirdür (Nev’î g.99/2)

Divan şairleri ‘deyr’ kavramı etrafında aşk duygusu ile ilgili tasavvurlar oluştururlar. Deyr’i bir mekân olarak hayal eden şairler, aşkın ve muhabbetin, aşktan kaynaklı olarak gelişen ruhsal çırpınışların, halecanların vuku bulduğu yer olarak hayal ederler.

Işk deyrinde gönül ‘âşık olup bir saneme

Zülfî sevdâsını boynunda çelîpâ gördüm (Revânî g.240/3)

(Gönül, aşk deyrinde bir saneme (put gibi güzel sevgiliye) âşık olmuş ki (onun) saçı sevdasına boynuna haç taktığını gördüm.)

Deyr-i dil hüsn-i hayâli ile büt-hâne iken

Mescid itdi kaşı mihrâb bu büt-hâneliği (Cem Sultan g.320/5)

(Gönül kilisesi hayalinin güzelliği ile puthâne iken, onun mihrab gibi olan kaşı puthâneyi mescide çevirdi.)

Şairlere göre Dünya, Allah'ın gayrıdır, insanı Allah'tan uzaklaştırır. Daha değişik bir ifadeyle, Allah'a ulaşmanın yolunda bir engeldir. Kilise de küfür sembolü olduğu için dünya ile ilgi kurularak ele alınmıştır.

*Zünnâr-ı `aşkı beline kim bağladı desen
Deyr-i cihânda bir sanemün yâdigâridur* (Hayâli g. 88/3)

(Aşk zünnarını (kemerini) beline kim bağladı desen, o dünya tuzağında (kilisesinde) bir putun hatırasıdır)

*Deyr-i cihânda bir sanem-i şivekâr ile
Zünnâr-bend-i `aşk olalı hâlimüz harâb* (Nâi'lî g.13/4)

(Dünyanın tuzağında (kilisesinde) bir işveli put (sevgili) ile aşk zünnarına bağlanalı halimiz harap oldu.)

*Hubb-ı dünyâ ile gelmez hâtıra idrâk-i pâk
Kim melâik şûret ü resm-i kelisâdan kaçar* (Manastırlı Celal g.554/4)

(Dünya sevgisiyle hatıra temiz düşünce gelmez. Nitekim melekler kiliselerdeki resimlerden kaçarlar.)

Hristiyanların kilisede yaptıkları ayinlerde mum yakma adeti de yaygındır. Mumlar, hristiyanların ibadethânelerinde başlangıçtan beri özel bir yere sahiptirler. Her ayin sırasında altarın üzerinde mumlar yanar. Meryem Ana ya da azizlerin tasviri önünde yanan mumlar ise dua ve onurlandırmanın sembolüdürler. Vefat etmiş yakınların mezarlarında sürekli mum yakılması şeklindeki eski gelenek de hemen herkes tarafından bilinir. Antik dönemin putperest tapınışlarında da tanrıların onuruna ateş yakılırdı ki, bu durum ilk hristiyanlar arasında bir çekişmeye yol açmıştır. Bazıları putperest sembolü nedeniyle mumları ibadet sırasında yalnızca ışık aracı olarak görmek istemişlerdir. Diğerleri ise bu ışıkta Rabbin onurlandırılmasının sembolünü görmüşlerdir. Bâki, “*Ey sanem (put gibi güzel sevgili) o eski kilisede ay ve güneş mum yaktıkça yanaklarının çırağı parlak olsun*” diyerek bu geleneğe göndermede bulunur:

*Olsun çerâğı ruhlarınınun rûşen ey sanem
Yakdıkça mihr ü mâh bu deyr-i köhnede şem` (g.221/4)*

Emri ise âh ateşini kilisede yakılan muma, sevgilinin mekânını ise kilise olarak tasvir ettiği beytinde sevgiliyi put, âşığı ise puta tapan hristiyan şeklinde tasvir eder:

*Âteşin âh iledür kûyına dil ol sanemün
Büte tapan kişi şem`ini kilisâyâ virür* (g.143/3)

*Eger deyr-i mugân tavfin ideydün `Avniyâ bir gün
Görürdün âteş-i meyden fûruzân şem`-i mahfiller* (Avnî g.11/7)

(*Ey Avni; eğer bir gün ateşperestlerin tapınağın(a benzeyen meyhâneyi) ziyaret etseydin, bu kilisenin mahfilinde şarap ateşinden tutuşan mumları görürdün.*)

Yukarıdaki beyitte geçen ve meyhânenin sembolü olarak kullanılan “*deyr-i mugan*” (Mecusi tapınağı), “*tavf*” (kiliseyi ziyaret, tavaf) ve “*mey*” (şarap) gibi tabirler tasavvufi düşünce sistemi içerisinde mecaz unsurları olarak yer almaktadırlar. Şair, her gün meyhâneye gelen harabad ehlini tapınak müdavimleri gibi düşünmekte; tapınağa sürekli gidenlerin ilahi nura muhatap olacakları gibi,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

meyhâne ehlinin de orada kandile benzeyen kadehlerin içinde mum gibi parlayan şarabın ışığını göreceklerini söylemektedir. Burada meyhâne ile tekke; şarap ile de ilahi aşk anlatılmak istenmiştir.

Kiliseler, Osmanlı sanat anlayışında yasak olan resimleri ve heykelleri barındırdığı için genellikle sevgilinin güzelliği ile ilgili anlam örüntülerinde kullanılır. Mumları, haçları ve şarap içilmesi şiirlerde görülen özelliklerindedir. Bazen mescitle eş değer görülür bazen de mescide üstün tutulur. Muğbeçe ve pir-i deyr karakterleri kilise içerisinde görülebilir.

Kevseri anmaz ol içdüğü mey-i nâbı içen
Mescide varmaz o varduğı kilisâyı gören (Amrî g. 61/4)

....

Gerçi ey muğ-beçe mahbûb-ı kilîsâsın sen
Tapdugum Tañrı hakı kible-i tersâsın sen (Mezâkî g.316/1)

Divan şairleri kendi sanatlarını ele aldıkları poetik beyitlerinde şiirlerinin estetik güzelliği bakımından şiirlerini methederken; sözlerini, mısralarını, şiirindeki hayal unsurlarını kiliseye benzetirler.

Nice mey dest-i Mesihâda çeker sagârını
Kalem alsa ele sûret-ger-i deyr-i ifhâm (Nef'î k.50/8)

(Anlam kilisesinin ressamı (nakkaşı) eline kalem alsa, nice şarap Mesih'in elinde kadehini çeker.)

Sûret-ârâ-yı nakş-ı hüsn olalı
Büt-tiraşî-i kilîsa-yı dilüm (Nâi'lî k.4/10)

(Güzellik nakşının suretini süslediğinden beri dilimin kilisesinin heykeltıraşı oldu.)

III-Manastır:

Manastır kelimesi, “tek, yalnız” manasına gelen Grekçe monos'tan türetilen ve münzevi hayat tarzını benimseyenlerin (monachos) yaşadığı mekânları ifade eden monasterion'un Türkçe'deki şeklidir. Manastır hayatı Hindu geleneğinde, özellikle de Budizm ve Jainizm'de önemli bir yere sahiptir. Hıristiyan geleneğinde hayattan yüz çevirme idealinin başlangıçtan beri var olduğu bilinmekle beraber manastır hayatının kökeni, Mısır'da “çöl babaları” diye anılan bazı din adamlarının tek başlarına çöllere ve dağlara çekilip münzevi hayat sürmelerine dayandırılır. Bu inzivaya çekilişin ardında, içtimaî ve siyasî sebeplerin yanı sıra gittikçe dünyevîleşen ve kozmopolitleşen kilise ortamından ve bunun getirdiği yükümlülüklerden uzaklaşmak suretiyle hristiyan mükemmelliği idealini arama yahut ferdî kurtuluşa erme çabalarının da bulunduğu kabul edilir. Manastırlar bilinen fonksiyonları dışında yetim, yaşlı, sakat ve zihinsel özürlüler, aile içi şiddete mâruz kalan kadınlar gibi bakıma muhtaç veya toplumdan dışlanmış kesimlere sığınak olmuş, görevine son verilen imparator ve patriklerin yanı sıra isyancılar için bile kaçış veya sürgün yeri vazifesi görmüştür (Gürkan 2003: 558).

Divan şiirinde manastır kavramı pek tercih edilmemekle beraber Amrî aşağıdaki beytinde manastırlardaki putların gümüş tenli olduğuna dikkat çeker:

Sofilik satmayalum bunda ki dil nakdin alur
Büt-i simînler olur buna manastır dirler (Amrî g.30/4)

IV-Künişt:

Hıristiyan kültürünün İslam toplumunda daha iyi tanındığı zamanlarda yerleşim merkezlerindeki mabetlerin bia ve kenise, kırsal alandakilerin deyr olarak adlandırılması belirginlik kazanmıştır. Bunlardan kilise karşılığında daha fazla kullanılan kenise aynı zamanda "havra" ve "tapınak" manalarına da gelmekte ve aslının Aramice künişt (toplantı yeri), Grekçe *ekklesia* (toplantı, meclis) veya Farsça *künişt/kenest* (ateşkede) olduğu ileri sürülmektedir. Kur'an'da yer almayan kenise kelimesi, İslâm öncesi Arap edebiyatında ve fethedilen ülke halklarıyla yapılan antlaşmalarda geçmekte, hadislerde hıristiyanların yanında yahudilerin mâbedi anlamında da kullanılmaktadır (Öztürk 2002: 14).

Divan şairleri yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Hıristiyan ve Yahudi dininin mabetlerinin dış görünüşleri ve şekli özellikleri ile ilgili olarak şiirlerinde imge olarak kullanmışlardır. İslam dinini ise daha çok içsel olarak ele almışlardır. Mustafa Sami aşağıdaki beyitte hakikat-mecaz ilişkisinden yola çıkarak, mecazı hakikatin üstüne örtülmüş bir örtü gibi görür. Hakikatin güzeli bu örtünün arkasında kaybolmuş ve onun yansıması olan putlar (mecaz) hakikatin güzelliğini kullanıp onları kendine taptırmıştır:

Sanem sanem diyerek buldı şahid-i tahkik

O dem künişt-i mecâzîde büt-perest oldu (Mustafa Sâmî g.131/3)

(Gerçeğin güzeli put put diyerek mecazların küniştinde o an putperest oldu)

Nabî de, "İçerimizi mecazın resimlerinden temizlemişiz, artık bizim küniştimiz başkalarının suretlerini göstermez" dediği beytinde Mustafa Sami'nin dikkat çektiği noktadan alıp, hakikati mecazın pençesinden kurtardıklarını söyler ve değişik bir bakış açısıyla künişti belli bir dinin mabedi olarak değil de genel bir ibadet yeri olarak görür. Bunun yanında suret-siret tenakuzuna da vurgu yaparak, aslolan görünenin değil görünmeyen olduğunu ifade eder:

Sâf itmişüz derûnı rüsum-ı mecâzdan

Sûret-pezir-i gayr degüldür küniştümüz (g.290/2)

Zâtî, dini hissiyatını daha yoğun geçirdiği aşağıdaki beyitte Peygamber efendimizin doğumuna telmihte bulunarak, 'hakikatin gelmesiyle batıl yok oldu' anlamında; "Vücudun burçlarına o saat güneşin gelmesiyle bin künişt yere geçerek harap oldular" der:

Burc-ı vücûda geldiği sâ'at ol âftâb

Biñ bir künişt yire geçüp oldılar harâb (k.8/30)

2-HAYALİ MEKÂNLAR**I-Sanem-Hâne:**

Sanemhâne, puthâne anlamına gelip divan şiirinde güzellerin bir arada bulunduğu ve eğlendiği hayali bir mekân olarak yer almaktadır. Sevgiliyi güzellik unsuru bakımından saneme teşbih eden şairler, sevgilileri bir araya toplayarak, âşıkların hayalini süsleyen mekân olarak tasvir etmektedirler. Fasihî, "Ey gönül yine sevgilinin aynası mı oldun, bu hayalin tasviri ile sanemhâne mi oldun?" diyerek gönüle hitap ederken gerçekte âşıkların, hayallerinde kurdukları sevgilinin mekânını ifade etmektedir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

*Ey dil yine âyîne-i cânâne mi oldun**Tasvîr-i hayâl ile sanem-hâne mi oldun (g.229/1)*

Yine aynı şekilde sevgilinin köyü yani bulunduğu mahall de sevgiliden dolayı sanem olarak hayal edilir:

*Olmuş derinde sûret-i bî-cân-ı bütân-ı dehr**Kim görse kûy-ı yâri sanemhâne zann ider (Seyyid Vehbi g.34/4)*

(Onun kapısında dünyanın putlarının cansız suretleri ile dolmuş olan sevgilinin köyünü kim görse puthâne zanneder.)

II-Sûrethâne:

İnsan ve manzara resimlerine suret, çoğuluna ise suver denir. Bunları tasvir edenlere musavvir denir. Musavvir, kitap resmi, yani minyatür yapan sanatkârdır. Musavvirlerin yapmış oldukları resimlerin bir arada olduğu yere de surethâne/suverhâne denilmektedir. Divan şiirinde surethâne hayali mekân olarak tasavvur edilip âlem kelimesiyle birlikte terkip içerisinde yer alarak dünyaya teşbih edilir. Surethâne sevgili ve onunla ilgili olarak güzellik denklemi içinde değil de tasavvufi bir nazarla konu edilir. Tasavvuf dış görünüşe değil manaya (içe) önem veren, nesnelere ve objelere bu bakışla nazar eden bir olgudur. Tasavvufî nazariyata göre görünenler her zaman aldaticı ve yanıltıcıdır. Dünya da bedensel arzu ve isteklerin, meşru, makbul ve dengeli olmayan eğilimleri ve yönelimleri dolayısıyla eleştirilir. Dengeli olmayan bu eğilimler insanı da tehlikeye sokmakta, maneviyatını zayıflatmaktadır:

*Bu sûret-hâne-i 'âlemde yokdur cây-ı âsâyış**Aceb kande gidersin Kâniyâ büt-hânededen sonra (Kânî g.155/5)*

(Ey Kâni, dünyanın bu surethânesinde emin bir yer yoktur, acaba büthânededen sonra nereye gidersin?)

Tasavvufta gözün görebildiği her şey suret, gözle görülenlerin kalple inkişafı ise sîret'tir. O halde dünya ve dünya üzerinde bütün yaratılmışlar ve bu yaratılmışlara vakfedilmiş şekli güzellikler kalple keşfedilip, asli kaynağına varılmadıkça mutlak güzellik idrak edilemez. Görüntü (suret) aslında sirete (mutlak haikat'e, güzelliğe) açılmış bir kapı ya da köprüdür. Bu köprü de dünyadır:

*Zihnî cihân suvergeh-i sun '-ı İlâhîdir**Bu kârgâha nîk ü bed-âyin gelir gider (Erzurumlu Zihnî g.55/6)*

(Ey Zihnî, dünya Allah'ın yarattığı bir suret yeridir, bu kazanç yerine iyiler de kötüler de gelip gider.)

*Bu suverhâne-i âlemde bakup Hakk'ı gözet**Vâlîh-i bîhûde-i nakş u nigâr olma sakın (Harputlu Rahmî g.122/4)*

(Bu dünyanın suverhânesine bakıp Allah'ı keşfet, resimlerin ve nakışların beyhude güzelliğine sakın hayran olma.)

3-ÛLKE VE ŞEHİRLER

I-Nigârhâne:

Miladi 216'da Güney Mezopotamya'da doğan, 276'da İran'da öldürülen Mani, Hristiyanlığın da etkisiyle Zerdüşî dinindeki gibi dualizme, yani iki kuvvetin âleme hâkimiyetine inanan ve "Maniheizm" adı verilen bir din ortaya koymuştur. Bu kuvvetlerden biri ışığın temsil ettiği iyilik kudreti, diğeri ise karanlığın temsil ettiği kötülük kudretidir. Bu din, İran, Hindistan, Tibet, Çin ve Türkistan'da oldukça yayılmış ve XI. yüzyılda buralarda büyük bir gelişme göstermiştir. Mani, sağlığında öğretilerini Erjeng adlı kitabında yazıya geçirmiş ve bu kutsal kitabın bir bölümünü kâinatı tasvir eden çizimlerle süslemiştir. Bundan dolayı Mani dininin başlıca sanatı kitap resmidir (Yılmaz 2014: 14).

Mani dininin kutsal kitabındaki resimler çok güzel olduğu için bu kitap, gökten inen bir mucize olarak gösterilir. Bundan dolayı da Mani'ye nakkaşlık isnad edilir. Yedi yazıt ve bir resim bölümünden oluşan bu resimli mecmua Nigâr, Nigâristan, Engelyûn, Erteng veya Erjeng adlarıyla bilinir. Divan edebiyatında da resme çeşitli şekillerde değinilmiş, nakş, nakkaş ve ilgili diğerkelime ve terimler (musavvir, nigâr, Mani ve Erjeng gibi) kullanılarak çeşitli oyunlar ve edebi sanatlar vasıtasıyla sevgilinin güzelliğinden, onun hayalinin aşımın gönlüne nakşedilmiş olmasından, Allah'ın yaratıcılık vasfından bahsedilmiştir.

Nigârîstân-ı Çînî bâtlı oldu

Nigârûñ Hak yüzi nakşın yazaldan (Hamdullah Hamdi g.134/2)

Divan edebiyatında sevgilinin güzelliğinden bahsedilirken teşbih ve telmih yoluyla kullanılan Erjeng, çok sözü edilmiş bir imajdır. Nigâr, tasvir ve suret manasındadır.

Ahmed Paşa sevgilinin yanağının nakşının Çin nigârîstânını mat ettiğini, ay yüzlülerin sevgiliye nisbetle Erjeng suretinde olduklarını söyler. Yani sevgilinin yanağında ayva tüylerinin oluşturduğu nakış, Erjeng'den daha güzeldir:

Çîn nigârîstânını nakş-ı ruhundur mâten iden

Sana nisbet mâh-rûlar sûret-i Erjengîdür (g. 78/5)

Yanak parlaklığı, berraklığı ve şeffaflığı nedeniyle suyu andırır. Yüzün iki yanından sarkan saç lülelerinin yanak üzerinde çeşitli şekillerde duruşu ile adeta bir resim oluşur. Yanak zaten üzerindeki ayva tüylerinin oluşturduğu yazı ve resimler nedeniyle bir Nigârîstân'dır. Şair bura da sevgilinin saçının yanakta oluşturduğu resmi Mani'nin Erjeng adlı mecmuasıyla kıyaslıyor ve ondan üstün tutuyor (Yılmaz 2014: 21). Divan şiirinin anlam dünyasında sevgili Resim gibi güzel sevgilidir. Mani'nin resim mecmuasına da Nigâr dendiği için şiirde buna da telmih vardır.

Dilde tasvîr eylesem incinme nakş-ı hüsnünü

Çîn nigârîstânuna suret viren Mani durur (Sebzî g.107/3)

Ahmed Paşa sevgilinin güzelliğinden bahsederken "Zülf nakkaşı suya öyle bir resim yapar ki Çin Mani'sinin yazdığı Nigârîstân'ın nakışları bile bu resmi kıskanır" der:

Zülfî nakkâşı suya bir resm ider kim reşk ider

Mânî-i Çîn yazduğı nakş-ı Nigârîstân ana (g. 2/7)

Eskiden insan suretleri ve portreler yapan ressam ve musavvirler "nigârende" veya "nigârî" denirdi. "Nigârîstân" veya "nigârîstân" da resim ve tasvir yapanların çalıştıkları yerlere ve duvarlarına resimler asılmış olan odalara, puthânelere denirdi. Eski saraylarda böyle nigârîstânlar vardı. Bu gibi yerler için "nigârîstân-i Çîn, nigârîstân-ı Çîn, nigârîstân-i Keşmir" terimleri de kullanılırdı. Sûdî'nin

Gülistan şerhinde belirttiğine göre “Çin nigâr hânesi” büyük bir kilisedir, üstad nakkaşlar en güzel nakışlarını oraya yapmışlardır (Yılmaz 2014: 15).

Oldı sahrâ nigâr hâne-i Çin

Her taraf pür nigâr olduğıçün (Cafer Çelebi Ç k.8/4)

Bâkî'ye göre bülbülde hoş ses, güllerde Çin sureti vardır; bahar mevsimi Mani, gül bahçesi ise Mani'nin meşhur resim mecmuasıdır:

Bülbülde savt-ı rengîn güllerde sûret-i Çîn

Fasl-ı bahâr Mâni gül-şen Nigâr-hâne (g. 470/3)

II-Çigil:

Türkistan topraklarında olan şehir. 7.yüzyıldan beri Isık gölü etrafında oturan, Çinli tarihçilerin yazdıklarına göre "altı Çu boyu"na ait olan iki boydandırlar. Çiğiller dine aşırı düşkünlükleri ile tanınırlar. İlk gelen bilgilere göre Çiğiller Mani dini, sonraki kaynaklara göre Nestorian Hristianlığın tesiri altında kalmışlardır. Kaşgali Mahmud, Divanu Lugat'î-Türk'te Çiğilleri üç boya ayırarak şu malûmatı verir: “Türkler'den üç oymağın adıdır. Birisi göçebedir. Kuyas'ta otururlar. Kuyas, Barsgan'ın ötesinde bir kasabadır. İkincisi Taraz/Talas yakınlarında bulunan bir kasabada otururlar. Bunlara da yukarıdakiler gibi Çiğil denir. Çiğil adının verilisinde esas şudur: Zülkarneyn Argu ülkesine geldiği zaman, bulutlar musluklarını açmış, yollar çamur içinde kalmış, yürümek güçleşmiş imiş. Bunu gören Zülkar-neyn “**bu ne çamur**” demiş. Orada bir kale yapılmasını emretmiş, kale yapılmış, adına Çiğil denilmiş. Bundan sonra o kalede oturan Türkler'e “**Çiğili**” denilmiş. Daha sonra bu ad yayılmış. Oğuzlar, buraya yakın oturdukları için her zaman Çiğiller'le savaş ederlermiş. Düşmanlık aralarında bugüne değin sürüp gelmiştir. Çiğil kılığına girenlere de bu ad verilir. Oğuzlar Ceyhun'dan Yukarı Çin'e kadar olan yerlerdeki bütün Türkler'e Çiğil adı verirler. Bu yanlıştır. Üçüncüsü Kaşgar'da bulunan birtakım köylerdir. Bu köylerin halkına da Çiğil derler. Bunlar, bir yerden çıkarak dağılmışlardır.” (bk. Atalay 2006: 393).

Ferheng-i Şuuri'de Şuuri Hasan Efendi, Çigil şehrinin güzelleri ile meşhur olduğunu ve bundan dolayı *hubân-ı Çigil* dendiğini belirttikten sonra şöyle devam eder: “*Halkı but-perestlerdir. Ol diyârda bir kenîsâ (kilise) vardır, Çigil onun ismidir. Galebe-i isti'mâlle şehre 'alem olmuş. Ve ol kenîsâda hizmet için mahbûbe kızlar komuşlardır ki asnâma hizmet ederler. Ammâ murâdları budur ki ol kenîsâyaya varanlar ol kızları görüp nâ-çâr meyllerinden bute taparlar. Ve bir rivâyette karacı tâ'ifesinden olana “çigil” derler. Gâliben yağmacı olurlar. Bu cihetten dilberler akl u sabrı yağma ettiklerine “çigil” derler*” (Yılmaz 2019: 1471).

Eskiden Çin ülkesinde Türklerin, özellikle Hıta, Hoten, Maçın diyarının halkı ve güzellikleriyle meşhur olan Çiğil güzellerinin de bulunması kelimenin çok kullanılmasını sağlamıştır. Çin kelimesiyle birlikte “büt, nigâr, nakş, suret” gibi resimle ilgili kelimeler de sık sık kullanılır. Fehim-i Kadim, bir rubaisinde Çigil şehrinin güzelleri ile meşhur olduğunu ve bu şehirde Mecusilerin olduğunu ifade eder: “*Ben vurgun âşık ve gönülle arkadaşım, Türkistan'da güzelleri ile meşhur olan Çigil şehrinin Mecusi çocuklarının bakışları ile sarhoşum. Aklımın başıma gelmesi, insaf edin ki mümkün müdür? Zira, kırgınım ve vallahi put gibi güzellerin gözlerinden utanmışım, yüzüm kızarmış bir haldedir.*”

Ben âşık-ı alüfte vü hem-hâl-i dilem

Mest-i nigeş-i muğbeçe-gân-ı Çigil'em

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

*Hüşyar olam insaf midur münfa`ilem**Vallah hacilem çeşm-i bütandan hacilem* (rb.44)

Mezâki, Çiğil kızlarını lale yanaklı Deylem kızlarını da servi boylu olarak tasvir ettiği aşağıdaki beytinde bu kızların düşünce güzelinin cilvesini kıskandıklarını söyler:

*Cilve-i şâhid-i endişeme reşk eylerler**Lâle-rûyân-ı Çiğil serv-kadân-ı Deylem* (k.17/73)

Münirî, şem`-i Çiğil tamlaması yer vererek kendisini âlem meclisinde bir pervane sevgilisini de şem`-i Çiğil (Çiğilin mumu) diye nitelendirir:

*Şöyle benzer bezm-gâh-ı âlem içre tâ-ebed**Ben Münîrem düşmişem pervâne sen şem`-i Çiğil* (g.189/5)

(Ben dünyanın eğlence meclisinde seni Çiğil'in mumu beni de onun etrafında sonsuza dek dönen pervane olarak düşünüyorum.)

Şem`-veş terk-i ser itmek neyidi bârî Münîr**Bir kere görsevüz ol şem`-i Çiğil mahfilini (g.328/5)

(Ey Münir, mum gibi başını vermek nedir öyle, bir kere olsun Çiğil'in mumunun mahfilini görebilseydik.)

III-Çin:

Çin ülkesinin önemli özelliklerinden biri, Mani dininin en çok yayıldığı yer olmasıdır. Divan şiirinde, Mani'nin bir ressam ve kutsal kitabının da pek güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz, daima Çin'e nispet edilmiştir. Çin, edebiyatta âdeta resim sanatının merkezi olarak ele alınır. Çin kelimesiyle birlikte, büt, nigar, nakş, suret vs. resimle ilgili kelimeler tenasüp oluşturacak şekilde sıkça bir araya getirilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, eskiden Çin ülkesinde Türkler ve özellikle Hıta, Hutun, Maçin diyarının halkıyla beraber Çiğil güzellerinin de bulunuşu, kelimeye geniş kullanım alanı kazandırmıştır. Şairlerimiz bu ilişkiden yola çıkarak sevgilinin misk kokulu saçını anmışlardır. Çünkü Çin miskin anavatanı durumundadır. Çin kelimesinin bir başka anlamı "kıvrım, büküm" de bu ilişkiyi kuvvetlendirir.

*Hatı ki kâfile-i müşkdür anun Gâlib**Diyâr-ı Çîn ü Hitâdan reh-i savâba gelir* (Şeyh Gâlib g.71/8)

(Ey Galib 'sevgilinin' ayva tüyleri misk kokusu kafesidir ki, Hıta ve Çin ülkesinden sevap yoluna gelir.)

*Semt-i sevâd-i müşg-i Hoten mülk-i Çîn-i zülf**Hep cûy-ı eşk-i çeşm-i terin mâ-verâsıdır* (Şeyh Gâlib g.99/3)

(Saçın Çin ülkesi Hoten şehrinin miskin siyah semti, hep taze akan gözyaşı pınarının ötesidir.)

*Bilâd-ı Çîn'e senin gibi bir sanem heyhat**Diyâr-ı Rum'a saçın gibi bir salîb olmaz* (Necâtî g.223/4)

(Ne yazık ki Çin ülkesinde senin gibi bir put, Rum diyarında da saçın gibi bir haç olmaz.)

IV-Deylem:

İran'ın kuzeyinde Gilân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır. Bir kavim ve bir cemâat ismidir. Ferheng-i Şuuri'de Deylem şöyle tanıtır: Ammâ eşaḥḥı bir mevzi' ismidir ki ol mevzi'de olan kavme deylemî derler. Ve dahi karıncanın bir yerde cem' olduklarına derler. Ve su içecek maḥall, düşmen ve dâhiye ma'nâlarına mervîdir. Ve durrâc dedikleri kuşun erkeğine derler (Ferheng- şuuri 1762).

Deylem'de İslâm öncesinde Mecûsîlik, putperestlik, Zerdüştlük ve Hıristiyanlığın varlığı bilinmekteyse de bunların gerçek inançları hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklar Deylemliler'in bir bölümünün Zerdüşti, bir bölümünün dinsiz olduğuna ve Müslüman olanların bir bölümünün de sonradan irtidad ettiğini söyler (Yazıcı 1994: 265). Deylem Divan şiirinde Keşmir ve Çigil'le birlikte anılarak bu ülkenin güzellerinden söz edilir. Bosnalı Sâbit, Deylem güzellerinin saçlarını, ahırda hayvanlara bağlanan yular olarak tasvir ederek, arka manada insanların nasıl kendilerini bu putlara adadıklarını eleştirel bir şekilde ele alır:

Yiridür olsa sıtablında şikâl-i pâyı
Şiken-i zülf-i mutarrâ-yı bütân-ı Deylem (S k.17/3)

(Deylem putlarının kokulu saçlarının kıvrımları onun ahırında ayağa bağlanan ip olsa yaraşır)

Mezâki ise aşağıdaki poetik beytinde imge ve hayallerini güzel ve nazlı bir güzele benzeterek Çigil'in lale yanaklı güzelleri ile Deylem'in selvi boylu güzellerinin bunu kıskandıklarını söyler:

Cilve-i şâhid-i endişeme reşk eylerler
Lâle-rûyân-ı Çigil serv-kadân-ı Deylem (k.17/73)

V-Ferhar:

Türkistan'da bir şehrin adıdır. Güzel kızları ile ünlüdür. Ferhar kelimesi Sanskritçe *vihara* kelimesinden muharref olup Budizm dinine bağlı olanların mabedi anlamına da gelmektedir. Bu dinin mabedlerinde birçok nakış ve tasvir bulunduğu büt-i Ferhar tabiri bu mabetlerdeki resimlere, heykellere benzetilmek suretiyle güzellere alem olmuştur (Onay 2013: 178).

Şuuri Hasan Efendi'nin bu şehre dair verdiği bilgiler Çigil şehri ile benzer özellikler gösterir: “bir meşhûr buthâne adıdır. Mezkûr buthâne böyle menkûldür ki yetmiş nefer mu'ayyen mahbûbe kızlar vardır, neşlerin but hizmetine vakf etmişlerdir. İçlerinden biri ölse onun misli bir cemîle kız getirirler. Hâricden bir kâfir gelip ol butlere secde eylese, ba'dehu ol râhibler ol kızları arz ederler, kangısına nazarı ta'alluk eylese fi'l- hâl ol kız ona iltifât edip ol kâfir ile halvet olup murâdın hâsil eder. Zu'm-ı fâsid ve akl-ı kâsidince hizmet ettiği butun rızasın kesb etmiş olup sevâbın butlere bağışlar” (Yılmaz 2019: 2713). Bu bilgiler ışığında Bu şehirde büthâneler ve puta tapanların yaptıkları büyük bir ibadethâne de vardır. Bu ibadet hânenin içinde ise özenle seçilmiş putperest güzeller vardır. Bu mabedin keşişleri Ferhar şehrine uğrayan yolcuları mabede davet etmekte, istedikleri güzel ile birlikte olmalarına izin vermektedirler. Bu güzeller ile birlikte olanlar ve bu birlikte olmayı sürdürmek isteyenler ise putperest yapılmaktadır. Bu mabetteki güzeller olağanüstü güzelliklere sahip güzeller olmaktadırlar. Divan şairlerinin hayal ve bilgi dünyasında Türkistan ve Çin de bu tip iki şehir ve iki mabet bulunur. Ferhar şehri ve mabedi dışındaki diğer şehir ve mabedi ise Halluh şehrinde bulunmaktadır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Ferhar şehri Çiğil ve Deylem gibi güzelleri ve puthâneleri ile Divan şiirinde mevzu bahis edilmektedir. Şeyh Galib, ayna üzerinden kurduğu hayalinde Ferhar ve Çin'in ressamlarının resimlerine gıpta ile bakan sırlar aynasının kederden kırıldığını söyler:

*Şikest olmuş kederden öyle bir âyîne-i esrâr
Ederken gıpta-keş sûretgerân-ı Çîn ü Ferhârî (k.15/2)*

Mezâki Galib'le benzer bir anlam içerisinde hayalini bağlayan suretlerin Çiğil ve Ferhar'ın putlarının tasvirinin güzelliği karşısında kışkırdığını söyler:

*Ben suver-bend-i hayâlüm garazuñ seyr ise gör
Hüsn-i tasvîr-i bütân-ı Çigil ü Ferhârî (k.18/84)*

Nedim de gönülü bir kiliseye benzeterek, gönül kilisesinin Ferhar'daki puthânesindeki nazlı putların hayal ettiğini söylerken, buradaki putların estetik güzelliğinden bahs eder:

*Deyr-i dil böyle sanem-hâne-i Ferhâr olmak
Hep senin ey büt-i nâzende hayâlindendir (g.21/3)*

Sünbülzade Vehbi, doğuda yer alan şehirlerle birlikte andığı Ferhar insanların esmer tenli oluşlarına vurgu yapar: sevgilisindeki siyah ben ve saçlara hiçbir yerde rastlamadığını ima eder:

*Müsâdif olmadum Ferhar u Çîn ü Sind ü Kâbil'de
Siyeh-hâl ü siyeh-mû böyle bir kâkül-perîşâna (k.6/107)*

VI-Halluh ve Nevşâd:

Halluh, Hoten ve Nevşâd, adları divan şiirlerinde sık sık geçen meşhur Türkistan şehirleridir. Halluh ve Nevşâd, misk kokusu, ahuları ile meşhur olan Hoten ile birlikte aynı bölgelerde bulunan ve eski şiirimizde adı sık sık geçen Kunduz eyaletinin Belh şehri yakınlarında Hoten ile birlikte aynı bölgede yer alan şehirlerdir. Halluh ve Nevşâd'da yaşayan insanların güzelliği ve beyaz tenli olmasıyla ve güzel kokularıyla nam salmıştır. Divan şiirinde Halluh genellikle Nevşâdla birlikte anılır. Halluh ve Nevşâd şehirleri, eski edebiyatta ziyarete gelen misafirlere ikram edilen güzellerin bulunduğu putperest mabetlerinin bulunduğu şehir olmaktadır.

*El-hak olamaz rûy-nümâ-yı gül-i Bağdâd
Sad-gonce-leb-i Helluh u Nevşâdı görürsen (Mezâkî k.29/2)*

(Bağdat gülünün yüzleri Halluh ve Nevşâd'ın baş goclarının dudakları gibi olamaz.)

Seyyid Vehbi bir müddet kadı olarak görev yaptığı Manisa'yı medh ederken o yıllarda meydana gelen İzmir depremine işaret ederek Halluh ve Nevşâd'ın güzellerinin Manisa güzellerini görseydi İzmir gibi Manisa'nın güzeli olup yere geçerdî der:

*Diyâr-ı Hallûh u Nevşâd görse çün İzmir
Yere geçerdî ol şermsâr-ı Mağnisa (g.10/7)*

VII-SÛMNÂT /SÛMENÂT:

Sümenat ya da günümüzdeki ismiyle Somnat, hem Hindistan'ın Gucerat eyaletinde deniz kıyısında Veraval beldesine altı km. uzaklıkta yer alan bir yerleşim yerinin, hem şehirdeki tapınağın hem de tapınakta bulunan heykel veya putun adıdır. "Ay Tanrısı(nın Efendisi)" anlamına gelen

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Somnat (som: ay; nat: büyük anlamında olup birleşik kelime olarak büyük ay) Hindular için tanrı Şiva'nın kutsiyetini (Şivalinga) ihtiva eden on iki kutsal tapınaktan birisidir. Somnata mensup olanlara da sümeniyye veya sümen ehli adı verilmektedir. Somnat Tapınağı, tarihsel süreçte birçok kez yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Bu yüzden "ezeli bir mabet" olarak tanımlanmaktadır. Mevcut yapı Hindu tapınak mimarisi esas alınarak 1951'de yapılmıştır (Arslan 2019: 3357). Gazneli Mahmud'un miladi 1025'te Sümenat'ı fethettiği, tapınağı yıktığı, putları da kırdığı ifade edilir. 8 Ocak 1027'de Gazneli Mahmud şehri ele geçirdi ve tapındaki putları kırarak, ezan okuttu. Gazneli Mahmud'un Sumnat'ı fethi İslam dünyasında büyük yankılar uyandırmış, dönemin vakanüvisleri ve şairleri tarafından sitayişle anlatılmıştır. Şairler içinde Ferruh'in kasidesi bunlar içinde en meşhuru olmuştur. Ferruhi'den sonra Selçuklu dönemi alim şairlerinden hakkında da fazla bilgi sahibi olmadığımız Kadı Burhaneddin b. Mes'ud Ani (ö.1212)'nin Farsça kaleme aldığı yaklaşık 29 bin beyitlik *Enisü'l-Kulüb** adlı uzun mesnevisinde Sumnat'ın fethi Ferruhi'den ilhamla rivayetlere dayanarak anlatmıştır. Eseri bilim dünyasına tanıtan ise Fuad Köprülü olmuştur. *Enisü'l-Kulüb*'ta anlatılan hikâye özetle şöyledir:

Bilindiği gibi Somnat mabedinde bulunan ve aynı ismi taşıyan heykeli her taraftan gelen yüzbinlerce Hindli tarafından ziyaret ediliyordu. Hizmetinde iki bin brahman ve üç yüz muganni (ilahici) ile beş yüz rakkase bulunduğu ve içinde servetler saklandığı rivayet edilen bu mabedin bulunduğu şehre de Somnath Patan adı veriliyordu. Gazneli Mahmud'un saltanatı esnasında bir kişi Gazne şehrine gelerek Mahmud'a bir menkıbe anlatır. Menkıbeye göre; Hz. Peygamber Mekke'yi fethedip oradaki birçok putları kırdığı zaman müşriklerce bunların en mühimi sayılan *Manat* adlı meşhur putu şeytan çalarak Hindistan'a götürmüş ve bununla Hindlileri kandırmaya niyet etmiş. Peygamber kırılan putlar arasında Manat'ı göremeyince bunu şeytanın çaldığını anlamış ve pek müteessir olmuş**, bu sırada Allah'ın emriyle Cebrail yetişerek bundan müteessir olmamasına ve ahir zamanda kendi ümmeti arasından çıkacak Şah Mahmud adlı hükümdarın Hindistan'ı fethederek Somnat'taki putu alacağını ve müminlerin bunu çiğnemesi için kırıp mescid kapısı önüne koyacağını müjdelemiş. Hz. Peygamber bunu duyunca pek sevinmiş ve Şah Mahmud'a dua etmiş. Bu rivayeti ilgi ile dinleyen Sultan Mahmud içine tuhaf bir şüphe düşüyor, acaba Şah Mahmud kendisi olmasın? Gece rüyasına bir melek girerek Somnat'ı fethedecek Şah Mahmud'ın kendisi olduğunu söylüyor. Rüya üzerine hemen sefer hazırlıklarına başlayan Sultan Mahmud Hindistan'a sefer düzenliyor ve ardından Somnatı fethediyor (Köprülü 1943: 472). Sultan Mahmud fetihten sonra mabede girdiğinde brahmanların ricalarına bakmayarak bu heykeli kırdı ve parçalarını Gazne'ye naklettirecek müminlerin ayağı altında çiğnemesi için Cuma namazına mahsus büyük caminin kapısı önüne koydurdu.

Bu hikâye Fuad Köprülü'nün de işaret ettiği gibi muhtemeldir ki Manat ve Somnat (So + manat) isimleri arasındaki benzeyişten yola çıkılarak oluşturulmuştur (Köprülü 1943: 472). Somnat, divan şiirinde başta Sultan Mahmud'un burayı fethi kıssasına yer vermekle birlikte

Şâh-ı Mahmûd-baht u ikbâli

* Ayasofya kütüphanesi'nde 2984 numarada kayıtlı olan bu eser üzerine şimdiye dek akademik bir çalışma yapılmış değildir.

** Ferruhi kasidesinde Burhaneddin'den farklı olarak, Manat'ın kafirler tarafından çalındığını ve deniz yoluyla Hindistan'a getirildiğini ve bu heykeli koymak için yaptıkları mabede Somnat adını verdiklerini söyler (bk. Köprülü 1943: 472).

... *Hükm ide Sûmnâta muntazırız* (Rızâyî k.26/18)

(Sultan Mahmud'un baht ve talihi ile Sumnat'a hükmetmesini bekliyoruz.)

Sumnat üzerinden bütün puthânelerin gösteriş ne süslerinden dolayı fitne kaynağı olarak görülür:

Levh-i dilden kılmadan mahv-ı rüsum ey Nâ'ilî
Sûmenât-ı fitneyim nakş u nigârımdan sakın (g.246/7)

(Ey Nâilî gönül levhasından resimleri yok etmeden önce fitnenin Sumenatı olan nakış ve resimlerimden sakın.)

Güzellik ve güzelliğe dayalı estetik olgusu dış görünümsel olarak insanları cezbeden ve akılları karıştıran bir olgu olarak fitne olarak tanımlanmakta ve sevgilere de fitnenin kaynağı yani fitneci olarak hayal edilmektedirler. Nâilî yine bu bağlamda sevgiyi fitnenin sumenatı, putların güzelliğini ise ateş (cehennem) olarak hayal ettiği beytine günahsız kul olan melekleri bile ateşlere düşürdüğünü söylerken güzellik olgusunun tehlikelerine vurgu yapar:

Yakar ey Nâ'ilî Cibrîli dâğ-ı reşg-i kıssîsi
Mahabbet sûmenât-ı fitnedir hüsn-i bütan âteş (g.180/7)

(Ey Nâilî kıssanın kışkandırıcı yarası Cebrail'i yakar ki sevgi fitnenin Sumenatı putların güzelliği ise ateştir.)

Divan şiiri geleneğinde güzelliğiyle putlara benzetilen sevgilinin bakışı (nigâh), âşıklar arasında kavgalara sebep olur. Bu nedenle şair, sevgilinin bakışını "Sûmenât-ı bahr-ı aşub" a benzetir:

Nigâhı Sûmenât-ı bahr-ı âşûb
Gözü mestânesi mihrâb-ı Keşmîr (Şeyh Gâlip g.48/2)

(Bakışı kargaşalık denizinin Sûmenât'ı [puthânesi]; sarhoşça gözü Keşmir mihrabıdır.) Put gibi güzel olan sevgilinin bakışı, yüzlerce âşık arasında kargaşalığa sebep olduğundan dolayı kargaşalık denizinin Sûmenât'ıdır; sevgilinin gözü ise Sûmenât adlı tapınağın mihrabı olmalıdır.

Cevrî tasavvuftaki aşk olgusunu anlattığı aşağıdaki beyitte, Sumnat'ı estetik güzellikten ruhsal güzelliğe döndürerek, suretten sîrete geçişin köprüsü olarak değerlendirerek yine zahid'i surete olan düşkünlüğünden dolayı eleştirir:

Girme zâhid sûmenât-ı ıška nakş-ı zerk ile
Yokdur anda suret-i kâm-ı derûn-ı putperest (g.16/4)

(Ey Zahid! İkiyüzlü resimlerle aşk Sumenatına girme ki, orada olan putperestlerin içindeki arzuların sureti yoktur.)

Nesîmî de aynı paralelde insandaki aşk olgusuna dikkat çekerek, mabetlerin sadece şekli özelliği olduğunu ve aşkın dini olmadığına mescid meyhâne, mabed sumenat benzetmesiyle ifade etmektedir:

Şem' ile pervâneym bahr ile dür-dâneym
Mescid ü mey-hâneym ma'bed ile Sumenât (g.25/11)

(Mum ile pervaneyim, deniz ile inci tanesiyim, mescid ve meyhâneyim, mabed ile Sumenatım.)

Koca Ragıp Paşa da Nesîmî ile aynı paralelde düşüncesini ifade ederken mekânın önemsizliğine vurgu yaparak, önemli olanın Hak yolunda olan kişini Allah'ı (yaratıcısını) her yerde bulacağımı ifade eder:

*Gâh deyr ü gâh Ka'be gehi Sumnâtda
Hakk-cûy kande olsa Hudâsın arar bulur* (g.55/2)

Sonuç:

Gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı toplumunun buldukları coğrafya itibarıyla kozmopolit bir yapıya sahip olduğu, bu yapıyı oluşturan unsurların kendilerine mahsus inançları, dünya görüşleri ve yaşam biçimleri bulunduğu, Osmanlı toplumu içinde bu özelliklerini rahatlıkla muhafaza ettikleri ve sürdürdükleri tarihî bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu geniş coğrafyada çeşitli ırklara, dinlere, sınıflara mensup insanları uzun sayılabilecek bir tarih sürecinde bir arada tutması, aralarında sürtüşmeye meydan vermemesi bu hoşgörünün göstergesidir. O günün basını durumunda olan ve büyük kamuoyu oluşturan şiir, farklı inançları, bu inançlara ait esasları bir araya getirmede büyük başarı göstermiştir. Döneminde farklı inanç ve yaşam tarzı sergileyen toplumun bir parçası olan Dîvân şâirinin topluma, toplumu oluşturan farklılıklara ne kadar yakın olduğunu, toplumun yapı taşlarındaki renkliliğe âşinâlığını şiirlerinde başarılı bir şekilde yansıtmalarıyla göstermiştir.

Çalışmamızda konu olarak ele aldığımız puthânelerle ilgili olarak kurulan imge ve hayaller yukarıda ifade ettiğimiz düşünceleri önemli ölçüde desteklemektedir. Hatta bazen İslâm'ın inanç yapısını zorlayan beyitler yanında diğer kavramların geçtiği beyitler, hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, insanların düşüncelerinde, zihinlerinin derinliklerinde farklı inançtaki insanlara hoşgörü içinde yaklaşma anlayışının izlerini bırakmış ve yerleştirmiştir.

Gerek Hıritiyanlıkla ilgili mabetlerin yapısı ve bu yapılardaki putlar ve tasvirler ve gerekse bu put ve tasvirlerle ilişkili olan şehir ve ülkeler ve bunların husuiyetleri ile ilgili olarak divan şairleri kurdukları imgenin merkezine sevgili tipini oturttuklarını görmekteyiz. Divan şairi sevgili merkezli bazda kurgukları hayaller ve imgelerde güzellik metaforuna vurgu yaparken, dinler arasındaki çatışma ve çelişkiyi de metinlerinde ustaca kullanmışlardır.

KAYNAKLAR:

Akdoğan, Yaşar, *Ahmedi Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>

Akkuş, Metin (1993), *Nef'i Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.

Arslan, Hammet (2019), “*Mâturîdî'nin Kitâbü't-Tevhid İsimli Eserinde Budizm'e Atıflar: Sümeniyye Örneği*”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, S. 8 (4), s.3353-3371, İstanbul.

Atalay, Besim (2006), *Divanü Lügati't-Türk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Avşar, Ziya (2017), *Revâni Divanı*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara.

Ayan, Hüseyin (1981), *Cevrî, Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniv., Yay. Erzurum

- Ayan, Hüseyin (1990), *Nesîmî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Bilkan, A. Fuat (1997), *Nabi Divanı*, MEB Yay. İstanbul.
- Burmaoğlu, H. Bilen (1983), *Lâmi'î Çelebi Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üni., Sosyal Bilimler Enst., Doktora Tezi, Erzurum.
- Çavuşoğlu, Mehmet (1979). *Amrî Divan*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Dikmen, Hamit (1991). *Seyyid Vehbi ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Doktora Tezi, Ankara.
- Doğan Muhammed Nur (2006), *Fatih Divanı ve Şerhi*, Yelkenli Yay., İstanbul.
- Ersoy, Ersen (2010), *II. Bâyezid Dönemi Şairlerinden Müniri, Hayatı, Eserleri ve Divanı*, Marmara Üni., TAE, Doktora Tezi, İstanbul.
- Ersoylu, Halil (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara.
- Ertem, Rekin (1995), *Şeyhülislam Yahyâ Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Erünsal, İsmail E. (1983), *The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, With A Critical Edition of His Dîvân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Gökâl, Halûk (2001), *Fasîhî Divanı -inceleme-metin-*, Çukurova Üniv., Sosoyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Güneş, Murat (2013), *Manastırlı Celal Bey ve Divanı*, Cumhuriyet Üniv., Sosyal Bilimler Enst, Yüksek Lisans Tezi, Sivas
- Gürkan, S. Leyla (2003), “*Manastır*”, DİA, C.27, s.558-560., İstanbul.
- İpekten, Haluk, *Nâilî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Karacan, Turgut (1991), *Bosnalı Sabit Divanı*, Cumhuriyet Üni., Yay., Sivas.
- Köprülü, M. Fuad (1943), “*Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları I; Anisü'l-Kulûb*“, Belleten, C.VII, S.27, Türk Tarih Kurumu, s.459-519, Ankara.
- Küçük, Sabahattin (1994). *Baki Divanı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara
- Macit, Muhsin (1997), *Nedim Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Macit, Muhsin (2018), *Erzurumlu Zihni Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58638,erzurumlu-zihni-divanipdf.pdf?0>
- Mermer, Ahmet (1994). *Mezâkî: hayatı, edebî kişiliği ve Divanının tenkidli metni*. AKM Yay., Ankara.
- Oğuz, F. Sabiha K. (2017), *Arpaeminizâde Mustafa Sami Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-samidivanipdf.pdf?0>
- Okcu, Naci (2011), *Şeyh Galib Divanı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Onay, A. Talat (2013), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, (Hzl.: Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat, Ankara.
- Onur, Naci (1996). *Harputlu Rahmî Dîvanı*, İzzet Paşa Vakfı, Ankara.

- Öztürk, Levent (2002), “*Kilise*”, DİA, C.26, s.14-15., İstanbul.
- Özyıldırım, A. Emre (1999). *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Kültür ve Turizm Bak.Yay.. Ankara
- Şentürk, A. Atilla (1999), *Divan Şiiri Antolojisi*, YKY Yay. İstanbul.
- Şimşek, Yaşar (2019), “*II. Meşrutiyet Sonrası Türk Romanlarında Dini Mekânlar*”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.12, S.67, s.115-135.
- Tarlan, A. Nihad (1992), *Ahmed Paşa Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat (1970). *Zâtî Divanı Gazeller Kısmı 2. Cilt*, İstanbul Üniv., Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul
- Tetik, Bünyamin (2015), *15. Yüzyıl Divanlarında Mekân Algısı*, Ardahan Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Ardahan.
- Tulum, Mertol-Tanyeri, M. Ali (1977), *Nev’i Divan -Tenkidli Basım-*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul.
- Uzun, Adnan (1999), *Divan Şiirinde İslam Dini Dışındaki Diğer Dinlerle İlgili Mefhumlar*, Trakya Üniv., Sosyal Bilimler Enst. Doktora Tezi, Edirne.
- Üzgör, Tahir (1991), *Fehim-i Kadim Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Çevirisi*, AKM Yay., Ankara.
- Yazar, İlyas (2010), *Kani Divanı –Tenkidli Metin ve Tahlil-*, Libra Kitapçılık Ve Yayıncılık, İstanbul.
- Yazıcı, Tahsin (1994), “*Deylem*”, DİA, C.9, s.263-265., İstanbul.
- Yekbaş, Hasan (2016), *Sebzî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- Yenikale, Ahmet (2011), *Sünbülzade Vehbi Divanı*, Ukde Yay., Kahramanmaraş.
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı (2014), “*Divan Edebiyatında Nakş ve Nakkaş I*”, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S. 12, s.1328, İstanbul.
- Yılmaz, Ozan (2019), *Lisanu’l-Acem Ferheng-i Şuuri*, TYEKB Yay, İstanbul.
- Yorulmaz, Hüseyin (1989), *Koca Ragıp Paşa Divanı*, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enst., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN ONDALIK GÖSTERİMLERLE TEMSİL VE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ***Kerem HUT******Prof. Dr. Ali Sabri İPEK*******ÖZ**

Bu çalışmada, ortaokul 6.sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimlerle temsil ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubunu Doğu Karadeniz bölgesindeki bir ildeki altı farklı devlet okulunda öğrenim gören 179'u (%49.7) kız, 181'i (%50.3) erkek olmak üzere toplam 360 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak ondalık gösterimlerle çoklu temsil testi (ÇTT) ve ondalık gösterimlerle problem çözme testi (PÇT) kullanılmıştır. Çalışma sonuçları öğrencilerin ondalık gösterimlerde temsil becerisinin problem çözme becerisinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymaktadır. Problem çözme becerisini en güçlü yordayan temsil becerileri, önem sırasına göre, resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme, sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme ve sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme olarak belirlenmiştir. Sonuçta, bu üç değişkenin birlikte problem çözme becerisini belirli bir düzeyde açıklayabildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ondalık gösterimler, çoklu temsiller, problem çözme.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE 6TH GRADE STUDENTS' REPRESENTATION AND PROBLEM-SOLVING SKILLS IN DECIMAL NUMBERS**ABSTRACT**

In this study, it was aimed to examine the relationship between the 6th grade students' representation and problem solving skills in decimal numbers. The study group consists of a total of 360 students, 179 of which are girls and 181 are boys, studying in six different state schools in a province in the Eastern Black Sea region. Multiple Representation Test in Decimal Numbers and Problem Solving Test in Decimal Numbers were used as data collection tools. The results of the study reveal that students' representation skill in decimal numbers is a significant predictor of their problem solving skill. Representation skills that most strongly predicted problem-solving skill were determined to be transferring from pictorial representation to symbolic representation, transferring from symbolic representation to pictorial representation, and transferring from symbolic representation to symbolic representation, in order of priorities. As a result, it was determined that these three variables together could explain the problem solving skill at a certain level.

Keywords: Decimal numbers, multiple representations, problem solving.

* Bu çalışma Kerem HUT tarafından hazırlanan "6. sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimlerle ilgili sayı duyuları, temsil ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Rize Çaykur Ortaokulu Matematik Öğretmeni. ORCID:0000-0001-6747-0849 keremhut@gmail.com

*** Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi. ORCID:0000-0001-8712-1670 ali.ipek@erdogan.edu.tr

Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı: 1109-1126

Makale Geliş Tarihi:24.05.2021 Makale Kabul Tarihi:25.07.2021 Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

1. GİRİŞ

Matematikte problem çözme ve temsil, matematiksel beceriler arasında öne çıkmaktadır. Bu beceriler öğrencilerin matematiksel anlamalarında önemli bir araç olmakla birlikte iletişim, ilişkilendirme ve akıl yürütme gibi diğer matematiksel süreç becerilerinin gelişimlerine katkı sağlamaktadır (Greeno, 1987; Stein, Engle, Smith ve Hughes, 2008). Bu bağlamda problem çözme ve çoklu temsiller, gerek ülkemizdeki gerekse dünyadaki matematik dersi öğretim programlarında matematik öğreniminin ötesinde matematik yapmanın anlamı olarak ele alınmakta ve matematik öğreniminin en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul görmektedir.

1.1. Çoklu Temsiller

Ülkemizdeki güncel Matematik Dersi Öğretim Programında (MEB, 2018) aynı zamanda yurt dışındaki ilgili belgelerde (NCTM, 2000), son yıllarda daha da yoğun olmak üzere, öne çıkarılan amaçlardan biri öğrencilerin matematiksel kavramları farklı temsil biçimleri ile ifade edebilmeleridir. Matematiksel anlamının daha fazla ön plana çıkması ve temsillerin matematiksel anlamıyla olan yakın ilişkisi bu durumun temel dayanağını oluşturmaktadır. Bir makalesinde Kaput (1998) çoklu temsil kullanımı ve temsiller arası dönüşüm becerisinin, kavramsal düzeyde öğrenme için uygun bir zemin oluşturduğuna vurgu yapmaktadır. En genel anlamıyla temsil, herhangi bir kavramı başka bir gösterim ile ifade etme biçimidir. Alanyazında temsil kavramına ilişkin farklı tanımlamalar olmakla birlikte bu kavramı, “bir resim, sembol ya da bir işaret”, “herhangi bir şeyin yerini alan başka bir şey” veya “özel bir içerikle ilgili zihinsel aktivitenin bir çeşidi” olarak özetle ifade etmek mümkündür (Bayık, 2010: 9). Yaptığı bir araştırmada temsili, ‘araç’ olarak ele alan Schneider (1995), matematiksel kavramların kelimeler ile sözel, semboller ile cebirsel, tablolar yardımıyla sayısal ve grafikler ile görsel olarak çoklu temsillerinin mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Temsil ile ilgili farklı bakış açılarının sınıflamalara da yansımaları olmuştur. Janvier (1987), Palmer (1978) gibi araştırmacılar yayımlanmış çalışmaları incelendiğinde temsilleri genel olarak içsel ve dışsal temsiller olmak üzere iki sınıfa ayırdıkları dikkat çekmektedir. İç temsiller, genellikle bireyin zihinsel süreçleri, gerçekler ile ilgili zihinsel modeli olarak ele alınırken, Goldin ve Janvier (1998) gibi araştırmacıların yayınlarında dış temsiller tablo, resim, diyagram veya grafik gibi somut yapılar, görünen nesnelere olarak tanımlanmıştır. 1987 yılında yayımladıkları çalışmada Lesh, Behr ve Post (1987) ise temsilleri, somut nesnelere, durağan resimler, konuşma dili, gerçek hayat durumları ve yazılı semboller olarak sınıflandırmışlardır. Bu modelde somut nesnelere, onluk bloklar, kesir kartları vb. gibi öğrencilerin oynamalar yapabildikleri yapıları; durağan resimler, herhangi bir kesrin alan modeliyle gösterimi gibi matematiksel düşüncelerin resmedilmesini ifade ederken; konuşma dili ise öğrencilerin matematiksel kavramlarla ilgili kendi düşüncelerini ifade etmede kullandıkları sözel ifadelerle karşılık gelmektedir. Herhangi bir problemin gerçek yaşam durumları bağlamında yorumlanması ve çözümlenmesi gerçek

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

hayat durumları ile ilgiliyken; $(4+3)^2$, $5!$ veya $a+2 \leq 5$ gibi matematiksel sembolleri içeren durumlar ise yazılı sembollerle ilgilidir. Bu sınıflamalarda aynı zamanda temsiller arası geçişlerde söz konusudur. Bu bağlamda herhangi bir ifade öncelikle konuşma diliyle belirtilebilir, sonrasında ise sembolik ya da durağan resimsel bir temsil ile gösterilebilir. Dolayısıyla bu modelde ifade edilen temsil türlerinin aynı matematiksel durum için kullanılması mümkündür. Daha çok dış temsiller üzerinde duran Janvier, bir çalışmasında (1987) temsilleri nesne, grafik, tablo, sözel tanımlamalar ve semboller olmak üzere farklı kategorilerde ele almıştır. Janvier (1987) ile Lesh, Post ve Behr' in (1987) sınıflandırmalarında temelde bazı farklılıklar olmakla birlikte her iki modelde de temsiller arasında geçişlerin mümkün olduğu bir yapı ortaya konmaktadır.

1.2. Problem Çözme

Okul matematiğinin merkezindeki bir beceri olarak problem çözme, gerek ülkemizde gerekse yurt dışındaki matematik ders öğretim materyallerinde önemli bir yer tutmaktadır. Robertson (2001), bir problem durumunda belirli bir hedef olduğuna fakat amaca giden yolun açık olmadığına dikkat çekmektedir. Problem, hedef doğrultusunda karşılaşılan engellerdir. Hedefe ulaşmada karşı karşıya kalınan engeller bir anlamda problemin belirteçleridir (Bingham, 1998). Problem en genel anlamıyla gerekli olduğu bir durumda ne yapılması gerektiğinin tam olarak ortaya konamaması olarak ele alınırken; problem çözümünü ise Altun (2009: 58) bu durumlarda yapılması gerekenler hakkında bilgi sahibi olmak olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda problem çözme, doğru cevaba ulaşmanın ötesinde karşılaşılan zorluğu aşmak için bir yöntem üretebilmedir (Altun, 2009: 44). Bu bağlamda problem çözme, matematikte bir amacın ötesinde temel ve işlevsel bir araçtır (NCTM, 2000).

Matematik Dersi Öğretim Programlarında problem çözmenin matematik eğitiminin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmiş, akıl yürütme, problem çözme, problem kurma ve ilişkilendirme gibi zihinsel becerilerin önemi vurgulanmıştır (MEB, 2009, 2013, 2018). Problem çözme, öğrencilerin matematiksel kavramları anlamalarına yardımcı olmakla beraber öğrencilerin bu kavramları içselleştirerek ifade etmelerinde ve bilinmeyen durumlara uygulamalarında da kolaylıklar sağlar.

1.3. Problem Çözme ve Çoklu Temsiller

Matematiksel problemler hem amaç hem de araç noktasında önemli bir işleve sahiptir. Bir başka ifadeyle problem çözme başlı başına bir beceri olmakla birlikte matematiksel birçok kavramın öğretiminde de kullanılmaktadır. Matematiksel kavramların öğrenimi ve problem çözme süreçlerinde temsil kullanımı ise gerekli olmakla birlikte önemlidir. Herhangi bir problem durumuyla karşılaşan öğrenciler, problem durumunu anlamak ve çözüm için çizimler, tablolar, grafikler, diyagramlar ve semboller gibi çoklu temsilleri yoğun bir şekilde kullanırlar. Alanyazında oldukça kabul gören bir şekilde, Polya (1957) problem çözme sürecini problemi anlama, plan yapma, geliştirilen bu planı

uygulama ve değerlendirme olmak üzere dört aşamalı olarak ele almaktadır. Matematiksel problem zme sürecinin her bir aşamasında oldukça yoğun bir şekilde temsil kullanımı söz konusudur. Greeno ve Hall (1997) problem zmeyi, yukarıda sözü edilen her bir aşamasında temsilleri kullanmayı gerektiren bir süreç olarak ele almaktadır. Problem zme sürecinin ilk ve önemli aşamalarından olan anlama sürecinde öğrenciler problem zmne yardımcı olması için bir takım çizimler yapıp, semboller kullanırlar, tablolar ya da grafikler oluştururlar. Öğrencilerin kullandıkları bu temsiller, yaptıkları çıkarımları ve düşüncelerini izlemelerine ve çalıştıkları problem durumu üzerinde düzenlemeler yapmalarına yardım etmektedir (Greeno ve Hall, 1997: 365). Temsiller ile ilgili bir öğrenciden beklenenler; problemleri zmek için ilgili temsili seçmek, onu uygulamak ve temsiller arasında geçişler yapmak, matematiksel düşünceleri organize etmek, kaydetmek ve iletmek için temsilleri oluşturmak ve kullanmak, fiziksel, sosyal ve matematiksel durumlara model olmak ve yorumlamak için temsilleri kullanmaktır (NCTM, 2000). Lubinski ve Otto (2002) ğrencilerin düşüncelerini ifade etmede kullandıkları temsillerin problem zme becerilerinin gelişimine, matematiksel bilgiyi anlama ve cebirsel düşüncenin gelişimine olan etkisine vurgu yapmaktadır.

Matematiksel problemlerin zm ile temsiller arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarda (Cifarelli, 1998; Goldin, 1998; Cai ve Lester, 2005) oklu temsillerin problem zme sürecindeki önemi ve işlevi vurgulanmıştır. Cifarelli (1998: 239), problem zme becerisi ile probleme uygun temsilleri işe koşturma arasında güçlü bir ilişki olduğunu dile getirmektedir. Montague (2006) problemin temsilini, ilgili problemi anlama ve problemi zmek için plan yapma aşamalarının temeli olarak ele alırken; Kılıç (2009) ise öğrencilerin matematiksel problemlerin üzüm sürecinde kullandıkları çoklu temsil türleri ile başarı düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, farklı beceri ve stratejileri içeren problem zme sürecinde temsil kullanımının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında araştırmalarla problem zme becerileri ile çoklu temsil becerileri arasındaki ilişkinin varlığı ortaya konmaktadır. Bununla birlikte ortaya konan bu ilişkinin altında yatan unsurların veya bileşenlerin daha net ve/veya detaylı bir şekilde ortaya konması veya bir başka ifadeyle temsil becerisinin hangi bileşenlerinin probleme zme bağlamında işlevselliği üzerinde durulması gerekli konular olarak öne çıkmaktadır.

Ortaokul matematik dersi ğretim programında “ondalık gösterim” alt öğrenme alanı altında yer alan kazanımlar irdelendiğinde, ondalık gösterimle kesir kavramını ilişkilendirmede temsil kullanımının yer aldığı görülmektedir (MEB, 2018). Bununla beraber sayıların ondalık gösterimleriyle yapılan işlemlerin sonucunu tahmin edebilme becerisini kazanmalarında ise sayı duyusu becerisinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca ğrencilerin ondalık gösterimleri verilen ifadelerle dört işlem yapmayı gerektiren problemleri zebilmeleri de hedefler arasındadır. Bu bağlamda öğrencilerin,

ondalık gösterimler ile ilgili problem çözme ve temsiller arasındaki ilişkileri anlayabilmesi, ondalık gösterimleri kavramasında ve ondalık gösterimlerle problemleri çözebilmelerinde önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda çalışma kapsamında aşağıdaki problemler irdelenecektir:

- i. 6. sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimlerle ilgili temsil ve problem çözme becerileri arasında nasıl bir ilişki söz konusudur?
- ii. 6. sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimlerle ilgili temsil becerileri ondalık gösterimlerle ilgili problem çözme becerilerini yordamakta mıdır?

2.YÖNTEM

2.1.Çalışmanın Modeli

6. sınıf öğrencilerinin ondalık gösterimlerle ilgili temsil becerileri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma nicel yaklaşıma uygun olarak tasarlanmıştır. Nicel çalışmalar, araştırmacının sistematik yöntemlerle dışarıdan gözleyerek gerçeği ortaya çıkaracağı mantığına dayanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 55). Bu bağlamda öğrencilerinin ondalık gösterimlerle ilgili temsil becerileri ve problem çözme becerileri ilişkisel tarama modeliyle belirlenmeye çalışılmıştır. İki ve daha fazla değişken arasındaki değişimin varlığını ve/veya düzeyini belirlemeyi amaçlayan bir araştırma modeli olarak ilişkisel tarama, bu türdeki çalışmalar için uygundur (Creswell, 2005; Karasar, 2012; Tekbıyık, 2014).

2.2. Çalışma Grubu

Elverişli örneklem yoluyla belirlenen çalışma grubu, Doğu Karadeniz bölgesindeki bir ilin dört farklı ilçesine bağlı altı ilköğretim okulunda öğrenim gören 181'i erkek, 179'u kız olmak üzere toplam 360, altıncı sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcı öğrencilerin cinsiyet dağılımlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerin ilçelere ve okullara göre dağılımı ise Tablo 1'de verilmiştir. Bu okullarda öğrenim görmekte olan öğrenciler sosyoekonomik ve başarı durumları açısından çeşitlilik göstermektedirler.

Tablo 1: Öğrencilerin İlçelere ve Okullara Göre Dağılımı

İlçe	Okul Sayısı	Katılımcı sayısı
A	2	98
B	1	53
C	1	28

...	D	2	181
Toplam	4	6	360

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında Ondalık Gösterimlerle Çoklu Temsil Testi [ÇTT] ve Ondalık Gösterimlerle Problem Çözme Testi [PÇT] olmak üzere iki veri toplama aracı kullanılmıştır.

2.3.1. Ondalık Gösterimlerle Problem Çözme Testi

Öğrencilerin ondalık gösterimlerle ilgili problem çözme becerileri için sınıf düzeyi dikkate alınarak araştırmacı tarafından 21 maddelik bir test geliştirilmiştir. Bu ölçme aracındaki maddeler, öncelikle 3 deneyimli öğretmen ve 1 akademisyen tarafından incelenmiştir. Bu görüşler doğrultusunda ölçekteki soruların öğrenci düzeyine uygunluğu, ifadesi, soru sayısı gibi hususlarda bir takım düzenlemelere gidilmiş ve bu bağlamda madde sayısı 18'e düşürülmüştür. Son hali verilen PÇT'nin pilot çalışması bir ilköğretim okulundaki 76 tane 6. sınıf öğrencisi ile yürütülmüştür. Hazırlanan PÇT'den elde edilen veriler ile testin güvenilirliği Kuder-Richardson KR-20 ile hesaplanarak güvenilirlik katsayısı 0.84 olarak belirlenmiştir. Madde analizi ve ayırt ediciliğine ilişkin elde edilen veriler Tablo 2' de sunulmuştur.

Tablo 2: PÇT'nin Madde Güçlüğü ve Ayırt Edicilik İndeksi Analizi

Madde No	Dü	Da	p-Madde Güçlüğü	d-Madde Ayırt Ediciliği
1	16	5	.50	.52
2	19	15	.81	.19
3	21	2	.55	.90
4	14	3	.40	.52
5	11	5	.38	.29
6	21	8	.69	.62
7	21	9	.71	.57
8	19	1	.48	.86
9	16	9	.60	.33
10	21	10	.74	.52
11	20	3	.55	.81
12	21	3	.57	.86
13	21	3	.57	.86
14	20	8	.67	.57
15	20	6	.62	.67
16	15	4	.45	.52
17	18	3	.50	.71
18	21	10	.74	.52

Öğrencilerin testten aldıkları ham puanlar hesaplandıktan sonra yüksek puandan düşük puana göre sıralanarak üst ve alt %27'lik gruptaki puanlar ayırma tabi tutulmuştur. Her bir test maddesi için üst ve alt gruptaki 21'er öğrenci için doğru cevap sayıları (Dü ve Da) belirlenmiştir. Daha sonraki aşamada madde güçlüğü (p) için $(Dü+Da)/2N$ ve madde ayırt ediciliği (d) için $(Dü-Da)/N$, (N=21)

formüllerinden yararlanarak, p ve d değerleri elde edilmiştir. Çoktan seçmeli testlerde, madde güçlük değeri için 0.50'nin yeterli olduğu belirtilmektedir (Turgut, 1992; Tekin, 1996'dan aktaran: Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010). Ayırt edicilik indeksi 0.40'a eşit yada yüksek ise madde çok iyi; 0.30–0.40 aralığında ise iyi (düzeltme gerekli değil); 0.20–0.30 aralığındaki maddeler zorunlu hallerde aynen kullanılabilir veya değiştirilebilir; 0.20'den daha küçük bir değer ise madde kullanılmamalı ve yeniden düzenlenmelidir. Bu bağlamda 2. ve 5. maddelerin yazım ve ifadelerinde değişikliklere gidilmiş ve bu şekilde teste eklenmesi uygun bulunmuştur. Testin, ortalama madde güçlüğü 0.58 ve ortalama ayırt ediciliği de 0.60 olarak hesaplanmıştır. Bu verilere dayanarak testin uygulama için güvenilir olduğu belirlenip, çalışmada kullanılmasına karar verilmiştir.

2.3.2. Ondalık Gösterimlerle Çoklu Temsil Testi

Yang ve Huang (2004), ortaokul öğrencilerine yönelik sayı duyusu, resimsel temsil, sembolik temsil ve yazılı hesaplama testi geliştirmişlerdir. Bu çalışma kapsamında ise gerekli izinler alındıktan sonra Yang ve Huang (2004)'ın testinden Türkçe'ye uyarlanmış bazı maddeler ve araştırmacı tarafından geliştirilenlerle birlikte toplam 12 maddelik ÇTT oluşturulmuştur. Bu ölçme aracındaki maddeler, pilot uygulama öncesinde üç deneyimli öğretmen ve uzman bir alan eğitimcisi tarafından incelenmiştir. Güncel ortaokul matematik dersi öğretim programındaki kazanımlar ve alan uzmanlarının görüşleri de dikkate alınarak testte yer alan maddelerin 6. sınıf öğrencilerinin düzeyine uygun olduğuna karar verilmiştir. Uzmanlar maddelerin ifade etme biçimlerine, yanlış yorumlamalara meydan verme durumlarına, ölçmek istenilen özelliği ne derecede ölçtüğüne yönelik görüşlerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda ölçekteki maddelerin yazım ve ifadelerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ardından 76 öğrenci ile yapılan pilot uygulama neticesinde maddelerin ayırt ediciliği ve madde güçlükleri incelenmiş, maddeler üzerinde gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra tekrar uzman görüşüne başvurularak ölçüğe son hali verilmiştir. Bu doğrultudaki değerler Tablo 3' de sunulmuştur.

Tablo 3: ÇTT'nin Madde Güçlüğü ve Ayırt Edicilik İndeksi Analizi

Madde No	Dü	Da	p-madde güçlüğü	d-madde ayırt ediciliği
1	19	5	.57	.67
2	14	3	.41	.52
3	12	1	.29	.57
4	14	4	.43	.48
5	19	9	.67	.48
6	21	12	.79	.43
7	20	10	.71	.48
8	21	5	.62	.76
9	19	1	.48	.86
10	14	5	.45	.43

belirleyip yorumlamak için kullanılan bir teknik olarak da ele alınabilecek Pearson korelasyon katsayısı, değişkenlerin sürekli olduğu ve normal dağılım gösterdiği durumlarda kullanılmaktadır. Öğrencilerin ondalık gösterimlerle problem çözme becerilerinin ondalık gösterimlerle ilgili temsiller tarafından yordanmasında ise çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Problem çözme becerisini en iyi yordayan temsil türlerini belirleyebilme amacıyla ise aşamalı (*stepwise*) regresyon analizi uygulanmıştır. Aşamalı regresyon analizi yönteminde analizin başında bir başlangıç modeli oluşturulmakta ve mevcut yordayıcı değişkenler arasında modelin açıklayıcılığına en fazla katkı getiren değişken modele dâhil edilirken, aynı zamanda diğer yordayıcı değişkenlerin katkıları da test edilmekte ve modele anlamlı katkı getiriyorlarsa modele dahil edilmemektedir (Can, 2018: 275).

3.BULGULAR

Bu bölümde çalışma verilerinin analiziyle ortaya çıkan bulgular alt problemler dikkate alınarak sunulmuştur. PÇT ve ÇTT'ye ait normallik testi sonuçları Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5: PÇT ve ÇTT ile ilgili Normallik Test Sonuçları

	Ortalama	Medyan	Mod	Çarpıklık	Basıklık	İstatistik	p
PÇT	9.96	9	8	.194	-.785	.107	.000
ÇTT	5.4	6	6	.157	-.397	.098	.000

N=360

Tablo 5'deki değerler dikkate alındığında Kolmogorov-Smirnov analizi sonucunda verilerin normal dağılım göstermediğinin belirlenmesine karşın, normal dağılıma uygunluğun diğer varsayımları olan çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 aralığında olması, mod, medyan ve ortalama değerlerinin birbirine yakın değer alması neticesinde verilerin normal dağılımdan çok fazla uzaklaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Veri sayısının 50'nin üzerine çıktığı durumlarda, çarpıklık ve basıklık katsayısı ± 1 aralığında ise verilerin normal dağılım sergilediği söylenebilir (Şencan, 2005). Bununla birlikte, Morgan, Leech, Gloeckner ve Barrett (2004) genel bir anlayış çerçevesinde, çarpıklık katsayısının -1 ile +1 aldığı değerlerin normal dağılımın ölçüsü olarak kabul edilebileceğini önermektedir. Bu noktada veri toplama araçlarının normallik varsayımlarını sağladığı görülmektedir. 6. sınıf öğrencilerinin PÇT ve ÇTT puanlarına yönelik ile ilgili temel istatistiksel veriler Tablo 6'ya çıkarılmıştır.

Tablo 6: PÇT ve ÇTT'nin Ortalama Puanları, Doğru Cevap Yüzdeleri ve Standart Sapmaları

Testin Adı	Ortalama Puan	Doğru Cevaplama Yüzdesi	Standart Sapma
------------	---------------	-------------------------	----------------

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
PÇT	9.96	%55.33	4.21
ÇTT	5.94	%49.53	2.26

6. sınıf öğrencilerinin PÇT testindeki %55.33 başarı oranı ÇTT’ de ise %49.53 olarak gerçekleşmiştir. Öğrencilerin temsil testindeki cevaplarının daha detaylı bir şekilde incelenmesi amacıyla temsil becerileri bazında da incelemeler yapılmıştır. Bu duruma ilişkin veriler ise Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: ÇTT’nin Temsil Becerileri Yönünden Doğru Cevap Yüzdeleri

Temsil Becerileri	Doğru Cevaplama Yüzdesi
S → R	% 35
R → S	% 70.62
S → S	% 42.98

Tablo 7’den en yüksek doğru cevaplamanın “Resimsel Temsilden Sembolik Temsile Transfer Edebilme (R → S)”, en düşük doğru cevaplamanın ise “sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme (S→R)” becerilerinde olduğu görülmektedir. İşlemsel becerinin yoğun olduğu “sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme (S→S)” becerisine yönelik soruları ise öğrencilerin %42.98’i doğru olarak cevaplandırabilmişlerdir. Genel olarak bakıldığında, öğrencilerin yarısı (% 49.53) doğru cevap vermişlerdir.

Öğrencilerin PÇT’deki doğru cevapları ölçtüğü beceriler açısından incelenmiş ve bu noktada elde edilen veriler Tablo 8’ de sunulmuştur.

Tablo 8: PÇT Maddelerinin Ölçtüğüleri Beceri Bakımından Doğru Cevaplandırma Yüzdeleri

Ölçülen Beceri	Doğru Cevaplama
Modeller kullanılarak ondalık gösterim ile kesirler arasında ilişki kurma	%70.56
Bölme ile kesir kavramını ilişkilendirme	%45.97
Ondalık gösterimlerde sıralama	%60.56
Ondalık gösterimleri verilen sayıları belirli bir basamağa kadar yuvarlayabilme	%49.58
Ondalık gösterimleri verilen sayılarla toplama ve çıkarma işlemleri yapabilme	%60.97
Ondalık gösterimleri verilen sayılarla çarpma işlemi yapabilme	%55.14
Ondalık gösterimleri verilen sayılarla bölme işlemi yapabilme	%60.69
Ondalık ifadelerle dört işlem yapmayı gerektiren problemleri çözebilme	%45.56
Sayıların ondalık gösterimleriyle yapılan işlemlerin sonucunu tahmin edebilme	%48.47

Tablo 8’den en yüksek doğru cevap yüzdesinin “Modeller Kullanılarak Ondalık Gösterim İle Kesirler Arasında İlişki Kurma” becerisinde, en düşük doğru cevap yüzdesinin ise “Ondalık İfadelerle Dört İşlem Yapmayı Gerektiren Problemleri Çözebilme” becerisinde olduğu görülmektedir. Tahmin

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve muhakeme becerilerinin oldukça ağırlık teşkil ettiği “Sayıların Ondalık Gösterimleriyle Yapılan İşlemlerin Sonucunu Tahmin Edebilme” becerisine yönelik sorularda ise öğrencilerin %48.47’i doğru cevaplar vermişlerdir. Bununla beraber öğrencilerin “Bölme İle Kesir Kavramını İlişkilendirme” becerisine yönelik sorularda da zorluk yaşadıkları görülmektedir (%45.97). Genel olarak bakıldığında, öğrencileri doğru cevaplandırma yüzdeleri ortalaması %55.33’dür.

Birinci alt problem bağlamında son olarak temsil türlerine ait beceriler ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik olarak korelasyon analizi yapılmış ve öğrencilerin problem çözme becerileri ile temsil becerileri ($r=.57$; $p<.01$) arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İlişkisi incelenen temsil becerileri “Resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme (R→S)”, “Sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme (S→R)” ve “Sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme (S→S)” becerileri olup bu analiz sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Problem Çözme Ve Temsil Becerisi Arasındaki İlişkinin Korelasyon Analizi

	1	2	3	4	5
(1)PÇT	1				
(2)ÇTT	.57**	1			
(3)S→R	.39**	.62**	1		
(4)R→S	.41**	.72**	.09	1	
(5)S→S	.39**	.76**	.27**	.34**	1

** $p<.01$ N=360

Öğrencilerin problem çözme becerileri ile temsil türlerinden sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme ($r=.39$; $p<.01$), resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme ($r=.41$; $p<.01$), sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme ($r=.39$; $p<.01$) arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Tablo 9).

Çalışma kapsamında öğrencilerin problem çözme becerilerinin temsil becerileri tarafından yordanma durumunu belirlemek amacıyla çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizde bağımsız değişkenler, çoklu temsil testinin alt boyutları olan temsil türleridir. İlk olarak çoklu regresyon analizine sokulan bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunun varlığı incelenmiştir. Bu amaçla bağımsız değişkenler olan temsil türleri arasındaki ikili korelasyon değerleri incelenmiş ve korelasyon analizi sonuçları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: Çoklu Temsil Türleri Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

	S→R	R→S	S→S
S→R	1		

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
R→S	.09	1	
S→S	.27**	.34**	1

**p< .01, N=360

Tablo 10 incelendiğinde temsil türlerinden R→S ile S→R arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış olup diğer korelasyon değerlerinin ise .80'in altında olduğu görülmektedir. Ardından Varyans Artış Faktörü (VIF) ve Tolerans Değeri (TV) değerleri incelenmiştir. Tablo 11'deki değerler incelendiğinde VIF değerlerinin 1.078 ile 1.211 arasında ve TV değerlerinin ise .826 ile .928 arasında değiştiği görülmüştür. Bu durumda bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunun olmadığı anlaşılıp analize devam edilmiştir. Ardından problem çözme becerisinin temsil türleri tarafından yordanmasına ilişkin çoklu doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar ise Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Problem Çözme Becerisinin Temsil Türleri Tarafından Yordanmasına İlişkin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

Yordayıcı Değişkenler	B	Std. Error	β	t	p	Tolerance	VIF
Sabit	3.612	.534		6.758	.000		
S→R	1.257	.184	.308	6.815	.000	.928	1.078
R→S	1.130	.166	.315	6.797	.000	.883	1.132
S→S	.812	.195	.199	4.164	.000	.826	1.211

F=57.483, p< .05

R= .571, R²= .326

Tablo 11'de sunulan çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçları incelendiğinde öğrencilerin ondalık gösterimlere ilişkin temsil becerilerinin ondalık gösterimlerde problem çözme becerilerinin anlamlı yordayıcısı olduğu görülmektedir (R= .571, p< .05). Yordayıcı değişkenler, problem çözme becerisindeki toplam değişkenliğin %32.6'sını açıklamaktadır.

Standardize edilen regresyon katsayısına göre (β) yordayıcı değişkenlerin problem çözme becerileri üzerindeki önem sırası; resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme (β =.315), sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme (β = .308) ve sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme (β = .199) şeklindedir. Sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme becerileri (B= 1.257, p< .05), resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme becerileri (B= 1.130, p< .05) ve sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme becerilerinin (B= .812, p< .05) nin pozitif ve anlamlı yordayıcılar olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışmanın bu aşamasında 6. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerini en iyi yordayan temsil becerisini belirleyebilmek amacıyla aşamalı (*stepwise*) regresyon analizi uygulanmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon 0,3 den büyük olduğu için, regresyon modeli için

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bağımsız değişkenlerin hepsi düşünülebilir. Aynı zamanda Cook's d değeri 1'den küçük olduğundan dolayı veride aşırı uç değer (*outlier*) görülmemektedir. Bütün bunlar bütüncül olarak ele alındığında veri çoklu regresyon analizi için uygundur. Bu bağlamda elde edilen analiz sonuçları Tablo 12' de yer almaktadır.

Tablo 12: Problem Çözme Becerilerinin Temsil Türleri Tarafından Yordanmasına İlişkin Aşamalı Regresyon Analizi

	Yordayıcı Değişkenler	B	β	t	R	R ²	R ² Değişimi	F
Model 1	Sabit	5.801		10.955	.410	.168	.168	72.318
	R→S	1.473	.410	8.504				
Model 2	Sabit	4.085		7.651	.542	.294	.125	74.162
	R→S	1.360	.379	8.476				
	S→R	1.453	.356	7.962				
Model 3	Sabit	3.612		6.758	.571	.326	.033	57.483
	R→S	1.130	.315	6.797				
	S→R	1.257	.308	6.815				
	S→S	.812	.199	.164				

*p< .01

Tablo 12'ye göre, problem çözme becerisini tek başına en iyi yordayan değişkenin “Resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme (R→S)” olduğu görülmektedir (R= .410, p< .01). R→S değişkeni problem çözme becerisindeki değişkenliğin %16.8' ünü açıklamaktadır. Aşamalı regresyon analizinin ikinci aşamasında “Sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme (S→R)” değişkeni modele dâhil olmuştur (R= .542, p< .01). R→S ve S→R değişkenlerinin birlikte problem çözme becerisinin %29.4' ünü açıkladığı belirlenmiştir. Analizin üçüncü aşamasında ise modele dâhil olan değişken “Sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme (S→S)” dir (R= .571, p< .01). Üç değişkenin birlikte oluşturduğu modelde, modelin problem çözme becerisini yordayıcılığı %32.6 olarak gerçekleşmiştir. Çoklu regresyon analizinde bağımlı değişken içindeki değişkenliğin bağımsız değişkenler tarafından en az % 30 olarak açıklanması beklenmekte olup bu yönüyle üç bağımsız değişkenin modelde kullanılmasının doğru olduğu görülmektedir. Elde edilen üç değişkenli model için belirlenen regresyon denklemi şu şekildedir:

$$Problem\ Çözme\ Testi\ Başarısı = 3.612 + 1.130 R \rightarrow S + 1.257 S \rightarrow R + .812 S \rightarrow S$$

Diğer bağımsız değişkenler sabit tutularak R→S deki 1 birimlik artış problem çözme becerisinde 1,130 birimlik artışa, diğer bağımsız değişkenler sabit tutularak S→R deki 1 birimlik artış problem çözme becerisinde 1,257 birimlik artışa ve diğer bağımsız değişkenler sabit tutularak S→S deki 1 birimlik artış problem çözme becerisinde ,812 birimlik artışa neden olmaktadır.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Çoklu temsiller öğrencilerin problem çözme becerilerinin gelişiminde önemli bir yere ve işleve sahiptir. Problem çözme sürecinde çoklu temsilleri esnek ve etkin bir şekilde işe koşturabilmek bu anlamda önemlidir. Çalışma kapsamında en başarılı oldukları test yapısı itibariyle ondalık gösterimleri kullanmayı gerektiren rutin problemlerden oluşan PÇT testinde öğrenciler, özellikle yüzölçüm kartları yardımıyla ondalık gösterim ile kesirler arasında ilişki kurma becerilerine ilişkin problemlerde daha başarılı olmuşlardır. Bu problemler aslında yapısı itibariyle resimsel temsil becerilerini ön plana çıkaran problemlerdir. Bununla beraber ondalık gösterimlerde dört işlem yapmayı gerektiren problemlerde öğrencilerin daha fazla zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Öğrenciler toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerinden yalnızca birini kullanmayı gerektiren problemlerde bu dört işlemde en az ikisini kullanmayı gerektiren problemlere kıyasla daha başarılı olmuşlardır. Öğrencilerin matematik derslerinde farklı işlem türlerini içeren problemlerle daha az karşılaşmış olmaları bu sonucun nedenlerinden biri olarak düşünülmektedir. Ayrıca İlköğretim Matematik Dersi Öğretim Programı incelendiğinde sayıların ondalık gösterimleriyle yapılan işlemlerin sonucunu tahmin etmeye yönelik bir kazanımın varlığı görülmesine rağmen öğrencilerin tahmin becerisini içeren problemlerde testin ortalamasına oranla başarısız oldukları görülmektedir. Bu sonucun nedeni öğretmenlerin ders süreçlerinde öğrencileri tahmin becerilerini kullanmaya yönlendirmemesi ve daha çok kural tabanlı ve işlem içeren problemleri tercih etmesi olabilir.

6. Sınıf öğrencileri bu çalışma kapsamında ele alınan alt becerilere göre farklılıklar göstermişlerdir. Bununla birlikte, çalışma sonuçları öğrencilerin “sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme (S→R)” ve “sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme (S→S)” becerileri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını ortaya koymaktadır. Bu sonucu destekler nitelikteki çalışmada Yang ve Huang (2004) da öğrencilerin sembolik temsil ile resimsel temsil becerileri arasında kayda değer bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte öğrencilerin “resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme (R→S)” ile ilgili maddelerde ise yukarıdaki iki bileşene nispeten daha başarılı oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgu ise Yapıcı (2013)’nın yüzdeler konusunda görsel temsil biçimlerinden model veya şekillerin kullanıldığı maddelerde öğrencilerin daha yüksek düzeyde başarı gösterdiği sonucunu da destekler niteliktedir. Bu noktada, öğrencilerin sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme ile resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme becerileri arasındaki farklılık ise dikkat çekici bir husus olarak ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin sorularda verilen resimsel temsili sembolik temsillere nazaran daha iyi veya daha kolay bir şekilde anlamlandırabilmelerinin burada önemli bir etkisi olabilir.

Çalışma sonucunda, öğrencilerin ondalık gösterimlerde temsil becerilerinin, problem çözme becerilerinin anlamlı yordayıcısı olduğunu ortaya konmuştur. Bu bağlamda, temsil becerilerinden $S \rightarrow R$, $R \rightarrow S$ ve $S \rightarrow S'$ 'ye ilişkin sorulardan alınan puanların, problem çözme başarısını olumlu yönde ve anlamlı şekilde yordadığı tespit edilmiştir. Bu beceriler arasında doğru cevaplandırma oranı daha yüksek düzeyde olan $R \rightarrow S$ özellikle öne çıkmaktadır. Öğrencilerin matematiksel problemlerin çözümlerinde kullandıkları temsil türlerine yönelik çalışmasında Kılıç (2009), öğrencilerin problem çözme süreçlerinde temsilleri sıklıkla işe koşturduklarını; öğrencilerin özellikle konuşma dili, sembolik, resimsel ve somut nesne temsillerini kullandıklarını ifade etmektedir. Problem çözme süreci, temsil kullanımını gerektiren ve çoklu temsillerin etkin ve esnek kullanımıyla çok daha kolay aşılabilen bir süreçtir. Matematiksel kavramların anlamlandırılmasında temsillerin rolüne vurgu yapan Even (1998), temsillerin önemi noktasındaki unsurlardan birini problem çözme becerilerinin gelişimine sağladığı katkı olarak açıklamaktadır. Temsillerin hem problemleri anlama ve hem de çözmeye yardımcı olduğuna belirten Greeno ve Hall (1997) ise öğrencilerin bir problem üzerinde çalışırken; çizimler yaparak, notlar alarak veya tablolar ve denklemler oluşturarak çözüm sürecini daha rahat bir şekilde takip ederek sonuçları daha kolay bir şekilde kontrol edebildiğini dile getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında öğrencilerin çoklu temsilleri işe koşturma becerilerinin problem çözebilme becerileri üzerindeki etkisinden söz etmek mümkündür. Bir başka ifadeyle bu değerlendirmeler problem çözme sürecinde kullanılan çoklu temsillerin problem çözmenin güçlü yordayıcıları olduğu sonucunu destekler niteliktedir.

Çalışmada aynı zamanda problem çözme becerisini en güçlü şekilde yordayan temsil becerisi/becerileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, problem çözme becerisini en güçlü şekilde yordayan değişken olarak temsil becerilerinden “Resimsel temsilden sembolik temsile transfer edebilme ($R \rightarrow S$)” değişkenidir. Sonraki aşamada modele dâhil olan değişken temsil becerilerinden “Sembolik temsilden resimsel temsile transfer edebilme ($S \rightarrow R$)” değişkenidir. Son aşama olan üçüncü aşamada ise modele dâhil olan değişken temsil becerilerinden “Sembolik temsilden sembolik temsile transfer edebilme ($S \rightarrow S$)” değişkenidir. Bu değişkenlerin birlikte problem çözme başarısını önemli bir düzeyde açıklayabildiği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda elde edilen bulgulardan önem sırasına göre problem çözme başarısını en güçlü yordayan değişkenler $R \rightarrow S$, $S \rightarrow R$, $S \rightarrow S$ şeklinde sıralanmıştır. Yang ve Huang (2004) yazılı hesap performansları oldukça yüksek çıkmakla birlikte öğrencilerin büyük bir kısmının soruları doğru cevaplayabilmelerine rağmen resimsel temsil becerileri ise oldukça düşük çıktığını dile getirmektedir. Kayhan Altay (2010) ise kesirlerin kavramsal boyutunda öğrencilerin özellikle resim/şekil gösterimi ile ilgili problemlerde sayı duyusunu çok daha yoğun kullandığını dile getirmektedir. Öğrencilerin temsil becerilerinin gelişimine yönelik yapılacak etkinliklerde dikkate alınabilecek olan bu değişkenler ile problem çözme

başarısına olumlu katkılar sağlanabilir. Sonuç olarak bu üç değişkenli modelin problem çözme başarıları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Öğrencilerin problem çözme becerileri ve temsil becerilerinde arasındaki ilişkiye ve geçişlere dönük çalışmalara ve ders içi uygulamalara olan ihtiyaç ortadadır. Matematik ders materyallerinin de bu bağlamda zenginleştirilmesi önemli görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Altun, M. (2009). Liselerde Matematik Öğretimi (3.Baskı). Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bayık, F. (2010). 11. sınıf öğrencilerinin geometrik problemlerle ilgili oluşturdukları dış temsillerle iç temsiller arasındaki etkileşimler (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bingham, A. (1998). Çocuklarda problem çözme yeteneklerinin geliştirilmesi. (Çev. A. Ferhan Oğuzkan). İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi. (Eserin orijinali 1958'de yayımlanmıştır).
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2010). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cai, J., & Lester, F. K. (2005). Solution representations and pedagogical representations in Chinese and U. S. classrooms. *Journal of Mathematical Behavior*, 24, s.221-237.
- Can, A. (2018). Spss ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. Pegem Atıf İndeksi, 001-429. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cifarelli, V. V. (1998). The development of mental representations as a problem solving activity. *Journal of Mathematical Behavior*, 17(2), s.239-264.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Even, R. (1998). Factors involved in linking representations of functions. *Journal of Mathematical Behavior*, 17(1), s.105-121.
- Goldin, G. A. (1998). Representational systems, learning, and problem solving in mathematics. *Journal of Mathematical Behavior*, 17 (2), s.137-165.
- Goldin, G. A., & Janvier, C. (1998). Representations and the psychology of mathematics education. *Journal of Mathematical Behavior*, 17(1), s.1-4.
- Greeno, J. (1987). Instructional representations based on research about understanding. In A. Schoenfeld (Ed.), *Cognitive science and mathematics education* (pp. 61-88). New York: Academic Press
- Greeno, J., & Hall, R. (1997). Practicing representation: Learning with and about Representational Forms. *Phi Delta Kappan*, 78(5), s.361-368.
- İpek, A. S., & Okumuş, S. (2012). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiksel problem çözmede kullandıkları temsiller. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), s.681-700.
- Janvier, C. (1987). Representations and understanding: The notion of function as an example. In C. Janvier (Ed.), *Problems of Representations in the Learning and Teaching of Mathematics* (s. 67-73). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kaput, J. J. (1998). Representations, inscriptions, descriptions and learning: A kaleidoscope of windows. *Journal of Mathematical Behavior*, 17 (2), s.265-281.
- Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi (24. bs.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kayhan Altay, M. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin sayı duyularının; sınıf düzeyine, cinsiyete ve sayı duyusu bileşenlerine göre incelenmesi (Yayımlanmamış Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Kılıç, Ç. (2009). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin matematiksel problemlerin çözümlerinde kullandıkları çözümler (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Lesh, R., Behr, M., & Post, M. (1987). Rational number relations and proportions. In C. Janvier (Ed.), Problems of representation in the teaching and learning of mathematics (s. 41–58). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Lubinski, C. A. & Otto, A.D. (2002). Meaningful mathematical representations and early algebraic reasoning. Teaching Children Mathematics, 9 (2). s.76-80.
- MEB (2009). İlköğretim matematik dersi 6-8. sınıflar öğretim programı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (2013). Ortaokul matematik dersi (5., 6., 7. ve 8. sınıflar) öğretim programı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB (2018). Ortaokul matematik dersi (5., 6., 7. ve 8. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Montague, M. (2006). Math problem solving for middle school students with disabilities. Washington, DC: The Access Center: Improving Outcomes for all Students K-8. Retrieved on May 3, 2011, from <http://www.k8accesscenter.org/>
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W., & Barrett, K. C. (2004). SPSS for introductory statistics: Use and interpretation. Psychology Press.
- National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) (2000). Principles and standards for school mathematics. Reston, VA: NCTM Publication.
- Palmer S. E. (1978). Fundamental aspects of cognitive representation. In Rosch, E. & Lloyd, B. B. (Eds.), Cognition and categorization (s.259–303). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Polya, G. (1957). How to solve it: A new aspect of mathematical method (Second Edition). Princeton University Press.
- Robertson, S. I. (2001). Problem solving. E. Sussex: Psychology Press.
- Schneider, E. (1995). Testing the rule of three: A formative evaluation of the Harvard based calculus consortium curriculum. Dissertation Abstracts International, 56 (06), 2158A. (UMI no. 9534951).
- Stein, M. K., Engle, R., Smith, M., & Hughes, E. (2008). Orchestrating productive mathematical discussions: Five practices for helping teachers move beyond show and tell. Mathematical Thinking and Learning, 10, 313–340.
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tekbıyık, A. (2014). İlişkisel araştırma yöntemi. M. Metin (Ed.) Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri (s.99-114). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Turgut, F. (1992). Eğitimde ölçme ve değerlendirme metotları. (Dokuzuncu Baskı), Ankara: Saydam Yayıncılık.
- Yang, D. C., & Huang, F. Y. (2004). Relationships among computational performance, pictorial representation, symbolic representation and number sense of sixth-grade students in Taiwan. Educational Studies, 30(4), s.373-389.
- Yapıcı A. (2013). 5., 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinin Yüzdeler Konusunda Sayı Duyularının İncelenmesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

HOLLAND'IN TİPOLOJİSİ, BAĞLANMA VE BEŞ FAKTÖR KİŞİLİK KURAMI ÜZERİNE BİR DERLEME ÇALIŞMASI**Abdurrahman DEMİRKOL*****Prof. Dr. Sevda ASLAN******Özet**

Bu çalışmanın amacı, Holland'ın Tipoloji Kuramı başta olmak üzere özellik-faktör uyumlu kuramlar ve Bağlanma Kuramı ile ilgili bir derleme ortaya koymaktır. Parsons'un Özellik-Etmen Kuramı ve İş Uyumu Kuramı açıklanmıştır. John Holland'ın Tipoloji Kuramı incelenmiş, kuramda geçen altı kişilik tipi ve mesleki çevreye (*Gerçekçi, Araştırmacı, Sanatçı, Sosyal, Girişimci, Geleneksel*) dair özellikler ve aralarındaki farklar belirtilmiştir. Buna ek olarak Bowlby'nin temellerini attığı bağlanma kavramı incelenmiş, bebeklikte ve yetişkinlikte oluşumu ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Ainsworth'un Yabancı Durum Testi hakkında bilgi verilmiştir. Hazan ve Shaver'ın yetişkinlikte üçlü bağlanma modeli ile Bartholomew ve Horowitz'in dörtlü bağlanma modeli açıklanmıştır. Ayrıca, Beş Faktör Kişilik Kuramı'nın ortaya çıkışı ve kuram olma süreci incelenmiştir. McCrae ve Costa'nın tanımladığı beş temel kişilik özelliği (nevrotiklik, dışadönüklük, açıklık, uyumluluk, öz-disiplin) açıklanmıştır. Son olarak çalışma ile ilgili sonuç ve öneriler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Holland'ın Tipoloji Kuramı; özellik-faktör kuramları; bağlanma; yetişkinlikte bağlanma; Beş Faktör Kişilik Kuramı.

A COMPILATION ON HOLLAND'S THEORY OF TYPES, ATTACHMENT STYLES AND FIVE-FACTOR THEORY OF PERSONALITY**Abstract**

In this study, a review study has been conducted on trait and type theory, especially Holland's Theory of Types, and Attachment Theory. Parsons's Trait and Factor Theory and Work Adjustment Theory are explained. John Holland's Theory of Types was examined, and the characteristics of six personality types and environment (Realistic, Investigative, Artistic, Social, Enterprising, Conventional) and differences between them were specified. In addition, the concept of attachment, which Bowlby laid the foundations of, was examined and its formation and consequences in infancy and adulthood were emphasized. Information was given about Ainsworth's Strange Situation Test. Hazan and Shaver's triple attachment model in adulthood and Bartholomew's and Horowitz's four forms attachment model were described. In addition, the emergence of the Five Factor Theory of Personality and the process of being a theory has been examined. Five basic personality traits (neuroticism, extraversion, openness, agreeableness, conscientiousness) defined by McCrae and Costa have been explained. Finally, the results and recommendations regarding the study are stated.

Keywords: Holland's Theory of Types; trait and type theory; attachment; adult attachment; Five Factor Theory of Personality.

* Kırıkkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9284-5216, abdemirkol40@gmail.com

** Kırıkkale Üniversitesi, Prof. Dr. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6544-3302, sevda.aslan@gmail.com

1. Giriş

Ortalama bir birey sahip olduğu zamanın ne kadarını çalışarak geçirmektedir? OECD 2019 verilerine göre, Türkiye’de bir çalışan, ortalama haftada 46,4 saatini çalışarak geçirmektedir. Yani sahip olduğu zamanın %27,6’sını işi için harcamaktadır (OECD, 2021). İnsanların yaşamlarında böylesi büyük bir yere sahip meslek ve iş kavramlarının, yaşamın diğer alanlarını da etkilemesi olağandır.

Bir insanın sahip olduğu meslek, yaşam rollerinden toplumdaki statüsüne kadar birçok alanı etkilemektedir (Yeşilyaprak, 2014:3; Zorver & Owen, 2014:315). Mesleklerin asıl amacı bireylerin yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayacak parayı kazanmak olsa da bireylerin sosyal çevresini, hayat görüşlerini ve kimliklerini azımsanamayacak ölçüde biçimlendirmektedirler. Bireylerin kendi kapasitelerini kullanmasına ve kendilerini gerçekleştirmelerine olanak sağlarlar. Sonuç olarak bir insanın, sadece maddi kazanç elde etmek için bir mesleği icra ettiğini söylemek yanlıştır (Kuzgun, 2009:1). Bunun yanında bireyin hayatının diğer alalarında da etkileri bulunmaktadır.

Meslek kavramı insanların hayatlarında oldukça büyük öneme sahip olduğu için meslek seçimi de insanların yaşamlarında verecekleri kritik kararlardan biridir. Meslek seçim sürecini açıklamaya çalışan ve bu süreçte insanlara yardım etmeyi amaçlayan birçok kuram vardır. Özellik-faktör uyumlu kuramlar içerisinde sınıflandırılan Holland’ın Tipoloji Kuramı da bu alandaki önemli kuramlardan birisidir. Kullanışlı ve basit olarak nitelendirilen Holland’ın Tipoloji Kuramı, kariyer danışmanlığı ve mesleki rehberlik alanındaki birçok kuramı etkilemiştir ve günümüzde halen popüler olarak kullanılmaktadır (Bacanlı, 2014:90).

Meslek kavramı gibi bireyin yaşamının ilk yıllarında oluşan bağlanma kavramı da bireyi birçok alanda etkilemektedir. Bir bireyin sosyal ve kişilik gelişimde yaşamının ilk yılları kritik dönemdir. Bu kritik dönemde bebeğin diğer insanlarla kurduğu ilişkiler oldukça önemlidir. Bebeğin bakıcısıyla kurduğu yoğun sosyal ve duygusal ilişki Bowlby (1969:13) tarafından *bağlanma* olarak adlandırılmıştır. Bakıcı (genelde anne) ve çocuk arasında, yaşamın ilk yıllarında oluşan bağlanma, bireyin ergenlik ve yetişkinliğinde de etkisini göstermektedir. Bireyin sahip olduğu bağlanma stili; yakın ilişkilerinden madde bağımlılığına kadar geniş bir yelpazede bireyi etkilemektedir (Sümer, Oruçlular, & Çapar, 2015:193).

Bağlanma kavramı bireyin yaşamının ilk yıllarında bakıcısı ile kurduğu ilişkinin üzerinde durmaktadır. Kurama göre, bakıcı ile kurulan bu ilişki bireyin yaşamının ilerleyen yıllarında da bireyin ilişkilerini etkilemektedir. Birçok kurama göre bireyin kişiliği de tıpkı bağlanma gibi yaşamın ilk yıllarında oluşmakta ve ömrü boyunca bireyin davranışlarını etkilemektedir. Literatür incelendiğinde kişilik kavramı üzerine birçok tanıma rastlamak mümkündür. Kavramın bu denli fazla tanımının olmasının sebebi olarak, kavramın çok yönlü olmasını ve her bir tanımın farklı bir yönüne odaklanması gösterilebilir. Kişilik kavramını üzerine araştırmalar yapan McCrea ve Costa, istatistiksel bir yöntem olan *faktör analizini* kullanarak kişiliği tanımlayan sıfatlar ile bir takım araştırmalar yapmışlar ve kişiliğin beş temel boyutu olduğu sonucuna varmışlardır (Burger, 2006) . Araştırmacılar sonraki yıllarda yaptıkları çalışmalar ile bu beş özelliğin istikrarlı olduğunu görmüşler ve bu özellikleri sebep sonuç içerisinde tutarlı bir şekilde tanımlayarak Beş Faktör Kişilik Kuramını ortaya koymuşlardır (Feist & Feist, 2009:423). Yapılan çalışmalarda ortaya konulan bu beş temel kişilik özelliği; *nevrotiklik, dışa dönüklük, açıklık, uyumluluk ve öz-disiplindir* (McCrae & Costa,

2003). Diğer dillerde ve kültürlerde yapılan araştırmalar, kuramın evrensel ve tutarlı olduğunu göstermiştir. Bu özellikleri ile kuram, farklı kültür ve dillere sahip toplumlarda yapılan araştırmalarda kullanılan popüler bir kuram olmuştur.

Bu çalışmada, Holland'ın Tipoloji Kuramı başta olmak üzere özellik-faktör uyumlu kuramlar ve bağlanma kuramına dair kuramsal bir çerçeve çizmek için hazırlanmıştır. Aynı zamanda birey açısından ayırıcı özellikler ve tutarlı ilişkileri ortaya koyan kişilik açısından Beş Faktör Kişilik Kuramı üzerinde durulmuştur. Holland'ın Tipoloji Kuramı, bireylerin kişilik özelliklerini ve mesleki çevreleri tasniflemiştir. Bir bireyin o zamana kadar oluşturduğu kişiliğinin meslek seçiminde önemli bir etkisi olduğunu söylemektedir. Yani, bireyin yaşamının o anına kadarki deneyimleri kişiliğini etkilemekte ve bu kişilik özellikleri; bireyin ilgileri ve değerlerini belirlemektedir. Beş Faktör Kişilik Kuramı ise beş temel özelliği kullanarak bireylerin kişilik özelliklerini anlamaya çalışmaktadır. Bu iki kuramda da kişilik kavramını ön plandadır. Yapılan bu çalışmanın amaçlarından biri, Holland'ın Tipoloji Kuramı ve Beş Faktör Kişilik Kuramı arasındaki olası bir bağlantıya dikkat çekmektir. Bununla beraber; Bağlanma Kuramı, temel olarak, bebek ile bakıcısı arasında kurulan ilişkiyi incelemektedir. Kurulan bu ilişkinin ilerleyen yıllarda birey üzerinde etkili olduğunu, bireyin sosyal çevresinde kuracağı ilişkilerin bebeklikte bakıcısı ile kurduğu ilişkiden etkileneceği söylemektedir. Yani; bebek ile bakıcı arasındaki bağlanma biçiminin, bebeğin ilerleyen yıllarda sahip olacağı kişiliğini etkileyeceğini söylemek yanlış değildir. Holland'ın Tipoloji Kuramına göre kişilik kavramı önemli bir kavramdır ve bireyin bağlanma stiline de kişiliği üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak, bireyin bağlanma stiline, bireyin meslek seçimi ve kariyeri üzerinde bir etkisinin olup olmadığı, etkisi var ise ne derece olduğu merak edilmektedir. Bu sebeple; çalışmanın, ilgili konularda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara faydalı olması amaçlanmaktadır.

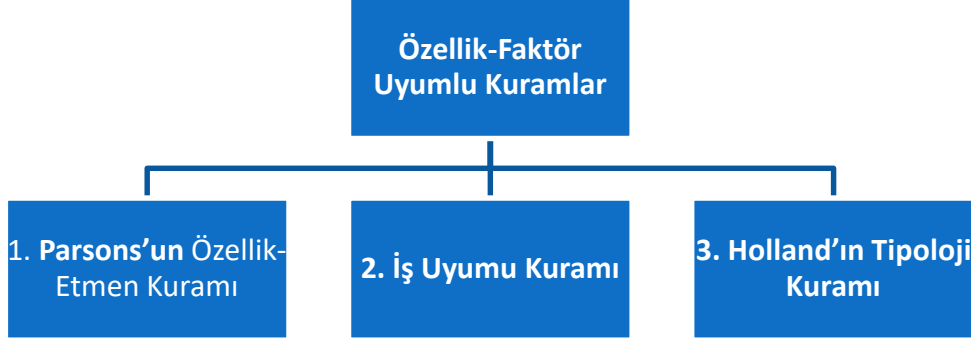
2. Özellik-Faktör Uyumlu Kuramlar

İnsanlık tarihi boyunca ikinci en önemli dönüm noktalarından biri olarak görülen sanayi devrimi ile birlikte insanların yaşam biçimlerinde köklü değişimler görülmüştür. Bu değişimlerden en çok göze çarpanı ise üretim şekli ve çalışma şartlarındaki değişimlerdir (Küçükkalay, 1997:52). Böyle bir ortamda birçok yeni meslek ve iş kolu ortaya çıkmıştır. Bu mesleklere uygun bireylerin seçilmesi ve yerleştirilmesi, mesleki rehberlik alanındaki ilk faaliyetler olarak kabul edilmektedir. Wilhelm Wundt, Francis Galton ve Alfred Binet çalışmalarında insanların bireysel farklılıkları üzerine yoğunlaşmış ve bu çalışmalarını mesleki rehberlikte psikolojinin etkisini ortaya çıkartmışlardır. Bununla beraber Frank Parsons, açtığı meslek bürosunda, insanları en uygun mesleğe yönlendirmek için onların kişisel verilerini toplamış ve yönlendirmelerini bu veriler ışığında yapmıştır. Mesleki rehberlik alanında yaptığı bu çalışmalar sayesinde Parsons, mesleki rehberliğin babası unvanını almıştır (Üre, 2013:202). Parsons'un meslek bürosunun en temel amacı insanları, özellikle gençleri uygun bir işe yerleştirmektir. Bir mesleğe yerleşme, o dönem için mesleki rehberliğin üzerine yoğunlaştığı amaçtı (Pope, 2000:196).

Özellik-faktör kuramlarının temelinde birey-meslek uyumu vardır. Bu uyum ile mesleki başarı ve doyum arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır (Bacanlı, 2014:90). Bireyin sahip olduğu özellikleri bilmek ve bu doğrultuda bir mesleğe yerleştirmek özellik-faktör kuramlarının temel amaçlarıdır. Yirminci yüzyıl boyunca, mesleğin gereklilikleri ile bireyin özelliklerini eşleştirmeye dayalı mesleki rehberlik anlayışı öne çıkmaktadır (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:17). Özellik-

faktör kuramları arasında Parsons'un Özellik-Etmen Kuramı, İş Uyumu Kuramı ve Holland'ın Tipoloji Kuramı sayılabilir. Bunlardan Holland'ın Tipoloji Kuramı günümüzde de popülerliğini korumakta ve geniş bir çevrede kullanılmaktadır (Bacanlı, 2014:90).

Şekil 1: Özellik-Etmen Uyumlu Kuramlar

2.1. Parsons'un Özellik-Etmen Kuramı

Parsons'un temellerini ortaya koyduğu özellik-etme kuramının, ikinci büyük temsilcisi Williamson'dur. Williamson'un çalışmalarıyla olgunlaşan kuram, mesleki danışmalarda kullanılabilir duruma gelmiştir. Kuramdaki özellik kavramı, bireylerin dışarıdan ölçülebilen, fiziksel ve zihinsel özelliklerini açıklar. Etmen kavramı ise mesleğin bireylerden istediği, yani mesleği başarılı bir şekilde icra etmek için gerekli özellikleri açıklar (Bacanlı, 2014:92). Yani kuramdaki özellik kavramı bireyin sahip olduğu ölçülebilen özellikler, etmen kavramı ise mesleğin bireyden istediği özelliklerdir.

Modern iş analizlerinin temelini atan ve uzun yıllar boyunca kullanılan özellik-etmen kuramında temel amaç, birey hakkında materyaller yardımıyla detaylıca bilgi edinmek, aynı şekilde mesleklerin uygulaması için gerekli özellikler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek ve bu bilgilerden faydalanarak olabilecek en verimli şekilde kişi meslek eşleştirmesini yapmaktır (Üre, 2013:206). Bu eşleştirmenin sonucunda birey kendi özelliklerine uygun bir meslek edinmektedir. Diğer taraftan, işverenler veya meslek çevreleri de o işi yapabilecek özelliklere sahip bir eleman bulmuş olmaktadır. Özetle kuramın temel amacı, kişi meslek eşleştirmesini hem birey hem iş çevresi açısından en verimli şekilde gerçekleştirmektir.

Parsons'un (1909:vii-viii) ölümünden sonra kendi el yazmalarının düzenlenmesiyle yayınlanan *Bir Meslek Seçmek* (Choosing a Vocation) kitabında mesleki rehberlik kurallarını şu şekilde belirlemiştir;

- Bir meslek seçmek, bir iş bulmayı denemekten daha iyidir.
- Bir rehber gözetimi olmaksızın bireyler, titiz bir şekilde kendilerini değerlendirmeden mesleki seçim yapmamalıdır.

- c. Bireyler meslekler hakkında araştırma ve gözlem yapmalı, seçimlerini bu bilgiler ışığında yapmalıdırlar. Sadece, daha kolay ulaşılabileceği için bir mesleğe yönelmekten kaçınmalıdırlar.
- d. Bir bireyin, bir uzman görüşü alması kendi başına seçim yapmasından daha güvenlidir.

Parsons, iş ve meslek tanımları ile meslek elemanlarının biyografilerini okumak ve mesleklere dair gözlemler yapma gibi etkinliklerin meslek seçimine yardım edeceğini savunmuştur (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:18). Parsons'a göre meslek seçimi süreci üç adımda gerçekleşmektedir. Öncelikli olarak birey kendi ilgi, yetenek, beceri ve değerlerini sınırlılıklarıyla tam olarak anlamalıdır. İkinci olarak mesleklerin iyi ve kötü yönlerine, kazançlarına, gerekliliklerine dair bilgi edinmelidir. Son olarak kendisi ve meslekler hakkında edindiği bilgiler doğrultusunda gerçekçi bir seçim yapmalıdır (Parsons, 1909:5).

Özellik-etmen kuramında, klasik rehberlik anlayışında olduğu gibi didaktik bir anlayış söz konusudur. Danışana bilgi verme ve onu yönlendirmeden söz etmek mümkündür. Parsons ve arkadaşları görüşme, meslekler hakkında bilgi verme, test yorumlama, tavsiyede bulunma gibi bilgi aktarımının ön planda olduğu teknikler kullanmışlardır (Crites, 1978:84). Diğer yandan kuram, danışanların duygusal ya da psikolojik durumunu göz önünde bulundurmaması yönüyle eleştirilmiştir (Sharf, 2013:26). Diğer bir yandan, kuram kapsayıcı olmaması, sadece meslek seçme çağındaki gençlere yönelik olması ve meslek seçimini, çevre gibi diğer değişkenlerden bağımsız bir bütün olarak ele alması yönünden de eleştirilmiştir (Yeşilyaprak, 2013:206; Bacanlı, 2014:97). Ayrıca kurama yönelik bir diğer eleştiriden birisi de engelli bireylerin, engellerine uygun mesleklere yönlendirme yapması yönünden olmuştur. Eleştirilerin gerekçesi ise eşleştirmelerde engelli bireylerin mesleki tercihlerinin daraltıldığıdır (Fabian & Pebdani, 2013:386). Örneğin, işitme engelli bireyleri çok gürültülü bir çalışma ortamına sahip olan matbaalarda çalışmaya yönlendirmek, bireyin kişisel tercihlerini görmezden geldiğinin göstergesi olarak görülmüştür.

Özellik-etmen kuramında yetenek, ilgi alanları, ihtiyaç ve değerlerin değerlendirilmesi önemli bir role sahiptir (Hansen, 2013:405). Bu özellikleri ölçmek için geliştirdikleri ölçme araçları, kendilerinden sonra geliştirilecek ölçme araçları için kılavuz sayılmaktadır (Bacanlı, 2014:98). Kuram kolay anlaşılır, basit ve sade olduğu için toplumdaki farklı gruplara (azınlık gruplar, kadınlar, engelliler vb.) rahatça uygulanabilmektedir (Yeşilyaprak, 1995:44). Parsons'un kuramı mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı alanında öncü bir kuram olduğu için büyük katkılar sağlamıştır. Özellikle, Holland'ın Tipoloji Kuramına zemin hazırlamıştır. Kendisinden sonra gelen mesleki danışmanlık ve kariyer kuramlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir.

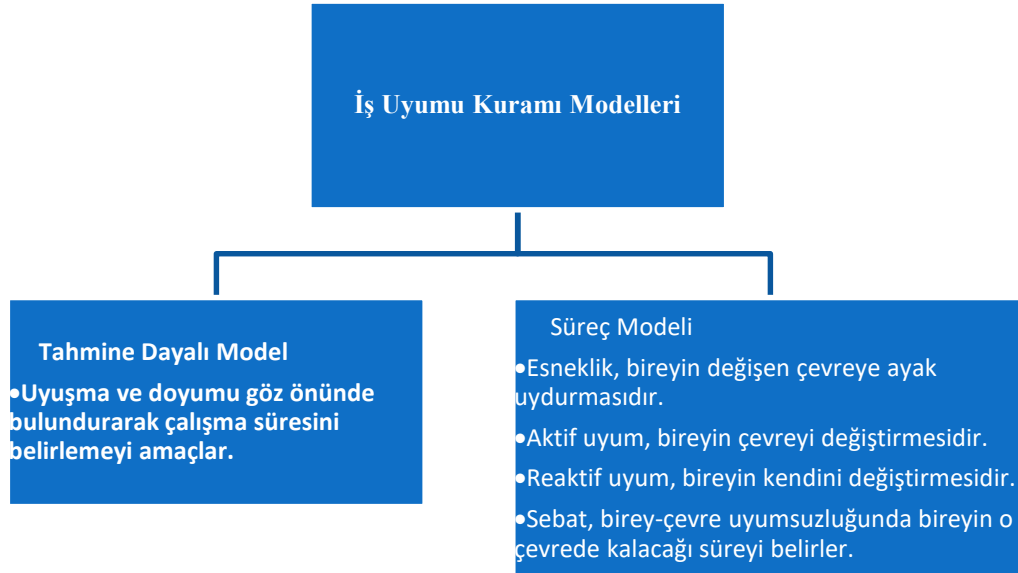
2.2. İş Uyumu Kuramı

Minnesota Üniversitesi'nden Lloyd Lofquist ve arkadaşları tarafından geliştirilen İş uyumu kuramının temeli birey ve çevre arasındaki uyuma dayanmaktadır. Uyuşma kavramını Dawis ve arkadaşları (1968:3); birey ve çevre arasındaki uyumlu ilişki, bireyin çevreye ve çevrenin bireye uyumu, birey ve çevre arasındaki karşılıklı anlaşma ya da uyum, birey ve çevre arasındaki birbirini tamamlayıcı ilişki şeklinde tanımlamışlardır. Uyuşma, birey ve bireyin çalışma çevresi arasındaki etkileşimdir. Bu etkileşimde hem birey hem çevre karşılıklı olarak birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar (Rounds, Dawis, & Lofquist, 1987:298). Birey ve çevre arasındaki bu etkileşimin

temel hedefi doyumdur. Birey çevre arasındaki uyuma düzeyi, bireyin o iş çevresinde kalma süresini etkilemektedir (Bacanlı, 2014:98). Fiziksel olarak aktif olacağı ve dolgun ücretli bir işte çalışmak isteyen bir bireyin fiziksel olarak aktif çalışanlara ihtiyaç duyan ve dolgun bir ücret veren bir iş çevresiyle uyumunun yüksek olması ve o iş çevresinde uzun süre çalışması beklenmektedir. İstikrarlı bir istihdam durumunda hem birey hem iş çevresinin tatmin olması ve doyum sağlaması beklenmektedir (Eggerth, 2008:63). Birey veya çevreden herhangi biri tatmin olmuyorsa, istikrarsız bir istihdam olduğu söylenebilir.

İş uyumu kuramında iki model bulunmaktadır. Bunlar; 1. Birey çevre arasındaki uyuma düzeyini ve doyumunu belirleyip bu belirlemeler ışığında bireyin çalışma süresini tahmin etmeye çalışan *Tahmine dayalı model*, 2. Birey çevre arasındaki uyumun nasıl sağlandığına ve sürdürüldüğüne odaklanan *Süreç modelidir*. Süreç modelinde, bireyler uyumsuz bir durumla karşılaştıklarında dört farklı uyum stili kullanarak bu uyumsuzluğun üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Bu stiller; esneklik, aktif uyum, reaktif uyum ve sebatır (Swanson & Schneider, 2013). Esneklik, bireyin değişen iş çevresine ne derece uyum sağladığı ile alakalıdır. Birey esneklik kapasitesi yettiği sürece, çevreye uyum sağlamaya devam eder. Ancak bireyin esneklik kapasitesinin yetersiz geldiği durumlarda, birey aktif ve reaktif uyum stillerinden birini kullanarak uyum göstermeye çalışır. Aktif stil bireyin çevreyi değiştirmesi, reaktif stil ise bireyin kendini değiştirmesidir. Bu stillerden birini kullandığı hâlde hâla bir uyuma gerçekleşmemişse, son stil olan sebat kullanılmaya başlanır. Bireyin sebat düzeyi, uyumadığı çevrede çalışma süresini belirler.

Şekil 2: İş Uyumu Kuramı Modelleri

İş uyum kuramı, diğer özellik-faktör kuramları gibi birey-çevre eşleştirmesi yapmaktadır ve bu eşleştirmeyi yapmak için ölçme araçları geliştirilmiştir. Bu ölçme araçları kültürümüze uyarlanmış ve ülkemizde de kullanılmıştır (Bacanlı, 2014:106). Aynı zamanda kuram, özellik-faktör kuramında olduğu gibi toplumdaki farklı gruplara uygulanabilmektedir. İlgi ve kişilik stili gibi konular kuramda çalışılmış, diğer konular arasında yer almaktadır (Sharf, 2013: 95-96).

2.3. Holland'ın Tipoloji Kuramı

Holland'ın Tipoloji Kuramı, esas olarak bireyi, kendi özelliklerine uygun bir mesleki çevre ile eşleştirme amacı gütmesiyle bir özellik-etmen kuramı olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak kuram, meslek seçimini bir kişi-çevre uyumu olarak gören ve bu konu üzerine çalışmalar yapan ilk kuramdır (Patton & McMahan, 2014:39). Parsons ile karşılaştırıldığında Holland, bireyi öncelikli olarak kişilik yönünden ele almıştır (Thoresen, 1967:163). Kişi çevre arasında bir uyum varsa, bireyin mesleki kişilik özellikleri ve mesleki çevresi benzer ve birbirini tamamlayıcı özelliklere sahipse, bireyin o iş çevresinde daha başarılı olması, daha yüksek performans göstermesi ve daha yüksek doyum sağlaması beklenmektedir (Perkmen & Tezci, 2015:189). Eğer kişilik ve çevre arasında bir uyum eksikliği bulunuyorsa bu durum memnuniyetsizliğe, düşük performansa ve istikrarsız bir kariyer çizgisine sebep olmaktadır (Holland, 1996:397).

Holland (1959:35) kendinden önceki kuramcılarının belirli kavramlar üzerine çok fazla yoğunlaştıklarını, ancak ihtiyaç ve benlik gibi kavramlar üzerine çalışmadıklarını ve kuramlarının nedensellik yönünden eksik olduğunu belirtmiştir. Holland meslek seçim sürecini, yalnızca bir kişi çevre eşleştirmesi olarak görmemiş, aynı zamanda bu süreci nedensellik yönünden de açıklamaya çalışmıştır. Kurama göre bir bireyin mesleki kimliği; yaşı, sosyal ve ekonomik statüsü, cinsiyeti, zekâsı ve eğitim durumu gibi faktörlerden etkilenmektedir (Bacanlı, 2014:107). Holland kişilik tiplerini ve mesleki çevreleri sınıflandırırken, bir mesleğe ve o mesleği icra edenler hakkındaki varsayımları ve genellemeleri toplamıştır. Sonra bu klişelerin doğruluğu üzerinde çalışarak meslek çevrelerine ve o mesleği yapanlara ait özellikleri kategorize etmiştir (Sharf, 2013:119).

Holland, meslek seçimini bireyin sahip olduğu kişiliğin çalışma dünyasında karşılık bulan bir ifadesi olarak tanımlamıştır (Yeşilyaprak, 2013:209). Bu doğrultuda Holland, bireylerin mesleki kişilik özelliklerini ve mesleki çevreleri tanımlamak için altı adet kişilik tipi ve mesleki çevre tanımlamıştır. Bu altı kişilik tipi ve mesleki çevre modeli; *Gerçekçi (Realistic)*, *Araştırmacı (Investigative)*, *Sanatçı (Artistic)*, *Sosyal (Social)*, *Girişimci (Enterprising)* ve *Geleneksel (Conventional)* şeklindedir. Holland, bu altı tipi *RIASEC* şeklinde kısaltmıştır. Bu tiplerden her biri farklı kişilik özelliğini, çalışma şeklini, davranış biçimini ve problem çözme stilini ifade etmektedir. Bireyler bu tiplerden sadece birine uyabilmektedirler. Bireyler, kendi kişilik tipleriyle benzer özellikleri taşıyan ve kişiliğini tamamlayan çalışma çevreleri ararlar (Dozier, 2013:8). Yani, insanlar yetenek ve becerilerini kullanabileceği, başarılar elde edip takdir ve saygı kazanacağı ortamlarda çalışmak isterler. Gerçekçi kişilik tipine sahip bir bireyin sosyal bir çevrede yeteneklerini kullanma fırsatı elde etmesi oldukça güçtür. Dolayısıyla başarı ve takdir kazanması, bir o kadar güç görünmektedir.

Holland'ın Tipoloji Kuramındaki altı kişilik tipi ve mesleki çevrenin özellikleri aşağıdaki gibidir;

Gerçekçi (Realistic): Makinelerle, nesnelere ve atletlerle çalışmaktan hoşlanan gerçekçi kişilik tip, buna paralel olarak fiziksel ve mekanik becerilere sahiptirler (Holland, 1996:398; Zunker, 2006:33; Nauta, 2013:58). Somut kavramlarla çalışmayı soyut ve teorik kavramlar üzerine çalışmaya tercih ederler (Bacanlı, 2014:113). Sabırlı, çözüm odaklı, pratik, kararlı ve odaklanmış olarak tanımlanabilecek gerçekçi tip, sosyal ilişkilere fazla değer vermez. Onlar için maddi kazanç ve statü daha değerlidir. Bu doğrultuda gerçekçi çevreye sahip meslekler, insanlar yerine aletler, hayvanlar

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

veya makinalar ile çalışılan mesleki ortamlara sahiptir. Fiziksel becerilerin daha sık kullanılır. Karşılaşılan problemlere pratik ve çözüm odaklı bir yaklaşım sergilerler (Sharf, 2013:121). Gerçekçi ortamlarda, bireylerin kaza geçirmesi ve fiziksel bir yara alması, diğer çevrelere göre daha olasıdır. Teknisyenler, terziler, itfaiye erleri, sporcular, çiftçiler, araba tamircileri, makine operatörleri, mühendisler ve pilotlar gerçekçi çevreye sahip mesleklere örnek olarak gösterilebilir (Yeşilyaprak, 2013:211; Patton & McMahon, 2014:43; Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:70).

Araştırmacı (Investigative): Olayları anlamlandırabilmek, nedenlerini ortaya çıkartmak veya kontrol etmek amacıyla yaratıcı, gözleme dayalı ve bir sistem doğrultusunda araştırma yapmayı tercih ederler. İnsanları ikna etmeyi gerektiren ve tekrar eden işler ile liderlikle uğraşmak istemezler (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:70). Zor bulmacalarla uğraşmaktan, matematik veya bilimsel problemleri çözmekten keyif alırlar ve bu konuda beceri sahibidirler (Gysbers, Heppner, & Johnston, 2014:30; Sharf, 2013). Analitik, entelektüel, eleştirel, meraklı, içe dönük, sabırlı, mantıklı, bağımsız ve rasyonel olarak tanımlanırlar (Kidd, 2006, s. 15). Araştırmacı tip, araştırma ve bilimi kullanarak bir teori geliştirmekten veya yeni bilgiler keşfetmekten haz alır (Holland, 1996:399). Karmaşık ve soyut düşüncelerin sıkça kullanıldığı araştırmacı çevrede, karşılaşılan problemlere mantıklı ve kesin çözümler bulmayı amaçlarlar. Bilim insanları, akademisyenler, matematikçiler, fizikçiler, kimyagerler, laboratuvar teknikerleri araştırmacı çevrelerde çalışmaktadırlar (Zunker, 2006:33; Nauta, 2013:58).

Sanatçı (Artistic): Duygularını, fikirlerini ve hislerini yaratıcı yöntemlerle (resim, müzik, edebiyat gibi) ifade etmekten hoşlanan sanatçı tipler, bu alanda yeteneklidirler (Holland, 1996:399). Soyut, somut veya sözlü materyalleri kullanarak yeni bir ürün ortaya çıkarmaktan keyif alırlar (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:70). Sistemli bir şekilde çalışmaya pek uygun değildir. Sezgisel, yaratıcı, düzensiz, dürtüsel, etkileyici ve bağımsız gibi sıfatlar sanatçı tipi tanımlamaktadır (Nauta, 2013:58; Kidd, 2006:15). Bir problemle karşılaştıklarında hayal güçlerini kullanma eğilimindedirler. Sanatçı çevreyi özgür, yeniliklere açık ve kişilerin kendilerini ifade etmesine yardımcı olarak tanımlamak mümkündür. Kişisel ve duygusal ifadeler, mantıksal ifadelerden daha sık kullanılmaktadır (Sharf, 2013). Ressamlık, yazarlık, aktörlük, tasarımcılık, müzisyenlik ve film yönetmenliği gibi meslekler sanatçı çevreye sahiptir.

Sosyal (Social): Dışadönük, dost canlısı, empati becerisi güçlü olan sosyal tipin, buna karşın nesnelere ve aletlerle çalışma becerisi iyi sayılmaz (Holland, 1996:398). Bilgilendirme, eğitime, öğretme, yardım etme, tedavi etme gibi diğer insanları olumlu yönde etkilemeye yönelik etkinliklerden hoşlanmaktadırlar (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:71). Başka insanlarla beraber, takım çalışmasından keyif almaktadırlar. Sosyal çevrelerinde nezaket, yardımseverlik, samimiyet gibi insana dair değerler ön plandadır. Psikolojik danışmanlık, öğretmenlik, sosyal hizmet uzmanlığı, hemşirelik ve halkla ilişkiler uzmanlığı gibi meslekler sosyal çevreye sahip mesleklerdir.

Girişimci (Enterprising): Maddi kazanca ve sosyal statüye değer veren girişimci tip, enerjik ve dışadönüktür (Holland, 1996). Girişken, ikna yeteneği ve kendine güveni yüksektir. Liderlik becerileri yüksektir. Topluma liderlik etmekten keyif alırlar (Yeşilyaprak, 2013:212). Yardımseverlik ve bağışlayıcılık yönünden eksiktirler. İyi giyinmekten ve göz önünde bulunmaktan hoşlanırlar (Gysbers, Heppner, & Johnston, 2014:30). Girişimci çevrede ise maddi kazanç ve güç elde etmek, öncelikli amaçlarındandır. Bu amaçlara ulaşmak için toplulukları ikna etme ve harekete geçirme gibi

yöntemler kullanılmaktadırlar (Sharf, 2013:123). Politikacılık, avukatlık, satış temsilciliği, menajerlik ve yöneticilik gibi meslekler girişimci çevredeki mesleklere örnektir.

Geleneksel (Conventional): Belirli bir plana göre düzenli, sistematik ve kesin sonuçları olan işler yapmayı tercih ederler. Plansız, esnek, yapılandırılmamış, belirsiz ve özgür ortamlarda çalışmaktan hoşlanmazlar (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:71; Holland, 1996). İşin aksamasına sebep olacak küçük problemlere ilişkin hızlı ve pratik çözümler üretebilmelerine karşın; karmaşık ve yeni çözümler bulması, üzerine çokça düşünmesi gereken problemlere çözüm bulmakta iyi değildir. Geleneksel çevrede; organize etme, planlama, tasnifleme, matematiksel işlem yapma gibi becerilere yönelik etkinlikler bulunmaktadır. Muhasebeci, kütüphane görevlisi, postacı, bankacı, kâtip ve arşiv görevlisi gibi meslekler geleneksel çevreye ait mesleklerdir.

Holland, her ne kadar altı farklı kişilik tipi ve mesleki çevre tanımlamışsa da insanların veya mesleklerin bu tiplerden, sadece birine uyması çok nadir görülen durumdur. Çoğu zaman insanlar ve meslekler bu tiplerin birleşiminden meydana gelmektedir. Örneğin bir müzik öğretmenini, sadece sanatçı tip ile tanımlamak yanlış olmaktadır. Çünkü bir müzik öğretmeni, müzik yaptığı için sanatçı, öğrencileriyle iletişim hâlinde olup onların eğitimde rol aldığı için sosyal ve yapması gereken evrak işleri yönünden geleneksel kişilik tipine sahip olması beklenmektedir. Bu yüzden Holland, hem kişileri hem çevreleri tanımlamak için üç harfli kodlar kullanmıştır. Kişinin veya çevrenin en iyi biçimde uyduğu üç tipin baş harfi kullanılarak oluşturulan bu kodlar, kişinin veya çevrenin daha fazla yönden anlaşılmasına olanak vermektedir. Örneğin müzik öğretmenliği için bu SnSGI şeklinde gösterilmektedir. (Sn-Sanatçı, S-Sosyal, GI-Geleneksel). Bireyler buldukları veya yetiştikleri çevreye ait beceriler geliştirme eğilimindedirler (Bacanlı, 2014). Bununla birlikte; bireyin hobileri, çevresindeki diğer kişiler ve buldukları ortamlar farklı tiplere ait beceriler geliştirmesine neden olabilir. Bu yüzden bireylerde, sadece bir kişilik tipinin özelliklerinden çok birden fazla tipin özellikleri bulunabilir.

2.3.1. Holland'ın Tipoloji Kuramındaki Önemli Kavramlar

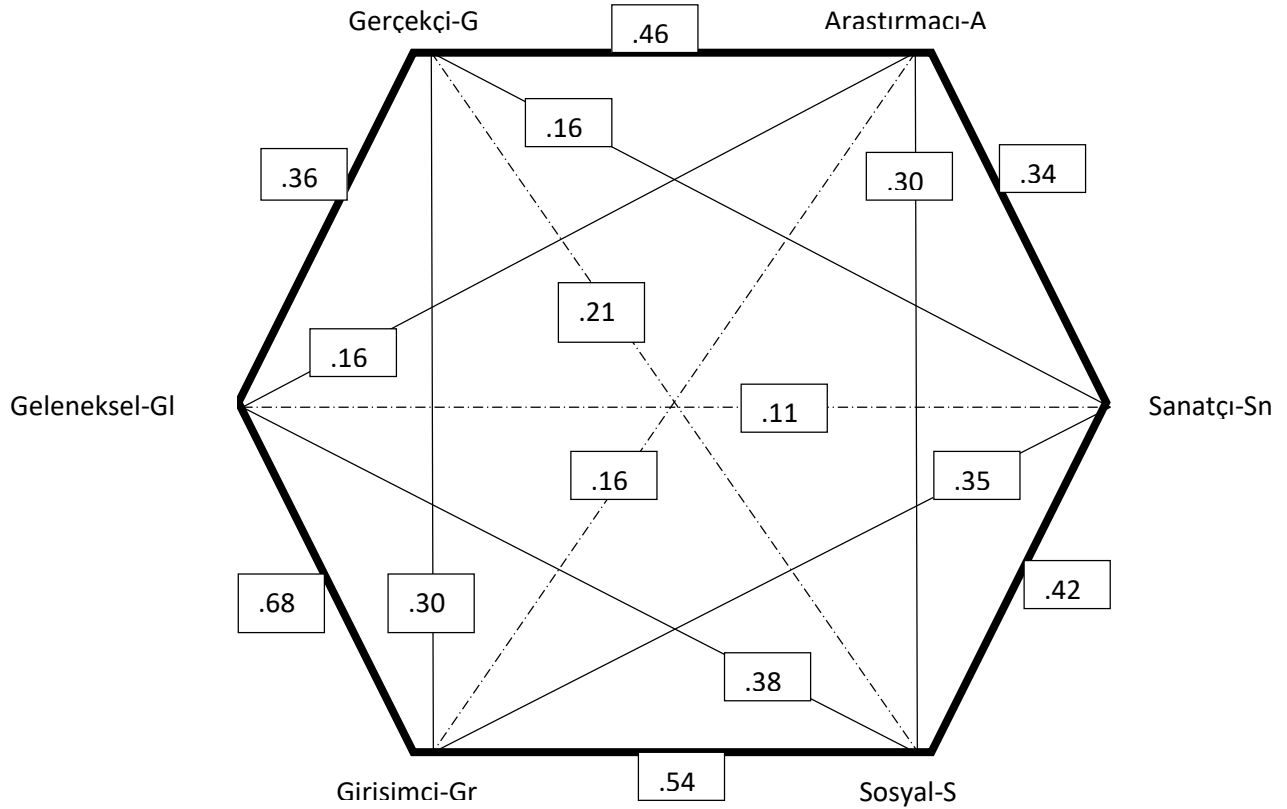
Holland'ın Tipoloji Kuramını daha net ve doğru şekilde anlamak için kurama dair bir takım kavramların öncelikli olarak anlaşılması faydalı olacaktır. Uyum, tutarlılık, farklılaşma ve mesleki kimlik kavramlarını kuramın önemli kavramlarıdır.

Uyum (Örtüşme): Holland'ın Tipoloji Kuramının en önemli kavramlarının başında gelen uyum kavramı, temelde bir bireyin kişilik tipinin bazı mesleki çevrelere diğerlerinden daha uygun olması düşüncesine dayanmaktadır. Bireyler kendi beceri ve yeteneklerini kullanabilecekleri, değer ve tutumlarına uygun, ihtiyaçlarını karşılayacağı bir mesleki çevreye girebilmek isterler (Nauta, 2013:58). Bireyler, çözebilecekleri problemlere ve başarabilecekleri rollere sahip bir ortam aramaktadırlar. Buna paralel bir şekilde meslek ortamları (genellikle işverenler) çevrenin ihtiyaç duyduğu becerilerle çevrenin gereklerini karşılayacak çalışanlar aramaktadırlar. Yani uyum kavramı, bireyin kişilik tipi ile mevcut veya gelecekteki mesleki çevresi arasındaki örtüşme seviyesini tanımlamaktadır (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:72). Diğer bir deyişle, kişilik tipi ile çalışma çevresinin benzerlik düzeyi uyum düzeyini göstermektedir (Sharf, 2013:126). Üst düzey bir uyumda, bireyin daha başarılı ve memnun olup daha uzun süreler o çevrede çalışması beklenmektedir (Patton & McMahan, 2014:44). Örneğin, sanatçı kişilik tipine sahip bir birey için en uyumlu çevre, sanatçı çevredir. Bu ortamda birey, yetenek ve becerilerini sergileme fırsatı bulur. Çevrenin ve kendinin

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

değerleri örtüştüğü için memnuniyeti artar. Ancak bu birey geleneksel bir çevrede çalışırsa, hem sahip olduğu beceri ve yetenekleri sergileyebileceği fırsatlar bulmakta güçlük çeker, hem de çevrenin kendisinden beklediği görevleri yapmak için gerekli olan beceri ve yeteneklerden yoksun olduğu için bu görevleri başarmakta zorlanır veya başaramaz. Böyle bir durumda memnuniyetten söz etmek mümkün olmamakla birlikte, bu birlikteliğin uzun sürmesi de beklenemez.

Şekil 3: Holland'ın Kişilik Tipleri Arasındaki İlişki (Holland, Whitney, Cole, & Richards, Jr., 1969)

Holland, kuramında altı tip tanımlamıştır, ancak bir bireyin bu tiplerden birine tam olarak uyması düşük bir olasılıktır. Genellikle, bireyleri veya çevreleri tanımlamak için bu tiplerin kombinasyonları kullanılır. Holland ve arkadaşları (1969:4), tipler arasındaki ilişkiyi altıgen bir model kullanarak göstermişlerdir (Şekil:3). Modele göre, tipler arasındaki uyum düzeyi birbirlerine olan yakınlıklarıyla doğru orantılıdır. Yani bir tipin en uyumlu olduğu tipler kendisine en yakın duranlardır (gerçekçi-araştırmacı veya geleneksel-gerçekçi). Şekil 3'de birbirlerine kalın çizgiyle bağlı tipler uyum düzeyi en yüksek, ince çizgiyle bağlı tipler uyum düzeyi orta ve kesik çizgilerle bağlı tipler ise uyum düzeyi en düşük tiplerdir. Düşük uyum düzeyi kuramda istenmeyen bir durumdur ve danışma sürecinin temel amaçlarında biri yüksek bir uyum düzeyine sahip kişilik tipi çevre eşleşmesini sağlamaktır (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013).

Farklılaşma: bir bireyin, sadece bir kişilik tipinin özelliklerini göstermesi nadiren yaşanan bir durumdur. İnsanlar, genelde birçok kişilik tipinin özelliklerine sahiptirler. Birçok kişilik tipine sahip olsalar da bazı kişilik tiplerinin özellikleri sahip olduğu diğer kişilik özelliklerinden daha belirgindir

(Gysbers, Heppner, & Johnston, 2014:31-32). Yani bireyin kişilik özelliklerinden biri, diğerlerine göre daha belirgindir. Holland, farklılaşma terimini bir kişilik tipinin veya bir çevrenin açık bir şekilde tanımlanma derecesi olarak açıklamaktadır (Nauta, 2013:61). Bir kişi veya çevrenin sahip olduğu tip özelliklerinden biri diğerlerine göre daha fazla ise farklılaşma düzeyi yüksektir.

Farklılaşma düzeyi yüksek bireyler için mesleki karar verme süreci daha kolay geçmektedir (Patton & McMahon, 2014:44). Farklılaşma düzeyi düşük olan bir birey; gerçekçi, sanatçı ve girişimci çevrelere ait etkinliklerden hoşlanabilir veya bu çevrelere dair becerilere sahip olabilir. Sahip olduğu bu tiplerden hiçbiri bir diğerinden daha baskın değilse, bu durum meslek seçimi sürecini güçleştirebilmektedir. Sonuç olarak danışmandan, bireyin farklılaşma düzeyini arttırmasına yardımcı olması beklenir (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:74). Böylelikle bireyin kendisini tanımasına yardım ederek farklılaşma düzeyini arttırmak mümkündür.

Tutarlılık: Bir bireyin sahip olduğu kişilik tiplerinin birbirleriyle olan benzerlik ve farklılık düzeyidir. Tiplerin tutarlılık düzeyleri, uyum düzeyleriyle benzerdir. Altıgünde (Şekil1) birbirine yakın tipler daha tutarlıyken, birbirine uzak olanlar daha tutarsızdır. Tutarlılık, tiplerin ortak yönleriyle alakalıdır (Zunker, 2006:32; Sharf, 2013:129). Bireylerin kişilik tipinin tutarlılığı üç harfli kodun ilk iki harfine bakılarak anlaşılabilir (Nauta, 2013:62). Örneğin; yapılan ölçmeler sonucunda bireyin mesleki tipi gerçekçi, sosyal ve araştırmacı (GSA) olarak belirlenmiştir. Bu bireyin, üç harfli kodunun (GSA) ilk iki harfi, bireyin tutarsız bir tipi olduğunu göstermektedir (gerçekçi- sosyal). Eğer bireyin kodu Girişimci, sosyal, araştırmacı (GrSA) şeklinde olsaydı, bu durum bireyin tutarlılığının yüksek olduğunu göstermiş olurdu.

Bireyin tutarlılık düzeyinin yüksek olması, kariyer seçimlerinde daha kolay karar vermesine olanak sağlamaktadır. Çünkü benzer alanlardaki ilgiyle yetenek ve değerlerine uygun bir çevre bulması daha olasıdır (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:74). Bireylerin ilgi, beceri, yetenek ve değerleri gibi özellikleri değiştirmek mümkün olmadığından dolayı bu özelliklerle çevre arasındaki olabilecek tutarsızlığı ortadan kaldırmak danışma amaçlarından birisi değildir. Tutarsızlığa sahip bireylere dair yapılması gerekenler, bu durum hakkındaki farkındalığı arttırmaktır. Ayrıca kişilik tiplerinden birine göre bir mesleki tercih yapması, diğer tipine uygun bir hobi edinmesi tavsiye edilebilir. Örneğin geleneksel ve sanatçı kişiliğe sahip bir birey bankacı olabilir. Boş zamanlarında ise resim, müzik gibi sanatsal faaliyetlerle uğraşabilir. Böylelikle hem sanatçı hem de geleneksel yönünü memnun edebilir. Diğer yandan bireyin tutarlılık düzeyi arttıkça kariyer kararı vermesi kolaylaşmaktadır. Tutarsız kişilik tipine sahip bireylerin kendilerine uygun bir mesleki çevre bulmaları daha zor görünmektedir (Nauta, 2013).

Tutarlılık, sadece kişilik tipleriyle değildir. Aynı zamanda mesleki çevrelerin de tutarlılık düzeyleri vardır. Örneğin, beden eğitimi öğretmenliği tutarsız bir çevreye sahiptir. Meslek, sportif yönüyle gerçekçi çevreye dair özellikler taşırken, öğretmenlik yönüyle sosyal çevreye ait özellikler taşımaktadır. Aynı şekilde, bir araştırma grubu liderliği de girişimci ve araştırmacı çevrenin özelliklerini bir arada taşıdığı için tutarsızdır.

Mesleki Kimlik: Kariyer gelişim müdahalelerinin önemli bir amacı olan mesleki kimlik, bireylerin kendi ilgi, beceri ve yeteneklerinin farkında olması ve kariyer amaçlarının netleşmesi ile oluşmaktadır (Niles & Harris-Bowlsbey, 2013:74; Gysbers, Heppner, & Johnston, 2014:32). Yani bir

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bireyin mesleki kimlik oluşturabilmesi için kendisini ve mesleki çevreleri tanıması gerekmektedir. Bireylere güçlü bir mesleki kimlik oluşturma, meslek seçiminde veya kariyer karar verme süreçlerinde kolaylık sağlamaktadır (Nauta, 2013:34). Kişinin hedeflerinin, ilgi alanlarının ve yeteneklerinin net ve istikrarlı bir resmi şeklinde tanımlanan mesleki kimlik; farklılaşma ve tutarlılıkla güçlü bir şekilde ilişkilidir. Çünkü yüksek derecede farklılaşma ve tutarlılığa sahip kişilerin daha net ve kararlı hedeflere sahip oldukları görülmektedir (Patton & McMahon, 2014:44).

3. Bağlanma Kuramı

İnsanların kişiliği ve sosyal gelişimi, doğumlarından hemen sonra çevresi ve diğer insanlarla olan etkileşimiyle başlar. Hayatlarının ilk yıllarında da büyük oranda şekillenir. Bağlanma, bebeklerin bakıcısı ile oluşturdukları sürekli ve etkili sosyal duygusal ilişkidir (Gerrig & Zimbardo, 2012:320). Bakıcı genelde annedir, fakat çocuğun bakımını üstlenen baba, büyükanne gibi de olabilir. Bağlanma kuramının ilk temsilcisi İngiliz psikolog John Bowlby'dir. Bowlby'ye (1969) göre bağlanma içgüdüselidir. Bağlanma, bebeklerin genetik donanımlarının ve çevrenin etkileşiminin bir ürünüdür. Bağlanma, bebeklerin hayatta kalma içgüdülerinin bir sonucudur. Bebek, bakıcısı arasında oluşan bağlanma yardımıyla hayata tutunmaya çalışır. İlerleyen dönemlerde çevreyi keşfederken bakıcısı ile kurduğu bağ, çocuğun stresle başa çıkmasına yardım etmektedir (Bowlby, 1969:14). Erken bebeklik dönemindeki bu yakınlık arama davranışı, bebeğin kendisinden daha güçlü ve daha akıllı birinden koruma ve bakım elde etmek için kullandığı doğuştan gelen bir sistem tarafından düzenlenmektedir (Gillath & Shaver, 2007:969). Sadece bebekler değil, yetişkinler de bir bağlılık oluşturmaya meyillidirler (Bowlby, 1973). Kuram, bağlanma kavramını sosyal öğrenmeyle değil, biyolojik ve psikolojik ilkelerin ışığında tutarlı bir şekilde açıklamaktadır (Evans, 1979:69).

Bağlanmanın temelleri bebeklik döneminde atılır. Bebeklikte bağlanma kavramı; bebeğin belli bir kişiye karşı olumlu tepkilerde bulunması, o kişinin yanında olmak istemesi, stres yaratan bir durumla veya nesneyle karşılaştığında o kişiyi araması, bağlanılan kişiye yakın olduğunda güvende hissetmesi gibi durumları kapsamaktadır (Soysal, Bodur, İşeri, & Şenol, 2005:89). Bebeklikte bağlanma, aşamalar hâlinde oluşmaktadır. Doğumdan sonraki ilk sekiz haftada bir sıkıntısını belli etmek için ağlamayla kendini gösteren bağlanma, sekizinci haftadan altıncı aya kadar olan kısımda bakıcılarını tanıma ve onlara yönelme şeklinde kendini gösterir. Altı ay- iki yaş arası dönemde; bakıcısı yanında ise bebek, huzurlu ve mutlu; uzakta ise gergin ve huzursuz hissetmektedir. İki yaşından sonra ise bebek, bakıcısının kendisinden bağımsız bir birey olduğunun farkına varmaktadır (Sadock, Sadock, & Ruiz, 2015:98; Pehlivan Türk, 2004:58).

Bağlanma yavaş yavaş gelişmektedir; bir bebeğin, kendinden güçlü ve akıllı olarak algıladığı, kaygı veya sıkıntılarını giderebilecek kişiyle birlikte olma isteği ile sonuçlanır (Sadock, Sadock, & Ruiz, 2015:97). Bebekler, bağlandıkları bu kişiyi "güvenli üs" olarak görmektedirler (Hazan & Shaver, 1987:512). Bebeklerin güvenli üs olarak gördükleri kişi, birincil bağlanma objesidir (Soysal, Bodur, İşeri, & Şenol, 2005:89). Yaşamın ilk yıllarında oluşan bağlanma, ilerleyen dönemdeki birçok davranış ve duyguyu etkilemektedir (Çelik, 2018). Sosyal ve duygusal beceriler, empati yeteneği (Laible, 2007), davranışsal ve psikolojik bozukluklar (Cooper, Shaver, & Collins, 1998), saldırganlık (Shaver & Mikulincer, 2002), ilişkisel beceriler ve uyum (Engels, Finkenauer, Meeus, & Dekovic, 2001) gibi değişkenler ile bağlanma arasında ilişkiden söz edilebilir.

İnsanların yaşamlarını birçok alanda etkileyen bağlanma, temel olarak üç işleve sahiptir. Bunlardan birincisi, tek başına hayatta kalmak için yeterli becerilere sahip olmayan bebeklerin dünyayı keşfetmeye çalışırken, tekrar dönebilecek bir limana (güvenli üsse) ihtiyaç duymalarıdır. Sağlıklı bir bağlanma ile bebekler bu limana sahip olurlar. Bağlanmanın ikinci işlevi ise bebeklerin fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Anne ile bebek arasındaki bağlanma ile bebeklerin fiziksel ihtiyaçları karşılanacaktır. Son olarak bağlanma, bebeğin hayata dair bir güvenlik duygusu geliştirmesinde önemli bir role sahiptir (Terzi & Tekinalp, 2013:103). Görüldüğü üzere bağlanmanın bu temel işlevleri, birer gereksinimdir. Sağlıklı bir bağlanmanın oluşması için bu gereksinimlerin karşılanması gerekmektedir. Bowlby (1969), bu gereksinimlerin karşılanma durumlarının sonucunda ortaya çıkan durumları açıklamak için “içsel çalışan modeller” ilkesini kullanmaktadır.

Bağlanma kuramı, insanların yaşamları boyunca diğer insanlarla olan ilişkilerine dair bazı zihinsel modeller oluşturduklarını söylemektedir. Bebeklik döneminde bakıcıyla oluşturulan bağlanma yaşamın diğer dönemlerinde, insanlarla olan sosyal ilişkileri de etkileyen modeller oluşturmaktadır (Terzi & Tekinalp, 2013:104). Bowlby (1973:12), bu modelleri içsel çalışan modeller olarak adlandırmıştır. Bu kavram bağlanma kuramında oldukça önemli bir yere sahiptir. İçsel çalışan modeller, çocuğun kendisine ve bakıcısına ait temsillerinden oluşmaktadır. Bu temsiller, bebeğin bakıcısına dair öznel değerlendirmeleriyle oluşmaktadır (Terzi & Tekinalp, 2013:104; Morsünbül & Çok, 2011:555). İçsel çalışan modellerin oluşması için bebeğin kendisine ve bakıcısına dair bilişsel şemalarının oluşmasına ihtiyaç vardır. Eğer çocuk gereksinimlerinin karşılanması veya korunma için çağrı yaptığında, bakıcısı ona gerekli olan desteği ve sevgiyi zamanında gösterirse, çocukta bakıcısının destekleyici ve güvenilir olduğuna dair bilişsel şemalar oluşmaya başlar. Aynı doğrultuda, gerekli bakımı ve desteği gören çocuk da kendisini sevmeye ve desteklenmeye değer olarak algılar. Bu durumda çocuk ve bakıcısı arasında güvenli bağlanma oluşmuş olur. (Çelik, 2018:28) Aksi takdirde, bakıcı çocuğun çağrısını cevapsız bırakır veya yeteri kadar destek ve sevgi göstermezse; çocuk bakıcısını duyarsız, ulaşılabilir olmayan ve reddedici, kendisinin ise sevgiye ve desteklenmeye layık olmadığına dair bilişsel şemalar oluşturmaya başlar. Bu durumda ise bakıcı ve çocuk arasında güvensiz bağlanmadan söz etmek mümkündür (Kurt & Şabanoğlu, 2019:32). Çocuklar, tek başlarına veya güvensiz bağlanma kurduğu bakıcısı ile beraber yaptıklarından çok daha fazlasını, güvenli bağlanma kurdukları bir bakıcı ile beraber keşif yaparken öğrenmektedirler (Waters, Bretherton, & Vaughn, 2015:xvii). İçsel çalışan modeller, doğumdan ergenliğe kadar esnekler ve değişim gösterebilirler. Ergenlikten sonraki süreçte ise değişime direnç gösterirler, daha az değişime eğilimi göstermektedirler. Bu dönemde bireyler, o zamana kadar oluşturdukları içsel çalışan modellerini kendileri için önemli olabilecek ilişkilerinde kullanmaktadırlar.

Ainsworth ve arkadaşları (1978), bebeklerde bağlanmayı anlamak için 1 yaşındaki 106 çocuk ve bu çocukların bakıcılarının katılımıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Yabancı Durum Testi (Strange Situation) olarak bilinen bu test 7 aşamadan oluşmaktadır ve her bir aşamada çocuk farklı durumlara maruz bırakılarak tepkileri ölçülmüştür. Birinci aşamada çocuk, annesi ile birlikteyken sonraki aşamada anne ortamdaki ayrılır ve bir yabancı ortama dâhil edilir. İlerleyen aşamalarda ise yabancı çocuğa adım adım yaklaşır (sadece ortamda bulunma-bebekle iletişime geçme- bebekle fiziksel temas kurma). Test sırasında çocukların tepkileri kaydedilir. Testin amacı yabancı bir ortama giren çocukların, bakıcılarını güvenli üst olarak kullanma derecelerini, bakıcıları ortamdaki ayrıldığında ortaya çıkan stresle nasıl başa çıktıkları ve yabancı bir kişinin onlara yakınlık

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

göstermesine nasıl tepki gösterdiklerini incelemektir (Morsünbül & Çok, 2011:555). Araştırma sonucunda çocuklarda güvenli, kaygılı/kararsız ve kaçınan olmak üzere üç farklı bağlanma stili olduğu bulunmuştur (Terzi & Tekinalp, 2013:106; Sümer & Güngör, 1999:39). Güvenli bağlanan bebekler, daha bağımsız hareket etmektedirler ve bazen bakıcılarının yanına gitmektedirler. Bakıcılarıyla bir ayrılık yaşadıklarında, strese girmezler ve tekrar bir araya geldiklerinde kolayca sakinleşip çevreyi keşfetmeye devam etmektedirler. Yabancılarla daha kolay iletişime geçebilmektedirler. Kaygılı/kararsız bağlanan bebekler, ayrılık sonrası yoğun bir kaygı ve stres yaşamaktadırlar. Tekrar bir araya geldiklerinde sakinleşmeleri kolay olmamakta ve bakıcısı yanına gelmiş olmasına rağmen, çevreyi keşfetmeye devam etmemektedir. Yabancılarla iletişime girmemektedirler. Kaçınan bağlanmaya sahip bebekler ise ayrılığa ve tekrar birleşmeye tepki vermemektedirler. Dikkatlerini çevreye vermiş görünmektedir (Terzi & Tekinalp, 2013:106).

Ainsworth, yaşamın ilk yıllarında kurulan güvenli bağlanmanın, sonraki dönemlerdeki psikolojik gelişim için önemli olduğunu belirtmiştir (Santrock, 2012:449). Yine Ainsworth'un araştırmalarına göre, bebeklerin %65'i iki yaşına geldiklerinde güvenli bir şekilde bağlanmış olmaktadır (Sadock, Sadock, & Ruiz, 2015:99). Ayrıca Ainsworth, Bowlby'nin gözlemlerini genişletmiş ve bağlanma döneminde anne ile bebeği arasındaki etkileşimin, bebeğin şimdiki ve gelecekteki davranışını önemli ölçüde etkilediğini ve bağlanmanın kaygıyı azaltmaya yardımcı olduğunu kanıtlamıştır.

3.1.Yetişkinlikte Bağlanma

Bağlanma kuramı, bebek ve bakıcı arasındaki ilişki dinamikleri üzerine ortaya çıkmış bir teori olduğu için kurama dair ilk çalışmalar, bebeklik ve çocukluk dönemi üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde araştırmacılar yetişkinlerin bağlanma biçimleri üzerine de çalışmalar yapmış ve bu bağlanma biçimlerini tanımlamaya çalışmışlardır. Yetişkin bireylerin yakın ilişkilerinde sergiledikleri davranışları, duyguları, düşünceleri ve inançları yordamada, bağlanma kuramı oldukça başarılı görülmektedir (Terzi & Tekinalp, 2013:107). Bu bağlamda, 90'lı yıllarda yetişkin bağlanması üzerine birçok araştırma yapılmış ve birçok ölçme aracı geliştirilmiştir (Sümer, 2006).

Hazan ve Shaver (1987), romantik aşk sürecinin bağlanma ile olan ilgisini araştırırken, Ainsworth ve arkadaşlarının (1978) çocuklarda gözlemledikleri güvenli, kaçınan ve kaygılı/kararsız bağlanma biçimlerinin yetişkinlerde de benzer bir şekilde bulduklarını gözlemlemişlerdir. Hazan ve Shaver'in (1987:517) yaptığı çalışmada üç bağlanma biçiminin göreceli yaygınlığının çocuklarda ve yetişkinlerde aynı olduğunu ortaya koymuşlardır. Farklı bağlanma biçimlerine sahip bireylerin romantik aşkı deneyimle biçimlerinin de farklı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. *Güvenli bağlanma biçimine sahip yetişkinler*, yakın ilişkiler kurarken daha rahattırlar. Kendilerine güvenirlere ve karşısındakine bağlanmaktan mutluluk duyarlar. Terkedilme kaygıları yoktur ve ilişkileri daha uzun sürmektedir. Diğer insanlara güvenirlere ve onlara saygı duyarlar. Diğer bağlanma biçimine sahip bireylerden daha affedicidirler (Terzi & Tekinalp, 2013:107; Çalışır, 2009:243; Santrock, 2012:448). *Kaygılı/Kararsız bağlanma biçimine sahip yetişkinler*, ilişkilerinde terkedilme korkusu yaşarlar. Kıskançtırlar ve eşlerinin kendilerine karşı ilgisiz olduklarını düşünürler. İlişkilerinde takıntılıdırlar. Kendilerinden şüphe duyma eğilimindedirler. Çok kolay âşık olabilirler (Terzi & Tekinalp, 2013:107; Santrock, 2012:448; Collins & Read, 1990:645). *Kaçınan bağlanma biçimine sahip bireyler* ise ilişkilerden uzak durmayı tercih ederler. Sosyal bakımdan baskılanmış gibi görünürler ve kendilerini

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

açmaktan hoşlanmazlar. Partnerlerine karşı güvenleri eksiktir (Çalışır, 2009:243). Hazan ve Shaver'in çalışması erken dönem bağlanma ile yetişkinlikte bağlanma arasındaki ilişkiyi keşfetmeye yönelik önemli bir çalışma olmuştur.

Hazan ve Shaver'ın yetişkinlerde üç farklı bağlanma biçimi tanımladıkları çalışmasından sonra Bartholomew ve Horowitz (1991:226), bireyin kendine ve başkalarına ait olumlu ve olumsuz zihinsel modellerinin kombinasyonlarıyla ortaya çıkan dörtlü bağlanma modelini geliştirmişlerdir. Benlik modeli, kişinin kendisinin değerli ve sevgiyi hak eden biri olup olmadığına dair düşünceleridir. Başkaları modeli ise kişinin diğer insanları güvenilir olma ve kendisine sevgi ve ilgi göstermeye hazır olma durumlarına dair düşünceleridir (Terzi & Tekinalp, 2013:108).

Tablo 1. Bartholomew ve Horowitz (1991) Yetişkin Bağlanma Modeli

		Kendilik Modeli	
		Olumlu	Olumsuz
Bşkaları Modeli	Olumlu	Güvenli Yakınlık kurma konusunda rahat ve özerk	Saplantılı İlişkilere takıntılı
	Olumsuz	Kayıtsız Yakınlığa karşı kayıtsız ve karşıt bağımlı	Korkulu Yakınlıktan korkan ve sosyal açıdan kaçınan

Güvenli bağlanmaya sahip bireyler hem kendine hem de başkalarına dair olumlu düşünceleri olan bireylerdir. Yani güvenli bağlanmaya sahip bireyler kendilerini sevmeye değer, başkalarını da güvenilir ve destekleyici olarak görmektedirler (Hamarta, Deniz, & Saltalı, 2009:200-201). Başkalarıyla kolaylıkla yakınlık kurabilmektedirler. Bir ilişkide özerk kalmayı başarabilmektedirler (Terzi & Çankaya, 2009:1). Güvenli bağlanmaya sahip bireylerde, kaygı düşüktür ve kaçınma davranışına çok az rastlanmaktadır (Holmes & Johnson, 2009:835).

Saplantılı bağlanmaya sahip bireyler, olumsuz bir kendilik modeline sahipken başkalarına karşı düşünceleri olumludur. Yani bu kişiler kendilerini değersiz ve sevgiye layık olmayan şekilde görmektedirler. İlişkilerinde saplantılı ve ısrarcıdırlar (Tutarel-Kışlak & Çavuşoğlu, 2006:62). İlişkilerinde karşısındaki insanın onay ve kabulünü almaya çalışmaktadırlar (Çalışır, 2009:243-244).

Kayıtsız bağlanmaya sahip bireyler ise saplantılı bağlanmanın aksine olumlu bir benlik algısına sahiptir ve başkalarını olumsuz görmektedir. Özsaygıları yüksektir ve özerkliğe önem verirler. Başkalarına dair olumsuz tutumlarından ötürü yakın ilişkilerden kaçınmaktadırlar. Reddedilmekten ve hayal kırıklığına uğramaktan çekinmektedirler. Yakın ilişkilerden uzak durarak kendilerine dair olumlu benlik algılarını korumaya çalışmaktadırlar (Terzi & Tekinalp, 2013:109).

Korkulu bağlanmaya sahip bireyler hem kendilerine hem de başkalarına karşı olumsuz bir tutum içerisindedirler. Kaygı seviyeleri yüksektir ve özsaygıları düşüktür. Başkalarının kendilerine sevgi ve ilgi göstermeyeceklerine dair tutuma sahip oldukları için yakın ilişki kurmaktan kaçınmaktadırlar. Kurdukları yakın ilişkilerde ise çok fazla sorun yaşamaktadırlar (Bartholomew & Horowitz, 1991:228).

4. Beş Faktör Kişilik Kuramı

Kişilik, bireyin çevresiyle kurduğu, süreklilik gösteren ve tutarlı ilişkileridir. Bir diğer deyişle, bireyi başkalarından ayıran özellikleridir (Cüceloğlu, 2010:405; Özdemir, Güzel Özdemir, Kadak, & Nasıroğlu, 2012:567). Türk Dil Kurumuna (TDK, 2021) göre kişilik; bir kişiye özgü belirgin, manevi ve psikolojik özellikler bütünüdür. Diğer bir tanıma göre kişilik, bireyin başkaları üzerindeki olumlu veya olumsuz izlenimi ve etkiler bütünüdür (Özgüven, 2012:35). Kişilik, bireyin bir bütün olarak onu farklı kılan davranış, duygu, düşünce ve tepkileridir. Ancak bu davranış, duygu, düşünce ve tepkiler süreklilik göstermelidir. Diğer bir deyişle bireyin o anki biyolojik durumu ve bulunduğu çevre ile açıklanamamalıdır (Taymur & Türkçapar, 2012:155). Kişilik kavramı çok geniş bir spektrumda incelenmelidir. Bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal her bir özelliği kişiliğini oluşturan bir öğedir (Ewen, 2014:3).

Görüldüğü gibi kişilik kavramı birçok kuramcı ve araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Tanımların çoğu belirli özelliklere işarete etse de kişilik kavramı üzerinde ortak bir tanımlama yapılamamaktadır. Kişiliği tanımlamak için sezgisel bir yöntemden çok deneysel yöntemlerin kullanılabilceğini öne süren Raymond Cattell, öncelikli olarak kişilik özelliği olabilecek yüzlerce sıfat belirlemiştir. İstatistiksel bir yöntem olan faktör analizini kullanarak bu kişilik özelliklerini gruplandırmayı amaçlamıştır. Cattell bu yöntemle 16 ana kişilik özelliği belirlemiştir (Burger, 2006). Aynı sıfat içerisinde değerlendirilen bu özelliklerin birebir aynı olmasalar da yapılan çalışmalarda, aralarında güçlü bir korelasyon olduğu saptanmıştır.

İlerleyen zamanlarda da birçok araştırmacı, gelişen bilgisayar teknolojilerini ve istatistik programlarını kullanarak kişilik kavramının temel boyutlarını belirlemeye çalışmaya devam etmişlerdir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2012:287). Araştırmacıların her biri farklı veriler üzerinden yürüttükleri çalışmalarında, benzer şekilde kişiliğin beş boyutu olduğuna dair sonuçlar bulmuşlardır. Bu beş kişilik boyutu, birçok araştırmada da ortaya çıktığı için araştırmacılar bu beş boyuta “*Büyük Beşli*” adını vermişlerdir (Burger, 2006:251).

Yapılan çalışmalarda ortaya konulan bu beş temel kişilik özelliği; *nevrotiklik, dışa dönüklük, açıklık, uyumluluk ve öz-disiplindir* (McCrae & Costa, 2003). Goldberg (1990), Büyük Beşliyi çürütmek amacıyla 1431 özellik sıfatını içeren kapsamlı bir araştırma yapmış ve sonuç yine değişmemiştir. Başta İngilizce olarak geliştirilen model, farklı araştırmacılar tarafından farklı birçok dile de uyarlanmıştır (Pulver, Allik, Pulkkinen, & Hamalainen, 1995). Farklı dillerde yapılan çalışmalarla da çıkan sonuçlardan beş faktör kişilik modelinin evrensel olduğunu söylemek yanlış değildir. Somer ve Goldberg’in (1999) yaptığı çalışmada, modelin Türkçe’ye de uygun olduğu sonucu elde edilmiştir.

Büyük Beşli, ilk zamanlar kişiliği açıklayan bir kuram değil, bir taksonomi olarak ortaya konmuştur. Yani, kişilik özelliklerinin sınıflandırmasıdır (Feist & Feist, 2009:418). Kişiliğin temel boyutlarını tanımlamanın yeterli olmadığını savunan McCrea ve Costa, bir kuram geliştirerek bu boyutları tutarlı bir şekilde açıklamışlardır (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2012:287). İkili kuramlarını araştırmalardan ortaya çıkan mevcut ampirik ilkelere dayandırmaya çalışmışlardır (Feist & Feist, 2009:420). Costa ve McCrea’ye (1992) göre modelin popülerliğinin ve araştırmacılarca benimsenmesinin sebeplerini şöyle sıralamışlardır; (a) model ampirik ve boylamsal çalışmalara dayanmaktadır, (b) bu beş faktör zaman içinde değişmemekte ve kalıcılık göstermektedir, (c) farklı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kültürlerde farklı şekillerde ifade edilmiş olsalar da faktörler farklı yaş, cinsiyet, ırk ve dil gruplarında bulunur, (d) faktörlerin biyolojik temelleri bulunmaktadır. Ayrıca model uygulama ve değerlendirme açısından kolay olduğu için psikometrik açıdan da kullanışlıdır (Doğan, 2013:57). Buna ek olarak McCrae ve Costa (2003) yaptıkları boyamsal çalışmalarda, bireylerin beş faktörün herhangi birindeki durumunun 30 yıl içerisinde neredeyse hiç değişmediğini belirtmişlerdir. Bir insan 30 yıl içerisinde evlenmiş, boşanmış, evini ve işini birkaç kere değiştirmiş, emekli olmuş, arkadaşları ve yakınları ölmüş, çocukları olmuş, büyümüş ve bir çocukları bir aile kurmuş olabilir. Birçok toplumsal olaya şahitlik etmiş olabilirler. Biyolojik olarak değişirler, yaşlanırlar. Ancak kişilik özelliklerinde kayda değer bir değişim olmamaktadır (McCrae & Costa, 2003:112). Kişilik kavramını açıklama ve düzenleme başarısı, beş faktör kişilik kuramının bu derece geniş kabul görmesini sağlamıştır (Johnson, 2017:14). Modele ilişkin, sadece beş boyutun kişiliği tam olarak kapsamayacağına yönelik itirazlar mevcuttur. Ancak model, bu beş temel özelliği hiyerarşik olarak en üstte konumlandırmıştır ve bu beş özelliği kullanarak alt boyutları da ölçmektedir (Sümer, 2001:32). Bu beş temel özelliğin her biri iki kutupludur ve normal dağılım göstermektedir. Yani, bir kişi içedönük veya dışa dönük kutupları arasında bir yerde ve genelde orta noktaya yakın bir yerde konumlanmaktadır. Bu beş temel kişilik özelliğini aşağıda tanımlanmıştır.

Nevrotiklik (Neuroticism) boyutunun bireyleri kişisel uyum sürekliliği ve duygusal kararlılık arasında bulunduğu noktayı belirlediği söylenebilir (Burger, 2006:253). Nevrotiklik seviyesi yüksek olan bireyler; üzüntü, umutsuzluk, suçluluk duygusu yaşama ve memnuniyetsiz ve huzursuz hissetme eğilimindedirler. Düşük benlik saygısına ve akılcı olmayan mükemmeliyetçi düşünelere sahiptirler (McCrae & Costa, 2008:164; McCrae & Costa, 2003:53). Endişeli, gergin, güvensiz ve yetersizlik gibi sıfatlar da yüksek nevrotiklik seviyesine sahip bireyleri tanımlamaktadır (Costa, Busch, Zonderman, & McCrae, 1986:641). Ayrıca kendilerine acıma eğilimi gösterirler ve stresle ilişkili psikolojik rahatsızlıklara yatkınlıkları fazladır (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2012:287-288). Nevrotiklik seviyesi düşük olan bireyler ise; rahat, sakin, aşırı ve uyumsuz duygusal tepkiler göstermeyen, kendinden memnun ve duygusuz görünen kişilerdir (Burger, 2006:254; McCrae & Costa, 2003:53; Feist & Feist, 2009:422). Bu kişiler kendilerine güvenirlere ve duygu durumları daha stabildir (Costa, Busch, Zonderman, & McCrae, 1986:641).

Dışadönüklük (Extraversion) boyutunun diğer ucunda içedönüklük yer almaktadır (Burger, 2006). Dışadönüklük seviyesi yüksek olan bireyler sosyal, aktif, girişken, sevecen, iyimser ve tutkuludurlar. Eğlenmeyi severler (McCrae & Costa, 2003:53; Costa, Busch, Zonderman, & McCrae, 1986). Takım sporlarına ilgilidirler, kulüplere üye olmaktan keyif alırlar (McCrae & Costa, 2008:641). Şakacı ve konuşkandırlar. Dışadönüklük seviyesi düşük içedönük bireylerde ise bu özellikler görülmemektedir. Ancak bu durum içedönük bireylerin asosyal veya düşük enerjili olduğu anlamına gelmemektedir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2012:288). Mesafeli, çekingen, sessiz, toplum içinde pasif bireylerdir (McCrae & Costa, 2003). Bağımsız olmayı severler ve dışadönüklere göre arkadaşlarıyla daha az vakit geçirmektedirler. Yani içedönük bireyler diğer insanlarla ilişki kurmaktan çok kendi iç dünyasına dönmeyi tercih etmektedirler.

Açıklık (Openness) boyutu, temel olarak bireyin yeni deneyimlere karşı tavrı ile alakalıdır. Deneyime açık bireyler; yaratıcı, hayalperest, meraklı, özgün ve özgür ruhludurlar. Geleneksel değillerdir ve gelenekleri sorgulama eğilimindedirler. Yeni lezzetler denemek isterler, sanata karşı duyarlılıkları vardır. Farklı hobileri ve farklı meslekler dair ilgileri vardır (Costa, Busch, Zonderman,

& McCrae, 1986; McCrae & Costa, 2003; McCrae & Costa, 2008:53; Aslan & Yalçın, 2013:170). Açıklık seviyesi düşük bireyler ise daha geleneksel, meraksız, rutini seven ve muhafazakâr kişilerdir (Feist & Feist, 2009:423). Ayakları yere basan ve daha gerçekçi kimselerdir. Hayal güçleri sınırlıdır (McCrae & Costa, 2003:53).

Uyumluluk (Agreeableness) boyutu yüksek olan insanlar; merhametli, iyi huylu, yardımsever, karşındakine güvenen, uysal, bağışlayıcı, cömert ve hoşgörülüdürler (Costa, Busch, Zonderman, & McCrae, 1986; Feist & Feist, 2009; McCrae & Costa, 2003). İşbirliğine olan inançları yüksektir ve saldırgan olmayan bir dil kullanmaktadırlar (McCrae & Costa, 2008). Uyumluluk seviyesi düşük bireyler ise alaycı, kaba, işbirlikçi olmayan, şüpheli, muhalif, acımasız ve kincidirler (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2012:288; Ewen, 2014:281). Düşük uyumluluğa sahip bireyler çıkarları, düşünceleri ve inançları uğruna kavga edebilecek insanlardır (Burger, 2006:254). Bu bilgiler ışığında uyumlu insanların uyumsuzlara göre sosyal ilişkilerde daha başarılı olduklarını ve daha az kavga ettiklerini söylemek mümkündür.

Sorumluluk-Öz-disiplin (Conscientiousness) boyutu bireyin ne derece disiplin ve kontrol sahibi olduğunu belirten boyuttur (Burger, 2006:255). Bu boyuttan yüksek puan alan bireyler; bilinçli, çalışkan, organize, hırslı, kararlı ve sebatkârlardır (McCrae & Costa, 2003:53). Sorumlu olduğu işleri titizlikle yürütürler (Feist & Feist, 2009:422; Costa, Busch, Zonderman, & McCrae, 1986:641). Öz-disiplin seviyesi düşük kişiler ise dağınık, iradesiz, tembel, ihmalkâr ve işten kaçan kişilerdir (Yazgan İnanç & Yerlikaya, 2012:288; McCrae & Costa, 2008:164). Sorumluluk düzeyi yüksek kişilerin yaptıkları işte daha başarılı olması beklenmektedir. Ayrıca sorumluluk boyutunun hazzı erteleyebilme ve sorumlusu olduğu görevlerde sabır gösterme gibi durumları da kapsamaktadır (Tatlıoğlu, 2013:962).

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Holland'ın Tipoloji Kuramı başta olmak üzere özellik-faktör uyumlu kuramlar, bağlanma ve beş faktör kişilik kuramına dair bir derleme yapılmıştır. Frank Parsons'un, insanların meslek seçimine yardımcı olmak amacıyla açtığı meslek bürosunda temelleri atılan özellik-faktör uyumlu kuramlar, temelde bireyin özellikleri ile mesleklerin gerekliliklerini eşleştirme mantığına dayanmaktadır. Özellik-faktör uyumlu kuramlar arasında; Parsons'un Özellik-Etmen Kuramı, İş Uyumlu Kuramı ve Holland'ın Tipoloji Kuramı verilebilir.

Parsons'un Özellik-Etmen Kuramındaki özellik kavramı kişinin özelliklerini açıklarken, etmen kavramı mesleğin kişiden istediği özellikleri açıklamaktadır. Parsons için doğru bir meslek seçimi yapmanın anahtar noktası, kişinin kendisini ve meslekleri iyi derecede tanımlamasından geçmektedir. Bu sebeple kuram, birçok ölçme aracının geliştirilmesine öncülük etmiştir. Alanında da öncü olan Özellik-Etmen Kuramı, kendinden sonraki kuramları da etkilemiştir. İş uyumu kuramı bu etkilenen kuramlardan biridir. İş uyumu kuramı da temelde, birey çevre eşleştirmesi yapmaktadır. Ancak buna ek olarak, birey çevre arasındaki karşılıklı uyuma dikkati çekmiştir. Birey ve çevre arasındaki karşılıklı doyumun derecesinin, bireyin o işte kalma süresini belirlediğini ifade etmiştir.

Holland, bu kuramlardan farklı olarak öncelikle bireyin kişilik yönünü ele almıştır. Sadece kişi çevre eşleştirmesi yapmamış, bu süreci nedensellik yönünden de açıklamaya çalışmıştır. Holland'ın Tipoloji Kuramı'na göre altı farklı kişilik tipi ve altı farklı mesleki çevre vardır (*Gerçekçi,*

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Araştırmacı, Sanatçı, Sosyal, Girişimci, Geleneksel). Her bir birey bu kişilik tiplerinden en az birisi içerisinde sınıflandırılabilir ve sınıflandırıldığı kişilik tipine uygun mesleki çevrede uyum içerisinde çalışabilir. Her bir kişilik tipinin farklı özellikleri vardır ve bu özelliklerini kullanabilecekleri çevreler ararlar. Buldukları çevrenin kişiliklerine benzeme derecesi, kişinin memnuniyetini belirlemektedir.

Diğer yandan bağlanma kavramı, bebeğin bakıcısı ile olan yoğun sosyal ve duygusal ilişkisi olarak açıklanmaktadır. Yaşamın ilk yıllarında oluşmakta ve ilerleyen yıllarda da etkisini göstermektedir. Bebeğin bakıcısıyla kurduğu bağlanma ilişkisinin sonucunda bebek, kendine ve diğer insanlara karşı bazı zihinsel modeller geliştirir. Bu zihinsel modellerin ışığında yetişkinlikte dört çeşit bağlanma biçimi görülmektedir (*güvenli, saplantılı, kayıtsız, korkulu*). Bireyin sahip olduğu bu bağlanma biçimleri, yaşamındaki birçok alanda etkisini göstermektedir.

Kişilik açısından ise araştırmacılar kişiliği tanımlayacak sıfatlar üzerine yaptıkları faktör analizlerinde, benzer bir şekilde aynı beş özelliğe ulaşmışlardır. Araştırmacıların “Büyük Beşli” olarak isimlendirdiği bu beş temel kişilik özelliği, birçok farklı kültürde ve dilde yapılan araştırmalarda benzer sonuçlar vermiştir. Bu boyutlar; nevroitiklik, dışadönüklük, açıklık, uyumluluk ve öz-disiplindir. Özünde bir sınıflama olan Büyük Beşli, McCrae ve Costa’nın çalışmaları sonucunda Beş Faktör Kişilik Kuramı hline getirilmiş ve bu beş özellik neden-sonuç ilişkisi içinde açıklanmıştır. Kuram, birçok lme aracının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu kişilik kuramı ekonomik, tutarlı ve popüler bir kuramdır. Bireylerin kişilik özelliklerini açıklamada bu beş temel özelliği kullanarak, diğer alt özelliklerin llmesini sağlamaktadır.

Türkiye’de son yıllarda mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığına yönelik faaliyetler artış gösterse de hla yeterli seviyede olmadığı görülmektedir (Yeşilyaprak, 2019). Bu alanda yapılacak çalışmalarla literatüre katkı sağlayacağı aşıkrdır. İnsanların kişilik özelliklerinin, meslek seçiminde etkili olduğu, aynı zamanda kişilik özellikleri ve bağlanma stilleri arasında bir ilişki olduğu birçok araştırma sonucunda ispatlanmıştır (Mount, Barrick, Scullen, & Rounds, 2005; Cotter & Fouad, 2015; Mervielde, 1997; Nofle & Shaver, 2006; Shaver & Brennan, 1992). Ancak yapılan literatür incelemesinde bağlanma stillerinin kariyer gelişimiyle olan ilişkisine dair bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bireyin sahip olduğu bağlanma stili ile mesleki kişilik tipi arasında bir ilişki olup olmadığı; var ise nasıl bir ilişki olduğu merak edilmektedir. Yani bireyin, bebeklikte bakıcısı ile kurduğu ilişki ilerleyen dnemelerde meslek seçimine ve kariyerin sürecine olan etkileri üzerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bağlanma ve Holland’ın Tipolojisi zerine yapılacak çalışmaların, literatüre katkı sağlayacağı ve meslek seçimi ve kariyer kavramlarına farklı bir pencereden bakma olanağı sağlayacağı dşnlmektedir. Çalışmada söz edilen kavramlar arasındaki ilişkiler incelendiğinde ortaya çıkacak sonuçlar, mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığına yönelik uygulamalarda, danışmanlara farklı bir bakış kazandırabilir.

Kaynakça

Ainsworth, M. D., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of Attachment*. New York: Psychology Press.

Aslan, S., & Yalçın, M. (2013). Öğretmenliğe İlişkin Tutumun Beş Faktör Kişilik Tipiyle Yordanması. *Milli Eğitim*(197), 169-179.

- Bacanlı, F. (2014). Özellik- Faktör Uyumlu Kuramlar. B. Yeşilyaprak içinde, *Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Kuramdan Uygulamaya* (s. 89-126). Ankara: Pegem Akademi.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Bowlby, J. (1969). *Bağlanma*. (T. V. Soylu, Çev.) İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss Vol. II Separation Anxiety and Anger*. Basic Books.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik*. (İ. D. Erguvan Sarıoğlu, Çev.) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult Attachment, Working Models, and Relationship Quality in Dating Couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 644-663.
- Cooper, M. L., Shaver, P. R., & Collins, N. L. (1998). Attachment Styles, Emotion Regulation, and Adjustment in Adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1380-1397.
- Costa, P. T., & McCrea, R. R. (1992). Four Ways Five Factor Are Basic. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653-665.
- Costa, P. T., Busch, C. M., Zonderman, A. B., & McCrae, R. R. (1986). Correlations of MMPI Factor Scales With Measures of the Five Factor Model of Personality. *Journal of Personality Assessment*, 50(4), 640-650.
- Cotter, E. W., & Fouad, N. A. (2015). The Relationship Between Subjective Well-Being and Vocational Personality Type. *Journal of Career Assessment*, 19(1), 51-60.
- Crites, J. O. (1978). *Career Counseling: A Comprehensive Approach*. J. M. Whiteley, & A. Resnikoff içinde, *Career Counseling* (s. 74-99). California: Brooks/Cole Publishing Company.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çalışır, M. (2009). Yetişkin Bağlanma Kuramı ve Duygu Düzenleme Stratejilerinin Depresyonla İlişkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 240-255.
- Çelik, Ç. B. (2018). Bağlanma Stilleri, Psikolojik İyi Oluş ve Sosyal Güvende Hissetme: Aralarındaki İlişki Ne? *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 27-40.
- Dawis, R. W., Lofquist, L. H., & Weiss, D. J. (1968). A Theory of Work Adjustment (A Revision). *Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation*: xxiii(47), 1-14.
- Doğan, T. (2013). Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(1), 56-64.
- Dozier, V. C. (2013). *The impact of the self-directed search, vocational identity, and anxiety on career exploratory behavior*. Florida: PhD Thesis, Florida State University, Department of Educational Psychology and Learning Systems.

- Eggerth, D. E. (2008). From Theory of Work Adjustment to Person-Environment Correspondence Counseling: Vocational Psychology as Positive Psychology. *Journal of Career Assessment*, 16(1), 60-74.
- Engels, R. C., Finkenauer, C., Meeus, W., & Dekovic, M. (2001). Parental Attachment and Adolescents' Emotional Adjustment: The Associations With Social Skills and Relational Competence. *Journal of Counseling Psychology*, 48(4), 428-439.
- Evans, J. L. (1979). Patterns of Attachment: A Psychological Study of Strange Situation. *Infant Mental Health Journal*, 68-70.
- Ewen, R. B. (2014). *An Introduction to Theories of Personality (7th ed.)*. New York: Psychology Press.
- Fabian, E. S., & Pebdani, R. (2013). The Career Development of Youth and Young Adults with Disabilities. S. D. Brown, & R. W. Lent içinde, *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work (2nd ed.)* (s. 357-384). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Feist, J., & Feist, G. J. (2009). *Theories of Personality (7th ed.)*. New York: McGraw-Hill.
- Gerrig, R. J., & Zimbardo, P. G. (2012). *Psikoloji ve Yaşam Psikolojisi Giriş*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gillath, O., & Shaver, P. R. (2007). Effects of Attachment Style and Relationship Context on Selection Among Relational Strategies. *Journal of Research in Personality*(41), 968-976.
- Goldberg, L. R. (1990). An Alternative "Description of Personality": The Big-Five Factor Structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216-1229.
- Gysbers, N. C., Heppner, M. J., & Johnston, J. A. (2014). *Career Counseling: Holism, Diversity, and Strengths (4th ed.)*. Alexandria: American Counseling Association.
- Hamarta, E., Deniz, M. E., & Saltalı, N. D. (2009). Bağlanma Stillerinin Duygusal Zekayı Yordama Düzeyi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(1), 195-229.
- Hansen, J.-I. C. (2013). Nature, Importance, and Assessment of Interest. S. D. Brown, & R. W. Lent içinde, *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work(2nd ed.)* (s. 387-416). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-524.
- Holland, J. L. (1959). A Theory of Vocational Choice. *Journal of Counseling Psychology*, 6(1), 35-45.
- Holland, J. L. (1996). Exploring Careers With a Typology What We Have Learned and Some New Directions. *American Psychologist*, 51(4), 397-406.
- Holland, J. L., Whitney, D. R., Cole, N. S., & Richards, Jr., J. M. (1969). An Empirical Occupational Classification Derived from a Theory of Personality and Intended for Practice and Research. *ACT Research Report*(29), 1-22.

- Holmes, B. M., & Johnson, K. R. (2009). Adult Attachment and Romantic Partner Preference: A Review. *Journal of Social and Personal Relationships*, 26(6-7), 833–852.
- Johnson, J. A. (2017). Big-Five Model. V. Zeigler-Hill, & T. K. Shackelford içinde, *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* (s. 1-16). New York: Springer.
- Kidd, J. M. (2006). *Understanding Career Counselling: Theory, Research and Practice*. Londra: SAGE Publications.
- Kurt, D. G., & Şabanoglu, H. (2019). Teknoloji Çağının İlişki Biçimlerine Bir Bakış: Sanal Bağlanma. *TAY Journal*, 3(1), 23-39.
- Kuzgun, Y. (2009). *Meslek Gelişimi ve Danışmanlığı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Küçükcalay, M. (1997). Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçların Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(2), 51-68.
- Laible, D. (2007). Attachment with Parents and Peers in Late Adolescence: Links with Emotional Competence and Social Behavior. *Personality and Individual Differences*(43), 185–1197.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2003). *Personality in Adulthood: A Five Factor Theory Perspective*. New York: The Guilford Press.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2008). The Five-Factor Theory of Personality. O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin içinde, *Handbook of Personality: Theory and Research* (3rd ed.) (s. 159-181). New York: The Guilford Press.
- Mervielde, F. D. (1997). The Five-Factor of Personality and Holland's RAISEC Interest Types. *Personality and Individual Differences*, 23(1), 87-103.
- Morsünbül, Ü., & Çok, F. (2011). Bağlanma ve İlişkili Değişkenler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(3), 553-570.
- Mount, M. K., Barrick, M. R., Scullen, S. M., & Rounds, J. (2005). Higger-Order Dimensions of the Big Five Personality Triats and Big Six Vocational Interest Types. *Personnel Psychology*(58), 447-478.
- Nauta, M. M. (2013). Holland's Theory of Vocational Choice and Adjustment. S. D. Brown, & R. W. Lent içinde, *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work* (2nd ed.) (s. 55-82). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Niles, S. G., & Harris-Bowlsbey, J. (2013). 21. Yüzyılda Kariyer Gelişimi Müdahaleleri. (F. K. Owen, Çev.) Ankara: Nobel Akademik.
- Noftle, E. E., & Shaver, P. R. (2006). Attachment Dimensions and The Big Five Personality Traits: Associations and Comparative Ability to Predict Relationship Quality. *Journal of Research in Personality*(40), 179-208.
- OECD. (2021, Nisan 16). *Average usual weekly hours worked on the main job*. OECD.Stat: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?lang=en&SubSessionId=3f4537b1-e1e9-4dc8-8871-c76d9b084591&themetreeid=13> adresinden alındı
- Özdemir, O., Güzel Özdemir, P., Kadak, M. T., & Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik Gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589.

- Özgülven, İ. E. (2012). *Bireyi Tanıma Teknikleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Parsons, F. (1909). *Choosing a Vocation*. Boston : Houghton Mifflin Company.
- Patton, W., & McMahon, M. (2014). *Career Development and Systems Theory; Connecting Theory and Practice (3rd ed.)*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Pehlivan Türk, B. (2004). Otistik Bozukluğu Olan Çocuklarda Bağlanma. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 56-63.
- Perkmen, S., & Tezci, E. (2015). Holland Teorisinin Işığında Meslek Kişiliğinin Ölçülmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 9(1), 184-204.
- Pope, M. (2000). A Brief History of Career Counseling in the United States. *The Career Development Quarterly*(48), 194-211.
- Pulver, A., Allik, J., Pulkkinen, L., & Hamalainen, M. (1995). A Big Five Personality Inventory in Two non-Indo-European Languages. *European Journal of Personality*, 9, 109-124.
- Rounds, J. B., Dawis, R. W., & Lofquist, L. H. (1987). Measurement of Person-Environment Fit and Prediction of Satisfaction in the Theory of Work Adjustment. *Journal of Vocational Behavior*(31), 297-318.
- Sadock, B. J., Sadock, V. A., & Ruiz, P. (2015). *Kaplan & Sadock's Synopsis of Psychiatry: Behavioral Sciences/Clinical Psychiatry (11th ed.)*. Philadelphia: Wolters Kluwer.
- Santrock, J. W. (2012). *Yaşam Boyu Gelişim Gelişim Psikolojisi*. (G. Yüksel, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sharf, R. S. (2013). *Applying Career Development Theory to Counseling (6th ed.)*. Belmont: Brooks/Cole.
- Shaver, P. R., & Brennan, K. R. (1992). Attachment Styles and The "Big Five" Personality Traits: Their Connection With Each Other and With Romantic Relationship Outcomes. *Personality and Social Psychology Bulletin*(18), 536-545.
- Shaver, P. R., & Mikulincer, M. (2002). Attachment-Related Psychodynamics. *Attachment & Human Development*, 4(2), 133-161.
- Somer, O., & Goldberg, L. R. (1999). The Structure of Turkish Trait-Descriptive Adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431-450.
- Soysal, A. Ş., Bodur, Ş., İşeri, E., & Şenol, S. (2005). Bebeklik Dönemindeki Bağlanma Sürecine Genel Bakış. *Klinik Psikiyatri*(8), 88-99.
- Sümer, N. (2006). Yetişkinlerin Bağlanma Ölçeklerinin Kategoriler ve Boyutlar Düzeyinde Karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(57), 1-22.
- Sümer, N., & Güngör, D. (1999). Çocuk Yetiştirme Stillerinin Bağlanma Stilleri, Benlik Değerlendirmeleri ve Yakın İlişkiler Üzerindeki Etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 14(44), 35-58.
- Sümer, N., Oruçlular, Y., & Çapar, T. (2015). Bağlanma ve Bağımlılık: Kuramsal Çerçeve ve Derleme Çalışması. *Bağımlılık Dergisi*, 16(4), 192-209.

- Sümer, O. (2001). Çeşitli Çalışma Alanlarının Beş Faktör Kişilik Boyutlarıyla İlişkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(1), 31-40.
- Swanson, J. L., & Schneider, M. (2013). Minnesota Theory of Work Adjustment. S. D. Brown, & R. W. Lent içinde, *Career Development and Counseling: Putting Theory and Research to Work* (s. 29-53). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Tatlıhoğlu, K. (2013). Beş Faktör Kişilik Kuramı Bağlamında Kişilik Kavramına Genel Bir Bakış. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 127-146.
- Taymur, İ., & Türkçapar, H. (2012). Kişilik; Tanımı, Sınıflaması ve Değerlendirilmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(2), 154-177.
- TDK. (2021, 04 22). *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Terzi, Ş. I., & Tekinalp, B. E. (2013). *Psikolojik Danışmada Güncel Kuramlar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Terzi, Ş., & Çankaya, Z. C. (2009). Bağlanma Stillerinin Öznel İyi Olmayı ve Stresle Başa Çıkma Tutumlarını Yordama Gücü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(31), 1-11.
- Thoresen, C. E. (1967). Reviewed Work: The Psychology of Vocational Choice by John L. Holland. *American Educational Research Journal*, 4(2), 162-164.
- Tutarel-Kışlak, Ş., & Çavuşoğlu, Ş. (2006). Evlilik Uyumu, Bağlanma Biçimleri, Yüklemeler ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkiler. *Aile ve Toplum*, 3(9), 61-68.
- Üre, Ö. (2013). Mesleki Rehberlik. E. Deniz, & A. Erözkan içinde, *Psikolojik Danışma ve Rehberlik* (s. 197-2015). Ankara: Maya Akademi.
- Waters, E., Bretherton, I., & Vaughn, B. E. (2015). Preface (2015). M. D. Ainsworth, M. C. Blehar, E. Waters, & S. N. Wall içinde, *Patterns of Attachment* (s. x-xxxvi). New York: Taylor & Francis.
- Yazgan İnanç, B., & Yerlikaya, E. E. (2012). *Kişilik Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yeşilyaprak, B. (1995). Mesleki Gelişim Kuramları Üzerine Eleştirel bir Değerlendirme. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(6), 43-49.
- Yeşilyaprak, B. (2013). *21. Yüzyılda Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel Akademik.
- Yeşilyaprak, B. (2014). *Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığına Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yeşilyaprak, B. (2019). Türkiye’de Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Hizmetleri: Güncel Durum ve Öngörüler. *Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 73-102.
- Zorver, C. E., & Owen, F. K. (2014). Kariyer Uyumu ve iyimserliği Ölçeğinin Geliştirilmesi. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 314-331.
- Zunker, V. G. (2006). *Career Counseling A Holistic Approach (7th ed.)*. Belmont: Thomson Brooks/Cole.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YUMUŞAK GÜCÜ VE KOŞULSALLIK BAĞLAMINDA KULLANIMI***Doç. Dr. Cengiz DİNÇ**
Barış SEVİNÇLİ*******ÖZ**

Avrupa Birliği, İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik, siyasi ve beşeri sermaye bakımından yaşadığı yıkımlar nedeniyle, öncelikli hedefini barış ve demokrasi üzerine kuran kendine has bir bütünleşme hareketidir. Üye ülkelerde istikrar, barış ve ekonomik refahın tesisini sağlamada oldukça etkin olan Birlik zamanla yumuşak güç bağlamında küresel bir aktör olarak kabul edilmiştir. Demokrasi, özgürlük, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve barışa bağlılığının norm ve değerleri Birliğin yumuşak gücünün önemli varlıkları iken genişleme süreci de AB'nin yumuşak güç uygulamasının en önemli parçası olarak görülmektedir. Genişleme sürecinin üzerine yaslandığı en önemli konu ise AB koşulsallığıdır. Koşulsallık, hedeflenen ülkede dönüşümün istenen yönlerini teşvik etmek için tasarlanmış gelişmiş bir politika biçimidir. Bu çalışma, Avrupa Birliğinin yumuşak gücünün genişleme sürecinde aday ülkeler üzerinde etkili olarak bu ülkelerin yaşadığı ekonomik ve siyasal dönüşümlerinde büyük ölçüde başarılı olduğunu, adaylık vaadi dışındaki Komşuluk politikası gibi yumuşak güç uygulamalarında ise başarısız olduğunu göstermektedir. Çalışmada öncelikli olarak Avrupa Birliği'nin yumuşak güç unsurlarının neler olduğu ve Birliğin neden sert güç yerine yumuşak gücü tercih ettiği açıklanmaktadır. Sonrasında, AB Koşulsallığı çerçevesinde Birliğin bugüne kadarki gerçekleştirmiş olduğu genişleme dalgaları, AB yumuşak gücünü Balkanlardaki etkisi ve Komşuluk politikası tartışılmaktadır. Çalışma AB yumuşak gücüne yönelik yapılan eleştirilerin değerlendirilmesi ile sonlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Yumuşak Güç, Koşulsallık, Komşuluk Politikası**THE SOFT POWER OF THE EUROPEAN UNION IN THE CONTEXT OF CONDITIONALITY
ABSTRACT**

The European Union is a unique integration movement that was established after the Second World War and set its priorities as peace and democracy as a result of the great losses in terms of economic, political and human capital during the War. The Union which had been very effective in creation of stability, peace and economic prosperity in the member countries, has come to fore as a global actor in terms of its soft power. While the norms and values of democracy, freedom, human rights, the rule of law and commitment to peace are important assets of the soft power of the Union, the enlargement process is seen as the most important part of the EU's soft power practice. The most important issue on which the enlargement process rests is the EU conditionality. Conditionality is an advanced form of policy designed to promote desired aspects of transformation in the target country. This study argues that the soft power of the European Union has been largely successful in the economic and political transformations experienced by the candidate countries during the enlargement process, while the soft power practices, such as Neighbourhood Policy, have failed as there was no promise of candidacy. In the study, firstly, the soft power elements of the European

* Bu çalışmada, Barış Sevinçli'nin Cengiz Dinç'in akademik danışmanlığı, desteği ve yönetiminde 2020 yılında Osmangazi Üniversitesi SBE'de tamamladığı "Avrupa Birliğinin Yumuşak Gücü ve Koşulsallık Bağlamında 1999 Sonrası Türkiye İle İlişkileri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden yararlanılmıştır.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cdinc@ogu.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-4433-9941

*** Bağımsız Araştırmacı-Yazar, sevincli_2002@hotmail.com, ORCID ID:0000-0002-4522-6949.

Union and reasons as to the Union's preference of the soft power over hard power are explained. Later, within the framework of EU Conditionality, the enlargement waves of the Union to date, the impact of EU soft power in the Balkans and the neighborhood policy are discussed. The study finalizes with the analyses of the criticisms about the EU soft power.

Key Words: European Union, Soft Power, Conditionality, Neighbourhood Policy

Giriş

Avrupa Birliği, ekonomik, siyasi ve insan kaybı açısından büyük felaketslere yol açan insanlık tarihinin en büyük iki savaşının merkezinde yer alan Avrupa'da kurulan ve siyasi anlamda istikrarı, barışı ve refahı sağlama adına yola çıkan bir oluşumdur (McCormick, 2007). Savaşlardan aldığı dersle kıtada sağladığı barış ve istikrarla, dünyada istisna teşkil eden bu oluşum, barışçıl ortamı, bilimsel ve teknolojik gelişimi, ekonomik refahı ile bir cazibe merkezine dönüşerek birçok devleti ve insanları kendine çekmektedir. Birlik, sadece maddi anlamda değil, hukuk devleti, insan hakları ve demokrasi alanında da küresel düzlemde diğer aktörlere fark atarak bu alanda herkes tarafından kabul edilen norm yapıcı ve yayıcı bir aktör olarak kabul edilmiştir. Sahip olduğu bu değerlerle Birlik, uluslararası alanda önemli bir prestije sahiptir. AB sahip olduğu bu avantajlarla küresel bir güç olma bağlamında, uluslararası siyasette karşılaştığı zorluklarla baş edebilmek için genellikle yumuşak gücünü kullanmaya öncelik vermektedir (Akdağ ve Ekici, 2017: 33-34). Son yıllarda, birçok bilim adamı AB'yi uluslararası ilişkilerde yumuşak güç kullanabilen eşsiz bir aktör olarak tanımlamaktadır (Manners, 2002).

Çalışmada, AB'nin normatif yapısının ve yumuşak gücünün kaynakları başta koşulsallık bağlamında bu gücü içeride ve yakın bölgelerde kullanma stratejileri açıklanacaktır. AB yumuşak güç uygulamalarının en etkili aracı olan koşulsallığın genişleme süreçlerinde ve komşuluk politikasındaki etkisi incelenecektir. Son olarak, AB'nin yumuşak bir güç olmadığını ileri süren eleştirilere ve bunlara verilen cevaplara değinilecektir.

1. Normatif ve Yumuşak Bir Güç Olarak Avrupa Birliği

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber, gerçekleştirdiği beşinci ve altıncı genişleme dalgalarıyla nüfusu yaklaşık 513 milyona ulaşan kişi başı ortalama GSYİH'sı 30 bin Avro'ya varan ve toplamda 15 Trilyon Avro'yu geçen ekonomik büyüklüğüyle AB, ABD ve Çin'le beraber dünyadaki 3 en büyük ekonomiden birisi olmuştur (31 Ocak 2020 itibarıyla, Birleşik Krallık, AB'den resmi olarak ayrılma da en azından 2020 sonuna kadar kalıcı bir antlaşmaya varana dek Birliğin fiili bir parçasıdır) . Avrupa (eski Yugoslavya'daki çatışmalar hariç), 1945'ten beri kesintisiz bir barış dönemi yaşamaktadır. Ekonomide, kültürde, bilimde, sanatta ve sporda, Avrupa oldukça iyi bir durumda ve küresel standartları saptayanlar arasındadır. Nitekim dünyadaki en büyük 100 şirketin ve en önemli

üniversitelerin yaklaşık yüzde 30'u Avrupa'dadır. İnsani gelişmişlikte AB üyeleri en başı çeken ülkeler arasındadır. Köklü düşünce kuruluşlarına ve çok canlı bir sivil topluma sahiptir. Bu açıdan dünyanın geri kalanıyla sömürgecilik geçmişinden de gelen çok derin ticari, kültürel, diplomatik, bilimsel bağlara sahip olduğu için küresel fırsatlar ve tehditler hakkında büyük bir bilgi birikimine sahiptir. Avrupayı temel olarak tanımlayan anahtar kelimeler, *refah* (üretim ve tüketim gücü), *özgürlük* (demokrasi), *istikrar* (sıcak çatışma olmaması) küresel, yumuşak etkidir.

Küresel ticarete % 21'lik pay ile AB 100'den fazla ülkenin en büyük ticaret partneri en büyük teknoloji sağlayıcısıdır. AB'nin küresel düzlemde etkisi (siyasi, ekonomik vb. olarak) ve ne tür bir güce sahip olduğu ilgiyle izlenmektedir (Dinç, 2011: 90). Mark Leonard ve Jan Zielonka gibi düşünürlere göre 'Avrosfer' (*Eurosphere*), yüzden fazla Avrupa ile yakın ekonomik, kültürel ve siyasi olan ülkeleri kapsamaktadır. Zielonka'ya (2013:36-37) göre, Avrupa Birliği modern tipte "bir çeşit imparatorluktur". Belki kesin sınırları ve merkezi bir otoritesi ya da önemli sayıda bir ordusu yoktur ancak "AB çok büyük bir coğrafi alanı temsil etmekte, uluslararası gündemi etkileyebilmekte ve dünyanın çeşitli bölgelerinde özellikle de komşuluk alanında meşruiyet kavramını şekillendirebilmektedir". Geçmişteki imparatorluklar gibi gelebilecek tehditlere karşı çevresini elinden geldiğince kontrolü altında istikrarlı bir yapıda tutmaya çalışırken buralardan ekonomik faydalar da sağlamaktadır.

Savaşların merkezi olan bir bölgeye getirdiği huzur, barış ve istikrarla bu konuda eşsiz bir aktör olan ve bu kapsamda 2012'de Nobel Barış Ödülü'ne layık görülen AB, dünyanın birçok bölgesi tarafından gönüllü olarak taklit edilmektedir (Kugiel, 2017: 59). Bu nedenle, AB'nin, kaos ve karmaşanın arttığı günümüz uluslararası sisteminde, normları belirleyen ve yaymayan çalışan bir *yumuşak güç* olarak hareket ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Akdağ ve Ekici, 2017: 34-39).

AB'nin ve büyük üyelerinin küresel konumunu nüfus, ekonomik büyüklük ve askeri harcamalar bakımından bir tablo ile şu şekilde ortaya koymak mümkündür (2017, 2018 rakamları):

Tablo 1: Bazı Küresel ve Bölgesel Güçler Arasında AB ve Büyük Üyelerinin Yeri

	Nüfus* (Milyon kişi)	GSYİH Nominal (Trilyon \$)	GSYİH SGP (Trilyon \$)	Askeri Harcamalar 2017* (Milyar \$)
ABD	327	19.36	19.36	609.8
Çin	1391	11.94	23.12	228.2
Avrupa Bir.	513	16.52	19.97	258.7

* Nüfus ve GSYİH rakamları için bkz. CIA The World Factbook (2018).

* SIPRI (2017), Military Expenditure Database'den alınan verilerden yazarlar tarafından derlenmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Rusya	146	1.46	4	66.3
Hindistan	1332	2.43	9.447	63.9
Japonya	126	4.88	5.405	45.4
Almanya	82	3.65	4.15	44.3
İngiltere- UK	65	2.56	2.88	47.2
Fransa	67	2.57	2.826	57.8
İtalya	62	1.92	2.307	29.2

Görüldüğü gibi, AB üretim kapasitesi bakımından dünyadaki üç büyük küresel güçten birisidir; ayrıca üyeleri olan Almanya, Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya önemli bölgesel güçler arasındadır. Dolayısıyla AB askeri olarak da büyük potansiyel barındırmakta olup, nüfus bakımından 144 milyonluk Rusya'nın 3,5 katı ve ekonomik büyüklük olarak da yaklaşık 10 katı kadardır.

Batı'nın iki kanatlı da olsa aslında tek bir blok olarak görülebileceğine dair görüşlere karşın Kagan (2002) Avrupalıların ve Amerikalıların dünyayla ilgili ortak bir görüşe sahip olduklarını iddia etmekten vazgeçmenin zamanı geldiğini belirtmektedir. Avrupa gücün ötesinde yasaların, kuralların, ulusötesi müzakere ve işbirliğinin olduğu bir dünyada tarihsel bir barış ve göreceli refah cenneti olan Kant'ın "Sürekli Barış" teorisini hayata geçirirken; ABD, uluslararası yasaların ve kuralların güvenilir olmadığı, gerçek güvenliğin bulunduğu *anarşik* Hobbesyan dünyada, sert güç kullanmaktadır. Bugün büyük stratejik ve uluslararası sorunlarda Amerikalılar Marslı, Avrupalılarsa Venüslüdür.

On yıllar içerisinde oluşan AB'nin ağırlıklı söylemine göre, Birliğin uluslararası arenada oynadığı roller, insan hakları savunuculuğu, BM ortaklığı, kriz olan bölgelere müdahale ve bu bölgelerde yaşayan halka insani yardım, barış için arabuluculuk, iklim değişikliğiyle mücadele, büyük bir ticaret ortaklığı şeklindedir. Birlik bu rollerle kendini ifade ederken; insanların, ülkelerin, uluslararası örgütlerin Birliğe dair beklentilerinin de bu çerçevede şekillendiği ileri sürülebilir (Kaçar ve Öztürk, 2017: 360). Böylece, AB'nin, uluslararası ilişkileri *uygarlaştırmayı* taahhüt eden *sivil* veya *normatif* bir güç olduğu düşüncesi oluşmuştur (Manners, 2002).

Francois Duchene, AB'yi (o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu'nu) sivil bir güç şeklinde tanımlamış, "AB'nin ekonomik olarak çok güçlü ancak askeri güç olarak sınırlı bir grup ülkeler topluluğu" olduğunu vurgulamıştır (Sjursen, 2006: 236). AB dış politikada sivil gücünü ekonomik ilişkiler kurarak, zor durumdaki ülkelere insani yardımlarda bulunarak, dünyanın çeşitli bölgesindeki ülkelere ekonomik yardımlar sağlayıp, diplomatik ve kültürel vasıtalar kullanıp, ticari ortaklıklar kurarak ve en önemlisi adaylık perspektifi vererek kullanmaktadır (Krohn, 2009: 4).

...

Tablo 2: AB'nin Uluslararası Siyaset Araçları

		Askeri Güç	Sivil Güç	Normatif Güç
AB'nin Kapasite Yelpazesi	Etkili	<ul style="list-style-type: none"> • İzleme Heyeti Misyonları • Sivil Yönetimleri • Güçlendirme Görevleri • Polis-Askeri Birliklerin Eğitimi 	<ul style="list-style-type: none"> • Adaylık Perspektifi • Ticari Ortaklık • İnsani Yardımlar 	<ul style="list-style-type: none"> • İnsan Hakları • Diplomasi • Demokrasi • Azınlık Hakları
	Orta	<ul style="list-style-type: none"> • Barış Koruma Görevi 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik Yardımlar • Ekonomik Yapıtlar 	<ul style="list-style-type: none"> • Çevre • Sürdürülebilir Kalkınma • Enerji
	Etkisiz	<ul style="list-style-type: none"> • Askeri müdahale • Çatışmanın Önlenmesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Askeri Yapıtlar 	

Kaynak: (Aksoy ve Uğur, 2016: 215).

Manners, AB'nin ekonomik, sosyal dayanışma ve sürdürülebilir barış konusundaki tercihlerinin AB'nin normatif gücünün en belirgin izleri olduğunu belirtir (2002: 236). Manners'a göre (2006), AB'nin güvenlik ve savunma konularında küresel bir aktör olabilmesi ancak normatif gücünü artırabilmesiyle mümkündür. Bir aktör eğer devletlerarası ilişkilerde normatif güç olarak görülmek ve kabul edilmek istiyorsa değer yüklü bir dış politika izlemelidir. Örneğin dış politikasını demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlara dayandırmalı ve bu durum sadece belirli dönemlere ve olaylara özgü değil devamlılık arz etmelidir. Kurucu antlaşmalarında (Maastricht, Amsterdam, Lizbon Antlaşmaları) belirtildiği gibi AB, özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde insan hakları, dünya barışı, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınma yardımları, ifade özgürlüğü, demokrasi, dünyanın geri kalanıyla diyalog ve iş birliği ilkelerine dayanan normatif bir dış politika izlemektedir. Birlik, *aktörleşme* çabası içerisinde normatif güç kullanan, nispeten koordineli bir şekilde hareket etmeye çalışan bir durumdadır.

Tablo 3: AB'nin Normatif Gücünün Temelleri

İlkeler	Görevler/Planlar	Statik Kurumlar	Temel Haklar
Demokrasi	Sosyal Güvenlik	Hukuk Kuralları	Haysiyet
Özgürlük	Ayrımcılık Yasağı	Demokrasi Güvencesi	Özgürlükler
İnsan Haklarına Saygı ve Temel Özgürlükler	Sürdürülebilir Gelişim	İnsan Hakları	Eşitlik, Dayanışma
Hukuk Kuralları		Azınlıkların Müdafaası	Yurttaşlık, Adalet
Yasal Zemin: AB Antlaşması 6. Madde	Yasal Zemin: Roma Ant. 2. Madde, AB Ant. 6. ve 13. Madde	Yasal Zemin: Kopenhag Kriterleri	Yasal Zemin: AB Temel Haklar Şartı

Kaynak: (Manners, 2002: 243).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

AB üyeleri, tarihsel nedenlerle ve bilinçli bir şekilde, Birliğin normatif bir güç olarak şekillenmesini tercih ederek, aksi yönde çaba göstermemişlerdir. Nitekim 1 Ocak 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Antlaşmasının başlangıç kısmında, Birliğin normatif duruşu: “Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini, çıkarlarını savunur, destekler ve vatandaşlarının korunmasına katkı sağlar. Hem barışa, güvenliğe, dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına, halklar arasında dayanışma ile karşılıklı saygıya hem de serbest ve dürüst ticarete, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına, çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve BM Şartı'nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dâhil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur” şeklinde ifade edilmiştir. Antlaşmanın ikinci maddesi de, “Birlik; insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler gerek çoğulculuk, ayrımcılık yapmama; gerekse hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır” şeklindedir.*

AB'nin normatif gücü hakkında farklı düşüncelere sahip karşıt gruba göreyse, AB'nin dış politika söylemi değer odaklı olmakla birlikte, fiili politikaları, esasta hayati ekonomik çıkarlar ve güvenlik kaygılarıyla yönlendirilmekte; demokrasiyi destekleme, AB'nin dış sınırlarını istikrara kavuşturmayı amaçlayan güvenlik stratejisinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. *İyi için bir güç* olarak hareket eden AB, sonunda Avrupa güvenliğinin çıkarına hizmet eden, Avrupa değerlerini paylaşan, verimli yönetişime sahip, demokratik, istikrarlı ve müreffeh arkadaşlar halkası yaratmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan, normatif güç konusundaki realist eleştirisinde Adrian Hyde-Price (2006), AB'ne üye devletlerinin dış ilişkilerinde normatif gündemin güvenlik çıkarlarına kıyasla her zaman bir *yan kaygı* olarak kaldığını ileri sürmektedir (Valiyeva, 2016: 16).

2. AB'nin Dış Politikada Yumuşak Gücü Tercih Etmesinin Nedenleri

AB'nin, Avrupa'nın “savaş delisi” geçmişinden ders alarak sert güç politikalarından uzaklaştığı görülmektedir (Dinç, 2011: 92). İkinci Dünya savaşı sonrasında ABD'nin de yoğun çabalarının katkısıyla Batı Avrupa'daki kültürel değişim gözden kaçmamalıdır. Özellikle, Almanya liberalizme yönelmiş başta Fransa olmak üzere diğer Avrupalı ülkelerle iş birliği içerisinde savaş karşıtı bir kültüre kaymıştır. Ekonomik iş birliği ve ABD kapitalizminden daha ‘sosyal market’ odaklı bir refah devleti modeli Avrupa'da yükselmiştir.

* Lizbon Antlaşması (13. 12. 2007) metni için bkz. (Lisbon Treaty) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12007L/TXT&from=EN>

Soğuk Savaş döneminde güvenlikleri NATO ve ABD nükleer şemsiyesi tarafından teminat altına alınan Batı Avrupa demokrasileri, sosyal refaha daha fazla kaynak ayırabilmiş, piyasalara odaklanmış bunun sonucunda da AB, tipik olarak neredeyse sadece yumuşak güç uygulayan bir aktör haline gelmiştir (Hill, 1993). Ortak bir ordusu olmayan Birlik, küresel meselelerde konumunu güçlendirecek ve diğer aktörler tarafından ciddiye alınmasını sağlayacak farklı araçlara ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda Birlik, kuruluş aşamasından beri vurguladığı norm ve değerleri diğer aktörlerle olan ilişkilerinde öncelikli olarak kullanarak uluslararası arenada bu şekilde bir rol oynamayı amaçlamıştır (Manners, 2002). Eurobarometer 87. 3 (2017) araştırmasında Birlik vatandaşları “Sizce AB’yi tanımlayan üç önemli değer nedir?” sorusuna *barış, insan hakları ve demokrasi* cevabını vermiştir (Vatandaş, 2018: 158).

AB’nin yumuşak gücü tercih etmesinin bir diğer nedeniyse bütün Avrupa ülkelerinin, demokratik ve ekonomik olarak birbirine bağımlı olması, aralarında büyük oranda *kesin ve tartışmasız sınırlarının* bulunmasıdır. Bu açıdan Avrupa ülkeleri *yakın bir güvenlik tehdidiyle karşı karşıya değillerdir* (Moravcsik, 2017). Özellikle Çin, Rusya ve Hindistan gibi yükselmekte olan diğer büyük güçlerle karşılaştırıldığında AB, görece olarak çok daha az güvenlik tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu büyük aktörlerin tamamı her ne kadar sıcak çatışmalara yol açmasa da komşularıyla sınır problemleri yaşamaktadırlar ve bu durum ülkelerin sürekli olarak askeri alana yoğunlaşmalarına yol açmaktadır. ABD ise hegemonik gücünden kaynaklanan problemler nedeniyle askeri alana yoğunlaşmak zorunda kalmaktadır. Küresel aktörler içinde ekonomik ve yumuşak güç unsurlarına yoğunlaşabilme *lüksüne* sadece AB sahiptir (Akdağ ve Ekici, 2017: 58).

3. AB’nin Yumuşak Güç Kaynakları Ve Stratejisi

AB’nin müdahaleleri genellikle havuç ve sopa stratejisi kapsamında siyasi ve ekonomik vasıtaların karışımıyla uygulanır. Havuçlar, ülkelerin iyi yönetim ve insan hakları adı altındaki AB’nin isteklerini kabul etmesi ve bunun karşılığında AB’nin yardımlarının ve onunla ticaretin artması iken, sopsa havuçların işe yaramadığı hallerde AB’nin demokratik ve insani yüzünü bir anda değiştirerek, ekonomik yardımları iptal etmesi ve siyasi izolasyon gibi yumuşak yaptırımlardan askeri müdahaleye kadar varan zorlayıcı yöntemleri devreye sokmasıdır (Yılmaz, 2006: 5).

Olli Rehn’e (2006) göre, AB’nin barışı ve aynı zamanda hukukun üstünlüğünü koruması için elinde sivil misyonlar, para, ticaret ve diplomasi gibi birçok yumuşak güç aracı bulunmaktadır. Avrupalılar, ülkelerin davranışlarını değiştirmek için gönüllü olarak benimsenen ve kabul edilen kanunları ve kurumları kullanmayı tercih etmektedir. Bu durum, birçok ülkenin işleyen demokrasilere ve pazar ekonomilerine dönüşümü için ilham vermektedir.

Birlik, büyük ekonomik potansiyelini kullanarak işbirliğini teşvik etmek için birkaç ticari anlaşma ve kalkınma projesinde yer alarak yumuşak gücünü kullanmaktadır. Bu durumu örneklendirmek gerekirse AB'nin Latin Amerika ile bölgesel iş birliği politikası, bir uluslararası kuruluş tarafından yapılan ekonomik yumuşak gücün açık bir örneğidir. Bu politik uygulamanın iki amacı vardır: Bir yandan Latin Amerika sorunlarının çözümü için gerçek iş birliği, diğer yandan da yurtdışında olumlu bir AB imajının oluşturulmasıdır (Moreno, Puigrefagut ve Yarnoz, 2018: 5).

AB, uluslararası sistemde diğer ülkelerle olan ilişkilerini demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü çerçevesine göre de belirlemekte ve bu ilkelerin korunmasıyla gelişmesi için diplomatik yolları kullanmaktadır. Bu kapsamda AB, insan hakları ve demokrasinin gelişmesi için diyalog ve danışma mekanizması oluşturarak, sahip olduğu norm, değer ve standartları diğer ülkelere transfer etmekte böylece Avrupa kıtasından başarmış olduğu *barış adası* projesini dünyaya yaymaya çalışmaktadır (Juncos ve Pomorska, 2011).

AB, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana Balkanlar, Güney Kafkasya, Orta Doğu, Asya ve Sahraaltı Afrika gibi birçok kriz bölgesinde istikrarın ve barışın sağlanması için çok sayıda görevde yer almıştır. Avrupa Birliği Akdeniz Deniz Gücü (EUNAVFOR Med), EUNAVFOR Somali ve AB Eğitim Görevi Mali (EUTM Mali) gibi çeşitli sivil ve askeri operasyonlar bu görevlere verilebilecek örneklerdir. Ayrıca Ağustos 2015'te Sırbistan ile Kosova arasındaki ilişkilerin standartlaştırılması yoluyla iş birliğinin teşvik edilmesi ve karşılıklı tanıma konusunda ortak bir anlaşma yapılması gibi AB'nin başarılı arabuluculuk misyonları da vardır. Anlaşmanın sağlanmasında Belgrad ve Priştine'nin AB üyeliği ve ekonomik ortaklıklar konusundaki istekleri etkili olmuş, bu durum AB'nin çatışmayla mücadele etmek ve tarafları anlaşmaya itmek için yumuşak güç kullanımına örnek bir başarı öyküsü olmuştur (Moreno, Puigrefagut ve Yarnoz, 2018: 11).

AB'nin son yıllarda küresel düzlemde saygı duyulan bir aktör olarak görülmesini sağlayacak sürdürülebilir kalkınma, çevre politikaları, insani yardım, iklim değişikliği gibi konularına yatırımlar yaptığı ve aktif olarak görev aldığı görülmektedir. Özellikle 1980'lerin sonuna doğru kabul edilen ATS kapsamında çevre konusu Birliğin en çok önem verdiği politikalarındandır ve günümüz uluslararası siyasetinde AB'nin küresel bir güç olarak kabul edildiği alanların başında gelmektedir (Bretherton ve Vogler, 2006).

4. AB Koşulsallığı

'AB Koşulsallığı' 1960 yılların başlarına kadar gitmektedir (Pridham, 2007: 451). Paris Antlaşması'yla meydana gelen Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğuyla (AKÇT) tekrar yaşanabilecek bir savaşın önlenmesi temel hedef alırken, Roma Antlaşması'nda Birliğe katılabilmenin temel

koşulunun Avrupalı kimliği olduğu vurgulanmış; bu Antlaşma'nın 237. Maddesinde "Her Avrupa devleti Topluluğa üye olmak için başvuru yapabilir" şeklinde ifade edilmiştir. Siyasi koşulsallığın başlangıcı olarak 1962 yılında Avrupa Parlamentosu Siyasi Komitesi'nin deklare ettiği *Birkelbach Raporu* kabul edilmektedir. Raporda "kendi topraklarında gerçekten demokrasiyi uygulayabilen ve vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerine saygı duyan devletlerin Topluluğa üye olabileceği" belirtilmiştir (Ethier, 2003: 101).

Soğuk Savaş sonrası dönemde AB uyguladığı genişleme politikasıyla Merkezi ve Doğu Avrupalı (MDA) aday ülkelerde demokrasiyi pekiştirmede etkili bir rol oynamıştır. AB, 1993'te aday ülkelerden Kopenhag Kriterlerini karşılama taleplerini talep edeceğini duyurmuştur (Atalay, 2016: 463). Bu doğrultuda demokratik koşulsallık; Birliğin, aday devletleri insan haklarına ve demokrasi standartlarına uymalarını sağlamada ana stratejisi olmuştur (Schimmelfennig, Engert ve Knobel, 2003: 495).

AB koşulsallığı denince akla Birliğe üyelik için müracaat eden ülkelerin bu hedeflerine ulaşabilmeleri için yerine getirmeleri gereken üç resmi Kopenhag kriteri gelmektedir (Mattelaer, 2018: 2). Aday ülkelerden hukukun üstünlüğüne saygı duymaları, demokrasiyi güvence altına alan kurumların istikrarını sağlamaları, insan haklarına ve azınlıklara saygılı ve korumacı olmaları beklenmektedir. Ayrıca Birliğe üye olmak isteyen ülkelerden, Birlik içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesine sahip *işleyen bir piyasa ekonomisine* sahip olmaları beklenmektedir. Aday ülkenin AB'ye üye olma hızı kendisinden istenen bu koşulları yerine getirebilme kapasitesiyle ilgilidir (Saatçioğlu, 2009: 560).

AB koşulsallığında Birlik'le aday ülke arasında bir güç asimetrisi bulunmaktadır. Güç asimetrisi, özellikle *Orta ve Doğu Avrupa* genişlemesinde belirginleşmiştir. MDA aday ülkeleri için AB üyeliği dışındaki alternatif ideolojik veya sistemik paradigmalardan yoksunluğu AB lehine bir güç asimetrisi doğurmuştur (Riedel, 2017: 11-12). Koşulsallık yasal zorunluluktan çok müzakere ve pazarlık gücüne dayanır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2017). Kavram, belirli politika davranışları için politik yaptırımlarla aynı zamanda ödülleri de içerebilir (Mattelaer, 2018: 2). Birkaç istisna dışında, Avrupa bölgesel kuruluşlarının politik koşulsallığı ödüllendiricidir (Schimmelfennig, 2007: 126). AB belirli koşullar altında üyelik önererek, müzakere sürecinde koşulların yerine getirilip getirilmediğine bağlı olarak bölümleri açarak ve geçici olarak kapatarak veya süreci durdurmakla tehdit ederek yerel yasal değişikliklerinin yapılmasında itici güç olmuştur (Muehlenhoff, 2016: 293-296). AB, koşulsallık uygulamalarında reformlarının başarı şansını arttırmak için her başvuru sahibi ülkedeki reformların ilerlemesini yıllık ilerleme raporlarıyla sistematik olarak izlemeye, adaylara mali ve teknik destek vermeye karar vermiş ve bunu uygulamıştır (Ethier, 2003: 114).

4.1. AB Koşulsallığının Başarısını Belirleyen Faktörler

Schimmelfennig ve Sedelmeier (2004)'e göre AB koşulsallığının başarısı için koşulların belirliliği, ödüllerin büyüklüğü ve hızı, koşulsallığın güvenilirliği ve içerdeki veto odakları ile reformları benimsemenin maliyeti çok önemli faktörlerdir. Bu faktörlerden ilki olan koşulların belirliliği, aday devletlerin AB'nin sunduğu ödülleri alabilmeleri için yerine getirmeleri gereken koşulların Birlik tarafından açıkça ve resmi olarak sunulmasını içermektedir. Buna göre aday ülke Birliğin sunduğu ödülleri alabilmek için ne yapması gerektiğini bilmekte ve gerekli reformları bu doğrultuda yapmaktadır (Sobacı, 2011: 92). Ancak şartlar net değilse aday ülkelerdeki hükümet yetkilileri belirsizlikten faydalanabilmekte, reformları kısmen yaparak veya şartları yerine getirilmeden ödülleri almaya çalışabilmektedir (Kubicek, 2011: 912).

İkinci faktör ödüllerin büyüklüğü ve verilme hızıdır. Aday ülkeler; ekonomik, demokratik veya müktesebat reformlarını yerine getirdikleri ölçüde ve hızda, adaylıktan tam üyeliğe kadar değişen ölçülerde ödüllendirilmelidir. Kendisinden istenen tüm şartları yerine getirmesine rağmen AB'nin kriterler dışında reform taleplerinde bulunması ve bu taleplerin diğer AB adaylarında aranmaması aday ülkede birtakım kuşku ortaya çıkmasına neden olacaktır. Böyle bir durumda aday ülke, AB'nin üyeliği bilerek ertelemeye çalıştığını ve kriterleri yerine getirmiş olsa dahi AB üyeliğinin belirsiz olacağı sonucuna varmasına sebep olacak ve reformların yapılmasını yavaşlatacaktır (Saatçioğlu, 2009: 562). AB'nin sunduğu en yüksek ödül, adayların siyasi, idari ve ekonomik katılım kriterlerini yerine getirmeleri şartıyla üyeliktir (Börzel, Dimitrova ve Schimmelfennig, 2017: 164). AB üyeliğinin yüksek maddi faydalarından başka hiçbir ödül insan haklarını ve temel demokratik normları sistematik olarak ihlal eden bir ülkede kapsamlı bir dönüşüm yapılmasını sağlamamıştır (Schimmelfennig, 2007: 128).

AB koşulsallığının başarısında bir diğer önemli faktör koşulsallığın güvenilirliğidir. Güvenilir bir AB üyeliği perspektifinin, AB'nin ciddi bir iç değişime yol açması için gerçekten gerekli bir şart olduğu konusunda yaygın bir anlayış vardır (Schimmelfennig, 2008: 918). AB, aday devletlere karşı güvenilirliğini, üyelik için kesin tarihler vererek, adayların AB kurallarına adapte etme maliyetlerini dengeleyerek, bölümlerin açılmasını onaylayarak ve önemli miktarda mali yardım tahsis ederek göstermektedir (Schimmelfennig, Engert ve Knobel, 2003). Ayrıca, güvenilir bir AB koşulsallığı, güç asimetrisine ve uygulatanın ödül veya ceza verebilme iradesine sahip olmasına bağlıdır. Bu durumda eğer aday devlet kendinden istenilen koşulları yerine getiriyorsa Birlik, vadedilen ödülleri *verme*, getirmiyorsa ödülleri *durdurma* gücüne ve kararlılığına sahip olmalıdır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004: 673).

... Koşulsallığın başarısı için son faktör içerdeki veto odakları ve reformların maliyetidir. AB koşulsallığının etkili olabilmesi için *elverişli bir yerel zemine* dayanması gerekmektedir. Kilit yerel aktörlerin maliyet-fayda hesaplamaları, AB'nin değişim taleplerine ülkenin verdiği yanıtları derinden etkiler (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004). Yönetimi elinde bulunduran yerel seçkinler, kritik olmayan AB taleplerini kolayca yerine getirirken demokratikleşme gibi iktidarı, ülkenin kimlik anlayışını veya devletin bütünlüğünü tehlikeye atabilecek reformları yüksek maliyetleri nedeniyle gerçekleştirme konusunda isteksiz davranabilirler (Kubicek, 2011: 912). Üyelik ödülünün yetmediği durumlar da vardır. Schimmelfennig'in karşılaştırmalı analizinde belirttiği gibi eğer iç politik adaptasyon maliyetleri devletin güvenliğini, bütünlüğünü, rejimin veya hükümetin hayatta kalmasını tehdit ediyorsa, güvenilir üyelik teşviklerinin varlığı bile gerekli reformların yapılması için yetersiz kalmaktadır (Schimmelfennig, 2008: 918).

5. AB Genişlemesinin Yumuşak Gücü

Genişlemenin, AB'nin en başarılı dış politika aracı olduğu sıklıkla söylenir. Küresel aktörlerin hiçbirinin AB gibi bir genişleme politikasına sahip olamaması, Birliğe yumuşak güç alanında diğerlerine göre bir avantaj sağlamaktadır (Schimmelfennig, 2008: 918). Normalde dış politikada AB'nin genişleme politikasını uygulamaya kalkışan herhangi bir ulus-devlet en hafifinden *yayılmacılıkla* suçlanarak etrafındaki ülkeler tarafından *tehdit* olarak görülecektir. Oysa birçok ülke, kapıda *gönüllü* olarak Birliğin bir üyesi olabilmek için çaba sarf etmektedir. Bu ulus-devletler; ekonomik refah, daha geniş siyasal haklar, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğünün sağlanması, serbest dolaşım hakkı ve ortak pazarın sağladığı özgürlüklerden yararlanmak gibi hedefler için ulusal yasalarını AB'nin norm ve değerlerine göre biçimlendirmekte bir sakınca görmemektedirler. Böylece, Birlik kendi normlarını yaymada, genişleme politikasını başarılı bir araç olarak kullanmaktadır (Akdağ ve Ekici, 2017).

Uyguladığı disiplinli genişleme politikasıyla bünyesine yeni üyeler katarak etki alanını her geçen gün genişleten AB'nin neredeyse tüm bir kıtaya barış ve huzur getirdiği sıklıkla iddia edilir. Birliğin gerçekleştirdiği genişlemelerle, siyasi bağlamda, kıtanın (doğusu hariç) neredeyse tamamı birleşmiş; ekonomik bağlamda da tekrar dünyada üst seviyeleri yakalamışlardır (Ermağan ve Karcı, 2018: 13).

5.1. AB'nin Genişleme Sürecinde Koşulsallığın Kullanımı

AB ilk başlarda Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in yer aldığı genişleme dalgalarında demokratik koşullara uyumu, üyelik için siyasi şart koşmuştur (Özkurt, 2017: 5). Avrupa Konseyi Demokrasi Bildirgesininin (Nisan 1978) ve AB koşulsallığının ilk etkileri Yunanistan'ı içine alan

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ikinci genişleme dalgasında görülmüştür. Topluluk her türlü ekonomik ve siyasal eksikliklerine rağmen kalıcı demokrasiyi sağlama adına Yunanistan'ın başvurusunu kabul etmiştir. AB, Yunanistan'ın üyeliği sonrası normatif gücünü kullandığı üçüncü genişlemesi olan İspanya ve Portekiz genişlemesini gerçekleştirmiştir. İspanya ve Portekiz ekonomileri zayıf, demokrasiye geçişleri sıkıntılı olan ülkelerdi. Bu nedenlerle üçüncü genişleme süreci sancılı ve ilk iki genişlemeye göre yavaş ilerlemiştir. Ancak; Yunanistan örneğinde olduğu gibi Topluluk, demokrasinin gelişmesi ve bir daha askeri darbelerin yaşanmaması amacıyla, Soğuk Savaş döneminin de etkisiyle, bu ülkeleri kendi bünyesine dâhil etmeyi tercih etmiş; 1986 yılında Portekiz ve İspanya Topluluğunun birer üyesi olmuşlardır (Eren, 2014: 363). 1995 genişlemesi çok hızlı ve sancısız geçerken, yine çok hızlı gelişen beşinci genişlemeninse AB kamuoyunda bir *yorgunluk ve genişleme karşıtlığı* yarattığı görülmektedir.

Tablo 4: AB Genişlemeleri (Dördüncü Genişlemeden İtibaren)

Dördüncü Genişleme AB15	1995	Avusturya, Finlandiya, İsveç (AB ortalamasının üzerinde kişi başı gelir; sancısız bir genişleme)
Beşinci Genişleme	2004	Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (Çok hızlı oldu)
Beşinci Genişleme (2. Dalga) AB 27	2007	Romanya, Bulgaristan (Kriterleri tam olarak yerine getirmeselerde üye yapıldılar)
Altıncı Genişleme	2016	Hırvatistan (çok küçük bir ülke)

Kaynak: (https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genismesi_109.html, sitesinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

AB siyasi koşulsallığı *tam olarak* beşinci genişlemesinde uygulamıştır. Komünizm'den çıkan MDA ülkelerini liberal demokrasiye dönüştürmek ve siyasi refomları gerçekleştirmelerini teşvik etmek amacıyla Topluluk, bu ülkelerde siyasi koşulsallığı ilk olarak 1988-1989 yıllarında Ticaret ve İşbirliği Antlaşmalarıyla uygulamıştır. 1991'den itibaren Topluluk her başvuru sahibi MDA ülkesiyle ikili olarak Avrupa Antlaşması imzalamıştır. Avrupa Antlaşması için uygunluk *hukukun üstünlüğü, insan hakları, çok partili bir sistem, özgür ve adil seçimler ve piyasa ekonomisi* olmak üzere resmen beş koşula dayandırılmıştır. Bu değerler kapsamında Topluluk siyasi koşulsallığı sertleştirerek herhangi birinin ihlali veya bu standartların korunmaması durumunda antlaşmaları askıya alabileceğini belirtmiştir. Ancak AB'nin Slovakya'da 1994 ve 1995'te olduğu gibi demokratik olmayan uygulamalar olmasına rağmen hiçbir anlaşmayı askıya almamıştır (Grabbe, 2002: 257-258).

Maastricht Antlaşması (1993), Avrupa Topluluğu ve siyasi koşulsallığı için bir milat olmuştur. Antlaşmayla birlikte artık Avrupa bütünleşme sürecinin adı *Avrupa Birliği* olurken üye ülkelerin özgürlük prensiplerine, demokrasi ve insan haklarına, temel özgürlük ve hukukun

üstünlüğüne bağlılıkları vurgulanmıştır. Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi'nde MDAÜ'lerin Birliğe aday olabileceği kabul edilmiştir. (Avrupa Konseyi, 1993: 13).

Topluluk dördüncü genişlemesini politik ve sosyal istikrarıyla ekonomik gelişimi yüksek olan Avusturya, İsveç, Finlandiya devletlerini bünyesine katarak gerçekleştirmiş; bu ülkelerle Şubat 1993'te başlayan müzakereler sadece 13 ayda sonuçlandırılmıştır (Eren, 2014: 364). Görüldüğü gibi muhatabın konumu, işleri ve gelişmişlik seviyesi üyelik sürecinde belirleyicidir.

Amsterdam Antlaşması (1999), aday ülkelerin üye olabilmeleri için siyasal koşulları yerine getirmelerinin zorunluluğunu teyit etmiştir. Antlaşmada siyasal koşulsallıkla ilgili yeni ifadeler de yer almıştır: "Özgürlük, demokrasi, insan hakları, temel özgürlüklere saygı ve hukuk devleti ifadeleri antlaşmanın başlangıç bölümünde yer alan anayasal ilkeler metnine dâhil edilerek Birliğin temelleri olarak nitelendirmiştir". Antlaşmayla yapılan bir diğer ciddi yenilik; "bu ilkelerin bir üye devlet tarafından ciddi ve sürekli ihlal edilmesi durumunda, Komisyon'un, ülkenin haklarının askıya alınmasına karar verebileceği" hükmünün getirilmesidir (Treaty of Amsterdam, 1997).

Temmuz 1997'de AB Komisyonu'nun Gündem 2000 ismiyle yayınladığı strateji belgesinin amacı aday MDA ülkelerini üyeliğe hazırlamak ve Birliğin karşılaştığı sorunlara çözüm üretmektir. Belgede, AB Komisyonu, MDAÜ'lerin üyeliği için müzakerelerin açılmasını tavsiye etmiştir. Gündem 2000'de Türkiye hakkında görüş raporu hazırlanmamış ve sürecin dışında bırakılmıştır (Yıldız, 2011: 23-24).

Gündem 2000'de, Kopenhag Zirvesinde belirlenen siyasi koşulların içeriği açıklanmıştır: "Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü kapsamında aday ülkeler anayasaları siyasal çoğulculuk, ifade özgürlüğü ve dinsel özgürlükler de dâhil olmak üzere demokratik özgürlükleri garanti altına almalıdır. Aday ülkeler değişik devlet makamlarının normal olarak işlemesine müsaade eden demokratik kurumlar ile bağımsız adli ve anayasal makamları kurmalıdır; değişik siyasi partilerin iktidara gelmesine izin veren ve genel olarak muhalefetin rolünü tanıyan özgür ve adil seçimlerin yapılması gerekmektedir". "İnsan Hakları kapsamında aday ülkeler Avrupa Konseyi bünyesindeki Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ve vatandaşların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkını tanıyan Protokolü kabul etmelidirler". "Azınlık Haklarına Saygı kapsamındaysa aday ülkelerin Avrupa Konseyi'nin Avrupa Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından kabul edilen 1201 sayılı Tavsiye Kararı'nı kabul etmeleri gerekmektedir" (Avrupa Komisyonu, 1997: 40-42).

MDAÜ'lerin 2004'te öngörülen katılımının gerçekleşmesi, hem Kopenhag kriterlerinin hem de Komisyon ve Konsey tarafından katılım ortaklıkları çerçevesinde öngörülen tamamlayıcı

reformların uygulanmasına bağlı olduğu Aralık 1997 Zirve'sinde onaylanmış (Ethier, 2003: 102); *Siyasi, Ekonomik Kriterler ve AB Mevzuatına Uyum* konularını içeren ilerleme raporları komisyonca hazırlanmıştır. (Dimitrova, 2011: 229).

İlerleme Raporlarının yayınlanmasıyla koşulsallığın kapsamında genişlemeler olmuş; eski koşullara ek olarak, demokrasinin pekişmesi için devlet kapasitesinin güçlendirilmesi, adli mercilerin bağımsızlıklarının sağlanması, yolsuzluklarla mücadele edilmesi, cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve hapisane koşullarının düzeltilmesi gibi koşullar da aday ülkelerden talep edilmeye başlanmıştır. Aralık 1999 Zirve'sinde, Birliği oluşturan ortak değerlerin tanımlandığı Milenyum Bildirgesi kabul edilmiştir (Pridham, 2007: 451-452).

Aralık 2002 Zirvesinde alınan karar çerçevesinde Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Malta ve Kıbrıs 1 Mayıs 2004'den geçerli olmak üzere AB üyesi olmuşlardır. Beşinci genişlemenin ikinci halkasıysa, Bulgaristan ve Romanya'nın, AB'nin istediği yolsuzlukla mücadelede yeterli performans göstermemelerine rağmen, 1 Ocak 2007'de üye yapılmalarıyla tamamlanmıştır (Canveren ve Öztürk, 2018: 49).

Her ne kadar 2020 Ocak itibarıyla Macaristan ve Polonya gibi kimi üyelere yargı bağımsızlığı vb. konularda bazı rahatsızlıklar olsa da MDAÜ üyelikleriyle bu bölgede gelişen *görelî* istikrarlı demokrasiler, Birliğin kendi güvenliğini de arttırmıştır. Bu ülkeler arasındaki azınlık ve sınır problemleri barış içinde çözüme kavuşturulmuş, bölge Birliğin yatırımlar yapabileceği yeni bir piyasa haline gelmiştir. 5 Mart 2007 tarihli *Berlin Deklarasyonunda* AB liderleri Avrupa'nın beşinci genişlemeyle barış ve refah içinde bütünleşmiş Avrupa hedefine ulaşıldığını deklare etmişlerdir. Ayrıca beşinci genişlemeyle coğrafi olarak Avrupa içinde oldukları halde kendilerini Avrupalı olarak görmeyen bu devletler "işte şimdi gerçek Avrupalı olduk" demişlerdir (Dinç, 2011a: 226-227). Hem piyasa ekonomisine geçmek hem de demokratik direnci artırmak adına 'çifte dönüşüm' yaşamak zorunda kalan eski komünist toplumlar, tüm zorluklara rağmen gerekli olan ve kısa vadede toplumsal kesimlerin canını da yakabilen derin reformları gerçekleştirerek AB'nin birer üyesi olmuşlardır (Dimitrova, 2011: 221).

6. Yumuşak Gücün Balkanlardaki Etkisi

Bulgaristan ve Romanya'dan sonra Şubat 2003'te Balkan ülkesi Hırvatistan AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuş; Birlik, Hırvatistan'ı Haziran 2004'te aday ülke olarak ilan etmiştir. Hırvatistan'ın genişleme sürecinde Birlik, tüm koşullara ek olarak Eski Yugoslavya için Kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) ile iş birliğini ön şart olarak sunmuştur. Hırvatistan halkı tarafından savaş kahramanı olarak görülen Ante Gotovina'nın iade süreci ilişkilerde en büyük

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

problem olarak görülmüş; ancak 2005 yılında İspanya'nın Kanarya Adaları'nda yakalanması sonucu bu sorun ortadan kalkmıştır. Hırvatistan'la müzakereler 3 Ekim 2005'te resmen başlayarak altı yılda tamamlanmış ve Hırvatistan 28. Üye olarak Temmuz 2013'te Birliğe üye olmuştur (Eren, 2014: 364). Ocak 2020 itibarıyla, Arnavutluk ve Makedonya'nın üyeliğinin konuşulmasına, Fransa gibi bazı üyelere tepki ve engelleme gelse de nüfus bakımından AB'nin yanında çok küçük kalan aşağıdaki Balkan ülkelerinin AB üyelikleri birer zaman meselesi olarak durmaktadır (Yılda toplam 90 günü aşmayan kısa dönemler için AB'nin vize muafiyeti uyguladığı 60'ın üzerindeki ülkeler arasında Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Bosna Hersek, Karadağ, Sırbistan, Moldova, Ukrayna ve Gürcistan da bulunmaktadır).

Tablo 5: Balkan Ülkelerinin AB Üyelik Durumu

Ülke	Başvuru Tarihi	Adaylık Tarihi	Müzakerelerin Başlangıcı
Kuzey Makedonya	Mart 2004	Aralık 2005	-
Arnavutluk	Nisan 2009	Haziran 2014	-
Sırbistan	Aralık 2009	Mart 2012	Ocak 2014
Bosna Hersek	-	-	-
Karadağ	Aralık 2008	Aralık 2010	Haziran 2012
Kosova	-	-	-

Kaynak: (<https://www.avrupa.info.tr/tr/etkilesimli-avrupa-haritasi-9>, sitesinden faydalanılarak hazırlanmıştır).

Batı Balkan aday grubu ülkeler, katılım yolunda MDA ülkelerine göre daha ciddi zorluklarla karşı karşıyadır. MDAÜ genişlemesinden elde edilen deneyimler ışığında AB, Batı Balkan ülkeleri için daha katı katılım kriterleri uygulamaktadır ve bu ülkeler yaygın genişleme yorgunluğuyla baş etmek zorundadır. Eurobarometer araştırmaları, AB vatandaşlarında yeni üyelerin kabul edilmesine yönelik coşkusunun azalmakta olduğunu göstermektedir. 2015 Sonbahar Eurobarometer anketinde daha fazla genişlemeye karşı çıkanların oranı %51'ken, genişlemeye muhalefet Avusturya'da %75, Almanya'da %73, Lüksemburg'da %69 ve Fransa'da %67 seviyesine ulaşmıştır (Eurobarometer 84, 2015). Batı Balkan ülkeleri, demokrasi konusunda da az deneye sahip olduklarından MDA ülkelerine göre daha zorlu koşullarda katılım yoluna başlamışlardır. Ayrıca, Batı Balkanlardaki adaylar, iç savaşların son zamanlardaki mirası nedeniyle çözülmemiş etnik çatışmalarla karşı karşıyadır (Börzel, Dimitrova ve Schimmelfennig, 2017).

AB'nin Batı Balkanlar yönüne genişleme aktivizmi, önceki genişlemelere nazaran daha düşüktür. Bir önceki Avrupa Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker, görev süresi boyunca genişleme olmayacağını açıklayarak bu eğilimi doğrulamıştır. Birlik içerisindeki Avro krizi, Brexit müzakereleri ve mülteci krizi, dışarıda Ukrayna'da yaşanan Rus askeri müdahalesi ve ardından ülkedeki huzursuzluk, AB üye ülkelerinin dikkatini gelecekteki üyelik genişlemesinden uzaklaştırmıştır (Börzel, Dimitrova ve Schimmelfennig, 2017: 15-37). Balkan ülkeleri her ne kadar yakın bir zamanda üye olabilecek gibi görünse de verilen adaylık perspektifleri ve müzakere

süreçleri yıllarca savaşın hâkim olduğu bölgeye barış ve huzur getirmiş, AB'nin yumuşak gücü bölgede nispeten etkili olmuştur.

Tablo 6: 2007–2020 Döneminde AB Aday Ülkelerine Tahsis Edilen AB Mali Yardım (milyon Avro)

AB Adayı	Finansal yardım 2007-2013	Finansal yardım 2014-2020
Arnavutluk	591.2	649.4
Bosna Hersek	610.1	165.87
Kosova	635.3	645.5
Makedonya	615.1	664.2
Karadağ	235.6	270.5
Türkiye	4.799	4,453.9
Sırbistan	1,385.4	1,508.0

Kaynak: Avrupa Komisyonu (2016).

AB'nin Batı Balkanlardaki temel amacı daha istikrarlı demokratik rejimleri teşvik etmektir. AB, bu ülkelere bir genişleme perspektifi vermeseydi, bölgede çıkabilecek etnik çatışma, ekonomik çöküş, kanunsuzluk, istikrarsızlık ve kötü yönetim yüzünden kendisi de bir bedel ödeyecekti. Bu nedenle AB, mevcut olan en iyi demokratikleşme aracı olan genişlemeyi, Balkanlarda yavaş da olsa sürdürmeye devam etmektedir (Vachudova, 2014: 124-126).

7. AB Komşuluk Politikası

AB'nin ortaklık ve üyelik arasında tam tanımlanmamış bir yerde bulunan *komşuluk politikası*, yarı açık kapı politikası olarak tanımlanmaktadır. AB, Komşuluk Politikasıyla yasadışı göç ve enerji gibi kendisi için hayati öneme sahip problemlere çözüm üretmeye çalışmaktadır (Akdağ ve Ekici, 2017: 52). Komşuluk Politikası, Doğu Avrupa, Kafkaslar, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan; Cezayir, Ermenistan, Azerbaycan, Belarus, Mısır, Gürcistan, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Moldova, Fas, Filistin Otoritesi, Suriye, Tunus ve Ukrayna'yı kapsamaktadır (Ermağan ve Karıcı, 2018: 14-15).

AB, son genişlemelerle problemleri komşu olmuştur. Birlik kendi için de sağladığı barış ve huzur ortamını etrafındaki ülkelere de yaymak istemektedir. Ancak, Birlik, bunu yaparken üyelik perspektifi vermek yerine bu ülkelere Komşuluk Politikası kapsamında durumlarına ve yapabilirlik kapasitelerine göre hazırlanmış antlaşmalar teklif etmektedir. Bu antlaşmalar kapsamında komşu ülkelere demokrasi ve insan hakları konusunda iç işlerinde düzenlemeler yapılması istenmekte; karşılığında yardım veya işbirliği vaat edilmektedir. Bu kapsamda, AB'yle ilişkilerin derinleşmesi, ortakların demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması, piyasa ekonomisi, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim gibi değerleri uygulamalarındaki ilerlemelerine bağlıdır (Piskorska, 2018: 86).

Komşuluk politikasının yapısı ve izleme süreci katılım sürecini taklit eder ve böylece Komisyon'un doğuya genişlemeyle kazandığı uzmanlık türünü yansıtır. Komşuluk politikası

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kapsamında Komisyon tarafından, hem ortak ülkeyi hem de AB'yi davranış değerlerine ve uluslararası davranış normlarına saygı göstermeye iten iki taraflı siyasi belgeler olan Eylem Planları hazırlanmaktadır (Ferrero- Waldner, 2005). AB ile her Komşuluk politikası ülkesi arasındaki bireysel olarak uyarlanmış ikili Eylem Planlarının yapısı ve içeriği aday ülkelerle Katılım Ortaklığına benzemektedir. Komisyon'un, Komşuluk politikasına dâhil ülke raporları, potansiyel aday ülkeler hakkındaki görüşlerine benzer ve Komşuluk politikası İlerleme Raporları, aynı detaylarda olmasa da Komisyonun adaylar hakkındaki düzenli raporlarını andırır (Sasse, 2008: 297).

Komşuluk politikasının koşulsallığının başarısı veya başarısızlığı, hem komşuluk politikası devletlerinin bu politikaların teşvik ettiği hedeflere, değerlere ve somut projelere olan bağlılığına hem de kapasiteye bağlıdır. AB'nin bu ülkelerdeki gerekli ekonomik, sosyal ve politik reformları teşvik etmek amacıyla AB'ye katılım perspektifinin geleneksel teşviki yerine çoğunlukla ekonomik, sosyal ve güvenlik açısından uygun alternatifler sunmaktadır. Ancak üyelik vaadinin yokluğu nedeniyle bu alternatiflerin, reformların gerçekleştirilmesi için yeterli bir teşvik sağlayamayacağı düşünülmektedir (Kelley, 2006).

Komşuluk politikası çerçevesinde doğu komşularına yönelik özel olarak geliştirilen "Doğu Ortaklığı Girişimi" altı eski Sovyet Cumhuriyetini Avrupa düzenine yaklaştırmayı hedeflemektedir. Doğu Ortaklığı, bu ülkelerle siyasi birlik, daha fazla ekonomik bütünleşme, vize rejiminin kolaylaştırılması, etkin yönetim ve enerji güvenliğinin sağlanmasının hızlandırılmasını öngörmektedir (Avrupa Komisyonu, 2015).

2014'ün başlarından bu yana, Ukrayna Krizi ve Kırım'a Rus askeri müdahalesi nedeniyle Doğu Ortaklığı en çok tartışılan politikalardan birisi haline gelmiştir. Tartışmanın odağı, Avrupa'nın doğu komşularını şekillendirme girişimini ve mekanizmalarını yenileme ihtiyacıyla ilgilidir. Özellikle Ukrayna Krizi'nden sonra, AB'nin dönüştürücü güç kapasitesinin sınırları daha belirgin hale gelmiştir. AB'nin bölgedeki normatif ve yapısal çabalarından bağımsız olarak, ortak ülkelerdeki siyasi sistemler giderek daha dengesiz hale gelirken (Ukrayna ve Moldova), otoriter rejimler daha da güçlenmiştir (Azerbaycan ve Belarus). Sonuçta AB, Ukrayna Krizi'nde bölgede istikrar ve güvenliği sağlamada açıkça başarısız olmuştur (Valiyeva, 2016: 12-14).

Gerek Komşuluk Politikası gerekse Doğu Ortaklığı, Birlik'le diğer komşu ülkeler arasında belirli bir düzeyde siyasi diyaloga ulaşmada başarılı olsa da gerçekte, hedeflenen reformların çoğunun gerçekleşmesinde, özellikle demokratikleşme ve hukukun üstünlüğünü sağlamada başarısız olmuştur. Bu başarısızlığa politik koşulsallığın temel önkoşullarıyla ilgili üç büyük engel neden olmuştur: Birincisi ve en önemlisi bu ülkeler için *üyelik perspektifinin olmayışıdır*. İkincisi, Birliğin sunduğu

ödülleri, komşu ülkelerin gerçekleştirdiği ilerlemelerle güvenilir bir şekilde ilişkilendirilmemiştir. Üçüncüsü, bu ülkeler otoriter oldukları için, hükümetleri yüksek iç uyum maliyetlerine maruz kalacaklardı (Schimmelfennig, 2007: 137).

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın devamı niteliğinde olan AB üyelerini ve Akdeniz Ortak ülkelerini içeren Akdeniz Birliği de AB'nin komşuluk politikası kapsamındaki bir diğer önemli girişimdir. Orta Doğu ve Güney Doğu Akdeniz ülkeleri coğrafi olarak Avrupa'ya komşudur ve Birlik için ekonomik olarak çok önemlidirler. Her yıl bu bölgelerden Avrupa'ya göç artmakta ve AB, Avrupa toplumlarındaki göçmen ulusların uyum sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu soruna ek olarak, Avrupa güçlerinin bazıları bölgede geçmişte emperyalist bir rol oynamıştır ve bu ülkeler bölgedeki prestijini kaybetmek istememektedirler. Ayrıca, AB, Orta Doğu ülkelerinden enerji ithal etmekte ve bu ülkeler AB'nin önemli ticaret ortaklarıdır. Tüm bu nedenlerden dolayı bölgedeki olası istikrarsızlıklar AB için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Sonuç olarak AB bölgedeki demokrasiyi ve istikrarı, yararları ve çıkarları için desteklemeye çalışmaktadır. Ayrıca, AB uluslararası ve bölgesel sorunları diyalog yoluyla çözmek istediğinden, Ortadoğu'da yumuşak gücünün aracı olan *Akdeniz Birliği* ve selefi *Avrupa-Akdeniz Ortaklığı* gibi politikaları geliştirmiştir (Bayır, 2016: 13-14).

AB'nin Orta Doğu'ya yönelik ilk kurumsal yaklaşımı olan Barselona Süreci'yle beraber iki bölge arasında ticari ve siyasi ilişkilerle kültürel etkileşimin artırılması hedeflenmiştir. Birlik, ekonomik bütünleşme ve demokratikleşme hedefiyle bölgede istikrarın sağlanmasını amaçladığını deklare etse de bazı gözlemciler göre bölgeye yönelik politikaların ana sebebi kendisine yönelik gerçekleşen göç dalgalarının önüne geçebilmek; sorunu *kaynağında çözüme* anlayışıdır. AB'nin bölgeye yönelik girişimleri diğer komşuluk politikalarında olduğu gibi başarısız olmuştur. Bu başarısızlıkta bölge ülkelerinin yerel politikalarına müdahale edilmemesi, mevcut otoriter rejimlerle işbirliği yapılması ve Avrupalı ülkelerinin sadece kendi çıkarlarını düşünmesi etkili olmuştur. Arap Baharı ile başlayan değişimleri takiben Birlik, 2011 yılında Komşuluk Politikasını revize etmiş, demokrasi, istikrar ve refah vurgusu yapılmış ancak bu dönemde de bölgeye yönelik politikalar yine başarısız olmuştur. Çünkü AB bölgeyle ilişkin konularda kendi kaygılarına ağırlık vererek göç, enerji ve terörizm konularını ön plana çıkarmış ve komşuluk politikası kapsamında bölge ülkeleriyle yaptığı anlaşmaları bu çerçevede hazırlamıştır (Dinç, 2018: 7).

8. AB'nin Yumuşak Güç Olarak Nitelendirilmesine Yönelik Eleştiriler

AB'nin *yumuşak, sivil veya normatif* bir güç olduğu kimi yazarlarca kabul edilmemektedir (Kugiel, 2017: 69). Özellikle bunların tetiklediği 2011 Avro Bölgesi Krizi, bu krizle mücadele yöntemleri konusunda 2008 yılından itibaren birçok üye ülke ekonomisinde yaşanan ekonomik

krizler, oluŖan Birliğin dayanıŖma ruhuna tamamen aykırı ulus devlet boyutlu dirençler, mülteci krizleri, Anayasa'nın Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda reddedilmesi, AB üyeleri arasında gittikçe belirginleŖen Kuzey-Güney farkı, 2016 Brexit'i ve aşırı sol-sağ partilerin yükseliŖi AB'nin yumuŖak gücünün sorgulanmasının temel nedenleridir (Eren, 2014: 366). Brexit ve göç krizi AB'nin yumuŖak gücüne darbe vuran iki önemli geliŖme olmuŖtur.

Brexit, AB üzerinde hem maddi hem de sembolik olarak geniŖ kapsamlı sonuçları olması muhtemel bir süreçtir. Haziran 2016'da yapılan referandumla *AB tarihinde ilk kez bir üye devlet, Birlikten ayrılmaya karar vermiŖtir*. Brexit tamamlandığında Birlik, 60 milyon vatandaŖını, ikinci en büyük ekonomisini, dünyanın en etkili diplomasislerinden birisini kaybedecek; Birliğin imajı ve çekiciliği zarar görecektir. Brexit'in, diğer üye ülkelerde (Fransa, Hollanda ve diğerleri gibi) AB üyeliğinden ayrılma konusunda domino etkisi baŖlatma riski de vardır. Ayrıca süreç, Birlik antlaŖmalarında üye ülkeler için daha güçlü bir rol ve Birlik düzeyinde ulusüstü yönetilen bazı politikaların (yani ticaret) egemen devletler lehine yeniden konumlandırılması için güçlü çağrılarını tetiklemiŖtir. Kugiel (2017: 67-68)'e göre "Brexit'e oy verenler, AB'nin dört temel özgürlüğünden birisi olan emeğin serbest dolaŖımına *açıkça saldırmıŖlardır*". Süreç, AB yumuŖak gücünün önemli bir kaynağı olarak görülen geniŖleme sürecine büyük zararlar verirken; Doğu Avrupa ülkelerinden göçün İngiltere referandumunda önemli bir rol oynaması, diğer ülkeleri AB'yi yeni ülkeleri de içerecek Ŗekilde geniŖletme konusunda gelecekte *daha isteksiz* hale getirebilir. Örneğin bu korkunun, Nisan 2016'daki AB-Ukrayna Ortaklık AnlaŖması referandumunda ret oyu kullanan Hollandalı seçmenlerin üzerinde önemli rol oynadığı düşünölmektedir.

2015-2017 yılları arasında bir dizi terör saldırısı, AB mülteci politikalarının ve terörle mücadelede sınır kontrollerinin etkinliği konusunda tartıŖmalar yaratmıŖtır (Patalakh, 2017: 152). Suriye'deki iç savaŖ nedeniyle kaçan insanlar göç etmek için öncelikle Türkiye ve AB'ye yönelmektedirler. Bu durum sonucu artan mülteci ve göçmen sayıları Birlik ve üye ülkelerin iç politikalarında sürekli gündeme gelmekte, iktidardaki yöneticiler üzerinde baskı oluŖurmaktadır. Özellikle 2015 yılında bir milyonun üzerinde mültecinin ve göçmenin AB'ye giriŖleri, Birlik üzerinde geniŖ kapsamlı ve büyük ölçüde olumsuz bir etki yaratmıŖtır. AB'nin göçle mücadelede verdiği karmakarıŖık tepki, Birliğin tutarlılığını baltalayarak küresel olarak olumlu imajının sorgulanmasına neden olmuŖ; üye devletlerarasında geniŖleyen bir siyasi krize ve artan bölünmelere yol açmıŖtır (Dinç, 2018: 13).

Avrupa kendisi, kitlesel göç krizinin ciddi dıŖ mücadelesiyle karşı karşıya kaldığında dünya çapında vadettiği ilkelere bağlı kalmakta zorlanmıŖtır. Yüz binlerce insanın göçü yanında terörist tehditlerin artması ve kendi seçmenlerinin huzursuzluğu karşısında çoğu Avrupa hükümeti daha fazla

insanın AB'ye ulaşmasını engellemeye odaklanmıştır. Bu kapsamda kaçakçılık ağlarına karşı mücadele, sınır kontrolleri ve Akdeniz'deki deniz devriyeleri arttırılmış; ayrıca üçüncü ortaklarla iş birliğini güçlendirilmiştir. Mali olarak kaçak göçmen konusunda AB, insani yardımları arttırarak Avrupa sınırları dışındaki mültecilere özellikle Suriye ve Türkiye'dekilere yardım etmek için özel fonlar kurmuş, örneğin Afrika için 3.38 milyar Avro'luk Acil Yardım Fonu oluşturmuştur. Her ne kadar bu tür yaklaşımlar insancıl bir dille göçmenlerin hayatını kurtarmak adı altında yapılmış olsa da hedefleri açıkça düzensiz göçten kaynaklanan problemleri çözerek AB'ye hizmet etmektir (Kugiel, 2017: 61).

Birçok AB üyesi, göçmenlere daha az çekici görünmek için iltica politikalarını değiştirmiştir. Örneğin Almanya, mültecilerin Avrupa kıyılarına ulaşmadan önce Afrika'daki üçüncü ülkelere geri gönderilmeleri konusunda uzun süre eleştirdiği Avustralya benzeri bir sisteme başvurulmasını Birliğe önermiştir. Bu adım hala Avrupa'daki pek çok kişi için kabul edilemez gözüktüğü de AB'nin kayda değer bir dönüş gerçekleştirdiği ve AB'nin kapıları kapandığı açıkça görülmekte, *Avrupa Kalesi'nin* duvarları yükseldikçe, AB'nin kuruluş ilkeleri büyük yara almaktadır (d'Oultremont ve Martin, 2015). Mülteci krizine verilen bu sert tepkiler, AB'nin bile ana çıkarları söz konusu olduğunda, yüksek normatif standartlarını uygulamada seçici olduğunu kanıtlamıştır.

Brexit ve göç krizi yanı sıra Birliğin yumuşak gücüne negatif yönde etki eden bir başka gelişme 2008 yılından itibaren birçok üye ülke ekonomisinde yaşanan ekonomik krizlerdir. 2008 yılında patlak veren küresel ekonomik krizle beraber AB üyesi birçok devlet tasarruf politikalarına yönelmiş ancak bu durum Birlik içindeki sosyal ve iktisadi alanı olumsuz yönde etkilemiştir (Arslantaş ve Arslantaş, 2020: 1). Uygulanan kemer sıkma politikaları neticesinde işçi sınıfı yoksullaşırken, genç ve kadın nüfus işlerini kaybetmek zorunda kalmıştır (Arslantaş ve Arslantaş, 2020a: 417). Yaşanan bu gelişmeler özellikle Birliğin Güneyinde yer alan üyelirnde etkisini göstermiş Fransa, Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz ve Almanya gibi üye ülkelerde radikal sağ ve sol partiler popülerliğini arttırmıştır (Arslantaş ve Arslantaş, 2020: 2-8). Özellikle 2011-2013 yılları arasında artan toplumsal tepkiyle beraber radikal-milliyetçi sağ ve popülist sol partiler ana akım partiler karşısında güçlenerek Birlik siyasetinde kendilerine alan açmışlardır (Arslantaş ve Arslantaş, 2019: 92). Örneğin Almanya'da göçmen karşıtı *AfD*, 2017 Almanya Federal Seçimlerinde, %12,6'luk bir oy oranıyla Meclis'te üçüncü parti haline gelmiştir (Çakı ve Topbaş, 2018: 64). Fransa'da, *Ulusal Cephe*, 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde oyların %24,86'sını, 2015 yerel seçimlerinde %27,7'sini, 2017 Mayıs'ında parti lideri Jean-Marie Le Pen her ne kadar Emmanuel Macron'a karşı kaybetse de ikinci turda oyların %33,9'unu toplamıştır (AVİM, 2018). Hollanda'da *Özgürlük Partisi*, 2010 genel seçimlerinde oyların %15,5'ini almıştır. Avusturya'da, *Aşırı Sağ Özgürlük Partisi*,

özellikle gençler arasında popülerdir (Kaya, 2017). Ayrıca Polonya ve Macaristan'da iktidarda, İsviçre ve Finlandiya'da koalisyon hükümetlerinde, aşırı sağ partiler bulunmaktadır. Tüm bunlara ek olarak Yunanistan'daki Syriza, İspanya'daki Podemos ve İtalya'daki Beş Yıldız Hareketi'nin son yıllarındaki başarıları popülizmin politik yelpazenin bir tarafıyla sınırlı olmadığını göstermektedir (Martinelli, 2016: 7).

Birliğin etkili bir yumuşak veya normatif güç olduğuna dair iddialara bir başka meydan okuma *Arap Baharı* olmuştur (Oz, 2015: 491). İsyanlardan etkilenen ülkelerin vatandaşları göç etmeye başlamış, bu durum bölgeye komşu olan AB'de yasadışı göç probleminin daha da büyümesine neden olmuştur. Artan göçle birlikte terör ve diğer güvenlik kaygıları nedeniyle AB, Arap Baharı'nın ilk dönemlerinde iktidardaki otoriter rejimlere destek vererek iş birliği yapmıştır. Bu durum AB'nin *değer odaklı* dış politikasına ters düşmüştür (Asseburg, 2013: 58). AB'nin, Arap Baharı'ı sürecinde hem ayaklanmaların sonuçlarına karşı temkinli hem de ortak bir cevap oluşturmada geç kalması geniş şekilde eleştirilmiştir (Schumacher, 2011: 109).

AB'nin silahlı bir kuvvetinin bulunmaması sebebiyle yumuşak gücünü tam olarak kullanmadığını düşünen bir kesim bulunmaktadır. AB genellikle küresel çapta meydan okumalar karşısında çoğu zaman birlikte hareket edememekte ya da Arap Baharında olduğu gibi çok geç tepki vermektedir. Bu durum Birliğin uluslararası meselelerde ne kadar etkili bir aktör olduğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. Ayrıca Birliğin kullandığı dış politika stratejisi ve değer odaklı politikaları yakın coğrafyası dışındaki bölgelere cazip gelmemektedir (Moravcsik, 2017).

Üye ülkeler arasında iş birliğinin yeterince olmaması ve koordinasyon eksikliğinin sebep olduğu bir başka sorunsu AB'nin küresel olarak çok güçlü bir aktör olarak kabul edildiği çevre sorunları, insan hakları ve uluslararası yardım gibi konulardaki başarısını siyaseten baskı aracı olarak kullanamamasıdır. Örneğin AB Filistin'e büyük maddi yardımlarda bulunmasına rağmen bölgede ABD kadar ciddiye alınmamaktadır. Yine Balkanlarda en çok maddi yardımda bulunan aktör olmasına rağmen Bosna ve Kosova'da olduğu gibi meydana gelen karışıklarda çözüm üretememiş ve sorunların çözümü ABD sayesinde olmuştur (Dinç, 2011: 100). Örneklerde de görüldüğü gibi AB uluslararası politikada ekonomik gücüne güvenerek, karşılaştığı problemleri parayla çözmeye çalışan ancak askeri güç açısından yetersiz bir oluşumdur ve büyük krizlerde çok etkili olamamaktadır. Ancak, AB'nin bir güce sahip olmadığını söylemek mümkün değildir. AB dünyanın en zengin, teknolojik olarak gelişmiş, kültürel açıdan çekici, huzurlu ve istikrarlı bölgesi olmaya devam etmektedir (Kugiel, 2017: 69). Dünyada milyonlarca insanın ve birçok ülkenin AB'ye dâhil olmak istemesi, Birliğin yumuşak gücünü göstermektedir (Nye, 2004).

AB'nin artık takip edilecek çekici bir model sunmadığına dair iddiaların doğruluğuna dair şüpheler de bulunmaktadır. AB, *Brexit* dışında, büyük krizleri diplomatik yollarla çözmeyi başarmıştır. Büyük bir ekonomik kriz geçiren Yunanistan'ın Avro bölgesinde kalması ve Türkiye ile daha fazla mülteci girişine son veren bir anlaşma yapılması bu duruma verilecek iyi örneklerdir. Ayrıca *Brexit*'in dağılma değil de derinleşme yönünde etki yaratması ihtimali de bulunmaktadır. Siyasal entegrasyona ve derinleşme politikalarına karşı olan ülkelerin Birlikten ayrılması bu yöndeki vetoları da kaldıracağından daha sıkı bütünleşmenin oluşmasına olanak sağlayabilir, üye ülkeler arasında iş birliğini derinleştirebilir (Akdağ, 2018).

Aşağıdaki sunulan 2018 Temel Kriterler Işığında En İyi 10 Ülke Yumuşak Güç Endeksi Tablosunda da görüldüğü gibi AB'ne üye ülkeler geçmiş dönemlerde olduğu gibi yine üst sıralardadır.

Tablo 6: Temel Kriterler Işığında En İyi 10 Ülke Yumuşak Güç Endeksi (2018)

Sıra	Yönetim	Kültür	Teknoloji	Eğitim	Uluslararası Sözleşmelere Katılım	Yatırım
1	İsveç	Amerika	Amerika	Amerika	Fransa	Singapur
2	İsviçre	İngiltere	Fransa	Almanya	İngiltere	İsviçre
3	Norveç	Fransa	İngiltere	İngiltere	Almanya	İsveç
4	Hollanda	Almanya	Almanya	Hollanda	Amerika	Danimarka
5	Danimarka	İspanya	G.Kore	Fransa	Japonya	Amerika
6	Finlandiya	Hollanda	Kanada	Avusturalya	İtalya	Almanya
7	Kanada	Avusturalya	Singapur	Kanada	İspanya	İngiltere
8	Almanya	Belçika	Japonya	Belçika	Hollanda	Güney Kore
9	Avusturalya	Çin	İsveç	İtalya	Çin	Japonya
10	Yeni Zelanda	İtalya	Avusturya	Japonya	İsveç	Hollanda

Kaynak: (McClory, 2018: 59).

AB'yi yumuşak güç olarak gören siyasetçi, akademisyen ve entelektüeller, AB modelinin dile getirdikleri çeşitli eksikliklerini gidererek normatif modelde ısrar edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu kesime göre AB, uluslararası siyasette “kendi değer ve çıkarlarını yüceltmeye”, “vatandaşlarını korumaya” “barışa katkı yapmaya”, “dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına destek olmaya” devam etmelidir. Barroso'ya göre, “dünyadaki en önemli normatif güçlerden biri olarak AB, ister tek başına, ister Pasifik'teki partneriyle birlikte, küresel ısınma ve terörizmle mücadele gibi konularda, örnek olmalı, makul olmalı ve başkalarına en az zarar verme ilkesini benimsemelidir” (Dinç, 2011: 104-107).

SONUÇ

AB, 70 yılda, 513 milyonluk nüfusa, devasa bir ekonomiye ulaşmış, 100'den fazla ülkeyi kendi cazibe alanına çekerek onlarla derin ticari, kültürel, diplomatik, bilimsel bağlar kurmuştur. Hem ekonomik gücü hem de beşeri sermayesi sayesinde Avrupa, geçmişteki imparatorluklar gibi

çevresinin istikrarını sağlarken ekonomik faydalar da sağlamaktadır. AB'nin dış ilişkilerinde sahip olduğu yumuşak gücü kullanması hem kendi içerisinde oluşan yapıdan hem de tarihsel nedenlerle artık güç politikalarından uzaklaşma iradesinden kaynaklanmaktadır. Normatif yapısı ve yumuşak gücü önceleyen idealist yaklaşımı nedeniyle AB, dünyada taklit edilmeye çalışılan bir istisna teşkil etmektedir. AB kendisini, refah, barış, insan hakları ve demokrasi gibi kavramlarla tanımlamaya çalışmakta dışarıdan yakın bir güvenlik tehdidi algılamamaktadır. Dolayısıyla, Birlik adına çok sınırlı sayıda ve küçük askeri misyonlar dışında sert güç kullanımı söz konusu değildir.

AB'nin yumuşak gücünü en etkin bir şekilde genişleme süreçlerinde, aday ülkelerdeki dönüşümü gerçekleştirmek için kullandığı görülmektedir. Üyelik perspektifini inandırıcı bir şekilde sunmadığı durumlarda (örneğin Türkiye) veya sunmadığı Komşuluk Politikası, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı gibi alanlarda AB yumuşak gücü çok etkili olamamaktadır. AB üyeleri arasında önemli konularda stratejik anlamda tam bir birliktelik tesis edilemediği için gücün gerçek zamanlı ve stratejik bir akılla kullanılması, bu gibi durumlarda pek görülmemektedir. Bu açıdan bakıldığında, AB derinleşmesi olmadan, Birliğin yumuşak gücünü artırmak adına büyük gayret görülmemekte; kamuoyu baskısı, maliyet hesapları ve kaynakların (çiftçiler, emekliler, sağlık, eğitim gibi) daha farklı konularda kullanılması Birliğin yumuşak gücüne zarar vermektedir. Bu bakımdan, AB sadece bir yumuşak güç değildir ancak, özellikle yakın çevresindeki ülkeler ve ekonomik-kültürel açıdan derin bağlarının olduğu devletler için dünyadaki en büyük yumuşak güç kaynağıdır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Z. ve Ekici, S. (2017). "Avrupa Birliği'nin Uluslararası Politikada Etkili Olma Aracı: Yumuşak Güç", *Birey ve Toplum*, C: 7, No: 14, ss.33-64.
- Akdağ, Z. (2018). "Avrupa Birliği'nin Geleceği: Hegemonya, İmparatorluk veya Dağılma", *Birey ve Toplum*, C: 8, No: 16, ss. 217-255.
- Akşemsettinoglu, G. (2011). "Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C: 10, No: 1, ss. 1-18.
- Aksoy, M. ve Uğur, Ö. (2016). "Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Güç Unsurları: Sivil Güç, Askeri Güç ve Normatif Güç", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 12, No: 1, ss. 213-228.
- Arslantaş, Ş. ve Arslantaş, D. (2019). "Küçük Hayaller, Büyük Başarısızlıklar: Syriza'nın Yükselişi ve Düşüşü", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 52, No: 4, Aralık 2019, ss. 91-11.
- Arslantaş, Ş. ve Arslantaş, D. (2020). "Fransa'da Değişen Siyasal Paradigma Çerçevesinde Radikal Solun Yükselişi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C: 8, No: 1, Mart 2020, ss. 1-26.
- Arslantaş, Ş. ve Arslantaş, D. (2020a). "Almanya'da Popülist Alternatif: Die Linke Örneği", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 38, No: 3, 2020, ss. 415-439.
- Atalay, C. (2016). "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumunun Ortaya Çıkışı", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 12, ss. 463-480.

- Avrupa Komisyonu, *2016 Türkiye Raporu*, Brüksel, 2016, (Çevrimiçi)
https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/son_2016_ilerleme_raporu_tr.pdf, 08 Mayıs 2019.
- Bretherton, C. ve Vogler, J. (1999). *The European Union as a Global Actor*, Routledge, Londra ve New York.
- Börzel, T. A., Dimitrova, A. ve Schimmelfennig, F. (2017). "European Union Enlargement and Integration Capacity: Concepts, Findings, and Policy Implications", *Journal of European Public Policy*, C: 24, No: 2, ss. 157-176.
- Calleo David P. 'The Broken West' *Survival*, Vol.. 46, no. 3, 2004, s. 29-38.
- Canveren, Ö. ve Öztürk, Ç. (2018). "Avrupa Birliği Genişleme Politikalarında Meşrulaştırma: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Batı Balkanların Karşılaştırmalı Analiz", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, No: 1, ss. 46-64.
- Dimitrova, A. L. (2011). "Speeding up or Slowing Down? Lessons from the Last Enlargement on the Dynamics of Enlargement-Driven Reform", *South European Society and Politics*, C: 16, No: 2, ss. 221-233.
- Dinç, C. (2011). "Sivil Güç - Realist Oyuncu İkileminde Avrupa Birliği'nin Küresel Konumu Üzerine Tartışmalar", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C: 7, No: 28, ss.89-124.
- Dinç, C. (2018). "Avrupa Birliği'nin ve Üç Büyük Üyesinin Arap Bahar'ına Yaklaşımları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 8, No: 2, ss. 1-33.
- d'Oultremont, C. ve Martin, A. (2015). "The Migration Crisis: A Stress Test for European Values", *European Policy Brief*, No: 38, ss.1-13.
- Eren, T. M. (2014). "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası ve Yumuşak Gücünün Geleceği" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 1, ss. 359-374.
- Ermağan, İ ve Karcı, A. (2018). "Avrupa Birliği ve Yumuşak Güç Uygulamaları" *Nobel Yayıncılık*, ss. 411-437.
- Ethier, D. (2003). "Is Democracy Promotion Effective? Comparing Conditionality and Incentives", *Democratization*, C: 10, No: 1, ss. 99-120.
- Grabbe, H. (2002). "European Union Conditionality and the Acquis Communautaire", *International Political Science Review*, C: 23, No: 3, ss. 249-268.
- Hill, C. (1993). "The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role", *Journal of Common Market Studies*, C: 31, No: 3, ss. 305-328.
- Hyde-Price, A. (2006). "Normative Power Europe: a Realist Critique", *Journal of European Public Policy*, C: 13, No: 2, ss. 217-234.
- Juncos, A. E. ve Pomorska, K. (2011). "Invisible and Unaccountable? National Representatives and Council Officials in EU Foreign Policy", *Journal of European Public Policy*, C: 18, No: 8, ss. 1096-1114.
- Kaçar, F. ve Öztürk, K. (2017). "Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü: Kavramsal Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, ss. 359-370.
- Kagan, R. (2002). *Power and Weakness*, Policy Review, (Çevrimiçi)
<https://www.ies.be/files/documents/JMCdepository/Robert%20Kagan,%20Power%20and%20Weakness,%20Policy%20Review,%20No.%20113.pdf>, 20 Nisan 2019.

- Kelley, J. (2006). "New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy", *JCMS*, C: 44, No: 1, ss. 29-55.
- Krohn, F. (2009). *What Kind of Power? The EU as an International Actor*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=EFA569CDCD40710D9E7ED2E8A53AFB4C?doi=10.1.1.464.7896&rep=rep1&type=pdf>, 16 Eylül 2019.
- Kubicek, P. (2011). "Political Conditionality and European Union's Cultivation of Democracy in Turkey", *Democratization*, C: 18, No: 4, ss. 910-931.
- Kugiel, P. (2017). "End of European Soft Power? Implications for EU Foreign Policy", *The Polish Quarterly of International Affairs*, C: 1, ss. 59-72.
- Manners, I. (2002). "Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?", *JCMS*, C: 40, No: 2, ss. 235-258
- Martinelli, A. (2016). *Populism on the Rise: Democracies Under Challenge?*, ISPI, Milano.
- Mattelaer, A. (2018). "Exploring the Boundaries of Conditionality in the EU", *European Policy Brief*, C: 51, ss.1-8.
- McCormick, J. (2007). *Understanding the European Union A Concise Introduction*, Copyright Licensing Agency, Londra.
- Moravcsik, A. (2017). *The Future of Europe: Coping With Crisis*, Great Decision, (Çevrimiçi) <https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/Europe%20GREAT%20DECISIONS%202017.pdf>, 10 Eylül 2019.
- Moreno, N., Puigrefagut, A. ve Yarnoz I. (2018). "The European Union's Soft Power: Image Branding or Neo-Colonialism?" *Global Affairs & Strategic Studies*, C: 5, ss.1-16.
- Nye, J. JR. (2002). "Limits of American Power", *Political Science Quarterly*, C: 117, No: 4, ss. 545-559.
- Nye, J. JR. (2004). *Soft Power The Means to Success in World Politics*, Publicaffairs, New York.
- Özkurt, F. Z. (2017). "European Union Democracy Promotion via Conditionality in Regional Context", *İGÜ Sos. Bil. Dergisi*, , C: 4, No: 2, ss. 1-21.
- Patalakh, A. (2016). "Assessment of Soft Power Strategies: Towards an Aggregative Analytical Model for Country-Focused Case Study Research" *CIRR XXII*, C: 76, ss. 85-112.
- Piskorska, B. (2018). "The Eastern Partnership a Challenge Ffor The EU's Soft Power in International Relations." *On-line Journal Modelling the New Europe*, C: 26, ss. 78-94.
- Pridham, G. (2007). "Change and Continuity in the European Union's Political Conditionality: Aims, Approach, and Priorities", *Democratisation*, C: 14, No: 3, ss. 446-476.
- Rehn, O. "Europe's Next Frontiers" Helsinki, 27.10. 2006
Lecture at the Finnish Institute of International Affairs, SPEECH/08/184
<http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/06/654&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>
- Riedel, R. (2017). "Democratic Conditionality in The European Union", *Studia UBB. Europaea*, C: 1, ss. 5-26.
- Saatçioğlu, B. (2009). "How Closely Does the European Union's Membership Conditionality Reflect the Copenhagen Criteria? Insights from Turkey", *Turkish Studies*, C: 10, No: 4, ss. 559-576.
- Sasse, G. (2008). "The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revisited for the EU's Eastern Neighbours", *Europe-Asia Studies*, C: 60, No: 2, ss. 295-316.

- Schimmelfennig, F., Engert, S. ve Knobel, H. (2003). "Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey", *JCMS*, C: 41, No: 3, ss. 495-518.
- Schimmelfennig, F. ve Sedelmeier, U. (2004). "Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to The Candidate Countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, C: 11, No: 4 ss. 669-687.
- Schimmelfennig, F. (2007). "European Regional Organizations, Political Conditionality, and Democratic Transformation in Eastern Europe", *East European Politics and Societies*, C: 21, No: 1, ss. 126-141.
- Schimmelfennig, F. (2008). "EU Political Accession Conditionality After the 2004 Enlargement: Consistency and Effectiveness", *Journal of European Public Policy*, C: 15, No: 6, ss. 918-937.
- Schimmelfennig, F. ve Sedelmeier, U. (2017). *The Europeanization of Eastern Europe: The External Incentives Model Revisited*, JMF, (Çevrimiçi). <https://www.eui.eu/Documents/RSCAS/JMF-25-Presentation/Schimmelfennig-Sedelmeier-External-Incentives-Revisited-JMF.pdf>, 20 Eylül 2019.
- Schumacher, T. (2011). "The EU and the Arab Spring: Between Spectatorship and Actorness", *Insight Turkey*, C: 13, No: 3, ss. 107-119.
- Sjursen, H. (2006). "The EU as a "Normative" Power: How Can This Be?", *Journal of European Public Policy*, C: 13, No: 2, ss. 235-251.
- Treaty of Amsterdam, *Amending The Treaty on European Union, The Treaties Establishing The European Communities and Certain Related Acts*, Amsterdam, 1997, (Çevrimiçi) <https://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf>, 4 Şubat 2019.
- Vachudova, M. A. (2014). "EU Leverage and National Interests in the Balkans: The Puzzles of Enlargement Ten Years On", *JCMS*, C: 52, No: 1, ss. 122-138.
- Valiyeva, K. (2016). "The EU's Eastern Partnership: Normative or Geopolitical Power Projection?" *Eastern Journal of European Studies*, C: 7, No: 2, ss.11-29.
- Vatandaş, S. (2018) "Avrupa Birliği'nin Normatif Gücü: İnsan Hakları ve Demokrasi İdeali Bağlamında Bir Analiz" *Bilge Strateji*, C: 19, ss. 149-176.
- Yıldız, U. B. (2011). "2010 İlerleme Raporları Çerçevesinde Avrupa Birliği'ne Aday Ülkelerde Demokratik Pekişme", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C: 7, No: 25, ss. 15-45.
- Yılmaz, S. (2006). *ABD ve Avrupa Birliği'nde Yumuşak Güç Uygulamaları*, BÜSAM, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/7647556/ABD_ve_ABde_Yumu%C5%9Fak_G%C3%BC%C3%A7_Uygulamalar%C4%B1, 16 Mart 2019.
- Zielonka, J. (2013). Europe's new civilizing missions: the EU's normative power discourse, *Journal of Political Ideologies*, 18 (1), 35-55.